

FØR VIKEN BLE NORGE

Borregravfeltet som
religiøs og politisk
arena

Norske Oldfunn XXXI

Bjørn Myhre

Bjørn Myhre

Før Viken ble Norge

Borregravfeltet som religiøs og politisk arena
Norske oldfunn XXXI

Red.: Kjersti Løkken

Omslagsfoto: Terje Gansum

Omslagsdesign: Espen Liland

Del-og kapittelsideillustrasjoner: Detaljer hentet fra Müller-Wille 1986 (fig. 35 og 36)

Bokdesign: BokVerket

Sats: ProgramVerket (Minion/Syntax)

Trykk: Cicero grafisk AS

Papir: MultiArt Silk 130 g

ISBN 978-82-8084-202-2

© Vestfold fylkeskommune 2015

Til Lise

FORORD

Det største gravfeltet i landet finner vi på Borre i Vestfold. I skråningen ned til Oslofjorden fra Borre middelalderkirke og Raet ligger det ni store gravhauger som er mellom 32 og 45 m i tverrmål og 5-7 m høye, samt ca 30 mindre hauger. Tidligere fantes det enda tre storhauger hvorav den ene var den såkalte *Skipshaugen* med den rike skipsgrava fra vikingtid.

Siden tidlig 1800-tall har det vært diskutert om dette kunne være gravplassen til kongene av Ynglingeætt som omtales av Snorre Sturlusson i Ynglingsagaen i *Heimskringla*.

Takket være en stor bevilgning fra skipsreder Per Arneberg til Oldsaksamlingen ved Universitetet i Oslo i 1987, ble det såkalte Borreprosjektet etablert og gjennomført i 1988-1992. Tidligere er arkeologiske utgravninger og naturvitenskapelige undersøkelser publisert i artikler og vitenskapelige arbeider mellom 1990 og 2005. Med denne boka foreligger den endelige gjennomgangen av prosjektet.

Et større manuskript på 250 maskinskrevne sider forelå til trykking i 2008. På grunn av mange arbeidsoppgaver, en alvorlig sykdom og utilstrekkelige økonomiske midler var det ikke mulig å gjøre manuskriptet helt trykkeklaart.

I 2010 hadde jeg mer eller mindre gitt opp å få trykket manuskriptet. Da kom hjelpen utenfra. Seksjonssjef for Kulturarv i Vestfold fylkeskommune, Terje Gansum, hadde som student vært deltaker i Borreprosjektet, og etter at han var blitt leder av Midgard Historisk Senter, var han svært aktiv i formidlingsarbeidet av gravfeltet. Han hadde lenge oppmuntret meg til å publisere resultatene fra Borreprosjektet, og nå klarte han å skaffe midler til trykking og til å engasjere Kjersti Løkken til å bearbeide manuskriptet. Dette ga meg nye krefter til å gå løs på publiseringssarbeidet igjen, og uten dem hadde ikke denne boka blitt ferdig.

Min kone Lise har vært like viktig for ferdiggjøringen av boka. Også hun var deltaker i Borreprosjektet og har publisert flere viktige arbeider om Borre. I 25 år har hun levd med mine kamper med manuskript, korrekturer og diskusjoner og må mang en gang gått trøtt av Ynglingekonger og Vikens forhistorie. Jeg takker Lise inderlig for tålmodighet og utholdenhets gjennom mange år, og jeg dedikerer boka til henne.

Levanger våren 2015.

INNHOLDSFORTEGNELSE

Del I Borre før Borreprosjektet

EN ANTIVAR KOMMER TIL BORRE

1.1 Nicolaysens møte med Borrefeltet	3
1.2 Hva veiarbeiderne fant	4
1.3 Nicolaysens undersøkelse	5
1.4 Gravfeltet kartlegges for første gang	6
1.5 Ynglingekongenes gravfelt?	9
1.6 Arkeologien bekrefter historien?	9

HAUGER KOMMER OG GÅR – NICOLAYSENS

KART BESTÅR

2.1 Professor A.W. Brøgger gjenoppdager gravfeltet	11
2.2 Gravfeltet blir nasjonalpark	12
2.3 Borregravfeltet oppdages på ny	14
2.4 Ny status for gravfeltet	15
2.5 Fra 1822 til 1987 – 165 års beskrivelse av gravfeltet	16

MYTER OG IDEOLOGI PÅ BORRE

3.1 Borre som landets vugge	19
3.2 Snorre som myteskaper	20
3.3 Brøgger som myteskaper	22
3.4 En nasjonalpark bygd på myter	24
3.5 Nasjonal Samling utnytter mytene	26
3.6 Den verdinøytrale etterkrigstida	28

Del II Om Borreprosjektet

BORREPROSJEKTET - BAKGRUNN

4.1 Nasjonalparken slumrer i 40 år	33
4.2 Borreprosjektet etableres	33
4.3 Et prosjekt som utfordrer historien	34

NY KARTLEGGING AV FORTIDAS SPOR

5.1 Hva skjuler seg i undergrunnen?	37
5.2 Historien sett fra et Cessnafly	37
5.3 Lokalisering av utgravningsobjekter	39
5.4 Jernalderens og middelalderens åkre	41
5.5 Gravfeltet kartlegges på nyt	42
5.6 Fra kartlegging til utgraving	44

HVA SKIPSHAUGEN SKJULTE

6.1 Det graves igjen på Borre	45
6.2 Nicolaysen og Brøgger utfordres	46
6.3 Prøveruter som vinduer mot undergrunnen	47
6.4 Flategravningen avdekker Nicolaysens fotspor	48
6.5 Skipets størrelse og plassering i haugen	49
6.6 Var den døde gravlagt brent eller ubrent?	51
6.7 Mannsgrav og/eller kvinnegrav?	52
6.8 Eldre graver i Skipshaugen?	53

6.9 Spor av eldre bebyggelse under Skipshaugen?

54
55
59

KIKKEHULL INN I HAUG 6

63
64
65
66
67
67

HAUG 7 RØPER NOEN AV SINE HEMMELIGHETER

71
71
72
73

NYTT LYS PÅ GRAVFELTET

77
78
79
80
81
82
82
83
84
84

BORREGRAVFELTETS HISTORIE

87
87
88
91
92
93
93

BOSETNING OG MAKTENS HALLER PÅ BORRE

95
97
99

JORDBRUK OG LANDSKAPSUTVIKLING PÅ BORRE

103
104
105

Del III Borre i historien

BORRE OG YNGLINGEÆTTA I VESTFOLD

13.1 Historie og arkeologi – forskning og diktverk	113
13.2 Historisk tidsregning og arkeologisk kronologi	114
13.3 Kildeproblem ved bruk av de eldste skriftlige kildene	116
13.4 Ynglingeætt og storhauger	123
13.5 Borrehaugene, Ynglingatal og Ynglingsaga tre sider av samme sak?	129

VIKEN, DANMARK OG VEST-NORGE

14.1 Viken mellom to sterke kongedømmer	133
14.2 Danenes kongedømme	133
14.3 Viken og danene på tidlig 800-tall	136
14.4 Viken og danene etter 850	138
14.5 Viken og Harald Hårfagres vestnorske kongedømme	144
14.6 Viken i klemme mellom to sterke kongedømmer	147
14.7 Viken og vikingene	149
14.8 En ny historieforståelse på 1990-tallet	150
14.9 Historiesynet fra 1990-tallet utfordres	151

VIKEN – SVEARIKET – RUSRIKET

Viken omkring 900 sett i lys av en nytolkning av Borrefunnet

15.1 Borrestilen som østlig identitetsmarkør?	153
15.2 Borregravas viktigste gjenstandsgrupper	154
15.3 Elitens graver og gravfelt i Viken, Svaraket og Rusriket	155
15.4 Sveaelitens dobbelgraver for mann og kvinne	159
15.5. Borre- og Gokstadgravene som dobbelgraver?	160
15.6 De giftet seg omkring Østersjøen?	161
15.7 Kaupang som kontaktledd mellom Viken, Svaraket og Rusriket	162
15.8 Viken – Svaraket belyst ved skriftlige kilder	164
15.9 Oppsummering	169

BORREGRAVFELTET SOM RITUELL OG

POLITISK ARENA

16.1 Gravplassens historie	173
16.2 Åkre og jordbruk på Borre	174
16.3 Gårder og gods i Borre	175
16.4 Gravfeltet som rituell arena	177
16.5 Dødsfest og livshåp	179
16.6 Gravfeltet i historien	180
16.7. Gravfeltet som politisk arena.	183
16.8 Borrehøvdingen som Sveahersker, i døden og i Ynglingatal	187
16.9 Det svundne er en drøm	188

Kataloger

KATALOG 1

Sammenligning mellom gjenstandsgrupper fra Borre og funnmateriale fra Sverige, Russland og Ukraina	193
--	-----

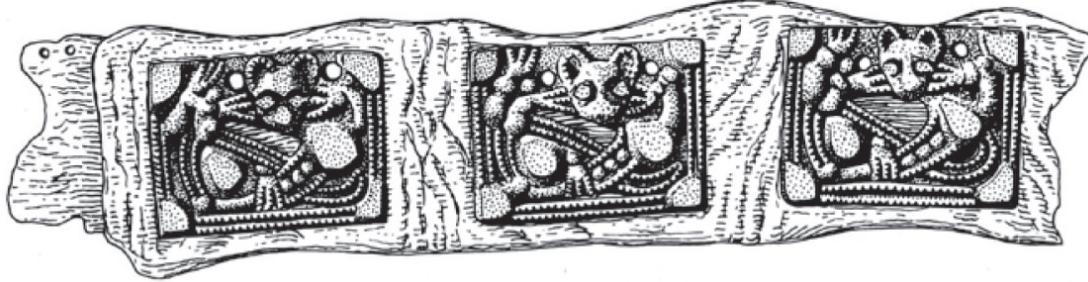
KATALOG 2

De mest kjente funnene med liknende innhold som Borregrava	199
--	-----

Registre

LITTERATURREGISTER	203
--------------------	-----

FIGUR- OG TABELLREGISTRE	219
--------------------------	-----



Del I

Borre før Borreprosjektet

Kap. 1 - 3

KAPITTEL 1

EN ANTIKVAR KOMMER TIL BORRE

1.1 Nicolaysens møte med Borrefeltet

Antikvar Nicolay Nicolaysen kom i mai 1852 kjørende i karjol sørover langs Raveien fra Horten. Han beskriver sitt møte med det store gravfeltet på Borre i Vestfold på denne måten:

«Naar man fra Horten rejser ned igjennem Jarlsberg og er kommen en halv mils vej henimod Borre prestegaard, ser man til høire et stykke fra landevejen den sydlige ende af Borrevandet, ... og på venstre side af vejen nedover mod fjorden er der en jævn, næsten ubevokset skraaning med flere gravhauger, den ene nedenfor den anden. Inde i skoven mod syd og henover prestegaardens udmark er der endu flere, og således har man her en sjeldan samling af gravsteder, der i det hele udgjør det betydelige antal af 24. Som man vil se paa det medfølgende kart ere dog 15 deraf meget smaa og næsten jævnede med jorden. Af de øvrige ere derimod flere ved deres omfang og højde saa betydelige, at de udentvivl må henregnes blandt de største, som findes i de tre nordiske riger.»(Nicolaysen1854:25)

Da han kom til gården Voll måtte han stoppe for å nyte det storslagne utsynet over landskapet omkring ytre Oslofjord. Han kunne se over mot Østfold-bygdene på den andre siden av den smale fjorden, mot Hvalers lave øyer i horisonten, og mot munningen av Oslofjorden som lenger vest åpner seg mot Skagerrak og seilleia over til Jylland. I forgrunnen lå de mange store gravhaugene nedover den slake skråningen mot stranda. På samme sted hadde maleren Johannes Flintoe stått 15 år tidligere og laget det enestående oversiktsbildet over gravfeltet og fjorden som i 1838 var blitt brukt som illustrasjon i Jacob Aalls utgave av Snorre Sturlusons *Heims-*



kringla. Nicolaysen hadde nøye studert Snorres gjengivelse av de eldste sagaene før han dro fra Christiania, og kanskje hadde han med seg selve boka i reiseveska.

Nicolaysen var kommet til Borre i et spesielt ørend, han var på vei for å foreta en etterundersøkelse av en av de store Borrehaugene som året før var blitt ødelagt. Meldinger som var innkommet til *Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring* i Christiania, kunne tyde på at gravhaugen inneholdt rester av et skip, og for første gang skulle det kanskje bli mulig å finne spor etter et av de vikingskipene som så ofte ble omtalt i sagaene. Derfor var han nok spesielt opptatt av den gravhaugen som lå lengst opp i skråningen; det var her den rike skipsgrava var blitt oppdaget.

Veivesenet var i 1851 begynt å ta materiale fra gravhaugen for å utbedre Raveien, og vinteren

Fig. 1
Flintoes tegning
av gravfeltet sett
fra Ravegen.

1852 hadde veiarbeiderne laget en tunnel inn fra den ene haugsida for å komme inn til ufrossen sand i midtpartiet. Det varte ikke lenge før de støtte på spiker og skipsnagler av jern. Hortens Blad trykket 5. mars en notis om gravfunnet, og sakfører F. Kjerulf ved Hortens Verft, som var interessert i historie, innså viktigheten av funnet og utlovte en belønning til de arbeiderne som tok vare på gjenstander fra gravhaugen. Mange oldsaker kom etterhvert for dagen inne i tunnelen. De ble samlet inn av F. Kjerulf, men dessverre var de fleste gjenstandene blitt ødelagt av arbeidernes hakker og spader. Heldigvis måtte arbeidet stanses fordi taket i tunnelen raste inn, og flere av arbeiderne nesten var blitt drept. Derfor håpet Nicolaysen at det ennå kunne være mulig å avdekke rester av skipet og selve grava.

1.2 Hva veiarbeiderne fant

En mengde jernnagler med rester av fastrustet tre fra skipsplanker var blitt tatt vare på av F. Kjerulf, et tydelig bevis på at et stort skip en gang var satt inn i haugen.

De fleste hele og delvis ødelagte gjenstandene stammer fra flere sett av rideutstyr.¹ Det var bisselmunnbiter til to hester og forgylte bronsebeslag som har tilhørt bisselutstyret. Rester av seletøyet var bevart i form av

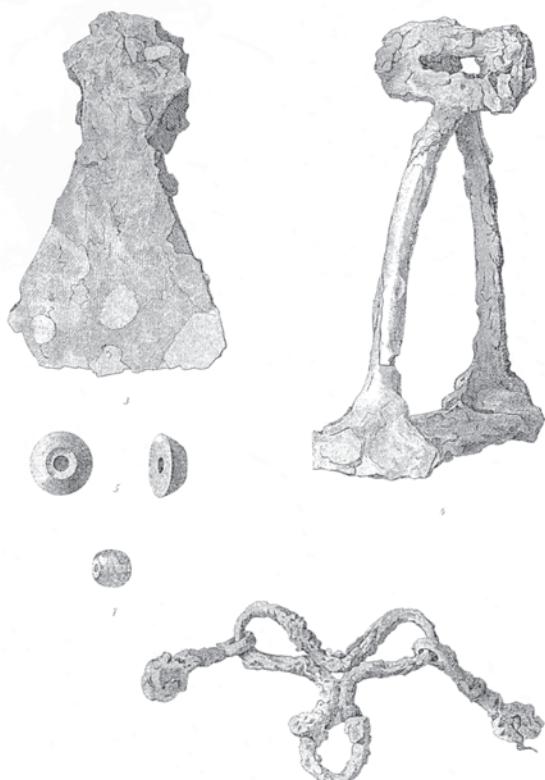
lærreimer som en gang hadde vært pyntet med små beslagstykker av forgylt bronse. De var dekorert i den vikingtidsstil som seinere skulle komme til å bli kalt Borrestil, oppkalt etter dette funnet. Rester av fem stigbøyler er bevart, hvorav to med innlagt sølvdekor. Til sammen har det vært rideutstyr til minst tre hester.

Rester av minst én ridesal av tre var tatt vare på, dekorert med utskårne bånd og sikksakkornamenter utfyldt med svart farge. På disse trefragmentene var det bevart enkelte rester av en stoppet ridepute som enda hadde lærreimer festet til seg. Et flott dekorert selehøvrebetal av forgylt bronse viser at det også har vært med et kjøreseletoy i grava. Også høvrebetalget er ornert med dyrefigurer, menneskemasker og bånd i Borrestil. Et større fragment av et treskjærte som er dekorert med fint ornerte metallbeslag av forgylt bronse, ble antatt å være en av skjekene til en slede eller vogn, men tolkningen er usikker.

Kjerulf fortalte at arbeiderne hadde funnet skjelettrester etter en hest med sal og bissel ved styrbord side av skipets akterende. En hest og en hund var plassert på babord side og utenfor skipet, nær disse, fantes knokler av en tredje hest. Arbeiderne mente at den førstnevnte hesten ble funnet i liggende stilling mens de to øvrige hestene skulle ha stått opprettet, støttet opp av leire.

Fig. 2
Tegning av
øks, stigbøyle,
spinnehjul,
perle og
skjæring.

Fig. 3
(høyre spalte)
Tegning av
ulike beslag.



¹ Funnet er katalogisert som C5161 a-ai.

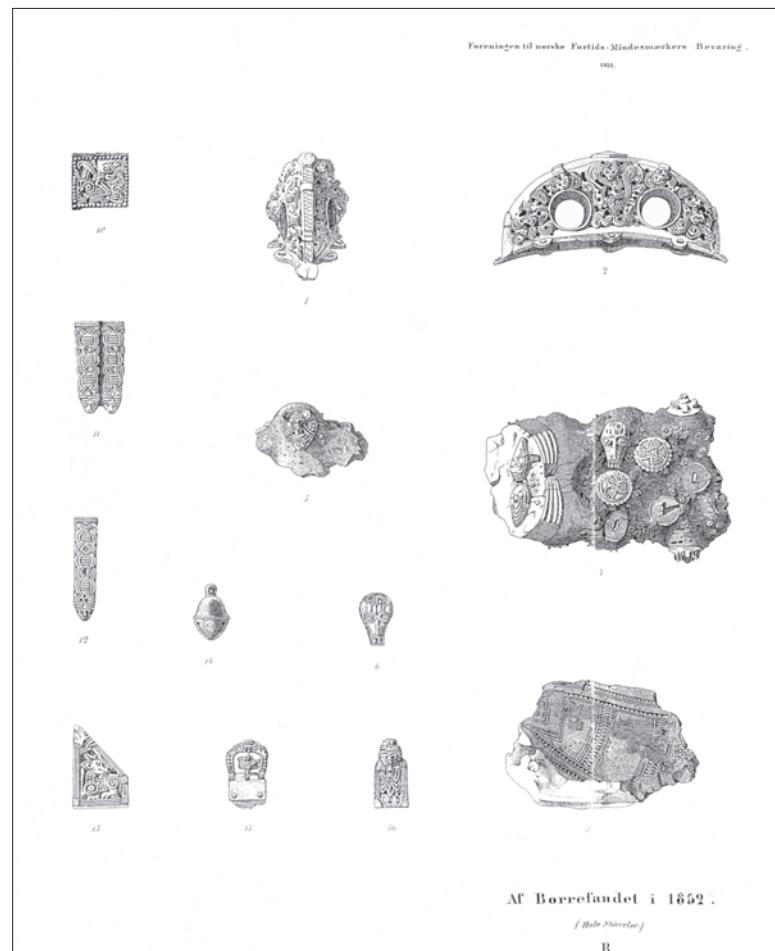
Annet utstyr som Kjerulf hadde tatt vare på, var fire fragmenter av et glassbeger, en øks av jern, deler av en jernkjel, en skjerdning av jern til å henge kjelen i, samt en eller flere såkalte rangler av jern. En liten bjelle av bronse og flere små beslag av bronse ble antatt å ha tilhørt det personlige utstyret til den avdøde.

Arbeiderne hadde ikke funnet spor etter et gravkammer og heller ikke ubrente bein av menneske. Dette var forunderlig fordi bevaringsforholdene var så gode at knokler fra minst tre dyr var kommet for dagen. Nicolaysen tolket imidlertid funnforholdene slik at den døde var blitt kremert, og de brente beina var begravd i en jernkjel.

1.3 Nicolaysens undersøkelse

Det var med stor forventning Nicolaysen begynte sin undersøkelse. Gjenstandene som var samlet inn av veiarbeiderne, og Kjerulfs beretning om funnforholdene, gjorde det rimelig å forvente at det fortsatt var bevart urørte deler av skipet i haugresten. «*Det sidste punkt havde saameget mere interesse, som man hidtil kun har et meget løst begreb om udstrækningen af oldtidens skibe*», skriver Nicolaysen (Nicolaysen 1854:29). På dette tidspunktet var ennå ingen av de øvrige vikingskipene som vi kjenner til i dag, blitt funnet. Men jernnagler fra mindre båter var gravd fram i gravhauger fra jernalder og vikingtid, så Nicolaysen hadde en viss kunnskap om den tids båter og deres konstruksjon. Men skipene kjente han bare fra beskrivelser i sagaene.

I 1852 var Nicolaysen 35 år gammel. Han var utdannet som jurist og hadde i seks år vært ansatt som kopist i Revisjonsdepartementet. Men interessen for historie og kulturminner fra forhistorisk tid og middelalder hadde han med seg fra sin oppvekst i Bergen, og han ble i 1848 medlem av direksjonen i den nystiftete *Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring*. Nicolaysen ble valgt som foreningens annen formann da professor Rudolf Keyser gikk av i 1851, og han skulle i de neste 50 år komme til å spille en sentrale rolle innen kulturminnevernet i Norge (Liden 1991:31, Liden 2005:100). Nicolaysens reise til Borre i mai 1852 var en av hans første viktige oppgaver for foreningen. Han hadde nesten ingen erfaring fra utgravnning av gravhauger, men han var godt kjent med de undersøkelsesmetoder som var vanlige i det antikvariske miljøet i Norge på denne tida, bl.a. ved Bergen Museum som siden sin stiftelse i 1825 hadde stått for mange utgravnninger på Vestlandet og hadde publisert disse i tidskriftene *Urda* og *Skirnir*. I *Urda* 1837 hadde



W.F.K. Christie til og med offentliggjort en beskrivelse av hvordan en gravhaug burde graves ut (Christie 1837:367).

Nicolaysen gjennomførte da også utgravingen på Borre på en meget dyktig måte. Kjerulf hadde gjort han oppmerksom på at alle gjenstandene var kommet for dagen under et tynt kullag som var godt synlig et stykke nede i haugen. Nicolaysen valgte derfor å fjerne all haugmasse over dette kullaget før han gikk dypere ned og gjorde da en viktig observasjon:

«Tæt under kullaget begyndte vi at støde paa skibsnagler, som vi derpaa forfulgte i begge retninger baade horisontalt og nedad i auren, men det viste sig snart, at haugen under den første udgraving var bleven så forstyrret, at man ikke tilfulde kunne oppnaa, hvad man ønskede, idet hele agterenden og med undtagelse af henved en alens afstand fra forstavnen, tilige hele bagbordside var rent bortrevet.» (Nicolaysen 1854:29)

Det var nok en stor skuffelse at så mye av skipet allerede var ødelagt. Likevel kunne Nicolaysen gjøre viktige observasjoner: Han kunne se:

Fig. 4
Tegning av
beslag, høyre-
beslag og del
av sal.



Fig. 5
Portrettfoto
av antikvar
Nicolaysen.

«...at fartøjet stod imod vest syd vest og med forstavnenv op mod land, at det paa grund af sin skarptbyggede forende havde stor lighed med de nuværende Sogne- eller Nordfarjægter, og at det ligesom disse havde været klinkbygget, med, saavidt det kunne skjønnes, alene 4 bord i højden, hvert ord 8 tommer bredt.»(Nicolaysen 1854:29)

På bakgrunn av avstanden mellom hode og klinkplate på klinknaglene kunne han også fastslå at skipsbordene hadde vært ca en halvtomme tykke. Han observerte også at det var ca 12 m mellom forstavnenv og den bakerste naglen som ble funnet, og han sluttet av dette at skipet maksimalt hadde vært 16 – 17 m langt. På grunn av ødeleggelsen var det umulig å fastslå skipets bredde.

Når han antok at skipet bare hadde hatt fire bordganger, skyldes det nok at han hadde observert nagler i minst fire rekker langs den best bevarte båtsida. Det høres lite ut for et skip av en slik lengde, men det kan tenkes at de dårlige bevaringsforholdene gjorde det vanskelig å gjøre nøyaktige observasjoner.

Under sin egen utgravning fant han svært få gjenstander. Foruten de mange skipsnaglene oppdaget han bare et spinnehjul av kleberstein, en rund perle av bergkrystall og et femte fragment av samme glassbeger som tidligere var blitt innlevert til sakfører Kjerulf. Det var tydelig at sanduttaket i tunnelen og all rotingen som veiarbeiderne hadde gjort i haugen på jakt etter gjenstander, hadde ødelagt det aller meste av haugens sentrale deler.

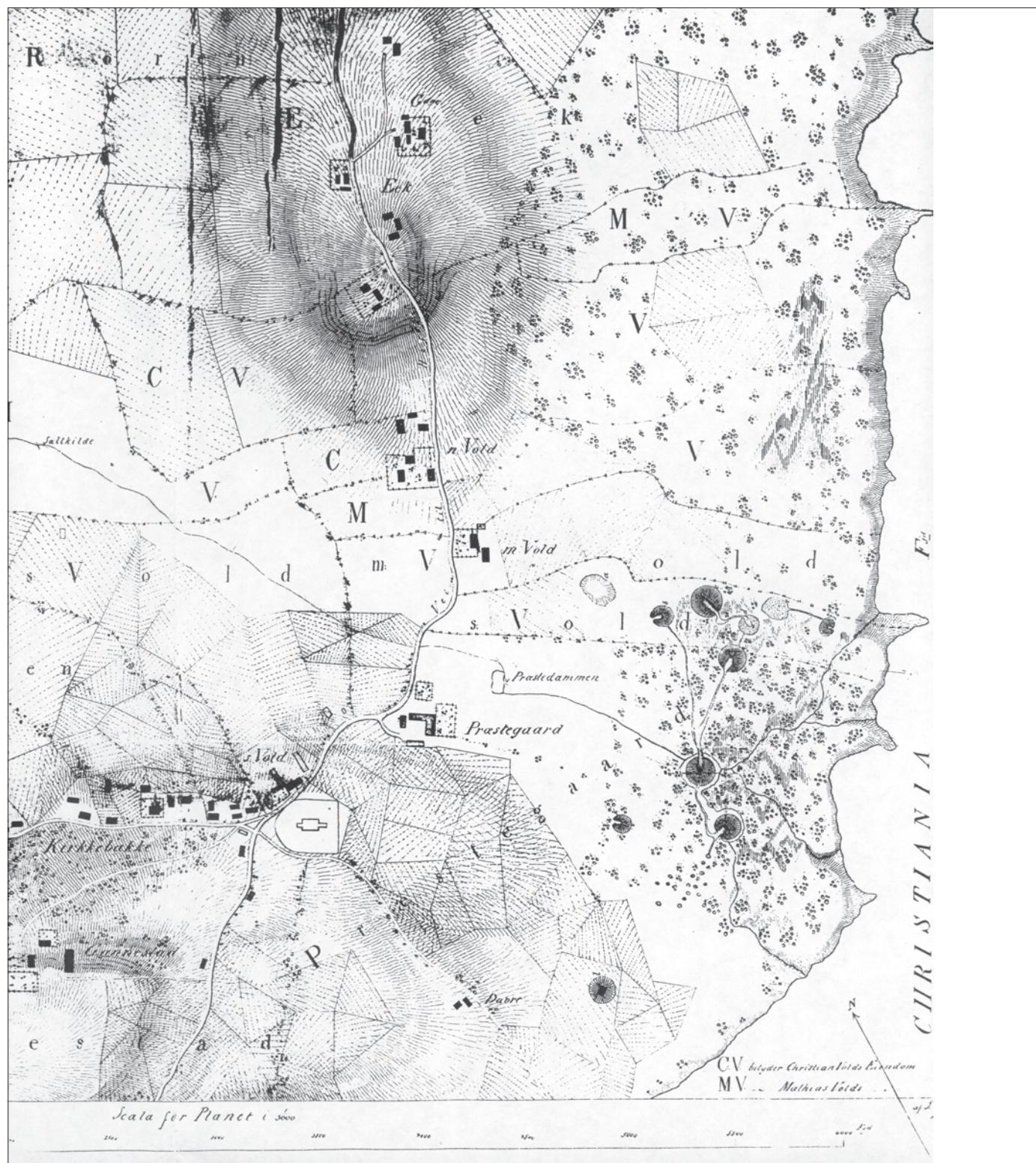
Nicolaysen kunne til slutt trekke den konklusjonen at haugen hadde inneholdt et lavt og smalt gravskip som var klinkbygd og hadde hatt store likheter med dagens båter som han kjente fra Vestlandet og Nord-Norge. Han hadde også klare tanker om hvordan selve begravelsen hadde foregått:

«Efterat man hadde bestemt stedet og borttaget markens øverste jordlag intil auren, trak man fartøjet derop, og satte det paa sit sted og kastede sand op rundt omkring det. Det indre af skibet blev derpaa fyldt med en finere sort sand især i nærheden af de deri nedlagte sager og dyr, dog saaledes at man sandsynligvis lod et rum aabent for kjedelen. Oppe paa fladen lagdes nu den eller de dødes legemer paa baalet, og efterat dette var udbrændt, opsamlede man asken og benene, som lagdes i kjedelen og nedsattes til de øvrige sager i skibet, hvorpaa man fyldte hullet med sand og spredte et lag av baalets levninger over hele haugen, som dernæst gaves sin fulde form til toppen.»
(Nicolaysen 1854:30)

Nicolaysen hevdet altså bestemt at den eller de døde var blitt kremert på et likbål som var anlagt på en plattform av sand som dekket det oppsatte skipet. Jernkjelen ble fyldt med brente bein og rester fra likbålet og deretter plassert på et sted i skipet som enda ikke var tildekket av sand. På denne måten kunne han forklare at selve skipet og gravgavene var ubrente, og at det ikke var blitt funnet menneskeknekokler. Han sier ikke direkte at arbeiderne, eller han selv, fant brente beinrester i kullaget, men han er klar i sin omtale av kjelen som en «...askekjedel af sammenklinkede jernplader...» og i sin beskrivelse av begravelsen: «...man opsamlede asken og benene, som lagdes i kjedelen...» (Nicolaysen 1854:30). Trolig ville ikke Nicolaysen ha uttalt seg så entydig dersom han ikke hadde lagt merke til kremerte beinfragmenter blant gravrestene.

1.4 Gravfeltet kartlegges for første gang

Samtidig med utgravningen av skipsgrava foretok Nicolaysen for første gang en



kartlegging og oppmåling av det store gravfeltet på Borre. Til dette fikk han hjelp av I.R. Daae som laget to meget detaljerte og oversiktlige kart; ett detaljkart over de sentrale deler av gravfeltet, og ett oversiktskart som plasserer gravfeltet inn i landskapet mellom Borre kirke, Borrevannet og Oslofjorden, og som omfatter gårdene Sem, Eik, Nordre og Søndre Voll, Prestegården og Gannestad. Det sistnevnte kartet ble publisert som bilag til

Nicolaysens artikkelen i *Fortsidsforeningens* årbok 1854, og det er utført på en så utmerket måte, at det enda er en av de beste kildene til å forstå gravfeltets geografi.

Nicolaysen og Daae lokaliserte og kartla ni storhauger og to store rundrøyser som ble betegnet med bokstavene a-l, regnet fra nord mot sør. Gravhaugen som han undersøkte fikk betegnelsen a. Rundrøyssene av stein

Fig. 6

I.R. Daae sitt
kart over Borre-
området.

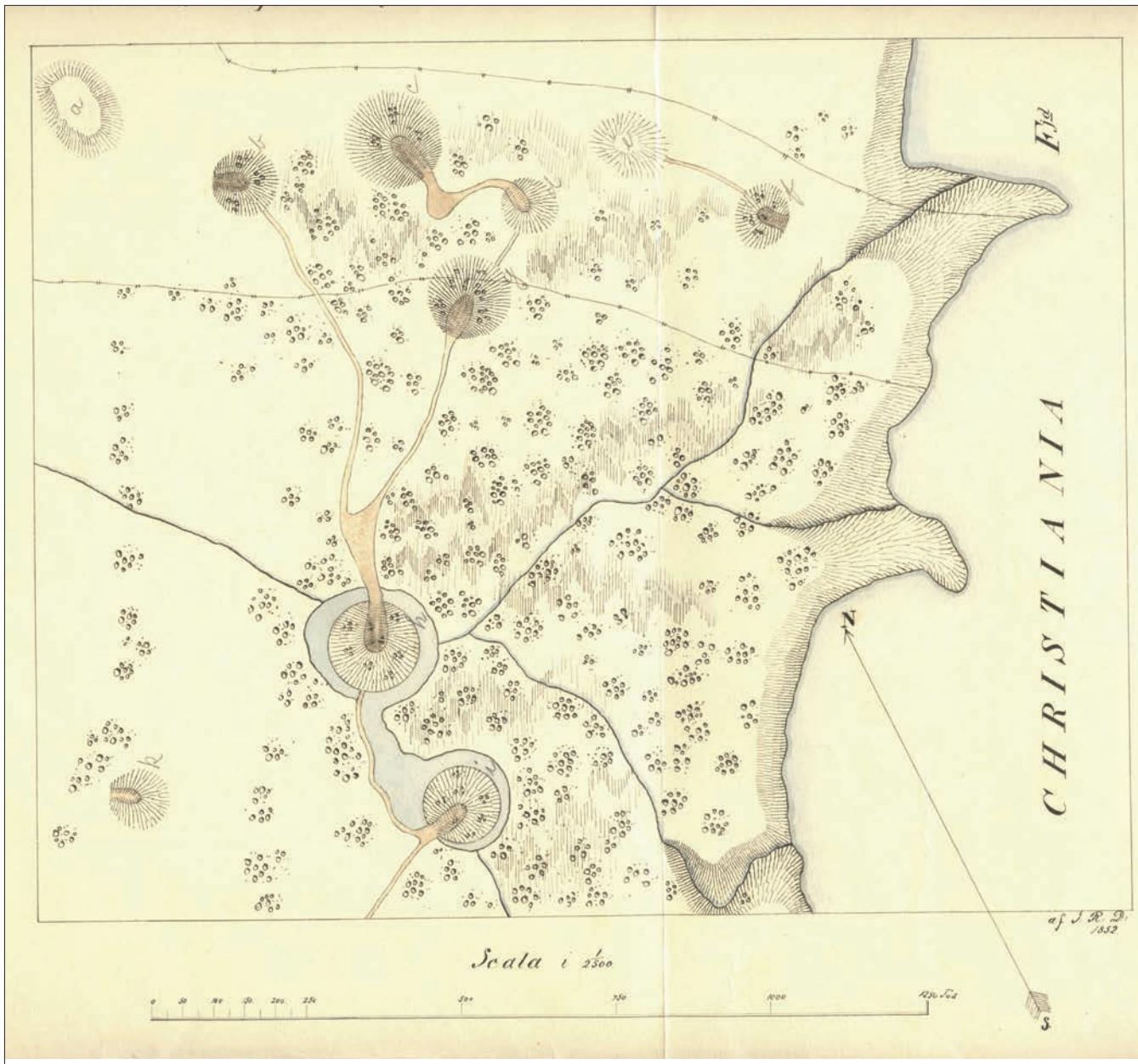


Fig. 7
Detaljkart
over gravfeltet
tegnet av I.R.
Daae 1852.
Merk bekk
inn til haug 6
(H) og vann-
fylte grøfter
omkring
haug 6 (H)
og 7 (I), samt
stier mellom
haugene.

(bokstav d og e) antok Nicolaysen var rydningsrøyser som var kastet sammen fra åkerrydning i nærheten. På kartet tegnet de også inn 15 mindre hauger som de tydeligvis ikke var så opptatt av. Nicolaysen skriver bare meget kort at de var «.... meget små og næsten jevnede med jorden» (Nicolaysen 1854:25). De største haugene på gravfeltet ble nøyaktig oppmålt og viste seg å være mellom 33 og 51 m i diameter og mellom 3,3 og 7,3 m høye. Nicolaysen kunne dermed sammenlikne dem med de største gravhaugene som dengang var kjent i Norden, nemlig de såkalte kongshaugene ved Gamle Uppsala i Sverige (Nicolaysen 1854:25).

Han la merke til at haugene h og i var omgitt av kunstige grøfter som han mente var oppstått ved at jordmasse herfra var benyttet

til oppbygging av haugene. Han merket seg også at grøftene var avbrutt på flere sider av opphøyde, flate partier som gjorde det lettvert å gå tørrskodd opp på haugene:

«.... ved denne anordning have haugerne ligesom faaet udseende af fritliggende kasteller, omgivne af grave, og hvorover der kun på den ene side i lighed med en vindebro var adgang. Oprinnelig, da gravene vare dybere ... og vare fyldte med vand eller bestode af en sump, maa denne lighed have været endu større.» (Nicolaysen 1854:26)

Han tenkte seg at grøftene bevisst var utformet på denne måten for å bli en del av de imponerende monumentene. Dette var viktige observasjoner som like til i dag har hatt betydning for tolkningen av gravfeltets historie og utforming.

Han la også merke til at «... flere af haugerne (b, c, f, g, h, i, k) have en opadskraanende fordybning fra fodden og næsten lige til toppen, hvilket kunde tyde hen paa, at de engang havde været udgravne eller idetmindste at begyndelsen dertil var gjort.» (Nicolaysen 1854:26-27). På Daaes kart er disse plyndringssjaktene tydelig markert i en overdreven skala. Mellom haugene er det flere steder inntegnet spor som samsvarer med dagens stier. Dette kan bety at gravfeltet allerede i 1852 var besøkt av så mange at det oppsto slitasje i bakken. En annen mulighet er at stiene var tråkket opp av beitende dyr.

1.5 Ynglingekongenes gravfelt?

Allerede før Nicolaysen reiste til Borre i 1852 var han klar over at flere av Ynglingeættas konger var blitt knyttet til gravfeltet. Dette var også en av grunnene til at *Fortidsforeningens* direksjon tok ødeleggelsen av skipsgrava så alvorlig at de sendte sin antikvar for å undersøke grayhaugen nøy. I Snorre Sturlasons *Heimskringla* og i kvadet *Ynglingatal* nevnes det at kong Halvdan den Milde og Mat-ille og hans far, kong Øystein Fret Halvdansson, ble hauglagt på Borre, og i Jacob Aalls utgivelse av *Heimskringla* i 1838 ble det fastslått at Borre gravfelt var disse kongenes gravsted.

Nicolaysen var tydeligvis skeptisk til denne historien i begynnelsen, for han skrev at «... sagnet har længe fortalt, at de bekjendte vestfoldske konger Eystein og Halvdan skulle ligge begravne i to af de nordligste hauger (a,b,c,f). Men saadanne sagn ere ikke at lide paa. Ofte have de alene sin grund i en ganske løs formodning.» (Nicolaysen 1854:26).

Men han ga seg likevel inn på en diskusjon om kong Øystein Fret Halvdansson kunne være begravet i haug f. I *Ynglingatal* heter det nemlig at Øystein ble begravet «...paa raets kant, der hvor iskald Vadla-elvgaard i vaagen.». Som Daaes kart viser renner en bekk fra Prestedammen oppå raet, via haug h til sjøen ved haug f, og Nicolaysen spekulerte på om dette opprinnelig hadde vært utløpet fra Borrevannet, og at det var denne bekken *Ynglingatal* omtalte som Vadla-elv. Landskapsmessig sett har dette ikke vært mulig.

Han foretok derfor en utgravning av sentrum av haug f for å prøve denne hypotesen, men oppdaget at haugen tidligere var åpnet, og alt han fant var «... nogle ganske faa stumper af ubrændte dyreben (af hester?) og kulstov mellom sanden...». Han kunne av dette trekke den slutning at grava var «...fra den saakaldte brændealder eller den tid, da man kun

nedlagde de dødes legemer i brændt tilstand, hvilket som bekjendt i regelen fandt sted her i Norge og varede ved ligetil kristendommens indførelse.» (Nicolaysen 1854:31). Haugen kunne derfor godt være fra yngre jernalder, og Nicolaysen sluttet sin undersøkelse med følgende klare konklusjon: «...de nærvnte vestfoldske kongers grave maa være at søge her, og endelig og bestemttere at haugen f må være den, som blev opkastet over kong Eystein.» (Nicolaysen 1854:32).

1.6 Arkeologien bekrefter historien?

Nicolaysens utgravninger av haug a og f og kartlegging av gravfeltet på Borre hadde gitt mye ny kunnskap om et av landets mest sentrale fortidsminner fra århundrene før middelalderen. For første gang var det framkommet et konkret funnmateriale som kunne brukes til datering av gravfeltet. Gjenstandene fra haug a viste seg å være fra midtre del av vikingtid, omtrent fra samme tid som man antok skalden Tjodolf fra Kvine hadde framført kvadet *Ynglingatal* som en hyllest til den siste kongen av Ynglingeætta: Ragnvald den Hederhøye. Nicolaysen hadde også argumentert for at haug f kunne være gravstedet til kong Øystein Fret Halvdansson, den første ynglingekongen som, ifølge skaldekvadet, var gravlagt på Borre. Dermed lå det nær å tenke seg at gravfeltet hadde vært benyttet av Ynglingeætta gjennom hele den tidsperioden som *Ynglingatal* og *Heimskringla* hadde knyttet dette kongsdynastiet til Vestfold. Nicolaysen hadde gjennom sin kartlegging av de store gravhaugene vist at mange generasjoner av Ynglingeætta kunne ha vært gravlagt her.

I moderne tid er gravfeltet på Borre omtalt for første gang i 1822. Da skrev Jens Kraft i boka *Topographisk-Statistisk Beskrivelse over Kongeriget Norge*:

«De mærkligste Grayhøie findes ved Borre Præstegaard, hvor der ... have været Kongebegravelser, nede mod Søen, hvor der paa denne og Nabogaarden Volds Grund findes endel Houge, der i Omfang og Høide langt overgaae de øvrige i disse Egne værende Grayhøie, ligesom de vist nok maae ansees for at være blandt de største i Landet. Ligeledes findes samme steds tvende meget anseelige Steenrøser, liggende tæt ved hinanden, med de sædvanlige Fordybninger.» (Kraft 1822:775)

Han tallfestet til og med haugenes størrelse: «Af de herværende 9 Houge ere de tre største 180 til 200 Skridt i Omkreds og 20-25 Skridt i Høide. Steenrøserne ere 130 og 140 Skridt i Omkreds» (Kraft 1822:775, note).

Jens Kraft var ikke i tvil om hvem som ligger begravet på dette gravfeltet: «...den Vestfoldske Konge Eystein Halfdansen ... og dennes son Halfdan Milde...». Kraft antar «... at der paa Gaarden Borro (nu Borre Præstegaard) har været en Kongelig Familie Begravelse og rimeligvis ogsaa et Kongesæde.» (Kraft 1822:754).

Den første avbildningen av gravfeltet kjenner vi, som tidligere nevnt, fra den enestående tegningen til Johannes Flintoe i Jacob Aalls utgave av Heimskringla i 1838. Under bildet har Flintoe skrevet: «*Kongerne Eisteins, Halfdan Milde og Madildes med fleres Gravhøie i Borre paa Vestfold.*» (Aall 1838:36). I noter til oversettelsen skriver Gerhard Munthe bl.a. «*Borre (a Borro), nu Borre beliggende vel en Miil nordenfor Tønsberg. Vadla, nu gaarden Vold, som ligger umiddelbar ved siden af Borre Præstegaard og grensner til Fjorden, ved vilken Kong Eysteins, hans sons Kong Halfdans med fleres Gravhøie endu ere at see.*» (Aall 1838:36-37).

Jacob Aalls oversettelse gjorde *Heimskringla* til folkelesning, og gravfeltet på Borre ble allment kjent i en tid da nasjonale ideer vant fotfeste i landet. Nicolaysens undersøkelser kom til å styrke den allerede eksisterende fortolkningen av fornminnene, og sammenkoblingen mellom gravfeltet og ynglingekongenes gravsted ble akseptert som en sannhet. Denne oppfatningen ble ytterligere forsterket etter at professor P.A. Munch utga bind 1 av verket *Det Norske Folks Historie* i 1852, interessant nok samme år som Nicolaysen foretok sin utgravning. Her skrev P.A. Munch at kong Øystein Halvdanssønn «...lig blev højlagt ved Stranden paa Borro», og hans sønn Halvdan «...blev ligesom Faderen højlagt paa Borro.» (Munch 1852:379).

Nicolaysen mente altså å kunne framlegge konkret dokumentasjon på at Snorre Sturluson hadde rett i sin beskrivelse av Ynglingeættas gravplass i Vestfold. Det som tidligere bare hadde vært antydet i skriftlige framstillinger, kunne nå med støtte av arkeologiske undersøkelser framstå som handfaste indisier.

KAPITTEL 2



HAUGER KOMMER OG GÅR – NICOLAYSENS KART BESTÅR

2.1 Professor A.W. Brøgger gjenoppdager gravfeltet

En skulle ha forventet at Nicolaysens undersøkelse hadde ført til stor interesse for gravfeltet på Borre, både blant publikum og i forskermiljøet. Merkelig nok omtales det sensasjonelle funnet og de enestående fornminnene bare kortfattet i publikasjoner i siste del av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet (sml. Rygh 1877:153, Rygh 1885:31 og diverse avbildninger, Gustafson 1906:129). Nicolaysen selv viser bare kort til Borrefunnet i sin publikasjon om Gokstadskipet i 1882. Det ser ikke ut til at arkeologene var oppatt av å fortsette undersøkelsene på Borregravfeltet.

Innenfor vikingtidsforskningen ble oppmerksomheten først rettet mot funnet av et vikingskip i en gravhaug på Rolvsøy i Tune (nå Fredrikstad) i Østfold i 1867 (Schetelig 1917a), og deretter var det utgravingen av skipsbegravelsen på Gokstad i Sandefjord i 1880 som kom til å fange interessen (Nicolaysen 1882). Undersøkelsen av to innholdsrike skipsbegravelses på Karmøy i 1886 og 1902 kom også fort i skyggen av det sensasjonelle gravfunnet på Oseberg i Vestfold i 1904 (Lorange 1887, Schetelig 1903, Opdal 1998). Deretter gikk en stor del av de arkeologiske ressursene med til konservering, bearbeiding og publisering av Osebergfunnet.

Utgravingen av Oseberggrava, og den nasjonale begeistringa etter 1905, førte imidlertid til at blikket på nytt ble rettet mot Borre. Gravfeltet hadde fått ligge nesten urørt i skog- og beitemark i over 60 år da A.W. Brøgger og Sigurd Grieg i mai 1915 foretok en ny befaring av området. Det var tydeligvis en stor opplevelse for de to arkeologene å få gjenoppdage de mektige gravhaugene etter så lang tid. Området var delvis gjengrodd, og de hadde store problemer med å orientere seg i krattskogen. De klarte bare å

gjenfinne «...5 svære gravhauger og to svære stenrøiser, som den dag idag, trods vanvyrding og forfald helt ind i nyeste tid, har bevart en enestaaende og imponerende karakter...» (Brøgger 1916:25).

Til tross for begeistringen over synet av storhaugene var Brøgger nedslått over gravfeltets tilstand:

«Omgivelserne er ikke opløftende, – den som nu kommer til Borre for at se haugene vil finde dem mitt i det mest nedslaaende vildnis av gammel forfalden skog, omgit av delvis sumpig mark, hvor man bare i tørre sommere kan bevæge sig nogenlunde frit mellem de ærværdige minder. Ikke engang et glimt av Kristianiafjorden faar man fra haugene, endskjønt den bare er fjernet en hundrede meter eller saa fra gravfeltet.» (Brøgger 1916:25)

Brøgger og Grieg hadde med seg Nicolaysens kart som guide i forsøket på å orientere seg i krattskogen. De nummererte gravhaugene fra 1 til 9 i stedet for Nicolaysens bokstavering a-l, men i teksten henviste de likevel til bokstavene på hans kart.²

Brøgger fant at haug a (1), *Skipshaugen*, var nesten totalt fjernet etter Nicolaysens utgraving. Bare en lav forhøyning med trær og busker i kanten av dyrket mark viste hvor den engang lå (Brøgger 1916: fig.41). Haug b (2) som Nicolaysen oppga til å være ca 34 m i tverrmål og ca 7 m høy, var også forsvunnet. Den var «...fremdeles skogbevokst, men med karakter av en ruin...», og den måtte derfor ha blitt fjernet en gang mellom 1852 og 1915. Inne i krattskogen klarte de heller ikke å finne igjen haug f (4), der Nicolaysen hadde foretatt en prøveundersøkelse

2 For å gjøre lesningen lettere benyttes Nicolaysens bokstavering med Brøggens tall i parantes i den videre beskrivelsen.



Fig. 8
I.R. Daae sitt kart
over gravfeltet slik
det er gjengitt i
Brøgger 1916.

og mente at det var kong Øysteins gravsted. Den «...er nu bare en ruin...», skriver Brøgger (Brøgger 1916:29).³ De mindre haugene som Nicolaysen kartla, mente Brøgger var forsvunnet ved dyrkning.

Etter befaringen kunne Brøgger oppsummere at det bare var fem storhauger og rester av to store gravrøyser igjen på Borrefeltet: «To forsvandt i 1852, en var ødelagt länge før, og endelig er en ødelagt i tiden mellom 1852 og nu» (Brøgger 1916:26). Heldigvis har det seinere vist seg at bevaringsforholdene ikke var så dårlige som Brøgger tenkte seg i 1915. I virkeligheten lå fortsatt syv store gravhauger og det meste av gravrøyset bevart i omrent samme stand som i 1852. Av de største monumentene var bare haug a (1) og b (2) og det meste av gravrøyset fjernet.

³ I Brøggers eget særtrykk av artikkelen skriver han i margen 10/5 1916 om haug f: «Nei, den er ganske bra enda». Han har altså selv blitt klar over feiltakelsen like etter at artikkelen var trykket. Brøggers særtrykk befinner seg nå i boksamlingen til Nord-Trøndelag Fylkeskommune. Opplysninger ved fylkesarkeolog Lars Forseth.

Også de fleste småhaugene som Nicolaysen kartla, skulle seinere vise seg å ligge godt bevart inne i den tette krattskogen.

A.W. Brøgger fikk gjenreist interessen for Borregravfeltet og de problem som knytter seg til spørsmålet om hvem som kan ha blitt begravd her. Den viktige artikkelen som han skrev om Borre i 1916 avsluttes med spørsmålet:

«...hvilken kongsslekt har hat det sterke samhold, den sterke traditionsfølelse at den her sør etter sør har gravlagt sine døde? Alt i den betydelige samling (av gravhauger) paa ett sted ligger en sannsynlighet, som ikke kan avvises uten videre, for at den slekt som her har fundet hvile har hat en betydeligere politisk magt end almindelig...» (Brøgger 1916:33)

Han svarte selv på spørsmålet ved å vise til «...Vestfolds konger, den norske gren av Ynglingeætten...». Og han oppfordret til et nærmere studium av Ynglingatal: «En undersøkelse av denne kilde sammenholdt med den historiske lokaltradisjon i Snorres kongesagaer vil derfor her fremstille sig som nødvendig».

A.W. Brøggers artikkel bygget på hans tiltredelsesforelesning som professor ved Universitetet i Oslo i desember 1915, og den ble trykket i *Videnskapskapskapets Skrifter*. Hans synspunkter fikk derfor stor publisitet, og de kom til å bety mye for den videre behandlingen av Borregravfeltet.⁴

2.2 Gravfeltet blir nasjonalpark

A.W. Brøgger avsluttet sin artikkel med en oppfordring om tiltak for å bevare og verne gravfeltet på Borre:

«Er det saaledes til slutning blit klart for os at Borrehaugene rummer de stolte minder fra den norske kongeslekt fra hvilken landets samling utgikk, så har vi en ting at gjøre. Vi maa gjøre ende paa den uverdige, havarerte og forlalte tilstand hvorri disse hauger nu ligger, vi maa gjøre Borrefeltet til et nasjonalt minested, en national helligdom, hvor vi virkelig kan finde harmoni mellom stedets historiske verdighet og betydning og dets ytre form.» (Brøgger 1916:65)

Oppfordringen ble fulgt opp gjennom flere artikler og avisinnlegg fra Brøggers side, og hans argumenter om vernetiltak vant fram. I 1927 fikk han Kirkedepartementet med på en fredning av den delen av gravfeltet som ligger på Borre prestegåards grunn, og rett til å gjerde inn i

⁴ Se for eksempel artikkelen av Fredrik B. Wallem i Tidens Tegn 19/12 1915.

alt 65 mål. Den nordre delen av gravfeltet med haugene a (1), b (2), c (3), d (32), e (33), f (4) og halve g (5) lå imidlertid på gården Søndre Volls grunn. Denne eiendommen hadde generaldirektør Sam Eyde i Norsk Hydro nylig ervervet, og han tilbød seg i 1929 å overdra deler av sin eiendom til en nasjonalpark, dersom den norske stat gjorde det samme med prestegårdens område (Grimnes 2001).

I 1932 var alle juridiske formaliteter ved opprettelsen av en slik nasjonalpark gått i orden, og Nasjonalparken i Borre ble offisielt åpnet 19. juni 1932 i nærvær av Hans Majestet kong Haakon. I 1934 kunne nasjonalparken formelt overdras til Vestfold fylke som eier og fester av området (Gansum 2007:9). Inngjerdingen av parken ble påbegynt umiddelbart, og i 1938 var arbeidet avsluttet. «*Et godt vestfoldske stengjerde*», slik det ble formulert i møteprotokollen til Borrehaugenes Tilsynskomite, avgrenser den dag i dag nasjonalparken i Borre.

Opprinnelig var tanken at alle storhaugene på Borre skulle innlemmes i nasjonalparken. Den såkalte *Spellemannshaugen*, haug l (9), lå så langt fra det øvrige feltet at mye god åkerjord på Prestegården måtte båndlegges dersom den skulle inkorporeres i parken. Heller ikke stedet der haug a (1) hadde ligget skulle komme innenfor parkens grensegerde. Dette skyldtes en misforståelse da gravfeltet ble oppmålt i 1919. Både denne haugen og haug b (2) ble dengang forvekslet med med to andre gravhaugrest som var inntegnet på galt sted. Denne feiltagelsen skulle føre til en langvarig diskusjon om deres opprinnelige beliggenhet. Haug a (1) og l (9) kom derfor til å bli liggende utenfor steingjerdet rundt parken.

Det var enkelt nok å trekke opp grensene rundt storhaugene, men de såkalte 15 småhaugene som Nicolaysen hadde omtalt allerede i 1854, var aldri blitt kartlagt. Dette måtte gjøres før fredningsområdet kunne avgrenses. Oppgaven ble gitt til de to unge arkeologene Eivind S. Engelstad og Bjørn Hougen i 1927. Nicolaysen hadde beskrevet haugene som «...meget små og næsten jevnede med jorden...». A.W. Brøgger hadde i 1915 ikke gjenfunnet noen av dem i den tette skogen, og han fryktet at de var forsvunnet. Resultatet av Engelstads og Hougens detaljerte kartlegging var overraskende (Engelstad & Hougen 1927): Hele 21 hauger ble funnet i god behold, og det dreide seg ikke bare om småhauger. De fleste var riktignok bare mellom 6 og 11 m i tverrmål, men haugene 11, 24 og 26 viste seg å være mellom 19 og 22 m i diameter og 2-3 m høye. Dette er fornminner som arkeologer i andre sammenhenger ville ha omtalt som storhauger. Den avlange gravrøysa 25 hadde enda større dimensjoner, den var hele 45 m lang, 15-19 m brei og 1,5-2 m høy; en av de største langhauger som

kjennes her i landet! Merkelig nok har likevel begrepet småhauger festet seg ved denne gruppen av fornminner (Blindheim 1954:4, Marstrander 1976a:272).

Engelstad og Hougen nummererte de nykartlagte haugene fra 10 til 31, «...for ikke å kolidere med numrene på de store haugene på Borre...» (Engelstad & Hougen 1927:1). De foretok også mindre utgravninger i åtte av de minste haugene, og fant spor etter enkle branngraver i to av dem (nr. 10 og 12). Alle de nyoppdagete gravhaugene ble innlemmet i nasjonalparken.

I forbindelse med prosjektet *Arkeologiske Landskapsundersøkelser i Norge* ble fornminner i hele Borre prestegjeld registrert i 1933. Siden gravhaugene på Borrefeltet nylig var kartlagt, gjengir den etterfølgende publikasjonen *Vestfolds Oldtidsminner* bare Brøggers tekst fra 1916 og Engelstad og Hougens nyoppmålinger fra 1927 (Grieg 1943:183-194). Men for første gang siden Nicolaysens artikkel i 1854 ble det nå publisert et nytt kart over gravfeltet. Det er tydeligvis basert på Engelstad og Hougens undersøkelser i 1927 (Grieg 1943: fig.10).

A.W. Brøgger hadde i sin artikkel fra 1916 akseptert Nicolaysens kart som plasserte haug a (1) og b (2) nordvest for haug c (3). Det nye kartet som ble presentert i *Vestfolds Oldtidsminner* i 1943 forandrer imidlertid på dette og plasserte disse haugrestene på *Sletta* sørvest for haug c (3), på et sted hvor det fortsatt ligger to mindre haugrest. Men forøvrig er alle storhauger riktig plassert i forhold til Nicolaysens kart. Riktignok er haugenes ytterkant galt inntegnet, men det skyldes tydeligvis at grunnlagskartets kotestreker er benyttet som haugenes avgrensninger. Merkelig nok er ikke de to store gravrøysene d og e på Nicolaysens kart kommet med på kartet selv om de omtales i teksten.

Fig. 9
Oppmåling av nasjonalparkens grenser med prikket linje.
Haug 1 og 2 er plassert innenfor parkens inngang.



Engelstads og Hougens undersøkelse og kartlegging i 1927, og publiseringen i *Vestfolds Oldtidsminner*, hadde gitt ny og viktig kunnskap om gravfeltet. Det var påvist at alle storhauger unntatt haug a (1) og b (2) fortsatt lå bevart omtrent som i 1854. I tillegg var ytterligere 21 nye hauger og røyser gjengjennfunnet; blant disse de tre godt bevarte storhaugene med diameter over 19 m og den store langrøysa som var hele 45 m lang.

I 1938 var steingjerdet rundt nasjonalparken ferdigbygd. En ny adkomstvei var anlagt fra hovedveien og ned til parkens inngang som var prydet av en vakker port som var spesialtegnet av arkitekt Carl Berner. Nasjonalparken i Borre var overdratt til Vestfold fylke som i følge vedtekten hadde fått seg å dekke kostnader til vedlikehold og tilretteleggelse for et publikum som i stadig større grad søkte til Borrehaugene.

A.W. Brøgger hadde langt på vei oppnådd det mål han hadde satt seg 20 år tidligere. Gravfeltet var reddet for videre fysisk ødeleggelse, landskapet og historien var tilrettelagt for interesserte besøkende og det var funnet en organisatorisk løsning som skulle sikre nasjonalparkens framtid.

Men frøene til en ny trussel mot gravfeltet var allerede sådd. De første spirene til en mental ødeleggelse var begynt å vise seg innenfor nasjonalparkens steinmurer. Det nystiftete politiske partiet *Nasjonal Samling* hadde hvert år siden 1935 fått tillatelse til å arrangere pinsestevne i parken, med godkjennelse av

Fig. 10
C. Blindheim sitt
kart fra 1954.
Haug 1 (A) er
feilaktig plassert
innenfor parkens
ingang, og haug
2 (B) som en
haugrest lenger
mot SV.



tilsynskomiten som hadde støttet seg til parkens vedtekter.

Det foreløpig siste møtet i tilsynskomiteen ble holdt 24. juni 1938. Møteprotokollen vitner om optimisme for parkens framtid, og det ble avtalt et nytt møte i komiten i siste del av september. Dette møtet skulle aldri bli avholdt. Den andre verdenskrig brøt ut i september 1939, og *Nasjonal Samlings* propagandamøter de følgende fem pinsene skulle komme til å forandre parkens idégrunnlag dramatisk!

2.3 Borregravfeltet oppdages på ny

Tilsynskomiteen møttes igjen 22. juni 1945 etter fem dramatiske år. Det var karakteristisk for stemningen i landet like etter krigens slutt at komiteen på befaringen hadde med seg en representant fra Den Allierte Overkommando, kaptein Kavli. Medlemmene var tydeligvis engstelige for hva som skulle møte dem i nasjonalparken. Befaringen viste at de fysiske forandringerne heldigvis ikke var så store som fryktet: *Nasjonal Samling* hadde satt opp tribune, talerstol, toaletter, et skur og en kontorbygning og derved bidratt til en ny type kulturminner mellom gravhaugene. Men i løpet av krigens dager var store deler av parken overgrodd av busker og trær og på ny var mange av gravhaugene blitt skjult av skog. Det var behov for uttynning av vegetasjon og tid for gjennoppdagelse av gravfeltet.

Noen år seinere ble konservator Charlotte Blindheim bedt om å skrive innledningskapittelet til *Borre Bygdebok: Borre i lys av Borrefunnet og Nasjonalparken* (Blindheim 1954). I den anledning foretok hun en grundig analyse av skipsgravfunnet og gravfeltet. Bygdeboka ble utgitt i 1954, nøyaktig 100 år etter at Nicolaysens artikkelen var publisert.

Det var ikke enkelt for Charlotte Blindheim å gjenfinne alle gravhaugene i den gjengrodde parken. Likevel satte hun seg det mål å lage et nytt kart over gravfeltet. Hun skriver innledningsvis at «*Det råder ennå atskillig uklarhet omkring Borrefeltet – de forskjellige kartene som foreligger er f.eks. nokså avvikende og uriktige. Dessverre gjelder det også avsnittet om Borrefeltet i Vestfolds Oldtidsminner. Det kan derfor være nyttig å prøve å klare litt opp i misforståelsene.*

» (Blindheim 1954:16).

Det er tydelig at Charlotte Blindheim har brukt kartet i *Vestfolds Oldtidsminner* som utgangspunkt for sitt kart. Det framgår bl.a. av at flere storhauger er inntegnet med samme uregelmessige ytterkant, og stisystemet er identisk. Men hennes kart presenterer enkelte nye synspunkter på haugenenes beliggenhet og tilstand.

Den østre delen av gravfeltet var allerede nyryddet, og haugene c (3), g (5) og h (6) var derfor lett synlige, sammen med restene av gravrøysene d og e. Hun fant at omtrent halvparten av røys d fortsatt var godt bevart, men at nesten hele røys e var fjernet slik at bare bunnlaget lå tilbake (Blindheim 1954:19-20). Blindheim oppdaget til sin store forbauselse at haug f (4) fortsatt lå nesten uskadd, til tross for at Brøgger i sin artikkel hadde slått fast at den bare var en ruin: «*Destor mer overrasket blir en, når en ved et besøk på Borre, finner at den i virkeligheten er en haug av helt samme karakter som de andre, med et sokk i midten, men med en rolig vakker profilinje og av mektige dimensjoner, den også.*» (Blindheim 1954:20).

Men i vestre del av nasjonalparken var det fortsatt tett krattskog, og hun hadde faktisk problemer med å gjenfinne den største av alle haugene, haug i (7). Enda vanskeligere var det med haug k (8):

«Følger en veggen....oppover mot prestegårdsjordene, nesten helt fram til gjerdet for den nåværende Nasjonalparken, finner en restene av haug k, som en med rette kan si har karakteren av en ruin. Hvordan og når ødeleggelsen er skjedd vet vi ikke, men hadde den ligget slik alt i 1852, hadde nok Nicolaysen bemerket det.» (Blindheim 1954:21).

Denne beskrivelsen er vanskelig å forstå når Brøgger skriver at han tydelig så haugen i dyrket mark i 1915; den er også avbildet i *Vestfolds Oldtidminner* (Fig. 11 og 13, s. 184 og 187), og den framstår i dag som et markert monument i den uthogde skogen. Charlotte Blindheim har nok vært i samme vanskelige situasjon som Brøgger i 1915: «...forklaringen må vel være den at det håpløse villnisset som har dekket Borrefeltet, har gjort det umulig å få et skikkelig inntrykk av haugen...» (Blindheim 1954:20).

Enda større problemer fikk Charlotte Blindheim med identifiseringen av haugene a (1) og b (2). Hun mente at bunnlaget av *Skipshaugen* a (1) fortsatt kunne ses like innenfor inngangen til nasjonalparken, og den delvis ødelagte mindre gravhaugen på *Sletta* var restene etter haug b (2). Dette stemte imidlertid ikke med Daaes kart fra 1852 og Brøggers beskrivelse fra 1915. Seinere undersøkelser skulle da også komme til å vise at haug a (1) lå på jordet utenfor nasjonalparkens port, og at det Charlotte Blindheim mente var haug a (1), i virkeligheten er restene etter haug b (2). Haugene på *Sletta* var ikke tidligere registrert verken av Nicolaysen eller Brøgger, mens Engelstad og Hougen hadde ment at disse var restene etter haug a (1) og b (2).

Konklusjonen på Charlotte Blindheims nye kartlegging blir at hun hadde gjenfunnet haug f

(4), men 'mistet' haug k (8). Hun hadde feiltolket beliggenheten av haug a (1) og b (2), men på en litt riktigere måte enn Engelstad og Hougen. Bortsett fra at haug b (2) og røys e var ytterligere utflatet siden 1915 og 1927, syntes hele gravfeltet fortsatt å ha ligget omtrent som da Brøgger besøkte Borre i 1915. På de 100 årene som var gått siden Nicolaysens utgravning, var i virkeligheten bare to av de store gravhaugene fjernet, a (1) og b (2).

På bakgrunn av at gravfeltet i lange perioder hadde ligget glemt og bortgjemt, burde man ha vært glad for at ødeleggelsene ikke var større. Charlotte Blindheim var imidlertid nedslått i sin oppsummering av situasjonen: «*Alt i alt en temmelig forferdende status*» (Blindheim 1954:22). Heldigvis skulle det vise seg at situasjonen ikke var så ille som hun trodde.

2.4 Ny status for gravfeltet

Kartet fra *Borre Bygdebok* ble benyttet i den offisielle brosjyren over *Nasjonalparken i Borre* (Oset 1967), og en omtegnet versjon ligger til grunn for kartet i guideboken *Reisefører til fortiden* (Johansen & Skjølvold 1966:100). I begge publikasjoner er *Skipshaugens* rester, a (1), plassert like innenfor inngangen til nasjonalparken og haugresten b (2) på *Sletta* lenger mot sørvest. Nå var imidlertid haug k (8) gjenoppdaget, slik at det endelig var enighet om at antallet bevarte storhauger var syv, seks inne i parken og en på jordet i sør.

Det var først i 1975 at førstekonservator Aslak Liestøl gjennom detaljerte studier av litteraturen, og ny kartlegging av gravhaugene, fant at *Skipshaugen* a (1) måtte ha ligget på jordet utenfor hovedporten til nasjonalparken (Liestøl 1975). Han kunne også vise at bunnlaget av den store haugen som lå bevart like innenfor porten, ikke var skipshaugen til Nicolaysen som mange fortsatt trodde, men de ødelagte restene etter haug b (2). Dermed var dagens kart endelig blitt justert slik at det stemte overens med Nicolaysens kart over storhaugene.

Nå var vegetasjonen åpnere og graset nedklippet, noe som gjorde det mulig for Liestøl å oppdage ennå flere småhauger enn hva Engelstad og Hougen hadde sett i 1927. Syv småhauger ble inntegnet på kartet langs terrassekanten mellom haug c (3) og f (4), på begge sider av bunnlaget av gravrøys e. På strandvollen mellom haug f (4) og haug i (7) oppdaget han en stor trearmet haug som tidligere var skjult av underskog.

Aslak Liestøl utførte detaljerte studier av Johannes Flintoes tegning fra 1838 og fant at Flintoe måtte ha stått i nærheten av Raveien, like

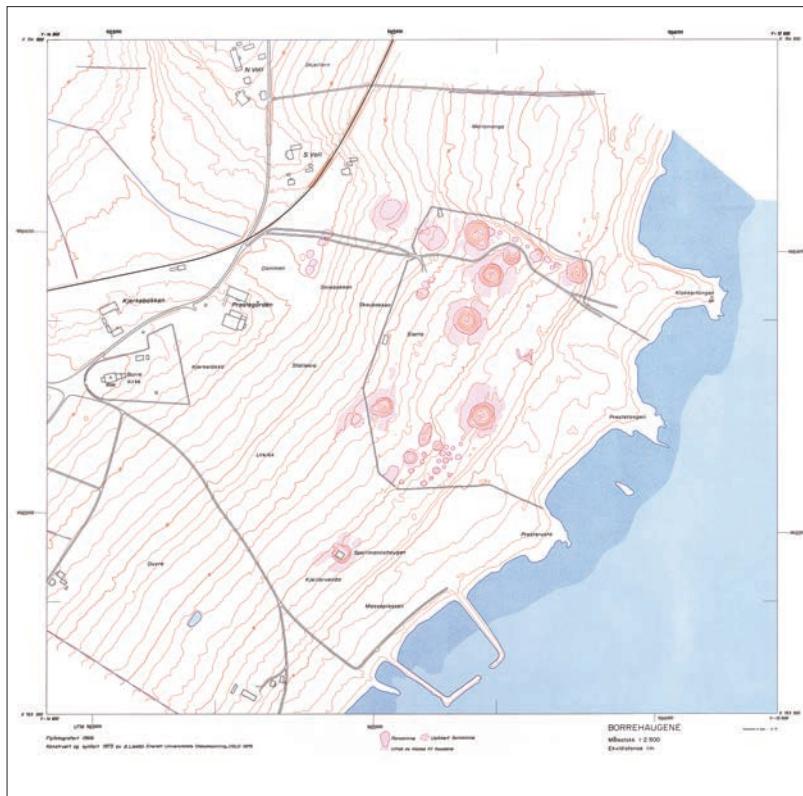


Fig. 11
I 1975 ble Skipshaugen (haug 1) for første gang riktig plassert utenfor parkens inngang og bunnlaget av haug 2 innenfor inngangen.

ved tunet på Nordre Voll. Det var her Nicolaysen hadde stanset sin karjol i 1852 for å beundre utsikten over gravfeltet og fjorden. På Flintoes tid må de to store gravrøysene og alle storhaugene ha vært godt synlige fordi området ble brukt som beite, og skogen var åpnere. Liestøl kunne vise at *Skipshaugen a* (1) er inntegnet lengst til høyre på bildet, og haug b (2) følger nærmest nedenfor i skråningen. Haug f (4) ligger lengst til venstre på tegningen, nær strandkanten.

Liestøl var i tvil om hvilke tre hauger som utgjør den midtre gruppen. Det er mest sannsynlig at den fjerde haugen fra høyre er haug c (3). Den ligger i forgrunnen og skjuler delvis gravrøys d som vi ser på Flintoes tegning. Da må det være haug g (5) som er tegnet inn mellom haug b (2) og haug c (3). Dette forutsetter at gravrøys e var så lav at Flintoe ikke tok den med, og at haug h (6) har ligget skjult i skogen mellom haug a (1) og b (2), sml. fig. 1 og fig. 10 som viser haugene etter at trærne fra Flintoes tegning er fjernet (Keller 1994:97).

2.5 Fra 1822 til 1987 – 165 års beskrivelse av gravfeltet

Vi kan i dag forunder oss over at det i mer enn 150 år hadde vært så stor uenighet om hvor mange gravminner det egentlig finnes på Borrefeltet. Etter Nicolaysens kartlegging i 1852 har gravhaugene vært nøyne registrert av A.W. Brøgger, Eyvind S. Engelstad og Bjørn Hougen,

Charlotte Blindheim og Aslak Liestøl, og det er publisert nye kart over gravfeltet i 1943, 1954 og 1975. Ingen av beskrivelsene og kartene har stemt helt overens, og det har vært usikkert hvor mange storhauger og mindre hauger feltet har bestått av, hvor mange hauger som var blitt fjernet gjennom tidene og hvor enkelte av dem egentlig har ligget.

Det er flere årsaker til dette. Den tette vegetasjonen har helt tydelig spilt en avgjørende rolle for Brøggers og Blindheims forståelse av hvor mange forminner som var å se på Borre. Når Nicolaysen og Liestøl kunne kartlegge så mange gravhauger, skyldtes det at undervegetasjonen av busker og kratt den gang ikke var så tett, dels på grunn av mer intensiv beiting og dels på grunn av bevisst rydding. Det er også tydelig at nasjonalparkens innhegning har skapt forvirring når det gjelder spørsmålet om hvor *Skipshaugen a* (1) og den fjernete storhaugen b (2) egentlig hadde ligget. Dessuten hadde steingjerdet skilt storhaug 1 (9) fra de øvrige, og noen ganger er også denne tatt med i antallet storhauger, mens den andre ganger ikke er regnet med.

Slike forklaringer er likevel ikke tilstrekkelige til å forklare de ulike resultatene av kartleggingene. Vi må trolig også søke mer bakenforliggende årsaker. Det er for eksempel tydelig at A.W. Brøggers artikkel fra 1916 kom til å få stor betydning for den seinere oppfatningen av gravfeltet. Men på grunn av Brøggers store autoritet kom den til å skape usikkerhet om hvor mange gravhauger som egentlig lå tilbake. Brøggers feiltolkning fra 1916 kan derfor være en årsak til at Sverre Marstrander ennå så seint som i 1976 gjentok Brøggers konklusjon at bare fem av storhaugene ligger tilbake (Marstrander 1976a:272). Charlotte Blindheim skriver det samme så seint som i 1987 (Blindheim 1987:40) til tross for at Aslak Liestøls kart fra 1975 klart viser at det ennå finnes bevart minst syv storhauger på Borre.

Det er også forunderlig at skillet mellom såkalte storhauger og småhauger på Borre har vært så klart og uforanderlig i alle tidligere beskrivelser av gravfeltet. Det ser faktisk ut til at Jens Krafts uttalelse i 1822 (Kraft 1822), at gravfeltet består av ni «...store Houg...» og to «...meget anseelige Steenrøser...» har blitt tillagt så stor vekt, at disse tallene er gjentatt av forskere gjennom mer enn 150 år. Nicolaysen skrev det samme i 1854 og Charlotte Blindheim i 1987. Riktignok nevner både Nicolaysen og Blindheim at det i tillegg finnes en samling småhauger, men disse ble aldri framhevd som en viktig del av gravfeltet.

Dette er forunderlig når småhaugene nr. 11 og 24 er mellom 21 og 22 m i diameter og 2-3 m høye, og de framstår som markerte monumenter

i landskapet, mens den minste av de såkalte storrøysene (røys e) er 27-33 m i diameter og siden tidlig på 1900-tallet bare har bestått av et bunnlag med stein. Enda mer uforståelig er det at langrøys nr. 25 i alle år er blitt klassifisert som smårøys, enda den er hele 45 m lang, 15-19 m brei og 1,5-2 m høy og er den absolutt største langhaugen vi kjenner fra Østfold og Vestfold (Løken 1974:136-144, Damlien 2002:136-169).

Slike eksempler viser at vi er langt mer avhengige av tidligere beskrivelser og tolkninger enn vi er oss bevisst, når vi gjør våre observasjoner. Vi opplever landskap og fornminner gjennom brillene og tekstene til våre forgjengere, og noen ganger kan disse være så

dominerende og overbevisende at de overskygger hva vi selv ser.

Denne gjennomgangen av gravfeltets forskningshistorie har også vist oss at Nicolaysen og Daae i 1852 gjennomførte en beundringsverdig dyktig kartlegging og beskrivelse av gravfeltet på Borre. Deres resultater ble diskutert og utprøvd i mer enn 100 år; gravhauger ble fjernet fra deres kart og nye tegnet inn på gale steder, men i det store og det hele har deres kart vist seg å gi et nesten riktig bilde av gravfeltet. Først i 1975 fikk vi en ny oppmåling ved Aslak Liestøl som endelig kunne slå fast hvor Nicolaysens storhauger virkelig ligger i landskapet, og hvor mange som ennå er bevart.

KAPITTEL 3



MYTER OG IDEOLOGI PÅ BORRE

3.1 Borre som landets vugge

Gravminnene på Borre er blant de mest imponerende vi kjenner i Norge. Det fins større gravhauger, som for eksempel Raknehaugen på Romerike eller Jellhaugen i Berg i Østfold, men det spesielle med Borregravfeltet er koncentrasjonen av storhauger innenfor et lite område. Dessuten ligger gravfeltet i et vakkert landskap som åpner seg mot Oslofjorden i øst og sør, og som preges av frodig jordbruksland i skråningen opp mot raet og Borre kirke i vest. Rik vegetasjon og store trær er med til å gi stedet en spesiell karakter. Men dette er ikke den viktigste grunnen til at Borrehaugene har fått så stor oppmerksomhet både på 1800- og 1900-tallet. Interessen skyldes delvis at *Ynglingesagaen* og kvadet *Ynglingatal* pekte ut Borre som gravplass for flere av de første vestfoldkongene av Ynglingeætta. Men gravfeltets enestående plass i norsk historie skyldes i første rekke at Snorre Sturluson i verket *Heimskringla* gjorde Harald Hårfagre til etterkommer av ynglingekongene, og dermed ga status til Borrehaugene som gravplassen til den ætt som skulle komme til å samle landet til ett rike.

Sagaforfatterne, med Snorre Sturluson som den fremste, skapte en oppfatning av Vestfold som det geografiske utgangspunktet for den riks-samlingsprosessen som kong Harald Hårfagre begynte. Vestfold var hans forfedres rike og maktbasen for de militære og politiske ero- bringene som kulminerte med slaget i Hafsfjord en gang mot slutten av 800-tallet. Dermed var grunnlaget lagt for den oppfatning at Vestfold var landets vugge, der ideen om et Norges-rike oppsto. Vestfoldkongene av ynglingeætt la landet under seg og fikk arverett til riket. På Borre var det mulig å materialisere ideen om Norge i form av store gravhauger i et vakkert landskap.

Da Nicolay Nicolaysen gravde ut skipsgrava i haug a (1) i 1852, var det denne ideen han hadde med seg i bagasjen, uttrykt i den nylig publiserte utgaven av *Heimskringla* ved Jacob Aall i 1838. Det var til denne boka Johannes Flintoe hadde laget sin tegning av gravhaugene på Borre med påskriften *Kongerne Eisteins, Halvdan Milde og Madildes med fleres Gravhøie i Borre på Vestfold*. Tanken om Borre og Vestfold som landets fødested fikk et moderne vitenskapelig fundament ved P.A. Munchs verk *Det Norske Folks Historie* som utkom i 1852, samtidig med at Nicolaysen skrev sin rapport fra Borreutgravingen.

A.W. Brøggers sterke interesse for Borregravfeltet kom tydelig til uttrykk i artikkelen *Borrefundet og Vestfoldkongernes graver* fra 1916. Her publiserte han for første gang gjenstandene som var framkommet ved Nicolaysens utgravning, men det var i artikkelen andre del han begeistret forsøkte å sammenkoble de store gravhaugene på Borre, Oseberg og Gokstad med gravstedene for noen av ynglingeættas herskere. Etter hans grundige studier i 1916 og i flere etterfølgende arbeider har det like til våre dager vært allment akseptert at Borre var en viktig gravplass for Ynglingeætta (Brøgger 1917a, Brøgger 1921, Brøgger 1924-26).

Da A.W. Brøgger reiste til Borre i 1915 hadde også han med seg ideen om Vestfold som rikets vugge, uttrykt i en ny oversettelse av *Heimskringla*. Det var historikeren, professor Gustav Storm som hadde tatt initiativ til denne utgivelsen som skulle komme til å bli utrolig populær (Storm 1899b). Dette verket kom ut da den nasjonale frigjøringstanken sto meget sterkt kort tid før Norge ble en selvstendig stat, og *Heimskringla* bidro til å gi landet en ærerik historie. Den ble utgitt med undertittelen *Nationaludgave*, og den var illustrert av landets mest

kjente kunstnere som gjennom sine påvirkningskraftige bilder var med til å gi autentisitet til Snorre Sturlusons historie. Brøgger hadde også lest Gustav Storms store artikkel om *Ynglingatal* som nylig var publisert, og som sterkt hadde argumentert for at kvadet hadde en historisk riktighet (Storm 1899a). Brøgger var overbevist om at gravfeltet på Borre og skipsgravene fra Oseberg og Gokstad var et håndfast, arkeologisk bevismateriale til støtte for Snorre Sturlusons historie, og Brøggers arbeider skulle komme til å bety like mye for arkeologenes tolkninger av de store gravhaugene i Vestfold som *Heimskringla* har vært for historikernes framstilling av denne tidlige fasen av landets historie (Gansum 1995b:17, Gansum 1996:4-5).

3.2 Snorre som myteskaper

Snorre Sturluson skrev *Heimskringla* på Island omkring 1230. Han bygde på norske og islandiske historieverk fra 1100-tallet, på skaldekavad og på segner og historier som ennå levde på folkemunne. Han foretok også en reise til Vestfold og oppholdt seg i Tønsberg i 1218/19. Her hadde han samlet kunnskap om landsdelens tidlige historie, og han besøkte antakelig gravminner fra førhistorisk tid, blant annet Farmannshaugen på Sem og de store gravhaugene på Haugar i Tønsberg. Når han hevdet at Harald Hårfagres sonner Bjørn Farmann, Olav Digerbein og Sigrød var begravd i disse haugene, var dette muligens opplysninger han hadde fått i Tønsberg (Eriksson 1994b). Rimeligvis reiste han også til Borre, og han ble fortalt historier om hvilke konger som var gravlagt i disse storhaugene, historier som han har benyttet i sagaen om ynglingekongene (Gansum 1994, Gansum 1995b, Gansum 1997, Gansum 1999). *Heimskringla* innledes med *Ynglingesagaen* som i stor grad er basert på skaldekavadet *Ynglingatal*. Snorre hevdet at *Ynglingatal* var et hyldningskval som skalden Tjodolf fra Kvine framsa for den mektige kong Ragnvald i Vestfold. Han framheves som skipsstyrer eller vognfører, og hans styrke og høviske framferd gjorde han fortjent til det ærefulle tilnavnet Heidumhære, *den hederhøye* (Sturluson 1979).

*Av kjennenavn
som konger har
vet jeg det beste
under himmelen blå:
Ragnvald vognstyreren,
heidumhår
heter han.*

Snorre hevdet at kong Ragnvalds og Harald Hårfagres fedre, henholdsvis Olav Geirstadalv og Halvdan Svarte, var halvbrødre. De hadde samme bestefar, kong Gudrød den Gjæve fra Vestfold, og de var søskenbarn. Det har vært en

vanlig oppfatning at Tjodolfs hyldningskval er fra en tid like før slaget i Hafsfjord, en gang mellom 868 og 900 (Andersen 1977:81, Helle 1993:147, Krag 1995:86, Titlestad 2008:82-87).

Ynglingatal omtaler 26 av Ragnvalds forfedre helt tilbake til sveakongene i Uppsala i Mellom-Sverige. Dette var et kongsdynasti som regnet sine aner tilbake til gudene Frøy og Njord, og som hadde stor prestisje i Norden. Kongsslekten hadde fått sitt navn, ynglingene, etter Yngve som var et annet navn på Frøy, og som var den mytiske forbaren. Av lovmessige og praktiske grunner var det vanlig å holde greie på minst fem slektsledd bakover i tid, og det har tydeligvis også vært viktig for Ragnvald, fordi Tjodolf nevner fem østnorske forfedre med navn og gjengir korte glimt fra deres liv, død og gravsted. Bakenfor det femte slektsleddet blir Tjodolfs historie mer uklar, og det kan synes som om skalden her har hengt Ragnvalds ættelinje på en allerede eksisterende svensk kongeliste for å høyne Ragnvalds status ved å framheve hans avstamning fra ynglingene og gudene. Denne tanken som ble framført av professor Alexander Bugge i 1909, har seinere vært et viktig argument for at Snorres historie om de vestfoldske ynglingekongene var riktig (Krag 1991a:23, Norr 1998:105).

Merkelig nok gir Snorre oss nesten ingen opplysninger om den mektige kong Ragnvald den Hederhøye. Det var hans antatte søskenbarn Harald Hårfagre og dennes far, Halvdan Svarte, som kom til å stå i sentrum for den videre historien til Snorre. Ingen av dem er nevnt i skaldekavadet, og mange historikere har argumentert for at Snorre og andre sagaskrivere har konstruert deres tilknytning til Ynglingeætta rett og slett for å gi dem den status som fulgte med disse gudeætlingene.

Det er en dramatisk historie *Ynglingatal* beretter om kong Ragnvalds fem vestfoldske forfedre: Halvdan Kvitbein, Øystein Fret Halvdanson, Halvdan Milde og Mat-ille, Gudrød den Gjæve og Olav Geirstadalv. Snorre Sturluson presenterte sin tolkning av kvadet i *Ynglingasagaen*, men han føyde også til flere opplysninger om kongene som ikke nevnes i *Ynglingatal*, blant annet om hvor flere av ynglingeættas konger døde og ble gravlagt.

Halvdan Kvitbein var den første av ynglingekongene som hersket over Vestfold; han døde på Toten, men ble begravd i Skiringssal. I *Ynglingatal* heter det at «*Skæreid i Skiringssal står bøyd over brynjekongen*». Skiringssal har vært en betegnelse på Kaupangområdet i Tjølling i sørvestre Vestfold, mens det har vært en omfattende diskusjon om hvor lokaliteten Skæreid befant seg (Løken 1976, Marstrander 1976b, Myhre 1992b:35, 49, Skre 2007b:432).

*Aldri eg høyrd
under himmelen blå
at konge bar betre namn,
enn da Ragnvald
skipstyreren Heidumhære
heite fikk.*

Om Halvdans sønn Øystein Fret sier Snorre klart at han ble drept av en seilbom da han krysset fjorden, men at «...mennene hans fikk tak i liket, de flyttet det inn til Borre, og der kastet de haug på raet ute ved sjøen på Vadla». Men *Ynglingatal* nevner bare at han «...ligger under steinrøys på raets kant, der hvor iskald Vadla-elven går i vågen». Seinere har det vært ført en lang diskusjon om Snorre hadde rett når han nevner Borre som Øysteins gravplass, eller om han kan ha blitt begravd et annet sted der raet møter sjøen, for eksempel på Mølen i Brunlanes eller ved Jeløya i Moss (Myhre 1992b:36-38, Skre 2007b:464-465).

Halvdan den Milde og Mat-ille, som var Øysteins sønn, døde på Holtan i Vestfold, og han er hauglagt på Borre sier Snorre. Om denne kongens gravsted er heller ikke *Ynglingatal* i tvil: «*Og seierens menn siden gjemte budlungen der i Borre*». Borre er i dag et bygde- og sognenavn, men ingen har tvilt på at både Tjodolf og Snorre har tenkt på Borregravfeltet nedenfor Borre kirke. Det har også vært en vanlig oppfatning at gården Holtan i Borre var Halvdans kongsgård (Myhre 1992b:39, Skre 2007b:464).

«*Gudrød het Halvdans sønn som fikk kongedømme etter han. Han ble kalt Gudrød den Gjæve, og noen kalte han Veidekonge*» skriver Snorre, som ikke sier noe om hvor han ble begravd. Han gjengir bare *Ynglingatal* der skal-den hevder at «...budlungen ble på bredden av Stivlesund stukket ned». Ingen har overbevisende klart å identifisere hvor Stivlesund kan ha ligget.

Om sønnen Olav, også kalt Olav Geirstadalv, har Snorre mer detaljerte opplysninger. Han mente at Olav delte Vestfold med sin halvbror Halvdan Svarte, «*slik at Olav fikk den vestre delen og Halvdan den indre. Kong Olav bodde på Geirstad, han fikk verk i foten og døde av det, og han er hauglagt på Geirstad*». Også *Ynglingatal* er klar i sin omtale av gravplassen: «*På Geirstad gravd i haug ligger kampklar hærkonge*». Hvilken Geirstadsgård Snorre tenkte på, vet vi ikke, men mange har hatt meninger også om dette (Myhre 1992b:41).

Ynglingatal nevner ikke Halvdan Svarte i det hele tatt, men Snorre forteller detaljert i *Halvdan Svartes saga* om hans tilknytning til Ynglingeætta. Han framholdt at Åsa fra Agder var hans mor og Gudrød den Gjæve hans far. Halvdan skal ha druknet 40 år gammel da følget hans gikk gjennom isen i Røykenvika i Randsfjorden på Hadeland.

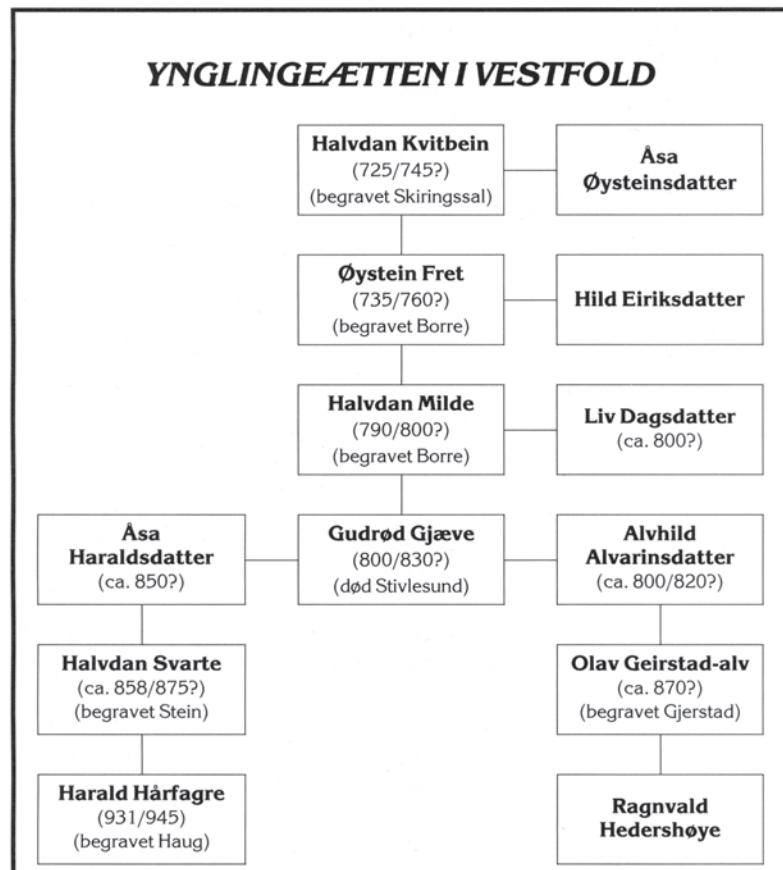
«Folket sørget så over han, at da det ble kjent at han var død, og liket var ført til Ringerike og skulle gravlegges der, kom det stormenn fra Romerike og Vestfold og

Hedmark, og alle krevde de å få liket med seg og hauglegge det i sitt fylke; alle trodde at de skulle få godt år om de fikk det. De ble forlikt på den måten at de delte liket i fire deler; hodet ble lagt i haug på Stein på Ringerike, og hver av de andre tok sin del med seg hjem og haugla den der, og alle disse haugene heter Halvdanshauger» (Larsen & Rolfsen 2004).

Den såkalte Halvdanshaugen på Stein har seinere vært utpekt som Halvdans viktigste gravplass. Snorre framholdt også at det skulle være en Halvdanshaug i Vestfold, Hedmark og Romerike uten å stedfeste disse (Rolfsen & Larsen 2005).

Snorre skriver ikke noe om kong Ragnvald den Hederhøyres liv og død til tross for at *Ynglingatal* gjør han til en helt og dikter han inn i ætta etter gudene Njord og Frøy. Det er Haldan Svartes sønn, og Ragnvalds søskendebarn, Harald Hårfagre, som blir Snorres hovedperson, og som får en omfattende og detaljert historie i *Sagaen om Harald Hårfagre*. Etter slaget i Hafrsfjord skal han ha holdt seg mest på sine kongsgårder i Ryfylke og Hordaland, og Snorre forteller nøyne om hans gravsted og gravhaug på Haug ved Karm-sundet. Den restaurerte Haraldshaugen nord i Haugesund kommune har fått et offisielt stempel på å være rikskekongens grav (Opdal 1998:200).

Fig. 12
Oversikt over
Ynglingeætta i
Vestfold etter
Snorres Heims-
kringla. Gravplass
eller dødssted slik
Snorre forteller,
mens antatt døds-
år er basert på
Kohts kronologi
(1921).



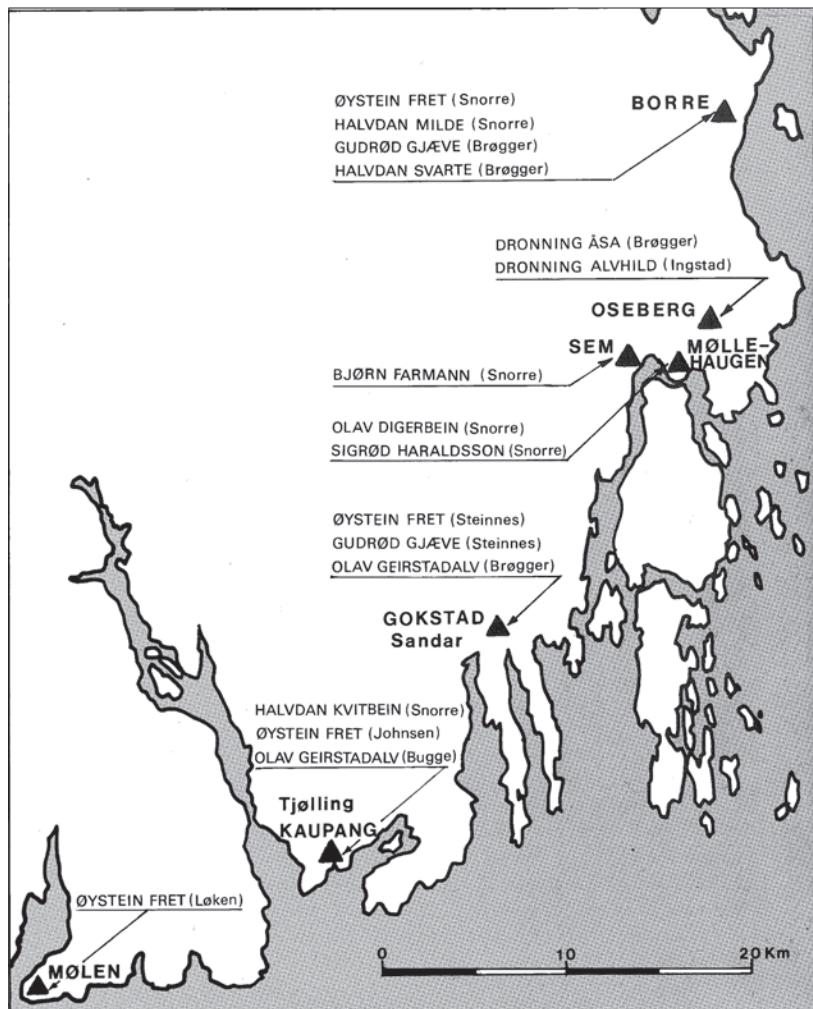


Fig. 13
Funnsteder i Vestfold for føreslatté gravplasser eller dødssteder for medlemmer av Ynglingeætta.

Snorre Sturluson har tydeligvis ikke hatt mange opplysninger å bygge på da han skrev den korte *Ynglingesagaen*, og han har bare gjengitt utvalgte deler av de kildene han har hatt tilgang til. Det er hovedsakelig skaldekvadet *Ynglingatal* han har benyttet seg av, men i tillegg har han føyd til enkelte detaljer. Når det gjelder kongenes gravsted, er det bare i historien om Øystein Fret Halvdanson at Snorre avviker fra kvadet ved å legge til at han ble begravd på Borre.

Kvadet gjengir bare navnet på en av kongenes koner, nemlig Gudrød den Gjæves dronning Åsa som skal ha stått bak drapet på kongen. Snorre, derimot, gir oss svært detaljerte opplysninger om hvem kongene giftet seg med, hvor de kom fra, og hvilken kongssett de tilhørte. Det har tydeligvis vært viktig for Snorre å framheve giftermålene som betydningsfulle både for å gi status til Ynglingeætta og for å forklare hvordan ynglingekongene har utvidet sitt overherredømme og sin makt gjennom ekteskap. Han har imidlertid ingen opplysninger om hvor dronningene er begravd.

De få og knappe historiene som Snorre Sturluson fortalte om den vestfoldske Ynglingeætta fikk stor oppmerksomhet hos historikere, språk-

forskere og arkeologer, og like til våre dager har det vært ført en intens debatt om herskernes bakgrunn, deres maktområder og gravsteder. Både *Ynglingatal* og de eldste sagaene i *Heimskringla* har preg av opphavsmyster laget for å forstå skapelsen av det norske riket og for å gi middelalderkongene en legitim rett til landet. Snorre fikk som myteskaper en enorm betydning for framveksten av 'det nye Norge' på 1800-tallet, mens eldre og andre viktige sagaer som hadde en annen forståelse av den eldste historien, kom i bakgrunnen. Det var i *Heimskringla* Jens Kraft i 1822 hentet sine opplysninger om kong Øysteins og kong Halvdans gravsted på Borre, og Nicolaysen gjorde det samme i 1854. Men det var A.W. Brøgger som virkelig gjorde mytene til allermannseie gjennom en imponerende forskning og popularisering av arkeologisk funnmateriale og kjente gravhauger.

3.3 Brøgger som myteskaper

A.W. Brøgger delte den oppfatningen som var vanlig blant norske arkeologer ved århundreskiftet, at de største gravhaugene var fra vikingtid, og at «*disse veldige monumenter tilhører medlemmer av vikingetidens kongeslekter og familiær som har regnet seg til samme stand. Det er dem som kan knyttes til kjendte fyrstehus eller til bestemte historiske personer*» (Schetelig 1912:233). I Vestfold var vikingskipgravene i Gokstadhaugen og Oseberghaugen allerede godt kjent. Brøggers prosjekt var å sammenlikne disse rike gravfunnene med opplysninger om historiske personer som ble nevnt i de eldste skriftlige kildene. Borregravfeltet skulle bli nøkkelmaterialet som ga han den endelige løsningen. Han stilte seg spørsmålet «... hvilken kongslekt har hat det sterke samhold, den sterke traditionsfølelse at den her sør efter sør har gravlagt sine døde?»

Svaret hadde han allerede i bagasjen da han reiste til Borre i 1915: «...om Vestfolds konger, den norske gren av Ynglingeætten, har vi bevart en litterær kilde, som er digtet av en mand ikke länge etter den dag, da Borrekongen i den nordligste av de gjennemgående gravhauger blev gravlagt — Tjodolf av Kvines Ynglingatal » (Brøgger 1916:33). Han støttet seg til kjente historikeres datering og tolkning av *Ynglingatal*, slik som Gustav Storm (Storm 1899a) og Aleksander Bugge (Bugge 1909), mens andre langt mer kritiske historikere og filologer som Sophus Bugge (Bugge 1894) og Gustav Neckel (Neckel 1908) ikke ble nevnt.

Brøgger gjennomgikk rekken av ynglingekonger som er nevnt av Snorre Sturluson fra Halvdan Kvitebein til Halvdan Svarte, og han diskuterte mulige gravhauger som kan ha vært deres gravsted (Brøgger 1916: 36).

Halvdan Kvitebein fant han ingen gravhaug til. Han aksepterte tanken om at han ble gravlagt i Skiringssal, et sted i dagens Tjølling, men stedsnavnet Skæreid har han ingen forklaring på. «Der er ikke i Tjølling i vore dager nogen gravhaug av de dimensioner at den kunde hjelpe os på vei her. Vi må nøie os med en i almindelighet holdt forklaring, at Halvdan har været begravet etsteds i Tjølling, hvor hans kongsgård har været.» (Brøgger 1916:42, jf. fig. 8).

Øystein Fret Halvdanson må ha blitt gravlagt på Borre, mente Brøgger. Han trodde at Snorre hadde gjort grundige undersøkelser om Vestfold da han var i Tønsberg 1218/19, og han har hørt på den lokale tradisjon som fortalte at Øystein lå i en av storhaugene på Borre. Brøgger støttet seg også til *Ynglingatal* poengtering av at Øysteins grav lå ved raets brodd eller kant, og at han er gravlagt under en steinrøys. Dermed kunne han avgrense grava til en av de to store gravrøysene på Borre, d (32) eller e (33) (Brøgger 1916:45, Brøgger 1924-26:94).

Han trakk også slutninger om Vestfolds tidlige politiske forhold. Snorre forteller i *Ynglingsagaen* at Øystein giftet seg med Hild, datter av Eirik Agnarsson som allerede var konge i Vestfold. Eriks far, Agnarr, skulle igjen ha vært sønn av kong Sigtrygg på Vendel (på Jylland). Brøgger antok derfor at det eksisterte en eldre kongssett i nordre Vestfold med sete og gravplass på Borre. Øystein skal, som sin far Halvdan, ha hatt sitt hovedsete i Skiringssal i sørvest-Vestfold, men gjennom giftermålet med Hild fikk han kontroll over hele Vestfold. Han gravlegges på det gamle kongsgravfeltet og dermed ble Ynglingeættas kultsted på Borre etablert, hevdet Brøgger (Brøgger 1916:46).

Brøgger avsluttet med de sterke ordene: «*Er denne opfatning riktig – og der synes ikke at man glemmer noe led i dens rimelighet – får det kongelige anlæg på Borre ny betydning som symbol på det viktige sted, hvorfra Norges samling utgår.*» Snorres forsøk på å benytte arkeologiske minnesmerker i sin argumentasjon hadde derved fått full støtte fra en arkeologisk autoritet 600 år etter at *Heimskringla* var nedskrevet.

Om Halvdan den Milde og Mat-illes gravplass er det ingen motsetninger mellom *Ynglingsagaen* og *Ynglingatal*, og Brøgger skrev at «...at det ikke vil støte på nogen uenighet, at Halvdan Milde har ligget begravet i en av de store haugene på Borre» (Brøgger 1916:48).

Større problemer fikk Brøgger med gravplassen til Halvdans sønn Gudrød den Gjæve. Den eldre diskusjonen om hvor Stivlesund, der Gudrød ble drept, kan ha ligget, avviste han som uninteressant for spørsmålet om hvor gravhaugen hans befinner seg: «*Fra alders tider er det et av heden-*

skapets inderste og betydningsfuldeste træk at knytte gravstedet til den engang viede plass ved gården eller til en større gravplass. ... Derfor er Stivlusund uten interesse. Derimot er der arkeologisk kun en tolkning mulig og rimelig, den at Gudrøds lik er flyttet hjem til fædrenes gravplass på Borre» (Brøgger 1916:49).

Gudrød var gift to ganger, først med Alvild fra Alvheim, som trolig var en betegnelse på området rundt Glommas utløp i Østfold (Steinnes 1950), deretter med Åsa som var datter av kong Granraude på Agder. Med Gudrød fikk Alvild sonen Olav som også ble kalt Olav Geirstadlav. Både Snorre og *Ynglingatal* var enige om at Olav ble hauglagt på Geirstad. Både Gjerstad i Nedenes ved Arendal og Gjerstad i Tjølling har vært foreslått som gravsted av flere historikere. Brøgger sluttet seg imidlertid til Nicolay Nicolaysens gamle hypotese om at Olav Geirstadlav var begravd i Gokstadhaugen i Sandar i Vestfold. Haugen ligger i dag på gården Gokstads grunn, men kloss i grensen mot nabogården Gjekstad som muligens kan avledes av Geirstad. Brøgger brukte som argument at hans datering av Gokstadfunnet stemte overens med Olavs antatte dødsår. Dessuten var den begravde mannen mellom 50 og 70 år da han døde, og han var plaget av kronisk leddgikt, noe som kunne passe med *Ynglingatal*s opplysning om at Olav ble en gammel mann, og at dødsårsaken var fotverk (Brøgger 1916:54-55). Lenge ble denne hypotesen nærmest allment akseptert av arkeologer og historikere (Marstrander 1986:8, Østmo 1997).

Dronning Åsa skal ifølge Snorre ha stått bak drapet på sin mann, Gudrød den Gjæve. Han hevdet også at hun deretter flyktet tilbake til Agder med sonen Halvdan Svarte. Da Halvdan var blitt 19 år gammel, vendte han tilbake til Vestfold og delte riket med halvbroren Olav Geirstadlav skriver Snorre, uten å nevne Åsa ytterligere. Brøgger foreslo at Åsa fulgte med sonen Halvdan tilbake til Vestfold og slo seg ned på gården Oseberg som ligger bare 10 km sør for Borre. Her ble hun hauglagt i skipsgrava i Oseberghaugen som nettopp var utgravd i 1904, og som Brøgger var i ferd med å publisere sammen med Haakon Schetelig.

Bevismaterialet var spinkelt, men Brøgger mente likevel at han var kommet fram til en rimelig slutning. Han hadde også svar på spørsmålet om hvorfor hun ikke var blitt gravlagt på Borre:

«Dronning Aasa blev røvet mot sin vilje ind i ætten, hun sørget endogså for at hendes egen mand blev dræpt. Hun kan da ikke ha følt sig knyttet til Borreætten ved andet end det bånd som bandt hende til sonen Halvdan og hans fremtid. Har hun først fulgt ham til Vestfold er det forståelig nok at denne djerne kvinde, som kunne

dræpe sin mand, har villet bo for sig selv, ikke blandes med mandens æt. Det er et træk som synes universelt. Og i levende live har hun bestemt at hendes gravhaug skulde reises ved gården, nede på flaten, hvor Oseberghaugen tronet i ensom majestæt til den i vort århundrede blev gravet ut.» (Brøgger 1916:52)

Denne dristige hypotesen slo meget godt an, og den ble hurtig akseptert som en sannhet i både historieverk og i skolebøker.

Utgangspunktet for Brøggers artikkel om Borre var skipsgrava i haug 1, og han hadde som mål å finne ut hvilken konge den kunne være anlagt for. Ut fra det rådende synet på vikingtidas kronologi, daterte han gravas tidspunkt til 860-870-årene. Han kjente bare navnet på en konge som døde i disse årene, nemlig Halvdan Svarte, som Snorre mente var Åosas og Gudrøds sønn, og han stilte spørsmålet: «*Kan det være ham, som har ligget i den nordligste haugen paa Borre?*» (Brøgger 1916:58).

Halvdan den Svartes farfar, Halvdan den Milde og Mat-ille var, ifølge Snorre gravlagt på Borre, og Brøgger hadde argumentert for at også hans oldefar, Øystein Fret Halvdanson, samt hans egen far, Gudrød den Gjæve, lå i en av Borrehaugene. Det ville derfor ha vært naturlig om også Halvdan Svarte selv ble hauglagt på sin ætts egen gravplass, hevdet Brøgger. Nå var problemet at andre sagaer, som *Ågrip* fra 1190-1200 og *Fagerskinna* fra 1220-1240, presenterte en annen historie enn Snorre om Halvdans gravsted. De mente begge at Halvdan var hauglagt på Stein på Ringerike. Her ligger også en av Øst-Norges største gravhauger, som kalles Halvdanshaugen den dag i dag. Også Brøgger mente at Halvdan virkelig ble hauglagt på Stein, men han la vekt på Snorres fortelling om at den årsæle kongen var så viktig for vekst og framgang at kroppen hans ble partert og kroppsdelene hauglagt også på Romerike og Hedmark og i Vestfold. Han avviste imidlertid at dette kunne være en hedensk gravgikk, og han tenkte seg at Snorre her hadde mistolket tradisjonen. Brøgger argumenterte i stedet for at det ble bygd en minneshaug eller en æreshaug over Halvdan i disse landsdelene.

Han kunne vanskelig tenke seg en æreshaug i Vestfold utenom ættegravplassen på Borre. Han daterte skipsgrava til omtrent samme tid som Halvdans dødsår, og det passet godt at det ikke var funnet menneskeknekler i grava. Hans konklusjon på en lang diskusjon ble at «*Halvdans æreshaug i så tilfælde blir den nordligste av de ni hauger på Borre*» (Brøgger 1916:65). Denne hypotesen ble egentlig aldri tatt helt alvorlig, og Brøgger selv tok i 1926 et oppgjør med sin tidligere fortelling. Han avviste nå at Halvdan i det hele tatt skulle være av ynglingeætt og sønn av Gudrød og Åsa. Dermed falt også hans argumenter for at Halvdan var gravlagt på

Ynglingeættas nekropol. Seinere har ingen forsøkt å knytte en annen historisk person til skipsgrava i haug a (1).

Men Brøgger var overbevist om at han var på rett vei når det gjaldt sammenkoblingen av storhaugene på Oseberg, Gokstad og Borre med medlemmer av Ynglingeætta. Det var blitt klart for han «...at Borrehaugene rummer de stolte minder fra den norske kongeslekt fra hvilken landets samling utgikk». Han avsluttet sin vidtfavnende artikkel med en oppfordring om å gjennomføre en undersøkelse av de store gravhaugene i Vestfold for å øke kunnskapen om landets eldste historie. Han framhevet at faget arkeologi må spille en ideologisk rolle når det gjelder «...at styrke den nationale kultur»:

«Arkeologien har den store fordel – som historien, såvel kulturhistorien som den almindelige historie – at kunde træ i det intimste direkte forhold til nationens liv. Den er ikke bare en videnskap for videnskapens egen skyld, den er en frugt av de bedste og sundeste krav til nationens eget liv.» (Brøgger 1916:65-66)

Med disse setningene hadde Brøgger gitt uttrykk for et vitenskapssyn som han nokså direkte hadde hentet fra et nylig utkommet arkeologisk verk i Tyskland, skrevet av professor Gustav Kossina i 1914: *Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragende nationale Wissenschaft* (Kossina 1914). Kossina var i ferd med å etablere seg som en ledende arkeolog i Tyskland, og hans syn på faget arkeologi som var sterkt preget av nasjonalistiske synspunkter, kom til å få tilslutning blant mange europeiske arkeologer. Dette fagsynet fikk etterhvert rasistiske overtoner, og Kossina og hans fagfeller skulle seinere komme til å bli tatt som sannhetsvitner for den tyske nasjonal-sosialistiske ideologien som ble brukt i den politiske propaganda i 1930-årene og under den andre verdenskrig (Myhre, L. N. 1994:69-92). Dessverre skulle også A.W. Brøggers syn på faget arkeologi, og på Borre som nasjonens vugge, komme til å bli misbrukt av Vidkun Quisling og partiet Nasjonal Samling (NS).

3.4 En nasjonalpark bygd på myter

A.W. Brøggers tolkning av *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen*, og hans hypoteser om hvilke herskere som var gravlagt i de kjente storhaugene på Borre og andre steder i landet, ble ikke utfordret av andre arkeologer. Brøgger selv utvidet fundamentet for sine slutninger gjennom en rekke artikler og foredrag i 1920- og 1930-årene (Brøgger 1921, Brøgger 1922, Brøgger 1924-26, Brøgger 1932, Brøgger 1937). I nasjonalutgaven av Osebergpublikasjonen (Osebergfundet I-V) og i hans oversiktsverk over Norges historie

Det norske folk i oldtiden fra 1925 (Brøgger 1925), er han inne på de samme tankene. Haakon Shetelig bygde seinere ut hypotesen om at det var en sammenheng mellom Ynglingeætta og de store gravhaugene med skipsbegavelser, blant annet i første bind av Gyldendals Norges-historie *Det norske folks liv og historie gjennem tidene* (Bull et al 1929-1938). Brøggers tanker om Borregravfeltets plass i historien var gradvis blitt akseptert som sannheter i det arkeologiske og historiske fagmiljøet; de var blitt til myter som skulle forklare hvordan Norge var blitt samlet til ett rike.

For nasjonsbyggingen etter 1905 var det viktig å gi landet en lang og ærerik historie, og historien måtte materialiseres gjennom fortidsminner, gamle bygninger og spesielle landskap. Brøggers drøm om å verne Borregravfeltet fikk derfor støtte fra Kirkedepartementet som i 1927 gikk med på å avstå deler av Borre Prestegårds grunn for å sikre de gravhaugene som lå der. Den nordre delen av gravfeltet lå imidlertid på nabogården Søndre Volls grunn, og det var avgjørende at også disse gravhaugene ble inkorporert i verneområdet. Hvordan skulle det bli mulig å erverve privat eiendom til dette statlige prosjektet?

Nå skjedde det utrolige at to store nasjonbyggere møttes på Borre: Arkeologen Brøgger, som var med på å legge det ideologiske og historiske fundamentet for den nye norske staten ved hjelp av sagaer og mektige fornminner, tok opp forhandlinger om vern av gravfeltet på Borre med generaldirektør i Norsk Hydro, Sam Eyde. Sam Eyde var den store industrireiseren som bidro betydelig til å legge et økonomisk fundament for det unge selvstendige Norge. Han holdt til på storgården Sem i Borre, og han hadde nylig kjøpt gården Søndre Voll med de nordligste store gravhaugene på Borregravfeltet (Grimnes 2001). Han innså straks verdien av å lage et verneområde rundt Borrehaugene, og i 1929 kom han med et generøst tilbud om å overdra deler av sin eiendom til en nasjonalpark, dersom Staten gjorde det samme med de deler av prestegårdsjordene der det lå store gravhauger.

Etter at Nasjonalparken i Borre var åpnet i 1932, ble det nedsatt en komité som skulle lede arbeidet med overdragelse av parken til Vestfold fylke og utrede planer og omkostninger ved tilretteleggelse av området for publikum. Sammensemningen av komiteen viser hvor viktig denne saken ble ansett å være: Minister Sam Eyde, fylkesmann Herman Meinich, ordfører Vagn Knudsen, riksantikvar Harry Fett, professor A.W. Brøgger, formann i Vestfold ungdomsfylking Kristian Øverland og som sekretær, konservator Bjørn Hougen. Godseier Sigurd Eyde fungerte som varamann for sin far Sam Eyde, og de første møtene ble holdt på Sem hov-

edgård. Vestfold fylke overtok som eier og fester av Nasjonalparken 1. juli 1934 med forpliktelser om tilsyn og vedlikehold, mens Staten skulle påta seg kostnader med anleggelse og den første tilretteleggelse. I 1938 var Nasjonalparken inngjerdet, parkeringsplass og adkomstvei var opparbeidet, skogen var uttynnet og åpne grasplener omga de største haugene. Gravfeltet var hentet fram av glemselet og skogen og gjort om til et nasjonalt klenodium som ventet på sitt publikum.

Et stort oppbud av mennesker var samlet på *Sletta* foran gravhaugene da A.W. Brøgger holdt sin åpningstale søndag 19.juni 1932. I talen, som han ga tittelen *Rikshagen*, begrunnet han etableringen av nasjonalparken på Borre med behovet for historiske røtter for dagens mennesker:

«Tanken om å gjøre Borrekongenes graver til en nasjonal helligdom bygger derfor på gamle røtter i norsk folketra, uavhengig av hedenskap og kristendom. Det er enkle, sterke og samlende følelser av så grunnleggende verdi at de er uundværlige i hvilket som helst samfundssystems livsførsel. I evnen til å samlas om folkets egne minner, ligger evnen til å leve. ... Det er de lange erindringer som gir et folk styrke. Det er noe av selve livsopholdelsen til å nå det største som trenger vernet av Rikets minner.» (Brøgger 1932)

Når han gjengir den historiske bakgrunnen for de store gravhaugene, blir all kildekritikk lagt til side, og selv om han sier at han bygger på Snorre Sturlusons *Heimskringla*, går han langt utenfor denne teksten.

«Kong Eystein valgte Borre til ætteplass, og han må ha hatt bestemte grunner for det. De kan ikke godt være andre enn hvad vi må kalle militære, strategiske grunner, Borre som et ypperlig valgt hovedsæte for en slekt av sjøkrigere. Vi møter i dette trekk kongstanke, erobringstanken i ætten fra dens første begynnelse. Det er ikke et mere eller mindre tilfeldig innfall, det er en kongstanke med i fra første stund, en tanke som kultiveres gjennem flere generasjoner, blir program, arv, mål og mening, modnes som alle virkelig store og varige tanker inn til den en dag settes ut i livet av slektens yngre ledd – erobringstenen av hele Noreg. I Kongshaugene på Borre, i valget av dette sted har vi et billede av grunnleggelsen av alt det som skal samle Norge, det organ som skal gjennomføre det.» (Brøgger 1932)

Brøgger er ikke snauere enn at han også peker ut hvilke konger som ligger i gravhaugene: «*Halvdan, Eysteins sørn, som bodde her oppe på Holtan ble lagt i haug her nede på Borre. Hans gravhaug er, tror jeg, den store haugen i skogen her sør, vi kan ikke se den idag herfra*». Men hans sønns, Gudrød den Gjæves, grav kunne de se: «*Jeg tror at det er meget som taler for at den haugen vi her står ved, kan være kong Gudrøds grav.*». Sannsyn-

ligvis er det ved haug h (6) han har hatt sin talerstol.

Om Åsa, Gudrød den Gjæves annen kone, sier han at

«...hun fikk en sønn, Halvdan, som de siden kalte Halvdan svarte, som er født her i Borre. ... Oseberg ligger bare en mils vei herfra, lengre sør. Der har hun bodd, og denne gården fikk navn av hende, Aasas-Berg, nu Oseberg. Denne veldig rikt utstyrt grav forteller ikke bare om slektens gravritus, den forteller noe om hende selv, hendes maktvilje, personlighet og storhet i samtiden. ... Så sluttet rekken med graven til kong Gudrøds eldste son, Olav Geirstaddalv. Han blev hauglagt syd på Vestfold, hvor han levde etter å ha delt riket med halvbroren Halvdan svarte her på Borre. Olav ble hauglagt i skib etter ættens skikk. Graven hans har vi den dag idag i Kongshaugen på Gokstad ved Sandefjord.»

Han avsluttet sin store, følelsefylte tale med en hyllest til gravhaugene og deres makt:

«Gravens helligdom og monumentenes velde har bevart Borrekongenes hauger gjennem historien. For det som gjorde at Ynglingatal ble et dikt om Kongenes død og deres graver, det som gjorde at de bygget dødens bolig for evigheten, det var et dypt oprinnelig instinkt, et utslag av kraft og styrke i en grunnleggelsens tidsalder i den norske bondekultur, et livsmoment som fra hedenskapet flytter like over i kristendommen med Olav den helliges grav. Den har dvelet ved gravene, ikke for å dyrke dødens stillhet, men livets og sammenhengens makt.

Vi vil ikke lukke Kongshaugene på Borre ute fra livet som det leveres idag og siden. Vi vil tvertom ved Nasjonalparken - Rikshagen - lukke opp for den dør som fører inn til deres liv i det norske folks tanker om seg selv. For i Rikshagen på Borre lever ikke bare en kongsætt som skapte tanken om Norges samling. Gjennem monumentene og det de gjemmer lytter vi til røsten av hele det arbeidende folk, den bondekultur som i tusener års utvikling skapte vilkårene for Norges rike.» (Brøgger 1932)

Lise Nordenborg Myhre som i sin avhandling *Arkeologi og Politikk* har analysert den arkeologiske forskningshistorien mellom 1900 og 1960, hevder at A.W. Brøgger i sine mange artikler og taler i denne perioden blander sitt eget politiske syn inn i sin forskning og formidling, og hun finner «...elementer som kan ha dannet legitimiseringssgrunnlag eller vilkår for nasjonalosialismen eller andre politiske trekk som var sentrale innfor datidas politiske landskap, og den seinere nasjonalosialistiske ideologien». Hun understreker at

«... datidas arkeologiske forskning inneholder politiske betraktninger som kan ha

vært med på å gi samtida og ettertidas politiske disposisjoner en vitenskapelig legitimering. Å forsøke å påvise en direkte forbindelse mellom politikk og vitenskap lar seg ikke alltid gjøre, fordi vitenskap og politikk, formelt sett, tilhører ulike virksomhetsområder, hvor teori og praksis er de respektive ytteringsformene. Koblinga mellom disse institusjonene skjer gjennom ulike fora og ved hjelp av formelle og uformelle relasjoner som det kan være vanskelig å fatte rekkevidden av.» (Myhre, L.N. 1994:92)

Brøggers tolkning av de skriftlige kildene, og innskrivingen av Vestfolds gravhauger i historien, fikk stå uimotsagt, til tross for at hans framstilling nå hadde forlatt den vitenskapelige verden og sikkert fått karakter av myter. Hans syn på arkeologiens plass i nasjonsbyggingen ble tydeligvis akseptert i fagmiljøet, og de meningene han hadde gitt uttrykk for i sin åpningstale om Borrehaugenenes historie og tilhørighet til Ynglingeætta og rikssamlingen ble godt mottatt. De politiske konsekvensene av slike holdninger som kom fram i Brøggers tale, var det ingen som fattet rekkevidden av i 1932, og heller ikke i de nærmeste årene fram mot 1940.

3.5 Nasjonal Samling utnytter mytene

Tilsynskomiteen for nasjonalparken i Borre vedtok allerede i 1934 å leie ut parken til organisasjoner og institusjoner til stevner og arrangement mot en viss avgift som skulle gå til vedlikeholdsarbeid, men den skulle bare kunne brukes til spesielle formål. Komiteen la mye vekt på å utarbeide regler for bruk, og på komitemøtene ble det bl.a. diskutert om det skulle gis tillatelse til camping og badning.

I april 1937 ble vedtekter for parken vedtatt av Vestfold Fylkesting etter forslag fra tilsynskomiteen, og her heter det om parkens bruk:

«Hvis en forening eller et sluttet selskap ønsker å benytte nasjonalparken til et stevne med utelukkelse av almindelig besøk, må dette i betimelig tid anmeldes til nevnden, som kan gi tillatelse til stevnet, efter å ha godkjent programmet for stevnet som ikke stridende mot nasjonalparkens karakter. Alminnelig dans til forlystelse må ikke tillates. Kontingent til stevnet kan tillates opkrevet mot at 10% av utbringendet innbetales til tilsynet.»

Camping, badning, forlystelse og dans var altså tema som tilsynskomiteen diskuterte, men det står ingen steder i møtereferatene hvilke arrangementer komiteen ga tillatelse til, og som derfor ble funnet verdig til ikke å være «...stridende mot nasjonalparkens karakter».

Partiet *Nasjonal Samling* (NS) ble stiftet i Oslo i 1933 med Vidkun Quisling som partiformann. Fra første stund prioriterte partiet en nasjonalistisk politisk linje, og nasjonens historie og rikets etablering i vikingtid kom til å spille en sentral rolle i NS' ideologi og propaganda. Lise Nordenborg Myhre har påpekt hvordan kjente historiske steder som Stiklestad, Hafsfjord og Borre ble valgt som stevneplasser for partiets ideologiske mønstringer, og hvordan fortidsminner og forskning omkring dem ble utnyttet og omformet til å legitimere partiets eksistens:

«Arkeologisk forskning og formidling bidro til en vitenskapelig legitimering av politiske spørsmål på ulike måter og nivåer i NS' politiske beslutningsprosess, med arkeologer og ikke-arkeologer som aktører og bidragsytere. Koblinga mellom nazisme og arkeologi har skjedd ut fra ulike motiver og bevissthetsnivå hos de involverte partene, noe som preger både presentasjonsformen og innholdet i det som formidles. [...] Overgangen fra vitenskap til politikk skjer ved at arkeologien forlater sine vitenskapelige rammebetegnelser og blir en del av et politisk program med praktiske siktet mål. Gjennom denne omformingsprosessen endrer faget karakter, og kontrollen med dets innhold skifter eiere.» (Myhre, L.N. 1994:96)

Kort tid etter NS' stiftelse i 1933 valgte Quisling Borre som hovedsted for partiets propagandamøter, og hver pinse fra 1935 til 1944 ble det såkalte *Borrestevnet* arrangert i nasjonalparken (Thoresen 1994:90). I 1930-årene måtte NS etter reglementet innhente tillatelse til arrangementet

fra tilsynskomiteen for Nasjonalparken i Borre. Møteprotokollen sier ingenting om hvilke arrangementer komiteen ga tillatelse til, men de må nødvendigvis ha funnet at NS' pinsemøter ikke stred «mot nasjonalparkens karakter». Det finnes ikke referater fra pinsemøtene i 1930-årene, men vurdert ut fra innholdet i talene under krigens møter, har historikernes og arkeologenes forskningsresultater om Borre og landets eldste historie blitt utnyttet til det ytterste. Brøggers tale ved nasjonalparkens åpning i 1932 må ha vært en gullgruve for Quislings propaganda. Dette viser hvor flytende grensene var blitt mellom politikeres argumentasjon og forskeres tolkning av historien (Myhre, L.N. 1994:97, Østigård & Gansum 2009).

Ifølge protokollen ble det siste møtet i tilsynskomiteen avholdt 24. juni 1938, men det ble da gjort vedtak om et nytt møte i september. Dette synes ikke å ha blitt avholdt, muligens på grunn av den truende storpolitiske situasjonen. I mars 1938 hadde Tysklands hærstyrker inntatt Østerrike, i mars 1939 besatte de Tsjekkoslovakia og i september samme år angrep de Polen. Den andre verdenskrig var begynt, og etter tyskernes erobring av Norge etter 9. april 1940 skulle NS' pinsestevner i Borreparken bli adskillig mer alvorligere enn før krigen. NS, med Quisling som fører og Gulbrand Lunde som propagandaminister, sammenliknet seg nå helt åpenlyst med ynglingeætta og Harald Hårfagre som med Borre som utgangspunkt skulle ha erobret landet (sml. nedenforstående reportasje fra Aftenposten 26.05.1942, gjengitt etter Myhre, L.N. 1998:127-139):

Fig. 14
Tegning av
Quisling på
talerstolen foran
haug 6 under
pinsemøtet i 1942.



«Stevnet ble holdt i den herlige nasjonalparken med kongsgravene, – Borre med sin historie fra vår storhetstid. I denne eng skaptes rikstanken. Fra Vestfold utgikk Norges samling. På dette fagre sted, foran en av kongsgravene med dens lyse bjerker og mørke eketraer, under solkorsbanneret, holder Vidkun Quisling de taler som står som merkepeler i Nasjonal Samlings historie. [...] Her i Vestfold forentes de interesser som skapte forutsettingene for grunnleggelsen av det norske rike. Det er noget av det viktigste å minnes her på dette historiske stedet. Ved å føre det norske folk tilbake til dette grunnlag blir det mulig å skape et rikt nasjonalt liv så den enkelte kan yde det som er naturens mening med han eller henne.» (sitat fra Quislings tale). «På historisk grunn som vi nu står på, ligger nogen av dem som gikk foran oss. [...] Det var forfedrene til Harald Hårfagre de som muliggjorde at vi fikk et Norge. I oss bor en del av deres tanker og drømmer. Vi skal knytte båndet med vår tidligere storhetstid og føre videre våre store hovedingers verk.» (sitat fra Gulbrand Lundes tale).

Det er ikke et langt sprang mellom formuleringer som dette og Brøggers tale ved åpningen av nasjonalparken i 1932. Arkeologens tolkning skulle altså bare noen få år seinere komme til å legitimere NS' historiske propaganda. Brøgger sa for eksempel i sin tale at krigstanken og erobringstanken var med i ynglingeættas program fra første stund, og han fortsatte: «*Husk at Norges erobring og samling begynte med et sjøslag. Hafsfjord, og at Noregsveldets nedgang begynner med et tapt sjøslag borte i Skottland i 1263. Praktisk talt alle slag som ble kjempet, først for Norges samling innad og utad, og siden alle slagene under borgerkrigene, det er altsammen sjøkrig.*» Det er forunderlig at bare åtte år seinere begynte Tysklands erobring av Norge med et sjøslag ved Oscarsborg like nord for Borre, der det tyske slagskipet Blücher ble senket under invasjonen 9. april 1940. Nå var det Quisling som med utgangspunkt i myter om gravfeltet på Borre ville fortsette sin erobring av landet gjennom makt bruk og propaganda.

Quisling valgte, som Brøgger ved åpningen av nasjonalparken i 1932, haug h (6) som scene for sine taler. Her satte NS opp tribune og talerstol, slik at tilhørerne på Sletta fikk se gravhaugen som bakgrunnsdekorasjon. Merkelig nok fikk disse byggverkene stå helt til høsten 1946. Først da ble kontorbygningen fra nazitida flyttet fra sin plass ved haug b (2) til vestre kant av Sletta og ble omgjort til servicehus og lagerrom for nye Borrestevner, nå i første rekke til 17. maiarrangementer for Borre og Horten. Den store toalettbygningen fra krigens dager fikk stå urørt i skogen bak restene av haug b (2), og ble fortsatt benyttet under stevner på Borre i 50 år, helt fram til 1995. De materielle sporene etter NS' okkupasjon av gravfeltet satte sitt fysiske preg på nasjonalparken i over et halvt århundre etter krigens slutt.

3.6 Den verdinøytrale etterkrigstida

Det var vanskelig for både arkeologer og lokale brukere å forholde seg til nasjonalparken etter at nazistene hadde overtatt både Borregravfeltet og historien under krigen. Tilsynskomiteen forsøkte å gjenopprette driften og pleien av nasjonalparken etter vedtekten fra 1937, og diskuterte på sine møter praktiske tiltak som tynning av skog, generelle pleietiltak, organisering av stevner og spørsmål angående avgifter på arrangementer. Det framgår ikke av noen møtereferater at komiteen diskuterte sin egen rolle i forbindelse med den tillatelsen som ble gitt til *Nasjonal Samlings* bruk av parken før krigen. Heller ikke sies det noe om det ble holdt en prinsippdebatt om hva parken burde brukes til i framtida, og hvilket åndelig og mentalt innhold gravfeltet burde ha. En kunne kanskje ha forventet en engasjert diskusjon om det var riktig å overta nazistenes bygninger (se for eksempel Hougen 1947:34). Det ser ut til at det var viktigere å finne løsninger på praktiske og økonomiske forhold enn å ta stilling til mentale spørsmål og verdivalg.

Komiteens måte å håndtere denne saken på synes å gjenspeile en generell holdning hos norske arkeologer de første tiår etter krigen. Vel tok arkeologene klar avstand fra *Nasjonal Samlings* misbruk av historien og arkeologiske kilder, men det var vanskeligere å skape nye verdier og nytt åndelig innhold i forminner og gjenstander.

«I stedet for å kartlegge de ulike forbindelseslinjene mellom det politiske og vitenskapelig virksomhetsområde ble etterkrigstidas arkeologi en stilltende protest mot de politiske overgrep nazistene påførte fortida. ... Gjenstander og økologi ble grunnplarene i de to retningene som dominerte 1950-tallets arkeologi. ... Objektivitet og verdinøytralitet ble et overordna forskingsmål både innanfor den gjenstandsorienterte og den økologisk retta forskinga.» (Myhre, L.N. 1994:141-42)

Brøggers engasjerte uttalelser om sammenhengen mellom de store gravhaugene i Vestfold og Ynglingeætta og rikssamlingen, ble avløst av praktiske gjøremål og vernetiltak. I Charlotte Blindheims omfattende artikkel om Borrehaugene i *Borre bygdebok* fra 1954 blir gjenstandene fra skipsgrava og gravhaugenes bevaringstilstand hovedtemaene. Hun berører bare såvidt spørsmålet om hvem som ligger begravd i haugene, og hun er forsiktig med å trekke konklusjoner:

«Her er vi uten tvil ved selve krysningpunktet mellom de jordfunne og de skriftlige kilders tid i vårt lands historie. Vi vet at de menn eller kvinner som ligger gravlagt på Borre, de tilhører ikke legendenes, men historiens verden, selv om det ikke skulle lykkes å navngi dem. Men det vi vet er bare så forsvinnende lite mot det som vi gjerne ville vite. Det er i dag vanskelig å utnytte

Borrefunnet som kilde selv for bygdas egen historie fordi vi har så lite materiale å se det i relasjon til.» (Blindheim 1954:23-24)

Nasjonalparken ble hurtig gjenopptatt som arrangementsted for 17. mai-feiringen i Borre og Horten. Barnetogene hadde siden 1930-årene hatt parken som avslutningssted, og tradisjonen ble ført videre etter krigen. 17. mai-talene hadde ofte en henvisning til gravhaugene som utgangspunkt for rikssamlingen. Men nazistenes misbruk av parken ble sjeldent nevnt, og helt fram til våre dager har dette vært et ikke-tema hos lokalbefolkningen. Det var et for sårt punkt til å rippe opp i. Gravhaugene og nazistenes bygninger sto der som fysiske minner, men de hadde fått et mentalt innhold som alle helst ville glemme.⁵

At det ikke var mulig å tie bort dette mentale såret, fikk både arkeologer og lokalbefolkningen klart for seg da 50-års jubileet for nasjonalparkens opprettelse skulle arrangeres i 1982: Kong Olav ble invitert til festen for et arrangement som hans far Kong Haakon hadde vært hovedgjest ved i 1932, men Olav valgte å takke nei. Begrunnelsen var at det ikke passet inn i kongehusets møteplaner, men mange leste mellom linjene at Borre fortsatt var for nært knyttet til Nasjonal Samlings pinsestevner, og kongehuset fant kanskje at det ikke burde være representert der på grunn av stedets belastede historie.

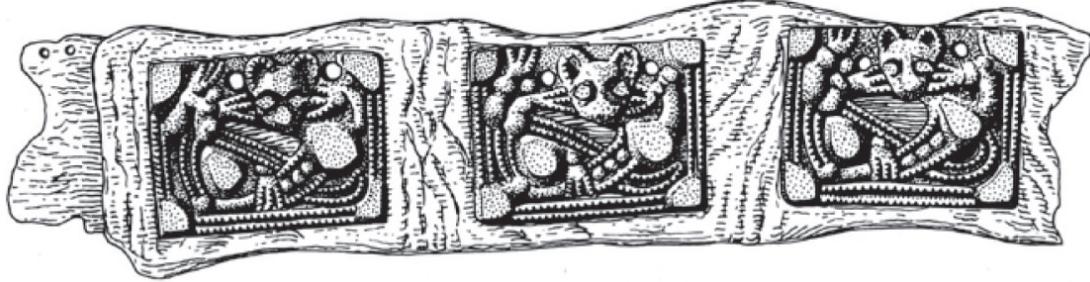
Etterhvert som krigstida kom mer på avstand, ble det imidlertid mindre kontroversielt å sammenkoble de store gravhaugene med *Heimskringla* og Ynglingeættas gravsteder. I den offisielle guiden til nasjonalparken som utkom i 1967, gjentar journalisten Hans Chr. Oset på nytt A.W. Brøggers historie fra 1916 og 1924 uten spørsmålstege. I innledningen heter det: «*Man fornemmer historiesuset i de flere hundre år gamle ekekjempers mektige løvkroner. Det er sangen om Ynglingeætten og de gamle Vestfoldkonger – fra Halvdan Kvitbein til Harald Hårfagre. Her begynner vårt lands skrevne historie, herfra utgikk Norges samling*» (Oset 1967:3). Oset gjengir til og med Brøggers løse hypotese om at Borre gravfelt opprinnelig tilhørte Vestfoldkongene Aagnar Sigtryggson og Eirik Agnarsson, i hvis slekt ynglingekongen Øystein Fret Halvdansson giftet seg inn i, ifølge Snorre Sturluson. Og han

plasserer også ynglingekongenes dronninger Hild, Liv og Alvhild i Borrehaugene (Oset 1967:11).

Også arkeologene dristet seg på ny til å sette Borrehaugene i sentrum for historien om de eldste ynglingekongene i Vestfold, og trekke linjer fram til Harald Hårfagre og rikssamlingen (Hougen 1947:33). Professor Sverre Marstrander antok som Brøgger at «*Vi må derfor regne med som en mulighet at noen av gravminnene på Borre kan være reist allerede på 600-tallet over medlemmer av den ætt som hersket her før Ynglinge-kongenes tid*» (Marstrander 1976a:269). Og han argumenterte for «...at gravfeltet på Borre har vært i bruk så sent som omkring 900, altså etter at rikssamlingen var gjennomført. Fremdeles må det på denne tiden ha levet medlemmer av Ynglingeætten i Vestfold som har forsøkt å opprettholde gamle fyrstelige slektstradisjoner» (Marstrander 1976a:274). Han sluttet seg fullt ut til Brøggers gamle historie, og han var bare kritisk til tolkningen om at dronning Åsa ligger begravd i Oseberghaugen. Enkelte av gravhaugene mente han «...må tilhøre Ynglingeætten – Harald Hårfagres ætt. Hans forgjengere var med på å bygge opp grunnlaget for det storværk Harald gjennomførte, derfor er det naturlig at også de minnes. Ynglingeættens gravminner står som støtter ved inngangen til vår historie» (Marstrander 1976a:276).

Dermed hadde arkeologien vendt tilbake til argumentasjonen fra begynnelsen av forrige århundret. Etter en forsiktig periode uten fokusering på *Heimskringla* og *Ynglingatal*, arkeologiske minner og landets eldste historie, var tida inne til å begynne diskusjonen på ny (sml. også Løken 1976, Ingstad 1982, Marstrander 1986, Blindheim 1987). Vi skulle ha forventet at nazistenes misbruk av Brøggers gamle hypoteser skulle ha ført til en omfattende diskusjon om hvordan arkeologien skulle nærme seg dette følsomme emnet, men merkelig nok var det som om de pinefulle krigsårenes faglige overtramp ikke hadde eksistert. Heller ikke den moderne kritiske diskusjonen blant historikere og filologer om de eldste skriftlige kildene, ble det tatt hensyn til. De mer enn femti år gamle mytene var igjen på vei til å bli aksepterte uten at det ble tatt et faglig og politisk oppgjør verken med deres opphav eller deres gjengangere (Krag 1991a:240-244, Myhre, L.N. 1994:150-159, Gansum 1995b, Gansum 1997:27).

5 Toalettbygningen og servicebygget brant i 1999, men det sistnevnte er seinere gjenoppbygget etter opprinnelige tegninger.

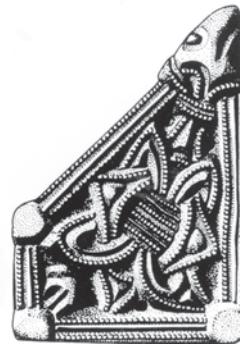


Del II

Om Borreprosjektet

Kap. 4 - 12

KAPITTEL 4



BORREPROSJEKTET – BAKGRUNN

4.1 Nasjonalparken slumer i 40 år

Fra 1915 til 1945 hadde gravfeltet på Borre fått større oppmerksomhet enn noen gang siden vikingtida. Det var 30 år med stor aktivitet, og det fysiske landskapet omkring haugene ble fullstendig endret – fra et fredelig jordbrukslandskap omkring et nedgrodd gravfelt til en innhegnet nasjonalpark som var parkbehandlet og tilrettelagt for besøkende. Langt mer dramatiske var endringene som skjedde med det mentale landskapet. Jordbrukets langsomme og sesongmessige rutiner ble avløst av sterke nasjonale følelser med fokusering på en tusenårig historie, rikssamling og etableringen av det nye Norge etter 1905. Mot slutten av 1930-årene ble den åndelige konkuransen om nasjonens framtid flyttet innenfor nasjonalparkens murer, og nasjonalsosialismens verdier og framtidsvyer behersket landskapet totalt under krigens fem år.

Etter fredsårets frihetsrus sommeren 1945 avtok den store interessen for gravfeltet på Borre. Det var vanskelig å gjenoppta det følelsesmessige engasjementet fra før krigen, og nazistenes politiske overtagelse av arenaen kom lenge til å prege stemningen i parken. Nasjonalparkens tilsynsnemnd gjorde viktige vedtak i 1945 og 1946 om opprydding etter nazistene, men de få midlene som var tilgjengelige ble prioritert til framtidstiltak, ikke til historien. Noen av byggverkene, som tribuner og talerstol, ble revet, mens NS' salgsbod og lager- og toalettbygning ble stående og brukt til nye aktiviteter og arrangementer. De fysiske sporene etter krigens byggverker var fortsatt synlige i undergrunnen, og nazistenes åndelige verdier satt ennå i veggene til husene de hadde bygd (Myhre, L.N. 1994:134-138).

Parken ble på ny sentrum for 17. mai-feiringen i Borre kommune, men nesten hele året var det tilfeldige besøkende og turgåere som dominerte landskapet mellom gravhaugene. Det var knapt med midler til uthogging av trær og kratt,

gravfeltet grodde langsomt igjen, til et villniss av liknende karakter som da Brøgger besøkte stedet i 1915. Bare stevnepllassen ned mot sjøen, sletta ved salgsboden og noen av hovedstiene ble holdt åpne og frie for vegetasjon. Selv ikke nasjonalparkens 50-års jubileum i 1982 var en begivenhet som førte til en avgjørende mental og fysisk endring av holdningen til gravfeltet. Dette viste seg tydelig da kongefamilien takket nei til å delta i feiringen.

Etter krigen skulle det faktisk gå 40 år før nasjonalparken igjen våknet fra en slumrende tilstand, og tida på ny var moden for forandringer mot slutten av 1980-tallet.

4.2 Borreprosjektet etableres

I 1987 fikk Universitetets Oldsaksamling i Oslo et tilbud fra skipsredner Per Arneberg om økonomisk støtte til et forskningsprosjekt på Borre. Han var i første rekke opptatt av muligheten for å avdekke en skipsgrav fra vikingtid i en av de gjenværende storhaugene, men Oldsaksamlingen hadde av mange grunner store betenkelskheter med å sette i gang et slikt omfattende utgravningsprosjekt. I stedet foreslo institusjonen at hovedmålsetningen med prosjektet burde være å belyse Borregravfeltets historie og den kulturelle og sosiale bakgrunnen for gravfeltets oppkomst. Prosjektet burde også legge vekt på den miljøhistoriske utviklingen av landskapet omkring gravfeltet og derfor være et tverrfaglig samarbeidstiltak. Dette ble akseptert av Per Arneberg, og 25. mai 1988 kunne en kontrakt underskrives.

Prosjektets innhold var blitt endret fra primært å være en gravhaugundersøkelse til å bli en forskningsoppgave med vidtomspennende problemstillinger som skulle granske både gravfeltets kulturelle, økonomiske og sosiale bakgrunn i tillegg til nærområdets landskaps historie. Dette innebar at vi ikke bare skulle

samle inn grunnlagsdata om gravhaugenes konstruksjon og historie, men også søke etter spor etter aktiviteter mellom haugene, slik som bygninger, flatmarksgraver og innhegninger. Vi skulle også leite etter eventuelle tidlige gårder med bygninger, tun, åkre og beitemark, og undersøke mulige spor etter havner med brygger og nausttufter.

Slike omfattende undersøkelser ville ikke kunne la seg gjennomføre bare med tradisjonelle arkeologiske feltmetoder. På 1980-tallet var naturvitenskapelige prospekterings- og leitemetoder benyttet med stort hell ved mange arkeologiske utgravningsprosjekter. Det pågående Sutton Hoo-prosjektet i East Anglia i England skulle i så måte komme til å bli en modell for Borreundersøkelsene. På Sutton Hoo ligger et gravfelt bestående av 18 synlige gravhauger, hvorav flere av nesten samme størrelse som på Borre (Carver 1993, Carver 1998a). Erfaringen med ulike prospekteringsmetoder på Sutton Hoo i 1983-88 hadde vært så gode, at vi la opp til et liknende program i mindre skala.

Vi håpet at vi ved hjelp av flyfotografering, georadar, magnetometer, metalldetektor, fosfatanalyse og pollenanalyse skulle lykkes i å lokalisere spor etter tidligere aktiviteter som i dag ikke var synlige på overflaten. Disse tekniske og naturvitenskapelige metodene skulle deretter følges opp med mindre arkeologiske undersøkelser i prøvesjakter, prøveruter og jordborringer. Dermed skulle vi unngå store inngrep i forminnene med ødeleggelse av strukturer og gjenstander. Et slikt opplegg ville også være mindre økonomisk krevende. Det var ikke så viktig å leite etter vakre gjenstander og spektakulære konstruksjoner. Vi ville prøve om overflatesonderinger og mindre arkeologiske inngrep, med etterfølgende prøvetaking og mikroanalyser, kunne være tilstrekkelig til å gi svar på de spørsmålene vi stilte oss.

Et av de viktigste målene ved prosjektet var å drive en fortløpende formidling til publikum om våre undersøkelser. Vi ønsket ikke bare å fortelle om våre forskningsresultater, men like mye om de spørsmål som blir framsatt, om våre metoder for å finne svar, og om våre problemer og skuffelser like mye som om de store opplevelsene. Kort sagt ønsket vi å komme i dialog med publikum, samtidig som vi ville informere om selve forskningsprosessen som pågår under et arkeologisk feltprosjekt.

En slik ambisiøs målsetning ville kreve daglig informasjon til publikum. Vi tok sikte på å arrangere regelmessige omvisninger og holde aviser, nærradio og TV løpende orientert om

viktige hendelser. Det skulle også avsettes tid til foredrag på skoler og i lokale foreninger og lag som ønsket informasjon (Nordenborg 1990, Myhre, L.N. & Myhre, B. 1991).

4.3 Et prosjekt som utfordrer historien

Utformingen av prosjektet var på denne måten konkretisert til generelle mål og metoder, men i bakgrunnen og mellom linjene skjulte det seg enda dristigere ideer og drømmer. Kanskje prosjektet ville gi så gode resultater at undersøkelsene kunne videreføres med større bevilgninger både fra flere sponsorer og det offentlige, også i den retningen som Per Arneberg prioriterte? Kanskje ville undersøkelsene føre til ny kunnskap ikke bare om gravfeltet og det nærmeste området omkring, men bidra til en bedre forståelse av Oslofjordregionen i vikingtid og av de prosesser som ledet fram mot den norske statsdannelsen i middelalderen?

Siden middelalderen hadde gravfeltet på Borre vært betraktet som ynglingekongenes gravplass. Både arkeologer, historikere og folk flest hadde akseptert denne tanken som et historisk faktum. Hva kunne et arkeologisk forskningsprosjekt avdekke av data som kunne kaste nytta lys over de tolkningene som var basert på historiske kilder om Borre og Ynglingeætta? Hvordan ville reaksjonene bli dersom våre funn ikke stemte overens med den vedtatte historien om Borre?

Gravfeltet var blitt utnyttet i en nasjonal og en ideologisk argumentasjon i den første halvdelen av 1900-tallet. Nazitidas tanker og verdigrunnlagen hadde materialisert seg så sterkt i nasjonalparken at det var vanskelig å oppholde seg der uten å bli minnet om krigens tragiske hendelser. Hvordan skulle forskningsprosjektet forholde seg til den nære fortida og de mennesker som fortsatt satt med såre minner fra møter i parken i krigsårene? Ville prosjektet bidra til å skape nye myter og en ny ideologi med utgangspunkt i de overveldende monumentene? Ville det bli mulig å gi prosjektet et verdinøytralt utgangspunkt i møtet med sterke følelser om fortida?

Siden det var gjort så få arkeologiske undersøkelser på Borre, var det store muligheter for overraskende funn og resultater. Med de faglige krav som nå ble stilt til arkeologiske utgravinger, ville feltarbeidet bli en stor utfordring og et stort ansvar for prosjektets deltagere. Men en enda større utfordring lå foran oss; hvordan skulle dette kulturminnet som hadde spilt en så sentral rolle gjennom historien, fra forhistorisk tid til i dag, komme til å prege innholdet i vår forskning, tolkning og formidling?

Gjennom fem år, fra 1988 til 1992, skulle Borreprosjektet gjennom et omfattende feltarbeid forsøke å finne svar på de spørsmålene som var stilt i prosjektbeskrivelsen. Det lå som en bakenforliggende premiss for prosjektet at noen av storhaugene på gravfeltet kunne være reist for noen av ynglingekongene slik *Ynglingatal* og Snorre Sturluson hevdet. Men det skulle hurtig vise seg at forutsetningene for prosjektet endret seg underveis. Da planene ble lagt i 1987, var enkelte historikere i gang med å gjenoppta diskusjonen om kildeverdien av *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen*, og om hvor gravstedene for ynglingeættas herskere skulle søkes.

Knapt var det første spadestikket tatt, før historikeren Claus Krag stilte spørsmålet om ynglingeætta i det hele tatt hadde hatt Vestfold som sitt maktcentrum, særlig i hans viktige avhandling om *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* fra 1991. I stedet argumenterte han for at *Ynglingatal* var forfattet på 1100-1200 tallet, og at Snorre, da han skrev *Heimskringla* omkring 1230, framholdt historien om ynglingekongene i Vestfold som argument mot danekongenes krav om

gammel hevd på Viken. Krag framla god dokumentasjon for at de eldste sagaene fra 1100-tallet plasserte ynglingeættas hersker på Opplandene. Dermed var det åpnet for at gravhaugene på Borre ikke hadde noen tilknytning til ynglingeætta, ja det kunne til å med tenkes at noen av haugene var anlagt for høvdinger underordnet danske konger.

Dette førte til at Borreprosjektet måtte ta hensyn til det nye synet på den historiske situasjonen i Viken, og prosjektets problemstillinger måtte justeres. Det fikk også konsekvenser for bearbeidingen av kildematerialet som var framkommet under prosjektets feltarbeid, og ikke minst for den begynnende publiseringen av prosjektets forskningsresultater fram mot tusenårsskiftet. Men det skulle hurtig vise seg at flere av Claus Krags konklusjoner, og særlig hans forslag til omdatering av *Ynglingatal*, ble utsatt for kritikk av forskere fra ulike fag (Fidjestøl 1994, Sandnes 1994, Sundqvist 1995, Rindal 1999:69. Se også Skre 2007a:422-424). Igjen måtte innholdet og konklusjonene i Borreprosjektets avsluttende publikasjon omarbeides.

KAPITTEL 5

NY KARTLEGGING AV FORTIDAS SPOR

5.1 Hva skjuler seg i undergrunnen?

Borreprosjektet var basert på to viktige forutsetninger: Feltundersøkelsene skulle gjennomføres med færrest mulige inngrep i fornminnene, og de skulle benyttes til eksperimentering med prospekteringsmetoder for å vinne erfaring med andre leitemetoder enn de tradisjonelle arkeologiske registreringene. Hensikten var å redusere utgravingene til et minimum, for ikke å ødelegge for framtidige arkeologiske undersøkelser.

For å oppfylle disse betingelsene, la prosjektet opp et program som skulle innledes med teknologiske og naturvitenskapelige undersøkelser av de synlige fornminnene og av områdene nærmest omkring dem. Ved bruk av flyfotografering, kjemiske og fysiske jordbunnstudier og ved hjelp av vegetasjonsstudier og naturvitenskapelige analyser av jordprøver ville vi forsøke å se gjennom torvlaget og åkerjorda for å avdekke noen av de hemmelighetene som skjuler seg der.

Vi ville følge opp resultatene av overflatesonderingene med de første forsiktige spadestikkene ned i undergrunnen; i første omgang bare med små 'kirurgiske' innsnitt i bakken, små kikkehull ned en underverden for å hente opplysninger om fortida. Forhåpentligvis ville vi da få samlet så mye kunnskap om landskap og fornminner, at vi kunne planlegge utgravingen av større flater.

På Borre hadde vi tid og muligheter til å eksperimentere med en undersøkelsesprosedyre som var basert på planlegging, spørsmålsstilling og prioritering ut fra forsknings- og formidlingsbehov. I stede for å grave mest mulig på kortest mulig tid, var planen å grave minst mulig for å finne svar på et begrenset antall spørsmål om fortida. Dermed skulle vi også kunne bevare mest mulig av fornminnene urørt til seinere undersøkelse og forskning.



5.2 Historien sett fra et Cessnafly

Første del av planen var å fotografere gravfeltet og det tilgrensende området fra fly. I vegetasjonen skjuler det seg alltid spor etter tidligere handlinger. Noen slike spor er synlige i bakkenivå for dem som er trenet og kan tolke sporene, mens andre ses best ovenfra der en samtidig har oversikt over et stort areal. De tydeligste sporene skyldes ulikheter i jordsmonnet, noen steder kan det være skrinn sandjord, andre steder leirjord eller dypere humuslag. Ulike planteslag vokser på slike steder. Der jordsmonnet er dypt og fuktig vil noen planter bli kraftigere eller høyere enn der det bare er tynne jordlag. Dersom mennesker har gravd groper eller grøfter ned i undergrunnen, og etterfylt med god jord, vil plantene vise hvor slike nedgravninger finnes, selv om det i dag er flat åkermark på overflaten.

Noen kornslag, som bygg eller hvete, er svært gode indikatorer på hva som skjuler seg i undergrunnen. Men hvor tydelige sporene er vil

Fig. 15
Flyfoto av jordet utenfor nasjonalparkens inngang med plasseringen av Skipshaugen til høyre. Den grønne ringen i kornet viser hvor hauggrøfta går.



Fig. 16
Jordet mellom Prestegården og kirkegården. Spor i kornet viser nedgravninger og tysk skyttergrav.

Fig. 17
Skråningen ned fra Prestegården og kirkegården. Også her er det spor i kornet etter nedgravninger (og hustufter?).

Fig. 19
(motstående side)
Magnetisk kote-kart over Skips-haugen og sannsynlig plassering av gravskip sentralt i haugen.

skrinne sand- og grusjorda enn der det var forsenkninger med dypere jord. Den 29. juni var forholdene optimale for flyrekognosering. Allerede før flyet hadde nådd Horten var det mulig å se *Skipshaugen* i kornet, og da vi kretset rundt nasjonalparken, sto haugplatået fram i gulgrønn farge mens grøfta tegnet seg mørkegrønn omkring. Kornet var i god vokster i den dype grøftefyllingen, mens det var i ferd med å tørke ut i det tynnere jordlaget over haugens bunnlag. Enkelte grønne flekker på det gule haugplatået tydet på at det her fantes nedgravninger i bakken, og det samme kunne ses flere steder utenfor hauggrøfta. Øst og nord for haugen forekom bølgeliknende strukturer i kornet, noe som kanskje skyldes at ulike typer jordmasser fra den utplanerte haugen var deponert her. Det var ingen tvil om at Aslak Liestøl hadde hatt rett da han tegnet det nye kartet over Borre i 1975; haug 1 med skipsbegravelsen hadde ligget på en lav forhøyning like utenfor porten til nasjonalparken.

Andre lokaliteter omkring parken viste seg fram med spennende spor i kornet. Omkring husene på Prestegården og kirkegården var det synlig en mengde grønne flekker som kanskje kunne være gamle ildsteder eller nedgravninger, ofte sikre spor etter hustufter eller en boplass. At det også skjulte seg minner fra moderne tid, viste det klare sikksakkmonsteret etter en tysk skyttergrav fra krigenes dager mellom to rundinger som seinere skulle vise seg å være betongbunkerere. Den moderne vannledningen, den såkalte Farrisledningen, var lett å følge, og far etter veier fra forrige århundre sto klart fram (fig. 16).

Også jordet sør for kirkegården var preget av liknende grønne flekker etter nedgravninger; hadde det engang ligget en boplass også her? Lenger nede i skråningen mot fjorden og Steinbrygga fantes det liknende markeringer mellom større grønne partier. På eldre kart var navnet *Duvre* inntegnet her, og en brønn var også markert. Kanskje var dette spor etter den middelaldergården som i skriftlige kilder fra 1593 og 1723 var nevnt som husmannsplassen *Duerød* og *Duverød*? (fig. 17).

avhenge av flere forhold; om det er tidlig eller sein i vekstperioden, om det er en våt eller tørr vekstssesong, om det er naturlig sandjord eller leire på stedet. Marginene er små og forskjellene i vegetasjonssporene kan være så ubetydelige at de blir vanskelige å tolke. Noen år er gode for sporanalyser av vegetasjonen, andre år er helt ubrukelige. Noen områder egner seg ikke, og det kan være lokale forskjeller som gjør at en på ett jorde ikke ser noe, mens en på nabojordet kan lese de skjulte sporene som i en bok.

Hvor egnet ville klima- og naturforholdene på Borre være for flyfotografering? For å være sikre på å oppnå de beste resultatene, bestemt vi oss for å fotografera flere ganger i løpet av 1988. 25. mai, samme dag som kontrakten ble underskrevet, ble den første flyrekognoseringen foretatt. Forholdene på bakken viste seg å være meget gode for flysporing, og etter bare en kort flytur var konklusjonen klar: «*Skipshaugen er funnet!*». Grøfta omkring haugplatået tegnet seg som en ring av grønne kornspirer, mens spirene enda ikke var så høye der haugen en gang hadde ligget (jf. fig. 15).

Juni skulle vise seg å bli meget tørr i nordre Vestfold, og kornet vokste langsommere på den

Gravhaug 9, den såkalte *Spellemannshaugen*, var omgitt av en grønn ring, tydeligvis spor i kornet etter en fotgrøft. Mellom haugen og strandbeltaet ved Steinbrygga var det synlig et virvar av grøfter og rette linjer på kryss og tvers mellom punkter og flekker. Tre-fire større parseller kunne kjennes igjen som innhegninger på et kart fra 1885, men det var andre strukturer som kanskje kan ha sammenheng med den intense handelen med tømmer og salt ut fra Steinbrygga til Nederland og Skottland på 15- og 1600-tallet? (Oppegaard 1954:96). Kunne det tenkes at denne kjente havna fra nyere tid hadde aner tilbake til middelalder eller vikingtid?

Dessverre var det ingen tolkbare spor å se i vegetasjonen innenfor murene til nasjonalparken, annet enn de tydelige stripene på *Sletta* etter moderne teigpløying som vi allerede hadde sett fra bakken. Det var for mye skog og kratt her, og ingen kornåkre som kunne røpe hva som fantes i undergrunnen. Heller ikke området mellom nasjonalparken og husene på Prestegården kunne fortelle oss mye, her hadde den kunstige vanningen 'lukket munnen' til kornet.

Men der naturforholdene tillot det, var det som om vi med røntgenøyne kunne se gjennom korn og åkerjord, ned mot historiens arr og sår under overflaten. Mens vi sirklet over Borre, så vi inngrep i bakken fra alle tidsperioder, fra jernalderen til våre dager. Forsøk på å skjule tidligere hendelser ved å planere og glatte over, var til ingen nytte. Fra et lite fly kunne vi se hva som tidligere hadde hendt.

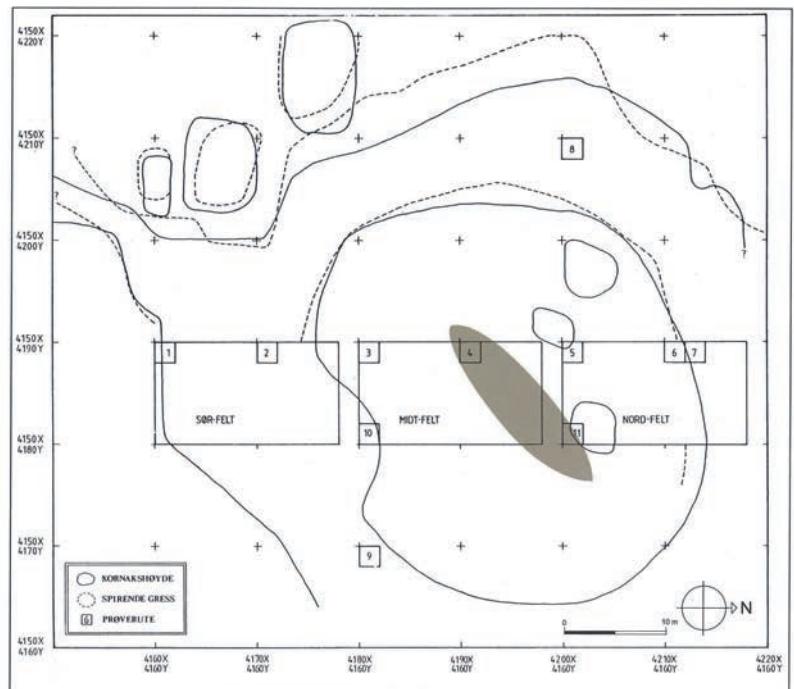
Det var som om dører og vinduer til historien var åpnet for en kort stund til ære for Borreprosjektet, før de ble slått igjen. Nå var det om å gjøre å finne sporene igjen på bakken og deretter granske nærmere hva øynene et kort øyeblikk hadde sett.

5.3 Lokalisering av utgravningsobjekter

Flyfotograferingen hadde vist oss flere steder hvor det kunne skjule seg spor etter forhistorisk aktivitet, og blant disse måtte vi velge ut noen områder til nærmere gransking. Sporene omkring prestegårdstunet og kirken kunne være indikasjoner på hus og tidlig bebyggelse. Oppå raets rygg har gårdshusene ligget i historisk tid, og hva kunne være rimeligere å tenke seg enn at folk holdt til her også i jernalderen og middelalderen? Bunnlaget av *Skipshaugen* lå tydeligvis vel bevart på jordet nord for inngangen til nasjonalparken, det var en selvfølge at dette området måtte undersøkes spesielt godt. Dessuten måtte det avgjøres hvilke gravhauger det burde graves i.

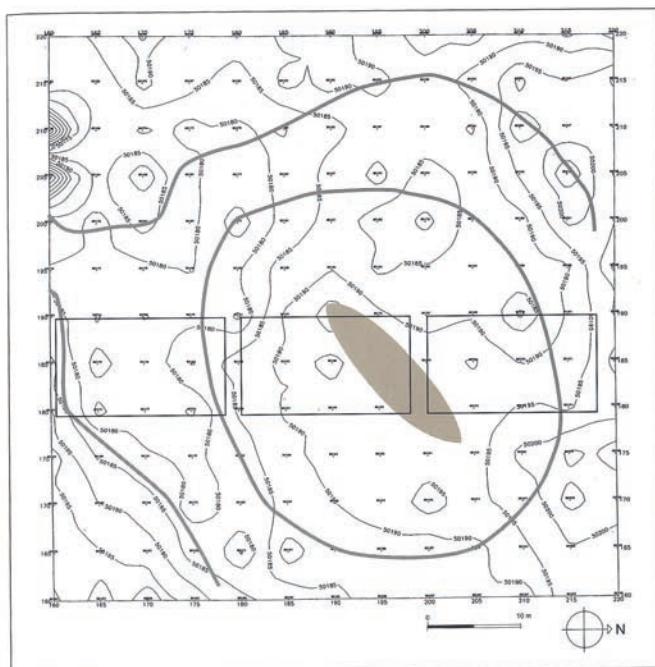
Det er ingen enkel oppgave å bestemme hvor vegetasjonsspor som ses fra et fly, befinner seg på bakkenivå. På grunn av de gode flybildene visste vi omrent hvor vi skulle leite, men for å kunne bestemme i detalj hvor de arkeologiske sjaktene skulle legges ut måtte andre metoder til.

Vegetsjonskartlegging viste seg å være et utmerket hjelpemiddel. Det hadde vært en usedvanlig tørr sommer, og kornhøsten på Borre ble elendig – faktisk ble kornet over *Skipshaugen* slått til dyrefor allerede midt i juni. For gårdsbrukerne var dette uheldig, men for arkeologene åpnet det tørkeskadde kornet for nye innsikter i undergrunnens hemmeligheter.



På grunn av de helt spesielle vekstforholdene var det mulig å se konturene av haugen tydelig også på bakkenivå. Skillet mellom høye og lave kornaks ble svært tydelige der grensen mellom tynt og tjukt åkerjordlag var skarp. På overflaten kunne vi da få fram et speilbilde av forholdene nede i bakken – groper framsto som opptil 30 cm høye hatter av korn, og grøfter kunne leses som rygger i kornet (jf. fig. 15 og 18). På en god dag, 16. juni 1989, var det derfor mulig for oss å bruke forskjeller i kornaksenes høyde til å kartlegge haugens utbredelse og fotgrøftas form.

Fig. 18
Vegetasjonskart over *Skipshaugen*, med avgrensning av haug og hauggrøft. Utgravingssjakt er inntegnet og sannsynlig plassering av gravskip.



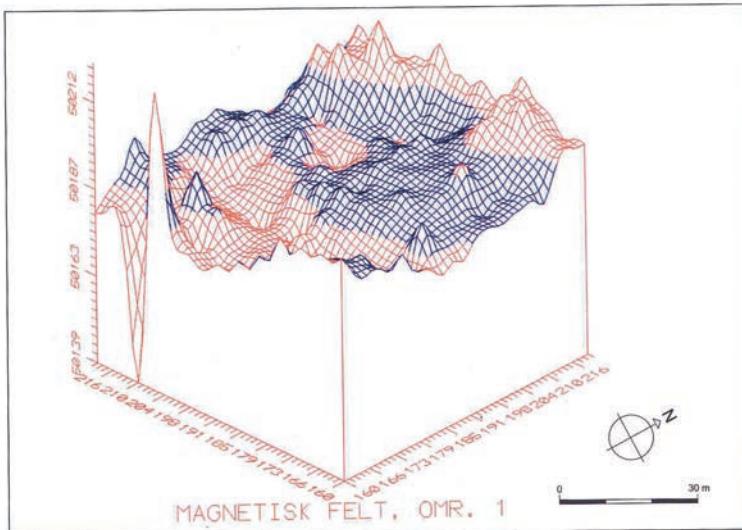


Fig. 20
Perspektivkart av det magnetiske feltet over Skipshaugen. Det blå feltet viser haugplatået hvor skipet sannsynligvis har stått.

Et par dager seinere ble det tørkeskadde kornet slått, og det speilvendte kartet var plutselig borte. Men etter tungt regn midt i juli viste undergrunnen seg fram igjen: Graset begynte først å spire der jordlaget var tjkkest, og på ny presenterte hauggrøta seg lysegrønn og frisk. Bortsett fra noen mindre avvik stemte de to vegetasjonskartene godt overens, og det var mulig å tegne et nytt utbredelseskart som deretter kunne justeres mot flybildene fra 1988. Vegetasjonskartleggingen viste seg altså å være forbløffende effektiv, og når forholdene ligger til rette for det, er dette en lokaliseringsmetode som er billig og nyttig i sammenheng med flyfotografering og andre prospekeringsmetoder.

Geofysiske undersøkelser av jordsmonn og undergrunn med georadar og magnetometer er andre teknikker som hjalp oss til å lokalisere spor under bakkenivå. På Borre benyttet vi oss av en georadar som kan trekkes langs bakken over utgravningsfeltene. Radaren sender ut mik-

robølger som reflekteres når de treffer forskjeller i jordsmonn, slik som ulike typer jordlag eller eldre nedgravninger. Det kan også være steinsamlinger eller nedgravde gjenstander som framstår som anomalier i forhold til jordsmonnet omkring. Vi brukte også et avansert protonmagnetometer som mäter ulikheter i magnetfeltene i undergrunnen, noe som enten oppstår av naturlige forhold, eller fordi mennesker har gjort inngrep i bakken.

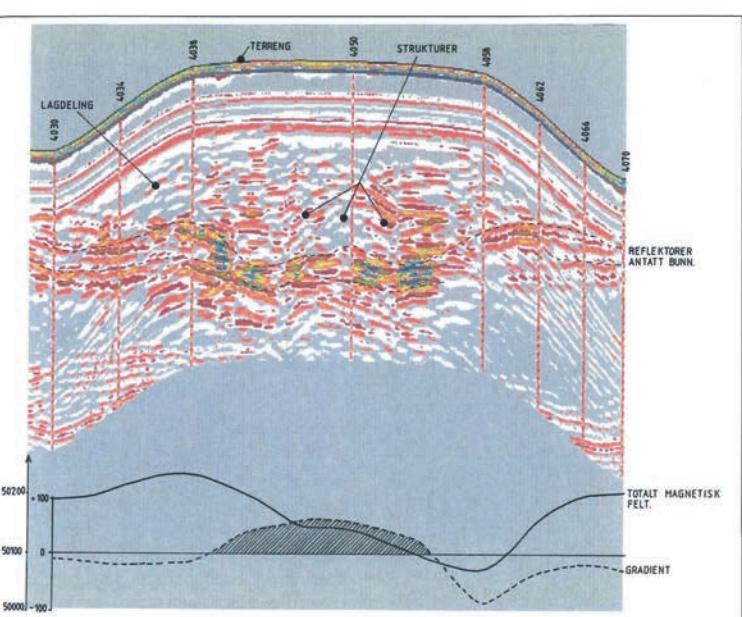
Disse metodene ble med stort hell brukt på området omkring *Skipshaugen*, og når resultatene ble sammenholdt med kartleggingen av vegetasjonsforskjeller, ga dette et svært godt utgangspunkt for planleggingen av selve utgravingen (fig. 20).

Undersøkelser med georadar og magnetometer ga også svært nyttige opplysninger om hva vi kunne forvente å finne i gravhaugene 6, 7 og 8. Ingen målinger viste spor etter kraftige konstruksjoner, og det kom ikke fram noen indikasjoner på at det fantes skipsrester i haugene. Prøveboringer i sentrumsområdet brakte opp trekkullrester og enkelte brente bein. Mulighetene for å finne et vikingskip i haugene var blitt betydelig redusert bare få dager etter at prosjektet var påbegynt. Men resultatene av prospekeringen skulle utprøves, og for prosjektet var det ikke målet å finne vakre gjenstander, men kunnskap som kunne fortelle oss om gravfeltets historie. Vi hadde fått særlig mange informasjoner om haug 6 og 7 og deres innhold – gode ledetråder for planleggingen av videre undersøkelser av disse (fig. 21).

Jordsmonnet inneholder ulike grunnstoffer og kjemiske sammensetninger. Noen av disse har vist seg spesielt viktige for å spore eldre menneskelig aktivitet på et sted, for eksempel mengden av fosfat i jorda. Når organisk materiale som knokler, bein og avfallsrester brytes ned, blir fosfatinnholdet tilbake, og fosfatet binder seg til mineraler i jordsmonnet. Der mye søppel, matrester, gjødsel eller urin samles opp, som for eksempel på en boplass eller i et fjøs, vil fosfatinnholdet i undergrunnen bli høyt.

For Borreprosjektet var det en prioritert oppgave å lokalisere spor etter hus og gårdsanlegg som kunne knyttes til gravfeltet, og det ble derfor foretatt en kartlegging av utvalgte områder på leit etter steder med høye fosfatverdier. Flybildenes påvisning av koncentrasjoner av mulige ildsteder og nedgravninger omkring kirkegården og Prestegården, ga oss forhåpninger om at det her skulle bli mulig å finne boplasser fra ulike tidsperioder. Resultatene av fosfatkarteringen der var imidlertid ikke lovende, men enkelte punkter med høye verdier kunne være indikasjoner på forhistorisk aktivitet. Vi bestemte oss derfor for å avdekke enkelte om-

Fig. 21
Georadarprofil gjennom haug 6 kombinert med magnetometer-måling. Tydelige reflektorer i haugen i haugens sentrum.



råder sør for kirkegården, mellom kirken og prestegårdstunet og nord for Prestegårdens låve.

Heller ikke på det store, flate området på *Sletta* mellom haug 6 og prestegårdsjordet ga fosfatkarteringene gode indikasjoner på forhistorisk aktivitet. Dette var forunderlig fordi vi her befant oss midt inne mellom de store gravhaugene. *Sletta* egnet seg til både åkerbruk og bebyggelse, og vi forventet at arbeidet med byggingen av storhaugene og kanskje ritualer i forbindelse med begravelsene skulle ha satt spor etter seg.

Fosfatverdiene var imidlertid svært høye på enkelte isolerte punkter ved servicehuset i parken, og særlig langs linje 4200 y som strakte seg fra dette huset til *Skipshaugen*. Jordborringer fortalte også om kulturlag med trekull flere steder i nedre kant av prestegårdsjordet og på begge sider av steingjerdet som avgrenset parken fra jordet. Dette kunne være indikasjoner på gammel bebyggelse i tilknytning til gravfeltet, og vi bestemte oss for å foreta en avgrenset flateutgravning der.

Etter bare noen få ukers arbeid i 1988, med ulike prospektering og leitemetoder, hadde det lyktes å framskaffe så god informasjon om fornminner som var bevart under markoverflaten at det var mulig å lage en plan for de kommende årenes utgravninger. Vi valgte å prioritere en flateavdekning av større arealer ved *Skipshaugen*, på begge sider av nasjonalparkens gjerde mellom denne haugen og servicebygget i parken, samt på utvalgte steder omkring kirken og prestegårdstunet. Dessuten ga undersøkelsene med georadar og magnetometer så viktige opplysninger om de store gravhaugene, at det var ønskelig å foreta mindre utgravninger i haug 6 og 7.

5.4 Jernalderens og middelalderens åkre

Flyfotografering og overflateprospektering hadde pekt ut lokaliteter som kunne fortelle om boplasser og gravstedene, men hvor skulle vi leite etter jernalderens og middelalderens åkre? Allerede på vår første rekognoseringstur til Borre i 1988 møtte vi interesserte lokalhistorikere som kunne gi oss svar på dette spørsmålet.⁶

De hadde i mange år gått turer i nærområdet mellom Prestegården og Åsgårdstrand og hadde flere steder i den tette skogen funnet små røyser av stein. Noen av dem lå på rekke langs markerte, lave terrassekanter. Mange av røyssene var knapt synlige i den tette vegetasjonen, halvt dekket som de var under lauv og mose. De

hadde fundert på om dette var naturlige dannelser eller spor etter menneskers virksomhet, men var kommet fram til at det måtte være rydningsrøyser kastet sammen i forbindelse med gammel dyrkning.

I Prestegårdsskogen, bare omkring 500 m sør for gravfeltet, lå det spesielt mange steinrøyser. Det tok ikke lang tid før vi var overbevist om at de hadde helt rett. Nedetter hele skråningen fra riksvegen oppå på raryggen til strandvegen ved fjorden var det spor etter åkre, åkerterrasser og rydningsrøyser i den tette krattskogen (jf. fig. 55). Det var ingen tvil om at disse enestående åkersporene var rester etter intensiv dyrkning i tidligere tider. Men når?

Ingen kjente til dyrkning her i manns minne. Det hadde vært skog og beitemark her så lenge noen kunne huske. Ved riksvegen i Gunnerød-brekka hadde det i nyere tid ligget en husmannsplass, og her var hustuftene enda synlige i vegkanten. Men husmennene som hadde holdt til her, kunne bare ha hatt tillatelse til å bruke mindre åkerflekker nær husene, og de store åkerviddene kunne ikke ha vært deres verk. Skriftlige kilder fra 16- og 1700-tallet omtaler en ødegaard med navnet Gunnerød under Prestegården, et klart indisium på at det har ligget en gård her i middelalderen med dette navnet. Kanskje var det åkrene til denne gården vi nå var kommet over?

Dette var en svært sannsynlig hypotese, men åkerarealene var så store at det syntes urimelig at hele dette området hadde tilhørt bare en eneste gård. I nyere tid har Prestegården eid en stor del av skråningen ned fra raet, og ved Kirkebakken har det i middelalderen også ligget flere gårder med navn som Duverød, Gunnestad og Schaflestad. Litt lenger sør på raryggen lå gårder som Lille Vestmanrød og Vestmanrød. Kunne noen av åkerarealene ha tilhørt disse gårdene?

I nedre kant av skråningen fantes det også gravhauger. På Vestmanrød, like ovenfor strandvegen, lå en storhaug som var hele 18 m i diameter og 2 m høy sammen med flere småhauger. Det så ut til at åkrene strakte seg helt fram til disse haugene. Dette satte oss på den tanke at gravhaugene og deler av åkerarealet var samtidige, og at det kunne ha vært drevet åkerbruk her helt siden forhistorisk tid. Kanskje lå det lag på lag av åkre bevart i Prestegårdsskogen, fra jernalderen til langt opp i historisk tid, da området fikk gro igjen og ble brukt til beitemark og skog? Når kunne i tilfelle en så dramatisk endring ha funnet sted? Det var mest rimelig å gjette på at Svartedauen i 1350 var årsaken til at gårder var blitt forlatt og landskapet endret karakter.

6 En hjertelig takk til Odd Larsen og avdøde Kjell Jakobsen for svært viktige informasjoner om fornminnene på Borre.

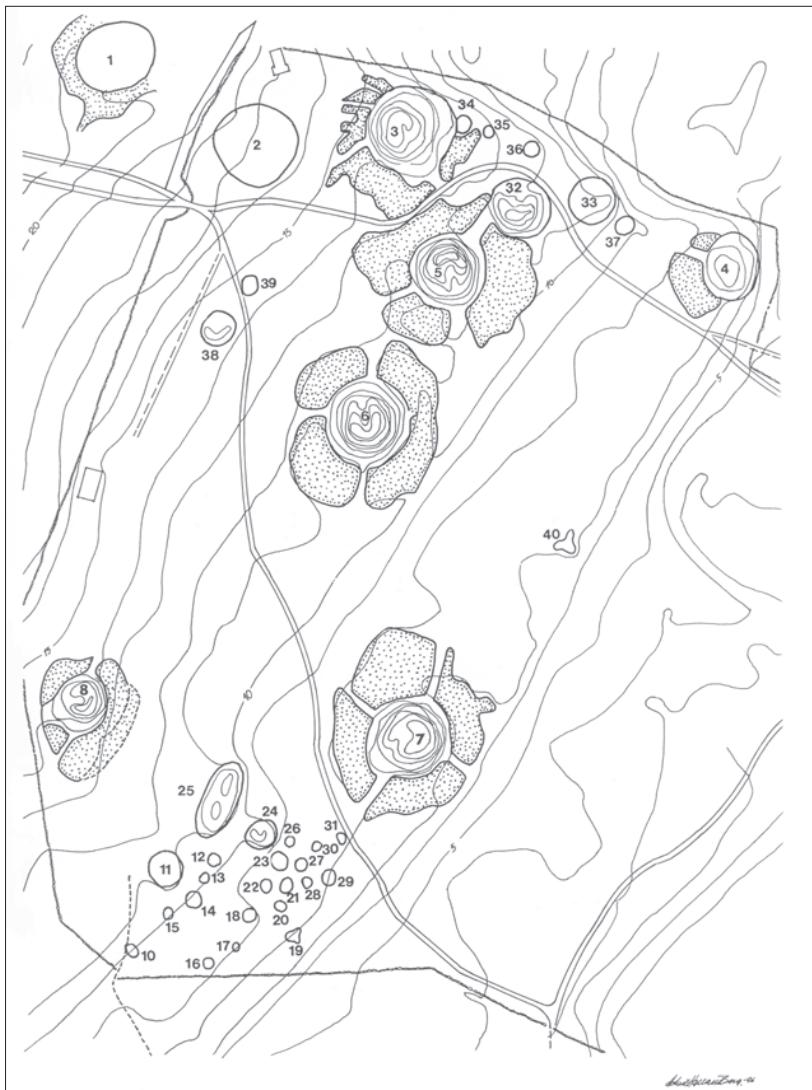


Fig. 22
Ny oppmåling av gravfeltet på Borre med gravhauger og hauggrøfter. Plasseringen av haug 3, 5 og 6 antyder en relativ kronologi.

Funnene i Prestegårdsskogen var så overveldende at Borreprosjektet fant å prioritere en oppmåling og en nærmere undersøkelse av disse åkerarealene. Her kunne vi kanskje finne svar på våre spørsmål om landskapsutviklingen omkring gravfeltet på Borre (se kap. 12 og Jerpåsen 1996).

5.5 Gravfeltet kartlegges på nytt

Samtidig med flyfotograferingene og overflatesonderingene ble gravfeltet registrert og oppmålt på nytt med utgangspunkt i de fem tidligere kartleggingene: Nicolaysen i 1852, Brøgger i 1916, Engelstad og Hougen i 1927, Blindheim i 1954 og Liestøl i 1975. Samtidig innførte vi en ny nummerering av gravhaugene som tok utgangspunkt i både Nicolaysens bokstavrekkefølge og de haugnummerne som Brøgger, Engelstad og Hougen hadde innført i henholdsvis 1916 og 1927. Den best mulige samordningen måtte føre til at de to store rundrøysene som Nicolaysen hadde kalt d og e, fikk så høye nummer som 32 og 33. De nye haugene som Liestøl kartla i 1975 har fått nummer 34-49 (fig. 22).

Vår detaljerte overflatesondring og kartlegging 1988, 1989 og 1995 (samt kontrollregistrering utført ved Terje Gansum i januar 2007) førte bare til mindre justeringer av Liestøls kart fra 1975. Bare storhaugene 1 og 2 og deler av gravrøysene 32 og 33 var fjernet siden Nicolaysens tid. Haug 1 hadde vi identifisert på nøyaktig samme sted som Aslak Liestøl, og vår prospeksjon antydet at det fortsatt kunne ligge urørte deler av dette monumentet under åkerjorda.

Uten vegetasjon og høyt gras var det lett å se restene etter haug 2 like innenfor porten til nasjonalparken. Den opprinnelige ytterkanten av haugen kan følges som sammenhengende en lav rygg. Hele innmatten av haugen er fjernet, men fortsatt ligger det et tynt bunnlag tilbake, og rester av en grav kan fortsatt være bevart her. Det er tydelig at haugmassene er tatt ut mot sør og kjørt vekk på strandveien som her nesten tangerer haugkanten. Dette må ha skjedd en gang mellom Nicolaysens og Brøggers besøk, dvs. mellom 1852 og 1915. Det burde være mulig å finne skriftlige dokumenter eller arkeologiske spor som kan fortelle om når denne ødeleggelsen fant sted.

De to store rundhaugene (nr. 11 og 24) og den 45 m lange langrøysa (nr. 25) som Engelstad og Hougen kartla i 1927, ligger fortsatt like urørte som den gang. Det samme gjelder de 19 små gravhaugene nr. 10 og 12-31. Markoverflaten er ujevn mellom disse haugene, og her skjuler det seg sannsynligvis flere lave fornminner under torva. Hvilken sammenheng er det mellom denne hauggruppen og de største gravminnene?

Langsetter terrassekanten mellom haug 3 og 4 hadde Aslak Liestøl tegnet inn syv mindre gravhauger, mens vi fant én i tillegg (nr. 34-41). Terrenget her er uryddig og undergrunnen ujevn, og en framtidig avtoring vil kanskje avdekke flere fornminner. Spesielt interessant er det at haug 3 synes å være bygd over vestre side av haug 34 som derfor må være eldre enn denne storhaugen. Formen på haug 3 sin fotgrøft viser også at haug 34 og 35 har ligget på stedet før den store haugen ble anlagt. Dette kan tyde på at småhaugene langs terrassekanten tilhører en eldre fase enn storhaugene.

På Sletta der Engelstad, Hougen og Blindheim plasserte haug 1 og 2, ligger det rester etter en stor og en liten haug, ikke etter tre hauger slik Liestøl har inntegnet (nr. 42 og 43). Den største er hele 20 m i diameter og 1,5 m høy. Begge er delvis ødelagt og har opprinnelig vært langt høyere. Den spesielle stjerneformete haugen nr. 44 ligger fortsatt på strandterrassen slik Liestøl kartla den, og utenfor Midgard Historisk Senter, ved nedkjøringen til nasjonalparken, ligger fem mindre rundhauger, nr. 45-49.

De to store rundrøysene 32 og 33 er fortsatt bevart, men begge er sterkt ramponerte. Nesten hele den nordre halvparten av røys 32 er fjernet, og bare bunnlaget av den minste røysa, 33, ligger tilbake. Strandvegen, som fortsatt svinger seg rundt de opprinnelige ytterkantene av røysene, er nok benyttet til å kjøre bort de fjernete steinmassene. Dette stemmer godt overens med Blindheims beskrivelse fra 1954. Brøgger skrev i 1916 at de «...er temmelig angrepet og savner meget av det imponerende ytre de enda i 1852 hadde», så ødeleggelsen har antakelig foregått gjennom hele hundreåret etter at Nicolaysen forlot Borre. Sannsynligvis er gravrøys 32 eldre enn haug 5, og gravrøysene tilhører trolig en tid som ligger forut for byggingen av de store jordhaugene (jf. fig. 22).

I og omkring nasjonalparken er det altså kartlagt minst 49 gravminner. Det store prestegårdsjordet og de tilgrensende åkrene på Søndre Voll var oppdyrt allerede før Nicolaysens besøk på Borre i 1852, og flere småhauger kan ha blitt fjernet her. Kanskje har det opprinnelige gravfeltet strukket seg sørover til *Spellemannshaugen*, nr. 9, og oppover skråningen mot de bevarte haugene 45-49 på toppen av raet? Aslak Liestøl har på sitt kart antydet at det kan ha ligget en større haug i vestre kant av haug 8, men det var ikke noen antydning til en slik på våre flybilder. En flyrekognosering utført av Terje Gansum i 1993 viste imidlertid spor etter tre eller fire små hauger mellom parken og *Spellemannshaugen* (Gansum 2007). Det er vel lite rimelig at storhauger av samme storrelse som nr. 1-9 var blitt fjernet før 1852, men sannsynligvis er flere småhauger forsvunnet i årenes løp, slik at det opprinnelige antallet fornminner har vært godt over 50.

Grøfter og bruver omkring storhaugene

Siden Nicolaysens tid hadde grøftene omkring de største gravhaugene fått liten oppmerksomhet. Aslak Liestøl tegnet dem inn på sitt kart i 1975, men under vår oppmåling var det mulig å finne flere detaljer om disse (jf. fig. 22). De tre midtre haugene, 5-7, skiller seg tydelig ut fra de andre ved at de er omgitt av breie, tydelige grøfter på alle sider. Også haug 8 og 24 er omgitt av grøfter, men disse er grunne og vanskelige å avgrense. Haug 3 og 4 som ligger ut mot den bratte terrassekanten i nord, har bare grøfter på de sidene som vender mot sør. Flybildene hadde avslørt at også haug 1 og 9 har hatt fotgrøfter rundt det meste av ytterkanten, men deres nøyaktige utstrekning kan bare avklares gjennom utgravninger. Det samme gjelder haug 2 hvor terrenget rundt haugfoten er fullstendig utplanert.

Smale bruliknende passasjerer fører inn til foten av haugene fra bakken omkring. Haug 5, 6 og 7 skiller seg ut fra de øvrige ved at bruene her er tydelige og regelmessig plassert. Ved haug 7, og kanskje også ved haug 6, har det vært fire passasjerer som er symmetrisk plassert slik at to og to er motstilt hverandre. Haug 5 har tre tydelige bruver, og det kan ha vært en fjerde som seinere er rast ut. Haug 3 og 8 har tre mer uregelmessig plasserte bruver, kanskje også haug 1 og 9 ut fra en tolkning av flybildene. Haug 4 har bare to synlige passasjerer.

Bruene inn til haugkantene varierer i lengde og bredde, men det er tydelig at haugbyggerne har hatt en modell som de har arbeidet etter ved utforming av monumentene. Særlig ved haug 6 og 7 ser vi denne modellen klart demonstrert; her deles grøftene opp i fire kvadranter av de motstilte bruene. Varianter av denne utformingen gjentar seg ved de øvrige haugene. Haug, grøfter og passasjerer inngår som faste elementer ved monumentene, og det kan ha vært en mening med disse konstruksjonene ut over funksjonelle behov under selve byggeprosessen.

Grøftene har vært et viktig element ved monumentene. Dette framgår særlig ved haugene 3, 5 og 6 hvor grøftenes ytterkanter tangerer hverandre slik at det er blitt stående igjen en smal, urørt rygg av opprinnelig overflate mellom grøftene. Dette kan bety at disse tre haugene er bygd i rekkefølge fra nord til sør eller fra sør til nord, og at man ved utgraving av hver ny hauggrøft har unngått å skade den foregående. At haug 5 er yngre enn storøysa 32 framgår av at grøftekanten følger foten av røysa uten å skade denne, og det kan se ut til at den nordre passasjen ut fra haug 5 fortsetter på en ryddet smal vei over gravrøysa. Det er også tydelig at haug 3 sin grøft er gravd helt inn til foten av gravrøysene 34 og 35 som derfor må være eldre enn denne haugen. Det framgår også av at ytterkanten av haug 3 delvis dekker vestre side av haug 34 (jf. fig. 22).

Dersom vi skal få et klarere bilde av storhaugenes konstruksjon, og meningen med grøfter og bruver, vil det være nødvendig å foreta mindre utgravninger på utvalgte steder. Det vil være interessant å undersøke om grøftenes form bare var tilfeldig oppstått som følge av masseuttakene, eller om deres utstrekning var nøyde planlagt. Det kunne også tenkes at bruene inn til haugene ikke bare var anlagt for å lette transporten av jordmasser under byggefase. Bruenes til dels symmetriske plassering og jevne utforming, kunne bety at det fra første stund var planlagt at de også skulle benyttes som passasjerer inn til haugene etter at de var ferdigbygd. Kanskje var det meningen at

de skulle benyttes under selve begravelsen eller under seinere kulthandlinger ved haugene?

Spor etter haugbrott

De best bevarte storhaugene har tydelige spor etter plyntringssjakter som er ført fra en haugsiden og inn til sentrum. Allerede Nicolaysen var oppmerksom på dette, og hans kart viser tydelig at sjaktene er orientert i ulike retninger. Verken Liestøls eller vår kartlegging av plyntringsgropene avviker mye fra Nicolaysens tolkning. Ved haugene 3, 5, 6, 7 og 8 er sjaktene påbegynt ved den breieste passasjen over hauggrøfta, og det er tydelig at sjaktenes orientering er bestemt ut fra dette.

Under kartleggingen stilte vi oss flere spørsmål angående meningen med plyntringssjaktene. Er de resultatet av rene gravplyndringer med tanke på materiell gevinst, eller må vi søke andre forklaringer på haugbrottene? Kan det tenkes at haugbyggerne allerede under planleggingen av monumentenes form og utstrekning har latt en passasje være breiere enn de andre med tanke på å lette adgangen til haugens sentrum ved seinere gravåpninger? Skjedde haugbrottene kort tid etter begravelsene eller etter at gravplassen var forlatt? Slike og andre spørsmål ville prosjektet forsøke å finne svar på gjennom utgravninger.

5.6 Fra kartlegging til utgravning

Borre gravfelt har tydeligvis en lang og komplisert historie. Det består av små gravhauger og storhauger av ulike størrelser, og det finnes steinrøyser, rene jordhauger og hauger av blandingsmateriale. Vi har tydelig sett at haug 5 er bygd etter gravrøys 32, mens haug 3 er anlagt etter haugene 34 og 35. Når grøftene til storhaugene 3, 5 og 6 tangerer hverandre så nøyaktig, antyder dette at de er bygd etter hverandre i en rekkefølge fra nord til sør eller fra sør til nord. I tillegg kommer sporene etter hus og bebyggelse

som er identifisert nederste på prestegårdsjordet og langs nasjonalparkens steingjerde. Hva slag bebyggelse er dette spor etter, og hvordan skal sammenhengen mellom bosetting og gravfelt forstås? Bare arkeologiske utgravninger kunne kaste ytterligere lys over de enkelte fornminnenes innhold og mening og over gravplassens kompliserte historie.

Borreprosjektet hadde i løpet av høsten 1988 og våren 1989 innhentet mye ny kunnskap om gravfeltet og nærområdet omkring. Vi hadde allerede fått svar på flere sentrale spørsmål gjennom overflatesonderinger og prospekeringsmetoder, men nye spørsmål og problemstillinger var dukket opp. Tiden var kommet til planleggingen av utgravningene og detaljundersøkelsene som vi ønsket å utføre i løpet av feltsesongene 1988-1992.

Vi hadde bestemt oss for å åpne det første utgravningsfeltet på jordet der haug 1 hadde ligget. Samtidig ville vi avdekke mindre områder på jordene ved kirkegården og prestegårdstunet, der flybildene fortalte om mulige boplasser. Ødeåkrene i Prestegårdsskogen ble pekt ut som et tredje viktig undersøkelsesområde. Erfaringsene fra disse første utgravningene ville bli viktige for undersøkelsene av gravhaugene, spesielt haug 6 og 7, og av de mulige bosettingssporene langs nasjonalparkens vestre steingjerde. Samtidig med de arkeologiske utgravningene ville vi gjennomføre naturvitenskapelige granskinger som vi håpet ville gi oss ytterligere opplysninger om jordbruks historie, om vegetasjonsutviklingen og om fornminnenes datering. Til denne granskingen var vi avhengige av hjelp fra spesialister på pollenanalyse, fosfatanalyse, osteologi, radiokarbondateringer og på georadar- og magnetometermålinger.

Det overordnede målet var å oppnå mer kunnskap om bosetting, jordbruksutvikling og gravfeltet for bedre å forstå Borres plass i den økonomiske og politiske historien.

KAPITTEL 6

HVA SKIPSHAUGEN SKJULTE

6.1 Det graves igjen på Borre

Det første utgravningsprosjektet var området omkring restene av haug 1, *Skipshaugen*. Men først måtte haugens nøyaktige plassering fastlegges.

Den omtrentlige beliggenheten av haugens utployde rester var lokalisert ved hjelp av flyfotografering (jf. fig. 15). Den opprinnelige fotgrøfta framsto på bildene som en mørkegrønn ring av friske kornaks, mens de på selve haugplatået var gule og uttørkete. Sely detaljer ved grøft og haug kunne tydelig avleses: Det var antydninger til bruer over grøfta mot SV, NØ og SØ, og inne på platået var det flere små grønne flekker som kunne fortelle om nedgravninger i undergrunnen. Nord og øst for gravhaugen var det en blanding av gule og grønne farger i kornet; en antydning om det her var sammenrotete jordmasser som kunne være spredt utover da haugen ble fjernet.

Også på bakkenivå var det mulig å se haugrestens plassering i åkeren. Kornet som vokste på skrinn jord var sterkt hemmet i veksten, men der det fantes forsenkninger fylt av fuktig jord, var aksene opptil 30 cm høyere enn andre steder. Det var forbausende hvor skarpt denne forskjellen i kornhøyde avgrenset de nedgravde strukturene. Ildsteder og groper i bakken kunde ses som hatter i åkeren, og det lot seg gjøre å kartlegge haugens og det meste av grøftas ytterkanter ved direkte observasjon på bakkenivå. En ny vegetasjonskartlegging ble utført etter at kornet var skåret og nytt gras var begynt å spire der det var forsenkninger i bakken. Resultatene stemte forbausende godt med kartet over kornhøyde (jf. fig. 18 og 23).

Siden haugens plassering i terrenget nå var fastlagt, kunne arealet som skulle oppmåles med georadar og magnetometer avgrenses til det mest interessante området. Innenfor et kvadratisk område på 60 x 60 m ble det lagt ut



et rutenett som kom til å inkludere både haugplatået og fotgrøfta, og på grunnlag av målinger som ble foretatt for hver femte meter var det mulig å konstruere et magnetometriske kotekart som avgrensset områder med høye og lave verdier (jf. fig. 19. Pedersen & Veslegard 1988, Pedersen & Veslegard 1990).

Kartet stemte svært godt overens med utbredelsen av de strukturene som var blitt påvist ved flyfotografering og vegetasjonskartlegging. I sør og vest strakte det seg et belte med lave verdier nettopp der hvor fotgrøfta var observert. Inne på haugplatået framkom høye verdier langs en rygg som strakte seg i SV-NØ retning tvers over midtpartiet (mellan punktene 4190x/4190y og 4200x/4175y, jf. fig. 19). Dette var spesielt interessant fordi Nicolaysen i sin gravningsrapport fortalte at gravskipet hadde stått i retningen VSV-ØNØ, og det kunne være mulig at de høye måleverdiene var forårsaket av en koncentrasjon av båtnagler her. Høye verdier kom også fra noen av flekkene med mørkegrønne kornaks, både inne på haugplatået og utenfor, muligens en antydning om spesielle funnforhold her (jf. fig. 15).

Fig. 23
Flyfoto over utgravningsområdet i haug 1, Skipshaugen, med søndre, midtre og nordre felt.

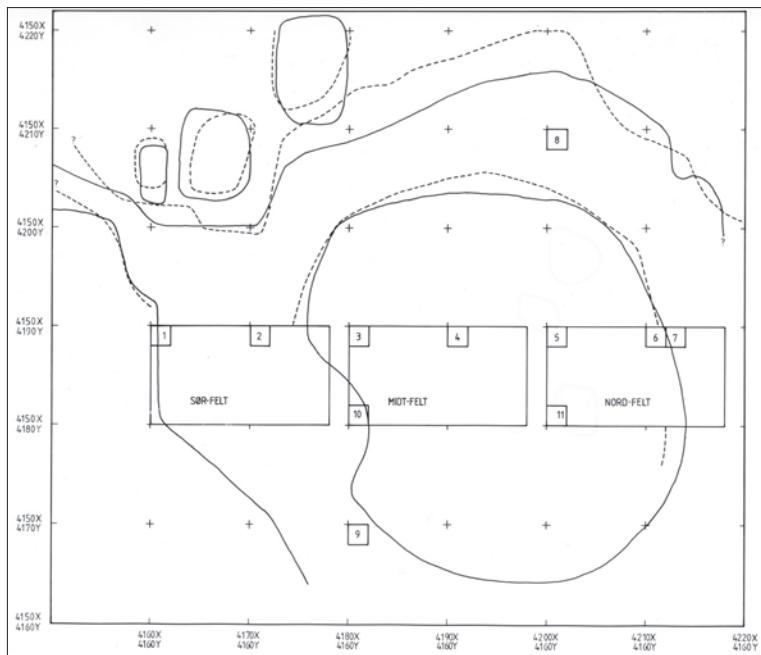
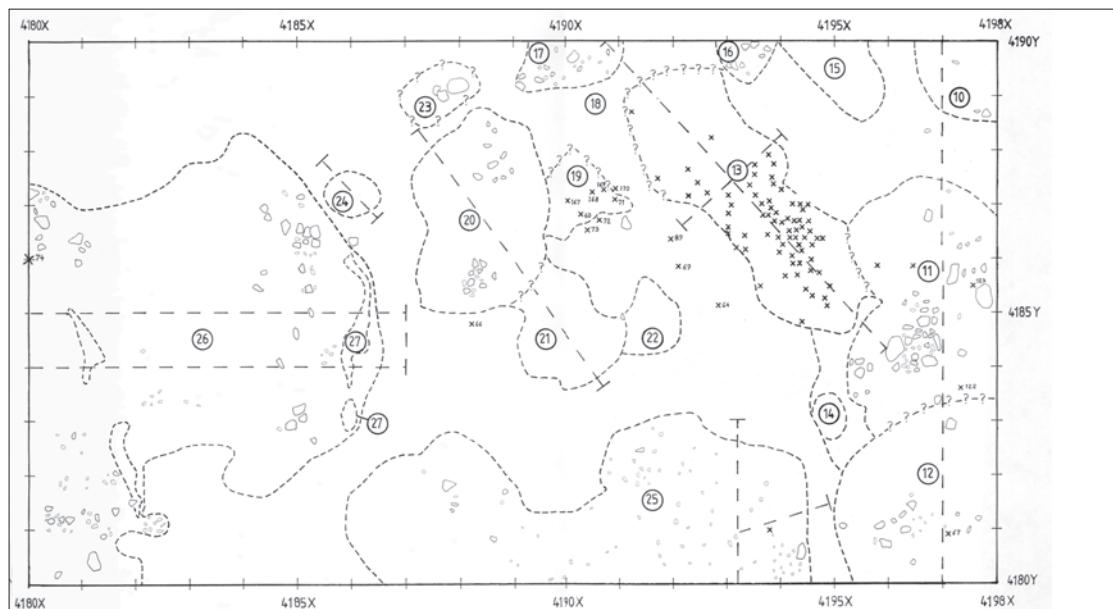


Fig. 24
Det 60 m lange og
10 m breie utgravningsområdet ble
lagt på tvers av
Skipshaugen og
fotgrøfta (sml. fig.
18, 19 og 23).

Samtidig ble en georadar trukket tvers over haugplatået langs linjene 4200x og 4190y. Radargrammene viste flere anomalier som antydet at det fantes nedgravninger i undergrunnen, og de gjorde det mulig å avgrense haugen og fotgrøfta bedre enn på flybildene og vegetasjonskartet. Høye fosfatverdier i undergrunnen fortalte også om interessante funnforhold inne på haugplatået.

Resultatene av overflateregistreringen på og omkring Skipshaugen var overveldende gode og løfterike. Vi hadde fått fram ny informasjon om hva som kunne skjule seg i undergrunnen, noe som var svært viktig for planleggingen av den arkeologiske undersøkelsen. Vi hadde fått forhåpninger om at det fortsatt skulle være mulig å finne rester etter gravskipet som Nicolaysen hadde påvist i 1852.

Fig. 25
Detaljtegning av
midtre utgravningsfelt med nummererte nedgravninger og lokaliserte skipsnagler og spiker.



6.2 Nicolaysen og Brøgger utfordres

Utdragningene på Skipshaugen begynte 13. juni 1989, 137 år etter Nicolaysens undersøkelse. Det var et høytidelig øyeblikk, påvirket av historiens tyngende kraft, ideologienes følelser og nåtidas forventninger.

Nicolaysen mente å ha funnet de ødelagte restene etter en branngrev fra vikingtid i et ubrent skip. Han antok at skipet var trukket opp fra sjøen og plassert i VSV-ØSØ retning på markoverflaten, og på grunnlag av jernnaglene utbredelse i haugen antok han at skipet måtte ha vært maksimalt 16-17 m langt. Etter at den døde var brent på likbålet, mente Nicolaysen at beinrestene var samlet i en jernkjele og plassert i skipet, og til slutt ble den store jordhaugen bygd opp over gravplassen. På et spinkelt grunnlag daterte han først begravelsen til «...slutningen af det 8de hundreaar...» (Nicolaysen 1862-66:179), seinere satte han indirekte tidspunktet «...til omkring 900...» (Nicolaysen 1882:70) på grunn av likheter med gjenstander i skipsgrava fra Gokstad.

Da Brøgger behandlet gravfunnet i 1916 kom han til en annen konklusjon. Han sammenliknet Borrefunnet med skipsgravene fra Gokstad og Oseberg og konkluderte med at de tre begravelsene måtte ha foregått på omtrent samme måte. På grunn av gravhaugens størrelse, og lengden til de øvrige kjente vikingskipene, mente han at Borreskipet hadde vært bortimot 20 m langt. Han hevdet at Borrehøvdingen var gravlagt ubrent slik som på Gokstad og Oseberg. At det ikke var funnet spor etter gravkammer eller menneskeknekler, trodde han skyldtes veiarbeidernes ødeleggelsjer og en gravplyndring i gammel tid. De bevarte gjenstandene vitnet om en mannsgrav som han daterte til siste halvdel av 800-tallet. Alle gjenstandene som Kjerulf og

Nicolaysen hadde samlet inn, mente Brøgger var fra samme tid, bortsett fra det knuste glassbegeret som han tolket som et gammelt arvestykke den døde hadde fått med seg i grava (Brøgger 1916:18-24).

De fleste arkeologer som seinere har behandlet Borrefunnet, har argumentert for at grava måtte være yngre enn Brøggers datering. Både Bjørn Hougen (Hougen 1934) og Charlotte Blindheim (Blindheim 1954) daterte den til omtrent samme tid som Gokstadgrava, omkring år 900. Men førstig har det vært en allmenn tilslutning til Brøggers konklusjon om skipets størrelse, og til hans antakelse om at det dreier seg om en ubrent mannsgrav.

Vårt mål var å etterspore Nicolaysens observasjoner fra 1852 og dermed avklare om det er Nicolaysens eller Brøggers oppfatning om gravskikk og skipsstørrelse som er riktig. Kanskje var det fortsatt bevart spor i undergrunnen under åkerjorda, slik at vår utgraving kunne bringe fram nye opplysninger om haugen, skipet og grava. Videre hadde vi håp om å finne spor etter aktiviteter og ritualer i forbindelse med begravelsen, og etter mulige byggetekniske konstruksjoner i grøftene eller på haugplatået. Kanskje hadde det stått hus på stedet før haugen ble bygd, og vi kunne muligens avklare om haugen var blitt plyndret i gammel tid.

Spørsmålene var mange, og et utgravningsopplegg som kunne gi flest svar måtte velges. Ut fra en samlet vurdering av den informasjon som forelå, og prosjektets målsetning, bestemte vi oss for å legge en 10 m brei og 60 m lang sjakt tvers over haugen i NS retning. Da ville vi få fram grøftenes fulle utbredelse både i plan og i profil, og utgravningsflatene ble så store at det var mulig å få god oversikt over de sporene som måtte komme for dagen. Vi la sjakta tvers over haugens midtpunkt for å kunne avdekke noen av de mest interessante lokalitetene som framkom på flybildene. Samtidig ville vi oppnå at tre punkter med store utslag på magnetometeret kom til å bli liggende langs profillinjene, og vi kunne få gode tverrsnitt gjennom funnsteder som vi forventet oss mye av. Det gjaldt særlig områdene omkring punktene 4190x/4190y, 4200x/4180y og 4200x/4190y. For å holde kontroll med utgravningsnivåene delte vi sjakta i tre like store felt, adskilt av 2 m breie jordbalker som kunne gi oss informative tverrprofiler gjennom jordlagene. Alle utgravningsfelt ble derved 18 x 10 m store, og de ble kalt henholdsvis *Det søndre feltet*, *Det midtre feltet* og *Det nordre feltet* (jf. fig. 24 og 25).

Selve utgravingen ble gjennomført i tre faser: 1) Prøverutefasen, 2) Flategravningsfasen og 3) Snittfasen. Hver utgravningsfase ga oss nye opplysninger, men også nye spørsmål som vi

prøvde å finne svar på. La oss kort beskrive de tre fasene slik at det mulig å danne seg et forenklet bilde av den spennende prosessen som en utgraving er.

6.3 Prøveruter som vinduer mot undergrunnen

Dersom forholdene tillot det ville vi bruke gravemaskin til å fjerne den øvre delen av åkerjorda innenfor utgravningsområdene, slik at vi hurtig kunne komme ned til urørte lag. Men før vi kunne ta den endelige beslutningen om å bruke så grov redskap, måtte vi prøve oss fram med tradisjonell håndgraving i prøveruter på 2 x 2 m. Ni ruter ble lagt med jevne mellomrom langs sidene av det planlagte utgravningsområdet, og i tillegg plasserte vi en prøverute på hver sin side av haugen for å undersøke hva fyllmassene i hauggrøfta besto av (rute 8 og 9, jf. fig. 18).

Utgravingen av prøverutene viste oss hurtig at haugens bunnlag for lengst var fjernet. Den opprinnelige bakken var dekket av et omployd, 20-40 cm tjukt åkerjordlag der alle gamle strukturer og konstruksjoner var ødelagt etter mange års regelmessig pløying. Men åkerjorda skulle vise seg å inneholde viktige funn, og nedgravd i bakken under pløyedybde lå fortsatt urørte spor som kunne fortelle oss mye.

Prøverutene kan betraktes som små vinduer som åpnes ned til en omfattende og kompleks forhistorie. På grunn av våre grundige overflateundersøkelser hadde vi på forhånd en anelse om hva vi skulle få se gjennom disse vinduene, men resultatet var over all forventning. Lokaliseringen av gravhaugen og utbredelsen av grøfta omkring ble bekreftet ned til minste detalj. I prøverute 1 fant vi grøftas avgrensning mot sør, mens overgangen mellom haug og grøft kunne anes i prøverutene 6 og 7. De tre rutene 2, 8 og 9 hadde truffet midt i det dypeste grøftepartiet på tre sider av haugen. Det grå laget som ble observert i bunnen av disse tre rutene var en indikasjon på at det opprinnelig har stått vann i grøfta, og at slam- og gytjerester var avsatt på bunnen.

På tre av de stedene hvor magnetometeret hadde gitt størst utslag, kom vi ned til overflaten av gamle nedgravninger i undergrunnen. I ruta 4 var det spor etter to adskilte gropar (S 13 og S 17), og i åkerjorda over disse fant vi en hel skipsnagle og hele 27 brente beinfragmenter. Dette stedet lå nokså sentralt på haugplatået der vi burde forventet å finne rester etter en eventuell grav. Også i ruta 10 ble det funnet mange brente beinfragmenter (39 stykker) over en mulig nedgravning (S 26). I ruta 11, der høyden på kornaksene hadde fortalt oss om spesielt gode vekstvilkår, var det en grop som inneholdt både skjørbrente steiner og trekull (S 1-5).

Prøverutenes innhold var så spennende at det ga oss store forhåpninger om at vi her skulle finne svar på noen av de spørsmålene vi hadde stilt oss. Naglene og spikerne av jern kunne stamme fra gravskipet, og de brente beinfragmentene kom trolig fra en brannggrav. Kanskje hadde Nicolaysen virkelig hatt rett da han hevdet at det hadde vært en brannggrav i et ubrent skip?

Brente bein og rester av skipsnagler lå også innblandet i jordlagene i rutene 2, 8 og 9 i grøfta rundt haugen (se tabell 1). Dette kunne bare bety at i nyere tid var jordmasser fra gravhaugen kastet ut i den opprinnelige grøfta og brukt til å planere ut terrenget. Denne konklusjonen stemte godt overens med tolkningen av flybildene. De samme bildene fortalte om nedgravninger i bakken også utenfor gravmonumentet. En kokegrop i prøverute 1 viste oss at dette virkelig stemte, og det ga løfter om spennende funn i de tydeligste gropene vest for haugen.

6.4 Flategravningen avdekker Nicolay-sens fotspor

Etter en ukes arbeid med prøverutene var vi klare til å gå i gang med tyngre utstyr, og en dyktig traktorfører fjernet åkerjordlaget over hele utgravningsfeltet. I løpet av tre dager utførte traktorgraveren et arbeid som ville ha tatt arkeologene en hel sommer med tradisjonelle redskaper. Prøverutene hadde fortalt oss at det var lite å finne i den øvre delen av åkerjorda, og gravemaskinen kunne trygt arbeide seg forsiktig ned til noen få centimeter over den opprinnelige markoverflaten. Prøvesolling av de bortkjørte massene ga nesten ingen funn, så denne grogravningen kunne godt forsvares.

Nå var det på tide å gå over fra traktorgravning til håndkraft med krafser og graveskjeier. Det tok oss nesten to uker å finrenske de 600 kvadratmeterne, og hver dag gjorde vi spennende oppdagelser som avslørte noen av de hendelsene som hadde fore-

gått på dette spesielle stedet. En stor opplevelse hadde vi den 28. juni, bare 15 dager etter at det første spadestikket var tatt!

Et av de mest spesielle funnene som kom fram ved Nicolaysens utgraving i 1852 var fem skår av et såkalt snabelbeger av brunlig glass, en sjeldent type glassbeger som trolig er laget på 6-700-tallet i Nord-Frankrike eller i Kent i Sør-England. Veiarbeiderne fant fire skår under sitt grovarbeid, og merkelig nok oppdaget Nicolaysen et femte skål ved sin ettergravning av de omrotete jordmassene. Alle arkeologer som seinere har diskutert dette gravfunnet, mener at glasset må ha vært en flere hundre år gammel antikvitet som den døde hadde fått med seg i grava, og at begeret var blitt knust av veiarbeiderne da de hakket seg inn i haugen.

Under opprensingen av en nedgravning i prøverute 11 blinket det plutselig i et brunlig glasskål med blekrosa stripers. Utgravningslederen trodde først det var et av de moderne glasskårene som det lå så mange av i åkerjorda, men etterhvert begynte hun å ane at det måtte være gammelt. Flere arkeologer vurderte det nøye, og konklusjonen var klar: Vi hadde muligens funnet et sjette skål av snabelbegeret! (jf. fig. 26 og 27).

Det var en hendelse som var for god til å være sann! For 137 år siden var en gravhaug på ca 4000 kubikkmeter blitt omrotet og delvis fjernet, og deretter var restene blitt utplanert og omgjort til åker som helt fram til i dag var blitt regelmessig pløyd. Vi legger et utgravningsfelt tvers over haugplatået, og fjerner omkring 200 kubikkmeter åkerjord med gravemaskin. På bunnen av en nokså tilfeldig valgt prøverute finner vi så et to kvadratcentimeter stort skål av et glassbeger som har vært omdiskutert i litteraturen siden Nicolaysens dager.

Helt siden flybildene fra 1988-89 hadde fortalt oss at bunnlaget av en stor gravhaug lå under åkerjorda nord for nasjonalparkens inngang, mente vi at dette måtte være haug nr.1, *Skips-haugen*. Men det var fortsatt en mulighet for at vi hadde oppdaget restene etter en annen fjernet storhaug. Glasskåret fjernet alle tvil, vi var på rett sted – vi hadde sett Nicolaysens fotspor. Trodde vi! Etter lang tids diskusjon og sammenlikning med de opprinnelige glasskårene måtte vi imidlertid innrømme at vårt funn måtte stamme fra et annet glassbeger fra jernalderen.

Men de mange skipsnaglene som ble avdekket på den opprinnelige markoverflaten viste at vi var på rett spor (se tabell 2). Alle naglefragmenter som vi lokaliserte ble målt inn på planen, og naglenes utbredelse tegnet etterhvert et tydelig mønster. De fleste lå langs et belte som gikk skrått over det midtre utgravningsfeltet fra prøverute 3 til 11, i SV-NØ retning. Det kunne

Fig. 26
Foto av den første glassbiten som ble antatt å tilhøre Nicolaysens snabelbeger.



Fig. 27
Foto av den andre glassbiten som stammer fra et snabelbeger, funnet i grop 5.

Tabell 1
Tabell over funn og strukturer i prøverutene i haug 1.

Ruter	Brente bein	Funn-nr	Nagler/ spiker	Funn-nr.	Struktur	Struktur-nr.
Rute 1	1	2	0		kullgrop	39
					grøftekant	30
Rute 2	1	5	1	4	ny grøft	31
Rute 3	2	8	3	7,23		
Rute 4	27	10,12	1	13	to groper	13,17
Rute 5	0		0			
Rute 6	3	20	0			
Rute 7	0		0		grøftekant	38
Rute 8	0		3	30-32	grøft	
Rute 9	4	26	0		grøft	
Rute 10	39	23	0		grop	26
Rute 11	0		0		grop	1

ikke være tilfeldig at retningen stemte nesten fullstendig med orienteringen på det skipet Nicolaysen hadde funnet. Spesielt mange fragmenter lå omkring nedgravning S 13, 19 og 5 (der skåret av glassbegeret var funnet). Dette lovet godt for den videre undersøkelsen av nedgravningene i bakken (jf. fig. 26 og 27).

En annen konsentrasjon av naglefragmenter lå over nedgravning S 28 ved overgangen mellom haugen og grøfta i det sørde feltet. Her ble også mange fragmenter av brente bein funnet. Kunne dette være gjenstander og fragmenter som hadde fulgt med jordmasser fra sentrum av haugen da denne ble brukt til utplanering av grøfta? En liknende situasjon tegnet seg i det nordre feltet der det lå en del naglefragmenter langs den opprinnelige haugkanten, i jord som måtte være kastet ut fra sentrum av haugen. Her lå det også flere fragmenter av en kjel av jern. Var dette biter av den 'askekjedel' som Nicolaysen mente hadde inneholdt den dødes brente bein, og som opprinnelig hadde stått i skipet?

Vi hadde vært forberedt på at det kunne finnes nedgravninger i undergrunnen under haugen, men det bildet som tegnet seg etter at hele utgravningsfeltet var flategravd ned til den gamle overflaten, var over all forventning. Midtfeltet var fullstendig perforert av groper som tegnet seg som mørke flekker mot den lysbrune opprinnelige markoverflaten, til sammen 16 nedgravninger (S 10-26, jf. fig. 25). I det sørde feltet var det bare tre nedgravninger (S 28, 32 og 33) mens det fantes seks i det nordre feltet (S 1-5, 9). Georadaren, magnetometeret og flybildene hadde identifisert noen av gropene, men langt fra alle.

Noen groper var bare ca 1 m i diameter, mens andre var mer enn 5 m vide. De var tydeligvis gravd opp til ulike tider, noen overlappet hverandre delvis og måtte derfor være skåret inn i kanten av groper som allerede fantes der. Prøvegravninger viste da også at åtte groper var fra nyere tid (S 1, 2, 3, 5, 7, 8, 11b og 12), mens seks ikke inneholdt annet enn mørk jord, og kunne derfor ikke dateres (S 4, 6, 10, 11a, 14 og 17).

Det var likevel et godt tegn at gropene konsetruerte seg om haugens sentrale deler der det også ble funnet flest skipsnagler og spiker. Håpet om å finne rester av skipsgrava, offergropes eller konstruksjoner i forbindelse med gravleggelsen økte.

6.5 Skipets størrelse og plassering i haugen

De mange nedgravningene i det midtre feltet indikerte at dette hadde vært haugens sentrale område. Her var det også funnet så mange

Felt	Brente bein	Funn-nr.	Nagler/ spiker	Funn-nr.	Groper	Struktur-nr.
<i>Det sørde</i>	66	43,79,82, 84,88	14	44,45,75, 80,81,85, 86	3	28,32,33
<i>Det midtre</i>	22	39,90,94	21	40,60-74,89	16	10-26
<i>Det nordre</i>	0		12	36,46- 54,58,96	5	1-9

fragmenter av skipsnagler og spiker under opprensningen av den opprinnelige markoverflaten at dette sannsynligvis måtte være stedet der gravskipet hadde stått. Spesielt mange nagler lå omkring nedgravning S 13, men også en del i overflaten av gropene S 5, 11, 12, 17 og 19. Deres hovedutbredelse avgrenset seg derfor til et ca 4 m bredt og 15 m langt belte som strakte seg i SV-NØ retning fra grop S 17 til 5. Dette var en retning som stemte godt overens med orienteringen VSV-ØNØ som Nicolaysen hadde oppgitt for skipet (jf. fig. 18 og 24).

I overflaten av nedgravning S 5 hadde vi, foruten skipsnagler, funnet eggdelen av en meisel av jern som kan være fra vikingtid (Fnr. 55), samt glasskåret som vi først antok å stamme fra snabelbegeret som Nicolaysen hadde samlet inn (Fnr. 57). Nedgravningen var 4 x 5 m stor i flate og framsto veldig tydelig på flyfotoet som en mørk flekk i kornet (jf. fig. 15). Overflatesonderingene hadde pekt ut dette som et spesielt interessant område. Sammen med gjenstandene ga dette oss forhåpninger om at nedgravningen kunne ha en sammenheng med skipsbegravelsen. Den innledende utgravningen var oppløftende fordi vi avdekket flere skipsnagler (Fnr. 110-113, 115, 147) og noen fragmenter av brente bein (Fnr. 104). Ikke minst gjaldt det et lite dråpeformet, grønt skår av et glassbeger som med stor sannsynlighet var en del av et snabelbeger av en litt yngre type enn det opprinnelige glasset, og som sannsynligvis kunne være fra 700-tallet (jf. fig. 27). Men litt dypere nede i gropa lå det teglstein og fragmenter av moderne flaske- og vindusglass og porselenskopper. Hvordan kunne dette henge sammen?

Det ble etterhvert tydelig at gårdbrukeren en gang på 1900-tallet hadde gravd opp en grop på åkeren, fylt den med steiner, søppel og rask og satt fyr på det hele. Til slutt var den moderne søppelgropa blitt fylt igjen med åkerjord som inneholdt gjenstander, brente bein og skipsnagler som stammet fra den 1100 år eldre skipsbegravelsen. Vi sto derfor overfor en situasjon der det yngre søpellaget var blitt liggende dypere enn funnene fra vikingtid. Når skuffelsen hadde gitt seg, trøstet vi oss med at søppelgropa måtte ha blitt gravd opp på et sted der det fantes mange skipsnagler og høyst sannsynlig omtrent der hvor gravskipet hadde stått.

Bedre gikk det ikke med utgravningen av flere av de øvrige gropene der det var funnet nagler og

Tabell 2
Tabell over funn og strukturer i prøverutene, systematisert etter felt.

spiker i overflaten. Grop S 11b og 12 viste seg også å være moderne, og gropene S 17 og 19 var bare et tynt skikt av mørk jord.

Håpet knyttet seg nå til nedgravning S 13 som lå sentralt i området med mange naglefunn. Nedgravningen var ca 6 m lang og 2 m brei. Kunne dette vise seg å være en grøft som skipet var satt ned i etter at det var trukket opp fra sjøen? Kunne det fortsatt ligge skipsnagler på opprinnelig sted i bunnen av nedgravningen, slik at det var mulig å få fram opplysninger om skipets konstruksjon? (jf. fig. 25).

Dessverre viste det seg raskt at også fyllmassene i denne nedgravningen var omrotet. Men de inneholdt en stor mengde fragmenterte skipsnagler og spiker, små rester av jernbeslag til gjenstander og noen brente bein (Fnr. 182, 185, 194, 199, 200, 209 og 216). Et jernfragment kunne bestemmes som falen til en pilespiss eller til en annen gjenstand som har vært festet til et treskaft (Fnr. 138). Ingen gjenstander lå på opprinnelig plass. Nedgravningen viste seg å bestå av tre sammenhengende avlange groper som var 20-40 cm dype. Det virket som om de var litt tilfeldig oppkastet og deretter fylt med jord som var iblandet naglene, spikerne og jernfragmentene. Ingen moderne gjenstander lå i nedgravningen, så det er sannsynlig at det var skjedd for lang tid tilbake.

Siden naglene og spikerne lå i omrotet masser, bør de ha vært nedlagt i gropa etter at skipet var ødelagt. Det er teoretisk mulig at nedleggelsen kan ha skjedd samtidig med begravelsen, som ledd i en rituell handling. En liknende situasjon er avdekket på Myklebust på Eid i Sogn og Fjordane under en gravhaug med en skipsbegravelse fra omtrent samme tid som på Borre (Lorange 1876:154). Her ble alle naglene fra et stort skip funnet innenfor et ovalformet areal som var ca 9 m langt og 5 m breitt. Etter at skipet muligens var brent på stedet, var nagler, spiker og brente bein fra bålet samlet sammen og lagt ned uten synlig orden innenfor dette avgrensete området. Men skipet på Borre var ikke brent, og siden det ikke har vært plass til skipsdeler og planker i grop S 13, må naglene og spikerne først ha blitt nedlagt etter at treverket var opplost og forsvunnet.

Tabell 3
Tabell over
 ^{14}C -prøver fra
haug 1.

Prøve	Ukalibrert	Kalibert 68%	Kalibert 95%	Materiale	Funnkontekst
T-8844	BP 1235 ± 95	AD 690 – 890	AD 640 – 990	Eik på nagle	S13 skipet
T-8847	BP 1220 ± 80	AD 688 – 894	AD 657 – 993	Hassel	S27 nedgravning
T-8850	BP 1265 ± 65	AD 672 – 860	AD 653 – 940	Løvtre	S24 mulig ildsted
T-8851	BP 1300 ± 50	AD 663 – 775	AD 649 – 862	Bjørk og hassel	S37 nedgravning
T-10916	BP 1405 ± 80	AD 540 – 690	AD 430 – 780	Løvtre	S20 nedgravning
T-8847, T-8850, T-8851	1273 ± 35	AD 690 – 775	AD 660 – 860	Felles datering for S24, S27 og S37	

Flerere momenter tyder på at dette kan ha skjedd i forbindelse med utgravingen til Nicolaysen i 1852, og at gjenstandene stammer fra skipsrestene han undersøkte: De best bevarte naglene viser at de kommer fra et stort skip. De har ulike avstander mellom plate og ro, varierende mellom 2,5 og 4,5 cm, så må de ha kommet fra ulike deler av skipet. Det sitter fortsatt rester av treverk fastrustet på noen av naglene, så skipet har tydeligvis ikke vært brent. En treartsbestemmelse viser at fartøyet har vært bygget av eik slik som skipene fra Oseberg, Gokstad og Tune (Høeg 1990). Trerester fra nagle nr. 145 er blitt ^{14}C -datert til 680-890 (T-8844). Teoretisk sett kunne skipet derfor være eldre enn begravelsen som var antatt å være fra ca 900, men eikas egenalder og dateringens vide tidsspenn gjør det vanskelig å si noe sikkert om en slik tidsforskjell.

Nicolaysen hevdet at han undersøkte bunnpartiet og forstevnen av skipet, og det er en rimelig antakelse at han i den sammenhengen har gravd opp de gropene som her er kalt nedgravning S 13. Før han avsluttet sin utgraving kan han ha deponert en del fragmenter av nagler og spiker, funnrester og brente bein som ikke ble tatt med inn til Universitetets Oldsaksamling. Deretter ble haugresten jevnet ut og brukt som åkerland. På et seinere tidspunkt grov gårdbrukeren opp søppelgropene S 5, 11b og 12, og forårsaket en videre omroting av de funnforholdene som Nicolaysen etterlot seg.

Utbredelsen av naglene og orienteringen av nedgravning S 13 stemmer godt med Nicolaysens beskrivelse av funnforholdene i 1852: Skipet som han fant rester av, hadde stått på den opprinnelige markoverflaten med forstevnen opp mot land. Det var orientert mot VSV, og det hadde vært litt lengre enn 16-17 m. Hovedutbredelsen av skipsnaglene antyder at skipet har stått i nordre kant av midtre utgravningsfelt, sentralt i haugen. Den vestre enden bør ha funnet seg et stykke vest for grop S 17, omtrent der hvor magnetometeret ga et spesielt høyt utslag (punkt 4190x/4190y på fig. 19). Akterenden kan ha stått øst for grop S 5. Det vil si at skipet i allefall har vært lengre enn 15 m. Bare en framtidig utvidelse av utgravningsfeltet vil kunne avklare om dets opprinnelig lengde har vært som Nicolaysen antok, eller om det kan ha vært nærmere 20 m langt, slik A.W. Brøgger foreslo på grunn av gravhaugens størrelse og skipsplankenes dimensjoner.

Dersom vår tolkning av skipets plassering er riktig, har nedgravning S 25 funnet seg like utenfor babords akterende. Brente bein (Fnr. 92), trekull (Fnr. 131) og spikerfragmenter (Fnr. 128, 132) som ble funnet på overflaten, indikerte at det dreide seg om en gammel nedgravning. På bunnen av gropa lå en 2,5 m lang og 1,2 m brei steinsamling som vi lenge trodde var pakningen rundt en flatmarksgrav. Ingen gjenstander ble imidlertid funnet her.

En bautasteinlignende gråhvit kvartsittblokk som var 1,5 m lang og 0,75 m brei, lå veltet på pakningens overflate, noe som viste at dette likevel må ha vært en konstruksjon av en viss betydning (fig. 28.)

Nicolaysen forteller at det like utenfor skipets babord side skulle ha stått en hest, oppstøttet av leire (Nicolaysen 1854:29). En kan fundere på om hesten har stått på denne steinpakningen, men hans funnopplysninger er for dårlig dokumentert til å kunne trekke en slik slutning (Myhre & Gansum 2003:81-82). En annen mulighet er å se kvartsittsteinen i sammenheng med de fallosformete steinene som har hatt en kultisk betydning i forbindelse med gravanlegg eller horgliknende steinsamlinger fra jernalderen (Myhre 2006:236ff).

Et problem ved å se denne nedgravningen i sammenheng med skipsbegravelsen er funn av moderne teglstein og trefragmenter i øvre del av fyllmassene, deriblant rester av en planke av gran som er ¹⁴C-datert til etter 1695 (T-8843). Men som framhevd ved grop S 5 må vi regne med at spor etter aktiviteter fra ulike tidsperioder, fra århundrene før vikingtid og like fram til våre dager, kan finnes på haugplatået.

6.6 Var den døde gravlagt brent eller ubrent?

Det kan se ut som om Nicolaysen hadde rett med hensyn til skipets plassering i haugen, og når han hevdet at skipet var ubrent. Men hva med hans konklusjon om at den døde var blitt kremert, og at de brente beinrestene var begravet i en jernkjele ombord i skipet? Nicolaysen samlet inn fragmenter av minst to jernkjeler, og under vår utgraving hadde vi i tillegg funnet to biter av en jernkjele i grøfta nord for haugen (Fnr. 144). Dessuten lå det brente beinfragmenter spredt over en stor del av haubunnen, i åkerjorda og i jordmassene som var planert ut i hauggrøfta. Også i flere av nedgravningene lå det brente bein (jf. tabell 1 og 2). I grop 13 ble det funnet 12 brente beinfragmenter sammen med nagler og spiker fra skipet. To av disse er bestemt til å stamme fra menneske og ett fra svin. Var dette kremasjonsrester som opprinnelig hadde vært begravd i Nicolaysens 'askekjedel' og som var blitt tømt da veiarbeiderne brøt seg inn i haugen og ødela skipet og graven?

Beinfragmentene er undersøkt av Ann Karin Hufthammer ved Zoologisk avdeling, Bergen Museum (Hufthammer 1995). Mange er svært små og vanskelig å artsbestemme, men hele fem fragmenter stammer fra menneske. Det fins også enkelte dyrebein, blant annet fra kveg, svin og sau/geit. Til og med en bjørneklo kom for dagen.⁷ Dette er en artssammensetning som ofte forekommer i branngraver fra jernalder og

vikingtid, der beinfragmenter forteller om hvilke dyr og fugler som enten var blitt brent sammen med den døde på likbålet, eller er fortært på gravplassen i forbindelse med begravelsen (Sten & Vretemark 1988, Sten & Vretemark 2001). De brente beina er derfor et indisium på at Nicolaysens tolkning kan være den rette.

A.W. Brøgger antok at det øverste sosiale sjiktet i Vestfold må ha begravd sine døde på samme måte, og han foreslo derfor at den døde i Borregrava var gravlagt ubrent slik som i Oseberg- og Gokstadgravene. Men vi vet at ikke alle rike skipsgraver har vært ubrente. I haug 1 på Myklebust i Eid i Nordfjord var for eksempel rester av et brent skip med skipsnagler og trekull fra likbålet samlet i et båtformet brannlag på bunnen av gravhaugen. Haugen var ca 30 m i diameter, og skipet er på grunn av antallet sjoldbuler anslått til å ha vært større enn Gokstadskipet. Sentralt i brannlaget sto en irsk bronsekje med brente bein, dekket av 44 sjoldbuler. Grava er fra siste del av 800-tallet, bare noen tiår eldre enn Borregrava (Lorange 1876:155, Magnus 1992:71). Også den samtidige skipsbegravelsen på Hovgården på Adelsö ved Birka i Sverige var brent (Rydh 1936. Se også kap. 15.3).

Dersom vi ser bort fra funnene fra Kaupang, er om lag 78 % av Vestfolds graver fra merovingertid og vikingtid brente begravelser. På gravfeltene på Nordre og Søndre Kaupang er imidlertid denne gravskikkelen nesten enerådende (Løken 1974:75, Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1981:73, Stylegar 2007). I en grav fra Lille Gullkronen i Sem ved Tønsberg var en jernkjele brukt som gravurne (Sjøvold 1944:64, Forseth 1993). Også i Vest-Norge er det funnet gravurner av bronse eller jern i branngraver fra vikingtid (Schetelig 1905, Schetelig 1912).

Fig. 28
Steinsamling i bunnen av nedgravning S 25 med en steinblokk av kvit kvartsitt som kan ha stått ved skipssidet.



⁷ Artsbestemmelse av brente bein fra Skipshaugen (Hufthammer 1995).

De brente beina som kom for dagen i *Skipshaugen*, er et indisium på at det virkelig har vært en brannggrav i Borreskipet slik Nicolaysen hevdet. Likevel er det en mulighet for at de stammer fra en eldre grav i haugen (se kap. 6.8).

Fig. 29
Foto av liten gullring som er funnet i utkastet masse fra Skipshaugen.

6.7 Mannsgrav og/eller kvinnegrav?

A.W. Brøgger diskuterte kort om grava i *Skipshaugen* var anlagt for en mann eller en kvinne. Han framhevet at det bortsett fra en øks ikke ble funnet noen våpen i grava, slik en skulle ha forventet dersom det var en mansgrav. Når det til gjengjeld framkom et spinnehjul av kleber og en perle av bergkrystall under Nicolaysens ettergraving, stilte han spørsmålet om dette kan bety at det har vært en kvinnegrav i skipet. En forutsetning for en slik slutning måtte være at øksa var brukt som et redskap og ikke som et våpen, og at gravgodset ikke har omfattet andre våpen som sverd, spyd eller skjold. Han hevdet imidlertid at det er høyst sannsynlig at grava hadde vært utsatt for haugbrott, og at våpenutrustningen derved var blitt fjernet slik som i skipsgrava fra Gokstad. Et indisium på at det kan ha vært våpen i Borregrava, er funnet av en spydspiss i omrotete jordmasser ca 50 m NØ for gravhaugen (jf. fig. 40). Der ble det heller ikke funnet våpen, selv om de bevarte knoklene med sikkerhet stammer fra en mann (Holck 2009).

Brøggers konklusjon er at grava primært var anlagt for en mann, men at spinnehjulet indikerer at «... en kvinne er fulgt med i graven». Han viste i den sammenhengen til den arabiske forfatteren Ahmad ibn-Fadlans beskrivelse av en Rushövding-begravelse ved Volga i 921/922, der en slavinne ble drept og lagt med på gravskipet (Brøgger 1916:18-19; Simonsen 1981:58).

Det er riktig som Brøgger påpeker at det i enkelte mansgraver kan forekomme et fåtall perler, og at bergkrystallperla fra Borrefunnet derfor ikke behøver å bety at det var en kvinne med i grava (Petersen 1928:169, Blindheim 1981:95, Heyerdahl-Larsen 1999:65). Men det forekommer andre gjenstander i funnet som kan ha tilhørt en kvinne:

Et lite trappeformet beslag av bronse med spor etter belegg av rød emalje har med stor sannsynlighet tilhørt en liten knivslire (jf. fig 31 og 36). Slirer med liknende beslag forekommer svært sjeldent i norske vikingtidsgraver, men er vanlige i Mellom-Sverige, omkring Østersjøen og i Russland. På gravfeltet ved handelstedet Birka fins små kniver med slike slirebeslag ofte i kvinnegraver, mens større beslag av samme form forekommer på slirer til huggkniver i mansgraver. Også i vikingtidsgraver på Gotland og i Estland og Latvia kan en stort sett skille mellom kjønnene ut fra storrelsen på knivene, men små slirebeslag kan også finnes i mansgraver. Det samme gjelder slirebeslag fra gravfeltene på Gniezdovo og Jaroslav i Russland og Sestovitsy utenfor Cernikov i Ukraina. Det er derfor klart at små kniver med slirebeslag som det fra Borre har vært en et vanlig tilbehør til vikingtidas kvinnedrakt innenfor det finske, baltiske og slaviske området.⁸

Fig. 30
Spinnehjul funnet av Nicolaysen under hans utgraving.

En liten dombjelle av bronse fra *Skipshaugen* er en sjeldent gjenstand i norske vikingtidsgraver idet de bare kjennes fra to mansgraver på Kaupang i Vestfold og fra en kvinnegrav på Storsletta, Lenvik i Troms.⁹ Som de nevnte knivene med slirebeslag, har også slike dombjeller en klar østlig utbredelse og kjennes fra Midt-Sverige, øyene i Østersjøen, Finland, Russland og Ukraina. De forekommer i elleve Birkagraver, blant annet i grav 644 og 750, som også inneholder andre gjenstander av samme typer som i Borregrava, og som er datert til første halvdel av 900-tallet ved arabiske mynter. Mer enn 48 eksemplar er registrert i 25 gravginner fra ulike deler av Rusriket, der dombjeller var vanlig brukt på kvinnedrakten i vikingtid (Stalsberg 1974:62-63), men det kjennes også eksempler på at den samme type bjeller har vært festet til ryttertilhør (Hedenstierna-Jonson 2006/IV:49-50).¹⁰



I 2003 ble det funnet en liten ring av gull i åkerjord som muligens er kastet ut fra *Skipshaugen*. Ringen har tydeligvis vært festet til en annen gjenstand, og det er foreslått at den har vært et ledd i et gullkjede av en type som kjennes i kvinnegraver fra Østersjøområdet (fig. 29 og Gansum & Kobro 2003:9-15).

Sammen med spinnehjulet er disse gjenstandene et indisium på at det også har vært en kvinne med i skipsgrava på Borre. De har det til felles at de oftest finnes i kvinnegraver, men siden de også kan forekomme i enkelte mansgraver, har det vært vanskelig å trekke en endelig konklusjon. Imidlertid stammer endel små kniver og dombjeller fra dobbelgraver for både mann og

8 Se kapittel 15.5 for nærmere beskrivelse.

9 C 4237-43 og 4293-4315, Petersen 1951:57, Sjøvold 1974:159, Heyerdahl-Larsen 1981:175, Blindheim 1999b:54.

10 Se kapittel 15.5 for nærmere beskrivelse.

kvinne dermannens gravgaver har vært flest og mest iøynefallende, og kvinnens plass i grava derfor kan ha vært oversett. Det gjelder for eksempel grav 644 og 750 på Birka (Gräslund 2003:134).

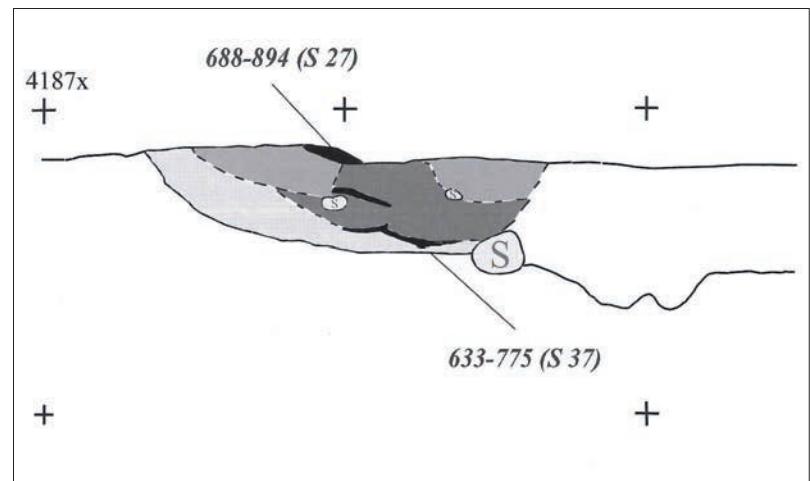
Et annet eksempel er den rike skipsgrava i Skopintull på Adelsö ved Birka der et rikt hesteutstyr med sterke likheter med Borrefunnet dominerer gravutstyret, men der det også ligger et lite knivslirebeslag som minner mye om det fra Borre. Dette fikk utgraveren, Hanna Rydh, til å diskutere muligheten for at både gravene fra Skopintull og Borre var anlagt for en kvinne av høy rang, men hun konkluderte med at det i begge tilfeller dreier seg om mannsgraver selv om hun understreker at hun er i stor tvil (Rydh 1936:164-165). At det i Skopintull virkelig har vært gravlagt både en mann og en kvinne har seinere osteologiske undersøkelser påvist (se også kap. 15.4. Sten & Vretemark 2001).

Det er et fellestrek ved mange av båt- og krigergravene i det nordøstlige Europa at de er dobbelgraver for mann og kvinne. Kanskje Brøggers forslag fra 1916 om at «...en kvinne er fulgt med i graven...» på Borre kan ha noe for seg, men med en annen formulering som ikke nødvendigvis tar utgangspunkt i Ibn-Fadlans fortelling fra 921/922 om den drepte slavinne i skipet. Kanskje det rett og slett dreier seg om en dobbelgrav for mann og kvinne? Det er interessant at Borrefunnet, som inneholder så mange elementer som peker østover mot Mellom-Sverige og Russland, også kan vise en likhet med dette området ved at mange høystatusgraver er anlagt som dobbelgraver (se kap. 15.4).

Også Gokstadfunnet tilhører denne gruppen av rike graver, og det er viktig å understreke at det ved en ettergravning ved haugens østside, nær stedet der haugbrottet hadde foregått, ble funnet et spinnehjul sammen med flere stiornerte beslag som sannsynligvis stammer fra skipsgrava (Sørensen 1902:303, Hougen 1934:74-75, Gansum 2004:171). Kanskje kan dette spinnehjulet har tilhørt en kvinnegrav også i Gokstadskipet?

6.8 Eldre graver i Skipshaugen?

Glassbegeret, det såkalte snabelbegeret som ble funnet i 1852, er laget i Sør-England eller innenfor det frankiske området i 7.-8. århundre e.Kr. (Evison 1982a, Evison 1982b, Evison 1988, Näsmann 1986:65-71, informasjon fra Bjarne Gaut 2002). Det er alltid blitt tolket som en antikvitet i en skipsgrav fra ca 900. Som nevnt ovenfor ble det i 1989 funnet to glasskår i toppen av grop 5, hvorav det ene har tilhørt et yngre snabelbeger som sannsynligvis er fra 8. århundre. Det andre skåret stammer fra et beger som er vanskelig å typebestemme, men



som muligens også er fra århundrene før skipsbegravelsen.

Tanken om at tre eldre glassbegre fra ulike tider skulle ha tilhørt gravgodset i skipsgrava kan synes usannsynlig. En annen hypotese som vi ønsket å etterprøve var om glasskårene kunne ha sammenheng med eldre aktiviteter på stedet, og at de stammer fra en eller flere graver i en opprinnelig haug som var blitt påbygd og forstørret i forbindelse med begravelsen.

Noen av de brente beinfragmentene kan stamme fra eldre graver i eller under haugen. For å prøve ut holdbarheten av en slik hypotese, åpnet vi opp små sjakter i nedgravningene S 20, 24 og 26 i det midtre feltet for å se om disse kunne inneholde materiale fra en eldre periode. Alle tre nedgravningene hadde et trekulllag i bunnen, og var fylt med trekullholdig mørk jord ispedd brente bein fra både dyr og menneske. ^{14}C -dateringene fra gropene ligger hovedsakelig innenfor 6.-9. århundre e.Kr., med en gjennomsnittsdatering til 680-725 (jf. fig. 32).

I grop S 24 inneholdt trekullaget brente bein av både dyr og menneske. Det er ^{14}C -datert til 670-820 (T-8850), mens trekull fra grop 20 er fra 540-690 (T-10916). I grop S 26 fantes det tre trekulllag over hverandre, adskilt av påfylt sand. Lag 27 på toppen, lag 37 i bunnen og lag 36 i midten representerer tre bruksfaser. Både i topplaget og bunnlaget lå det menneskebein sammen med dyrebein. Trekull fra det nederste laget er datert til 633-775 (T-8851), det øverste til 688-894 (T-8847, jf. fig. 32).

Disse dateringene til merovingertid stemmer bedre overens med glassbegrenes produksjonstid enn med tidspunktet for skipsbegravelsen. Det er derfor mulig at de tre eldste nedgravningene er anlagt i forbindelse med tidlige brannbegravelser på stedet. Enten representerer de selve gravene, eller de er brukt som ildsteder, kokegropar eller offergropar på 600-800-tallet.

Fig. 32
Snitt gjennom del av nedgravning S 26 med ^{14}C dateringer av nedre og øvre trekulllag som antyder at det har vært en grav eller en eldre bosetting under Skipshaugen i merovingertid.

Nicolaysen selv fant bare tre gjenstander under sin utgraving; ett skår av snabelbegeret, et spinnehjul av kleberstein og en perle av bergkrystall. Det er som nevnt vanskelig å tolke spinnehjulet som en gravgave i en mannsgrav fra vikingtid. Våre funn åpner derfor for den mulighet at både glassbegrene, spinnehjulet og bergkrystallperla kommer fra en eller flere graver fra merovingertid.

Dersom denne tolkningen er riktig, kan noen av de brente beinfragmentene fra gravhaugen stamme fra ødelagte eldre branngraver. Nicolaysens tolkning, at skipsgrava har inneholdt en kremasjonsgrav med brente bein i en jernkjele, er derfor ikke den eneste mulige. Men begge tolkninger kan faktisk være riktige: Groper, ildsteder og brente beinfragmenter kan representerere flere begravelsesfaser med sammenblandete rester av branngraver fra perioden mellom 600 og 900 e.Kr.

Vi kjenner mange eksempler på at storhauger fra vikingtid er bygd over eldre gravhauger, og at graver fra ulike tider kan være innsatt i samme haug. Storhaugen nr. 2 på Myklebust i Eid i Sogn og Fjordane som var 32 m i tverrmål og 3,8 m høy, inneholdt for eksempel fire eller fem graver fra perioden 8-10. århundre hvorav en båtgrav og en skipsgrav (Schetelig 1905, Helgen 1982:31-32). Skipsgrava i Grønhaug på Karmøy, som nylig er dendrodateret til 790-795, er sannsynligvis anlagt i toppen av en gravhaug fra eldre bronsealder (Schetelig 1903, Nordenborg Myhre 1998, Opdal 1998, Bonde & Stylegar 2009:162). Eva S. Thåte har vist at elitegraver fra vikingtid ofte er bygd over eldre hauger, oftest fra romertid og folkevandringstid (Thåte 2007:275-277).

Også i Danmark er det påvist at mange av vikingtidas graver ble sekundert satt inn i eldre gravhauger (Pedersen, A. 1997, Pedersen A. 2006). Det mest kjente eksempelet er den store Nordhaugen på Jelling i Jylland som muligens har inneholdt kong Gorms grav fra 958 eller kort tid etter. Den var opprinnelig en bronsealderhaug som igjen ble påbygd i merovingertid (Dyggve 1943, Krogh 1983, Krogh 1993, Näsmann 1986). I Sverige er det særlig gravhauger fra romertid og folkevandringstid som overlages av hauger fra yngre jernalder. Torunn Zachrisson knytter overlagringen av eldre gravhauger til odelsrett til jord og en demonstrasjon av en symbolsk videreføring av odelsrett fra eldre jernalder til nye brukere i yngre jernalder (Zachrisson 1994. Se også Thåte 2007:277 og Bratt 2008:98-100).

Vi skal derfor ikke se bort fra at også *Skipshaugen* på Borre kan ha hatt eldre forgjengere på samme sted.

6.9 Spor av eldre bebyggelse under Skipshaugen?

En annen mulighet er at de eldre funnene fra *Skipshaugen* kan stamme fra en bebyggelse på stedet før den store gravhaugen ble bygd. Noen av nedgravningene på haugplatået som ikke er undersøkt kan ha vært avfallsgrøper, kokegrøper eller ildsteder på en slik boplass. Også de utgravde gropene 20, 24 og 26 med de tidlige ¹⁴C-dateringene ville lett ha blitt tolket som ildsteder dersom de ikke hadde inneholdt beinfragmenter av mennesker. Brete bein av sau/geit, kveg og svin kan like gjerne være rester etter mattilberedelse på en boplass, som spor etter offermåltider på en gravplass.

Dersom denne tanken skulle ha noe for seg, må bebyggelsen opprinnelig ha bredt seg ut over et større areal enn *Skipshaugen*, og det burde være mulig å påvise spor etter den på jordet omkring. Et området som peker seg ut som et interessant bosettingsområde er åkeren nord for *Skipshaugen* der fosfatverdiene var høye og magnetometeret ga sterke utslag. Fosfatinnholdet i undergrunnen var også spesielt høyt langs et belte som strekker seg fra *Skipshaugen* og sørover til servicehuset i nasjonalparken. En utgravning her i 1990-1992, og scanning med georadar i 2007, har avdekket rester etter bebyggelse med to store langhus eller haller (Gansum 2007:57-58. Se også kap. 11.3). Grop 39, som ligger like sør for hauggrøfta, inneholder både skjørbrente steiner og trekull, og den kan ha vært en kokegrop som har tilhørt dette bosettingsområdet.

På mange sentrale boplasser og gårder fra yngre jernalder i Skandinavia er det funnet skår av importerte drikkebegere av glass. Glassene har trolig vært statusvarer som høvdingerne gjerne viste fram og brukte under gjestebud eller religiøse samlinger. I den store høvdinge-hallen på Borg i Lofoten ble det f.eks. funnet mange skår av importerte glass fra både merovingertid og vikingtid (Henderson & Holland 1992; Holland 2003). Helgø i Mälaren ved Stockholm og Dankirke ved Ribe på Jylland er andre stormannsgårder fra folkevandringstid og tidlig merovingertid der mange glassfunn er kommet for dagen (Hansen 1991, Näsmann 1986, Näsmann 1990). Glass finnes også ofte på tidlige markedsplasser, f.eks. på Helgø i Skåne (Callmer 1991a) og Kaupang i Vestfold (Hougen 1969, Skre & Stylegar 2004:51). Snabelbegre fra kontinentet og Sør-England var ettertraktete glass som en kunne forvente å finne på en høvdinggård på Borre. Spinnehjulet som Nicolaysen fant i 1852, kan også stamme fra et tidlig kulturlag på stedet.

6.10 Ny vurdering av skipsgravas datering

Datering ved hjelp av stil

Kort tid etter utgravingen hevdet Nicolaysen at skipsbegravelsen på Borre måtte ha foregått «...omtrent i slutningen af det 8de hundredaar...» (Nicolaysen 1862:66:179). Denne dateringen kom han fram til ved å sammenlikne glassbegeret med liknende glass fra merovinger-tid som var funnet i frankiske graver. I sin publikasjon av gravfunnet fra Gokstad kom han 20 år seinere fram til den forbløffende riktige dateringen til ca 900 e.Kr. Hans enkle resonnement var at siden gjenstandenes ornamenter syntes å være påvirket av irsk kunst kunne de ikke være eldre enn 9. årh., mens gravskikken med ofring av husdyr på sin side antydet at grava ikke kunne være yngre enn slutten av 900-tallet. Han kunne derfor trekke konklusjonen at «...det tages saaledes vistnok neppe synderlig fejl ved at sætte mandens død til omkring 900...» (Nicolaysen 1882:70). I publikasjonen påpeker han i et par korte setninger at det er en viss likhet mellom enkelte gjenstander fra skipsgravene fra Borre og Gokstad, så det er mulig at han nå antok at dette også kunne være Borrefunnets datering (1882:48).

Først i 1916 diskuterte A.W. Brøgger likheten mellom de to funnene mer utførlig. Han konkluderte med at de måtte være fra omtrent samme tid, men han plasserte dem «...til tiden etter 850, eller ialfald til anden halvdel av 9de aarhundrede.» (Brøgger 1916:24). Haakon Shetelig fulgte Brøggers datering i sitt klassiske arbeid om vikingtidas stiler i verket *Osebergfundet III*, der Borrestilen ble definert og tidmessig plassert til siste halvdel av 9. århundre og første del av 10. århundre. Skipsgravene fra både Borre og Gokstad satte han til et stykke etter midten av 9. århundre (Shetelig 1920:220-295).

Den stilhistoriske diskusjonen i det etterfølgende tiåret førte til at Borrestilens tyngdepunkt ble trukket opp i 10. århundre, og gradvis ble tidspunktet for Borre- og Gokstadbegravelsene flyttet fram til ca 900.¹¹ På 1930-tallet påviste Bjørn Hougen at både Borrestilen og Jellingstilen er representert i Gokstadfunnet, og derfor mente han at denne skipsgrava kunne være fra tidlig 10. århundre, litt yngre enn Borrefunnnet (Hougen 1934:100). I det meste av etterkrigstida har imidlertid de fleste forskerne holdt seg til en datering av Borregrava til «omkring 900» (Blindheim 1954:23, Marstrander 1986:77, Braathen 1989:50).

Tidlig i 1990-årene gjennomførte Nationalmuseets dendrokronologiske laboratorium i

København et prosjekt for datering av skipsgravene fra Oseberg, Gokstad og Tune. Konklusjonen på undersøkelsen ble at disse begravelsene er fra henholdsvis 834, 900-905 og 910-920 (Bonde & Christensen 1993a, Bonde & Christensen 1993b, Bonde 1994:138-143). En sengehest fra Gokstad med dekor i tidlig Jellingstil ble datert til 896-898, noe som endelig skulle avklare at Borrestil og Jellingstil overlapper i tid, slik Hougen hadde argumentert for (Hougen 1934:145).

Disse dendrodateringene er innarbeidet i seinere stilhistoriske oversikter. Signe Horn Fuglesang (Fuglesang 1996), David Wilson (Wilson 1995) og Iben Skibsted Klæsøe (Klæsøe 1999:119-122, Fig. 29, Klæsøe 2002) plasserer for eksempel Borrestilen til henholdsvis perioden 875-950, 850-980 og 850-950 og Jellingstilen til 900-950, 900-980 og 895-960. Michael Müller-Wille har nylig påpekt at dendrodateringene fra Gokstad- og Tunegravene, der det forekommer gjenstander som er ornert med Borrestil, faller innenfor den midtre delen av denne stilens bruksfase. Siden begge disse er høystatusgraver antar han at dateringene til litt etter 900 representerer stilens storhetstid, men at den kan ha vært i bruk over en lengre tidsperiode. Han konkluderer derfor med at Borrefunnnet ikke kan dateres nærmere enn første halvdel av 10. årh. (Müller-Wille 2001:244-46, Abb. 21-25).

Dendrodateringene av skipsgravene fra Gokstad og Tune

De nye dendrodateringene av disse skipsgravene er blitt fullstendig akseptert uten hensyn til de feilkildene som det dendrokronologiske laboratoriet selv har pekt på. Laboratoriet understreker at de nye dendrodataene primært daterer fellingsstiden for de trærne som er benyttet i skip, gravkammer og ornerte gjenstander, og at disse derfor vil måtte være litt yngre enn selve dendrodateringene. Det pekes også på den usikkerheten som knytter seg til enkelte av dateringene, fordi den ytterste splintveden mangler ved en del av prøvematerialet.

For Gokstadfunnet gjelder dette dateringene av både gravkammeret og skipet, der det er lagt 10-16 år (gjennomsnittlig 14 år) til de yngste bevarte og daterte årringene for å kompensere for manglende splintved. Yngste bevarte årring for både gravkammeret og skipsplankene ble derfor datert til 887, mens den anslatte dateringen ble satt til henholdsvis 895-900 og 900-905 (Bonde 1994:140 og 142). Bonde skriver selv at «*Grundlaget for denne beregning må helt klart betegnes som utilstrekkelig. På den anden side er det det*

¹¹ Åberg 1921:81, Shetelig 1926, Petersen 1928:214, Petersen 1931:138, Lindqvist 1931:157.

Fig. 33
Foto av to stigbøyler funnet av Nicolaysen i Skiphaugen.



eneste material, der er adgang til for tiden». Han konkluderer imidlertid med at «...helt forkert kan tallet ikke være...» (Bonde 1994:140). Dateringen av Gokstadgrava til 900-905 bygger altså på den forutsetning at fellingstiden for det undersøkte tømmeret ikke er mange år eldre enn dette tidsrommet. Dersom det ble benyttet gammelt trevirke i kammeret, kan det bety at tidspunktet for selve begravelsen var seinere enn dette årstallet.

Men diskusjonen omkring dateringen av Tune-grava viser at det hefter enda et usikkerhetsmoment ved det anslalte tidspunktet for Gokstad-begravelsen. Bonde hevder at dateringen av Tuneskippet til ca 910 er relativt sikker fordi den ytterste splintveden her var bevart på prøvematerialet. Den daterte stokken fra gravkammeret hadde imidlertid ikke splintved, og da den ytterste bevarte årringen her var fra 891-892, anslo han først en dateringen av gravkammeret til 905-906 ved å legge til 14 årringer, noe som tilsvarte gjennomsnittet fra Gokstad-prøven. Men siden skipet så sikkert kunne dateres til ca 910, måtte den først anslalte gravkammerdateringen justeres: «Resultatet betyder måske, at vi bliver nødt til at rykke dateringen af gravlæggelsen i Tune til 910-920, til femten år senere end begravelsen i Gokstad-højen» (Bonde 1994:143). Dette betyr at Bonde her måtte justere antallet antatte årringer med splintved opp fra det gjennom-snittlige tallet på 14, til mellom 19 og 29 årringer.

Spørsmålet som derfor må stilles, er om det er mulig at antallet årringer splintved også bør økes for dateringene av skipet og gravkammeret fra Gokstad, slik at begravelsen også her fant sted opp til et tiår seinere enn det Bonde foreslalte tidspunktet 900-905.

Den daterte prøven fra sengehesten i Gokstadgrava regnet Bonde som svært sikker siden det her var bevart 11 årringer av splintveden. Den ytterste årringen ble bestemt til år 893, og ved å legge til de antatt 3-5 tapte ytre årringer blir dateringen 896-898 (Bonde 1994:145). Men det er grunn til å understreke at prøven som er datert er en rest av et tverrtre som er innfelt i sengehesten, ikke selve treskjæret som er bearbeidet og utskåret i Jellingstil (Bonde 1994:145). Teoretisk kan sengehestetre derfor følt seinere enn tverrtreet, og utskjæringen være utført en del år etter fellingen. Siden også den yngste mulige dateringen av gravkammeret til 905 er litt usikker, kan utskjæringen i Jellingstil være utført noen år etter 900, noe som i tilfelle får konsekvenser for spørsmålet om det eldste tidspunktet for overlappingen av Borrestil og Jellingstil.

Dersom vi tar hensyn til den påpektede usikkerheten ved dendrodateringen av Gokstadbegravelsen og holder muligheten åpen for at Borrestilens storhetstid kan ha omfattet en lengre tidsperiode, slik Michael Müller-Wille antydet, kan det tenkes at gravleggingen på Borre fant sted et stykke inn på 900-tallet. Denne muligheten kan prøves ved å endre fokus fra Borrestilens tidsperiode til å undersøke om enkelte av de gjenstandstypene som forekommer i Borregrava også finnes i andre gravfunn som er datert gjennom myntfunn eller andre kontekster.

Mynddatering av graver med Borrefunnets gjenstandstyper

Det mest karakteristiske ved Borregravfunnet er dets rikholdige innhold av hesteutstyr med beslag og ornamenter i Borrestil. Det er bevart fem stigbøyler som forteller om rytterutstyr for minst tre hester, dessuten to bisselmannsbitt og forgylte bronsebeslag fra seletøyets remmer. Et fint dekorert selehøvrebetalér viser at det også har vært et kjøreseleto i grava. Funnet tilhører en gruppe graver med liknende hesteutstyr, de såkalte ryttergravene, som representerer et høyt sosialt skikt i vikingtid. I Norge er det imidlertid bare kjent et fåttall funn med en tilsvarende rik utrustning som i Borregrava. Blant disse er

gravfunnene fra Gokstad i Sandefjord og Haugen på Rolvsøy i Fredrikstad i Østfold.

De nærmeste parallellene til disse høystatusgravene, med hesteutstyr ornert i Borrestil, må vi til Mellom-Sverige, Gotland, Russland og Ukraina for å finne makin til, noe som forteller om en spesiell kontakt mellom Oslofjord-området og det østlige Europa på 900-tallet. I denne perioden intensiveres handelskontaktene mellom Skandinavia, Russland og det abbasidiske kalifatet, og mengder av arabiske mynter formidles nordover langs de store elvene. Mange av de nevnte høystatusgravene inneholder arabiske mynter, noe som gir en enestående mulighet til å finnartere gjenstandsgrupper i disse funnene, deriblant også gravfunnene fra Borre og Gokstad.

En gjennomgang av svenske og østlige funn der det forekommer arabiske mynter sammen med borrestilornerte gjenstander av samme karakter som i Borregrava, har gjort det mulig å sette opp tabell 4 på side 62.

Mynddateringene fra Gniezdovo grav 41, Birka grav 750 og Vester Vedsted stemmer godt overens med dendrodateringene fra skipsgravene fra Gokstad og Tune, og de er med til å underbygge at Borregrava kan være fra de første tiårene av 900-tallet. Dateringene fra Birka grav 644 og grav 496, Vårby, Vendel grav IX, Antuna, Valsgärde grav 12 og Gniezdovo depotfunn åpner imidlertid for den mulighet at grava kan plasseres nærmere midten av 900-tallet. Müller-Willes plassering av Borregrava til første halvdel av 10. århundre er derfor rimelig ut fra nåværende kunnskap.

Daterbare gjenstander fra Borrefunnet

Blant de mange gjenstandene som foreligger i Borrefunnet er det et fåtall som kan dateres ved en sammenlikning med andre gravkontekster. Det gjelder særlig stigbøylene, stangbisselet, høvrebetalget, tungeformete remendebeslag, våpenøksa, fragmenter av en rangle og en løsfunnet spydspiss.

Stigbøylene er alle fem av en særskilt type som har fotfeste på tvers av remholderen og som var framherskende i Vest-Europa i 8. og 9. århundre, og som ble avløst av typer med remholderen i plan med bøylen i første halvdel av 10. århundre (Forsåker 1986:122ff). De få norske gravfunnene med stigbøyler som de fra Borre er fra første halvdel av 900-tallet (Braathen 1989:44, 49-51).¹²

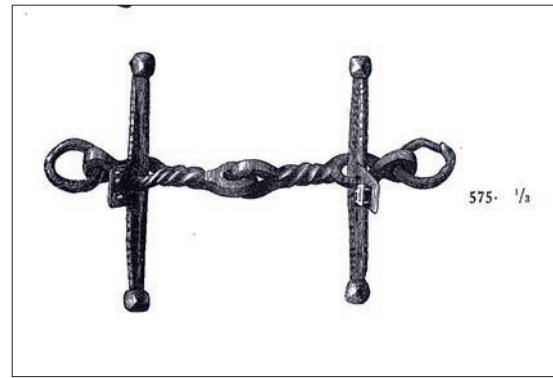


Fig. 34
Stangbissel funnet på Fossheim i Eiker i Buskerud. Tilsvarende ble funnet i Skipshaugen.

Stangbisselet er av en sjeldent type som har sin hovedutbredelse i Mellom-Sverige og østover til Russland, og det er mulig at de er laget i verksteder omkring Kiev i Ukraina (Kirpicnikov 1970, Kirpicnikov 1973). I Norge forekommer slike bissel bare i fire gravfunn som alle er fra første halvdel av 900-tallet, muligens fram mot midten av århundret.¹³ I Sverige kjennes de fra de rike gravene Valsgärde 12 og 15 fra tida kort tid etter 950 og i Danmark fra skipsgrava på Ladby på Fyn fra første halvdel av 900-tallet.¹⁴

Høvrebetalget har bare en direkte parallel i Norge. Det kommer fra en mannsgrav på Gulli i Tønsberg og kan dateres til første halvdel av 900-tallet (Gjerpe 2005:40-41). Fra samme tid er et beslag av samme form, men med ren båndfletning i Borrestil, fra en grav på Nordgården i Sparbu, Steinkjer i Nord-Trøndelag (Braathen 1989:93). Flere høvrebetalget som er identiske med det fra Borre, og nesten 30 beslag som eksemplaret fra Nordgården, er kjent fra en rekke rikt utrustete svenske graver som dateres til første og midtre del av 900-tallet, dels ved hjelp av arabiske mynter i samme funn (Strömberg 1965:109-114).¹⁵

Tre doble remendebeslag er ornert med båndfletning og avsluttet med et dyrehode. Nesten identiske beslag kommer fra Gokstadgrava.¹⁶ Forøvrig er det i Norge bare funnet ett liknende

12 Grav fra Fevang i Sandefjord (C 6469) og Allum i Hedrum (C 13464).

13 Asak i Skedsmo (C 3792), Fossesholm i Eiker (C 1282), Haugen på Rolvsøy i Fredrikstad (C 4188-97) og Strand i Strand i Rogaland (S 6185) (Brøgger 1922, Petersen 1935, Petersen 1951, Braathen 1989:89, Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:358).

14 Sørensen 2001a:110-111, Müller-Wille 2001:246, Schönbäck & Thunmark-Nylen 2002:3, Ljungqvist 2006:151).

15 Blant disse gravene kan nevnes Vendel grav IX, Tuna grav III fra Alsike i Uppland, Birka grav 750, Valsgärde grav 12 og 15, Stolpe & Arne 1912:59, Arbman 1943:271, Gräslund 2003:134, Schönbäck & Thunmark-Nylen 2002:8, Ljungqvist 2006:151.

16 Nicolaysen 1882:Pl. X/22, Hougen 1934:Fig. 6.

Fig. 35 og 36
Tegning av
utvalgte funn
Skipshaugen.

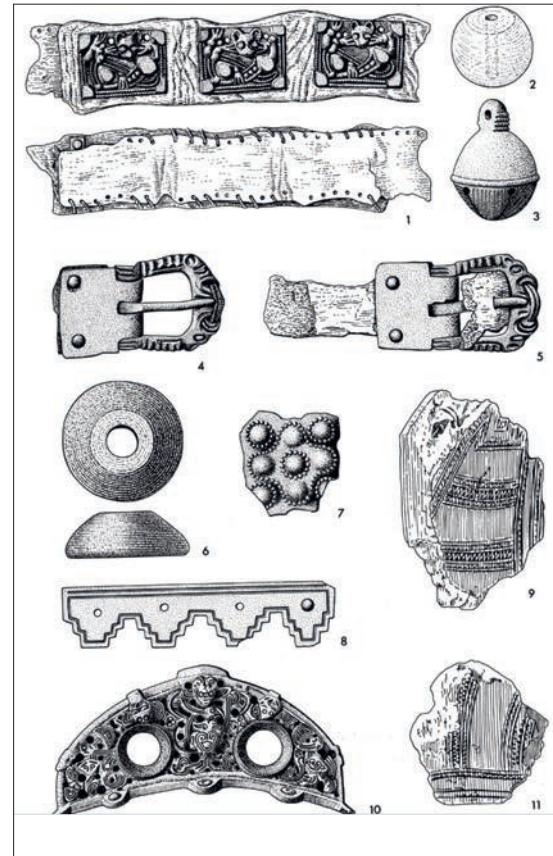


Fig. 37
Foto av forgylt
høvrebetalj
funnet av
veiarbeiderne i
Skipshaugen.



beslag i en grav på Sundvor i Bjerkreim i Rogaland som også inneholdt et spyd av en type som særlig var i bruk omkring midten av 900-tallet og siste del av århundret. Likeartete remmedebeslag er funnet i en lang rekke rikt utrustede gravfunn fra Mellom-Sverige og Gotland og på russiske gravfelt, og dateres til første del av 900-tallet.¹⁷

Ranglen er bare bevart i fragmenter og kan vanskelig brukes til findatering. En oversikt over Vestfolds 40 ranglefunn viser at de aller fleste stammer fra siste del av vikingtida, ca halvparten er fra perioden mellom 900 og 950. Generelt sett tilhører gravene med rangler den øverste delen av samfunnet (Melsom 2003:32-54).

17 Petersen 1951:31-33, Solberg 1984:96-98.

Våpenøksa er av en type som forekommer i mange norske gravfunn og som på grunn av våpenkombinasjonene er plassert i første halvdel av 900-tallet (Petersen 1919:43, Braathen 1989:51).

En spydspiss av jern ble nylig funnet av grunneieren under pløyning på åkeren ca 50 m NØ for Skipshaugen. Den tilhører en type som forekommer fra begynnelsen av 900-tallet, men er hovedsakelig fra midtre del av århundret.¹⁸ Flyfoto av området viser at åkerjordlaget her består av omrotete jordmasser som kan ha kommet fra den utkastete Skipshaugen, og det er derfor mulig at spydspissen har tilhørt denne grava. Funnstedet ligger imidlertid også omkring 50 m nord for storhaug 2, så det er også en mulighet for at spydspissen kan ha tilhørt den mulige rytergrava fra denne haugen som trolig er fra omkring 950 eller litt seinere.

Borre skipsgrav fra ca 925?

Basert på ulike dateringsmetoder som stilanalyse, åringsundersøkelser og funnkombinasjoner med mynter og våpen synes det rimelig at tidspunktet for begravelsen i Borreskipet bør settes til et tidspunkt etter 900. Dendrodateringen av Gokstad- og Tunegravene antyder at gravleggelsen skjedde i løpet av de første tiårene av århundret, mens flere av myndateringene av Borrestilen og av andre gravfunn med likeartete gjenstandstyper som i Borrefunnet, åpner opp

for en datering til en gang mellom 925 og 950. Michael Müller-Willes datering til første halvdel av 10. århundre er derfor en rimelig konklusjon, kanskje kan 925 foreløpig anses som et akseptabelt tidspunkt?

6.11 Skipshaugen – et aktivitetsområde fra mange tidsperioder

Til tross for at *Skipshaugen* var fullstendig utplanert, og haugens bunnlag var omrotet og ompløyd helt ned til den opprinnelige markoverflaten, har de nye arkeologiske og naturvitenskapelige undersøkelsene kastet nytt lys over gravplassen. De har vist at stedet har hatt en kompleks historie som strekker seg over flere hundre år før skipsbegravelsens tid. Her skal kort skisseres noen tanker om de viktigste hendelsene på og omkring *Skipshaugen* basert på Nicolaysens rapport og Borreprosjekts undersøkelse.

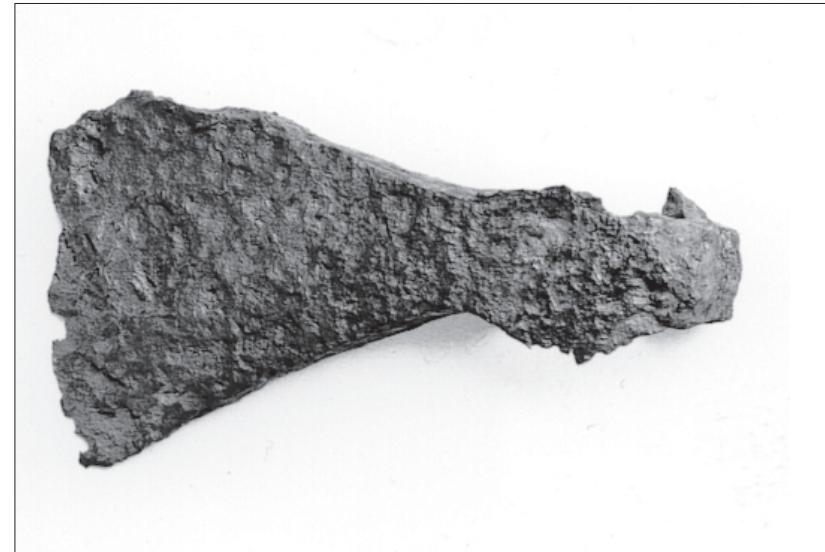
Tida før skipsbegravelsen

Det er framkommet sikre bevis for at stedet har vært benyttet til ulike aktiviteter lenge før storhaugen ble bygd. I nedgravning S 26 er det funnet tre adskilte trekullag som er sikre bevis for lang tids bruk (jf. fig. 32). Bruksperioden er avgrenset av dateringen til 660-730 (T-8851) for bunnlaget (lag 37) og til 690-900 (T-8847) for det øvre brannlaget (lag 27). Både i det øverste og det nederste brannlaget er det funnet brente beinfragmenter fra menneske og dyr (Hufthammer 1995). Det kan bety at det ikke dreier seg om vanlige ildsteder for matlaging, men heller et sted der mennesker er gravlagt etter at kremeringen har foregått et sted i nærheten.

Brannlagene er ikke tjukke nok, og ildpåvirkningen på bakken omkring ikke sterkt nok til at kremeringen kan ha foregått i selve nedgravningen. Det er rimeligere å forestille seg at trekull og brente bein fra likbålet er samlet opp og deponeert i gropa. Dersom dette er en riktig tolkning, kan ¹⁴C-dateringene antyde at nedgravningen er brukt som gravplass gjennom flere generasjoner.

En annen mulig tolkning er at trekullagene stammer fra tilberedelse av mat i forbindelse med en gravleggelse i nærheten. Siden det bare har vært mulig å artsbestemme noen få beinfragmenter til menneske, kan disse tilfeldigvis ha blitt overført fra en grav til ildstedet. Denne hypotesen er likevel lite sannsynlig fordi vi må regne med at en stor del av de ubestembare beinfragmentene i virkeligheten er menneskebein.

¹⁸ Type I/K etter Petersen 1919:31-33, type VII2B/VII2C etter Solberg 1984:96-98.



Også nedgravning S 24 inneholder brente bein fra både menneske og dyr i et 10 cm djupt trekkullag. Den var imidlertid bare 1,1 m i diameter og 20 cm dyp, så den kan ikke ha vært et kremeringssted. Trekullet er datert til 670-820 (T-8850), dvs. samtidig eller litt eldre enn det øverste laget i grop S 26. Hypotesen om en enkel brannggrav er sannsynlig.

Et trekullag i bunnen av nedgravning 20 er datert til 540-690 (T-10916), så det må være samtidig eller litt eldre enn eldste brannlag i grop 26. Her ble det ikke funnet noen brente beinfragmenter, og funnforholdene tyder helst på at det har vært et vanlig ildsted.

Dette er foreløpig de sikreste sporene etter aktiviteter som er eldre enn skipsbegravelsen, men de høye fosfatverdiene og magnetometerutslagene nord og vest for gravhaugen antyder at det tidlige aktivitetsområdet har strukket seg videre i disse retningene. Ildstedet S 39 lengst sør i utgravningsområdet er slik plassert at også dette synes å være eldre enn hauggrøfta. Vi har ikke sikre indikasjoner på hva som har foregått på stedet i denne eldste fasen, så vi kan foreløpig bare spekulere på om det har vært et bosted, et sted for rituelle handlinger i forbindelse med gravplassen, eller rett og slett et gravsted for enkle branngraver i groper i bakken. Vi fant ingen sikre spor etter stolpehull eller husvegger på selve haugplatået, men bare 50-100 m lenger sør skulle det seinere bli påvist sikre spor etter tidlige huskonstruksjoner og hallbygninger fra merovingertid, så det er godt mulig at denne bebyggelsen opprinnelig har strukket seg inn på flaten der haug 1 seinere ble bygd (se kap. 11.2 og 11.3).

De fem skårene av snabelbegeret som Nicolaysen fikk samlet inn, og de to skårene av samme glasstype som vi fant i nedgravning S 5, stammer fra to forskjellige begre som kan være laget med opptil 100 års mellomrom, fra henholdsvis

Fig. 38
Øks funnet av veiarbeiderne i Skipshaugen.



Fig. 39
Spydspiss funnet av gårdbrukerne i utkastede masser nord for Skipshaugen.

600-tallet og 700-tallet. Det tredje av våre glass-skår fra grop S 5 stammer fra et tredje beger hvis type ikke kan bestemmes. Dateringen av snabelbegrene stemmer godt overens med de eldste ¹⁴C-dateringene fra haugplatået, og det synes nå mest sannsynlig at de har sammenheng med den tidlige fasen, ikke med tidspunktet for skipsbegravelsen. Også spinnehjulet som Nicolaysen fant, kan ha tilhørt den eldre bosettingsfasen.

Dersom det også har vært tidlige branngraver på stedet, kan disse ha tilhørt små gravhauger som er eldre enn storhaugen. Det framgår av den nye kartleggingen av gravfeltet at storhaug 3 er delvis bygd over den lille gravhaugen 34, så vi må holde den muligheten åpen at det også under storhaug 1 kan ha vært tidlige graver (se kap. 9.9).

Skipsbegravelsens tid

Omkring år 925 bygges gravhaugen opp til den størrelsen som Johannes Flintoe tegnet i 1837, og som Nicolaysen så de ødelagte restene av i 1852. Han målte den til å være 122 fot, dvs. 38,5 m, i diameter. I vårt utgravningsfelt var det enkelt å bestemme haugens avgrensning mot sør fordi overgangen mellom haugplatå og grøft var så tydelig. I nord var grøftekanten ikke enkel å gjenfinne, men sammenholdt med flybildene og målingen av kornakshøyden kan haugkanten bestemmes innenfor en toometerssone. Det betyr at haugen har vært mellom 36 og 38 m i NV-SØ retning. Mot øst og vest har vi bare kunnet identifisere haugkanten på grunnlag av vegetasjonsforskjeller, men grensen mellom høye og lave kornaks var skarpt markert her, og det synes som om haugen har hatt en større diameter i NØ-SV retning, kanskje 40-42 m.

Haugen har altså hatt en langoval form, men forskjellen i diameter har vært så liten at for en tilskuer på bakken har den virket som en rundhaug, slik det også framgår av Flintoes tegning fra 1837. På Daaes kart fra 1852 er haugen gitt en rundoval form med en NNV-SSØ orientering, men den gang var den utkastet og ødelagt av veiarbeiderne, så dette kan ikke ha vært den opprinnelige utformingen. Høyden er vanskelig å fastslå. De øvrige storhaugene på feltet er i dag mellom 5 og 7 m høye, så dette er et anslag som også kan gjelde for Skipshaugen. På Flintoes tegning framstår den også som en høyt toppet haug (jf. fig. 1).

Haugen var bygd opp av masser fra grøfta som er påvist rundt hele fornminnet. Dens utbredelse kom svært tydelig fram på flybildene, og kunne leses fra bakkenivå som vegetasjonsspor i korn og gras. Overflatesonderingene stemte utmerket med våre observasjoner i utgravningsfeltet. Grøfta har vært breiest og dypest i sør og vest, 12-16 m i bredde og 40-50 cm dyp. I nord

synes den bare å ha vært 7-8 m brei og 20-30 cm dyp, muligens noe tilsvarende i øst. At det har stått vann i grøftene i perioder, kan vi se av det opptil 30 cm dype gyttjelaget som er avsatt i det sørlige utgravningsfeltet. I SV viser flybildet at grøfta har hatt en innknipning, kanskje dette er et sted der det opprinnelig ført en bru inn til haugfoten. Også i NØ kan det ha vært en bru, slik at de to passasjene har vært motstilt hverandre. I SØ, mellom disse to punktene, kan det også ha vært en bru. Alle funn tyder derfor på at haug 1 var bygd opp på samme måte som de øvrige storhaugene.

Våre detaljerte undersøkelser har altså langt på vei bekreftet Nicolaysens observasjoner fra 1852 når det gjelder *Skipshaugens* størrelse og beliggenhet. Også hans hypotese om at et ubrent skip med en lengde på 16-17 m har stått sentralt i haugen i NNØ-SSV retning, synes rimelig ut fra utbredelsen av nagler og spiker i området mellom nedgravning S 5 og 17. Mer problematisk er det å slutte seg til hans originale hypotese om at den døde var blitt brent på en plattform av sand som var lagt opp over en del av skipet. Erfaringer fra de andre haugene på gravfeltet viser at de er bygd opp av ulike typer jordmasser med trekulllag innimellom. Slik har det sikkert også vært i *Skipshaugen*, og trekulllaget over skipet behøver derfor ikke å ha vært et kremeringslag, men var påfylt under haugbyggingen, slik Brøgger foreslo.

Derimot kan det tenkes at en del av de mange brente beinfragmentene som vi fant spredt i åkerjordlaget og i nedgravningene S 13, 24 og 26 er rester av en brannggrav i skipet. Det er ikke framkommet noe som taler mot at en del av de brente beina har vært oppbevart i en jernkjele slik Nicolaysen mente. Det har ikke vært mulig å kjønnsbestemme de små beinfragmentene, men enkelte av de innsamlede gjenstandene, spesielt et spinnehjul, et knivslirebeslag, en dombjelle av bronse og muligens en perle av bergkrystall, kan indikere at det kan ha vært en dobbelgrav for både mann og kvinne. Funnkonteksten til noen av de brente menneskebeina viser at disse må være fra tida før skipsbegravelsen. Kanskje har vi funnet rester etter flere branngraver fra ulik tid mellom 600 til 900, og gravrester og brente bein er blandet sammen og spredt utover gjennom gjentakende aktiviteter på denne lokaliteten?

Fra vår utgraving foreligger det bare en ¹⁴C-datering som sannsynligvis kan knyttes til skipet eller skipsgrava. Den kommer fra rester av eik som er fastrustet på en skipsnagle fra nedgravning 13 og er bestemt til 680-890 (T-8844). Eikeplankenes egenalder og den vide tidsmarginen på ¹⁴C-dateringen gjør det vanskelig å trekke en sikker slutning om skipets alder, men den åpner for den mulighet at

skipet er eldre enn grava, slik det også var tilfelle ved Osebergfunnet.

Spor etter haugbrott?

Alle de gjenværende haugene i nasjonalparken har dype sjakter etter innbrott. Nicolaysen nevner ikke om han så spor etter slike innbrudd i *Skipshaugen*. Heller ikke vår utgraving kunne gi sikkert svar på dette spørsmålet. Ved de andre haugene er det karakteristiske innbrottet alltid foretatt fra et sted der det fører en bru inn til haugen, og i mange tilfeller er plyndringsmasser fra haugen kastet ut i grøfta på dette stedet. Skulle dette også gjelde for *Skipshaugen*, ville det være mest sannsynlig at en eventuell plyndringssjakt var gravd inn fra NØ der det sannsynligvis har vært en bru, og der flyfotoet antyder at store mengder haugmasse er jevnet ut over åkeren.

Da Nicolaysen kom til stedet i 1852, var det meste av skipets bakre del og babord side fullstendig ødelagt. Han forklarer at dette skyldtes grusgravingen som hadde foregått året før, men en del av ødeleggelsen kan være forårsaket av et haugbrott. Skipet har stått i haugen med akterspeilen mot NØ, og dersom det er riktig at en plyndringssjakt førte inn fra denne siden, bør haugbryterne ha truffet nettopp den bakre delen av skipet der Nicolaysen mente arbeiderne hadde funnet de fleste gjenstandene, og der han mente grava med '*askekjedelen*' skulle ha vært plassert i fartøyet (Nicolaysen 1854:29). Det var også her de to glasskårene og enkelte fragmenter av jernredskaper ble funnet i toppen av nedgravning S 5.

Det er som nevnt ikke funnet ubrente knokler av menneskeskjelett i haugen, til tross for at bevaringsforholdene har vært så gode at deler av et hundeskjelett og flere hesteskjeletter kunne identifiseres av Nicolaysen. A.W. Brøgger foreslo i 1945 at også Borregrava hadde vært utsatt for innbrott, og at gravbryterne her, som på Gokstad og Oseberg og i Grønhaug på Karmøy, hadde hogd seg inn i skipet og trukket den døde ut. Dette er fortsatt en mulig tolkning, men som nevnt kan det like gjerne tenkes at Nicolaysen har rett i at den døde er blitt kremeret.

Foreløpig må vi derfor slå oss til ro med at det ikke er mulig å bestemme om haugen har vært utsatt for gravbrott. Muligens kan en utgraving av haugens østre halvdel kaste nytt lys over dette spørsmålet.

Utgravingen i 1852

Ifølge Nicolaysens rapport hadde grustakingen i haugen foregått hele vinteren 1852. Veiarbeiderne hadde gjort størst skade langs skipets babord side og ved bakre stevn, der også de

fleste gjenstandene kom for dagen. Omkring grop S 5 og videre mot SV var derfor det meste av skipet ødelagt før Nicolaysen kom til stedet. Han har tydeligvis koncentrert sin undersøkelse om den framre delen av skipet, der han også lyktes i å identifisere de fire nederste bordgene. Dette må sannsynligvis ha vært området omkring gropene S 13 og 17, der vi fant de fleste naglene. Han kan ha gravd seg ned i undergrunnen for å få fram kjølen og bunnplankene i skipet, og han har dermed forårsaket det vi har kalt nedgravning S 13. Her har han latt en del av de mest ødelagte naglene og spikerne bli liggende igjen, mens han tok med seg et utvalg av de best bevarte skipsnaglene til Oslo. Også grop S 11 kan være hans verk, men det er mest sannsynlig at denne er fra en seinere tid.

Som nevnt ga magnetometeret store utslag i vestre kant av nedgravning S 17. Her kan skipets stevn ha stått, og det er mulig at de magnetiske anomaliene skyldes at det fortsatt ligger igjen en del av Nicolaysens etterlatte nagler her.

Også noen av de mange nedgravningene som ikke inneholdt funn, eller de som ikke ble undersøkt av oss, kan skyldes veiarbeidernes plyndring eller Nicolaysens utgraving i 1852.

Etter 1852

Haugen har tydeligvis ligget som en ruin lenge etter utgravingen til Nicolaysen. Brøgger mente selv å ha sett små rester av haugen i 1915 «...i skogbrynet like op mot prestegaarden og Voll...» (Brøgger 1916:26 og 29 med fig. 41). Allerede i 1852 må en stor del av haugmassene ha blitt dumpet i grøfta, og i de nærmeste årene etterpå har stadig mer jord fra haugen blitt brukt til utjeving av forsenkninger på jordet. Til slutt er haugen blitt helt utplanert og omgjort til åker.

Sammen med jordmassene har brente bein, nagger og spiker og enkelte gjenstander fulgt med ut i grøfta og blitt spredt utover jordet. I sør fant vi enkelte nagler hele 30 m fra nedgravning S 13, og 18 m mot nord lå et stykke av en jernkjele og en jernkjetting sammen med naglefragmenter. Flybildene forteller tydelig om blandete jordmasser opp til 50 m nordover fra haugen, og det er sannsynlig at åkerjorda her inneholder gjenstander og brente bein som er spredt utover. Spydspissen av jern som gårdbrukeren hadde pløyd opp 50 m mot NØ kan også stamme fra skipsgrava (jf. fig. 39).

Det var overraskende at det fortsatt lå så mange skipsnagler samlet i og omkring grop S 13, til tross for årlig pløying og jordbearbeiding gjennom nesten 140 år etter haugens ødeleggelse. Det skyldes nok at plogen

bare har rotet opp de øverste naglene i forsenkningsene. Heller ikke de mange søppelgropene som gårdbrukerne har gravd på åkeren gjennom årene, har ført til store forandringer i funnfordelingen. I åkerjorda over søppelgrop S 5 ble faktisk noen av de mest interessante gjenstandene funnet, sannsynligvis er de bare raket tilbake over nedgravningen etter at søppelet var deponert og brent. Slike

moderne inngrep skapte forvirring for arkeologene under utgravingen, men sannsynligvis har vi klart å skille mellom gammelt og nytt. Mest skuffende var det at en av de store gropene vest for haugen, der magnetometeret hadde gitt sterkest utslag på hele gravfeltet, viste seg å inneholde svinghjulet til en traktormotor. Gammelt og nytt ligger altså side om side på jordet omkring gravhaugen.

Tabell 4
Funn hvor
borrestilornerte
gjenstander
dateres ved
hjelp av
arabiske
mynter.

<i>Svenske og østlige funn der det forekommer arabiske mynter sammen med Borrestilornerte gjenstander</i>	
<i>Sted</i>	<i>Beskrivelse</i>
Birka grav 644	Manns- og kvinnegrav med to firsidige beslag, bisselbeslag, remmøtebeslag. Samanidisk dirhem slått 920/921 (Arbman 1943:221, Gräslund 2003, Maixner 2004:katalognr. 149, 154, 155).
Birka grav 496	Mannsgrav med heste- og våpenutstyr og bysantinsk drakt. Samanidiske mynter fra første halvdel av 900-tallet (Arbman 1943:144, Hägg 2003).
Birka grav 750	Manns- og kvinnegrav med tungeformet beslag og høvrebetal med Borrestil. To samanidiske dirhemer slått 909/10 eller 911/912 (Arbman 1943:271).
Valsgärde grav 12	Mannsgrav. Remspenne og høvrebetal med Borrestil. Samanidisk mynt slått 952 (Schönbäck & Thunmark-Nylen 2002, Ljungqvist 2006:151).
Vendel grav IX	Mannsgrav. To høvrebetal hvorav ett identisk med Borrehøvret. Samanidisk dirhem slått 914-943. (Stolpe & Arne 1912:59, Strömberg 1965:114).
Antuna, Ed, Uppland	Kvinnegrav og sannsynligvis mannsgrav. Kvadratiske beslag, remmøtebeslag, beltespenne med Borrestil. Samanidisk mynt slått 917/918, men av en type som ofte forekommer i depotfunn fra 950/960-tallet. Kammaterialet antyder en datering til etter 925 (Ambrosiani, K. 1981:23ff, Andersson 1993:33-36, Andersson 2004:304, Hedenstierna-Jonson 2006d:66-69, Bratt 2008:238).
Vårby, Södermanland	Depotfunn med hengesmykker og en rund spenne med Borrestil. Flere samanidiske dirhemer, den yngste slått 937/938 (Hougen 1934:85, Wilson & Klindt-Jensen 1966:93, Pl. XXXIIb).
Vester Vedsted, Ribe	Depotfunn med rundt beslag med Borrestil. Flere samanidiske dirhemer hvorav den yngste er slått 916/917 (Wilson & Klindt-Jensen 1966:93, Pl. XXIX).
Gniezdovo grav 41	Tungeformet og kvadratisk beslag, remspenne med Borrestil. Abbasidisk dirhem slått 905/906 (Stalsberg 2001:392, Duzcko 2004:162, Fig. 38a).

KAPITTEL 7

KIKKEHULL INN I HAUG 6

7.1 Forundersøkelsene

Haug 6 var uskadd bortsett fra en dyp sjakt etter et gammelt haugbrott som var ført inn til sentrum fra nordre haugkant. Den er i dag ca 45 m i diameter og 6-7 m høy, men må ha vært en del høyere før haugbrottet fjernet sentrumsdelen. Den er omgitt av en grøft som er forholdsvis jevnt utformet og har en gjennomsnittlig bredde på ca 15 m. Mot nord, vest og sør fører smale passasjer eller bruer inn til haugfoten. Sannsynligvis har det opprinnelig vært en liknende bru inn fra øst, men som seinere har rast ut i grøfta.

Både i 1988 og 1989 utførte et profesjonelt oppmålingsfirma radar- og magnetometermålinger på gravhaugen.¹⁹ Instrumentene ble trukket over haugens høyeste punkt langs to linjer vinkelrett på hverandre (linje 4000x og 4050y), og vi fikk dermed uttegnet en profil både på tvers og langs av plyndringssjaka. Radargrammene viste at sjaka var gravd helt ned til bunnivå, kanskje også litt ned i den naturlige undergrunnen. Den var klart avgrenset. På begge sider var det markerte sammenhengende reflektorer som viste at haugen her var urørt og lagdelt med en blanding av tykke og tynne lag av ulike typer materiale. På bunnen var det et sammenhengende lag som kunne bestå av stein eller leire. Massene i plyndringssjaka var omrotete, men enkelte reflektorer kunne tyde på at det her fantes gjenstander som var deponert i de sekundære fyllmassene (jf. fig. 21). Målingene med magnetometer støttet godt opp om resultatene av georadarmålingene.

Ingen målinger viste spor etter kraftige konstruksjoner, og det kom ikke fram noen indikasjoner på at det fantes skipsrester i gravhaugen.

¹⁹ Oppmålingen ble utført av Ole Christian Pedersen og Geir Veslegard for henholdsvis Noteby A.S og Geomap A.S (Pedersen & Veslegard 1988, Pedersen & Veslegard 1990).

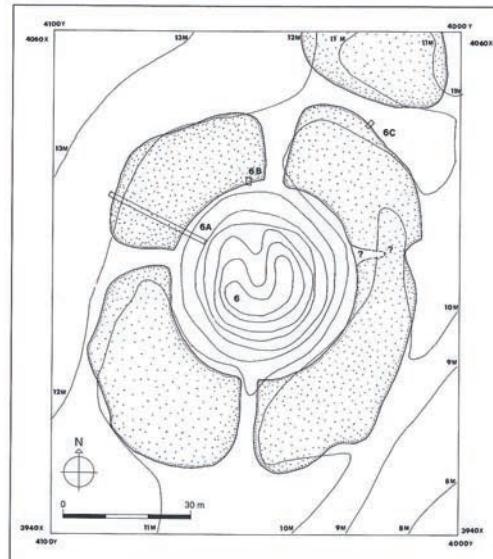


For å få mer informasjon om haugens innhold, ble det foretatt dypboringer ned til 5-6 m under haugtoppen. De 6 cm breie jordprofilene var som kikkehull inn mot haugens sentrum og ga forbausende mange opplysninger. De viste at haugen var anlagt på et underlag av fin sand med leire med stein over. Selve haugen var bygd opp av humusholdig sandjord mellom lag av torv og trekullholdig, mørk jord. Boring ned gjennom de omrotete fyllmassene i plyndringssjaka brakte opp et brent beinfragment fra en dybde på 3-3,5 m, samt en god del trekull fra ulike nivåer. Dette var en klar indikasjon på at haugen var bygd over en brannggrav som var blitt delvis ødelagt ved haugbrottet. Nær overflaten av haugens sider ble det også funnet kullholdig humusjord som antakelig stammer fra utkastete masser fra plyndringssjaka.

Mulighetene for å finne rester etter vikingskip i haugen var dermed betydelig redusert etter bare noen få dagers overflategranskning. Med erfaring fra undersøkelser av liknende storhauger i

Fig. 40
Foto av haug 6 med fotgrøft og dypt spor etter plyndringssjaka sett fra vest.

Fig. 41
Plantegning av haug 6 med fotgrøfter, bruer inn til haugen og inn tegnet utgravningssjakt mot nordvest.

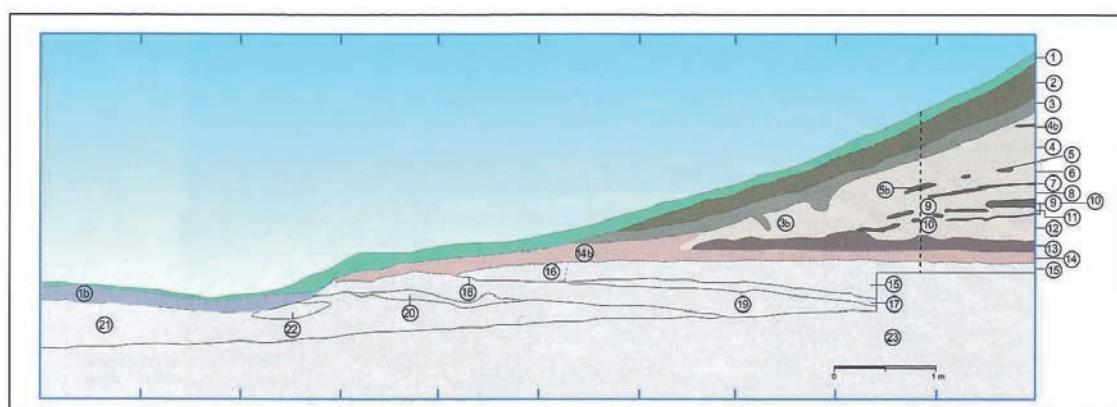


Øst-Norge og Sverige, kunne vi forvente at det nær sentrum befant seg en brannggrav og at mange av gravgavene var skadet på likbålet. Men resultatene av prospekteringen skulle utprøves gjennom en utgravning, og for vårt prosjekt var det ikke målet å finne vakre gjenstander, men kunnskap som kunne fortelle oss om gravfeltets historie.

7.2 Forventninger når haug 6 åpnes

Nå var tiden kommet til å teste overflateundersøkelsene gjennom en nøyaktig utgravning. Haugen var så stor at det ikke kunne komme på tale å undersøke de midtre partiene, vi måtte nøye oss med et lite kutt inn i en sidekant. Da ville vi også unngå å skade eventuelle urørte konstruksjoner eller funnforhold nær sentrum. Vi bestemte oss for å legge en 1 m brei utgravningssjakt inn i nordre haugside og deretter forlenge denne tvers over hauggrøfta fram til flat, urørt mark på motsatt side. Dermed kunne vi få fram en profil gjennom hele denne delen av monumentet for å forstå historien til både grøft og haug. Det var store jordmasser som skulle

Fig. 42
Snitt gjennom haug 6 med åkerjord og trekull langs bunnens (lag 13-14) og utkastete masser fra haugen øverst (lag 2-3). Mellom haugkanten og hauggrøfta ses en 2,5 m brei, flat brem som viser at haugen opprinnelig har vært 5 m mindre i tverrsnitt.



flyttes, og en vanlig utgraving for hånd kunne aldri komme på tale. Her måtte sterke krefter settes inn i form av en traktorgraver med en dyktig fører.

Selv om vi bare skulle undersøke ytterkanten av monumentet, ville det være uforsvarlig å la traktorgraveren gå i gang uten videre. Først måtte prøveruter håndgraves og jordmassene finsoldes for å forsikre oss om at det var trygt å sette inn maskinkraft. På overflaten var det mulig å se at jordmasser fra plyndringssjaka var kastet over den opprinnelige haugkanten og nedover skråningen. Her kunne det teoretisk ligge gjenstander og funnmateriale som opprinnelig kom fra sentrum av haugen, og som haugbryterne hadde slengt ut sammen med jordmassene. Var vi heldige kunne vi også finne gjenstander eller daterbart materiale fra selve haugbrottets tid, noe som kunne hjelpe oss til å tidfeste denne handlingen.

Den første gravningsdagen på *Skipshaugen* hadde vært spesiell, men den 14. august 1989 ble ikke mindre høytidelig. For første gang i nyere tid skulle en av storhaugene på Borre åpnes.

Haug 6 har en spesiell plass i norsk historie, og fortidas hendelser kan enda føles under de høye trekronene. Både *Ynglingatal* og Snorre Sturluson forteller at ynglingekongen Halvdan Fret Øysteinsson er gravlagt på Borre, og mange besøkende i parken kunne derfor fortelle oss at haugen kalles Halvdanshaugen fordi kong Halvdan var gravlagt her. Det var her A.W. Brøgger åpnet Borre Nasjonalpark i 1932 og uttalte at «...jeg tror det er meget som taler for at den haugen vi her står ved, kan være kong Gudrøds grav.» (Brøgger 1932). I kanten av haugen ser vi enda fundamentsteinene til talerstolen og tribunen fra nazistenes pinsestevner, og vi kjenner godt bildet av Quisling på talerstolen en pinsedag i 1943 med gravhaugen som bakgrunn (jf. fig. 14).

Forventningene til vår undersøkelse var store; blant fagfolk og journalister, og ikke minst hos

besökende som strømmet til våre omvisninger. Langsomt arbeidet vi oss ned i vår prøvesjakt, først for hånd og så med maskinkraft. Etterhvert fikk vi renset fram en imponerende lengdeprofil gjennom grøfta og haugens ytterkant. Lag over lag med ulike farger og sammensetninger framsto tydelig i profilen, og etter diverse analyser og fortolkninger var det mulig å lese viktige deler av monumentets historie ut fra dette kirurgiske snittet inn i haugsiden. De mange interesserte som fulgte utgravingen, var nok imponert over hva en arkeologisk utgraving kan avdekke, men skuffelsen over resultatet var nok stor hos mange. Alt tydet på at det var en enkel brannggrav i haugen, muligheten for å finne et ubrent skip var borte, og det skulle snart vise seg at grava ikke engang var fra vikingtid!

For arkeologene var dette resultatet ikke uventet, det bekreftet langt på vei hva overflatesonderingen hadde antydet om haugens oppbygging, og etter undersøkelsen av *Skipshaugen* var vi forberedt på at det kunne finnes kremasjonsgraver fra århundrene før vikingtid i noen av storhaugene på gravfeltet. Tvertimot var resultatene av snittgravningen spesielt interessante og spennende, fordi de åpnet for nye fortolkninger av gravfeltets utvikling og satte det inn i en annen historie enn den tradisjonelle og anerkjente.

7.3 Et kirurgisk snitt rører haugens hemmeligheter

Traktorgraveren åpnet forsiktig en 30 m lang og én m brei sjakt på tvers hauggrøfta, fra urørt mark i vest til fem m inn i haugsida. I den opprensete sjaktprofilen var det etterpå mulig å lese sentrale kapitler av monumentets historie, og resultatene stemte overraskende godt med magnetometermålingene og boreprøvene.

Grunnen under haugen består av et 50-60 cm tjukt nivå av naturlige sand- og gruslag som er avsatt over ren leire. Derover fulgte et 10-15 cm tjukt, grålig jordlag med enkelte trekullpartikler som, ifølge pollenanalsysen, er et opprinnelig åkerjordlag (lag 14, Høeg 1990, Høeg 2004). Direkte over åkerjorda lå et ca 10 cm tykt, mørkt blandingslag av trekull og jord ispedd brente beinfragmenter som er artsbestemt til sau/geit, hund og menneske (lag 13, Hufthammer 1995). Dette betyr sannsynligvis at laget stammer fra en brannggrav, og at rester etter likbålet var samlet opp og lagt utover åkeren før haugen ble bygd. Ut fra våre undersøkelser er det ikke mulig å si hvor selve kremeringen har foregått, det kan ha skjedd et sentralt sted i haugen eller på en spesiell lokalitet i nærheten.

Over det trekullholdige laget var selve haugen bygd opp av humusholdig sand med enkelte

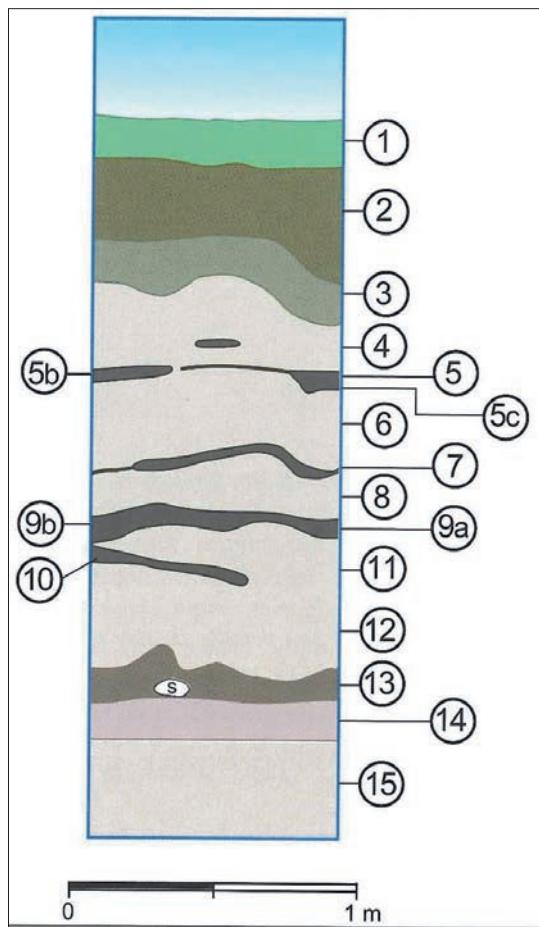


Fig. 43
Foto av indre ende av utgravingssjakta. Oppriinnelig åkerjordlag med trekull ses i bunnen (lag 13-14) og et tykt lag av jordmasser fra plyndringsgrøfta øverst (lag 2) (sml. fig 44).

trekullpartikler innblandet (lag 4, 6 og 12). Haugmassene er delt opp av flere tynne lag av torv og trekull som tydelig er fyllt på etter hvert som haugen vokste i høyden, kanskje for å stabilisere sanden og hindre utrasing (lag 5, 7, 9 og 10). Flere ganger har det vært brent bål på den midlertidige overflaten før haugen ble bygd videre i høyden. I ett slikt kompakte trekulllag ble det funnet et brent beinfragment av sau eller geit, kanskje fra et rituelt måltid under byggeprosessen?

Lag 3 representerer haugens opprinnelige overflate som var blitt overlagret av sammenblandete jordmasser med mye trekull og spredte brente bein (lag 2). Laget var 30-40 cm tjukt innerst i vår prøvesjakt, mens det tynnes gradvis ut nedover skråningen. Det er tydelig at dette er sekundære masser som stammer fra plyndringsgropa inn til sentrum av haugen (jf. fig. 44). Gravbryterne har dels dratt haugmassene ut over grøfta og brua i nord, og dels har de kastet jord ut over haugsidene og nedover skråningen. Lag 2 består derfor av omrotete deler av både haugmasse, brannggrav og åkerjord. Blant de ca 50 beinfragmentene som ble funnet her, kommer noen få fra dyr, bl.a. sau, geit eller hund. De fleste kunne ikke artsbestemmes, men vi må anta at noen av dem kommer fra menneske, og at de opprinnelig har tilhørt de sentrale delene av kremasjonslaget (13), selv om de nå finnes

Fig. 44
Uttegning av lag-følget i snittet innerst i utgravingssjaka.
Nederst åkerjordlaget (14) dekket av trekullaget (13). Øverst plynndringsmasser (lag 2).



nær haugens overflate, bare dekket av et tynt lag grastorv som er dannet i tida etter haugbrottet (lag 1).²⁰

Det framgår av lengdeprofilen at haugens opprinnelige ytterkant befinner seg ca 2,5 m fra nedskjæringen til hauggrøfta (jf. fig. 42). Dette må bety at det tidligere var en flat brem rundt hele haugen, mellom haugfot og grøftekant. Når denne bremmen er så lite synlig i dag, skyldes det at nedrast overflatejord har jevnet den ut. Den opprinnelige haugen har derfor hatt en diameter som er ca 5 m mindre enn det ser ut til i dag. Åkerjordlaget som gravhaugen var bygd oppå, finner vi igjen i profilen på vestre side av hauggrøfta (jf. fig 43-44). Dette forteller klart at grøfta var blitt gravd ned gjennom et sammenhengende åkerlag som opprinnelig har dekket et stort område omkring haugen.

Et kompakt leirlag utgjorde bunnen av hauggrøfta. Sand- og jordmasser over bunnen var blitt spadd opp og benyttet til byggemateriale for gravhaugen. Den kompakte leira slipper ikke vannet gjennom, så i perioder med mye regn blir grøftene fylt med vann, og den får karakter av en vollgrav som omgir gravhaugen. I profilen kan vi tydelig se at det over leirbunnen er et ca

20 cm tykt gytjelag som er avsatt i dette vannet gjennom de århundrene som har gått siden grøfta ble gravd opp. Det er en interessant tanke at den vannfylte grøfta har vært planlagt som en del av selve gravmonumentet som i så tilfelle har hatt en ytre diameter på 70-80 m.

7.4 Pollenanalysen forteller en lang historie

Hypotesen om at haugen var bygd opp av masser fra grøfta ble bekreftet av pollenanalysen. Det antatte åkerjordlaget 14 inneholdt store mengder kornpollen av bygg og hvete, med en overvekt av hvete. Dessuten fantes det litt havrepollen, og øverst i laget var det indikasjoner på at også rug hadde vært dyrket. De mange innslagene av gras- og urtepollen viste at det måtte ha vært beitemark i nærheten, og botanikeren Helge Høeg mente at det hadde vært drevet et vekselsbruk mellom åker, slått og beite i nærområdet før haug 6 var bygd (Høeg 1990, Høeg 2004).

Trekull- og torvlagene inne i selve haugen hadde et liknende pollenninnslaget som åkerjorda under haugen. Dette bekrefter hypotesen om at åkerjord fra grøfta er brukt som byggemateriale. Fosfatverdiene var også omtrent de samme i haugmassene som i undergrunnen rundt haugen, så det er tydelig at grøfta har fungert som et masseuttag for dem som bygde gravminnet.

Trekullaget 13 under haugen hadde omtrent det samme pollenninnslaget av korn som i åkerjorda, men i tillegg inneholdt det en stor mengde av ugrasplanter og urter som burot, løvetann, prestekrage, balderbrå, kamille og ryllik. Botanikeren hadde to forklaringer på dette spesielle forholdet: Enten har brannlaget ligget åpent i minst ett år før haugen ble bygd, slik at disse urtene fikk tid til å vokse opp og sette blomster, eller så har disse blomstene vokst på stedet der kremeringen foregikk og er derfra ført med brannrestene til gravstedet. Kanskje skal vi driste oss til å nevne to andre muligheter: Kan det tenkes at trekullaget var blitt dekket med disse blomsterartene etter at det var raket ut over åkerflaten, og før de begynte byggingen av gravhaugen? Eller stod denne spesielle blomserfloraen i full blomst når kremasjonsrestene ble deponeert på stedet, slik at pollenninnholdet kan si oss noe om hvilken tid på året begravelsen foregikk?

Analysen av trekullet fra lag 13 ga oss enda en overraskelse. Det dreier seg hovedsakelig om ved fra varmekjære lauvtrær som ask, lind, alm og eik. Pollen fra disse trærne forekommer relativt sjeldent i de samtidige pollendiagrammene fra lagene i selve haugen, og det er lite rimelig at de har grodd i stort antall i nærområdet. Sannsyn-

20 Funnet er katalogisert som C 51621 a-b

ligvis dreier dette seg om trekull fra likbålet som er blitt fraktet til gravstedet. Det er derfor påfallende at ask, som i norrøn mytologi var livets tre Yggdrasil, dominerer så sterkt blant trekullet. Kan det tenkes at dette treslaget ble bevisst plukket ut til likbålet på grunn av den spesielle plass dette treet hadde i mytologien? (Steinsland 2005:100-105).

Den romerske forfatteren Tacitus beskriver germanernes gravskikk omkring 100 e.Kr. og peker på at det ble «...benyttet bestemte tresorter under brenningen av deres fremste menn». Terje Gansum og Terje Østigård har laget en oversikt over undersøkelser av trearter som er benyttet ved kremasjoner i skandinaviske jernaldergraver og peker på at materialet er lite og uoversiktig, men at det er en tendens til at eik og furu ofte forekommer. I et trekull fra en gravhaug på Haugar i Tønsberg, som er datert til ca 750-950 (mest sannsynlig 800-tallet), ble det funnet en overvekt av eik og hassel. De peker på viktigheten av å foreta nye treartsbestemmelser av trekull fra kremasjonsgraver for å kunne forstå rituelle og kosmologiske tanker som var knyttet til jernalderens gravskikk (Gansum & Østigård 1999:81-87).

I haugens opprinnelige overflate var det lite kornpollen å finne, men mest fra gras av ulike arter. Etter at haugen var ferdigbygd ble altså nærområdet hovedsakelig brukt som beitemark i et nesten treløst landskap. Gytjelaget som i historisk tid er avsatt på bunnen av grøfta, hadde et pollenninnhold som viser spor etter korndyrking, beiteplanter og høye verdier av gran, furu og bjørk. Dette forteller om et jordbrukslandskap av liknende art som i nyere tid (jf. kap. 7.6).

7.5 Når ble gravhaug 6 bygd?

Vi fant ingen daterbare gjenstander i våre utgravningssjakter. Men heldigvis inneholdt både åkerjordlaget og kremasjonslaget store mengder trekull som kunne benyttes til radiokarbondateringer. Trekull fra åkerjorda besto hovedsakelig av eik med et lite innslag av hassel, og det er fare for en viss egenalder dersom gammel eikeved er benyttet. Dessuten var åkerjorda bare 12 cm dyp, og det mulig at laget har vært rotet om mange ganger av ard eller hakke. Sely om prøven stammer fra bunnivået, behøver den derfor ikke tilhøre åkerens eldste fase. ^{14}C -dateringen ble kalibrert til 640-830, så tidsavgrensningen er ikke særlig presis (BP 1310±100; T-8846).

Dateringen av trekull fra selve kremasjonslaget ble heldigvis mer nøyaktig. Vi tok ut en prøve i toppen av laget, og vi sorterte bort treslag som kan ha stor egenalder for å begrense usikkerhetsfaktoren mest mulig. Dateringen til 560-720

bør derfor kunne angi et sannsynlig tidsintervall for begravelsen (BP 1390±80; T-8842). En fellesverdi for begge ^{14}C -dateringene kan muligens avgrense tidspunktet for haugens byggetid ytterligere: 620-720 (BP 1358±62).

Grava er altså fra merovingertid, og analysen antyder at den eldste delen av denne perioden er mest sannsynlig. Haug 6 er derfor mer enn 200 år eldre enn skipsbegravelsen i haug 1. Det er også interessant å fastslå at gravleggelsen må ha funnet sted på omtrent samme tid som de eldste sporene etter aktivitet på det stedet der *Skipshaugen* seinere ble bygd, og samtidig med bosetningen i nedre del av skråningen mellom *Skipshaugen* og servicehuset i parken (se kap. 11.2). Resultatet viser også at gravfeltet har hatt en lang bruksperiode som strekker seg over både merovingertid og vikingtid.

7.6 Haug 6 sin historie

Haugen ligger i dag i nedre kant av et sammenhengende tørrlendt område som strekker seg fra toppen av raet til terrassekanten ovenfor strandsumpen. Store deler av dette området synes å ha vært åker og beitemark før haugen ble bygd. Det har vært et åpent landskap uten skog.

Begravelsens tid

En gang mellom 560 og 720 (muligens 620-720) begraves en mektig person i nedre kant av åkerlandet, og det bygges en stor gravhaug over den enkle branngrava. Den døde var blitt kremert, og rester fra likbålet sammen med brente beinfragmenter var samlet opp og deretter spredt utover åkeren som et tykt trekullholdig lag direkte på åkerjorda. Hvor selve kremeringsstedet har vært, vet vi ikke. Den døde kan ha blitt brent der hvor haugen ligger i dag, men det er like sannsynlig at likbålet har stått et sted i nærheten. Dersom det store pollenninnholdet av blomsterurter i brannglassen skyldes at disse blomsterartene har vokst ved kremeringsstedet, antyder det hvilket plantemiljø det har vært på stedet, og det kan vise at begravelsen har foregått i sommerhalvåret.

Det sentrale gravstedet er ikke lokalisert, men det er mest sannsynlig at det befinner seg nærmere sentrum.²¹ Det kan derfor ha blitt fullstendig ødelagt ved haugbrottet. Utgravning av

Tabell 5
 ^{14}C -dateringer fra haug 6. Dateringen viser at haugen er mer enn 200 år eldre enn skipsbegravelsen i haug 1.

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnkontekst
T-8842	BP 1390±80	560-720	Trekull	Under haugen
T-8846	BP 1310±80	640-830	Åkerjord	Under haugen
Gjennomsnittsverdi	BP 1358±62	620-720	Trekull	

21 Jfr. note 20

branngraver i andre storhauger fra yngre jernalder i Norge har vist at hoveddelen av de kremerte beina ofte ble nedlagt samlet sammen med forbrente rester av gjenstander som har vært med på likbålet. Noen ganger er et bronsekar av høy kvalitet brukt som gravurne, for eksempel i haug 1 og 2 på Myklebust i Eid i Nordfjord (Lorange 1876:155, Schetelig 1905:34, Schetelig 1912:186), men vi kjerner også eksempler på at de brente beina er oppbevart i en enkel jernkjele slik Nicolaysen antok for grava i *Skipshaugen* (Sjøvold 1944:20, 63-64, Schetelig 1905:32). Mulighetene er mange, og vi kan bare spekulere over hva som befinner seg i sentrum av haug 6. Det eneste vi vet er at magnetometer- og radargrammene antyder at det kan ligge metallgjenstander i plyndringssjakta og i urørte partier i sentrum.

Gravhaugen er i dag ca 47 m lang NS og 43 m brei ØV, men dette er ikke dens opprinnelige størrelse. Jord og sand fra plyndringssjakta er blitt kastet ut over haugsidene, og dermed har haugens form og størrelse blitt endret. Opprinnelig har dens tverrmål vært ca 5 m mindre, og den har vært omgitt av en 2,5 m brei brem av opprinnelig markoverflate som var bevart mellom haugkant og grøft. Det er mulig at denne bremmen rundt haugfoten var planlagt helt fra begynnelsen for å gi monumentet en spesiell form. Selve den oppbygde haugen kan derfor anslås til å ha vært ca 42 m lang NS og ca 38 m ØV.

Trekullagets utstrekning har vi heller ikke fastslått med sikkerhet. I vår prøvesjakt lå det trekullrester nesten ut til ytterkanten av gravhaugen. Dette betyr sannsynligvis at det har dekket en tilnærmet sirkulær flate med en opprinnelige diameter på ca 35 m. Når vi vet at laget var gjennomsnittlig 10 cm tykt, dreier det seg om betydelige brannrester som er raket utover åkeren, anslagsvis 96 kubikkmeter.

Grøfta rundt haugen er jevnt utformet, nesten sirkulær med en ytre diameter på 70-80 m. Største grøftebredde varierer mellom 20 og 26 m. Tre markerte bruer fører inn til haugen, og de er orientert mot henholdsvis N, V og S. Bruene har omrent samme dimensjoner, lengdene varierer mellom 15 og 20 m og breddene er gjennomsnittlig ca 5 m. Fra østre side av haugfoten stikker det et lite nes ut i grøfta. Dette er muligens den indre delen av nok en bru som har rast ut i grøfta. Her er det ofte høy vannstand, og det finkornete sandlaget i bruhaugen kan lett ha blitt vasket ut. Dersom det virkelig har vært en bru også her, har monumentet hatt en nesten symmetrisk form.

Hoveddelen av haugmassene består av humusholdig sand med karakter av åkerjord. Polleninnholdet har en liknende sammensetning som

åkerjordlaget under haugen og åkerjorda utenfor grøfta, så det er høyst sannsynlig at en del av fyllmassene er spadd opp derfra. For å hente opp byggemateriale fra grøfta har de også gravd seg ned i den naturlig avsatte sanden under åkerjordlaget. Det er trolig dette vi finner igjen i haugprofilen som lysere lag med mindre innhold av humus. Fargenyansene fra topp til bunn i utgravingssjaktas profil viser oss derfor at haugmassene er tatt fra ulike partier av grøfta, og de er blandet sammen etterhvert som haugen vokste i høyden.

De tynne lagene av torv og trekull som vi ser i profilen, viser at jord fra åkeren er kastet inn på haugen til ulike tider under byggeprosessen. Slike lag kan bevisst ha blitt brukt til å stabilisere sandmassene, eller de kan ha oppstått mer tilfeldig når arbeiderne spadde av nye partier med åkerjord. Enkelte rene trekulllag kan skyldes at det er brent små bål på haugoverflaten under byggearbeidet, enten i forbindelse med matlaging eller som en del av ritualer mens arbeidet pågikk (Gansum & Østigård 1999, Myhre & Gansum 2003:87). I ett av disse lagene ble det funnet et brent beinfragment som er bestemt til å stamme fra et pattedyr, enten hund, sau eller geit.

Haugen er altså bygd opp av masser fra grøfta, men selv med det blotte øye ser det ikke ut til at dette har vært tilstrekkelig for å bygge den store gravhaugen. En masseberegnung bekrefter dette. Fra grøfta er det bare hentet opp ca 3 000 kubikkmeter, mens haugen er beregnet til å inneholde mellom 5 300 og 6 000 kubikkmeter, avhengig av om haugens opprinnelige høyde har vært 7 eller 8 m. Dette betyr at omrent halvparten av de nødvendige byggemassene må ha blitt fraktet fra et annet sted.

Grøfta er gjennomsnittlig ca 90 cm dyp, og profilen viser at det fortsatt ligger et sandlag igjen på bunnen. Under sandlaget er det kompakt leire som også kunne ha vært brukt som byggemateriale. Det har altså vært mer enn nok masse å hente fra grøfta, dersom det hadde vært ønskelig. Kanskje ville haugbyggerne først og fremst bruke åkerjord til monumentet, og da måtte de lenger bort dersom de ikke skulle utvide grøfta i bredden. Kanskje var det viktig å beholde den symmetriske formen og det spesielle innbyrdes forholdet mellom grøft og haug? Også i dag framstår haugen som et vakkert, nesten symmetrisk oppbygd gravmonument.

Haugbrottets tid

En plyndringssjakt med en bredde på ca 10 m fører inn til sentrum av haugen fra bruhaugen i nord. Radargrammet tyder på at det fortsatt ligger et urørt bunnlag igjen i sjaktas ytre deler, mens det er gravd ned til haugbunnen i sentrum. En del

av de oppgravde massene er dratt ut mot den nordre brua, men det meste er kastet utover haugsidene og har rast ned skråningene. Det er denne plyndringssmassen som utgjør lag 2 i vår utgravingssjakt. Innholdet av brente bein og trekull i de utkastete massene kan tyde på at haugbrottet er blitt ført helt ned til selve kremasjonslaget på bunnen. Boreprøvene i plyndringssjakta viser at jorda her er omrovet og kan inneholde rester etter trekullaget med brente bein fra haugens sentrum. Kanskje befinner det seg også forbrente gjenstander fra en sentrumsgrav i disse massene?

Foreløbig har det ikke vært mulig å datere tidspunktet for haugbrottet. Vår utgraving har imidlertid vist at det må ha skjedd etter at det tykke vegetasjonslaget på haugens opprinnelige overflate hadde etablert seg (lag 3).

Etter haugbrottet

Plyndringssjakta har tydeligvis fått ligge urørt lenge, og sidene er gradvist rast inn til massene har stabilisert seg. Et nytt, tykt vegetasjonsdekke dannet seg både i sjaktskråningene og over de utraste plyndringssmassene langs haugens sider.

Grøfta rundt haugen har til tider stått full av vann, og et 20-30 cm tykt gyttelag er etterhvert blitt avsatt på bunnen. Pollenanalysen herfra viser at det har vokst gran og bjørk i nærheten, mens det er påfallende få pollen etter varmekjære lauvtrær som eik, ask og hassel. Kornpollen forteller om åkerbruk et stykke unna, og det har også vært beitemark i området. Dette stemmer godt overens med bruken av *Sletta* og raskråningen i historisk tid.

KAPITTEL 8

HAUG 7 RØPER NOEN AV SINE HEMMELIGHETER

8.1 Metodiske valg

Det enkle kirurgiske snittet inn i haug 6 hadde gitt overraskende gode resultater. Utgravnningen bekreftet langt på vei den informasjonen som var innsamlet gjennom overflatesonderingene, og i tillegg hadde den gitt oss ny kunnskap om gravfeltet og nytt materiale til naturvitenskapelige analyser. Vi hadde fått informasjon om haugens innhold og datering, om forholdet mellom haug og grøft og om hvordan haubrottet var utført.

Nå var tida kommet for å studere haug 7 nærmere for å se om denne storhaugen hadde en tilsvarende historie som haug 6. Vi var særlig interessert i å undersøke om også denne inneholdt en brannggrav fra merovingertid, og om det var mulig å datere når haubrottet hadde foregått. Derfor måtte vi også her åpne opp et kikkehull inn mot haugens sentrum. I haug 7 var nesten all masse fra plyndringssjaka kastet rett ut fra sjaktåpningen og lå nå som en breitunge ut over haugfoten, den indre del av den sørligste brua og et stykke ut i grøfta (jf. fig. 46). Dersom vi var heldige ville et snitt gjennom plyndringsmassene kunne fortelle oss mye om den kronologiske sammenhengen mellom haug, bru og grøft og kanskje gi en mulighet for å datere tidspunktet for haubrottet.

På bakgrunn av de gode resultatene fra haug 6, bestemte vi oss for å maskingrave en sjakt fra haugkanten og langsetter den sørlige bruia. I sjaktpalen burde vi også her kunne studere viktige hendelser i haugens historie ved hjelp av pollenanalyse, fosfatundersøkelse og ¹⁴C-dateringer.²²

8.2 Historien avsløres i to små prøveruter

Før maskingraveren fikk skjære seg ned i de urørte lagene, måtte vi håndgrave små prøve-



snitt for å sikre oss at ikke uerstattelige verdier kunne bli ødelagt. Første prøverute på 2 x 1 m ble lagt midt oppå det flate partiet av utkastet plyndringsjord, like foran munningen av haugbryternes sjakt. Vi mente det var sannsynlig at de øverste lagene her måtte representere de siste jordmassene som var kastet ut fra sentrum av haugen, og var vi heldige kunne rester fra en ødelagt grav i sentrum faktisk ligge like under overflaten. Ganske riktig! Ikke før var grastorva forsiktig tatt bort, så fikk vi blottlagt overflaten av et blandingslag av jord og trekull med enkelte brente beinfragmenter innblandet. Dette laget fortsatte ned til ca 80 cm der vi traff på et nytt lag som måtte være haugens opprinnelige overflate.

Tungen av utkastete plyndringsmasser representerer faktisk et omvendt snitt av gravhaugen, med haugens bunnlag på toppen og grastorv fra den opprinnelige overflaten i bunnen. Dersom vi kunne datere trekull fra ulike nivåer i plyndringsmassen, ville vi også få tidsfestet de tilsvarende lagene inne i gravhaugen. I en dybde av 30-40 cm fant vi mye trekull og flere brente beinfragmenter, så det er sannsynlig at dette

Fig. 45
Foto av haug 7 i vinterskrud. Sett fra sør. Plyndringssjakt ses sentralt i haugen.

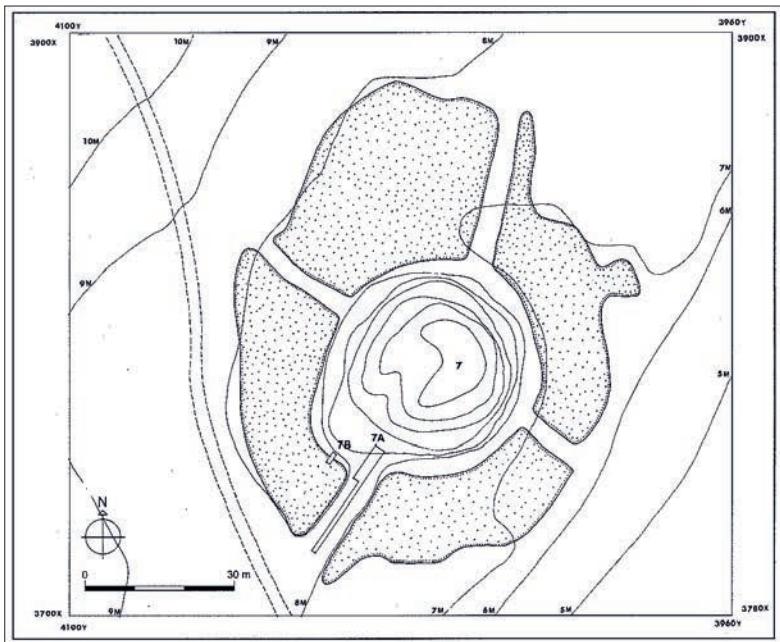


Fig. 46
Planleggning av
haug 7 med fot-
grøfter, broer inn
til haugkanten og
utgravningssjakta.

representerer materiale fra et kremasjonslag på bunnen av gravhaugen. To trekullprøver herfra ble sendt inn til radiokarbondatering. Resultatet stemte svært godt overens med vår antakelse om at haug 7 skulle være fra omtrent samme tidsperiode som haug 6 (530-710 og 540-710 (BP 1415±90; T-10056 og BP 1400±80; T-10055). Siden begge prøvene sannsynligvis representerer samme bunnlag i haugen, kan en fellesdatering muligens avgrense tidfestingen til 580-690 (BP 1406±59). Selv om disse prøvene ikke er tatt direkte ut fra selve kremasjonslaget er det en god mulighet for at de gir oss begravelsens tid.

Siden den ytre delen av plyndringsmassene lå som en tunge ut i grøfta, kunne det tenkes at den dekket over et gytjelag som var avsatt der før haugbrottets tid. Dersom det var mulig å datere og pollenanalyse dette gytjelaget, kunne vi både finne en bakre tidsgrense for haugbrottet og fastslå hvordan vegetasjonen var på Borre på dette tidspunktet.

Igjen hadde vi truffet et prøvested som ga oss viktige resultater. I en prøverute på 1 x 0,5 m kom vi 80 cm ned gjennom omrotet plyndringsjord (jf. fig. 47). Med pollenbor kom vi enda 45 cm dypere og fant her et 1 cm tykt gytjelag som var avsatt på bunnen av grøfta, og som var forseglet under utkastete masser fra haugbrottet. Når vi sammenlikner med gytjelagets tykkelse på 20-30 cm i grøfta rundt haug 6, indikerer det tynne skiktet ved haug 7 at det var gått relativ kort tid mellom haugbygging og haugbrott. Pol-

Tabell 6
¹⁴C-dateringer fra
haug 7.

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnkontekst
B-59422	BP 1580±70	410-570	Trekull	Lag 13
T-10054	BP 2030±150	340 f.Kr.-120	Trekull	Lag 11
T-10055	BP 1400±80	530-710	Trekull	Lag 2
T-10056	BP1415±90	540-710	Trekull	Lag 2
Gjennomsnittsverdi	BP 1406±59	580-690	Trekull	

lenanalysen av gytjelaget viser at det inneholdt svært mye pollen av siv og vannplanter som må ha grodd i den vannfylte grøfta. Av trepollen var det mest bjørk og furu, men litt hassel og or hadde også vokst i nærheten. Siden det også var lite granpollen i gytjelaget, måtte haugbrottet ha blitt utført etter at grana var innvandret til Borre for 11-1200 år siden (Høeg 1990, Høeg 2004:232).

Karbondateringen av gytjelaget bekreftet denne hypotesen godt: Mellom 770 og 1210, men med en største sannsynlighet til 860-1040 (BP 1065±100, Ua-1555). Siden dateringen er basert på humusinnholdet i et tynt gytjelag er usikkerhetsmarginen stor, er det foreløpig bare mulig å si at grøfta har stått åpen i dette tidsrommet, og at haugbrottet må ha foregått kort tid deretter.

8.3 En profil inn i haugens side

En 25 m lang utgravingssjakt ble gravd med traktorgraver langsetter midtpartiet av bruhaugen, fra sjakt 7A og sørover til enden av bruhaugen (jf. fig. 46). Det var meningen at den bare skulle være en meter brei, men et stykke ned i haugkanten støtte vi på rein, finkornet sand som det var svært vanskelig å stabilisere i en loddrett profil. For å hindre utrasing måtte sjakta derfor utvides til to meters bredde inne i haugen, og ved hjelp av kjemiske sprøytemidler lyktes det oss å forsterke profilen lenge nok til å analysere og dokumentere lagfølgen før sjakta måtte fylles igjen.

Profilen gjennom gravhaugen fortalte oss en liknende historie som for haug 6. Haugen var anlagt direkte oppå et åkerjordlag (lag 9) som igjen overlagret et naturlig avsatt sand- og gruslag (lag 18). Åkerjorda var ca 10 cm tykk under haugen og nærmere 20 cm ved haugkanten, sannsynligvis fordi tyngden av gravhaugen hadde presset ned både åkerjorda og undergrunnen. Både over og under åkerjordlaget lå det et tynt trekullskikt. Det underste skiktet kan ha sammenheng med avbrenning av overflaten før åkeren ble anlagt, mens det øverste muligens kan settes i sammenheng med en brannggrav som de brente beinfragmentene vi fant i plyndringsmassene kommer fra.²³

Gravhaugen var bygd direkte over det øverste trekulllaget, på samme måte som påvist i haug 6. I utgravingssprofilen kunne vi skille ut flere byggefaser av sand og grus. Det øverste laget (nr. 4) besto av finkornet sand, mens haugens bunnparti inneholdt mer grus (lag nr. 6, 8 og 10). Dette er den omvendte rekkefølgen av de naturlige lagene i hauggrofta der haugens byggemateriale sannsynligvis er hentet. Mellom

²³ Dessverre ble prøvene fra trekullaget under haugen ødelagt, så vi mangler en direkte datering fra selve kremasjonslaget.

sand- og gruslagene lå det markerte linser og tynne lag med mørk jord og torv med litt trekull innblandet (lag 5, 7, 11 og 13). Dette er tydeligvis gammel åkerjord og torv som er brukt til å stabilisere sand- og grusmassene (jf. fig. 47).

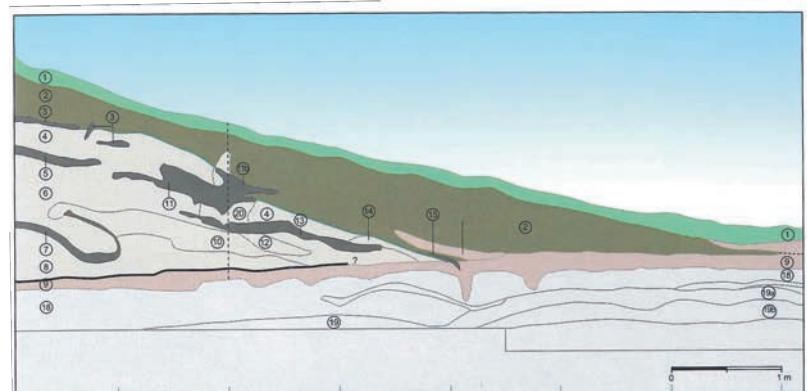
Trekull fra lag 11 i haugen er ^{14}C -dattert så tidlig som 340 f.Kr.-120 e.Kr. (BP 2030 ± 150 . T-10054), mens en prøve fra lag 13 er fra 410-570 e.Kr. (BP 1580 ± 70 ; B-59422). Begge lag er derfor eldre enn den antatte gravdateringen fra sjakt 7A, og det er en bekreftelse på at de stammer fra åkre i haugens nærområde. De forteller om åkrenes alder og viser at gravhaugen må være bygd seinere enn disse dateringene.

Over haugens opprinnelige overflate lå det tjukke lag av plyndringsmasse som var kastet langt utenfor haugkanten og dratt ca 3 m innover brua. På det meste er det ca 80 cm tykt (lag 2). Det består av mer humusholdig jord enn haugen forøvrig, og det inneholder også trekull og noen brente beinfragmenter. Dette betyr trolig at de sentrale, eldste delene av haugen er bygd opp av nesten rein åkerjord. Innblandingen av trekull og brente bein kan komme fra en ødelagt brannggrav nær sentrum, slik det ble antatt for tilsvarende funn fra prøverutene 7A.

De utkastede massene fra haugbrottet var spesielt tjukke ved foten av haugen, og det kunne derfor se ut som om haugen hadde gått helt ut til grøftekanten. I profilen ser vi imidlertid at den opprinnelige haugkanten lå omkring 2 m innenfor grøfta. Dette betyr at haug 7 har hatt en flat brem rundt foten, slik som det også ble påvist ved haug 6. Da vi først var blitt oppmerksom på dette, var det mulig å se en antydning til en slik brem langs haugens østre side, selv om den i enkelte partier var overlagret av nedraste masser. I dag er haugens diameter ca 45 m, men den må opprinnelig ha vært ca 40 m.

I sjaktprofilen var det mulig å se en stolpehullkinnende nedgravning som var ca 50 cm dyp akkurat ved den opprinnelige haugfoten. Under selve utgravningen var vi dessverre ikke tilstrekkelig oppmerksom på denne strukturen, men i etterkant er det mulig å tenke seg at den representerer en markering av reiste stolper som har stått i kanten av haugen. En liknende nedgravning 60 cm utenfor haugfoten kan indikere at det her fantes nok en ytre ring av stolper. Foreløpig må dette bare betraktes som en hypotese som bør etterprøves gjennom en framtidig utgravning.

Profilen gjennom bruhaugen viser at den er en 6 m brei rest av den opprinnelige markoverflaten som har blitt liggende igjen etter at grøfta var gravd opp. Den naturlige undergrunnen var her dekket av et ca 40 cm tykt åkerjordlag (lag 12) som er et minne etter en tid før gravhaugen ble



bygd, da hele denne delen av flaten var et stort sammenhengende åkerland.

Denne profiltolkningen stemmer godt med resultatet av pollenanlysen fra ulike lagene i haugen og på brua (Høeg 1990, Høeg 2004). Åkerlaget under gravhaugen inneholder de samme typene pollen som åkeren under haug 6, men her var antallet byggpollen langt høyere enn hvetepollen. Siden de tynne lagene av åkerjord inne i haugen viser den samme pollensammensetningen som åkeren under haugen, er dette en bekreftelse på hypotesen om at disse lagene stammer fra gammel åkerjord som er spadd opp fra grøfta rundt haugen.

Polleninnholdet i gytjelaget under plyndringsmassene tyder på at åkerbruket tok slutt her etter at gravhaugen var bygd. Landskapet bærer nå preg av beitemark med spredt trevegetasjon. En gang etter haugbrottets tid ble det igjen anlagt åker nærmest rundt haugen. Fram mot vår tid veksler det mellom åker, slått og beitemark i nærområdet, og skogen domineres nå av gran.

8.4 Haug 7 sin historie

Vurderingen av haugens historie er i første rekke bygd på den begrensete arkeologiske undersøkelsen, pollenanlysen og radiokarbondateringene. Likevel er det oppnådd betydelige resultater som dels bekrefter konklusjonene fra haug 6, og dels bringer nye momenter til forståelsen av hvordan området har blitt utnyttet og hvordan gravfeltet utviklet seg.

Før haugen bygges

Hele det nærliggende området hadde vært benyttet til åker og beitemark lenge før haug 7 ble bygd. Beviset for denne slutningen utgjøres av pollen fra et tydelig åkerjordlag både under haugen og på den sørligste bruhaugen. Det inneholder omrent samme pollendifferensialisering som i åkeren under haug 6, men det er tydelig at byggpollen dominerer mest ved haug 7 og hvetepollen ved haug 6. Denne eldste åkerfasen er tidfestet gjennom to radiokarbondateringer fra åkerjordlagene 11 og

Fig. 47

Tegning av profil langs utgravingssjaka. Nederst ses det opprinnelige åkerjordlaget (lag 9) dekket av et tynt trekulllag. Øverst et tykt lag av plyndringsmasser (lag 2) som dekker den opprinnelige ytterkanten av haugen og delvis bremmen mellom haug og hauggrøft.

13 inne i haugen, henholdsvis 340 f. Kr.-120 e.Kr. og 410-570 e.Kr.

Om forskjellen i kornpollen fra under haug 6 og 7 virkelig betyr at korndyrkingen har vært av ulik karakter i de to områdene som bare ligger 125 m fra hverandre, er tvilsomt. Usikkerhetsmomentene ved pollenprøvene er for mange til at vi foreløpig kan si annet enn at hele flaten mellom de to haugene til tider har vært et sammenhengende åkerland der særlig hvete og bygge er dyrket, men også litt havre og rug. ¹⁴C-dateringene tidfester foreløpig denne eldste åkerfasen til tida mellom århundrene før Kristi fødsel og tidspunktet for begravelsen til ca 580-690. Det har vært et åpent landskap med lite skog, og det kan ha vært drevet et vekselbruk mellom åker, beite og slått.

Begravelsens tid

Foreløpig kan vi ikke datere gravleggingen med sikkerhet, men dersom brente bein og trekull i overflaten av plyndringsmassene i sjakt 7A virkelig kommer fra en kremasjonsgrav i sentrum, kan grava være fra 580-690 e.Kr. Det er samtidig eller litt tidligere enn gravleggingen i haug 6. Også denne haugen ble bygd på en gammel åker, og et tynt trekulllag på toppen av åkerjorda kan muligens ses i sammenheng med en kremasjonsgrav i haugens sentrale deler, slik det er foreslått for haug 6.

Haugen er bygd opp av masser som er hentet fra grøfta omkring. Det framgår av lengdesnitt 7A at det i haugen fins skikt av åkerjord og grastorv, men den består hovedsakelig av sand og grus av samme karakter som gjenfinnes i grøfta. I haugen ligger imidlertid sand- og gruslagene i omvendt rekkefølge av den naturlige lagdelingen. Disse funnforholdene forteller oss hvordan arbeidet med haugbyggingen har vært organisert: Først er gammel åkerjord spadd av overflaten av den planlagte grøfta og deponert sentralt på haugplatået. Deretter er den grove grusen under åkeren kastet innpå, og til slutt er den finere sanden brukt til å utforme haugens øvre partier. Innimellom er tynne lag av åkerjord og torv brukt til å stabilisere massene.

Monumentet er regelmessig utformet med en nesten sirkular grøft omkring gravhaugen. Den ytre diameteren, målt mellom ytterkanten av grøftene, er ca 90 m NS og 75 m ØV. Haugen har opprinnelig vært ca 40 m i diameter og har vært omgitt av en 2 m brei brem mellom haugfoten og grøfta. I dag er haugen 6-7 m høy, men før haugbrottet har høyden kanskje vært ca 8 m. De fire bruene inn til haugsidene er parvis motstilt hverandre, og de deler grøfta opp i fire kvadranter. Tydeligvis er bruenes plassering planlagt på forhånd, og de er oppstått ved at den gamle markoverflaten har vært spart. Ved tre av bruene ser vi at det er tatt

ut jordmasser langs deres yttersider, for på den måten å forlenge passasjene på en kunstig måte. Bruenes lengde varierer mellom 13 og 30 m, mens breddene varierer mellom 3 og 6 m.

For å bygge denne store haugen var det behov for ca 5 500 kubikkmeter masse dersom den opprinnelig var 7 m høy, ca 6 300 kubikkmeter dersom høyden var 8 m. Fra grøftene er det i henhold til en masseberegnning hentet bare ca 2 500 kubikkmeter, dvs. langt mindre enn halvparten av behovet. Dette er forunderlig, fordi det hadde vært meget enkelt å spa opp mye mer sand og grus fra grøftene. Grøftesektorene varierer i bredde og dybde. I SV er den smal og dyp mens den er opp til 40 m brei og bare omkring 50 cm dyp i NV, og særlig fra denne sektoren kunne det tas store mengder byggemateriale. Dersom masseberegningen er riktig, må det ha vært behov for å transportere mye haugmasse fra et område i nærheten. Dette kan bety at grøftene ikke bare er anlagt som masseuttag for byggingen av gravhaugen. Sammen med bruene inn til haugsidene har de vært planlagt som en del av gravmonumentet.

Haugbrottets tid

En ca 15 m brei plyndringssjakt har blitt gravd inn til haugens sentrum fra bruia i sør. Til forskjell fra haug 6 er plyndringsmassene her ført ut gjennom sjakta og deponert som en tydelig terrasse ved munningen med en tungeformet avslutning ned i grøfta og ut over bruia. Haugskråningens form i vest og øst antyder at litt jord også er kastet ut over haugsidene, men ikke i slike mengder som ved haug 6.

Radargrammet tyder på at større områder av sentrum er ødelagt ved haugbrottet, og utslagene antyder at det kan ligge gjenstander fra grava i de utkastete massene, både i og utenfor plyndringssjakta. Dette stemmer godt med funnene av brente beinfragmenter og trekull i prøverute 7A, og som er antatt å komme fra en kremasjonsgrav i sentrum.

Eksepsjonelt gode stratigrafiske forhold under plyndringsmassene har gjort det mulig å identifisere og analysere et tynt gyttjelag som har vært avsatt i grøfta en gang i perioden mellom gravleggingen og haugbrottet. ¹⁴C-dateringen til mellom 770 og 1210, med en største sannsynlighet mellom 860 og 1040, gir oss en bakre grense for når haugbrottet kan ha funnet sted.

Pollenanlysen av gyttjelaget viser oss at det i tidsrommet mellom haugbyggingen og haugbrottet ikke har vært drevet vesentlig med åkerbruk i nærområdet. Det har trolig vært beite- og slåttemark i en åpen skog av bjørk og

furu med litt gran og hassel. Til tider har det stått vann i grøfta, og det har grodd starr, mjødurt og vannplanter langs kantene.

Etter haugbrottet

Plyndringssjaka har etterhvert rast sammen, massene har stabilisert seg og er blitt dekket av grastorv og annen vegetasjon.

Gjennom årene er gytje deponert i grøftene, og på enkelte steder er laget blitt 30-35 cm tykt. Pollenalysen av gytjelaget gir et tilsvarende vegetasjonsbilde som ved haug 6: En åpen skog som domineres av furu og gran med litt bjørk innimellom. Det er spor etter beite- og slåteland, men korndyrking har foregått ikke langt unna, vi må anta på flaten mellom haugene og i skråningen opp mot Prestegården.

KAPITTEL 9

NYTT LYS PÅ GRAVFELTET

9.1 Funn fra de øvrige gravminnene

Undersøkelsene av *Skipshaugen*, haug 6 og haug 7 kunne tyde på at gravfeltet har vært i bruk mellom ca 600 og 925 e.Kr. Foreløpig så det ut til at storhaugene 6 og 7 var de eldste på feltet, mens begravelsen i *Skipshaugen* er den yngste. Det er altså en tendens til at de eldste storhaugene ligger nærmest stranda, mens de yngre ligger lengre opp i skråningen.

Samtidig viser erfaringene fra *Skipshaugen* at storhaugene kan ha en komplisert historie. De kan inneholde graver fra ulike tidsperioder, de kan være bygd over eldre gravhauger og det kan finnes eldre boplasser og gammel åkermark under dem. Også mellom gravhaugene må vi forvente å finne spor etter ulike typer av aktiviteter fra mange tidsperioder.

Haug 6 og 7 er trolig bygd over branngraver, og trekulllaget under haugene inneholdt brente bein og rester fra likbålene som er ^{14}C -datert til 6.-8. århundre. Skipsgrava fra ca 925 i haug 1 kan også ha vært en brannggrav, men denne konklusjonen er usikker. Det er mulig at de brente beinfragmentene som ble funnet her stammer fra en eller flere eldre graver som i henhold til ^{14}C -dateringene kan være fra samme periode som haug 6 og 7. Branngavskikken synes å ha vært dominerende på gravfeltet, og vi må regne med at også flere av de øvrige haugene inneholder kremasjonsgraver.

Vi har også sett at haugene er bygd opp av ulike typer av jord, sand eller grus. Åkerjord fra nærområdet har vært det viktigste byggemateriale, men også sand- og grusmasser fra undergrunnen er benyttet. En god del av haugmassene kommer fra grøftene omkring haugene, men det ser ikke ut til at dette har vært tilstrekkelig, så mye byggemateriale er hentet annet steds og transportert til byggeplassen. Grøftene omkring haug 6 og 7 er regelmessig utformet, med sym-



metrisk plasserte bruer inn til haugene. Både grøfter og bruer må betraktes som planlagte og integrerte deler av gravmonumentene.

Erfaringene fra utgravningene i haug 1, 6 og 7 ble prøvet gjennom mindre undersøkelser i de øvrige gravhaugene på gravfeltet.

Fig. 48
Ny oppmåling av
gravfeltet på
Borre. Samme
figur som fig. 22.

9.2 En ryttergrav fra haug 2?

På Nicolaysens kart fra 1852 er haug 2 inntegnet ca 50 m SØ for *Skipshaugen*, og den kan ses på Flintoes tegning fra 1838. Da A.W. Brøgger besøkte Borre i 1915 hadde «...den karakter av en ruin» (Brøgger 1916:26). Også Charlotte Blindheim så rester av haugen i 1954, men hun trodde det var bunnlaget av *Skipshaugen* hun sto overfor (Blindheim 1954:19). På Liestøls kart fra 1975 ble ruinen av haug 2 riktig inntegnet like innenfor inngangen til nasjonalparken.

Bunnlaget av gravhaugen kan enda ses i vinterhalvåret når vegetasjonen er borte. Hele innmaten er fjernet nesten ned til undergrunnen, men bunnlaget ligger der fortsatt som en ujevn overflate av grus, sand og jord. Partier av haugens ytterkant er imidlertid godt bevart som en lav voll med nedre del av den opprinnelig haugskråningen synlig på flere steder. Diameteren kan derfor nokså nøyaktig måles til ca 40 m, noe som stemmer noenlunde med Nicolaysens opplysning om at den var 108 fot (ca 36 m) i tverrmål og 22 fot (7-7,5 m) høy. På Daaes kart ser vi at haugen har hatt en tydelig plyndringssjakt som peker ut mot vest. Vi ser enda at den vestre ytterkanten av haugen stikker ut som en tunge ved steingjerdet rundt nasjonalparken, trolig fordi plyndringsmasser fra haugbrottet er kastet ut i denne retningen.

Det er i dag ikke synlig noen grøft rundt haugen, men terrenget er tydeligvis utjevnet i nyere tid. Det er bygd en vei ned til stranda langs haugens sørlige kant, og nasjonalparkens gjerde går bare 5 m fra vestre side. I forbindelse med Nasjonal Samlings pinsestevner under krigen ble det oppført et servicehus mellom haugen og strandveien og et toalettbygg 20 m nord for gravhaugen. Men vegetasjonen avslører likevel at det har vært en grøft rundt haugens nordre halvdel. Her vokser siv- og grasvekster av samme typer som i grøftene rundt de øvrige haugene, så undergrunnen er tydeligvis fuktig i den gjenfylte grøfta.

Hvor brei grøfta har vært, og hvor langt den har strukket seg vestover mot haug 1 og østover mot haug 3, kan bare klarlegges gjennom arkeologiske utgravninger. Dersom haugen har vært 40 m i diameter og 7 m høy, kan volumet beregnes til ca 4 200 kubikkmeter. Dersom så mye masse skulle ha blitt hentet fra en fotgrøft, måtte den ha vært av omtrent samme omfang som den rundt haug 5. Den har i tilfelle nesten tangert grøfta omkring haug 3.

Fra strandveien fører et spor inn mot haugens sentrum, og det er tydeligvis her haugmassene ble transportert ut den gang det store fornmin-

net ble fjernet. Det må ha vært et omfattende arbeid, og det er merkelig at det kunne skje uten at ansvarlige myndigheter var blitt varslet. Det vakte stor oppsikt da veivesenet begynte ødeleggelsen av haug 1 i 1852, og etter Nicolaysens utgravning og artikkel om Borregravfeltet og ynglingekongenes gravplass, skulle en ha forventet at disse storhaugene hadde fått høy vernestatus. Haugen var vekk i 1915 da Brøgger var på Borre, og siden ingen kunne opplyse han om når den var blitt ødelagt, må det ha skjedd mange år tidligere.

I 1885 kom restene av et rikt gravfunn inn til Universitetets Oldsaksamling i Oslo.²³ Blant gjenstandene ligger blant annet en stigbøyle, et hestebissel og en rangle av jern som synes å være litt yngre enn tilsvarende gjenstander fra *Skipshaugen*. Professor Oluf Rygh katalogiserte gjenstandene da de kom inn til universitetet i 1885. Han skriver:

«Fundet er efter Sælgerens Beretning gjort for omtr. 16 År siden i en Gravhaug paa en stor Gaard ved Kirken ved den første Jernbanestation S. for Horten'. Kirken maa være Borre Kirke, og Haugen er maaske en af de bekjente store Hauger paa Vold og paa Borre Præstegaard. Flere andre Sager, der siden ere bortkomne, skulle være fundne ved samme Leilighet.» (Rygh 1886:105)

Trekker vi 16 år fra 1885 kommer vi tilbake til 1869. Dersom Rygh virkelig har rett i at gjenstandene kommer fra en av de store Borrehaugene, er det bare haug 2 som kan ha blitt fjernet på dette tidspunktet. Alle de øvrige storhaugene synes å ha ligget urørt i tida mellom Nicolaysens utgravning i 1852 og Brøggens besøk i 1915. Det er heller ingen spor etter moderne plyndring i noen av storhaugene. Det er derfor sannsynlig at grunneieren eller lokale interessenter har dristet seg til å kjøre vekk haug 2 bare 17 år etter at Nicolaysen hadde avsluttet undersøkelsen av haug 1.

Stigbøylen er mindre enn de fra *Skipshaugen*, og i motsetning til disse har den en fotplate som står i plan med remholderen. Den tilhører en gruppe stigbøyler som er fra 900-tallet og mest sannsynlig fra et stykke ut i dette århundret (Braathen 1989:29, 36). Liknende stigbøyler kommer fra Valsgärde grav 12 og 15 i Mellom-Sverige og fra Gjermundbu på Ringerike som er fra tida omkring 950 eller litt seinere (Schönbäck & Thunmark-Nylen 2002:6, Grieg 1947:31). Bisselet avsluttes av to loddrette stenger som har en ringformet utvidelse på midten. Det tilhører en sjeldent type stangbisler som er litt yngre enn de to fra *Skipshaugen*. Ved siden av dette eksemplaret er det bare ett funn fra Sundbø i Seljord som er godt datert, fra tida etter 950 (Petersen 1951:20, Kaland 1972:210-211).

²³ Funnet er katalogisert som C 12256-60.

Ranglen er sannsynligvis fra 900-950 (Melsom 2003:32-43). Sammen med rytterutstyret ligger det også et lite bolleformet kleberkar med flat bunn av en type som sannsynligvis er fra tidlig middelalder og derfor sekundært innblandet i gravfunnet.

Da grunneieren av jordet nord for haug 2 drev med våronna i 1987 fant han en godt bevart spydspiss av jern av en type som kan være fra hele 900-tallet, men helst fra siste del av århundret (jf. fig. 39) (Petersen 1919:31-33, Solberg 1984:96-98, Myhre & Gansum 2003:102). Dateringen passer godt i tid med det øvrige rytterutstyret, og det er fristende å se disse gjenstandene i sammenheng. Kanskje er jordmasser fra haug 2 blitt brukt til å planere ut skråningen nord for haugen, og dermed har gjenstander fra ryttergrava fulgt med ut på jordet? Men spydspissen ble funnet ca 50 m fra både haug 1 og 2 så det er også en mulighet for at den kan ha kommet fra *Skipshaugen* (se kap 6.10).

Gravfeltet på Borre er absolutt det rette miljøet for en grav med slike gjenstander som dette funnet inneholder. Ryttergraver fra 900-tallet som vi kjenner fra Øst-Norge, kommer hovedsakelig fra storgårder. Det er sannsynlig at de menn som er gravlagt med slikt utstyr har tilhørt aristokratiet og kanskje har vært kongens militære ledere eller hirdmenn (Braathen 1989:140 ff, Skre 1998:471ff). Skipsgaava i haug 1 inneholdt rytterutstyr til tre personer og en utrustning som vitner om det aller høyeste samfunnssjiktet, kanskje for en mann av kongeslekt. Omkring en generasjon seinere gravlegges også nok en person med rytterutstyr på Borre. Vi kan spørre oss om han tilhørte samme slekt, eller var han en konkurrerende militære leder på den gamle kongsgården? (se kap. 16.7).

Vi har ovenfor diskutert muligheten for at det i *Skipshaugen* fantes eldre graver fra 6.-8. århundre (se kap. 6.8). Både fra Øst-Norge, Sverige og Danmark kjenner vi mange eksempler på at ryttergraver fra vikingtid, særlig fra 900-tallet, er anlagt i eldre gravhauger (Braathen 1989:47 ff; Pedersen, A. 1997:126, Pedersen A. 2006:346, Bratt 2008:98-100). Om dette også gjelder haug 2 på Borre, kan bare klarlegges ved prøvegravningen i det bunnlaget som enda ligger åpent og venter på å bli utforsket.

9.3 Et prøvestikk i haug 3

Storhaug 3 er plassert like øst for haug 2, helt ut mot den bratte terrassekanten som avgrenser gravfeltet mot nord. Den er hele 45 m i diameter og 6 m høy, men opprinnelig har høyden vært omkring 7 m (jf. fig. 48).

Haugens sørside er omgitt av en 20 m brei grøft som er uregelmessig formet i vestre kant. Siden haugens nordre side ligger ut mot terassekanten, har det ikke vært mulig å anlegge en grøft her. Mot øst er grøfta gravd helt inntil foten av haugene 34 og 35. Det er helt tydelige at disse to småhaugene er eldre enn haug 3, og at haugbyggerne ikke har villet skade dem. Tidsforskjellen framgår også av at storhaugen dekker over vestre kant av haug 34.

To tydelige bruer fører inn til haugen. Den best bevarte er 5-7 m brei og ca 10 m lang og gir lett adgang fra den moderne strandveien. I SV ligger en delvis nedskillet 4 m brei og 20 m lang passasje som er kunstig forlenget inn på flat mark ved at det er gravd smale forsenkninger langs begge sidekantene slik det også er påvist ved en av bruene inn til haug 7. I det uferdige grøfteområdet i NV finner vi også to smale, utsydelige passasjer inn til haugkanten.

Det er vanskelig å beregne hvor mye masse som kan ha blitt hentet opp fra grøfta, men det kan knapt ha vært mer enn 1 200 kubikkmeter. Når haugen inneholder hele 4 600 kubikkmeter, er det klart at den hovedsakelig er bygd av tillkjørt jord. Dette er forunderlig når det ser ut til at grøfta kunne ha vært utvidet i alle retninger bortsett fra mot nord, og den kunne også ha vært gravd mye dypere ned i vest. En forklaring kan være at haugbyggerne i første rekke ønsket gammel åkerjord som byggemateriale. En annen forklaring er at det var hindringer som stoppet dem i å utvide grøftearealet, for eksempel at undergrunnen i vest var steinete og lite egnet som haugfyll, mens de små gravhaugene 34, 35 og 36 lå i veien mot øst.

Hvorfor har de ikke utvidet grøfta mot sør? I dag svinger den smale strandveien seg mellom grøftene til haug 3 og 5. En smal prøvesjakt som vi grov gjennom veien, avslørte at den var bygd på opprinnelig markoverflate som var blitt spart som en smal rygg mellom de to hauggrøftene (jf. fig. 48). Dette forklarer strandveiens svingete form. Under veiarbeidet har de ønsket å umgå de dype og fuktige grøftene ved å følge den smale ryggen som haugbyggerne med hensikt hadde latt stå igjen. Dersom denne hypotesen er riktig, må haug 5 allerede ha ligget der da de begynte arbeidet med byggingen av haug 3.

Også haug 3 har vært plyndret i gammel tid. Haugbrottet er utført fra bruia i SØ, og masse fra sentrum er kastet ut gjennom plyndringssjakta og deponert dels over den indre del av bruia og dels ut i grøfta. Dette gir haugen en langstrakt form, til tross for at den opprinnelig har vært rund.

Med de gode erfaringene fra undersøkelsene i haug 6 og 7, foretok vi en utgravning av tre

mindre prøveruter i kanten av plyndringsmassene som lå utover grøftekanten (3A, 3B, 3C). Som ved haug 7 ville det kanskje også her være mulig å gjenfinne et tynt gyttjelag som opprinnelig var avsatt på grøftebunnen, og som kunne gi oss en bakre tidsgrense for haugbrottet? Dessuten kunne det være en mulighet for at det lå brente bein og trekull fra en sentralgrav i overflaten av plyndringsmassene slik som i haug 6 og 7.

Dessverre var det ikke bevart et gyttjelag på grøftebunnen her, men i prøverute 3 C lå det mye trekull med enkelte brente bein like under overflaten.²⁴ Trekullet fra toppnivået er ¹⁴C-daterert til 690-890 (BP 1240±70; B-51040), mens kullet fra 10 cms dyp er fra 770-900 (BP 1190±60; B-51041). Begge prøver er derfor fra omtrent samme tid, med en gjennomsnittlig datering til 770-890 (BP 1211±45). Usikkerhetsfaktoren er stor, men en eventuell sentralgrav kan altså være fra 700- eller 800-tallet. Det vil si at den er yngre enn haug 6 og 7, men eldre enn skipsgrava i haug 1 og den eventuelle ryttergrava fra haug 2. Dateringen passer godt inn i hypotesen om at storhaugene er bygd i rekkefølge fra haug 7 i strandsonen til haug 1 og 2 ved inngangspartiet til nasjonalparken.

Tabell 7
¹⁴C-dateringer fra haug 3.

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnkontekst
B-51040	BP 1240±70	690-890	Trekull	Topp av prøverute
B-51041	BP 1190±60	770-900	Trekull	I samme prøverute
Gjennomsnitt	BP 1211±45	770-890	Trekull	

9.4 Vi følger Nicolaysen inn i haug 4

Haug 4 ligger for seg selv lengst NØ i parken, plassert i hjørnet mellom strandterrassen i øst og den bratte kanten som avgrenser gravfeltet mot nord. Den er i dag ca 35 m i diameter NS og 32 m målt ØV. Høyden er omkring fire m sett fra vest og sør, men fordi den ligger på en terrassekant virker den mye høyere når den ses fra sjøen (jf. fig. 48).

På grunn av naturforholdene har det ikke vært mulig å anlegge fotgrøfter mot øst og nord, men på de to øvrige sidene er det svake spor etter nedgravninger. Her er terrenget delvis jevnet ut i nyere tid, så grøftene har nok opprinnelig vært dypere og tydeligere. Mot vest er det synlig en tydelig bru inn til haugfoten, ca 10 m lang og seks m brei. Det er også bevart et smalt belte av opprinnelig overflate mellom grøfta og terrassekanten mot øst, trolig med den hensikt å skape en passasje inn til haugfoten også her.

Det er vanskelig å beregne haugens opprinnelige volum, men det er anslått til ca 2 200 kubikkmeter. Vi vet ikke hvor dyp grøfta har vært, men det er helt klart at det har vært behov for transportere masser utenfra for å bygge også denne haugen.

Nicolaysen foretok en mindre utgraving i haug 4 i 1852. Han argumenterte for at den var bygd for ynglingekongen Øystein Fret Halvdansson, og det var derfor fristende for han å forsøke og påvise en grav her. Nicolaysen hadde sett at det førte en plyndringssjakt inn i haugen, så han var forberedt på at haugbrottet hadde ødelagt store deler av sentrum. Det var likevel en stor skuffelse at han bare fant «...nogle ganske få stumper af ubraænte dyreben (af hester?) og kulstøv mellom sanden». Han trakk den slutning at grava var «...fra den såkaldte brændealder eller den tid, da man kun nedlagde de dødes legemer i brændt tilstand» (Nicolaysen 1854).

Vi kan enda se tydelige spor etter Nicolaysens utgraving i toppen av haugen. Han har åpnet opp et rektangulært område på ca 10 x 5 m og har tydeligvis gravd seg helt ned til bunnen. I dag er utgravningsfeltet hans rast sammen og er bare to m dypt. En stor del av jorda fra undersøkelsen har han kastet ut over haugkanten mot sør, sannsynligvis også mot øst. Plyndringsmassene fra det opprinnelige haugbrottet var derfor delvis overlagret av Nicolaysens utkast, og vi hadde derfor små forhåpninger om å finne rester etter en ødelagt grav i haugens overflate, slik som i haug 3 og 7. Likevel undersøkte vi to små prøveruter i østre og søndre haugside. I ruta 4B lå det mye trekull i toppen av de omrotete jordmassene, men dessverre stammet alt trekullet fra gran, og da botanikeren tolket det som en ung prøve, forsvant håpet. Det er mest sannsynlig at trekullet kan settes i sammenheng med Nicolaysens utgraving i 1852.²⁵

Vi vet derfor svært lite om gravhaugens alder. Nicolaysens undersøkelse tyder på at det har vært en brannbegravelse også i denne haugen, og vi kan foreløpig bare gjette på at det finnes et trekulllag på haugbunnen av liknende karakter som i haug 6 og 7. Hvordan skal vi tolke hans funn av ubrente dyrebein som han under tvil bestemte som hesteknokler? Kan det ha vært også en ubrent grav i haugen, eller stammer knoklene fra et nedgravd dyrekadar fra nyere tid? Vi vet det ikke. Haugens plassering på kanten av strandterrassen antyder muligens at den er fra en tidlig fase av gravfeltet, kanskje fra omtrent samme tid som haug 7 som også ligger på strandvollen?

25 Trekullet er katalogisert som C 51673.

9.5 Et mislykket inngrep i haug 5

Haugen ligger på flaten mellom haug 3 og 6 og er en av de mest øynefallende storhaugene på feltet. Den er mellom 40 og 42 m i diameter. I dag er den 7,5 m høy, men da den sentrale delen er fjernet må den opprinnelige høyden ha vært minst åtte m. Som ved haug 6 og 7 er grøfta rundt haugen regelmessig utformet, og vi står overfor et imponerende monument som er 70 m i diameter NS og 90 m ØV (jf. fig. 48).

Tre tydelige passasjer fører inn til haugfoten. Den mest markerte finner vi i sør, 20 m lang og 10-12 m brei. Da grøfta på begge sider er mer enn én m dyp, og det ofte står vann her, får en virkelig følelse av å gå over ei bru inn til haugen. I SV er det synlig en delvis nedsunket passasje som er tre m brei og 17 m lang, og motstilt denne fører en tredje passasje rett inn til foten av den store gravrøysa 32. Den fortsetter som en ryddet vei over røysa som derfor må ha ligget der allerede før haug 5 ble bygd. Dette framgår også av at hauggrøfta er gravd helt inn til røysfoten.

Haug 5 ligger inneklemt mellom monumentene 3, 6 og 32. Mellom grøftene til haug 3 og 5 har det, som ovenfor nevnt, vært spart en smal rygg av opprinnelig markoverflate som i moderne tid er blitt benyttet som fundament for strandveien der den svinger seg fram i terrenget. En tilsvarende smal rygg av opprinnelig undergrunn finner vi mellom haug 5 og 6. Den er så smal at den ikke kan ha vært benyttet til åker eller annen virksomhet etter at haugene var bygd, så en prøvesjakt her burde kunne fortelle oss noe om hvordan denne delen av *Sletta* var brukt før storhaugenes tid. Prøvesjakta (6C) avslørte at et ca 10 cm tjukt åkerjordlag lå over den naturlige undergrunnen av sand. Det må være rester etter den samme åkeren som vi fant under haug 6, og som der ble datert til å være eldre enn branngrava som mest sannsynlig er fra 560-720 (T-8842).

Grøfta rundt haug 5 er jevnt over dypere enn ved de andre haugene, så det er tydelig at haugbyggerne her må ha gravd seg et godt stykke ned i sandlaget, og kanskje også ned i leirlaget i bunnen. Vi må derfor anta at haugen er bygd opp av både åkerjord, sand og leire. Grøftevolumet er beregnet til ca 4 300 kubikk-meter og haugens volum til ca 5 300 kubikk-meter, så det har ikke vært behov for å frakte så mye masse til denne storhaugen som til de øvrige.

Når ble haug 5 bygd? For å finne et svar på spørsmålet fulgte vi det samme utgravningsopplegg her som ved de øvrige storhaugene. Et prøvesnitt ble lagt gjennom de utkastete plyndringsmassene i grøfta (5A) og i plyndringsjakta (5B). Begge steder var det brunlig,

humusholdig jord som viser at også deler av denne haugen var bygd av åkerjord. En del trekull var innblandet, og i den gamle plyndringssjakta lå det også brente beinfragmenter som vi antok kom fra en brannggrav i sentrum. Sammen med beinfragmentene lå også en stor spiker av forhistorisk karakter.²⁶ Om den stammer fra et brent fartøy eller fra en trekonstruksjon i sentrum, kan vi foreløpig bare gjette på.

Et utvalg av trekull fra topplaget i prøveruta ble innsendt til radiokarbondatering, men denne gangen var vi ikke så heldige med prøvematerialet som vi hadde vært ved de øvrige haugene. Trekullet viste seg nemlig å være fra 15.-17. århundre, så her må moderne bålrester være innblandet (BP 320±90; B-51042). Men spikeren synes å være mye eldre, og beinfragmentene er av en karakter som vi kjenner fra jernalderens branngraver. Dersom vi skal finne gammelt trekull fra branngrava, må vi nok dypere ned i plyndringsmassene enn bare 10 cm.

Kanskje kan haugens plassering mellom gravminnene 3, 6 og 32 si oss noe om den relative kronologien mellom disse monumentene? Som nevnt må gravrøys 32 være eldre enn haug 5. Når grøftene mellom haug 3, 5 og 6 er adskilt ved smale, urorte rygger, tyder det på at disse monumentene er bygd etter hverandre med ikke altfor stor tidsforskjell. Vi vet at haug 6 sannsynligvis er datert til 560-720 e.Kr. og haug 3 til 770-890 e.Kr. Det er derfor rimelig at haug 5 ligger mellom disse to i tid. Monument 5 har flere likheter med 6 og 7; de er alle fullstendig omgitt av fotgrøfter, de er symmetriske i sin oppbygging og de ligger sentralt innen gravfeltet. Dette kan bety at haug 5 ligger nær haug 6 i tid, og at den er fra 700-tallet eller tidlig 800-tall.

Nærmoren en datering av haugbyggingen kommer vi foreløpig ikke. Vi har heller ikke gode data for å tidefeste haugbrottet. Det var ikke bevart et gammelt gytjelag i grøfta under plyndringsmassene, så vi har ikke kunnet datere en bakre tidsgrense for haugbrottet, slik som i haug 7. Plyndringsmassene ligger høyt opp i haugskråningen, og lite er kastet ut i grøfta eller ut over den sørlige bruia. Det kan derfor se ut til at haugbrottet her er utført på en annen måte enn ved de øvrige haugene, kanskje har haugbryterne bare gått ned til bunns i midten av haugen og ikke langs en sjakt fra haugkanten til sentrum slik det ellers var vanlig på feltet. Om dette betyr at brottet har skjedd på en annen tid enn i de øvrige haugene, vet vi ikke. Dersom det daterte trekullet øverst i plyndringsmassene har

Tabell 8
¹⁴C-datering fra
haug 5.

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnekontekst
B-51042	BP 320±90	15. - 17. årh.	Trekull	Prøverute

26 Funnet er katalogisert som C 51674 a-c.

sammenheng med haugbrottet, må det i tilfelle ha skjedd en gang mellom 15. og 17. århundret, men siden funnforholdene er så usikre, kan vi ikke bygge mye på den ene ¹⁴C-dateringen.

En viktig observasjon er at den gamle gårdsgrensen mellom Søndre Voll og Prestegården går over toppen av haug 5 (jf. fig. 48). Bunnlaget av grensegjerdet ligger enda som en steinrekke i den vestre hauggrøfta og på flaten sør for *Dyrskuplassen* i øst. Gårdgrenser som går over gravhauger, sikter som regel mot haugtoppen. I dette tilfellet peker grensegjerdet mot haug 5s nåværende høyeste punkt som ligger nord for plyndringssjakta. Før haugbrottet må haugtoppen ha ligget noen meter lenger mot sør. Dette kan indikere at haugbrottet allerede var utført da gårdgrensa ble trukket. Vi vet ikke med sikkerhet når gårdgrensene ble fastlagt i Borre, men det er sannsynlig at dette var skjedd allerede i høgmiddelalderen. Haugbrottet kan i tilfelle ha skjedd før denne tid.

9.6 En brannggrav også i haug 8?

Haugen er ca 32 m i diameter og derfor blant de minste storhaugene på gravfeltet. Høyden er i dag fire m, men en brei plyndringssjakt som fører helt inn i haugens sentrum, har redusert den opprinnelige høyden med minst én meter. Plyndringssmassene er dratt ut som en flat tunge som strekker seg hele 10 m utenfor haugen i vest. Sannsynligvis har det vært en passasje inn til haugen her, men den er nesten fullstendig skjult under jorda fra haugbrottet. I tillegg er det synlig en kort passasje i nord og en i sør.

Det har vært en fotgrøft rundt hele haugen, men den er svært grunn og svakt avgrenset i vest og øst. Før nasjonalparkens gjerde ble satt opp, fortsatte prestegårdssjordet helt fram til haugen (jf. fig. 48), og det er sannsynlig at grøftene etterhvert ble fylt opp av åkerjord herfra. På grunn av denne usikkerhetsfaktoren er to alternative grøfteavgrensninger inntegnet i øst.

Både i 1988 og 1989 målte vi opp haugen med georadar og magnetometer. Radargrammet fortalte oss at haugbrottet også her har nådd helt ned til bunnen, mens det forøvrig ble påvist urørte, lagdelte haugmasser i haugen. Boringene klargjorde at også denne haugen er fullstendig bygd opp av humusholdig sand, sannsynligvis åkerjord. I alle borehull kom vi ned på et lag av stein som synes å ligge direkte på undergrunnen av leire. Om steinene utgjør et naturlig lag, eller om de tilhører gravanlegget, kan ikke avgjøres. Haugens volum er beregnet til ca 2 100 kubikk-meter, mens grøftevolumet ikke lar seg bestemme.

To prøvesjakter i vestre haugsiden bekreftet at også denne haugen er bygd opp av sandblandet åkerjord (8A og 8B). Nederst i sjaktene kom vi ned på et 10-15 cm tjukt mørkt jordlag med innblandet trekull, deponert direkte over den naturlige undergrunnen av sand. Erfaringene fra haug 6 og 7 tilsier at dette er den opprinnelig åkerjorda som haugen var anlagt oppå.

Midt opp på den flate, tungeformete plyndringsmassen undersøkte vi forsiktig en prøverute på 1 x 1 m (8C). Bare 10 cm under overflaten lå det tre brente beinfragmenter og enkelte spredte trekullbiter.²⁷ Det er nøyaktig samme funnforhold som ved de øvrige storhaugene, klare indisier på at haugen er bygd over en brannggrav som er rotet opp ved haugbrottet. Verken trekullet eller de brente beina er undersøkt eller datert, så vi kan foreløpig ikke tidfeste haugen.

9.7 To graver i haug 9, Spellemannshaugen?

Midt ute på prestegårdssjordet, ca 125 m sør for nasjonalparken, ligger den siste av de store jordhaugene. «*De underjordiske boede der, og når no gen gik der forbi ved midnatstid, så skulde de have hørt så deilig en musik inde fra haugen*», forteller kapellan Einar Diesen (Diesen 1892:23), og av den grunn kalles den enda for *Spellemannshaugen*. Den er ca 35 m i diameter og omkring to m høy, men da hele sentrum er fjernet kan vi ikke bestemme den opprinnelige høyden. Flybildene som ble tatt i 1988, avslører tydelig at den har hatt en grøft rundt hele foten slik som de øvrige storhaugene. I dag er grøfta gjenfylt, og åkeren strekker seg helt inn til haugkanten.

Da Nicolaysen foretok sine undersøkelser i 1852, oppdaget han at det var bygd en potekjeller i sentrum av haugen, og han ble fortalt at dette var skjedd omkring 1830 (Nicolaysen 1854). På Daaes kart er potekjelleren inntegnet. Brøgger så det samme under sitt besøk i 1915: «*Endelig er den niende haugen nu i det indre komplet ødelagt, men i det ytre er den i øyeblikket den vakreste av alle haugene der den alene ligger frit i åkeren ned mot sjøen og bevokset av deilige, frodige løvtrær*» (Brøgger 1916:31).

Men i 1927 fikk Prestegården tillatelse til å foreta en utvidelse av den gamle potekjelleren, og under dette arbeidet kom det for dagen to ovale jernringer til en rangle og rester av en nagle som muligens stammer fra et fartøy.²⁸ Rangler av denne typen var i bruk på 700- og 800-tallet, men de små restene som foreligger skiller seg lite

²⁷ Funnet er katalogisert som C 51675.

²⁸ Funnet er katalogisert som C 24153.

fra de yngre som vi kjenner fra skipsgrava i haug 1, og fra ryttergrava som muligens kommer fra haug 2. Kjøre- og rideutstyr med rangler, som hovedsakelig finnes i elitegraver, har altså inngått i alle de tre yngste gravene på Borre, fra haug 1, 2 og 9 (Melsom 2003:32-43, 54).

Den delvis ødelagte *Spellemannshaugen* fristet professor Sverre Marstrander til å foreta en mindre prøvegravning i 1979. Potetkjelleren var ikke lenger i bruk og det var enkelt å rense opp en profil gjennom haugens sentrum. Her håpet han å komme ned på ødelagte rester etter grava, kanskje kunne det ligge flere gjenstander her, og funnet av jernnaglen kunne indikere at det var rester å finne etter en båt eller et skip. Dessverre var innmatten av haugen allerede så utkastet og ødelagt at det var lite å finne. Nær bunnen lå det imidlertid et trekulllag som Marstrander fikk radiokarbondatert. Dateringen ble så tidlig som 220-400 (200-530 med 95,4 % sannsynlighet) (BP 1660±70; T-3809) (Gansum 2007: Fig. 16-17).

I dag er vi ikke så overrasket over denne tidlige dateringen. Gravene i haug 6 og 7 kan være fra ca 600 og første del av 600-tallet, altså ikke så mye yngre enn den yngst mulige dateringen av trekulllaget under *Spellemannshaugen*. Det er altså mulig at trekullaget representerer primærgrava i haugen, mens restene av jernranglene stammer fra en sekundærgrav. Som tidligere nevnt er det mulig at det også i *Skipshaugen* har vært graver fra flere perioder (se kap 6.8). Men siden det ikke foreligger noen dokumentasjon av trekullagets kontekst i haug 9, er det også mulig at det stammer fra en rydningsfase eldre enn haugen.

9.8 Den trearmete haug 44

Da Aslak Liestøl kartla gravfeltet i 1975 oppdaget han en trearmet haug som ingen tidligere hadde sett. Den ligger på terrassekanten mellom haug 4 og 7, omtrent sju m.o.h. (jf. fig. 11 og 48). Det har stått små reiste steiner i enden av hver arm, men i dag er bare én av disse bevart. I sentrum er det en liten grop, noe som kan være spor etter plyntring, men ut fra en sammenlikning med andre tilsvarende trearmete hauger er det mulig at det opprinnelig har stått en reist stein i gropa.

Arkeologen Anders Andrén har framhevd denne haugens sentrale plassering på gravfeltet, omtrent i sentrum av en halvsirkel av storhauger (Andrén 2004:413.). Han har argumentert for at slike trearmete hauger og steinsetninger har hatt en videre mening enn bare gravhauger. Han tolker dem som materielle symboler for asketreet Yggdrasil som beskrives i den norrøne mytologien som livets tre, et kosmologisk symbol som bandt mennesker, verden og himmel sammen.

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnkontekst
T-3809	BP 1660±70	220-400 (68 %) 200-530 (95,4 %)	Trekull Trekull	Kullag Kullag

men. Yggdrasil hadde tre røtter som strakte seg ut over hele verden, mens kronen og greinene nådde himmelen. Skjebnegudinnene Urd, Verdande og Skuld holdt til under treets røtter, og det var i Yggdrasil Odin hang seg for å få visdom og kunnskap om runeskriften. Treet var symbolet på selve livet, og det måtte holdes levende for å unngå verdens undergang – Ragnarok. Andrén viser til eksempler fra Sverige der det i sentrum av trearmete hauger har stått en stor bautastein som skulle være Yggdrasils stamme. De tre armene mener han har symbolisert treets røtter. En slik tolkning blir ekstra interessant når vi setter den i sammenheng med bestemmelsen av trekullet fra haug 6 og 7 som inneholdt et stort antall fragmenter av nettopp ask (se kap 7.4).

Han peker på at i Sverige ligger slike monumenter ofte på markerte punkter på gravfelt, og at de i første rekke finnes på storgårder og religiøse og politiske sentralsteder, og at de har spilt en spesiell rolle i dødskulden på slike steder. En oversikt over norske trearmete hauger fra SV-Norge og i Trøndelag viser at de har en tilsvarende lokalisering der (Ellingsen 2003, Myhre 2005b). De svenska haugene er fra tidsperioden mellom 200 og 1050, mens de få norske haugene som er datert er fra 200-tallet til 900-tallet.

Som nevnt kommer den hittil eldste storhaugdateringen på Borre fra haug 7; mest sannsynlig 580-690 e.Kr. Som den trearmete haugen ligger også haug 7 på terrassekanten sju m.o.h., og da den ble bygd må sjøen ha gått helt inn til foten av brattkanten nedenfor. Langs samme høydekote ligger haug 4 og 9, samt de nederste småhaugene 19 og 29. Det er mulig at alle disse haugene er blant de eldste på feltet. På den andre siden kan den markerte plasseringen av den trearmete haugen i forhold til halvsirkelen av storhauger, tyde på at den er fra en seinere del av yngre jernalder. Anders Andrén viser til at bare en del av de svenska haugene inneholder graver, og at det i mange bare er funnet trekullag. Han foreslår at de i første rekke kan ha spilt en rolle i forbundelse med brannggravritualer på gravfeltet, og at de personene som har fått en slik gravplassering har vært religiøse spesialister med kunnskap om liv og død (Andrén 2004:414).

Hvor spesielle de trearmete haugene har vært i Oslofjordområdet framgår av at det i Vestfold forøvrig bare kjennes en fra Bjørke i Hedrum, mens det i Østfold bare er registrert tre stykker, nemlig fra Viste, Opstad i Sarpsborg og Store Dal i Fredrikstad. (Løken 1974:174 ff). De ligger alle på store gravfelt sentralt i bygder med rike funn fra jernalderen.

Tabell 9
¹⁴C-dateringer fra haug 9, *Spellemannshaugen*, foretatt i 1979.

9.9 Et tidlig lite gravfelt nord i parken?

Helt siden Jens Kraft omtalte gravfeltet på Borre i 1822, har de to store gravrøysene 32 og 33 vært framhevd som spesielle gravmonumenter, men de har alltid kommet skyggen av de øvrige storhaugene, og merkelig nok har de aldri vært skikkelig oppmålt. Det er faktisk bare Kraft som angir mål på deres størrelse: «*Steenrøserne ere 130 og 140 Skritt i Omkreds»* (Kraft 1822:774). Nicolaysen antok at det dreide seg om store rydningsrøyser, og Brøgger skriver bare at de «...nu er temmelig angrepet og savner meget av det imponerende ytre de endda i 1852 hadde» (Brøgger 1916:186). Charlotte Blindheim nevner at røys 32 er delvis ødelagt på grunn av steintakking fra en side, og at røys 33 «...er nå helt utflatet, og et nokså sørgetlig syn» (Blindheim 1954:20).

Også i dag er disse minnesmerkene et trist skue, men heldigvis er de ikke blitt ytterligere ødelagt siden 1954. Strandveien svinger seg fortsatt rundt nordre side av røys 32, og gjennom tidene har grunneierne benyttet veien til å kjøre bort stein fra den nordre halvparten. Av røysas sentrale parti ligger bare bunnlaget tilbake. Den er bygd av ren morenestein uten innblanding av jord eller sand. Den er sirkulær, ca 35 m i diameter og fem m høy, men siden sentrum er fjernet, må den opprinnelig ha vært minst en meter høyere. Gravrøys 33 er nesten fullstendig fjernet, bare et to m høyt bunnlag av naken stein ligger tilbake. Diameteren er målt til 27 m NS og 33 m ØV (jf. fig. 48).

Flere arkeologer har foreslått at de store gravrøysene kan være fra eldre bronsealder, siden denne type gravminner langs kysten av Sør-Norge ofte inneholder gravfunn fra denne perioden. Men røysene på Borre ligger ca 11 m.o.h og, dersom de er anlagt nær strandkanten, må de være fra begynnelsen av vår tidsregning. En stor gravhaug på nabogården Vestmanrød, som ble undersøkt i 1990, ligger ca 10 m.o.h. og viste seg å være fra tida omkring Kristi fødsel (se kap. 12.3). Mye eldre enn dette er trolig ikke røysene 32 og 33. Dette stemmer også godt med observasjonen at røys 32 må være eldre enn haug 5 på bakgrunn av fotgrøftas utforming (jf. fig. 48). I de seinere årene er det påvist at mange av de nakne gravrøysene i Oslofjordområdet kan være fra både bronsealder og jernalder (Sollund 1996:64-68). Det er derfor mest sannsynlig at de to røysene på Borregravfeltet ble bygd maksimalt 5-600 år før de første store jordhaugene.

Ved gravrøysene ligger det minst åtte små rundhauger langs etter den bratte terrassekanten som avgrenser gravfeltet mot nord (nr. 34-41). De er mellom 5 og 10 m i tverrmål og ca 0,5 m høye. Det kan skjule seg flere lave gravkonstruksjoner under dagens vegetasjon. Ingen av disse er undersøkt, så det er ikke mulig å datere dem

på annen måte enn gjennom en sammenlikning med nabohaugene.

Som tidligere nevnt er storhaug 3 bygd over vestre side av haug 34, og storhaugens fotgrøft er gravd inn mellom haugene 34 og 35 på en måte som viser at de begge må ha ligget på stedet før haug 3 ble anlagt. ^{14}C -dateringene fra haug 3 gir en antydning om at den er fra perioden 770-890 e.Kr. (se kap. 9.3), så noen av småhaugene må være eldre enn dette. Haugene 34-37 ligger 12-13 m.o.h. og kan tidligst være anlagt ved tida omkring Kristi fødsel da strandlinja lå på dette nivået, mens haugene 38-41 ligger ni m.o.h. tilsvarende havnivået i romertid.

Det er altså mulig at noen av småhaugene 34-41 er fra eldre jernalder, og at de skal ses i sammenheng med de to store rundrøysene 32 og 33. Kanskje utgjør disse et lite gravfelt som er eldre enn de store jordhaugenes tid.

9.10 Store 'småhauger', et tidlig gravfelt også sør i parken?

Nicolaysen kartla også 15 gravhauger som i dag danner et eget lite gravfelt lengst sør i nasjonalparken. Han beskriver dem kort som «...meget smaa og næsten jevnede med jorden» (Nicolaysen 1854:25). I 1927 undersøkte Eivind S. Engelstad og Bjørn Hougen denne samlingen av gravhauger, og fant at det består av 21 hauger som alle var meget godt bevart. De fleste er dem er ganske riktig mindre enn 11 m i diameter, men tre stykker må kunne betegnes som storhauger. Rundhaugene 11 og 24 er henholdsvis 21 og 22 m i diameter og 2-3 m høye. Rundt haug 24 er det en tydelig grøft som er 4-5 m brei, så bare en del av det nødvendige byggematerialet kan ha vært hentet herfra, et forhold som også er påvist ved de øvrige storhaugene på gravfeltet. (jf. fig. 48)

Langrøys 25 er den absolutt største som er kjent i Østfold og Vestfold, hele 45 m lang, 15-19 m brei og 1,5-2 m høy. I Vestfold forøvrig er det bare registrert åtte langrøyser som er mer enn 20 m lange, og de to lengste fra Elgesem og Jåberg i Sandar er henholdsvis 33 og 38 m lange (Løken 1974:136-144, tabell 19, Damlien 2002:32ff). I Østfold er det bare én langhaug, på Opstad i Sarpsborg, som kommer opp i en lengde på 32 m (Damlien 2002:169). Også sammenliknet med langhaugers størrelse i landet forøvrig, blir haugen på Borre blant de største (Gustafson 1993:55, Lillehammer 1996:34-37, Bukkemoen 2006:34). Borrehaugen smalner av i begge ender og får derved en skipsform, noe som er karakteristisk for flere langhauger langs kysten, blant annet på Jøa i Fosnes i Nord-Trøndelag har utgravninger vist at de inneholder båtgraver (Farbregd 1988).

Åtte av de mindre haugene ble delvis gravd ut i 1927.²⁹ Utbyttet var magert for de to arkeologene som nok hadde forventet rikere funn på et så spesielt gravfelt som dette. På bunnen av fem hauger kom de ned på et trekullag som lå direkte på undergrunnen, i to av disse fant de også brente beinfragmenter. I haug 12 lå det i tillegg en båtnagle i trekullaget, mens hele 90 nagler lå spredt utover haugbunnen uten orden i haug 10. Enten har en båt har vært med på likbålet, eller så er gamle båtbord brukt som ved (se Müller-Wille 1995). Etter kremeringen er brannrester, noen få brente bein og nagler gravlagt i disse lave haugene. I haug 10 fantes også et lite tøystykke som kan ha tilhørt den dødes drakt. Dette er en gravskikk som vi kjenner godt fra storhaugene på gravfeltet.

De brente beinfragmentene «...var så sterkt opløst at de smuldret ganske hen ved berøring og altså ikke kunne ivaretas», skriver Engelstad og Hougen (Engelstad & Hougen 1927). Dette er nok en mulig forklaring på at de ikke fant slike fragmenter sammen med trekullet i haug 21, 23 og 27, men det kan også tenkes at bare noen få brente bein er overført fra likbålet. I de siste tre haugene var det absolutt ingenting å finne, ikke engang trekull (haug 13, 19 og 29). Her antar utgraverne at det har vært enkle ubrente graver uten gravgods, og at alle spor er erodert i den skarpe sanden.

Rundhaugene synes å være bygd på en likeartet måte, men ved nærmere undersøkelse framkom det noen mindre forskjeller: Tre var bygd av stein (nr. 14, 15 og 24), tre av humusholdig åkerjord (nr. 12, 13 og 27) og fem av ren sand eller grus (nr. 19, 21, 23, 29 og 33). Seks av dem

har hatt en ring av større stein som avgrensing av selve haugene (nr. 12, 13, 18, 21, 22, 27).

Det er altså lite materiale til å tidfeste denne hauggruppen. Branngaver med trekullag på haugbunnen kjenner vi fra både eldre og yngre jernalder. Fotkjeder av stein var vanligst i eldre jernalder i Vestfold, men de forekommer også i yngre jernalder (Løken 1974). Ved overflatescanning ble det i 2007 påvist flere kammergraver av tre i og omkring noen av småhaugene (Gansum 2007). Det er derfor mulig at noen av haugene kan være fra romertid og folkevandringstid, mens andre kan være fra merovingertid eller vikingtid, særlig de som inneholdt båtnagler. Langrøyser som nr. 25 kjennes fra både eldre og yngre jernalder i Oslofjordområdet (Løken 1974:136, Damlien 2002:33ff).

Gravhaugene på dette lille gravfeltet kan altså deles i to grupper: Tre store monumenter som ligger samlet lengst nord i feltet (nr. 11, 24 og 25), og 17 små hauger som strekker seg nedover skråningen fra de større. De tre største gravminnene ligger 10-11 m.o.h., det vil si på samme høydekkote som gravrøysene 32 og 33 som trolig er eldre enn de største jordhaugene på Borre. Haug 11 og 24 er av samme størrelse som den største gravhaugen på Vestmanrød, som ligger på samme kotehøyde og er ¹⁴C-datert til tida omkring Kristi fødsel. Det kan være en foreløpig hypotese at de største gravminnene 11, 24 og 25 er fra en eldre fase enn de store jordhaugene, og sammen med noen av småhaugene kan de ha utgjort et opprinnelig lite gravfelt fra eldre jernalder på Borre. Seinere er dette gravfeltet utvidet med flere småhauger, blant annet haugene 10 og 12 med båtnagler i branntagene, og det er anlagt kammergraver på haugfeltet.

29 Funnet fra 1927 er katalogisert som C 24150-51.

KAPITTEL10



BORREGRAVFELTETS HISTORIE

10.1 Faseinndeling av gravfeltet

En av Borreprosjektets målsetninger var å undersøke gravfeltets historie. Da vi begynte feltarbeidet i 1988 var det en herskende tanke at de fleste gravhaugene var fra vikingtid, men flere arkeologer hadde også hevdet at det kunne ha en historie tilbake til merovingertid (Brøgger 1937:156, Marstrander 1976a:269, Sjøvold 1944:149). Merkelig nok var ingen av storhaugene på gravfeltet undersøkt av arkeologer etter 1852, og den eneste sikre dateringen som forelå var skipsbegravelsen i haug 1 som ble antatt å være fra ca 900.

Etter fem sesongers feltarbeid, og flere år med etterarbeid og forskning, er det framkommet mye nytt kildemateriale som viser at gravfeltet må ha hatt en lang og komplisert historie. Gjennom våre små prøvegravninger har vi fått svar på noen av våre spørsmål, men fortsatt er mange problem uløst. Flere av de konklusjonene som presenteres nedenfor må derfor betraktes som hypoteser som det må arbeides videre med (se kap. 10.7).

Vi har vist at Borregravfeltet er noe langt mer enn bare en samling graver og gravminner fra vikingtid. Det har en historie som begynner lenge før de første storhaugene ble bygd. Her var åker- og beitemark, her fantes hus og bosettingsspor, og det har opprinnelig ligget ett eller to små gravfelt nede i strandsonen. De første storhaugene ble anlagt i et eldre kulturlandskap som i dag er delvis bevart under og mellom haugene. Hver storhaug har sin egen historie, den kan ha blitt påbygd og utvidet, den kan ha blitt brukt til sekundærbegravelser, og den kan ha vært utsatt for plyndring og haugbrott. Landskapet mellom og rundt haugene har endret seg og skiftet mellom åker, beitemark og skog. Noen spørsmål og svar kan knyttes til feltets synlige minnesmerker og de materielle sporene. Langt vanskeligere er det å forstå hvilken mening disse

minnesmerkene og monumentene hadde for den tids mennesker.

På bakgrunn av prosjektets undersøkelser på gravfeltet vil jeg skissere opp en utvikling av gravfeltets historie i fem faser, og kort diskutere noen av de problemene vi står overfor. I det neste kapittelet skal jeg forsøke å tolke sporene etter åkerbruk, bebyggelse og landskapsutvikling, og deretter sammenlikne disse resultatene med den foreslalte historien til gravfeltet. I bokas del III vil jeg diskutere hvordan gravfeltet på Borre er brukt aktivt av mennesker til alle tider for å forklare historien og for å påvirke både sin egen tid og framtidia (tabell 10).

10.2 Fase I – gårdsgravfeltenes tid, før 600

Vi vet ikke sikkert når de første store jordhaugene ble bygd, men de få ¹⁴C-dateringene og tidlige funnene som foreligger, gjør det rimelig å sette en tidsgrense ved 500-tallet e.Kr. Fra før den tid foreligger det mange spor etter åkerbruk i området, men også enkelte funn som indikerer at det har ligget gravminner her allerede den gang.

Gravfeltet ligger nær dagens strand, og havnivået har endret seg så mye langs Oslofjorden at vi kan dra nytte av vår kunnskap om strandlinjeforskyvningen for å gi en bakre tidsgrense for når de første gravminnene ble bygd. I eldre bronsealder sto havet nesten 20 m høyere enn i dag, det vil si at den tids strand lå omtrent ved *Skipshaugen*. Nesten hele området der gravfeltet ligger sto den gang under vann. Ved overgangen mellom bronsealder og jernalder lå stranda omtrent 15 m.o.h., mellom haug 2 og 3. Mer interessant for vår problemstilling blir det at strandlinja ved vår tidsregnings begynnelse lå ca 10 m.o.h., og at hele den øvre delen av gravfeltet den gang var tørt land som kunne benyttes til landbruk og

som gravplass. Mye kan tyde på at de eldste, mindre gravminnene anlegges de første århundrene av vår tidsregning, nær den tids strandkant.

Det lille gravfeltet på Vestmanrød ved stranda, ca én km sør for nasjonalparken, kan være en modell for hvordan Borrefeltet så ut i begynnelsen. Her ligger en stor gravhaug som er 18 m i diameter og to m høy på en terrassekant ca 10 m.o.h. Omkring haugen fins det fire synlige småhauger, og de utgjør tilsammen et lite gravfelt. Som på Borre er det spor etter åkre mellom gravhaugene, og de er anlagt i kanten av et jordbruksland. Et snitt inn i den store haugens vestre kant viste at den var bygd over et inntil 40 cm tjukt trekulllag som var tydelig lagdelt, og som ble sett i sammenheng med en kremasjonsgrav. To ¹⁴C-dateringer fra trekullaget er fra tida omkring begynnelsen av vår tidsregning (henholdsvis 190 f.Kr.- 220 e.Kr. og 170 f.Kr-220 e.Kr. T-9586-87) (se kap. 12, Jerpåsen 1996:71-76).

I nordre kant av Borregravfeltet ligger de to store gravrøysene 32 og 33 mellom ni og 10 meter over havet. De er omgitt av småhaugene 34-41 som er plassert langs terrassekanten 9-13 m over dagens havnivå. Som nevnt ovenfor må røys 32 være eldre enn storhaug 5, og haugene 34 og 35 er eldre enn storhaug 3 som sannsynligvis er bygd i løpet av perioden 770-890 e.Kr. (se kap. 9.9). Det kan derfor, her som på Vestmanrød, opprinnelig ha ligget et lite gravfelt ved strandkanten i tida omkring Kristi fødsel.

I søndre kant av gravfeltet ligger de to store gravrøysene 24 og 25 og den store rundhaugen 11 mellom 10 og 11 meter over havet. Rundhaugen er av samme størrelse og karakter som den største haugen på Vestmanrød og kan være fra eldre jernalder. Disse mellomstore haugene er omgitt av flere småhauger som brer seg nedover skråningen. Mye tyder på at småhaugene 10 og 12 er fra yngre jernalder, mens flere av de øvrige kan være fra eldre jernalder (se kap. 9.10). Som en hypotese vil jeg foreslå at det også her har ligget et lite gravfelt av Vestmanrød-typen i strandsonen.

I sin tidligste fase kan derfor Borrefeltet ha bestått av to små separate gravfelt som lå ca. 400 m fra hverandre. Det er vanskelig å fastslå hvor mange gravhauger hvert av disse har bestått av. Som tidligere nevnt kan det søndre gravfeltet kan ha strukket seg videre sørover mot haug 9, og byggingen av storhaugene 3 og 5 kan ha ødelagt mange småhauger. Vi må også regne med at gravfeltene er utvidet i løpet av romertid og folkevandringstid.

Vi kjenner flere små gravfelt som på Vestmanrød og i nasjonalparken langs etter stranda mellom Åsgårdstrand og Horten, blant annet på

Tveiten, Eik og Nordre Voll (Grieg 1943, Jerpåsen 1996:24-27, Fig. 1-2). På Eik ligger en stor rundhaug som er ca 20 m i diameter og 1,5 m høy, på en terrassekant ca 10 m.o.h. I skogkanten nedenfor er det synlig minst to småhauger, og den tette vegetasjonen kan skjule flere. Som på Vestmanrød er det gamle åkerspor i kanten av haugene. Ingen av haugene er undersøkt, så hypotesen om en datering til eldre jernalder er i første rekke basert på høyden over havet for deres beliggenhet.

Det er rimelig å tenke seg at de små strandgravfeltene ble anlagt i tidlig i jernalderen ut fra gårder som hadde sine tun høyere oppå raet, og at det var nærlheten til sjøen og båtleia som bestemte plasseringen.

10.3 Fase II – de store jordhaugenes tid, 600 til 900-tallet

Gravfeltet på Borre endret fullstendig karakter da de første store jordhaugene ble bygd. En ny monumentalitet oppsto og bidro til å endre det flate landskapet ved foten av raet. Noen hauger ble anlagt i kanten av de gamle gravfeltene uten å skade haugene som allerede lå her, andre ble bygd over de eldre haugene og inkorporerte dem på en måte i de nye gravminnene.

Monumentene og deres graver

Alle storhaugene synes å være bygd på samme måte. Jordmassene er tatt fra nærområdet omkring haugene slik at det etter hvert ble utformet en fotgrøft. Først er gammel åkerjord spadd opp, deretter sand og grus fra morenen, mens det bare ved haug 1 er indikasjoner på at de også brukte leire fra grøftebunnen. Masseberegninger av voluminnholdet i haugene og grøftene viser klart at det ikke har vært tilstrekkelig med masse i grøftene, og at det har vært behov for å frakte byggemateriale annet steds fra. For haugene 1, 3, 6 og 7 kan det faktisk dreie seg om mer enn halvparten av det nødvendige behovet, mens haug 5 kan være bygd nesten bare av masser fra egen grøft.

Hvor de nødvendige tilleggsmassene er hentet fra, vet vi ikke med sikkerhet, men pollenanlysen og haugprofilene viser klart at det er benyttet åkerjord fra et åkerland av samme karakter som på området omkring gravhaugene. De mange store torvflakene i haug 7 tyder på at masse er tatt også fra gjengrodde åkre, og siden lag 11 i haug 7 er datert så tidlig som 340 f.Kr.-120 e.Kr. må iallefall disse massene ha kommet fra et område som dengang lå minst 10-15 m.o.h., som var strandlinjenivået ved begynnelsen av vår tidsregning. Vi vet at det fantes vidstrakte åkre langs hele raet i denne tida, så det er rimelig at en del av byggematerialet er hentet herfra (se kap. 12.3).

Det er interessant at det er investert en så stor innsats for å bringe løsmasser til byggeplassen når det må ha vært langt enklere å spa dem opp fra hauggrøftene. Våre undersøkelser viser at det stort sett bare er tatt opp åkerjord og sand fra grøftene, og at arbeidet stanset opp før de nådde ned til leira. Vi ser også at haugene hovedsakelig består av åkerjord med ren sand innblandet enkelte steder, særlig gjelder det haug 7. Sannsynligvis har haugbyggerne primært ønsket å bruke åkerjord i gravminnene. De har derfor sjeldent gravd grøftene dypere enn ned til det naturlige sandlaget under åkerjorda. Samtidig har de ønsket å gi monumentene et symmetrisk, vakkert uttrykk ved å gi grøftene en bredde som samsvarer med haugenenes proporsjoner. De har altså ikke villet lage breie, utflytende grøfter som ville ha vært konsekvensen av å flekke av åkerjord fra hele nærområdet.

Inntil hver haug er det blitt stående igjen smale partier av den opprinnelige bakken som bru er eller passasjer over grøftene. Utleggingen av bruene var tydeligvis nøyne planlagt, siden de ofte er symmetrisk plassert, og noen steder er det en tendens til at bruene peker i hver sin himmelretning. Ved haug 6 og 7 har det vært fire bru er, kanskje også ved haug 1 og 5. Ved haug 3 og 8 er det tre bruene, og kanskje har det vært et liknende arrangement ved haug 2 og 9. Bruene varierer i lengde og bredde, men det er tydelig at haugbyggerne har hatt en modell som de har gjennomført meget konsekvent. Bruene kan ha blitt stående igjen for å lette adkomsten til haugene under selve byggingen, men symmetrien tyder på at de også er anlagt med tanke på adkomst til monumentene i ettertid. Spesielt interessant er det at den ene passasjen inn til haug 5 er lagt som en ryddet vei over gravrøys 32, det har tydeligvis vært viktig å gå over dette eldre gravminnet for å komme inn til haugen.

Symmetriene og regelmessigheten ved grøfter og bruene gir haugene en mer markert monumentalitet enn om de hadde ligget på flat mark. Siden det ikke er hentet opp tilstrekkelige mengder masse fra grøftene til å fullføre haugene, kan det virke som om de også har hatt en annen funksjon enn bare å fungere som massetak. En får virkelig følelsen av at grøftene er gravd opp for å framheve haugene mer, for å skape monumenter som ikke bare er store i høyde og utbredelse, men også for å gi dem en spesiell karakter og et bestemt utseende.

Siden mange av grøftene er gravd ned til leirlaget under morenen, blir det lett stående vann i dem til tross for at det i moderne tid er laget avløp for vannet ved små kutt ned i grøftekantene. Grunneieren fortalte at da han var liten sto det så mye vann i grøftene rundt haug 5, 6 og 7 om vinteren at de brukte dem som skøytebane når vannet frøs til. På Daaes kart fra 1854 er det tegnet inn en bekke mellom

Prestedammen på toppen av raet og haug 6 (jf. fig. 6). Denne bekken, som nå er lukket, må tidligere ha ført mer vann til grofta omkring haug 6. Ved undersøkelsen av haug 1 kom det tydelig fram en renne i undergrunnen som peker SV-over. Var denne anlagt for å lede vann inn i grofta? Dersom det var ønskelig å holde et vannspeil i hauggrøftene for å markere monumentene ytterligere, ville det ha vært en enkel sak å lede vannet fra Prestedammen og ned skråningen gjennom små kanaler fra de øverste til de nederste haugene. Vannfylte grøfter minner om vollgraver rundt haugene som derved har framstått som imponerende monumenter. Dette var også Nicolaysens hypotese da han kartla gravfeltet i 1852.

I dag går den indre grøftekanten helt inn til foten av haugene, men snittene gjennom haug 6 og 7 viste at det opprinnelig har vært en flat brem av opprinnelig mark mellom haugene og grøfta. I haug 6 har denne bremmen vært ca 2,5 m brei, slik at selve haugens diameter har vært fem m mindre enn det ser ut til i dag. I haug 7 var bremmen ca to m brei. Det framgår tydelig av snittprofilene at det er utkastet masse fra plyndringssjaktene som har rast ned langs haugsidene og dekket bremmene (jf. fig. 42 og 47). Vi må anta at også de øvrige storhaugene har en tilsvarende brem, og at alle monumentene har hatt den samme utformingen med grøft, brem og bru over omkring selve gravhaugene. Dette er en form som vi kjenner fra flere utgravde storhauger fra vikingtid i Gniezdovo i Russland. Der er det også i noen tilfeller påvist stolpehull langs den indre kanten av bremmen, slik at det har vært en form for gjerde eller innhegning omkring haugen (Mühle 1988:373-375, Abb. 5, Stalsberg 1999: Fig. 19). Som nevnt kan det muligens ses hull etter liknende stolpeplassering i snittet gjennom haug 7 (jf. kap. 8).

Haug 6 og 7 har inneholdt branngråver der rester fra kremasjonsbålet sammen med brente beinfragmenter er raket utover åkeren som haugene er bygd oppå. De små prøverutene i haug 3, 5 og 8 tyder på at den samme gravskikken har vært benyttet der, og det samme var tilfelle med grava i den store haugen på Vestmannrød fra tida omkring Kristi fødsel. Nicolaysens undersøkelse av haug 4 og Marstranders gravning i haug 9 forteller også om branngråver. Også fem av de små gravhaugene, som Engelstad og Hougen undersøkte i 1927, inneholdt trekulag med brente bein i bunnen. Dette kan bety at et flertall av både små og store hauger er bygd over likeartete branngråver med denne karakteren.

Også i haug 1 fant vi svært mange brente beinfragmenter spredt utover hele gravningsfeltet. Siden en del av beina stammer fra menneske, må det ha vært en branngråv også i denne haugen. Det er tidligere diskutert om branngråva har tilhørt en eldre haug fra folkevandringstid

eller merovingertid, eller om Nicolaysen kan ha hatt rett i at det har stått en jernkjele med brente bein i gravskipet (jf. kap. 1). Begge konklusjoner kan være mulige. Et viktig argument for en eldre brannggrav er at det fantes brente menneskebein i det tidlige brannlaget 37 helt på bunnen av grop 26. Et argument for at det også har vært en brannggrav i skipsgrava, er at det ikke er funnet ubrente menneskebein eller spor av et gravkammer i skipet.

Storhaugenenes datering

Vi vet enda ikke med sikkerhet hvor lenge det ble bygd storhaugene på gravfeltet eller i hvilken rekkefølge de ble anlagt. To alternative kronologier og tolkninger vil føre til ulike konklusjoner:

Tabell 10
Alternative
hypoteser for
faseinndeling av
gravfeltet.

Hypotese 1:		
Fase	Betegnelse	Tidsrom
Fase I	Gårdgravfeltenes tid	Før ca 600
Fase II	De store jordhaugenes tid	600 – 800-tallet
Fase III	Sekundærgravenes tid	800 – 900-tallet
Fase IV	Haugbrottenes tid	800 – 1100-tallet

Hypotese 2:		
Fase	Betegnelse	Tidsrom
Fase I	Gårdgravfeltenes tid	Før 600
Fase II	De store jordhaugenes tid	600 – 900-tallet
Fase III	Haugbrottenes tid	800 – 1100-tallet

Hypotese 1, lang kronologi, ca 600 til 950

Branngrava i haug 6 er mest sannsynlig ¹⁴C-datert til 620-720 e.Kr., mens trekull som kan komme fra en brannggrav i haug 7 er fra 580-690 e.Kr. og er foreløpig den eldste sikre gravdateringen. Trekull fra en mulig sentralgrav i haug 3 er ¹⁴C-datert til 770-890 e.Kr. Dessuten antar vi at skipsgrava i haug 1 er fra første halvpart av 900-tallet.

Dersom vi bruker disse mest sikre dateringene som flikspunkter i en gravhaugkronologi, kan vi tenke oss følgende utvikling av gravfeltet: Haug 7 bygges først, på en strandterrasse i sjøkanten omkring år 600 e.Kr. Deretter følger haug 6 en gang på 600-tallet eller tidlig 700-tall. Strandlinja må dengang ha gått like nedenfor femeters koten.

Ut fra en vurdering av den innbyrdes plasseringen av haugene 6, 5 og 3 kan det sluttas at de er bygd etter hverandre i den nevnte rekkefølgen. Hauggrøftene tangerer hverandre med så fin margin at det bare gjenstår smale rygger av opprinnelig markoverflate mellom dem. Det synes som om disse tre store monumentene er plassert i terrenget etter en plan som innebærer at de skulle ligge kant i kant med nære forbindelser til hverandre, samtidig som de ikke overlapper

hverandre, og den ene ikke dominerer overfor den neste. Haug 6 har den mest regelmessige grøfta med godt planlagte og symmetrisk anlagte bruer. Grøfta omkring haug 5 er også regelmessig utformet, mens haug 3 er blitt liggende i utkanten av den flate *Sletta* med en terrassekant på nordsida, slik at det bare blir plass for grøfter mot sør og vest. Haugenenes plassering i terrenget kan derfor tolkes slik at haug 5 ble bygd i perioden mellom haug 6 og 3, dvs. mellom 620-720 og 770-890.

Grøfta omkring haug 2 ble helt gjenfylt i forbindelse med utplaneringen av gravhaugen på 1800-tallet, sannsynligvis omkring 1869, og ved anlegget av strandveien og nasjonalparkens gjerde på 1900-tallet. Opprinnelig kan grøfta nesten ha tangert hauggrøft 3. Likeledes er det mulig at grøftekantene omkring haug 1 og 2 har ligget nær hverandre. Når vi vet at skipsgrava sannsynligvis er fra første halvpart av 900-tallet, ligger den tanken nær at byggelinja fra haug 6 til 3 har fortsatt i vestlig retning ved anlegg av haug 2 og til slutt haug 1. Dersom det er riktig at restene av en rik ryttergrav fra omkring 950 kommer fra haug 2 (se kap. 9.2), vil det bety at haug 1 og 2 må bytte plass i den hypotetiske rekkefølgen. Uansett tilsier denne hypotese at disse seks gravminnene ble bygd fra og med haug 7 ved strandkanten til haug 1 eller 2 lengst oppe i skråningen i løpet av ca 350 år. Følger vi den tankegangen at storhaugene nær stranda er de eldste, kan haug 4 være omrent like gammel som haug 7, og haug 9 ikke mye yngre. Haug 8 skulle i tilfelle tilhøre gruppen av de yngste haugene.

Vi har dermed plassert ni storhauger innenfor en tidsperiode på 350 år, det vil si at det gjennomsnittlig er bygd en monumental haug pr generasjon. En slik løsning kan innebære at det har vært en maktkontinuitet knyttet til stedet gjennom mer enn tre hundreår, og at det gjennom denne lange tidsperioden har hersket en likeartet og svært konservativ gravskikk på Borre. Dette stemmer ikke godt med det funnmaterialet som vi ellers kjenner fra Skandinavia og Nordsjællandene i merovingertid og vikingtid, der det er en rådende oppfatning at de sosiale og politiske forholdene i denne tidsperioden var preget av makkamp, endring og ustabilitet.

Hypotese 2, kort kronologi, ca 600 til 800-tallet

Det er ovenfor presentert indisier som taler for en annen hypotese om storhaugenenes historie:

Vi har påpekt at det i haug 9, *Spellemannshaugen*, fantes det et trekulllag i bunnen som er ¹⁴C-datert til 220-400 e.Kr. (200-530 med 95,4 % sannsynlighet), men samtidig er det bevart enkelte gjenstander som må ha tilhørt en grav fra overgangen mellom merovingertid og vikingtid

(jf. kap. 9.7). Dette åpner for den mulighet at det har vært minst to begravelser i haugen.

Ved utgravingen av *Skipshaugen* fant veiarbeiderne og Nicolaysen flere skår av et snabelbeger av glass som må være laget i 7.-8. århundre. Under vår utgravning kom et skår av et annet snabelbeger fra 700-tallet. Det er ovenfor diskutert om glassbegrene opprinnelig kan ha tilhørt en tidlig grav i haug 1, eller om de stammer fra en bosetning som er eldre enn haugen. Dersom det har vært en tidlig grav her, kan den tilhørende haugen ha vært bygd i merovingertid. Tidspunktet vil være avhengig av tolkningen av de eldste funnforholdene. Dersom denne hypotesen er riktig, kan haugen sekundært ha blitt benyttet til den rike skipsbegravelsen noen hundreår seinere.

Dersom restene av en ryttergrav fra omkring 950 virkelig kommer fra haug 2, kan også denne ha vært nedsatt sekundært i en eldre gravhaug, slik det ofte forekommer med graver av denne kategorien i Danmark og Øst-Norge, og som det er antydet for haug 1 og 9.

Siden en slik tolkning innebærer at de bevarte gravfunnene fra haug 1, 2 og 9 stammer fra sekundærgraver, kan disse store jordhaugene opprinnelig ha blitt bygd for eldre graver, haug 9 en gang i yngre romertid/folkevandringstid og haug 1 i merovingertid. Når vi dessuten vet at haug 6 og 7 er fra 6-700-tallet, kan det bety at et flertall av de store gravhaugene er fra et kortere og tidligere tidsrom enn hypotese 1 tilsier. Dersom ¹⁴C-dateringen fra haug 3 (770-890 e.Kr.) stammer fra en sentralgrav, er dette foreløpig den yngste dateringen som foreligger fra storhaugenes byggefase (se kap. 9.3).

Ved å presse de få dateringene som foreligger, kan det derfor være mulig å plassere storhaugene innenfor en tidsperiode som strekker seg fra 5-tallet til tidlig vikingtid med en konsekvensjon til merovingertid. Det sier seg selv at dette er en hypotese som det foreløpig ikke er tilfredsstillende underbygd.

10.4 Fase III – sekundærgravenes tid, 800 til 900-tallet?

Fase 3 er nøyde knyttet til hypotesen om at de fleste storhaugene ble bygd mellom ca 600 og 800-tallet og heller ikke denne er godt dokumentert. Framstillingen bygger på de nye tolkningene av funnene fra haug 1, 2 og 9. I alle disse tre tilfellene står vi overfor den mulighet at gravene fra vikingtid er nedsatt i eldre hauger. Både i haug 1 og 2 dreier det seg om helt spesielle graver med rytterutstyr, stigbøyler og våpen. De få gjenstandene som er bevart fra haug 9, kan tyde på at det har vært en liknende grav der. Skii-

pet fra haug 1 plasserer den gravlagte personen i det aller høyeste sosiale skiktet. Fra haug 9 foreligger det også en nagle av jern som kan komme fra en båt eller et skip, men den kan like gjerne ha tilhørt en kiste eller en vognkasse.

Ryttergraver kjenner vi helst fra spesielle sentralgårder i Norge. Helge Braathen har ment at slike graver representerer den øverste sosiale elite som har vært lokale politiske ledere, og som har hatt et nært forhold til kongemakten. Særlig mange ryttergraver er fra 900-tallet og begynnelsen av 1000-tallet, og Braathen mener at de stormenn som er gravlagt her også har spilt en viktig rolle i kampene om rikssamlingen i Norge (Braathen 1989:140 ff). Dagfinn Skre har hevdet at 900-tallets ryttergraver på Romerike kan ha tilhørt riks-kongenes sveithovdinger eller hirdledere som holdt til på sine storgårder i de gode jordbruksbygdene (Skre 1998:469-486).

Ryttergraver med et liknende innhold som Borregrevane kjennes også fra 900-tallet i Danmark, og de er tolket som graver for militære og politiske ledere som har tilhørt miljøet omkring kongen og hans hird. De er ofte anlagt som sekundærgraver i eldre gravhauger fra yngre steinalder og bronsealder (Pedersen, A. 1997:126-133, 2006. Sml. også Randsborg 1980 og Näsman 1991b). Eva S. Thåte har gjort et studium av sekundærgraver i eldre hauger i Norge, og finner at elitegraver fra vikingtid ofte er anlagt i hauger fra romertid og folkevandringstid. Hennes tolkning er at dette er gjort for å legitimere rett til odel og eiendom (Thåte 2007:190, 275-277). Det samme gjør Torunn Zachrisson (Zachrisson 1994) og Peter Bratt (Bratt 2008:98-100) når det gjelder svenske sekundærgraver i eldre hauger.

Skipsgrava og ryttergravene på Borre kan derfor representere en ny fase i gravfeltets historie. I henhold til den framsatte hypotesen bygges det ikke lenger storhauger på gravfeltet, men det har vært viktig for makteliten på 900-tallet å knytte forbindelse til tidligere herskerdynastier. Dette kunne oppnås ved at å gjøre eldre storhauger til sine egne.

Men fortsatt gravlegges det muligens personer i småhauger på gravfeltet. I den lille haug 10 fant Engelstad og Hougen hele 90 jernnagler spredt i brannlaget på bunnen. Vi kan ikke tidfeste denne grava nøyaktig, men innholdet tyder på at den må være fra merovingertid eller vikingtid. Også i haug 12 lå det en jernnagle i brannlaget. I disse gravene har det kanskje vært en båt eller deler av en båt med på likbålet, og så har noen nagler fulgt med brannrestene til gravstedet. Imidlertid ble også overbygningen til vogner klinket sammen med nagler, og da slike vognkasser ofte ble brukt som gravkister kan det være problematisk å skille slike graver fra båtgraver

når det er færre enn 100 nagler i funnet (Müller-Wille 1970:41).

Dersom disse gravene med nagler virkelig er fra vikingtid, kan også flere av de øvrige småhaugene være omrent samtidig med de rike ryttergravene. Småhaugene er i tilfelle bygd nær de eldre haugene for å markere kontinuitet fra tidligere tider. Det er sannsynlig at de representerer en annen sosiale gruppe enn ryttergravene, men likevel av så høy rang at de fikk plass på gravfeltet.

Dersom hypotese 1 for fase 2 viser seg å bli bekreftet, må fase 3 revurderes og kanskje forkastes helt. En konsekvens av hypotese 1 vil være at det ble bygd storhauger på Borre helt fram til 900-950, og at både skipsgrava og de nevnte rike gravene med rytter- og kjøreutstyr er anlagt som primærgraver i storhauger. Haug 1 og 2 blir da de yngste storhaugene på feltet, og haug 9 kan være fra omkring 800 e.Kr. Storhaugenes tid må i tilfelle utvides til å gjelde hele tidsperioden fra ca 600 til 950.

10.5 Fase IV – haugbrottene tid, 800 til 1000-tallet?

Alle de store jordhaugene har vært utsatt for haugbrott i gammel tid. Våre utgravninger har frambrakt nye data som kan belyse når og hvordan haugbrottene ble gjennomført, men fortsatt er det mange spørsmål som må finne sine svar på et seinere tidspunkt (Brendalsmo & Røthe 1992, Myhre 1994, Røthe 1997:36ff).

I alle haugene er det synlig et dypt sokk som strekker seg inn til haugens midtpunkt, og det tydelig at det har vært gravd en tunnel eller en sjakt inn fra en haugsiden. Seinere har plyndringssveien rast sammen, haugsidene har seget inn og sokket er delvis fylt av jordmasser som etterhvert har stabilisert seg og grodd igjen. Haugbrottene har skjedd for så lang tid tilbake at alle arr etter inngrepene er avrundet og dekket av et tykt lag av grastorv. Søkkene er blitt en del av monumentenes form, og de gir haugene et spesielt uttrykk.

Plyndringssjaktene er ført inn i haugene fra ulike himmelretninger; fra vest i haug 2 og 8, fra øst i haug 4, fra nord i haug 6, og fra sørlig retning i haug 3, 5 og 7. Siden det nærmeste området rundet haug 1 og 9 er utpløyd er det vanskelig å fastslå retningen på sjaktene her, men sannsynligvis er de gravd inn fra henholdsvis NØ og NV. En grunn til de ulike retningene er at nesten alle søkkene begynner ved gangbruene, så det er deres plassering som til en viss grad har vært bestemmende for angrepsstedet. Men hvorfor noen bruene har vært valgt framfor andre, har vi ikke kunnet funnet svar på.

De fleste sjaktene er delvis oppfylt av plyndringssasser, og i haug 3, 7 og 8 er de også kastet langt utenfor sjaktmunningene. Likevel viser volumberegningene at de synlige jordmassene ikke er tilstrekkelig store til opprinnelig å ha fylt sjaktene. Utgravningen av haug 6 og haug 7 klargjorde at svært mye masse var kastet ut over sjaktsidene og hadde lagt seg opp som et ytre lag ovenpå haugens opprinnelige overflate. Mye jord hadde også samlet seg ved haugfoten og derved delvis skjult den opprinnelige flate bremmen mellom haugene og fotgrøftene. Slik må vi tro at forholdene også ha vært ved de øvrige haugene, og her har vi forklaringen på det manglende volumet av synlig plyndringssasse. Funn av trekull og brente bein i det øverste laget av de utkastete massene, både på haugsidene og foran sjaktmunningene, viser at dette er det som sist er gravd opp, og at gravbryterne da hadde kommet seg helt ned til branngavlene eller trekulllaget som har omgitt dem.

Jordboring og bruk av georadar på haug 6 tyder på at det fortsatt ligger urørte lag igjen i bunnen av sjaktas ytre deler, mens det er omrotete jordmasser i sokket nær sentrum. Liknende forhold ble funnet i haug 7, men her var muligens et større område i midtpartiet omrotet. I haug 8 kan en enda større del av sjakta vært gravd til bunn. En mulig tolkning av disse eksemplene er at ikke alle haugbrottene har begynt ved haugfoten, men heller et stykke opp i haugsiden. Herfra har haubryterne gravd enten en tunnel eller en sjakt horisontalt eller svakt skrånende inn til midtpartiet der de har arbeidet seg ned til bunnen innenfor et større eller mindre område. En slik plyndringstunnel er godt dokumentert fra utgravningen av Gokstadhaugen, mens det var gravd en sjakt inn i Oseberghaugen (Brøgger 1945, Gansum 1995b, Gansum & Risan 1999, Bill & Daly 2012).

Gravskipet fra Grønhaug på Karmøy fra sein 700-tall (dendrodateret til 790-795. Bonde & Stylegar 2009:162) var sannsynligvis innsatt som en sekundærgrav i toppen av en eldre bronsealderhaug. Her ble det funnet indikasjoner på at den var blitt plyndret gjennom en åpen sjakt, og at jordmasser etterpå var lagt tilbake i sjakta (Schetelig 1903, Opdal 1998:27). Dersom dette også har vært tilfelle på Borre, vil det forklare at søkkene inneholder så mye jord. Vi kan derfor stille oss spørsmålet om noen plyndringssjakter delvis er blitt fylt opp igjen med løsmasser etter haugbrottet, slik at det sokket vi ser i dag har oppstått som følge av at jordmassene etter en tid har sunket sammen.

Metodene som er benyttet for å bryte seg inn i haugene må vurderes i forhold til intensjonene som lå bak selve handlingen. Det er sannsynlig at haugbrottene er gjennomført i full offentlighet av et lederskikt i samfunnet, og de må

være utført på en systematisk og gjennomtenkt måte. Dersom det dreide seg om rene plyndringstokter, utført i det skjulte, ville metoden har vært mer brutal og tilfeldig.

Det har gått lang tid siden haugbrottene ble gjennomført. På grunn av heldige omstendigheter ved at utkastete jordmasser dekket over et gytjelag i grøfta rundt haug 7, var det mulig at brottet inn i denne haugen må ha foregått etter 770-1210, mest sannsynlig etter 860-1040 (jf. kap. 8). Funnforholdene antyder at det var gått kort tid mellom haugbrottet og dateringstidspunktet. Det har ikke lyktes oss å tidfeste plyndringen av de øvrige haugbrottene. Teoretisk sett kan disse ha foregått samtidig, slik at dateringen fra haug 7 gjelder for alle brottene. Vi vet at innbruddet i Gokstadhaugen har skjedd mellom 939 og 1152, og i Oseberghaugen mellom 953 og 990. Det kan derfor tenkes at 900-tallet var en periode da storhauger i Vestfold ble gjenåpnet. Men det er også mulig at de har vært utført til ulike tider, og at noen av haugbrottene på Borre også kan ha vært utført på 800-tallet eller 1000-tallet (Bill & Daly 2012. Se også kap. 16.6).

10.6 Fase V – etter gravbrottene tid

Etter at kristendommen var innført i Vestfold, ble ikke gravfeltet lenger benyttet til begravelser. Som nevnt kan noen av haugbrottene være utført i tidlig middelalder, men ellers har vi ikke funnet spor som tyder på at det skjedde markerte inngrep i gravhaugene før på 1800-tallet.

Det har stått vann i hauggrøftene i mer enn 1000 år, og gradvis har det samlet seg opp 20-35 cm tjukke gytjelag i de mest fuktige bunnpartiene. Bruene har vært utsatt for utvasking og utrasing, og noen steder ser det ut til at de mest

utsatte og smale passasjene er helt forsvunnet og deponert på grøftebunnen. Særlig tydelig er dette ved haugene 5 og 6. Også de ytre grøftekantene sklir etterhvert ut, og de er derfor ikke så skarpe og markerte i dag som de en gang var. Pollenprøver fra gytjelagene viser at det har vokst furu, gran og litt bjørk i nærheten, mens det er påfallende få spor etter varmekjære lauvtrær. Det er pollen av planter som vokser i beite- og slåttemark, men det er heller ikke langt til kornåkrene. Landskapet antar en form som vi kjerner igjen på Flintoes tegning fra 1838 og fra de tidligste kartene fra 1800-tallet.

10.7 Konklusjon

To alternative hypoteser for faseinndeling av gravfeltet er presentert ovenfor, basert på en lang og en kort kronologi som vist i tabell 10.

Dersom vi bygger på den forutsetning at de foreliggende ¹⁴C-dateringer fra storhaugene representerer tidsperioden for byggingen av disse monumentene, vil den lange kronologien strekke seg over ca 350 år. Fra ca 600 til midt på 900-tallet. De eldste haugene blir da nr. 7 og 9 mens haug 1 og 2, som ligger høyest opp i skråningen, blir de yngste fra henholdsvis ca 925 og 950 e.Kr.. Ettersom de eldste daterte haugene ligger nærmest stranda, kan også haug 4 være tidlig mens haugene 6, 5 og 3 tilhører en mellomtid, og haug 8, som ligger på høyde med haug 1 og 2, blir en av de yngre gravmarkerogene. Etter den korte kronologien er storhaugene bygd gjennom en periode på ca 250 år, fra 600 til en gang tidlig på 800-tallet. Dette forutsetter at vikingtidsgravene i haug 1 og 9 er anlagt som sekundærgraver i eldre hauger. Muligens gjelder dette også grava som trolig kommer fra haug 2.

KAPITTEL 11



BOSETNING OG MAKTENS HALLER PÅ BORRE

11.1 Boplasser på raryggen

Så langt tilbake som de skriftlige kildene når, har det i Borre ligget store gårder på raet (Eriksson 1994a). Den mer enn 10 000 år gamle moreneryggen består av lettdrenert sand og grus over en kjerne av leire, og med en enkel jordbrukssteknikk egnet en slik undergrunn seg godt for åkerbruk. Langs ryggen var det lett å ferdes, og her har stier og veifar gått fra gårdsstun til gårdstun. Viktig for gårdenes plassering langs toppen av raet, var også det vide utsynet over fjord og innland som en hadde herfra.

Like ovenfor gravfeltet ligger Borre prestegård som alltid har vært en storgård i området. I middelalderen kalles gården Orretuft der førsteleddet er tolket som fuglenavnet *orri* «...maaske i dette Ords Brug som Mandstil-navn» (Rygh 1907:111). Straks sør for tunet finner vi Borre kirke som er bygd i første halvdel av 1100-tallet, men kirkestedet har trolig en historie tilbake til den første kristningsperioden omkring år 1000 (Øverland 1954, Hansen 1994, Hohler 1994). Det var i dette området vi skulle forvente å finne spor etter en stormannsgård fra merovingertid og vikingtid som kunne forklare hvorfor det store gravfeltet var blitt lagt nettopp her. Flere steder på raryggen hadde forundersøkelsene påvist spor etter mulige boplasser, og særlig var forhåpningene store til åkeren som ligger mellom kirkegården og prestegårdstunet, der flybildene hadde avslørt at det fantes nedgravninger i undergrunnen. Også like sør for kirken og like nord for prestegårdslåven var det liknende indikasjoner; kanskje kunne det ha ligget flere boplasser her?

På åkeren sør for prestegårdstunet fjernet vi åkerjorda på et 60 x 60 m stort område for å avklare om noen av de påviste gropene kunne være ildsteder i hus eller kokegropes omkring et tidlig gårdstun. Nylig var store hallbygninger fra yngre jernalder funnet flere steder i Dan-

mark, og på Borg i Lofoten pågikk undersøkelsen av Norden største hus med en lengde på hele 83 m (Munch et al. 1987, Munch 1991, Herschend & Mikkelsen 2003:41). Det var slike bygninger vi gjerne ville finne også på Borre. *Ynglingekongenes hall* burde ha vært minst like stor som på andre sentralsteder i Skandinavia!

I utkanten av undersøkelsesområdet var det tydelige spor etter to nedgravde tyske bunkerser fra krigens dager, og mellom dem gikk en løpegrav i silksakkmonster (jf. fig. 16). Magnetometermålingene avslørte hvor den nye hovedvannledningen, den såkalte Farrisledningen, gikk gjennom feltet. Vi var derfor forberedt på at det kunne være yngre nedgravninger mellom de antatte forhistoriske sporene, men det kom fullstendig overraskende at ødeleggelsene hadde vært så omfattende. Flere titall med store og små gropes ble forsiktig rensket fram. Mange av dem lå på rekke, slik det er vanlig for ildsteder og stolpehull i langhus fra jernalderen. Troen var derfor stor da vi begynte fingranksingen av gropene, men håpet forsvant etterhvert som de ble tømt. De inneholdt ikke annet enn mørk åkerjord.

Eldre mennesker som kom på besøk, ga oss forklaringen på at det fantes så mange tomme gropes her. Mot slutten av krigen fryktet tyskerne angrep fra de allierte styrkene i ytre Oslofjord, og Borre var et sted som var egnet for angrep med tanks som kunne landsettes på stranda nedenfor. Bunkersen og løpegravene inngikk i forsvarsverket bak rekken av nedgravde store steiner som skulle hindre tanksene i framrykningen. Våre langhus var dermed blitt forandret til tanksperringer!

Grunneierne kunne også fortelle oss at det gamle åkerjordlaget var pløyd bort på toppen av raet, og at plogen gjennom tidene hadde rotet opp og delvis fjernet den øverste delen av undergrunnen. Det kunne forklare at nesten alle spor etter gammel bebyggelse var borte.

Bedre gikk det ikke med vår undersøkelse like sør for kirken, men i 1991 gjennomførte Universitetets Oldsaksamling en større flateavdekning i forbindelse med en utvidelse av kirkegården, bare 50 m sør for vårt felt. Her kunne utgravningslederen Tom Haraldsen avdekke over 250 gropes og nedgravninger hvorav noen er rester etter boplassaktiviteter fra forskjellige tider. Enkelte av strukturene har vært ildsteder, andre er tolket som kokegropes eller offergropes (Haraldsen 1992). Trekull fra 12 gropes er ^{14}C -datert, og disse spenner over en tidsperiode på mer enn 3 000 år, fra eldre bronsealder til sein middelalder (jf. fig. 17). Bruksperioden er avgrenset av den eldste og den yngste dateringen, som er henholdsvis 1885-1675 f.Kr. og 1465-1645 e.Kr. (TUA-456 og T-10163). Fire av gropene er samtidige med storhaugene på gravfeltet, datert til henholdsvis 690-890, 690-890, 720-960 og 770-980 e.Kr. (T-10159-10162). Dessverre lyktes det ikke å påvise spor etter bygninger på dette stedet, men gropene viser at den samtidige bebyggelsen ikke har vært langt unna. Noen av gropene kan representer et kult- og samlingssted før kirken ble bygd (sml. Skre 2007:399-403).

Også nord for prestegårdslåven gjorde vi interessante funn. I to små sjakter oppdaget vi fire kokegropes, flere mulige stolpehull og et tynt kulturlag. Her hadde tydeligvis den moderne pløyingen ikke nådd så dypt ned at de eldre boplassporene var helt ødelagt. To kokegropes ble radiokarbondatert til henholdsvis 60 f.Kr.-350 e.Kr. og 670-880 e.Kr. (BP 1890±160; T-10668 og BP 1260±90; T-8849). Fosfatinnholdet i undergrunnen var høyere enn vi har målt andre steder på Borre, så det er klart at det her finnes bosetningsspor fra både eldre og yngre jernalder (jf. fig 15 og 16).

Tabell 11
 ^{14}C -dateringer av kokegropes ved prestegårdslåven

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Funnkontekst
T-8849	BP 1260±90	670-880	Trekull fra grop
T-10668	BP 1890±160	f.Kr.-350	Trekull fra grop

Funnstedet ligger i søndre kant av en naturlig forsenkning som går på tvers av raryggen fra den gamle jernbanestasjonen til prestegårdstunet, og her lå det tidligere et lite tjern som ble drenert ut på 1950-tallet. Stedet kalles enda Dammen eller Prestedammen, og er inntegnet på Daaes kart fra 1852 (jf. fig. 6). Også på nordsida av Dammen er det funnet spredte indikasjoner på eldre bebyggelse. Hele flaten der Midgard historisk senter nå ligger ble avtorvet i 1993, og minst to stolpehull fra en bygning og noen ildsteder kom for dagen. Utgrav-

Tabell 12
 ^{14}C -dateringer av boplass ved Midgard historisk senter

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Funnkontekst
Tua-2665	BP 1420±65	660-665	Stolpehull

ningslederen mener at det har stått hus her i forhistorisk tid, men undergrunnen var delvis omrotet, og funnene var for få til å avklare hvordan bygningene har sett ut (Løken 1993). Et stolpehull er ^{14}C -datert til 600-665 e.Kr. (BP 1420±65, Tua-2665) og en mulig brannggrav til 875-985 e.Kr (BP 1140±60, T-14765), det vil si innen storhaugen tid. På det høyeste punktet ved Prestedammen ligger det fortsatt fem små gravhauger som kan være anlagt ut fra jernaldergårder på begge sider av denne viktige vannkilden.

På flybildene fra 1989 framkom det tydelige bygningsspor i kornet på Nordre Voll, ca 300 m nord for gravfeltet på Borre. I den slake østsentreringen ned fra raet, på et område kalt Skjellern, lå en 30 m lang hustuft i øst-vest retning. Veggrøftene var delvis godt bevart, og huset hadde vært smalt med avrundete gavlvegger. Hele kulturlaget var imidlertid pløyd bort og huset er ikke sikkert datert, men dets spesielle form antyder at det kan være fra bronsealderen (Keller 1990).

Boplasser og gårder gjennom 4 000 år

Vi klarte altså ikke å finne en høvdinggård på toppen av raryggen. Det kan skyldes at det øverste partiet av ryggen er delvis bortpløyd og sterkt ødelagt av nyere tids inngrep i undergrunnen. Men våre undersøkelser på fem ulike lokaliteter viser at det har vært bosetning gjennom minst 4 000 år langsetter toppen av raet, fra begynnelsen av bronsealderen til i dag. I hele denne perioden har korndyrking, åkerbruk og februk vært viktige næringer, og raet var et selvagt sted for bebyggelse. De eldste daterte bosetningsporene ved kirken er fra eldre bronsealder. Kanskje eksisterte også huset på Nordre Voll i bronsealderen. Fra eldre jernalder kjenner vi ildsteder og boplassgropes mange steder på raet, fra samme tid som de første gravhaugene og røysene ble anlagt på gravfeltet i nasjonalparken. De mange ^{14}C -dateringene forteller at det fantes bosteder flere steder omkring kirken og prestegården under storhaugen tid mellom 600 og 950.

Vi har kunnet påvise en kontinuerlig bosetning gjennom minst 4 000 år i Borre-området, fra enkle spor etter hus og boplasser i undergrunnen, fram til middelalderkirkens tid og dagens stående bygninger. Men vi vet enda ikke om jernalderens og vikingtidas storgård, der storhaugen herrer bodde, lå på her på raet. Dette spørsmålet kan bare framtidige utgravninger gi svar på. Gjennom nye undersøkelser og store flateavdekninger vil det ganske sikkert bli funnet spor etter hus og gårder som kan fortelle oss mer om bosetningen og kulturhistorien i gravfeltets nærområde i jernalder og vikingtid.

11.2 Spor etter bebyggelse ved gravfeltet

Under bunnlaget av *Skipshaugen* var det blitt avdekket en rekke strukturer og nedgravninger som var eldre enn skipsgrava fra omkring 925. Det dreier seg om rester etter ildsteder, koke- og avfallsroper, og det ble også funnet spredte brente beinfragmenter hvorav noen som kommer fra menneske. ^{14}C -dateringene for disse tidlige sporene ligger mellom 540-690 og 690-900 (T-10916 og T-8847) (jf. fig. 32).

I kapittel 6 ble det diskutert om noen av disse funnene indikerer at det har ligget to generasjoner av gravhauger på dette stedet. De brente menneskebeina kan stamme fra en brannggrav i en storhaug som ble bygd en gang mellom 500 og 800, og enkelte av de bevarte gjenstandene, slik som spinnehjulet og glasskårene av snabelbegrene, kan ha utgjort en del av gravgodset i en grav som var blitt ødelagt da skipsgrava ble anlagt. Dersom denne hypotesen er riktig, må de tidlige bosetningssporene være eldre enn denne hypotetisk eldste gravhaugen.

En alternativ tolkning er at den eldste gravhaugen ble bygd i forbindelse med skipsbegravelsen omkring 925. Dersom dette er tilfelle, kan den tidlige bosetningen ha strukket seg over en lengre tidsperiode, kanskje mellom ca 500 og 900, og spinnehjulet og skårene av glassbegrene kan stamme fra denne boplassen. En tredje mulighet er at ildstedene og gropene i undergrunnen ikke har tilhørt en eldre bebyggelse, men har vært brukt i forbindelse med gravritualer på stedet før og under haugleggingen (se kap. 6.8-6.9).

For å granske disse hypotesene nærmere, ønsket vi å undersøke utvalgte arealer utenfor *Skipshaugen*. Våre forundersøkelser med fosfatkartering og jordboring tydet på at det kunne finnes bebyggelsesspor nederst på prestegårdsjordet, på begge sider av nasjonalparkens steingjerde, og vi valgte å avdekke flere mindre partier langs et belte som strakte seg fra *Skipshaugen* til servicebygget inne i parken. Dersom det ble påvist tidlig bebyggelse her i vestre kant av gravfeltet, kunne funnene under *Skipshaugen* ha tilhørt denne (jf. fig. 49).

Bygninger på bebyggelsesområde 1

Nasjonalparkens steingjerde er anlagt i overgangen mellom prestegårdsjordet og den flate *Sletta* foran gravhaugene. Overgangen markeres av en terrassekant som dels har oppstått naturlig, dels er formet av en åkerrein som er oppstått på grunn av langvarig åkerbruk og pløying i skråningen ovenfor. I



sør er steingjerdet bygd på selve reinkanten, lengre nord ligger en større terrasseflate mellom kanten og steingjerdet.

Denne terrasseflaten egnar seg godt for en boplass, og vi la ut vår første prøvesjakt her. Allerede i første prøverute oppdaget vi at flaten var kunstig laget og besto av et mer enn 50 cm tjukt lag av åkerjord. Nær bunnen var åkerjordlaget mørkt og trekullholdig, og enkelte biter av tørket leire, skjørbrønte steiner og beinfragmenter kom for dagen. Vi var tydeligvis kommet ned på et 30 cm tykt kulturlag som var blitt delvis omrotet gjennom mange års ployning. Under kulturlaget kom vi ned på et stolpehull som var 25 cm i diameter og 20 cm dypt.

Ved utgraving av bare to kvadratmeter hadde det lykkes oss å påvise spor etter en bebyggelse med både bygningsrester og kulturlag. Trekull fra stolpehullet ble ^{14}C -datert til 660-870 (BP 1230±95; T-8845), og dermed var det klart at det hadde stått en bygning her samtidig med at storhaugene var blitt bygd (bygning 1).

Fig. 49
Området på begge sider av nasjonalparkens gjerde der det ble avdekket bebyggelsesspor med hustufter i flere sjakter, område 1 på innsiden av steingjerdet og område 2 på utsiden. I område 2 fantes stolpehull etter to langhus hvorav det ene har vært ca 30 m lang, det andre en ca 40 m stor hall. Foto tatt mot sør fra inngangen til parken

Fig. 50
Forslag til hvordan en hall på Borre kan ha sett ut.



For å avklare husets størrelse og konstruksjon måtte vi avdekke større flater. Siden det yngre åkerjordlaget var så tjukt på terrassen øst for steingjerdet, kunne det ikke komme på tale å fjerne all jord her. Vi ville heller ikke ødelegge de godt bevarte bygningssporene under åkerjorda, så vi måtte nøye oss med to 6 m lange, parallelle sjakter med en bredde på 1 m. Dette var tilstrekkelig til å påvise en godt markert rille i undergrunnen som muligens kan være spor etter en vegg i et hus med en øst-vest orientering og en lengde på omkring 10 m.

Tabell 13
 ^{14}C -dateringer fra
bebyggelsesområde
1 ved parkgjerdet

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnkontekst
T-8845	BP 1230±95	660-870	Trekull	Stolpehull
T-10244	BP 1325±100	610-820	Trekull	Kulturlag

Det ble funnet mange små fragmenter av tørket leire som sannsynligvis stammer fra leirklinke veger som kan ha bestått av flettverk eller av planker som var plassert loddrett i rillene i bakken. Flere stolpehull viser at taket har vært båret av stolper. I kulturlaget inne i huset fant vi to små, ensfargete glassperler, en liten bit av bearbeidet rav og noen jernkramper. Brente bein og kokstein lå spredt utover i kulturlaget. I bolighus fra eldre jernalder ligger det ofte skår av knuste leirkar på golvet. Siden vi ikke fant noen leirkarskår betyr det at huset sannsynligvis er fra yngre jernalder, noe som stemmer godt med ^{14}C -dateringen av stolpehullet.

Tabell 14
 ^{14}C -datering av
stor stolpe i bebyggelsesområde 1.

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnkontekst
Tua-452	BP 1000±65	980-1160	Trekull	Stolpehull

Et stykke nord for vegggrilla ble det påvist flere stolpehull, et mulig ildsted og et tynt kulturlag i kanten av steingjerdet. Disse strukturene antydet at det har stått flere bygninger her i grensesonen mellom prestegårdssjordet og nasjonalparken, noe som ble bekreftet da vi åpnet en 15 m lang og 4 m brei prøvesjakt i åkeren like utenfor steingjerdet. Her var åkerjordlaget tynt, og det kunne forsiktig fjernes med maskin. Under fingravningen fikk vi avdekket en vegggrille av samme type og størrelse som ved *bygning 1*. Denne gikk i NV-SØ retning, og da den fortsatte ut av utgravningsområdet i begge ender må huset ha vært lenger enn den synlige veggengelen på 6,5 m. Sannsynligvis har vi her funnet vestre langvegg i et hus som har ligget litt skrått i bakken, like utenfor steingjerdet (*bygning 2*).

Det har hatt takbærende stolper og leirklinke veger av samme karakter som *bygning 1*. Et stort ildsted er ^{14}C -datert til 610-820 (BP 1325±100; T-10244), noe som viser at de to bygningssporene er fra omtrent samme tid. En sterkt forrustet kniv av jern, leirklining og brente beinfragmenter var alt som forøvrig ble funnet.

Under utgravningen ble det diskutert om bygningssporene representerer to ulike hus eller om de kan ha tilhørt en større bygning. Dersom det første alternativet er riktig, må det ha dreid seg om minst to små hus som lå nær hverandre og var orientert i to ulike retninger. Dersom alle sporene tilhører den samme bygningen, kan den påviste vegggrilla til *bygning 1* ha utgjort endevegg i et langhus som har hatt *bygning 2* sin vegggrille som langvegg. En tredje mulighet er at bygningsrestene har tilhørt flere ulike bosettingsfaser. Bare en større plateavdekning kan avgjøre hvilken tolkning som er riktig.

Allerede i 1988 hadde vi påvist høye fosfatverdier omkring servicehuset i parken. Dette kunne bety at det lå en boplass fra forhistorisk tid også her, så vi la ut en prøvesjakt på 10 x 4 m i åkeren vest for steingjerdet.

I et stort stolpehull har det stått en kraftig stolpe som var hele 30 cm i diameter. For å beskytte stolpen mot forråtnelse var den blitt svidd i nedre del før de satte den ned i bakken. Biter av dette trekullet lot seg ^{14}C -datere til 980-1160 (BP 1000±65; TUA-452). Dersom denne stolpen virkelig har båret taket i et hus, må det ha vært en solid bygning, og det bør derfor være mulig å finne andre konstruksjonsspor ved en utvidelse av utgravningsområdet.

Omfattende bebyggelse på område 2

Oppmuntret av de gode resultatene fra område 1 valgte vi til slutt å avdekke en rektagulær prøvesjakt på 5 x 15 m på den høyeliggende terrasseflaten like sør for *Skipshaugen* og nasjonalparkens inngang. Her var det moderne åkerjordlaget svært tynt, men likevel var det et overraskende stort antall strukturer bevart i undergrunnen. Minst tre store kokegroper og mange stolpehull, tilsvarende uten mønster, tydet på at det måtte ha stått flere hus her. To store stolpehull er ^{14}C -datert til 430-620 (BP 1520 ± 80) og 430-780 (BP 1395 ± 155) (T-10242 og 10245).

Ingen veggroller slik som på området 1 kom til syne her. Det er derfor mulig at veggene har bestått av loddrettstilte stolper eller planker som var fundamentert i bakken eller var satt på en liggende tresyll. Mange leirfragmenter viser at også disse bygningene kan ha hatt leirklinke veger.

For å undersøke om også dette boplassområdet fortsatte under steingjerdet og inn i nasjonalparken, la vi opp to mindre prøvesjakter like øst for gjerdet. Her kom vi ned på store ildsteder og tykke kulturlag, sikre indiser på store langhus. To ^{14}C -prøver er datert til 650-810 (BP 1295 ± 75) og 530-650 (BP 1470 ± 85). (T-10243 og T-10246).

Kulturlag, kokegropes og stolpespor er altså funnet innenfor et sammenhengende bebyggelsesområde som omfatter hele terrasseflaten på begge sider av steingjerdet sør for nasjonalparkens inngang. Sannsynligvis vil det også kunne avdekkedes bygningsspor også på flaten like innenfor inngangen. Området er delvis ødelagt av dyrkning på prestegårdsjordet, men det synes for en stor del å være urørt innenfor gjerdet. Konklusjonen ble at det her bør kunne finnes godt bevarte huskonstruksjoner som kan fortelle om bebyggelsens utseende og funksjon. De fire ^{14}C -dateringene avviker ikke mye fra hverandre, og bruksperioden bør ligge mellom 430-620 og 650-810. En kalkulering som er basert på alle fire dateringene antyder en hovedfase til 600-665 (BP 1418±44). Dette er omtrent samtidig med byggingen av storhaugene 6 og 7.

Denne øvre boplassflaten fortsetter fram til *Skipshaugen*. De eldste gropene og ildstedene under gravhaugen er fra samme tid som bygningsene på boplassområde 1 og 3. Det er derfor svært sannsynlig at det har vært et stort, sammenhengende bosettingsområde langs foten av skråningen ned fra raryggen, og at *Skipshaugen* er bygd opp på den nordre delen av denne boplassen omkring 925. Det endelige svaret på dette spørsmålet kan vi bare få ved en større flateavdekning omkring nasjonalparkens inngangsparti.

Oppsummering om bosettingssporene

Undersøkelsene våre hadde vist at det virkelig fins spor etter eldre bebyggelse mellom *Skipshaugen* og gravhaug 8, i en sone mellom prestegårdsjordet og den vestre delen av nasjonalparken. Parkens steingjerde deler faktisk bebyggelsessonene i to, og gjerdets fundamentering kan ha ødelagt hustufter og forhistoriske strukturer. Innenfor steingjerdet synes kulturlagene stort sett å være urørte, og dette lovet godt for framtidige utgravninger.

To bebyggelsesområder ble lokalisert. De ligger på ulike nivåer i skråningen og er adskilt av naturlige terrassekanter. Lengst sør finner vi område 1, dels inne på prestegårdsjordet, dels på flaten ved servicehuset. Område 2 ligger på den midtre terrassen, og strekker seg utover hele den høyestliggende flaten omkring porten til nasjonalparken. Kanskje tilhører de eldste ildstedene og gropene under *Skipshaugen* denne bebyggelsen.

Det ser ut til å være en tidsforskjeller mellom bebyggelsen på de tre områdene. Dateringene fra område 2 er fra folkevandringstid og merovingertid, med en konsentrasjon til 600-tallet. Område 1 har gitt to dateringer som plasserer bebyggelsen her i merovingertid og vikingtid.

Prøve	Ukalibrert	Kalibrert 68 %	Materiale	Funnkontekst
T-10242	BP 1520±80	430-620	Trekull	Kokegrop
T-10243	BP 1295±75	650-810	Trekull	Kokegrop
T-10245	BP 1395±155	430-780	Trekull	Stolpehull
T 10246	BP 1470±1580	530-650	Trekull	Kulturlag
Gjennomsnitt	BP 1418±44	600-665	Trekull	

Dette kan tilsi at det sentrale bebyggelsesområdet over tid har blitt forflyttet fra den øvre terrassekanten ved nasjonalparkens inngang til området omkring servicehuset.

Tabell 15
 ^{14}C -dateringer fra bebyggelsesområdet 2 ved parkgjerdet.

De få sporene som ble funnet etter bygninger eller andre konstruksjoner, kan muligens også indikere at det er forskjeller i byggemåte i de tre områdene. I område 1 har vi bevart veggroller og leirklining sammen med gropes etter takbærende stolper, og husene har trolig vært relativt små – kanskje ikke lengre enn 10 m. I område 2 er det ikke spor etter veggroller, men en rekke kraftige stolpehull og leirklining som kan være fra en vegg. Sammen med de store kokegropene kan disse strukturene indikere at det her har stått en eller flere større bygninger.

Foreløpig foreligger det få dateringer, og konstruksjonsporene er bare framkommet i mindre sjakter. Vi kan derfor ikke slå fast med sikkerhet om de to bebyggelsesområdene har vært brukt til forskjellig tid, eller om det har stått ulike typer hus på de to stedene. Svaret ligger bevart under overflaten og må hentes fram gjennom framtidige arkeologiske utgravninger. Foreløpig er det ingenting som tyder på at det dreier seg om vanlige gårdsbygg med boligrom og fjøs under samme tak. De få funnene som er kommet for dagen, forteller heller ikke om gårdsdrift og daglige gjøremål på en gård.

11.3 Hallene ved gravfeltet

Bebyggelsessporene på begge sider av nasjonalparkens vestre steingjerde ble avdekket mot slutten av Borreprosjektets feltarbeid. De spennende funnene fra flere bygninger innbød til oppfølging gjennom en større flateavdekning, og det var særlig område 2 som fristet. Av ulike grunner ble det ikke anledning til å fortsette utgravningsarbeidet selv om tanken aldri ble forlatt de nærmeste årene. Etter mer enn 10 år fikk imidlertid Terje Gansum, den gang leder av Midgard historisk senter, anledning til å foreta en overflateundersøkelse av dette boplassområdet med georadar.

Resultatene fra scanningen overgikk alle forventninger (Gansum 2007, Gansum 2008). I et 25 m breit og 100 m langt parti langs nasjonalparkens vestre steingjerde, fra parkens inngangsparti til servicebygget, ble to store langhus lokalisiert! Radargrammet viser at begge byg-

ninger har vært båret av to indre rekker av kraftige jordgravde stolper, og de har hatt en solid veggkonstruksjon som er bygd opp omkring loddrettstående staver som har vært fundamentert i undergrunnen. Det nordre huset, som kommer best fram på radargrammet, har hatt krumme vegger slik av bygningens bredde har vært 10-12 m på midten og ca 8 m i begge ender. Det ligger orientert NØ-SV slik at husets nordre del befinner seg dels under steingjerdet og dels strekker seg inn i selve parken sør for inngangen. Det har vært mer enn 40 m langt (jf. fig. 50).

En sammenkobling av radargrammet med tegningene fra Borreprosjektets utgravning viste utrolig nok at nordre del av prosjektets prøvesjakt på bebyggelsesområde 2 var lagt skrått inn i bygningens midtre del, og at fire av de påviste stolpehullene har tilhørt langhuset. To av hullene stammer fra den østre rekka av takbærende stolper mens to er veggstolper ble ¹⁴C-datert til 430-620 og 430-780, og dermed er det mulig å tidfeste husets brukstid til iallefall denne tidsperioden.

Det søndre langhuset ligger bare ca 20 m lengre sør og inkluderes bare delvis i georadarrens undersøkelsesområde. Det er derfor bare synlig i ca 30 m lengde. Bredden har vært minst 10 m. Også denne bygningen har hatt jordgravde tak- og veggstolper, men vegglinjene synes her å være bare svakt krummet. Langhuset ligger omrent midt mellom Borreprosjektets prøvesjakter på område 1 og 2, men 10-12 m lengre oppover skråningen. Prosjektets påviste stolpehull og veggspor har derfor ingen sammenheng med den søndre bygningen. De små veggrillene som framkom på bosettingsområde 1 representerer derfor et separat mindre hus på ca 10 m lengde som ut fra ¹⁴C-dateringene har vært benyttet en gang mellom 610-820 og 660-870.

De to langhusene ligger på samme høydekurve i skråningen og med omrent samme retning. De kan ha eksistert samtidig, men det er også mulig at de representerer to ulike bruksfaser. Radar-skanningen påviste også svake spor etter en mulig bygning mellom de to hallene, noe som kan bety at det her har vært flere generasjoner av hus fra en tidsperiode som inkluderer både merovingertid og vikingtid, det vil si samtidig med gravfeltets bruksperiode.

Radargrammene viser med stor tydelighet at begge bygninger har vært solide konstruksjoner med store stolpehull som forteller om god fundamentering. Det framgikk også av de utgravde stolpehullene at stolpen vært hele 22 cm i tverrmål. Også husenes form med sterkt krumme langvegger tyder på at dette har vært bygninger med en spesiell funksjon.

Fra Danmark og Sør-Sverige kjennes det liknende bygninger på sentrale bosteder fra vikingtid der de tydeligvis har fungert som bolighus og har vært knyttet til gårdsdriften. Det framgår blant annet av flere hus på Vorbasse ved Vejle der det har vært fjøs med båser i østre ende (Jensen, J. 2004 :289ff, Jørgensen & Eriksen 1995, Stoumann 1980). Slike bygninger omtales ofte som hus av Sædding-typen (Carlie 2008).

Det kunne tenkes at de to langhusene på Borre har vært bolighus av Sædding-typen på en stor-gård fra vikingtid, men flere momenter taler mot en slik tanke. For det første viser dateringene fra sjakt i bebyggelsesområde 2 at det nordre huset var i bruk en gang i siste del av folkevandringstid og merovingertid, og for det andre ble det i sjakta ikke funnet noen gjenstander som indikerer gårdsbosetning. Det viktigste motargumentet er imidlertid bygningenes plassering nederst på raet. Et gårdsanlegg av denne kategorien skulle en ha forventet ville ligge oppå raryggen med åkre og innmark i skråningen nedenfor, slik det framgår av funnene i Prestegårdsskogen. Plasseringen på terrassekanten like ovenfor gravfeltet gjør det mest sannsynlig at det dreier seg om hallbygninger som har vært benyttet av den sosiale eliten til rituelle, religiøse og politiske formål (Gansum 2008).

Slike hallbygninger er de siste årene utgravd på en rekke sentralsteder i Skandinavia. Enkelte er datert så tidlig som 500-tallet, mens de fleste er fra merovingertid og vikingtid. I Danmark er særlig bygningene på Gudme på Fyn og Gamle Lejre og Tissø på Sjælland som har vakt stor interesse (Christensen 1997, Jørgensen, L. 2002, Jensen, J. 2004:289-314). I Sverige er de funnet på eller tett ved stor-gårder, og både gjenstander og bygningenes størrelse viser at de er anlagt av aristokratiet for elitens religiøse sosiale og politiske samlinger, for eksempel Uppåkra, Helgø og Slöinge (Herschend 1997, Herschend 1998, Callmer 1997, Hårdh & Larsson 2002, Lundqvist 2000, Larsson 2006, Larsson 2007, Ljungqvist 2006).

Hallene er ofte plassert på markerte punkter i terrenget, gjerne på terrasser som er jevnet ut med tanke på de store bygningene. Det fins flere eksempler på at de ligger i nær tilknytning til gravfelt med storhauger og/eller båtgraver, slik som på Gamle Uppsala, Hovgården på Adelsö ved Birka, Husby i Glanshammar, Fornsgården og Valsgärde. De største kjente hallene er ca 40 m lange og 10-11 m breie (Damell 1993, Duzcko 1997, Skre 2007:229-234, Bratt 2008:159ff, Gansum 2008).

Også hallene på Borre har ligget dominerende i landskapet langsetter terrassekanten ovenfor

gravfeltet. Herfra var det godt utsyn mot fjorden, samtidig som bygningene har vært synlige fra passerende skip. Den lengste hallen har vært mer enn 40 m lang og 10-12 m brei, og den kan derfor konkurrere med de svenske bygningene i størrelse. Dateringer fra ildsteder, kokegrøper og stolpehull, som med stor sannsynlighet har sammenheng med hallene, tyder på at den nordre bygningen i allefall var i bruk en gang mellom 430-620 og 430-780, mens den søndre kanskje eksisterte mellom 610-820 og 660-870. Det kan ikke avgjøres om de to hallene eksisterte samtidig eller om de har etterfulgt hverandre. Dersom det siste er riktig, kan dateringene antyde at den nordre bygningen er eldst. Dateringene ligger innenfor de skandinaviske hallbygningens bruksstid. Dessuten er det klart at de fantes samtidig med storhaugenes byggetid.

Et karakteristisk trekk ved hallene er funn av eksklusive gjenstander som glassbeger, gullgubber og perler som kan knyttes til fest, kult og blot. Det er ofte store kokegrøper både inne og utenfor hallene. I 1853 kom det som nevnt flere skår av et snabelbeger av glass som sannsynligvis er fra 7.-8. århundre, og under Borreprosjektet utgravning i 1989 et skår av et yngre snabelbeger fra 700-tallet, samt et lite glasskår fra et tredje beger. Det er ovenfor diskutert om glassfragmentene kan ha kommet fra eldre graver i *Skipshaugen*

eller en tidlig bebyggelse på stedet (se kap 6.4). Oppdagelsen av de to hallene på terrassekanten, bare 50 m lenger sør, gjør det mulig at glassbegrene kan ha kommet fra den samtidige bebyggelsen der eller fra en tilsvarende hall som kan ha ligget omtrent der hvor *Skipshaugen* seinere ble bygd.

På Huseby i Tjølling har Kaupangprosjektet undersøkt en hall av omtrent samme dimensjon som på Borre. På en utplanert terrasse har det stått en stor bygning med krumme veggger som har vært ca 35 m lang og 11,7 m brei. De mange spesielle gjenstandene som kom fram under utgravingen viser klart at dette har vært en høvdinghall av samme karakter som de øvrige fra Skandinavia. Dagfinn Skre sammenlikner den med svenske og danske haller, og antyder at de vitner om en kontakt mellom i eliten i Skiringssal og det øvrige Sør-Skandinavia. Funnene og radiokarbondateringer tyder på at hallen var i bruk i perioden mellom ca 700 og 900/950, en tid som stemmer overens med de vestfoldske ynglingekongenes herskertid. Skre er så dristig å foreslå at hallen kan ha vært bygd under kongene Halvdan Kvitbein og Øystein Fret Halvdanson (Skre 2007:440, 466. For en kritikk av denne hypotesen se Helle 2008 og Urbanczyk 2008).

KAPITTEL 12



JORDBRUK OG LANDSKAPSUTVIKLING PÅ BORRE

12.1 Åkre og jordbruk på raet

Det har ligget boplasser og gårder på raet i mer enn 4 000 år. Vi hadde funnet spor etter ildsteder, kokegropes og enkelte huskonstruksjoner som stolper og veggrøfter i våre små prøvesjakter; indikasjoner på at det skal være mulig å avdekke rester av hus og gårdstun i allefall tilbake til eldre bronsealder. Det var en prioritert oppgave for Borreprosjektet å studere jordbruks- og kulturlandskapets utvikling i gravfeltets nærområde. Derfor var det viktig for oss å finne gode studieområder som kunne gi de beste svarene på våre spørsmål. Hele skråningen mellom gravfeltet og prestegårdstunet var dyrket opp, så her var bare små rester av gamle åkerjordlag bevart under dagens markoverflate. Vi måtte leite etter bedre lokaliteter, og vi skulle heldigvis ikke gå langt for å finne et av de best bevarte fossile åkerlandskapene som er kjent i Vestfold.

Bare en kilometer sør for gravfeltet ligger et stort skogsområde på Prestegården, Lille Vestmanrød, Vestmanrød og Fjugstad. Dette er et av de få stedene i Vestfold der det er sammenhengende, naturlig skog fra raryggen og ned til fjorden. Ellers er raskråningen stort sett fulldyrket eller tilplantet med gran. Det mest uberoede området finner vi i Prestegårdsskogen og på tilgrensende deler av Lille Vestmanrød og Vestmanrød. Her er det frodig lauvskog med mye ask, bøk og varmekjære tresorter som trives på det gode jordsmonnet i et godt lokalklima. Etter at de sluttet med beiting og skogsdrift i Prestegårdsskogen, har den grodd helt igjen med ungskog og det er nesten uframkommelig over store områder.

Få mennesker ferdes i dag i den tette skogen der lite sollys slipper ned til bakken når trea står lauvkledde. Men tidlig på våren er det fint her, en vasser i et teppe av hvitveis som dekker over alle spor etter tidligere bruk av skråningen før skogen tok overhånd. Odd Larsen på Kirke-

bakken hadde tidlig lagt merke til små steinrøyser og terrassekanter i åpne partier langs stier og i hogstfelt. Han så straks at dette var menneskeverk, men han var usikker på hvordan de nesten usynlige forhøyningene i terrenget skulle tolkes. Allerede en av de første feltdagene tok han oss med til den delen av skogen som ligger ved Gunnerødbrekka, der steinrøyssene var letttest å se.⁴⁰

For arkeologer som er vant til å se fornminner i landskapet, og har erfaring fra undersøkelser av gammelt åkerlandskap, tok det ikke lang tid før vi var klar over at vi her sto overfor spor etter tidlig åkerbruk. I den tette skogen var det mulig å se åkerreiner, rydningsrøyser og ryddete åkerflater på mange steder nedover skråningen mot fjorden. Det fantes flere typer av åkre og ryddinger, og det måtte ha vært drevet åkerbruk her gjennom lange tider, kanskje helt tilbake til gravfeltets tid? Det var virkelig et sted å begynne utforskingen av åkerbruks historie på Borre.

Et separat forskningsprosjekt ble etablert for å fravriste Prestegårdsskogen dens hemmeligheter (Jerpåsen 1996). Først gjaldt det å kartlegge de sporene som måtte finnes etter gamle åkre, noe som ikke var enkelt i den tette lauvskogen. Deretter valgte vi ut strukturer og formasjoner som egnet seg best til spesiell gransking ved prøvesjakter og prøveruter. Målet var å finne svar på spørsmål om åkrene form og utvikling over tid, om åkerbruksteknikk, om korn og vekster som var dyrket her, sammenheng mellom åkre og tidlig bosetning og hvordan det agrare landskapet hadde utviklet seg fra tidligste jordbruksstid til i dag. Da ville det også bli mulig å sammenlikne agrarhistorien med gravfeltets utvikling, og dermed forstå bedre de økonomiske og bosettingsmessige forutsetninger for storhaugene på Borre.

40 En hjertelig takk til Odd Larsen for all hjelp ved undersøkelsen av åkrene i Prestegårdsskogen.

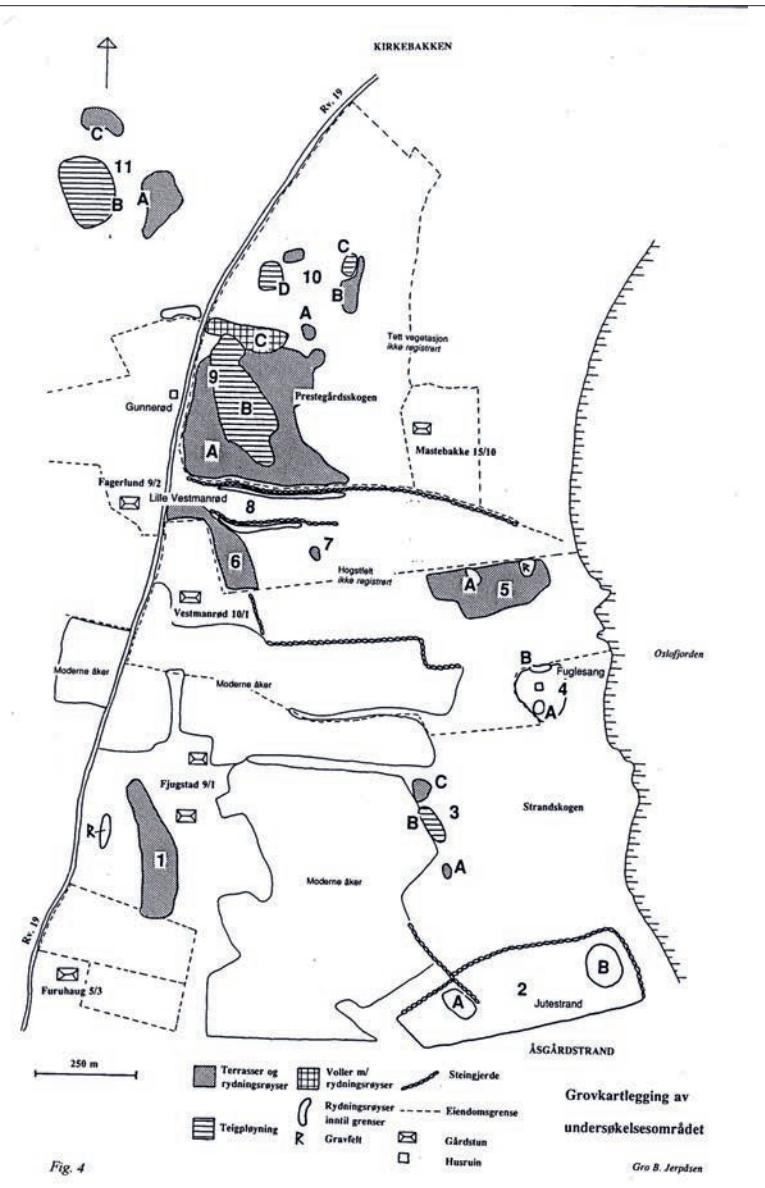


Fig. 50
Skogsområdet mellom veien og fjorden ved Vestmanrød og Gunnerød. Her ses rydningsrøyser og åkerterrasser langs hele skråningen.

To åkerområder pekte seg ut som godt egnert for detaljundersøkelser. Det ene var et 150 dekar stort areal i østre kant av riksveien der den skråner opp Gunnerødbrekka fra Kirkebakken til Bakkenteigen. Her var det synlig et mangfold av åker- og rydningsspor som tydeligvis måtte være fra flere tidsperioder. Det fantes et stort antall rydningsrøyser og ryddete terrasseflater som var avgrenset av åkerreiner. Mellom disse gamle åkrene var det flere store felt som var teigpløyd med plog i nyere tid. Det fantes også et godt kart over området fra 1885 og på dette var husmannsplassen Gunnerød inntegnet øst for riksveien, like ved grensa mot gården Lille Vestmanrød i sør. Middelaldergården Gunnerød må, på grunn av lokalitetsnavnet, ha ligget i nærheten, så her ville det være mulig å følge den agrare historien like fram til våre dager.

Det andre området som ble valgt ut, ligger på Vestmanrød nederst i skråningen mot strandveien langs fjorden. I et åpent skogsområde ligger det en stor gravhaug og fire småhauger på en

terrasse ca 10 m.o.h., altså en liknende plassering som de små gravfeltene i nasjonalparken. Haugene ligger på en eldre åker og det er flere yngre åkerterrasser ovenfor dem, tydeligvis spor etter flere bruksperioder. Dessuten var det her synlig et lite felt med såkalte høyryggete åkre som vi visste måtte være fra middelalderen, og det fantes teigpløyde åkre fra nyere tid over disse.

Ved hjelp av smale sjakter og små prøveruter på åkerflatene, gjennom åkerreiner, rydningsrøyser og den store gravhaugen har det vært mulig å danne seg et detaljert bilde av utviklingen av det agrare landskapet. De arkeologiske utgravnogene ble kombinert med pollenanalyser og ^{14}C -dateringer av jordlag fra ulike perioder, og på dette grunnlaget har det vært mulig å studere åker- og jordbruksutviklingen fra eldste jernalder til våre dager (Jerpåsen 1996).

12.2 Pollenanalysen fra Adalstjern

I tillegg til undersøkelsene av selve åkrene har en pollenanalyse fra det nærliggende Adalstjern vært av stor betydning for forståelsen av den generelle vegetasjonsutviklingen på Borre (Høeg 1992, Høeg 2004). Adalstjern ligger på åsen ovenfor Gunnerød, ca 70 m.o.h., omgitt av furuskog med litt gran og bjørk og med dyrket mark ikke langt unna. Tjernet er bare 200 x 150 m stort, og det holder på å gro igjen med torvmose. Bunnen av tjernet var dekket av et ca tre m tjukt lag av gytje som er avsatt gjennom de siste 9 000 år, fra ca 7 000 f.Kr. da havnivået var så høyt at åsen var en øy i fjorden. Med bor var det mulig å samle opp en sammenhengende prøve fra bunn til topp av gytjelaget, og det var mulig å studere polleninnholdet i lag etter lag for på denne måten lese vegetasjonshistorien ut av gytjen.

Den gang tjernet lå i strandkanten vokste det bare dvergbjørk og litt or omkring det, men etterhvert grodde det opp en skog av bjørk, furu, hassel, or og lind. Tidligere pollenanalyser hadde vist at graninnvandringen til Vestfold skjedde på 600-tallet e.Kr., omtrent samtidig med at de første storhaugene ble bygd på gravfeltet. Det var derfor svært overraskende at de eldste sporene etter granpollen kom i et gytjelag som er ^{14}C -datert så tidlig som 365–545 e.Kr. (BP 1605±80; T-8852A). Det er mange usikkerhetsmomenter knyttet til en slik tidlig grandatering, men foreløpig må vi regne med at grana hadde etablert seg i Borre allerede omkring 500 e.Kr. Dette betyr at grana blir en viktig kronologisk indikator: Finner vi pollen eller trekull av gran i et uforstyrret jordlag i Vestfold, betyr det at laget må være yngre enn 500-tallet (Høeg 1992).

Men kanskje det mest overraskende med pollenanalysen fra Adalstjern var at de første spor etter bok viser seg så tidlig som omkring 650 e.Kr. Bøken hadde da eksistert i Sør-Sverige og

Danmark i ca 1000 år, men av klimatiske grunner spredde den seg langsomt nordover. Det finnes ingen tidlige spor etter bøk i Bohuslän og Østfold, så det er sannsynlig at dette treslaget er kommet til Vestfold direkte fra Danmark, noe en nylig utført genanalyse av bøk fra fylket også viser.⁴¹ Fordi bøkepollen har en svært liten naturlig spredningsraduis, er det sannsynligvis at spredningen har skjedd ved at mennesker har hatt med seg bøkenøtter. I Stokke og Larvik er de eldste bøkepollen datert til vikingtid, så vi står overfor den mulighet at bøken opptrer først i Borreområdet og sprer seg sørover langs kysten derfra. Enda er det utført få pollenanalyser med sikte på bøkens utbredelse i Vestfold, så denne konklusjonen må betraktes som foreløpig (Høeg 1992).

Det er indikasjoner på at området rundt Adalstjern ble brukt som beite for husdyr allerede 3 000 - 2 500 f. Kr., mens det ikke er spor etter korndyrking før omkring 150 e.Kr. Den seine dateringen av åkerbruk skyldes at tjernet ligger i utkanten av bygda der korn ble dyrket langt tidligere. Prøven fra Adalstjernet er likevel viktig for agrarhistorien, fordi den viser hvor kraftig jordbruksespansjonen var allerede i romertid. Den menneskelige påvirkningen på vegetasjonen ble forsterket mellom 450 og 700 e.Kr. Da ryddes skogen med ild og hogst, den blir langt åpnere enn tidligere, og det blir et økende antall urter og graspollen. Spesielt interessant er sporene etter dyrking av hamp eller humle omkring 600-700 e.Kr. Det er vanskelig å skille mellom pollen fra disse to urtene, men botanikeren Helge Høeg tror helst at de forteller om dyrking av hamp som på denne tida ble brukt til fiberproduksjon for tekstiler og tauverk mange steder i Europa (Høeg 1992).

Det er altså mulig å se store forandringer i vegetasjonsbildet i Borre mellom 450 og 700 e.Kr. Skogen hogges ut til fordel for beite og åkerbruk. Alle de fire viktigste kornsortene dyrkes. Hvete, bygg og havre hadde allerede vært kjent i Vestfold i mange hundre år, mens rugen først ble vanlig etter 450. Samtidig innføres nye arter som hamp og bøk, som sannsynligvis er brakt til Borre langveis fra av mennesker. På samme tid sprer grana seg til Vestfold, kanskje som et ledd i en naturlig spredning mot sør og vest fra grensestrøkene mot Sverige, men vi skal ikke se bort fra at mennesker kan ha bidratt til å innføre også dette treslaget.

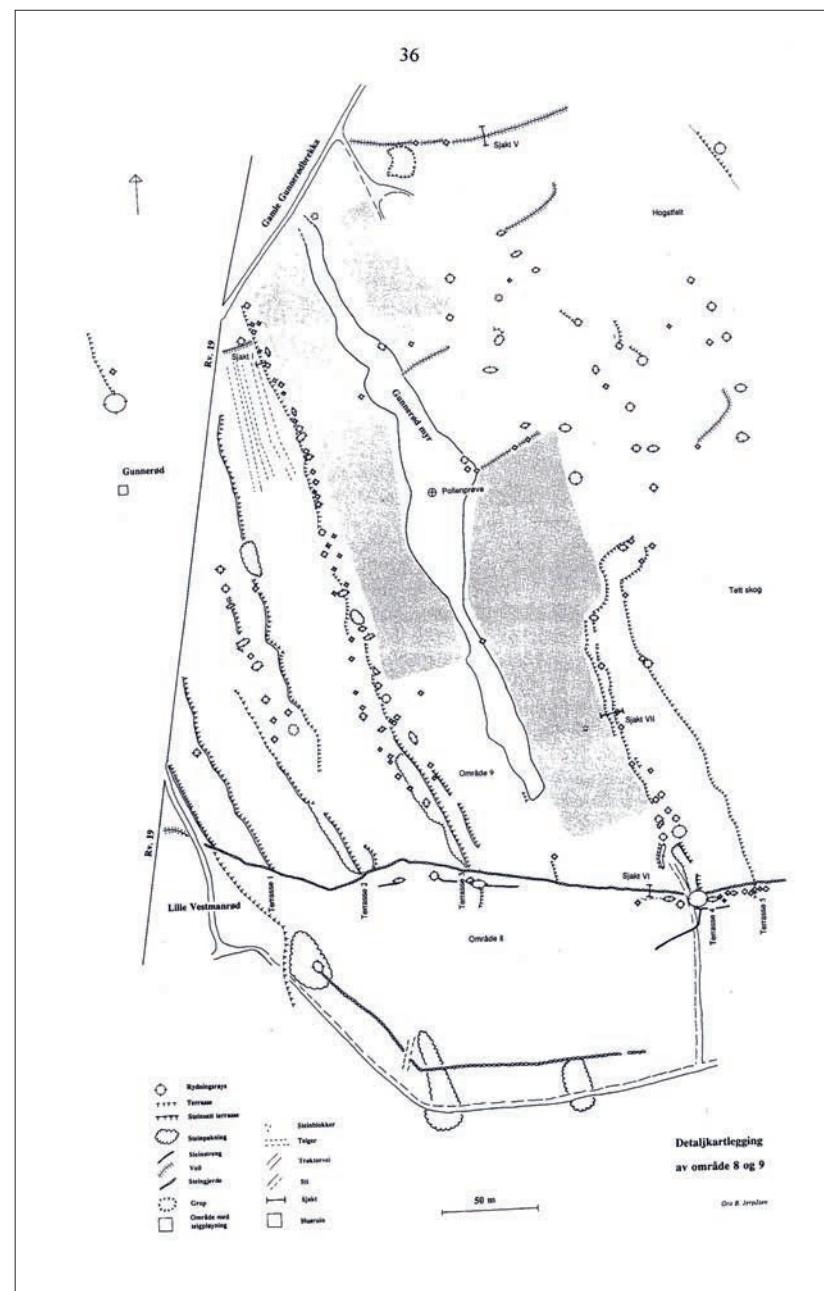
Dette landskapsbildet holder seg nokså uforandret helt fram til ny tid. Det er ingen markerte endringer i vegetasjon og artssammensetning under Svartedauens tid i slutten av middelalderen, så denne pesten som herjet og la bygder øde over store deler av landet har ikke ført til så

stor nedgang på et så sentralt sted som Borre. De mange detaljundersøkelsene som er gjennomførte på boplasser, i åkerjord og ved gravhaugene på Borre, bekrefter og utdypet det bildet som kom fram i pollendiagrammet fra Adalstjern (Høeg 1990, Høeg 1992, Høeg 2004).

12.3 Landskapsutviklingen og gravfeltets historie

På grunnlag av pollenanalsene og undersøkelsene av bebyggelsesspor og åkerområder har det vært mulig å lage en faseinndeling av landskapsutviklingen på Borre som også bidrar betydelig til å forstå gravfeltets historie (Jerpåsen 1993, Jerpåsen 1996).

Fig. 52
Detalj av åkerområdet med terrasseflater på Gunnerød.



⁴¹ Muntlig meddelelse fra Tor Myking, Institutt for Skog og Landskap, Bergen.

Fig. 54 (motstående side)
Faseinndelingen av landskapet på Borreområdet fra ca 600 e.Kr. (fase II) til 18-1900 (fase IV).

Fig. 55 (motstående side)
Faseinndeling av landskaps- og vegetasjonsutvikling.

Fig. 53
Utdragningsområdet på Vestmannrød med høyryggete åkre og snitt i en stor gravhaug fra romertid som ligger på en åkerterrasse.

Fase I – eldre jernalder, før 600

I eldre jernalder har dyrkningen strukket seg over en stor del av raskråningen. Det har ligget rydningsrøyser spredt utover åkerflatene som ikke har vært delt opp av terrasser og åkerkanter. Sannsynligvis er det brukt hakke, spade og ard på åkrene, og det er dyrket hvete, bygg og havre i den eldste tida, seinere også rug. En detaljert pollenanalyse fra Gunnerødmyra tyder på at det har vært et opphold på 50-100 år i bruken av de nærmeste åkrene, noe som viser at de kan ha ligget brakk i perioder. Det ble kanskje gjødslet lite, og hvert jordstykke kunne derfor bare dyrkes i kort tid før det var nødvendig å flytte kornproduksjonen til neste åkerflate. Det har altså vært et mobilt åkerbruk innenfor det åkerareal som hørte til hver boplass.

«I og med at åkrene ikke er permanente fra år til år, vil områdene være preget av ulike grader av gjengroing. Noen områder vil være åkre, noen vil være tilvokst med hasselbusker og bjørkekratt og andre med større trær. Kanskje har de lauvet trærne for å kunne høste inn løv som for til

husdyrene. Dermed har det kanskje vært områder med styvetrær og beite, som et hagemarklandskap. Åkrene har trolig vært gjerdet inn for å beskytte avlingene mot beiting, men på en måte som ikke har vært permanent og som ikke har satt varige spor.» (Jerpåsen 1996:82)

Vi befinner oss i en tid da landet i nedre del av Borregravfeltet nylig var kommet opp over havflaten. I begynnelsen av førromersk jernalder lå strandlinja ca 15 m.o.h. og i tidlig romertid ca 10 m.o.h.. Det vil si at åkrene fra denne perioden må ha ligget ovenfor haugene 5-6 og gravrøysene 25 og 32 i nasjonalparken. Pollenanalysene fra lagene under storhaugene 6 og 7 forteller om åkerland og beitemark i nærområdet før haugene ble bygd omkring 600 e. Kr. Åkerjord fra lag 11 i storhaug 7 som er datert så tidlig som 340 f.Kr.- 120 e. Kr. (T-10054), må imidlertid ha blitt hentet høyere opp i skråningen.

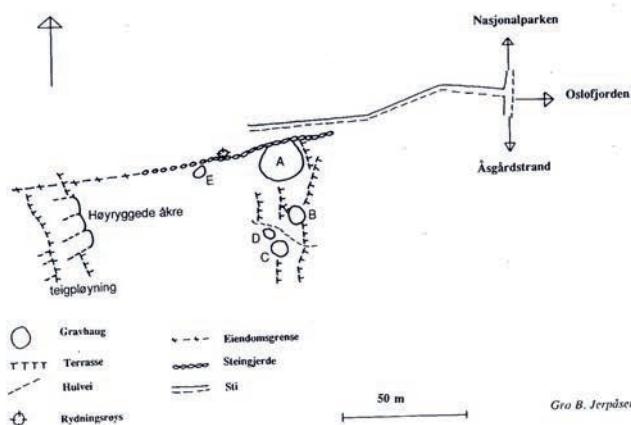
Boplasser fra bronsealder og eldste jernalder har vi ikke mange sikre spor etter, men de tidlige ildstedene og kokogropene sør for kirken er fra denne perioden, så husene har nok ikke stått langt unna. Den ene hustufta som er undersøkt på Nordre Voll er muligens fra bronsealderen, mens den eldste kokogropa fra området mellom prestegårdslåven og Midgard historisk senter er fra romertid 60 f.Kr.-350 e.Kr. (T-10668). Dette indikerer at dersom det i framtida skal avdekkes boplasser med hustufter fra denne fasen, må vi i første rekke gjøre undersøkelser langs etter raets rygg og i skråningen ned mot øvre del av gravfeltet.

Den eneste gravhaugen som sikkert er datert til tidlig romertid ligger på Vestmannrød ca. 10 m.o.h. og har tilhørt et lite gravfelt. På denne bakgrunnen er det postulert at det i eldste jernalder kan ha ligget flere små gårdsgravfelt langs stranda fra Vestmannrød i sør til Eik i nord, blant annet i både søndre og nordre del av Borregravfeltet. Det er mulig at disse tidlige gravene er anlagt fra gårdsbosetninger opppå raryggen (se kap. 10.1).

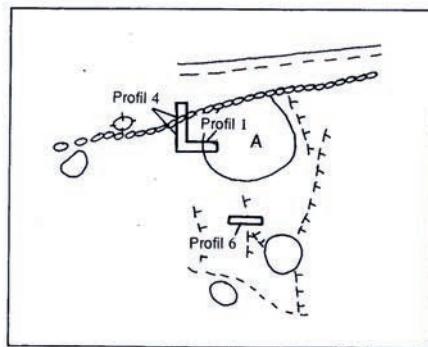
Fase II – yngre jernalder, 600 til 1000

Ved overgangen til yngre jernalder, omkring 600 e.Kr., endres åkerlandskapet dramatisk. De første lange, smale åkerterrassene anlegges på tvers av skråningen og parallelt med høydekurvene. Det samles opp rydningsstein og åkerjord i høye åkerreiner. Fortsatt kan det ligge igjen en del rydningsrøyser på selve åkerflatene, men disse fjernes etterhvert og kastes sammen i nye røyser oppå åkerreinene. Noen steder ser det ut til at naturlige strandterrasser er ryddet og omgjort til åkerreiner. De langsmale åkrene har en form som egner seg til bruk av plog eller ard. Det er klare bevis for at alle fire kornsorster dyrkes (Jerpåsen 1996:106-110, Høeg 1992).

Detaljkartlegging av område 5, Vestmanrød



Over: Fig. 19a

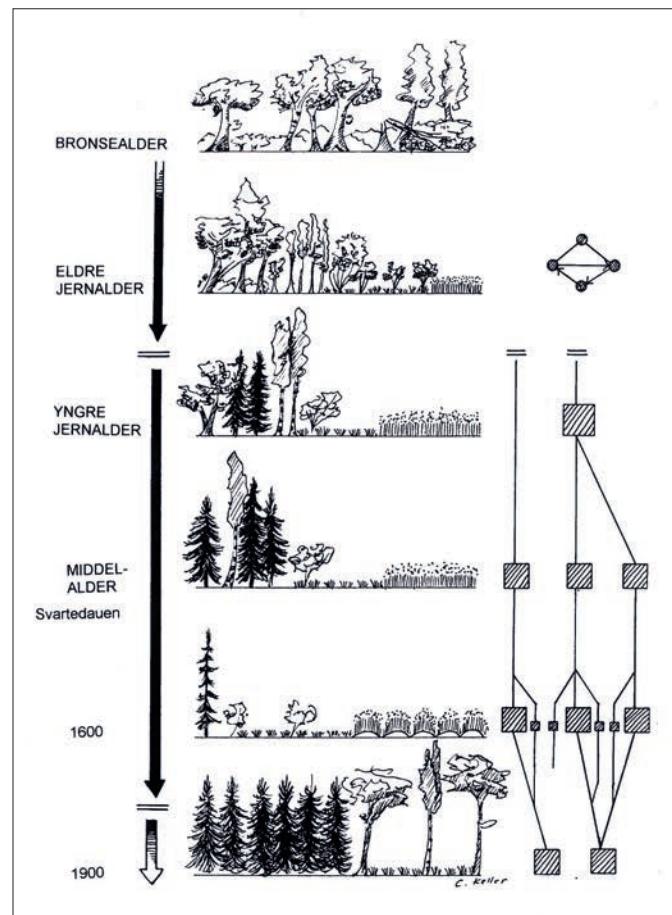


Den samme type åkerterrasser er funnet mange steder i skogen mellom Borre og Åsgårdstrand og i enkelte bevarte områder nordover mot Horten. De ligger kant i kant nedover skråningen fra raet til strandbeltet, og den gang vegetasjonen var åpen eller helt borte må det ha gitt et spesielt inntrykk med en så sterk menneskelig omforming av det naturlige landskapet. Mellom åkrene var det partier som egnet seg bedre til beite og slått, slik at det har vært et variert landskap med en åpen lauvskog og enkelte steder også gran og furu slik pollendiagrammet fra Adalstjern viste. Sannsynligvis har ikke alle åkre vært brukt samtidig så noen flater har ligget brakk og delvis tilgrodde i perio der.

Netttopp i begynnelsen av denne ekspansjonsfasen bygges de første storhaugene. Vi har påvist at haug 6, 7 og 8 er anlagt på en eldre åker, og det samme gjelder ganske sikkert også de andre storhaugene som for en stor del er bygd opp av gammel åkerjord. Dette skjer samtidig som åkerbruket intensiveres, skogen blir mer åpen og urter og gress dominerer mer enn tidligere. Spesielt interessant er det at nye trearter som bok og gran opptrer på Borre, humle eller hamp dyrkes for første gang, og rug blir en vanligere kornsart ved siden av hvete, bygg og havre.

Bygningene som er påvist mellom haug 1 og 8 tilhører også denne fasen. På gammel åkerjord settes det opp hus med leirklinde veggger og stolpebårne tak på bebryggelsesområde 1, og på terrassen sør for *Skipshaugen* reises de to store hallene. ¹⁴C-dateringene fra område 1 ligger mellom 610-820 og 660-870 e.Kr. (T-10224 og T-8845), og en stolpe og et ildsted i den nordre hallen på område 3 er fra 430-620 og 430-780 e.Kr. (T-10242 og T-10243). Gropene og bebryggelsessporene under *Skipshaugen* er datert til mellom 540-690 og 690-900 e.Kr. (T-10916 og T-8847). Verken hustyper eller gjenstandsfunn tyder på at det har stått gårdsrom her i nedre kant av prestegårdssjordet. Det dreier seg om minst to store hallbygninger og ett eller flere mindre hus med leirklinde veggger. Bygningenes bruks tid faller sammen med storhaugenes tid, og de må ses i sammenheng med gravplassen og de aktivitetene som har foregått der.

Pollenanalysen av gytjelagene fra grøfter omkring haug 6 og 7 tyder ikke på at det var åkerland nærmest omkring gravfeltet mens det var i bruk. Landskapet bærer preg av beite- og slåttemark med spredt trevegetasjon. Sannsynligvis må vi høyere opp i skråningen, ovenfor gravhaugene og bebryggelsen langs nasjonalparkens steingjerde, for å finne terrasseåkrene av samme type som i Prestegårdsskogen.



GENERELL HISTORIE	ÅR	LOKAL LANDSKAPSHISTORIE
FOLKEVANDRINGSTID		
MEROVINGERTID	600	
VIKINGTID	700 800 900	FASE II Kraftig jordbruksekspansjon, åpnere landskap, økt jordbruksareal. Nye åkerformer (åkre med terasser og røyser).
MIDDELALDER	1000	
Kristendom, statsdannelse, oppgangstider, ekspansjon, befolkingsøkning, -rud gårder	1100	FASE III Nye åkerformer (høyryggede åkre). Større variasjoner i dyrknings-teknikker. Pollendiagrammene avslører ingen ekspansjon. Området får -rud navn. Borre kirke eier Gunnarød.
HØYMIDDELALDER	1200	
Fortsatt oppgang	1300	Intensiv dyrkingsfase ved Gunnarød. Ingen nedgang i jordbruksaktivitet.
SENMIDDELALDER	1400	
Svartedauden (1349), nedgangstider, ødegårder, befolkning nedgang	1500	
NYERE TID	1600	FASE IV Gunnarød ødegård under Borre prestegård, men selvstendig status. Teigploying, torvtaking i Gunnarød myr. Intensiv utnyttelse av landskapet. Pollendiagrammene viser økt menneskelig aktivitet. Steingjerdet og vollen som grensemarkeringer.
Reformasjonen (1536), salg av kirkens gods, overgang til selveie, opplysningstid, oppgangstider, befolkingsøkning, oppdeling av gårder, etablering av husmannsplasser.	1700	Gunnarød blir husmannsplass. Nedlegges på begynnelsen av 1900-tallet.
Industrialisering, sentralisering, avvikling av husmannsvesenet.	18-1900	

Både fra gropområdet sør for kirkegården, på bopllassen nord for prestegårdslåven, og på stedet der Midgard historisk senter er anlagt, kjennes det ¹⁴C-dateringer fra storhaugenes tid. Fortsatt er det her oppe på raryggen vi skal søke etter gårdsbebyggelsen som eksisterte samtidig med at storhaugene ble reist. Undersøkelsene i Prestegårdsskogen tyder på at det i denne fasen anlegges mer stabile gårder på raet omkring Gunnerød og Vestmanrød. Sannsynligvis skjedde det samme ved Borre prestegård og lenger nord på Voll, Eik og Røre. Langs etter hele raskråningen har det vært terrasseåkre av samme former som enda er bevart i Prestegårdsskogen.

Flere av gårdene omkring Kirkebakken har navn som ender på *stad*. Slike gårdsnavn ble tidligere datert til merovingertid eller vikingtid, mens det nå er mye som tyder på at noen av dem var tatt i bruk allerede i eldre jernalder (Særheim 2006). Det kan gjelde Fjugstad sør for Vestmanrød og Gannestad like ved Borre kirke. En ødegård som kalles Schaflestad i skriftlige kilder, og er nevnt under Gunnerød i 1723, har det ikke vært mulig å lokalisere. Det er sannsynlig at disse stadir-gårdene eksisterte i eldre jernalder, og at de ble brukt videre inn i middelalderen. Det har derfor vært en stor gårdtetthet på raet i denne perioden (Jerpåsen 1993).

Skippsgrava fra første halvdel av 900-tallet er foreløpig det yngste sikre gravfunnet på gravfeltet. Men det er også mulig at en ryttergrav fra omkring 950 e.Kr. kommer fra en storhaug, muligens haug 2. Etter denne tid kjenner vi ingen funn som viser at det har foregått begravelser på det gamle gravfeltet.

Heller ikke fra bebyggelsesområdene 1 og 3 kjennes det dateringer som viser at de var i bruk mot slutten av 900-tallet. De store hallbygningene var nå borte og de gamle kulturlagene ble dekket av åkerjord. Åkrene breddet seg på nytt helt ned til de store gravhaugene, og tydelige åkerreiner oppsto både nederst mot *Sletta* og ved terrassekanten sør for inngangen til nasjonalparken.

Fase III – middelalderen, 1000 til 1500

I skråningen ned fra raet eksisterte fortsatt terrasseåkrene som etter hvert ble utvidet i bredde og lengde ved at eldre smale åkre ble slått sammen til større dyrkningsflater uten rydningsrøyser. Sannsynligvis ble plog med veltefjøl mer vanlig, og det er mulig at åkrene nå gjødsles bedre slik at de kan benyttes i lengre perioder uten at jorda ble utpint.

I denne perioden opptrer en ny åkerform, de såkalte høyryggde åkrene som er så godt bevart i nærheten av gravhaugene på Vestmanrød. Disse er et klart

bevis på bruk av plog med veltefjøl. De oppstår ved at de langsmale åkre pløytes slik at åkerjorda samles opp i ca 5 m breie og 1 m høye rygger. På Vestmanrød er de høyryggde åkrene lagt nedover skråningen, sannsynligvis for dreneringen skyld, og de har delvis ødelagt eldre terrasseåkre. Andre steder i Skandinavia innføres denne åkertypen i middelalderen sammen med en mer intensiv åkerbruks teknikk med sterkt gjødsling (Jerpåsen 1996:116-118).

Verken i pollendiagrammene eller i de materielle sporene i åkerlandet er det tegn til forandringer i landskapsbruk fra vikingtid til middelalder. Alle kilder forteller om en gradvis endring og utvidelse i åkerareal og åkerutforming. Kanskje etableres det flere nye gårds tun på raet i denne overgangstida mellom forhistorisk tid og middelalder? Gårdsnavn som har -rud som siste stavelse blir vanligvis datert til middelalderen, og i vårt område kjerner vi flere slike gårder fra de eldste skriftlige kildene. Det gjelder også Gunnerød som trolig har hatt tunet liggende like nord for det undersøkte åkerområdet ved Gunnerødbrekka. Videre gjelder det Vestmanrød like sør for Gunnerød, og Duverød mellom Prestegården og Gunnerød, like ovenfor Steinbrygga. Kanskje ble disse gårdstunene etablert på ulike steder i det gamle åkerlandet i tidlig middelalder. De ble ikke ryddet i utmark eller i utkanten av bygda slik som mange andre rugårder, men folk bosatte seg på flere nye steder der det tidligere hadde vært drevet sammenhengende åkerbruk i mer enn 1000 år.

Pollenanalysene tyder ikke på at det var en sterk nedgangsperiode etter Svartedauen og andre pesters herjinger i siste halvdel av 1300-tallet. Gårdene Schaflestad og Gunnerød nevnes i 1398 som selvstendig kirkegods, men i 1647 og 1723 er de omtalt som ødegårder under Prestegården. De kan derfor ha blitt forlatt etter Svartedauen, mens åkrene fortsatt ble utnyttet og brukt av Prestegården. Dette kan også gjelde gården Duverød. Både pollenanalysene og utgravningene forteller nemlig om fortsatt åkerbruk og drift over hele området. Dette kan bety at et så sentralt sted som Borre ikke ble rammet så sterkt av tilbakegang etter Svartedauen som andre mer marginale strøk.

Haugbrottet i haug 7 har foregått en gang etter 770-1210, mest sannsynlig etter 860-1040 (BP 1065±100, Ua-1555). Det vil si i slutten av fase II eller helt i begynnelsen av fase III. Pollenanalysen av gyttjelaget i grøfta omkring haug 7 viser at åkerbruk igjen ble vanlig omkring gravhaugene etter haugbrottets tid og framover i middelalderen. Åkrene har tydeligvis strukket seg helt ned mot hauggrøftene, og til og med de breieste bruene inn til storhaugene synes å ha blitt brukt til korndyrking.

På bebyggelsesområde 2 er et stort stolpehull datert til 980-1160 (TU-452), og et samtidig kulturlag og andre strukturer kan tyde på at det har stått en bygning eller en annen kraftig konstruksjon her i den tidsperioden da at haugbrottet i haug 7 foregikk. Hvilken funksjon stolpekonstruksjonen har hatt, vet vi ikke. Også dette området ble etterhvert overlagret av tjukke åkerjordlag.

Etter at gravfeltet og bebyggelsen med sine spesielle bygninger i øvre kant av storhaugene hadde vært et sentralt sted gjennom mer enn 500 år, ble de nå liggende i utkanten av åkerlandet, fjernt fra de viktige begivenhetene på Borre. Det kan se ut til at sentrum heretter kom til å ligge i nærheten av kirken. Flere av ildstedene og gropene like sør for kirkegården er fra høgmiddelalderen, og de indikerer muligens at middelalderens gårdstun lå i nærheten, på et sted der det fantes spor etter bebyggelse tilbake til eldre bronsealder.

Fase IV – nyere tid, 1500 til 1800

Etter 15-1600 preges åkerlandet av en ny åkertype som oppstår ved teigpløyning av store sammen-

hengende arealer. Også dette er en form for høyryggede åkre, men hver åkerparsell er breiere, og for hver pløyning skiftes det mellom rygger og furer, slik at høydeforskjellene mellom parsellene ikke blir så store. Til teigpløyning behøves det store, ryddete flater og kraftige ploger som trekkes av flere hester. I Borre vet vi at det på 1700-tallet ble produsert en særlig godt egnet plog som fikk navnet Falkenstensplogen (Jerpåsen 1996:117:122). På Gunnerød og andre steder på raet ble mange av de gamle terrassene nå utplanert og ødelagt for å få plass til de teigpløyde åkrene. Fortsatt ser vi tydelige spor etter slike åkre på det flate området som kalles *Sletta* mellom nasjonalparkens gjerde og storhaug 6.

Samtidig skjer det en viktig endring i bosettingsmønsteret ved at det nedsettes plassfolk og husmenn på mange av de gamle ødegårdene og på nye lokaliteter. Hustuftene på husmannsplassen Gunnerød kan enda sees ved de undersøkte åkerterrassene like vest for riksveien. Andre plasser er Duverød, Lille Vestmanrød, Jutestrand og Fuglesang. Noen av disse er etter hvert blitt egne gårder, slik som Lille Vestmanrød, mens andre nedlegges og blir forlatt (Jerpåsen 1996:125ff).

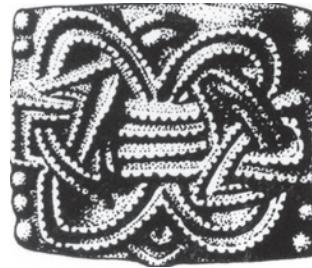


Del III

Borre i historien

Kap. 13 - 16

KAPITTEL 13



BORRE OG YNGLINGEÆTTA I VESTFOLD

13.1 Historie og arkeologi – forskning og diktverk

Arkeologer og histtorikere har i mer enn 150 år diskutert om de store gravhaugene i Vestfold kunne være gravstedene til herskere av Ynglingeætta. Historikerne diskuterte de skriftlige kildenes faktiske opplysninger om de enkelte kongsslektene og kongenes gravsteder, mens arkeologene var opptatt av å påvise hvilke gravhauger som var omtalt i sagaene. Det foregikk en prinsipiell og kildekritisk diskusjon som angikk spørsmålet om holdbarheten av det historiske innholdet i de skriftlige kildene: Var det kilder som ga et tilnærmet riktig bilde av historien flere hundre år før hendelsene var blitt skrevet ned, eller dreide det seg om seinere tilføyelser og endringer som sagaskrivere hadde foretatt i middelalderen?

Dette var ingen ny problemstilling. I innledningen til *Heimskringla* skriver Snorre Sturluson at han bygde både på tidligere islandske sagaer, skaldekvar og hva kunnskapsrike menn i Norge og på Island hadde fortalt han. At han hadde en kritisk holdning til disse kildene framgår tydelig av setningen: «...for om vi ikke kan vite sikkert at de er sanne, så vet vi likevel om at gamle frode menn har holdt slikt for å være sant».

Snorre har tydeligvis hatt tilgang til en stor del av det som tidligere var skrevet om de norske kongene, han har brukt muntlige kilder og fortellinger, og han har sjøl sett mange av de gravhaugene og fornminnene som kildene omtaler. På denne bakgrunnen har han utformet sin historie både som historiker og dikter, og han har stått overfor liknende valgsituasjoner som forskere i nyere tid når de tolker og prioriterer sine tilgjengelige kilder. Else Mundal har skrevet at hos Snorre er «...kjelder, tese, argumentasjon og forskningsresultat smelta sammen i eit sluttprodukt. Dikting og historie flyt saman slik at vi ikkje kan skilje dei frå kvarandre. ... Snorre følgjer ikkje vår tids speleregler – til dels

har han laga reglane sjølv. Det er eit problem for oss i dag når vi vil bruke Snorre som kjelde til den tida han sjølv fortel om» (Mundal 1994:36-37). Hvor stor vekt skal vi da legge på Snorres fortellinger om en tid som ligger 400-500 år før hans egen levetid?

Alt i 1914 skrev Halvdan Koht en kritisk analyse av hvordan de middelalderske sagaskriverne utformet sitt stoff. Han opponerte mot tanken om at disse tidlige historikerne bare presenterte en objektiv beskrivelse av det som hendte. I stedet viste han at de var sterkt påvirket av sin egen tid og sin egen situasjon når de tolket historien. Snorre Sturluson må ha hatt en egen historiefilosofi som Koht mente var preget av de politiske forholda på Island og i Norge på hans tid; ikke minst hadde kampen mellom det gamle lendmannsaristokratiet og kong Sverre på slutten av 1100-tallet gjort inntrykk på Snorre. Strid mellom høvdinger, kongemakt og stormenn kom derfor til å prege norgeshistoriens hans. Koht anklaget ikke Snorre for bevisst å ha villet forfalske historien, men tvertimot berømmer han Snorre fordi «...han har gjort som hver en stor historieskriver må prøve på, han har søkt å forklare sin egen tid. Så sterkt og stødig har han lagt Norges historie til rette, at hans opfatning er blitt bestemmende for all ettertids historieskriving» (Koht 1921a:49-50).

Da Ernst Sars ga ut sitt verk *Udsigt over den norske Historie* i 1873-77, var han inne på liknende tanker:

«Historien må alltid skrives om igjen. Den fremadskridende udvikling giver bestandig nye standpunkter at betrakte den fra; det er, som naar man stiger op ad en fjeldside og ser sig tilbage over det underliggende landskab; det er den samme dal, de samme aasrygge, men alligevel skifter landskabet karakter ettersom man kommer høiere opp.» (Sars 1873)

Jens Arup Seip har i et forskningshistorisk tilbakeblikk (Seip 1940) påvist hvordan norske

historikeres politiske grunnholdninger har preget deres syn på middelalderen fra Rudolf Keyser (Keyser 1839) og P. A. Munch (Munch 1852) til Andreas Holmsen (Holmsen 1939 (1961)).

I dag vil mange forskere gå enda lengre og hevde at enhver som skriver om fortida må bli så farget av egne grunnholdninger og eget miljø, at tolkninger av årsaker og sammenhenger i historien nødvendigvis må få et subjektivt preg. Men det er ikke bare forfatteren og forskeren som er subjektiv. Også leseren er bundet av egne meninger og synspunkter når skriften skal tolkes. Det framgår tydelig av de mange ulike fortolkningene som preger Snorres egen historieframstilling. Snorre, såvel som de eldre sagafortellerne og skaldene han bygde på, har stått overfor subjektive valg og fortolkninger, både når de samlet inn og tolket sine eldre kilder og når de skrev eller framsa sin egen versjon av historien.

Snorre brukte også store gravhauger som kilde til å underbygge sin historie om hvor konger falt og ble begravet. For han må det ha bydd på store problemer å forstå meningen med gravhaugene, for ikke å nevne vanskelighetene han må ha hatt med å datere dem. For Snorre var det likevel kanskje ikke så viktig å finne nøyaktige svar på slike spørsmål, han la vekt på de historiene som er blitt fortalt om gravhaugene og han har skrevet sin tolkning av dem inn i kongenes historie.

Vår tids arkeologer har bygd videre på Snorres og andre sagafortelleres fortolkning av gravhauger og andre fornminner. Lenge ble gjenstander og fornminner sett på som objektive kilder eller data som kan tolkes og tydes gjennom arkeologiens egne teknikker, metoder og teorier. I løpet av de siste tiårene har også arkeologien fått nye utsiktspunkter til å vurdere forhistorien ut fra. Vi har blitt mer bevisst på at materiell kultur har symbolske og ideologiske komponenter, og at mennesker til alle tider har benyttet materiell kultur, i like høy grad som skrift og språk, til å påvirke sine medmennesker og sitt eget samfunn. Også fortidsmenneskene var en del av sin tid og la sine meninger og ideer – åpent eller skjult, bevisst eller ubevisst – inn i de fysiske produktene. De forsøkte også å forstå og forklare sin egen tid ut fra eldre tiders materielle kultur, såvel som ut fra fortellinger og diktverk.

Vi må derfor ha det klart for oss at Snorre har stått overfor formidable kildeproblemer da han skrev *Heimskringla*. Han bygde på skriftlige, muntlige og materielle kilder som hver for seg hadde i seg et sterkt element av subjektivitet og var preget av den tid og det miljø de var blitt til i, og av hvordan de var blitt tolket i ettertid. Snorre var heller ikke objektiv i sitt utvalg av stoff og i sin tolkning av dette, og han skrev ut fra en spesiell historisk og kunstnerisk filosofi som ga framstillingen et nytt innhold.

I moderne tid er Snorres historie blitt oversatt fra norrønt til islandsk, norsk og dansk, med de endringer av nyanser i meningsinnhold dette nødvendigvis måtte medføre. Originalskrifter er forsvunnet, og vi sitter ofte tilbake med kopier som er skrevet for hånd. Den moderne tids arkeologer og historikere har på dette grunnlaget framlagt og diskutert sine oppfatninger av Snorres historieframstilling ut fra sine subjektive fortolkninger.

Den objektive forsker som faglig og politisk verdinøytral er det i dag vanskelig å akseptere. På samme måte som det er vanskelig å akseptere at det i forhistorisk tid eksisterte verdinøytrale produsenter og brukere av materiell kultur som gjenstander, gravhauger og andre fornminner. Det fantes heller ikke verdinøytrale skalder i vikingtid, sagaskrivere i middelalderen, oversettere på 1500- eller 1800-tallet, eller leser på 1900-tallet. Alle har vært påvirket av sin samtid, sin egen bakgrunn eller sine politiske og ideologiske holdninger. Alle har hatt et ønske om å forstå, forklare eller påvirke sin egen tid.

Hva blir det så tilbake av den opprinnelig 'sannhet' om Vestfolds storhetstid, om Ynglingeættas historie og Harald Hårfagres bakgrunn? Er det mulig å trenge gjennom mer enn tusen års gjendiktning av historien og generasjoners subjektivitet? Dersom det arkeologiske kildematerialet skal kunne benyttes som premiss i en slik diskusjon, vil det først være nødvendig å klargjøre de feilkildene som vi står overfor når vi skal tidfeste såvel de arkeologiske funnene og fornminnene som de hendelsene Snorre forteller om i *Heimskringla*.

13.2 Historisk tidsregning og arkeologisk kronologi

Fram til begynnelsen av forrige århundre aksepterte de fleste norske historikere og arkeologer hovedlinjene i *Ynglingesagaen*, *Ynglingatal* og *Halvdan Svartes saga*, og det ble gjort mange forsøk på å sammenholde sagaer og kvad med gravhauger som ble antatt å være sagakongenes gravsteder. Når vi i dag skal vurdere Borregrafeltets plass i historien, kan det være nyttig å begynne diskusjonen med det utgangspunktet at Snorre Sturluson virkelig hadde rett i sin påstand om hvor de eldste kongene er gravlagt. For A.W. Brøgger og andre arkeologer som arbeidet med dette spørsmålet i begynnelsen av 1900-tallet, var det av avgjørende betydning å fastslå når de ulike medlemmene av kongssættene levde, for deretter å sammenholde levetid og dødsår med de aktuelle gravfunnenes datering. Dersom det kunne påvises et sammenfall i tid mellom sagaenes tidsangivelser og arkeologenes dateringer, var sannsynligheten stor for at Snorres identifisering av gravstedene var riktig. I dag har vi bedre oversikt over jernalderens og

vikingtidas kronologi, og vi er mer oppmerksom på feilkilder ved sagaskrivenes tidsregning.

Tidsregningens usikkerhet

Helt siden middelalderen har sagakongenes levetid vært diskutert. Selv sentrale begivenheter i vikingtid kan det være vanskelig å tidfeste med eksakte årstall, og går vi tilbake til hendelser på 6-700 tallet, må nødvendigvis sagaenes beretninger bli svært usikre. Dette skyldes selvfølgelig at de bevarte skriftlige nedtegnelsene stammer fra en tid lenge etter at de virkelige hendelsene fant sted. Det var heller ikke vanlig å benytte absolutte årstall i vikingtid og eldste middelalder, isteden brukte man en relativ kronologi med henvisning til så og så mange år etter spesielle begivenheter, slik som for eksempel slaget i Hafsfjord eller Harald Hårfagres død.

Så vidt vi vet, var islendingen Are Torgilson den Frode den første sagaskriveren som forsøkte å omregne årstallene fra en relativ tidsangivelse til en absolutt europeisk kronologi med årstall etter Kristi fødsel. Han støttet seg til den metoden og det arbeidet som den engelske munken Bede hadde benyttet da han skrev angelsaksernes historie i 731/732, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* (Collins 1991:168ff), og som langtids vant fram i de nordeuropeiske landene i løpet av vikingtida. Men også andre absolutte kronologisystem ble benyttet i tidlig middelalder, så det er klart at den norsk-islandske tidsregningen fra denne tida inneholdt mange usikkerhetsfaktorer (Andersen 1977:82).

Generelt kan vi si at før 1920 fulgte norske historikere Are Frodes tidsregning fra 1100-tallet med mindre korrekjoner. Are daterete for eksempel slaget i Hafsfjord til 868 og satte Harald Hårfagres fødsel til 848, mens Rudolf Keyser i 1839 regnet seg fram til henholdsvis 872 og 850 for de samme hendelsene. I 1921 lanserte Halvdan Koht en ny utregningsmetode som delvis var fristilt fra tidsregningen til middelalderens historikere. Koht innførte en generasjonstelling med en gjennomsnittlig livslengde for kongene på tre generasjoner per århundre, og han regnet seg bakover fra et årstall som han anså for å være sikkert, nemlig slaget ved Svolder i år 1000. Kronologien ble kontrollert mot årstall i angelsaksiske og frankiske annaler. Ut fra dette regnestykket mente han at Harald Hårfagre var født omkring 865, slaget i Hafsfjord ble satt til ca 900, og Haralds dødsår så seint som 945 (Næss 1970, Andersen 1977:79-84).

Lenge ble Kohts regnemåte akseptert av norske historikere og arkeologer som arbeidet med vikingtid. I 1964 la imidlertid den islandske historikeren Olafia Einarsdottir fram en grundig og godt gjennomarbeidet analyse av den gammelislandske regnemåten som hun selv sluttet seg til. Dette innebar at Harald Hårfagres leveår igjen

ble satt til 848-932 og Hafsfjordslaget til omkring 870. Norske historikere har seinere gitt henne betinget tilslutning, men det er fortsatt mange problem knyttet til den absolutte kronologien for historiske hendelser i vikingtida, og fortsatt kan vi se Hafsfjordslaget bli plassert alt fra 872 til 900, med et kompromiss i 880-årene (Andersen 1977:83, Helle 1993:147, Gunnes 1976:92). I *Aschehougs Norgeshistorie* fra 1995 har Claus Krag benyttet dateringer som ligger nært opp til Are Frodes tidsregning. Han daterer her Hafsfjordslaget til 872 (riktignok med et spørsmålstege), og han hevder at Harald Hårfagres dødsår i 932 er «...det første årstallet i norsk historie som kan bestemmes med noenlunde sikkerhet.» (Krag 1995:86,92, se også Einarsdottir 1968:15-34/2009:175). Disse årstallene er også akseptert av andre historikere som nylig har diskutert emnet (Moseng et.al.1999:57, Sigurdsson 1999:66-67, Titlestad 2006:26, Titlestad 2008:65, 82ff).

Vi står altså overfor flere mulige kronologiske system når norske kongers leveår fra Halvdan Svarte til Olav Tryggvason skal fastslås. Dette usikkerhetsforholdet får store konsekvenser også for vår tidfesting av ynglingekongene som *Ynglingatal* knytter til Vestfold. Et utgangspunkt kan være å benytte Kohts regnemåte med tre slektsledd per 100 år bakover fra Harald Hårfagres antatte fødselsår, enten det nå var 848 eller 865. For å få en god oversikt over hvilke dateringsmuligheter som kan komme på tale, er ulike regnemåter benyttet i tabellen som gjengis på neste side. Her finner vi Olafia Einarsdottirs tall fra 1964, Kohts beregninger fra 1921, og Brøggers dateringer fra 1916 (som var basert på den gamle islandske regnemåten) og fra 1937 (som bygde på Kohts seine kronologi). Alle tallene er som sagt usikre, og de ulike tidfestingene gjengis bare for å vise tendenser i de ulike kronologisystemene, og for å hjelpe oss til å overblikke de alternative løsningene som kan komme på tale for ynglingeherskernes leveår.

Gjennomgående blir det ca 15 års forskjell på kongenes fødselsår dersom vi benytter de to kronologiske systemene til henholdsvis Olafia Einarsdottir og Halvdan Koht. Dersom vi dessuten legger til Snorres opplysning om at Olav Geirstadav var 19 år eldre enn Halvdan Svarte, får det som konsekvens at hele Ynglingeättas kongerekke må forskyves opptil 35 år bakover fra Kohts årstall. Brøggers datering fra 1916 blir liggende noenlunde midt mellom tallene til Olafia Einarsdottirs og Halvdan Kohts kronologi. I 1937 hadde Brøgger gått over til Kohts dateringer som var blitt allment akseptert av norske arkeologer på 1920- og 1930-tallet. Anne-Stine Ingstad var den første arkeolog som igjen la Are Frodes og Olafia Einarsdottirs tidsregning til grunn i en artikkel der hun argumenterte for at Oseberggravha ikke var anlagt for

	<i>Omregnet etter OE¹ 1964</i>	<i>Koht 1921</i>	<i>Omregnet etter Koht 1921</i>	<i>Brøgger 1916</i>	<i>Brøgger 1937</i>
<i>Halvdan Kvitbei</i>	660- ²	695-	675-	685-745	-745 ³
<i>Øystein Fret</i>	695-	730-	710-	710-750	-760
<i>Halvdan den milde</i>	725-	760-	740-	730-800	-810
<i>Gudrød den gjve</i>	760-	795-	775-	780-820	-830
<i>Alvhild</i>	770-	785-			
<i>Åsa</i>	798-	810-	800-850		
<i>Olav Geirstad-alv</i>	795-	830-	810-	800-870	-900
<i>Ragnvald den hedershøye</i>	825-	860-	840-		
<i>Dronning Åsa</i>	798-		810-	800-850	-850
<i>Halvdan Svarte</i>	818-858	830-875		820-860	-870
<i>Harald Hårfagre</i>	848-931	865-945			-935
<i>Ynglingatal</i>	ca 850	ca 880			
<i>Hafsfjordslaget</i>	868	ca 900			
<i>Morbror Guttorm</i>	etter 878		etter 910		
<i>Bjørn Farmann</i>	-925		-940		
<i>Olav Digerbein</i>	-932		-946		
<i>Sigrød Haraldsson</i>	-932		-946		
<i>Gudrød Bjørnsson</i>	-965		-965		

1 Olafia Einarsdottir

2 f.eks. 660- = Antatt fødselsår

3 f.eks. -745 = Antatt dødsår

Tabell 16
*Alternative
dateringer av
Yngligekongen
es levetid.*

dronning Åsa, men for Alvhild som var Gudrød den Gjæves første kone (Ingstad 1982).

Arkeologiens kronologiproblem

Den arkeologiske relative kronologien for vikingtida er hovedsakelig basert på systematisering og komparative studier av det store gjenstandsmaaterialet som foreligger fra gravfunn og depotfunn. Særlig har stilhistoriske studier vært av stor betydning, og det er lagt ned et stort arbeid på å dele inn i tidsperioden i ulike stilfaser som igjen blir ordnet kronologisk. De store skipsgravfunnene fra Vestfold kom til å danne basis for stilkronologien på 800- og tidlig 900-tall gjennom definisjonene av Osebergstil og Borrestil, mens stilfasene fra siste del av 900-tallet fikk navn etter de danske gravfunnene fra Jellinge og Mammen. Så lenge det var akseptert at stilene fulgte etter hverandre i kronologisk orden, kunne enkeltstående funn med rimelig sikkerhet innordnes og dateres i henhold til stilenes antatte levetid. De siste tiårene er det imidlertid blitt stadig mer klart at stilfasene overlapper hverandre over tid, og de kan ha hatt ulik levetid lokalt og regionalt. Dette betyr at det er blitt vanskeligere å datere enkeltfunn innenfor korte tidsintervaller (Klæsøe 1999, Klæsøe 2002, Müller-Wille 2001).

Det er derfor av største betydning at arkeologiske funn som skal benyttes i en diskusjon om den historiske utviklingen innenfor et geografisk område, kan dateres uavhengig av en kronologi som er basert på gjenstandene selv eller den stilfase de tilhører. Dette kan gjøres ved å fokusere på funnkombinasjoner der det inngår mynter eller andre godt daterete gjenstander, eller de kan kombineres med ¹⁴C-dateringer eller dendro-kronologiske analyser. Men selv i slike tilfeller forekommer det feilkilder som betyr at de absolutte årstallene bare kan bestemmes med full sikkerhet innenfor tidsperioder av en viss lengde.

Mynter kan ha vært i sirkulasjon i lengre tid før de havnet i en grav, og ¹⁴C-dateringene er avhengig av prøvematerialets egen levealder eller bruksperiode slik at målingsverdiene bare kan angis som sikre innenfor et kortere eller lengre tidsspenn. Dendrodateringene er avhengig av at de ytterste årringene er bevart, og at det undersøkte trevirket ikke har vært benyttet til andre formål før det ble bearbeidet og innkorporert i den konteksten det er funnet i (se diskusjonen omkring dendrodateringene fra Gokstad og Tune, jf. kap. 6.10).

Det foreligger derfor foreløpig bare et lite antall absolutte dateringer som med sikkerhet kan oppgis innenfor kortere tidsrom enn 50 år, og enda færre innenfor en generasjon på 30 år. En absolutt kronologi som støtter seg på skriftlige kilder og historikernes datering av viktige hendelser og personers leveår, blir også usikre siden mulighetene for ringslutninger er store.

Arkeologer og historikere som ønsker å koble personer som er nevnt i *Ynglingatal*, *Heimskringla* eller andre sagaer sammen med konkrete arkeologiske gravfunn eller andre materielle spor, står derfor overfor en svært vanskelig oppgave. Siden både de skriftlige kildene og jordfunnene sjeldent kan dateres presist nok, vil det som regel hefte en sterkt usikkerhet ved konklusjonene.

13.3 Kildeproblem ved bruk av de eldste skriftlige kildene

Et enda større kildeproblem knytter seg til spørsmålet om sagaskrivers aktører virkelig kan sies å ha vært historiske personer (Krag 1991a, Krag 1991b). Har kongene og dronningene av Ynglingætta som Snorre og andre omtaler, virkelig levd i Vestfold i merovingertid og vikingtid? Kan vi stole på de opplysningsene som blir gitt i *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* om fyrstenes liv og gravsteder? Snorre sier selv i innledningen til *Heimskringla* at han bygger på tidligere sagaer og skaldekavad som vi ikke sik-

kert kan vite om er sanne. Når det gjelder sin framstilling av historien om ynglingekongene har han ved siden av *Ynglingatal* selv «...lagt noe til etter frode menns fortellinger». Vi skal huske på at det er ca. 500 år mellom Halvdan Kvitbeins og Snorres tid, og 300 år mellom Harald Hårfagres død og den tida da *Heimskringla* ble nedskrevet. Hvor mange av *Ynglingesagaens* persongalleri kan virkelig ha overlevd dette lange tidsspennet? Kan det tenkes at noen personer er tatt ut av historien, mens andre er føyd til underveis?

Snorre sier han bygde mye av sin eldste historie på *Ynglingatal*. Dette kvadet nevner seks generasjoner av vestfoldkonger ved navn, men bare en kvinne blir omtalt, nemlig Åsa. Kvadet sier ingenting om Åsas posisjon, det er Snorre som gjør henne til Gudrød den Gjæves dronning og Halvdan Svartes mor. Det er også bare Snorres *Ynglingesaga* som nevner de øvrige dronningene ved navn, Hild, Liv og Alvhild, og som påpeker at Øystein Fret Halvdanson giftet seg inn i en eldre kongsslekt i Vestfold, hvorav kongene Agnar Sigtryggson og Eirik Agnarson navngis. Blant de gravstedene som nevnes i *Ynglingatal* er det bare Skereid, Borre og Geirstad som viser til konkrete stedsnavn på land.

Dette er et avgrenset og beskjedent utgangspunkt for en så omfattende og til dels følelsesladet diskusjon som har vært ført i Norge om Ynglingeættas maktområde og gravsteder. Uten Snorres egen historie i *Ynglingesagaen* ville vi hatt enda færre data til å underbygge våre hypoteser. Hvor mye kan vi da stole på de opplysningsene som Snorre gir i de eldste sagaene, og hvor sikker kilde er egentlig *Ynglingatal*?

Da Brøgger skrev om Ynglingeætta og dens gravsteder i 1916 og 1924-26, gikk han grundig inn på en diskusjon om sammenhengen mellom *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* og de eldste skriftenes kildeverdi. Han var også opptatt av å framheve de arkeologiske funnene som selvstendige og uavhengige kilder som han mente kunne brukes til å teste de historiske kildene. Han avviste en del av Snorres fakta som diktverk, men også han måtte legge hovedvekten av sin argumentasjon på *Ynglingesagaen* og den antagelsen at Snorre på en rekke viktige punkter må ha hatt tilgang til skriftlige og muntlige tilleggsopplysninger ut over *Ynglingatal*. Brøgger faller likevel i ringslutningens felle når han skiftesvis bruker ulike kildekategorier til å understøtte hverandre.

Tidlige norske arkeologer som arbeidet med Ynglingeættas historie, tok bare i beskjeden grad hensyn til historikernes egen kritiske kildedebatt og la hovedsakelig *Ynglingesagaen* til grunn for sine konklusjoner. Dersom vi skal kunne gi svar

på de kritiske spørsmålene som er stilt ovenfor, er det nødvendig å sammenfatte noen av de synspunktene på de eldste skriftlige kildene som er framkommet de seinere år, i første rekke basert på Claus Krags arbeider (Krag 1991a, Krag 1991b).

Ynglingesagaens bakgrunn og historie

Da Snorre skrev *Ynglingesagaen* omkring 1230 var islandsk historietradisjon mer enn 100 år gammel. Sæmund Frode (1056-1133) var trolig den første som skrev ned en liste over norske kongers styringsår på latin, fra Halvdan Svarte til Magnus den Gode. Sæmunds originale liste er tapt, men den er gjengitt i kvadet *Noregs Konungatal* fra ca 1190. Are Frode (1068-1148) utvidet lista i sagaen *Islendingabok* fra omkring 1130, der han ikke bare oppga de relative tallene for styringsårene, men han satte dem også inn i den generelle europeiske kronologien. Han var dessuten den første historikeren vi vet som skrev på islandsk. I en utgave av *Islendingabok* fra ca 1150 gjengis et tillegg med fem forfedre til Harald Hårfagre, fra opplandskongen Halvdan Kvitbein av. I et annet tillegg blir ynglingekongene før Halvdan Kvitbein listet opp, og to ætmlinjer fra Halvdan blir presentert: En som fører fram til Harald Hårfagre, og en til Olav Kvite som var Ares egen ættfar. For både Harald Hårfagre og Olav Kvite nevnes derfor 30 slektsledd tilbake til gudene Njord og Frøy.

Are Frode nevner ikke *Ynglingatal* som han muligens ikke har kjent til. Mange mener imidlertid at han bygde på en nå tapt saga som igjen var basert på dette kvadet, men han satte Halvdan Svarte og Harald Hårfagre inn på de plassene i slektsrekka der *Ynglingatal* nevner Olav Geirstadav og Ragnvald den Hederhøye.

Snorre sier selv i prologen til *Heimskringla* at han bygde mye på Are Frodes arbeider. Det er også viktig å være oppmerksom på at han trolig kjente den nå tapte *Skjoldungesagaen* som skildret den danske kongsætta gjennom 20 ledd fra ættfaren Skjold, som omtales som Odins sønn, til Gorm den Gamle i Jelling. Denne sagaen bygde blant annet på en slektshistorie fra gården Oddi på Island, og er trolig forfattet av Sæmund Frode, som regnet sin slekt fra Skjoldungene. Den er sitert i *Ynglingesagaen*, og Snorre har trolig benyttet den som ett av sine forbilder.

Et viktig arbeid som Snorre tydeligvis ikke har kjent, er *Historia Norwegie* (HN), et historieverk som tar til med ynglingekongene i Sverige og Norge og fører kongerekka fram til Harald Hårfagre, Olav den Hellige og Harald Hardråde uten å nevne *Ynglingatal*. Heller ikke omtales Olav Geirstadav og hans sønn Ragnvald den Hederhøye som kvadet skal være framført for. Inger Ekrem legger stor vekt på at verket fram-

hever Opplandene som herskerområdet til de 'norske' ynglingekongene og nevner at både Halvdan Kvithein og Halvdan Svarte var konger ...*in montanis*. Indirekte framgår det også at Halvdan Svartes far, som sagaen kaller Gudrød Veidekonge, bør ha vært opplandskonge siden Halvdan arvet hans rike. *Historia Norwegie* framhever at Halvdans sønn Harald Hårfagre var den første i kongerekka som hersket over kystlandskapene, og at småkongene på Opplandene deretter var underlagt ham. Videre vektlegger verket at både far og mor til Olav Tryggvason kom fra Opplandene og likeledes Sigurd Syr som var stefar til Olav den Hellige og far til Harald Hardråde. *Historia Norwegie* avslutter sin kongerekke med å understreke at fra rikskongen Harald Hardråde «...descended the glorious Norwegian royal line in its genealogical pattern up to the present» (HN XV, Ekrem & Mortensen 2003:87).

Også på andre måter framhever forfatteren Opplandene som likeverdig med kystlandene, og Inger Ekrem antyder derfor at han har hatt en spesiell agenda med sin framstilling av Opplandene som Norges rikes oppkomst, nemlig å underbygge ønsket om at det skulle opprettes et bispesete der. Siden sagaen også framhever Trøndelags tidlige historie, lanserer hun hypotesen at den også skulle være et argument for et erkebispesete i Nidaros. Da dette skjedde samtidig med opprettelsen av bispesetet i Hamar i 1152/53, mener hun det er et indisum på at *Historia Norwegie* var skrevet litt før denne tid, kanskje i Bergen eller Nidaros (Ekrem 2003:217-225). Lars B. Mortensen argumenterer for at tidspunktet kanskje kan avgrenses til perioden mellom 1160 og 1175 (Mortensen 2003:15, 24), mens Claus Krag har foreslått ca 1170 (Krag 2004:188).

Ved siden av Are Frodes arbeider er altså *Historia Norwegie* den eneste av 1100-tallets bevarte sagaer som nevner den 'norske' Ynglingeætta før Snorre skriver *Heimskringla*, og de knytter begge denne ætta til Opplandene. Det er også påfallende at ingen av de tidlige norske og islandske historikerne overhode nevner *Ynglingatal* og de to vestfoldske kongene Olav og Ragnvald som kvadet skal være diktet for. Ingen av dem kobler heller de 'norske' ynglingekongene, eller Halvdan Svarte og Harald Hårfagre, til Vestfold.

Omkring 1200 skrives den korte sagaen *Tåtten om opplendingekongene* som er den første som plasserer ynglingekongene fra og med Øystein Fret Halvdanson i Vestfold. Derved oppstår en ny tradisjon om Ynglingeættas tilhørighet som Snorre stadfester og bygger videre ut i sin *Ynglingsaga*: Ynglingeætta flyttes nå til Vestfold fra og med Halvdan Kvithein, ætta deles i to hovedgreiner ved Gudrød den Gjæves to giftermål og hans to sønner, Halvdan Svarte og

Olav Geirstadalv. Dessuten blir en hittil helt ukjent konge, Ragnvald den Hederhøy, beøret med et av den norske histories mest omtalte hyldningskvad; *Ynglingatal*. Claus Krag legger stor vekt på at Snorres historiefortolkning om de 'norske' ynglingekongenes tilknytning til Vestfold er en ny tradisjon som oppstår på overgangen mellom 1100-tallet og 1200-tallet (Krag 1999a, Krag 1999b).

Også flere tidlige historikere hadde stilt seg kritisk til Snorres framstilling av den eldste historien. Allerede i 1936 hadde Johan Schreiner pekt på at 1100-tallets historikere var enige om at Halvdan Svarte var en opplandskonge med basis i Hadeland/Ringerike, at han druknet i Randsfjorden og ble begravet på Stein på Ringerike. Schreiner mente derfor at Are Frode hadde rett i at Halvdans rike lå på Opplandene, men at han feilaktig hadde koblet Halvdan Svarte til Ynglingeætta. På den andre siden ga han Snorre rett i at den 'norske' delen av Ynglingeætta var et vestfolddynasti, men ikke i at Halvdan Svarte og Harald Hårfagre hadde noe med denne ætta og Vestfold å gjøre (Schreiner 1936:72-74). Etter hans syn var kildene som koblet Harald Hårfagre til Halvdan Svarte meget svake, og han foreslo at Harald Hårfagre var en vestlandskonge med base på Avaldsnes i Rogaland. Schreiner holdt derfor den muligheten åpen at en av dem Harald kjempet mot i slaget i Hafsfjord var vestfoldkongen Ragnvald den Hederhøy (Schreiner 1936:78-79).

Et liknende syn framholdt Olafia Einarsdottir i 1971 og Joan Turville-Petre i 1981. De mente at islandingene en gang på 1100-tallet hadde ført Halvdan Svarte og Harald Hårfagre inn i Ynglingeætta. De la også stor vekt på at *Tåtten om opplendingekongene* hevdet at Halvdan Kvithein hersket over Hedmark og Romerike, og at han ble gravlagt i Hedmark. Etter deres mening var det først Snorre som basert på *Ynglingatal* hadde gravlagt han på Skereid i Skiringssal. Videre understreket de at alle kildene fra 1100-tallet kalte Gudrød for Veidekonge eller Jaktkonge, en betegnelse som ville passe på en innlandskonge. *Ynglingatal* kaller han *gofuglate*, det vil si den Gjæve, men siden Snorre legger til at «...noen kaller ham veidekonge...», viser det at han har kjent til den eldre historien som han koblet sammen med sin egen ved først å gjøre Gudrød til både innlandskonge og kystkonge, og deretter til far til både Halvdan Svarte og Olav Geirstadalv. Han smeltet med andre ord sammen to ulike Gudrøder. Det samme krumspringet ser vi ved delingen av vestfoldriket mellom Halvdan og Olav. Olav overtok den vestre delen, Halvdan ...inn idra... (den indre delen) som kanskje inkluderte nordre del av Vestfold og Opplandene med basis i Ringerike der han også ble begravd (Turville-Petre 1981:17-19).

Sagaen *Fagerskinna*, og seinere Snorres *Heimskringla*, har også en meget spesiell forklaring på Harald Hårfagres fornavn. Her innføres Halvdan Svartes to giftermål, først med Ragnhild fra Sogn, deretter med Ragnhild av Ragnar Lodbroks danske Skjoldungeætt. Begge ekteskap medførte en sønn som het Harald. Den første, som ble oppkalt etter sin morfar kong Harald i Sogn, døde meget ung, og Halvdan gjorde deretter krav på Sogn som arv etter den første sønnen sin. Den andre sønnen, som ble Harald Hårfagre, mente *Fagerskinna* fikk navn etter Halvdans bror, mens *Heimskringla* ikke direkte nevner hvor Harald-navnet kom fra, men understrekker at den danske kong Harald Klakk var Ragnhilds morfar.

Turville-Petre (Turville-Petre 1981:22) og Olafia Einarsdottir (Einarsdottir 1971:77/2009:73ff) understreket at ved å koble Harald både til Opplandene, til Ragnhild av Sogn og til Ragnhild av Lodbrokætt, hadde *Fagerskinna* og Snorre klart det kunststykket å vise at Harald stammet fra de to gjeveste ættene i Norden – Ynglingene og Skjoldungene – samtidig som han hadde arverett til land i både Vestfold, Sogn og på Opplandene. Ved å skrive den første sønnen ut av historien, fikk de også knyttet Halvdan og Harald til Øst-Norge (Krag 2004:186-187). Turville-Petre hevdet også at Snorres historie var med på å legitimere Haralds rett til Viken og Vingulmork overfor svenskekongen Erik Edmundson, som under påskudd av å nedstamme fra Ragnar Lodbrok, var i ferd med å legge under seg store deler av Vest-Sverige og Viken (Turville-Petre 1981:23).

Den historiker som seinest har diskutert dette følsomme emnet, er Claus Krag (Krag 1991a). I boka *Ynglingatal* og *Ynglingesaga* er han helt på linje med Joan Turville-Petre og Olafia Einarsdottir når han skiller mellom en eldre og en yngre islandsk historietradisjon. Den eldre tradisjonen er representert ved Sæmund og *Historia Norwegie* der Harald Hårfagres forfedre framholdes som opplandskonger med tilknytning til Sogn. Den yngre tradisjonen er representert ved Snorre som blant annet bygget på Are Frodes arbeid og gjorde Harald Hårfagres forfedre til vestfoldkonger. Krag mener at Snorre koblet vestfoldkongen Olav Geirstadlav inn på ynglingegenealogien ved å gjøre Olavs far, Gudrød den Gjæve, til den samme som Gudrød Veidekonge, som var Halvdan Svartes far. «Samtidig, eller med tiden, ble ikke bare de to Vestfoldkongene og Olavs sønn Ragnvald Heidumhære ynglinger, men ynglingene ble Vestfoldkonger!», hevdet Krag (Krag 1990:185).

Krag mente derved å avsløre historiske konstruksjoner på flere plan; først ved at Are Frode etablerte en ynglingegenalogi som også Halvdan

Svarte og Harald Hårfagre tilhørte, deretter at Snorre førte Olav Geirstadlav og sønnen Ragnvald den Hederhøye inn i samme ætta, og til slutt flyttet han Halvdan og Harald Hårfagres rike til Vestfold. Mens andre historikere har ment at *Ynglingatal* var et skaldekvaå å stole på som kilde, hevder Krag at det er en middelalderkonstruksjon: «*Kvadet er blitt til som en kunstnerisk utsmykning av en allerede foreliggende saga, antagelig på slutten av 1100-tallet eller omkring 1200» (Krag 1990:180, 1995:76).*

Han framholder at denne historiefortolkningen skjedde om følge av storpolitiske hendinger på 1160-tallet da kong Valdemar den Store av Danmark framsatte et krav på Viken, som han mente fra gammelt av hadde tilhørt danskekongene. Det gjaldt hele Viken vestover til Rygjarbit ved Kragerø, muligens så langt vest som til Lindesnes. Krag mener også at det i det norsk-islandske sagaskrervermiljø «...oppsto motsynspunkter til fordel for de norske kongene, sagaskrivers oppdragsgivere». Det gjaldt om å gi de norske kongene grunnlag for kravet på Viken, ved først å knytte dem til Hårfagreætta, deretter å knytte denne ætta til Vestfold og ynglingene. De norske kongene hadde framsatt sine krav allerede før sagaene ble skrevet, slik at dette, i følge Krag, må ses på «...som et forsøk på en definitiv, historisk konsolidering av et norsk dynastisk standpunkt, en slags etterpåmarkering av rett, og ikke som et direkte kampmiddel» (Krag 1990:193).

Felles for disse historikerne er altså at de betrakter middelalderens sagaforfattere som medspillere i sin egen historie. Are Frode og Snorre har, som Koht sa det, forsøkt å forklare sin egen tid ut fra historien, samtidig som de bevisst eller ubevisst har ønsket å påvirke sin egen tid med utgangspunkt i fortida. Schreiner prøvde å vise at Are Frode forsøkte å gi Halvdan Svarte guddommelig bakgrunn, og legitimerte hans krav på Opplandene ved å koble han til Ynglingeætta. Samtidig styrket han Harald Hårfagres arverett ved å gjøre han til Halvdan Svartes sønn. Den yngre islandsk historietradisjonen, inkludert Snorre Sturlusons *Heimskringla*, fortsatte framhevingen av Haralds krav på østnorsk territorium ved å flytte både Halvdans og Haralds maktbase til Vestfold. Som nevnt ovenfor har Inger Ekrem foreslått at også forfatteren av *Historia Norwegie* kan ha hatt en underliggende agenda med sin framstilling av Opplandene som kjerneområdet for de 'norske' ynglingekongene og Harald Hårfagres arveland.

Olafia Einarsdottir og Joan Turville-Petre underbygde flere av Schreiners synspunkter ytterligere og prøvde å vise at Snorres motiver har dels vært å gi Harald Hårfagre en sterk ættelinje på både mors- og farssiden, og dels ville han rettferdiggjøre Haralds krav på Vingulmork og

Viken. Claus Krag støttet disse tankene, men flyttet Snorres motiver framover i tid ved å hevde at han også ønsket å styrke 1100- og 1200-tallets norske kongeslekters krav på Viken overfor danskene.

Konklusjonen på denne diskusjonen må bli at Are Frodes arbeider, *Historia Norwegie*, *Ynglingesagaen*, *Halvdan Svartes saga* og deler av *Harald Hårfagres saga* må vurderes ut fra et meget kritisk ståsted, og at det er lite å hente der av eksakt kunnskap om de 'norske' ynglingeher-skerne og deres gravsteder i Vestfold. En del av fundamentet for tidligere arkeologiske forsøk på å sammenkoble navngitte personer og kjente gravhauger raser derved sammen (Krag 1991a:240-244, Gansum 1995b:9-18, 60-74, Gansum 1996 og Gansum 1997).

Ynglingatals bakgrunn og historie

Heimskringlas eldste sagaer blir etter dette en svært usikker kilde for diskusjonen om den politiske situasjonen i Sør-Norge før 900. Men hvordan skal vi forholde oss til *Ynglingatal* og dette kvadets beskrivelse av Ynglingeætta i Vestfold? Kan det fortsatt tenkes et dette kvadet stammer fra tida før slaget i Hafrsfjord, og at det er diktet av Tjodolf fra Kvine for Ragnvald den Hederhøye? Det ville i tilfelle ligge nær i tid til de yngste hendelsene som beskrives i kvadet, og de korte setningene om ynglingekongene ville være en viktig kilde for å forstå merovingertidas og den eldste vikingtidas historie i Vestfold. Kvadets fokusering på ynglingekongenes død og gravsted burde også kunne benyttes til å identifisere noen av deres gravhauger.

Claus Krag har som nevnt presentert den oppsiktsvekkende hypotesen at også *Ynglingatal* ble laget i middelalderen, kanskje i siste del av 1100-tallet, og at kvadet må betraktes som en poetisk utforming av en genealogi som allerede på forhånd var konstruert av sagaforfatterne. Dette er en tanke som ble framført allerede i 1908 av den tyske filologen Gustav Neckel, men mange skandinaviske forskere mener fortsatt at kvadet i hovedsak skriver seg fra vikingtid (Krag 1991a:24,162, Skre 2007a:410-422).

Hvordan stemmer dette overens med Snorres egne opplysninger og andre historikeres og språkforskeres syn på kvadets opphav? Snorre sier selv i klartekst i innledningen til *Heimskringla* at han la stor vekt på bevarte skaldekvad som kilde til historieforståelsen: «Vi har hentet mest kunnskap fra det som er fortalt i de kvedene som ble kvedet for høvdingene sjøl eller sønnene deres. Alt det som fins i disse kvedene om deres ferder og kamper, tok vi for sant». Men samtidig tar han et forbehold når han sier at «...om vi ikke kan vite sikkert at de er sanne, så vet vi likevel om

at gamle frode menn har holdt slikt for å være sant» (Sturluson 1979:9).

Også moderne forskere har lagt stor vekt på at skaldestrofer er bedre kildemateriale enn fortellinger og sagn. Særlig gjelder det fyrstekvad som *Ynglingatal* med strenge regler for form og versemål som blir tillagt stor kildeverdi. Generelt sett har det vært en vanlig oppfatning at *Ynglingatal* ble diktet av skalden Tjodolf fra Kvine for Ragnvald den Hederhøye på slutten av 800-tallet, sannsynligvis en stund før slaget i Hafrsfjord siden Harald Hårfagre ikke er nevnt i kvadet. Snorre påpeker at Tjodolf seinere også ble Haralds skald, og andre kilder kan understøtte dette, men flere forskere, bl.a. Bjarne Fidjestøl, har vært sterkt i tvil om dette kan være riktig (Fidjestøl 1976:17-19; Magerøy 1976:362).

Ifølge Bjarne Fidjestøl har Tjodolf sannsynligvis ikke selv skapt den diktgenren som *Ynglingatal* representerer, men han har støttet seg på eldre nordisk tradisjon, både når det gjelder form og innhold. Vi kjenner for eksempel versemålet, såkalt *kviduháttir*, fra runesteiner fra 800-tallet. Mange mener at Tjodolf har kjent et eldre svensk ættekvad som nå er tapt, og som har skildret den svenske Ynglingeætta. Dette ser vi blant annet av at han har gjengitt hendelser i Sverige på en måte som viser at han på enkelte punkt har misforstått sin kilde (Fidjestøl 1976:22; Lindqvist 1936:302-314).

Ynglingatal har et klart brudd i kongerekken ved Halvdan Kvitbein, og det er generelt enighet om at Tjodolf her har koblet den 'norske' ætta inn på den svenske genealogien. Dette var en vridning som var ment å gi vestfoldkongene gudommelig status, kanskje ikke mot bedre vitende, men som et rimelig valg dersom ættelinja skulle føres tilbake til gudene. *Ynglingatal* må ses som et fyrstekvad som skulle tjene politiske formål, nemlig å legitimere Ragnvald den Hederhøyes makt. Også Claus Krag aksepterer at Tjodolf har vært en skald som har stått i et nært forhold til kong Ragnvald, og at *Ynglingatals* siste vers om denne kongen og hans far Olav Geirstadalv kan være av opprinnelig opphav (Krag 1999a:36).

Bjarne Fidjestøl har framhevd at det var kongsskaldens oppgave å forme ut et kunstfullt dikt med utgangspunkt i det materialet av historisk innhold og ideologi som han fikk overgitt fra kongen og hans nærmeste. Han sammenlikner skalden med en gullsmed eller treskjærer som skulle bearbeide et oppgitt tema og gi det en artistisk form.

«Skaldeyrket fylte ein ganske viktig politisk funksjon ved dei nordiske fyrstehoffa, må vi tru. Skaldens oppgåve var ... å gi uttrykk for kongedømets offisielle ideologi. Det gjorde han med å føreta det mest tenlege

utval av historiske fakta og å framstelle dei i det lys kongen var interessert i, og så å gje dei ei form som det stod mest mogleg glans av. Jamvel eit nederlag kan på denne måten bli ærefullt.» (Fidjestøl 1976:15)

Vikingtidas skald, som skulle framføre et heddrende kvad for kongen, har derfor stått i en liknende situasjon som middelalderens sagaskrifter. Han har måttet velge ut og tolke tidligere hender og fortellinger, for så å gjengi dem på en måte som nødvendigvis måtte preges både av skalden selv og det miljø han arbeidet i. Tjodolf har sannsynligvis kjent flere fyrstekvad som han kunne spille på, etterlikne og delvis omforme. Ved siden av et eldre svensk kvad, har han sannsynligvis også kjent et diktverk om den danske Skjoldungeætta som han valgte å se bort fra (Turville-Petre 1981:14). Vi kunne tenke oss at Tjodolf og kong Ragnvald har hatt politiske motiver for heller å knytte seg til Opplandenes 'norske' kongsætt og den svenske Ynglingeætta enn til den danske Skjoldungeætta.

Ragnvald og hans nærmeste forfedre sto nemlig overfor sterke krav fra danske konger om overhøyhet i Vestfold og Viken, på samme måte som kong Magnus Erlingsson og Erling Skakke gjorde det på 1100-tallet. I frankiske annaler fra 813 nevnes det at de to danske kongene Harald Klakk og Reginfred var dratt til Vestfold «...for å slå ned et opprør i den ytterste del av sitt rike, folket og fyrstene der nektet å underordne seg» (se kap. 14.3). Det er tydelig at Vestfold tidligere hadde vært et lydrike under den danske kong Godfred som døde i 810, og som var sterkt nok til å utfordre Karl den Store ved grensen mot Danmark omkring 800. Det danske kravet på Viken har tydeligvis ligget som en trussel over vestfoldkongene gjennom hele vikingtida. Kanskje valgte Tjodolf og kong Ragnvald på 800-tallet, på samme måte som Are Frode, Snorre og de norske kongene på 1100-og 1200-tallet; å bruke historien og ættelinjer til å styrke norske territorielle krav på Vestfold?

Nyere oppfatninger om *Ynglingatal*

Krags seine datering av *Ynglingatal* har blitt møtt med skepsis og kritikk fra flere hold, særlig gjelder dette hans språklige argumenter om at forfatteren benytter flere uttrykk og henvisninger til oppfatninger som først forekom i Norden i kristen tid. En slik anakronisme er at kvadet henviser til læren om de fire elementene luft, vann, jord og ild som Krag mener først ble kjent på Island og i Norge etter at kristendommen var innført her (Krag 1991a:56-58). Blant annet har Bjarne Fidjestøl (Fidjestøl 1994), Jørn Sandnes (Sandnes 1994) og Sundqvist (Sundqvist 1995) hevdet at Krags fortolkning av kvaadets innhold på dette punktet ikke er tilstrekkelig underbygd. Dagfinn Skre, som nylig har

diskutert Krags argumenter for *Ynglingatal* sine datering, har i tillegg til disse språklige vurderinger, framholdt at på bakgrunn av den sterke kontakten som er påvist mellom Kaupang og det kristne Europa fra tidlig 800-tall av, er det godt mulig at kristne tanker og doktriner var kjent i Vestfold i miljøet omkring høvdingenes skalder i vikingtid, deriblant læren om de fire elementer (Skre 2007a:422-423).

Ynglingatal er komponert i formen *kviduhattr* som var vanlig i vikingtid, men som også Snorre og hans islandske kollegaer behersket. Det var derfor mulig for middelalderens skalder å komponere et kvad av denne typen. Men et nytt studium av slike kvad har påvist at det finnes en lingvistisk forskjell mellom de fra 10. og 12. århundre, og at *Ynglingatal* benytter den eldste uttryksformen, noe som daterer det før denne gikk ut av bruk i 11. århundre (Sapp 2000). Dette undergraver, ifølge Dagfinn Skre, Krags datering av kvadet til sein i det 12. århundre eller tidlig i det 13. århundre (Skre 2007a:413).

Skre presenterer også en detaljert gjennomgang av de kildene som Krag benytter til å påvise at det har skjedd en gradvis endring i sagaene fra 1100-tallet til Snorres *Ynglingsaga* fra 1220-årene når det gjelder beskrivelsen av de 'norske' ynglingekongenes maktområde: Mens *Islendingabok* og *Historia Norwegie* i første rekke plasserer dem på Opplandene, hevdet Krag at det kan påvises en gradvis forflytning av deres domene fra innlandet til Vestfold inntil *Ynglingsagaen* gjør hele kongerekken til vestfoldkonger. Siden *Ynglingatal* her i hovedsak stemmer overens med *Ynglingsagaen*, kan dette ifølge Krag bety at kvadet ikke kan være mye eldre enn sagaen. Skre stiller spørsmål ved holdbarheten av Krags argumenter for en slik kronologisk rekkefølge (Skre 2007a:410-422).

Mens Krag hevdet at årsaken til at 1100-talls historieskrivere ikke nevnte *Ynglingatal*, var at kvadet enda ikke var laget, prøver Skre ut en hypotese som går ut på at mange av de islandske sagaskrifterne kjente kvadet godt, men at hver enkelt av dem foretok et utvalg av kvaadets opplysninger som var tilpasset deres eget motiv for å skrive sin oppfatning av historien (Skre 2007a:413) Han finner, som Krag, at Are Frodes *Islendingasaga*, *Historia Norwegie* og *Tåtten om opplendingasagen* var opptatt av å gi Harald Hårfagre en ærerik genealogi ved å koble han til ynglingekongene i Uppsala via et nødvendig mellomstadium på Opplandene. Derfor prioriterte disse sagaene, etter Skres oppfatning, de opplysningene i *Ynglingatal* som knyttet en forbindelse til innlandet. Også Snorre hadde som målsetning å framheve Haralds bakgrunn, men fordi han var mer opptatt av Vestfold som Haralds arverike valgte han å ta med alle de tilknyt-

ningspunktene til denne regionen som *Ynglingatal* nevner, men uten å utelate de første 'norske' ynglingekongenes bakgrunn på Opplandene. Dessuten skjerper Snorres sine argumenter ved å føye til noen opplysninger i *Ynglingesagaen* som ikke fantes i *Ynglingatal* om enkelte kongers tilknytning til Vestfold (Skre 2007a:421-422).

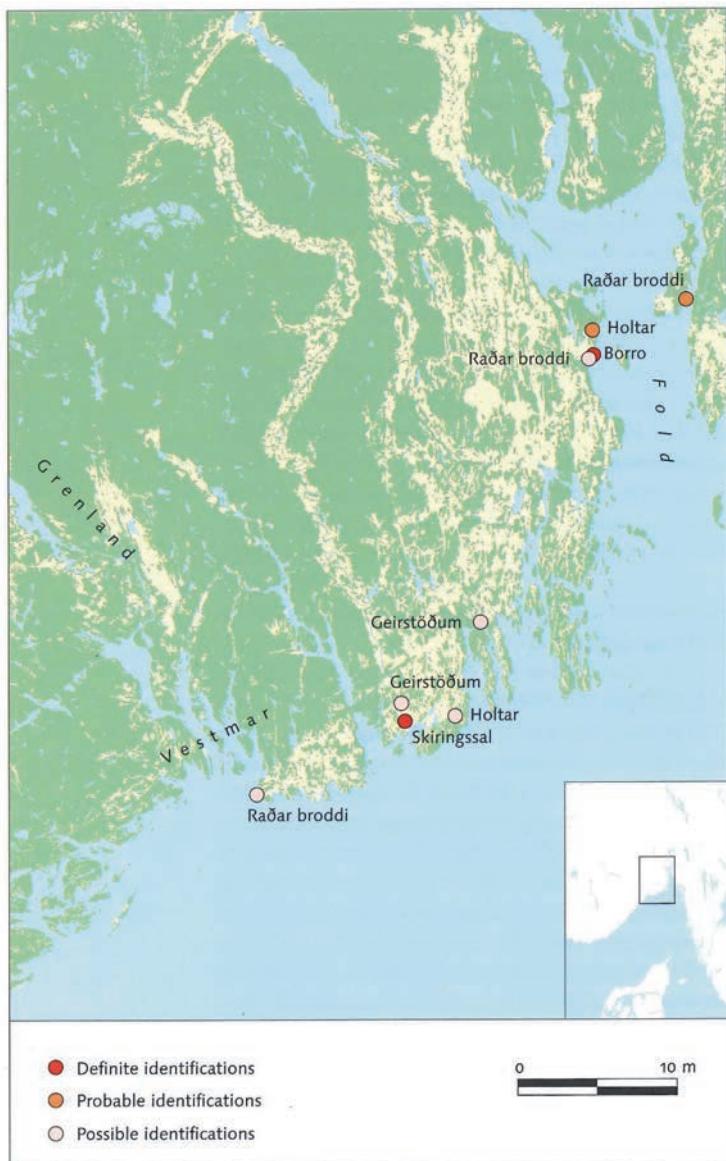
Skre er derfor enig med Krags oppfatning at Snorres knyttet de 'norske' ynglingekongene noe tettere til Vestfold enn de opprinnelige kildene tilsa. Han støtter også Krags tanke om at det har vært Snorres ønske å underbygge Harald Hårfagres arverett til Vestfold og Viken ved å framheve hans ættetilknytning til disse vestfold-kongene og deres ætt fra Opplandene og Uppsala (Skre 2007a:421-422). Men som en endelig konklusjon på diskusjonen om *Ynglingatal*s datering kommer han til at det er mer som taler for at kvadet er fra slutten av 9. århundre eller

omkring 900 enn Krags alternative datering til slutten av 12. århundre. Dersom vi på den ene siden ser bort fra middelalderens sagaskrivers forsøk på å knytte de tidlige vestfoldkongene til Opplandene, og på den andre siden deres sammenkobling av Hårfagreætten til de siste medlemmene av Ynglingætta, mener Skre at vi kan bruke *Ynglingatal*s skildring av de seks siste generasjonene av ynglingekonger som en kilde til Vestfolds og Vikens historie (Skre 2007a:427-429). Han er her på linje med Johan Schreiners hypotese fra 1936 (se kap. 13.5).

Den svenske arkeologen Svante Norr inntar en holdning til *Ynglingatal* som ligger mellom de to ytterpunktene i diskusjonen: At kvadet enten stammer fra vikingtid eller er en konstruksjon fra høgmiddelalderen. Han aksepterer at *Ynglingatal* er en genealogi i poetisk form som kan ha en basis i vikingtid, men han framhever at det er sannsynlig at det kan ha gjennomgått flere endringer gjennom de tre hundreårene fra omkring 900 til 1200. Han viser til antropologiske studier av hvordan høvdinggenealogier i nålevende samfunn kan gjennomgå endringer gjennom muntlige overleveringer, og til historiske eksempler på forandringer av slektskapsforhold hos angelsaksiske kongsætter i England på 600- og 700-tallet. Fyrstelige genalogier kan ikke betraktes som historiske dokumenter mener han, men de er avhengige av ideologiske, sosiale og politiske forhold i de aktuelle samfunnene. Det kjennes så mange eksempler på at slektskapsforhold endres og pyntes på, at dette heller må betraktes som aktive politiske handlinger i tidlige samfunn enn passive gjengivelser av virkeligheten (Norr 1998:97-101).

Ynglingatal bør derfor ikke betraktes som et enhetlig diktverk fra enten vikingtid eller 1100-tallet, men det kan ha en lang historie der ulike tekstdeler er kommet til eller er fjernet når situasjonen krevde det. Et liknende syn har religionsforskere framhevet når det gjelder alderen på Eddadiktene, at de muntlig ble gjendiktet og endret over tid inntil de på et visst tidspunkt ble skrevet ned (Sørensen, P.M. 1991, Sørensen, P.M. 1992, Steinsland 2005:47). Svante Norr slutter seg derved langt på vei til Krags seine datering av deler av *Ynglingatal*, men han strekker ut kvarets tilkomsttid og ser det mer som resultatet av en lang prosess enn som en enhetlig handling i en gitt situasjon (Norr 1998:106). Denne oppfatningen, som jeg fullt ut slutter meg til, gjør det problematisk å godta Skres bruk av kvadet som en direkte kilde til Vestfolds tidlige historie. Særlig blir det vanskelig å legge så stor vekt på detaljer som kvadet tillegger hver enkelt konge, slik som Skre gjør. Dette gjelder spesielt hans argumenter for hvor Halvdan Kvitbeins gravsted befinner seg i Skiringssal, og for at hans sønn Øystein Fret Halvdanson skal ha medvirket til å reise hallen på Huseby i Tjølling og være

Fig. 56
Kart over
Ynglingekongenes gravplasser i henhold til *Ynglingatal* og storhauger i Vestfold.



gravlagt ved et sted mellom Jeløya og Moss (Skre 2007b-Skre 2007c:432, 439, 465).

Dersom Norrs syn på *Ynglingatal* legges til grunn for arkeologenes jakt på ynglingekongenes gravsteder, må fokus flyttes fra kvadetes tekst og fortelling som reportasje, til den ideologiske og politiske situasjonen som til enhver tid kan ha forårsaket tekstens utforming. Vi må også analysere og tolke de sosiale, økonomiske og politiske forholdene på det tidspunktet som hvert av kvadetes vers omtaler, og så diskutere om tekstens utforming kan ha vært påvirket av tidens samfunnsforhold, og om skalden gjennom kvadet kan ha hatt intensjoner om å påvirke sin egen tid og historie. Det blir en hermeneutisk forskningsprosess der kvadet ikke bare kan betraktes som en kilde, men også som en konklusjon på vår analyse av de økonomiske og politiske forholdene i merovingertid og vikingtid. Med andre ord, vi bør forsøke å basere vår analyse også på andre kilder enn *Ynglingatal* og *Ynglingsaga*, og her kan det arkeologiske materialet kanskje bidra noe.

13.4 Ynglingeætt og storhauger

Ved siden av kva, eldre sagaer og muntlig overlevering brukte Snorre også synlige gravminner som kilde for *Ynglingsagaen*. Han oppsøkte selv flere av de store gravhaugene han henviser til, og han gjengir trolig lokale fortellinger om hvem som lå begravet i dem. Men som nevnt ovenfor er det grunn til å tvile på om alle Snorres og andre sagaforfatteres fortellinger er riktige, eller til og med om de inneholder en kjerne av sannhet. Helge Gjessing har vurdert Snorre som arkeolog og finner at han begår flere klare feil (Gjessing 1913). Særlig godt kommer dette fram ved hans beskrivelse av Harald Hårfagres grav på Haug ved Haugesund, hvor hans opplysninger tyder på at han har sett en gravhaug fra eldre bronsealder eller folkevandringstid. Også gravrøysa Tryggverør på Trygön i Bohuslän, som Snorre nevner som Tryggve Olavssons grav, er tydeligvis en bronsealdergrav (Gjessing 1913:21). En ¹⁴C-datering fra Håkonshaugen på Seim i Lindås i Hordaland antyder at denne storhaugen, som etter Snorretradisjonen var kong Håkon den Godes gravsted, muligens ble bygd i bronsealderen (Ringstad 1987:219ff). Det er tidligere framhevd av flere at det er tvilsomt om Borrehaugene og de store gravhaugene på Oseberg og Gokstad og på Seim og Haugar i Tønsberg er bygd før medlemmer av Ynglingeætta (Myhre 1992b, Myhre 2003, Gansum 1994, Gansum 1995b, Gansum & Risan 1999, Gansum & Østigård 1999).

Det er ovenfor fokusert på de usikkerhetsmomentene som knytter seg til historikernes og arkeologenes vikingtidskronologi, og den nye

kildekritikken av middelalderens sagalitteratur har vist hvor problematisk det er å legge *Ynglingatal* og *Heimskringla* til grunn for diskusjonen om hvor gravplassene til kongene av Ynglingeætt befinner seg. Hvordan skal nå arkeologene forholde seg til dette nye historiesynet? Kan det arkeologiske kildematerialet og ny arkeologisk forskning bidra til diskusjonen om troverdigheten av de tidlige skriftlige kildene?

Borreprosjektet hadde som et av sine mål å kritisk vurdere utgravningsresultatene i forhold til *Heimskringlas* historie om ynglingekongenes gravplass. I løpet av de siste tiårene har historikernes diskusjon om Snorres Sturlusons tidlige sagaer endret synet på den politiske situasjonen i Viken i vikingtid, og grunnlaget for å tolke de nye forskningsresultatene fra Borre inn i en fastlagt historie er blitt begrenset. I løpet av de siste årene har også flere av de andre storhaugene i Vestfold blitt ettergransket, og Terje Gansum har i flere arbeidet diskutert deres datering og sammenheng med sagaberetningene (Gansum 1994, Gansum 1995b, Gansum 1996, Gansum 1997). La oss oppsummere noen av de arkeologiske forskningsresultatene og vurdere disse i lys av et nytt historiesyn.

Borregravfeltet

Borreprosjektet har gitt ny kunnskap om gravfeltets historie og gravhaugen dateringer. Vi vet nå at stedet har vært benyttet som gravplass gjennom en lengre tid enn tidligere antatt, og gravfeltet har endret karakter flere ganger gjennom bruksperioden. Kronologien er i første rekke bygd opp på radiokarbondateringer og pollenanalyse med de vide tidsrammene som disse metodene gir. Bortsett fra glasskårene av snabelbegrene er alle de øvrige daterbare gjennomstander fra vikingtid: Fragmenter av jernrangler fra tidlig 800-tall i haug 9, skipsgrava i haug 1 fra første del av 900-tallet og en mulig ryttergrav fra omkring 950 i haug 2. På grunnlag av de foreliggende dateringene ser det ut til at gravplassen har vært benyttet fra begynnelsen av vår tidsregning til ca 950 e.Kr. Både før og etter denne bruksperioden har det vært åker og beitemark omkring gravfeltet, i perioder også mellom gravhaugene (jf. fig. 22 i kap. 5).

De første store jordhaugene ble bygd omkring 600. Foreløpig har haug 7 gitt den eldste dateringen, til 580-690 e.Kr., men det er mulig at den tidlige dateringen fra haug 9 kan komme fra en grav som stammer fra 220-400 e.Kr. (200-530 med 95,4 % sannsynlighet). Haug 6 synes å være bygd engang på 600-tallet og haug 3 på 7-800 tallet. Dersom skipsbegravelsen har vært en primærgrav i haug 1, og ryttergrava det samme i haug 2, strekker storhaugenes tid seg helt fram til 900-950. Dersom begge disse gravene er sekundært innsatt i eldre hauger, kan de siste

storhaugene ha blitt bygd på 800-tallet. Før storhaugenes tid kan det ha vært flere små gravhaugfelt fra romertid og folkevandringstid på Vestmanrød, Borre prestegård, Søndre Voll, Nordre Voll, Eik og Tveiten, slik vi kjenner dem fra andre gårdsgravfelt i Vestfold (se kap. 12.3). De store gravrøysene 25, 32 og 33 er sannsynligvis også eldre enn de første jordhaugene. Jeg har derfor foreslått at gravfeltets historie kan deles opp i flere faser, og som et forslag har jeg satt opp to alternative faseinndelinger avhengig av om vikingtidas graver skal betraktes som sekundært innsatt i eldre hauger, eller som primærgraver i storhauger:

Da Snorre Sturluson skrev sin *Ynglingesaga* omkring 1230 kjente han til de store gravhaugene på Borre, men han kunne ikke vite hvor gamle de egentlig var. Da Nicolaysen og A.W. Brøgger skrev om skipsgrava fra haug 1 i 1852 og 1916, kjente de bare til dette ene gravfunnet fra vikingtid, men med basis i Snorres historie, antok de at gravfeltet måtte ha vært i bruk i mange generasjoner bakover i tida, minst tilbake til kong Øystein Fret Halvdanson. Brøgger antydet til og med at gravfeltet opprinnelig hadde tilhørt en eldre kongsætt i Vestfold som kong Øystein, ifølge Snorre, skulle ha giftet seg inn i. I *Ynglingesagaen* nevnes to av disse tidlige vestfoldkongene, Eirik Agnarson og Agnarr Sigtryggson.

Tabell 17
Alternative faseinndelinger
for gravfeltene.

	Fase I	Fase II	Fase III	Fase IV
Alternativ I	Gårdsgavfeltenes tid, før 600.	De store jordhaugenes tid. Ca 600 til 800-tallet.	Sekundærgravenes tid. Ca 800 til 900-tallet.	Haugbrottene tid. 800 til 1100-tallet.
Alternativ II	Gårdsgavfeltenes tid, før 600.	De store jordhaugenes tid. Ca 600 til 900-tallet.	Sekundærgravenes tid. Ca 800 til 900-tallet.	Haugbrottene tid, 800 til 1100-tallet.

Dersom Snorres *Ynglingesaga* i store trekk skulle være riktig, og vi antar at gravhaugene på Borre kan ha tilhørt både Ynglingætta og den eldre kongsætta i Vestfold, måtte gravfeltet ha en historie som omfatter minst seks generasjoner før kong Ragnvald den Hederhøye. Det har vært vanlig å sette Ragnvalds levetid til slutten av 800-tallet. Den eldste vestfoldkongen som Snorre nevner, kong Agnarr Sigtryggsson, måtte i tilfellet ha levd tidlig på 700-tallet.

Det er overraskende at den nye tidfestelsen av storhaugene som framkom under Borreprosjekts undersøkelser, faller innenfor dette lange tidsspennet. Og ikke nok med det; de første store jordhaugene ble bygd minst 100 år før den antatte kong Agnarr Sigtryggsons levetid, og omkring 150 år før kong Øystein Fret Halvdanson som, ifølge Snorre, skal ha vært den første ynglingekongen som ble hauglagt på Borre. Det vil faktisk være kronologisk mulig at alle konger som *Ynglingatal* knytter til

Ynglingætta, fra Halvdan Kvitbein til Ragnvald den Hederhøye, ligger på Borre, og uansett hvilken historisk tidsregning som legges til grunn, vil gravfeltet kunne dekke minst tre generasjoner før Halvdan Kvitbein. Teoretisk sett kan derfor de eldste storhaugene på Borre være anlagt av et dynasti av vestfoldkonger før ynglingkongene Øystein Halvdanson og Halvdan Milde og Mat-ille overtok gravplassen, nettopp slik Brøgger antydet, og det kan ha vært dette dynastiet som organiserte og gjennomførte den intensive jordbruksdriften som forandret landskapet på Borre så sterkt på 500-tallet.

Gravfeltet har vært benyttet til begravelser helt fram til midten av 900-tallet, skipsgrava i haug 1 omkring 925 og en ryttergrav omkring 950 stammer muligens fra haug 2. Disse kan ha vært anlagt i nybygde storhauger (alternativ 1) eller som sekundærgraver i eldre hauger (alternativ 2). Kronologisk sett kunne det være mulig at skipsgrava har tilhørt Ragnvald den Hederhøye dersom han døde meget gammel, mens ryttergrava i haug 2 kan ha vært anlagt for representanter for etterfølgende herskergenerasjoner, slik som Gudrød Bjørnson og Tryggve Olavson som, ifølge *Heimskringla*, var småkonger i Viken, og som var henholdsvis Olav den Helliges bestefar og Olav Tryggvasons far.

Dersom det er riktig at disse yngste gravene er sekundært innsatt i storhaugene, ville det være en mulig tolkning at riksrongedømmets representanter i Vestfold demonstrerte sin makt ved å ta i besittelse de eldre herskernes gravhauger. Dette kunne de gjøre dels ved å gravlegge sine døde i de eldre storhaugene, og dels ved å bryte seg inn i de gamle gravmonumentene, ufarliggjøre den tidligere makten og selv overta makt-symbolene (se kap. 10.5).

Men dateringene fra gravfeltet er foreløpig få, og de har vide usikkerhetsmarginer. Teoretisk sett kan de tilpasses flere tenkelige politiske situasjoner og posisjoner i Viken. De arkeologiske kildene har foreløpig ikke egen styrke til å verifisere eller forkaste detaljer i sagaenes historier. Men kanskje kan både sagaer og gravminner inneholde kjerner av den samme virkelighet, og gjennom videre analyser av begge kildekategorier skal det kanskje bli mulig å se fragmenter av denne virkeligheten. I denne sammenhengen kan det være grunn til å nevne nyere islandsk forskning som framhever at mange av de skriftlige beretningene og sagaene var basert på en muntlig kultur som kan inneholde kjerner av det som virkelig har hendt (Sigurdsson, G. 2004, Sigurdsson, G. 2010).

Oseberghaugen

I den rike skipsgrava i Oseberghaugen i Slagendalen utenfor Tønsberg ble det funnet skje-

letter av to kvinner. A.W. Brøgger foreslo i 1916 at den yngste av disse kunne være den første dronningen til kong Gudrød den Gjæve, Åsa, som ifølge Snorres *Ynglingesaga* var datter av kong Harald Granraude på Agder. Åsa er den eneste kvinnen som er nevnt i *Ynglingatal*, og det framgår her at Gudrød ble stukket ned og drept på en svikefull måte av hennes kriger eller tjener. Snorre har i sin saga utbrodert historien med mer detaljerte opplysninger. Brøgger mente at Åsa måtte ha levd fram til 840-850, en datering som han fant stemte godt overens med grava i Oseberghaugen.

Hypotesen bygde på et heller svakt grunnlag, men den ble snart akseptert som en sannhet i både skolebøker og i historieverk. I de seinere årene er det imidlertid reist mange motargumenter mot Åsa-myten, men den synes å være vanskelig å overvinne.

Den nye dendrodateringen av Oseberggrava til 834 gjør det fortsatt teoretisk mulig å opprettholde A.W. Brøggers hypotese om at dronning Åsa er begravd her som den yngste av kvinnene dersom vi legger Olafia Einarsdottirs tidsregning til grunn, og at Åsa ikke var mer enn ca 35 år da hun døde. Den stemmer imidlertid ikke overens med den nye aldersbestemmelsen som er satt til ca 50 år (Holck 2006). Hypotesen holder overhode ikke dersom Halvdan Kohts tidsregning benyttes.

Anne-Stine Ingstad har derfor argumentert for at Oseberg-kvinnen var identisk med kong Gudrøds første kone, Alvhild (Ingstad 1982, Christensen, Ingstad og Myhre 1992:228). Gravas nye dendrodatering til 834 stemmer imidlertid heller ikke godt med det antatte tidspunktet for for Alvhilds død som er satt til 800/820. Dendrodateringen av grava stemmer derfor ikke overens med aldersbestemmelsen for verken den yngste eller den eldste kvinnen i grava, som døde 70-80 år gammel (Holck 2006).

Kronologisk sett er verken Åsa eller Alvhild derfor gode kandidater til de døde i Oseberggrava, men med manipulering av tidsregning og dødsår er det mulig å finne tidsrom for begge dronninger. Men ingen av disse dronningene kan med sikkerhet sies å være historiske personer, og forkastes *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* som troverdige skriftlige kilder, fjernes også holdepunktene for å personbestemme de gravlagte (sml. Gansum & Risan 1999).

Gokstadhaugen

A.W. Brøgger argumenterte allerede i 1916 for Nicolaysens gamle hypotese om at Olav Geirstadalv var begravd i Gokstadhaugen i Sandar. Han mente at gravas datering passet bra

med Olavs dødsår. En tidlig anatomisk analyse av skelettresterne i Gokstadfunnet tydet på at den gravlagte mannen var mellom 50 og 70 år gammel, og han måtte ha vært sterkt plaget av kronisk leddgikt som kunne ha hindret hans gange (Schreiner 1927). Ut fra opplysningene i *Ynglingatal*, og den antatte dateringen av Gokstadgrava, regnet Brøgger seg til at Olav Geirstadalv levde en gang mellom 800 og 870 (Brøgger 1916). Dette skulle kunne passe med *Ynglingesagaens* opplysning om at Olav ble en gammel mann, og at dødsårsaken var fotverk.

Den nye dendrokronologiske dateringen av gravkammeret tilsier imidlertid at begravelsen stammer fra 905-10, og en ny osteologisk undersøkelse viser at Gokstadhøvdingen døde allerede som 40-åring. Han må derfor ha levd mellom ca 870 og 910. Dette stemmer dårlig med Brøggers forutsetninger for at han er identisk med Olav Geirstadalv (Myhre 1992b:269ff, Holck 2009:43-44).

Dersom slaget i Hafrsfjord skal dateres til 868-872, slik Olafia Einarsdottir har hevdet, ble Gokstadmannen født omtrent samtidig med tidspunktet for slaget, og han levde samtidig med en stor del av herskertiden til Harald Hårfagre som antakelig døde omkring 930. Dersom vi ser bort fra opplysningen om at Olav døde som en gammel mann, er det derfor fortsatt en teoretisk mulig at den døde i Gokstadhaugen kan være den høvdingen som *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* kaller Olav Geirstadalv. Han har i tilfelle hersket i Vestfold mot slutten av 800-tallet, og kan ha vært en av Haralds underkonger i Viken etter slaget i Hafrsfjord.

Gravdateringen stemmer imidlertid bedre overens med et antatt dødsår for Olavs sønn, Ragnvald den Hederhøye, men hverken *Ynglingatal* eller *Ynglingesaga* nevner noe om hans gravsted.

Det kan også være grunn til å nevne at Snorre i *Ynglingesagaen* framhever at Harald Hårfagre satte sin morbror, Guttorm, som hærleder i Viken fram til hans død 10 år etter slaget i Hafrsfjord. Ifølge Kohts datering av slaget til ca 900 ville tidspunktet for Guttorms død stemme overens med Gokstad-gravas nye datering, men det er umulig dersom slaget sto så tidlig som 868-872. Flere sagaberetninger antyder imidlertid at Guttorm var Haralds farbror (Einarsdottir 2009b:34ff), og det er også stilt spørsmål ved om Guttorm virkelig har vært en historisk person.

Det kan derfor settes opp alternative kandidater for den døde høvdingen i Gokstadhaugen. Hans levetid har trolig overlappet med den gravlagte i skipsgrava på Borre, selv om det er mulig at de to begravelsene kan ha foregått med noen års mellomrom. De kan ha vært nære slektinger som satt med lokal makt i Vestfold, men de kan

også ha vært motstandere som kjempet om herredømmet over Viken og representerte ulike overregionale maktfraksjoner i en ustabil riks-samlingstid.

Farmannshaugen

Ifølge Snorres saga om Harald Hårfagre satte han sin sønn Bjørn Farmann som styrer av Vest-fold etter sin morbror eller farbror Guttorms død. Han skal ha hatt mange handelsskip i fart til andre land, og brødrene kalte han derfor Bjørn Farmann eller Bjørn Kaupmann, sier Snorre. Det kom til kamp mellom Bjørn og hans bror Eirik Blodøks i nærheten av Tønsberg, og der falt Bjørn og mange menn med han. Snorre slår fast at «...kong Bjørn ligger i Farmannshaugen i Sem.» (Sturluson 1979:79).

De eldre sagaene har sprikende opplysninger om Bjørn, og stort sett omtales han bare som sønn av Harald Hårfagre. Heller ikke *Håkonarmål*, *Fagerskinna* eller *Ågrip* nevner noe om Bjørns gravsted, bare at han ble drept av Eirik Blodøks. Snorre kan ha blitt fortalt historien om Bjørn og Farmannshaugen da han var i Tønsberg i 1218/1219, men det er klart at hans fortelling ikke er godt dokumentert. Dersom den likevel skulle være korrekt, er det sannsynlig at Bjørn døde en gang mellom 925 og 940, og en eventuell grav i Farmannshaugen burde derfor være fra dette tidspunktet.

Farmannshaugen var tidligere ca 35 m i tverrmål og fire m høy, men selv om den i dag er redusert i størrelse, er den fortsatt godt synlig på det flate slettelandet sør for Sem hovedgård og middelalderkirken. Sigurd Grieg og A.W. Brøgger undersøkte Farmannshaugen i 1917-1918, men fant ingen grav i de smale sjaktene de gravde inn til sentrum av haugen. Brøggers konklusjon var at haugen var bygd som minnesmerke, en såkalt kenotaf, over en stormann som var falt ute, kanskje nettopp Bjørn Farmann (Brøgger 1921). Under utgravingen ble det funnet et fåtall tanner og knokler av storfe og av sau eller geit, samt flere trespader og en bærebare. En trespade av eik er seinere blitt ¹⁴C-dateret til 150-390 (T-4590. BP 1750±70), noe

som kan antyde at haugen er reist allerede i romertid, mer enn 600 år før Bjørn Farmanns tid. Dersom haugen virkelig er så gammel, må den ha blitt bygd på et nes godt synlig fra det indre fjordbassenget (Myhre 1992b:31).

Terje Gansum har vurdert hele funnmaterialet fra Farmannshaugen på nytt og publisert en kritisk analyse av utgravingen, og av Brøggers hypotese (Gansum 1994; Gansum 1997:37). En ¹⁴C-datering av en storfetann fra haugens bunnparti ga som resultat 790-1040 (T-11031. BP 1070±110), mens en småfetann viste seg å være fra nyere tid (T-11030. BP 240±60). Gansum påpeker feilkilder ved ¹⁴C-dateringen av eikespaden til romertid, og konkluderer med at det er sannsynlig at Farmannshaugen stammer fra vikingtid. Han er likevel åpen for at haugen kan være bygd i to etapper, den eldste i romertid. Siden funnforholdene er så uklare, diskuterer Gansum om en eventuell grav kan ha blitt fjernet innenfor tidsrammen for vikingtidsdateringen, men han heller mest til hypotesen om at haugen har hatt en rituell funksjon i vikingtid (Gansum 1994:38, Gansum 1995b:70).

Foreløpig har vi svært få data til å tolke Farmannshaugens historie. Inntil nye utgravinger er utført, må vi bare stille opp mulige hypoteser for haugens datering og for hvilken funksjon den kan ha hatt. Erfaringene fra undersøkelsen av storhaugene på Borre tilsier at disse kan inneholde flere graver fra ulike tidsperioder. Også Farmannshaugen kan være reist i flere etapper, og dens meningsinnhold kan ha skiftet gjennom tidene. Foreløpig kan det se ut til at den eldste haugen ble bygd i romertid, den er enten plynget eller påbygd i vikingtid, og den har igjen vært utsatt for gravrøveri etter 1520. Den kan ha inneholdt en svært enkel grav fra både romertid og vikingtid, og det er mulig at den også gjennom tidene har blitt tillagt mening både som minneshaug og kultbygg.

Dersom vi skal legge ¹⁴C-dateringen av storfettanna til grunn, er det mulig at den indikerer et inngrep i haugen i vikingtid, og med den vide tidsrammen av dateringen er det absolutt mulig at dette har skjedd på Bjørn Farmanns tid, men like gjerne både før og etter hans død. Om dette inngrepet har hatt noe som helst med Snorres fortelling om kong Bjørn å gjøre er en helt annen sak (Gansum 1994, Gansum 1995b).

Haugene på Haugar i Tønsberg

Haugar er en fjellknaua midt i Tønsberg by. På de høyeste punktene, ca 20 m fra hverandre, ligger to storhauger som er omkring 40 m i tverrmål og 3,5-4 m høye. Helt siden 1700-tallet har disse haugene blitt knyttet til Harald Hårfagres sønner, Olav Digerbein og Sigrød (også kalt Sigtrygg). Snorre Sturluson skriver at Eirik Blodøks

Fig. 57
Farmannshaugen på
Seim i Vestfold.



kjempet mot sine brødre og drepte dem: «*Da han kom til Tunsberg, gikk Olav og Sigrød med sin hær til bakken øst for byen og fylket seg der. Eirik hadde mye større hær, og han fikk seier, men Olav og Sigrød falt begge der, og begges grayhauger er der på bakken, hvor de lå falne*» (Sturluson 1979:83). Det er bare i *Heimskringla* at denne detaljerte beskrivelsen av brødrenes død og gravsted omtales. Olav Digerbein nevnes først i flere skriftlige kilder, mens Sigrød er en meget usikker historisk person. I nyere tid har det vært en vanlig oppfatning at Snorre har sin historie fra sitt opphold i Tønsberg 1218/19, og at det dengang var en levende tradisjon i byen. Dersom fortellingen er riktig, måtte slaget ha stått engang mellom 933 og 946, avhengig av hvilken tidsregning som legges til grunn.

Terje Gansum foretok nylig en prøvegravning i den nordligste haugen, og han kom da ned på et tykt trekulllag ca to meter under overflaten. Dette lå på et tynt lag av torv og jord som igjen dekket over toppen av en røys av store steiner. Trekullet hadde ikke vært brent på stedet, så det må være fraktet dit i store mengder. Ingen brente beinfragmenter kom for dagen, så vi vet ikke med sikkerhet om dette dreier seg om en brannggrav, men dette er svært sannsynlig siden Nicolaysen hadde funnet et liknende trekulllag med noen få spredte, brente bein i den sørde haugen under en utgraving i 1900.

¹⁴C-dateringer av tre prøver av brent nøtteskall og en liten kvist fra trekullaget ligger nær hverandre i tid, med en middelverdi til 795-890 (BP 1180±35). Det er derfor mest sannsynlig at grava er eldre enn Haraldsønnenes dødsår, men da to av dateringene ligger innenfor tidsrammen 770-960 og 800-970, kan en ikke utelukke at grava kan være fra første halvdel av 900-tallet da Olav Digerbein og Sigrød falt ifølge Snorre (Gansum 1995b, Gansum 1997, Gansum & Østigård 1999).

Gansum diskuterer muligheten for at trekullaget i haugen er en sekundært innsatt grav, og at steinrøysa under trekullaget opprinnelig har utgjort en gravrøys fra en eldre periode (Gansum 1995b:45). Vi må derfor også i dette tilfellet ta i betraktnsing den hypotesen at gravhaugene på Haugar er bygd i flere etapper, og at de yngste gravene fra vikingtid utgjør siste fase i en lang historie. Er det denne fasen som tradisjonen har knyttet til Olav og Sigrød, og som Snorre skrev ned da han oppholdt seg i Tønsberg? Eller dreier det seg bare om en oppdiktet tradisjon? (Gansum & Østigård 1999).

Halvdanshaugen på Stein på Ringerike

På gården Stein på Ringerike ligger en svært stor gravhaug som kalles Halvdanshaugen. Haugen



er en av de største vi kjenner i Øst-Norge, hele 55 m i diamenter og 5,5 m høy. Helt siden tidlig på 1700-tallet har skriftlige kilder slått fast at denne haugen er Halvdan Svarte gravsted, og på folkemunne har denne meningen levd videre helt fram til i dag. Koblingen mellom Halvdan og gravhaugen baserer seg på middelalderkilder fra slutten av 1100-tallet og tidlig 1200-tall som forteller at kongen, etter å ha druknet i Randsfjorden, ble gravlagt på Stein (*Ågrip* og *Fagerskinna B*). Tidligere kilder som *Islandingabok* og *Historia Norwegie* nevner imidlertid bare at han var konge på Opplandene. Omkring 1230 utbroderte så Snorre Sturluson historien om kong Halvdans død og begravelse. Han fortalte at liket ble delt i fire deler, og hans «...hode ble lagt i haug på Stein» mens andre deler ble hauglagt på Hedmark, Romerike og Vestfold og «...alle disse haugene heter Halvdanshauge» (Larsen & Rolfsen 2004, Rolfsen & Larsen 2005:102).

Som tidligere nevnt har det blant historikere vært ulike meninger om Halvdan Svarte virkelig har vært en historisk person. Det synes i dag som om det er enighet om at han var en konge med Opplandene som sitt maktområde, mens det fortsatt er diskusjon om han har hatt noen tilknytning til Ynglingeætta eller vært far til Harald Hårfagre (Pesch 1997, Krag 2004, Titlestad 2010). Dersom han virkelig har eksistert, må hans død sannsynligvis plasseres en gang omkring 850-875 (Andersen 1977:67, Myhre 1992b:36, 44).

En nylig utført undersøkelse av Halvdanshaugen ga som resultat at den tydeligvis er bygd i flere etapper. Det lyktes ikke å påvise noen sikker grav ved hjelp av ulike prospekeringsmetoder, eller i den lille utgravningssjakta, men en rekke ¹⁴C-dateringer tyder på at haugen har hatt en eldste fase fra folkevandringstid og en påbygningsfase fra vikingtid, en gang mellom 780 og 970, mest sannsynlig mellom 860 og 970 (Larsen & Rolfsen 2004:60-62). Siden dateringen av denne siste fasen innbefatter den antatte levealderen til

Fig. 58
Haugene på
Haugar.



Fig. 59
Halvdans-haugen på Seim i Hole.

Halvdan Svarte, er det derfor fortsatt en mulighet for at han virkelig er gravlagt sekundært i denne haugen. Men også i dette tilfelle vil konklusjonen være avhengig av hvilken tolkning av de skriftlige kildene som legges til grunn.

Halvdan Kvitbeins gravsted

Den første kongen av ynglingeætt som sagaene forbinder med 'norske' områder er Halvdan Kvitbein. Både Are Frodes *Islendingabok*, *Historia Norwegie* og *Tåtten om oppleiningekongene* plasserer denne kongen på Opplandene, og de nevner alle at han døde på Toten uten å kommentere hvor hans gravsted var. Også *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* peker på Toten som dødssted, men her forekommer i tillegg opplysningen om at han ble gravlagt på Skereid i Skiringssal. De som har forsøkt å påvise stedet Skereid er alle enige om at det må søkes i Tjølling i Vestfold på grunn av opplysningen om at det ligger i Skiringssal, og her er flere naturlige eid trukket fram som en mulighet, men alle er forkastet siden det ikke er kjent noen markerte gravhauger på disse lokalitetene.

Nylig har Dagfinn Skre tatt opp igjen dette spørsmålet i forbindelse med publiseringene av de nye utgravingene på Kaupang. Som nevnt ovenfor har han argumentert grundig for at *Ynglingatal* er et originalt kvad fra omkring 900 eller litt tidligere, og ut fra en slik forutsetning forsøker han å lokalisere Skereid på eller i nærheten av Kaupang. Han tar utgangspunkt i det store gravfeltet på Nordre Kaupang og trekker fram plasseringen av de fire største gravhaugene på feltet. Disse er ca 22-25 m i diameter og 2,2-2,7 m høye og er større enn noen andre gravminner i Kaupangområdet og i Tjølling forøvrig.

Haugene ligger samlet ved stranda på et sted med en topografi som etter Skres mening kan ha blitt kalt et *skereid*; nemlig en smal landstripe mellom en bergrygg og stranda. Han velger da en navnefortolkning som skiller seg litt fra den

vanligste (Rygh 1885:48) idet han foreslår at ordet *eid* i dette tilfellet kan vise til det smale partiet mellom det åpne området ved havna og kaupangen og det åpne breie jordbrukslandskapet lenger nord. Han peker også på at eid kan ha en germansk rot som går tilbake på **aida* og elementet *ei* som har meningen 'å gå' og det kan derfor knyttes til ferdelsveien mellom fjorden og gården. Dessuten foreslår han at forleddet *sker* ikke nødvendigvis skal tolkes som et skjær i sjøen, men kan også benyttes om en bergknaus eller stor stein som stikker opp fra flat mark. I tillegg viser han til en spesiell tolkning av ordene *draupir* og *brynjalfs beinum* som benyttes i *Ynglingatal*s vers. *Draupir* som ofte oversettes med 'bøye seg ned' eller 'sørge over' kan tolkes som gravhaugen som dekker grava. Og *brynjalfs beinum*, det vil si krigerens gravlagte bein, mener han kan ha blitt brukt som en kjenning for krigerens tomme grav – en såkalt kenotaf. Dette kan i henhold til Skre forklare at to av haugene var helt uten funn, mens de øvrige to bare synes å ha inneholdt trekkull uten brente bein (Skre 2007b:434-435).

Ifølge Skre er det flere indikasjoner på at de fire storhaugene kan være fra 700-tallet, men uten annen dokumentasjon enn at de kan være blant de eldste på gravfeltet. Dette holdes opp mot et antatt dødsår for Halvdan Kvitbein til ca 750 (Skre 2007b:380, 435). Hans beregning tar utgangspunkt i en antatt datering av *Ynglingatal* til ca 900 eller litt tidligere. Han teller deretter 150 år bakover som et gjennomsnittlig tall for fem generasjoner ynglingekonger (Skre 2007b:380, 435). Jeg har tidligere anslått Halvdan Kvitbeins død til 725/745, med utgangspunkt i Olafia Einarsdottirs datering av slaget i Hafrsfjord og Harald Hårfagres levetid, men har samtidig pekt på de store kronologiske problem vi her står overfor (Myhre 1992b:36, 269). Frans-Arne Stylegar, som har laget en oversikt over gravfunnene på Kaupang, hevder at det foreløbig er vanskelig å datere noen av de fire storhaugene på Kaupang før 800, og framsetter hypotesen om at gravfeltet ble påbegynt samtidig med anleggelsen av kaupangen omkring dette tidspunktet (Stylegar 2007:79-80). Samlet sett blir det derfor en hypotetisk slutning at den påviste haugen på Kaupang skal ha blitt reist over Halvdan Kvitbein, og den er avhengig av flere spesielle tolkninger av både tekst og materielle levninger (Skre 2007b:435-437. Se også Helle 2008, Urbanczyk 2008:182).

Konklusjon

Claus Krag har framhevd at vi ikke skal tro at Snorre bevisst har diktet opp historien om kongene av Ynglingeætta og deres gravsteder i Vestfold. Han antar at Snorre har handlet i god tro, at han har regnet med at genealogien i seg

selv var riktig siden den fantes hos Are Frode, og at kvadet *Ynglingatal* har for Snorre føyd seg inn i et større bilde som omfattet hele tyngden av det foreliggende kildemateriale. Ved sitt besøk i Norge kan Snorre ha hørt de fortellingene som *Ynglingesagaen* gjengir, og han har brukt dem som kilder sammen med *Ynglingatal* og eldre sagaer da han skrev *Heimskringla*. De kildene han har hatt til disposisjon har tydeligvis til dels vært motstridende eller har pekt i ulike retninger. Han har selv måttet velge blant dem, og har kanskje feiltolket noen opplysninger, men han har innpasset dem i et helhetsbilde som stemte overens med hans historiefilosofi.

Det kan se ut til at islandske sagaskrivere på slutten av 1100-tallet skapte, eller omformet, skaldekvadet *Ynglingatal* og dets historie slik at den passet inn i en oppfatning om politiske forhold i tidlig middelalder. Også Dagfinn Skre slutter seg til en slik tanke når det gjelder sagaenes sammenkobling mellom Ynglingeætta i Vestfold og småkongene på Opplandene i merovingertid, og mellom Ynglingeætta og Hårfagreætta på 800-tallet, men han finner det rimelig at *Ynglingatal*s framstilling av ynglingekongenes historie i Vestfold kan være riktig. Som nevnt har Inger Ekrem foreslått at også forfatteren av *Historia Norwegie* kan ha hatt et politisk motiv for å framheve Opplandene som de 'norske' ynglingekongenes maktområde (Ekrem 2003:200). Svante Norr tenkte seg at det, avhengig av tidenes endrede sosiale og politiske forhold, skjedde en gradvis forandring av *Ynglingatal*s innhold fra dets opphav i vikingtid til det skrives ned i middelalderen. Uansett om historiefortolkningene skjedde på 800-tallet eller på 1100-tallet, setter et slikt syn både *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* i et meget kritisk lys, og den arkeologen som ønsker å bruke disse kildene for å kunne lokalisere ynglingekongenes gravplasser, står overfor en svært vanskelig oppgave (Krag 1991a:240).

De arkeologiske utgravningene på Borre har ikke frambrakt opplysninger som fullstendig kan avkreftet Snorres opplysninger om at Halvdan den Milde og Mat-ille og Øystein Fret Halvdanson ble hauglagt der. Disse kongenes antatte regjeringstid faller innenfor gravfeltets brukstid, og de eldste haugene går tilbake til en tidsperiode før Halvdan skal ha giftet seg inn i en eldre herskerslekt i Vestfold, ifølge Snorre. Samsvar i tid mellom gravhauger og Snorres kongeslekter er likevel ikke tilstrekkelig til å kunne hevde at *Ynglingatal* eller Snorre gjengir en riktig historie. Det er ytterst sjeldent at et arkeologisk funn kan brukes til å navngi gravlagte personer, selv ikke Oseberg- og Gokstadfunnene som inneholder så mange gjenstander, og er så godt datert ved hjelp av årringskronologi, gjør

det mulig for oss med sikkerhet å fastlegge hvem de døde personene er.

Gjennomgangen av nye arkeologiske undersøkelser viser at selv med moderne utgravninger og nye naturvitenskapelige dateringer er det ikke framkommet en tidfesting som i betydelig grad avviker fra de konklusjonene som arkeologene var kommet fram til tidlig på 1900-tallet. Selv medregnet usikkerheten ved den historiske tidsregningen og ved moderne arkeologiske dateringer, er det mulig å finne en overbevisende overensstemmelse i tid mellom de store gravhaugene og levetida til hver enkelt av de vestfoldherskerne som er navngitt i sagaene.

Metoden som ovenfor er benyttet i diskusjonen om kongenes gravsteder, avviker ikke prinsipielt fra den som Nicolaysen, Brøgger eller Shetelig brukte. Den tok for gitt at *Ynglingatal* og Snorre Sturluson i hovedsak hadde rett i det han skriver om Ynglingeætta i *Ynglingesagaen*, og den prøvde å tilpasse arkeologiske dateringer til den antatte levetida for utvalgte hersker. Men dateringer og tidsregning ble presset til det ytterste, og det ble sett bort fra at det fins et utvalg av navngitte personer i sagaer og skaldekva (Krag 1991a:240). Det største ankepunktet mot denne metoden er imidlertid at så mye av diskusjonen er bundet opp av eldre arkeologisk og historisk fagtradisjon, og ikke tar hensyn til endringer i de ideologiske og politiske fortolkningene av det foreliggende kildemateriale fra vikingtid til i dag.

Hva blir så tilbake av gamle standpunkter der som nåtidas arkeologiske og historiske synspunkter og paradigmer legges til grunn for diskusjonen?

13.5 Borrehaugene, *Ynglingatal* og *Ynglingesaga* – tre sider av samme sak?

Som kildemateriale kan forhistoriske minnesmerker og gjenstander på mange måter vurderes på liknende måte som en skrevet tekst. Et ornert smykke eller en utskåret gjenstand av tre kan like mye som et fyrtsekva presentere et politisk-ideologisk budskap, samtidig som det er et kunstverk. A. W. Brøgger har uttrykt liknende tanker slik: «*Literært er Ynglingatal bare et stykke ornamentikk i tidens stil. Det er en opvisning av dekorative motiver, kjenningene, bundet sammen etter stilens strenge lover i skaldediktningens 'kviduhátr' og fuldstændig parallelt til de mange dyktige håndverkerarbeider vi har i norsk ornamentik fra 9de årh*» (Brøgger 1924-26:13).

En gravhaug kan, ved siden av å være et minnesmerke over en avdød, ha et innhold som forteller noe om eiendomsforhold, arverettigheter

eller maktfordelingen i samfunnet. Produsenten eller oppdragsgiveren for haugbyggeren har villet uttrykke et budskap med den fysiske levninga, og betrakteren, leseren, må kjenne den eksisterende koden for å forstå den opprinnelige meningen (Ringstad 1991). Den forhistoriske håndverkeren eller haugbyggeren var, på samme måte som hoffskalden, påvirket av sin egen tid og sitt eget miljø når hans produkt ble utformet, og begge sto i den situasjon at deres framstilling av virkeligheten ble farget og omgjort, bevisst eller ubevisst.

Vi kan sammenlikne gravfeltet på Borre med skaldekvadet *Ynglingatal*. På Borre kan hver haug betraktes som symbol eller minnesmerke over en ynglingkonge på samme måte som hvert av *Ynglingatal*s vers. Haugbyggerne og skalden har hatt samme oppgave, å framheve herskerens makt og styrke, og å manifestere den herskende ideologien. Seinere kan andre skalder ha endret på genealogien og maktforholdene ved å fjerne eller tilføye tekster, på samme måte som det ble utført fysiske inngrep i de eldre storhaugene ved haugbrott eller ved innsetting av sekundærgraver med den samme målsetningen som skalden. I middelalderen har Snorre, liksom historikere og arkeologer i nyere tid, brukt både Borregravfeltet og *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* som kilder for sin historie og tolket dem slik at de har passet med egen historieoppfatning. Men stemmer skaldens, haugbyggerens, haugbryterens og kongens ideologi og mening overens med historikerens og arkeologens?

1900-tallets historikere og arkeologer tok det ofte som gitt at de store gravhaugene, og særlig skipsgravene, var spesielle kjennemerker for Ynglingeætta. Brøgger skrev for eksempel: «...ættens gravslik udmerker sig ved overdådighet, ligefrem ødsleri, og at rammen om det hele var et skib eller en båt» (Brøgger 1921:121). Haakon Shetelig framholdt at storhaugene viser oss ynglingeættas maktområde: «...det er ute-lukket at slike overdådige gravminner kan ha tilhørt rent lokale småkonger i Vestfold» og «...de store skipsgravene i Norge er i første rekke Vest-foldkongenes gravform» (Shetelig 1930:223 og 280). Halvdan Koht hevdet i 1955 at «...vi har enda eit mektig synleg vitnemål om kor gjøv denne ætta no hadde vorti; det er den samlinga av veldige gravhaugar som det framleis står restar av på Borre» (Koht 1955:24).

Disse forskerne benyttet derved samme metoder som Snorre og la seg tett opp til hans forståelseshorisont. En grunnleggende tanke for de fleste har vært at Ynglingeætta hadde kontinuerlig makt i Vestfold eller deler av fylket gjennom flere hundre år, fra 700-tallet til 900-tallet. I hele denne perioden skal kongene ha markert sine posisjoner med store gravmonumenter. Helt siden vikingtida har det vært klart at denne hy-

potesen ikke holder, men likevel har myten vært opprettholdt fram til våre dager. For det første vet vi at store gravmonumenter ble bygd i alle norske sentralbygder både i eldre bronsealder og jernalder, og særlig i tida mellom 500 og 800. Nye naturvitenskapelige dateringer, som er uavhengig av historiske fortolkninger, viser at også mange gravhauger som ettertida har vurdert som vikingtidsminner, i virkeligheten er flere hundre år eldre (Brøgger 1937:150-153, Ringstad 1987:219 ff, Rindal 2004:240ff, Myhre 1992a, Larsen & Rolfsen 2004:60-62). For det andre kjenner vi storhauger med skipsbegravelser fra vikingtid både fra Østfold, Karmøy, Nordfjord og Namdalen, foruten i Danmark og Nord-Tyskland, langt utenfor Ynglingeættas domene. Det er derfor intet som tilsier at alle skipsbegravelsene i Vestfold nødvendigvis må være anlagt for medlemmer av denne herskerætta.

De skriftlige kildene helt fra 813 til tidlig 1200-tall forteller at danske konger har hatt krav på overhøyhet i Vestfold og i hele Viken, og det synes også som om svenske konger og andre østnorske kongsslekter har hatt interesser her. Som ovenfor nevnt, har flere historikere hevdet at de yngre sagaskriverne hadde som målsetning å framheve Harald Hårfagre og hans etterfølgeres krav på Vestfold og Viken. Snorres *Ynglingesaga* har muligens også hatt denne intensjonen, og det er til og med mulig at *Ynglingatal* er laget med denne hensikt, enten av Tjodolf på slutten av 800-tallet eller av andre skalder på 1100-tallet. Det ligger derfor nærmest å tenke seg at også selve haugbyggingen i merovingertid og vikingtid var ledd i en legitiméringskamp mellom ulike ætter om makten i Vestfold.

Innenfor arkeologisk teori har det vært vanlig å anta at store fornminner og monumenter markerer de avdødes og deres etterkommeres makt og status; jo større monument eller dess flere monumenter – jo sterkere eller mer stabil makt (Hyenstrand 1996:90ff, Bratt 2008:124). Men det har også vært argumentert for at storhauger kan ha hatt en spesiell symbolsk og ideologisk funksjon i forbindelse med et herskerdynastis etableringsfase da det var konflikt mellom konkurrerende ætter og det var viktig å markere suverenitet, ikke bare militært og religiøst, men også gjennom symbolske manifestasjoner slik som store gravmonumenter. I en seinere konsolideringsfase da makten og ledersposisjonen var sikret og akseptert, kunne den symbolske demonstrasjon reduseres til et minimum, og byggingen av storhauger tok slutt (Hedeager 1990:207, Skre 1998:292).

Etter denne hypotesen kan altså en eller to storhauger på samme sted bety at et nytt dynasti har etablert seg i området, og at de nye herskerne

deretter enten mistet makten eller at de fikk så sterk kontroll at det ikke lenger var nødvendig å markere dette ved å bygge slike store maktsymboler. Mange storhauger fra ulike tidsperioder skulle i henhold til samme idé kunne bety at det foregikk en makkamp i området gjennom lang tid (Bratt 2008:174). Når det i Vestfold finnes så mange storhauger og rike graver fra yngre jernalder, kan dette nettopp være en indikasjon på at Ynglingeätta, eller andre herskerætter, ikke har hatt politisk kontroll i hele denne perioden. Storhaugene kan ses på som fysiske manifestasjoner av de forhold som vi kjenner fra de skriftlige kildene, nemlig at det har vært en kontinuerlig kamp om Vestfold gjennom flere hundre år (Gansum 1997, Myhre 2003).

Et karakteristisk trekk ved mange av Vestfolds storhauger er de tydelige sporene etter plyndring. Store sjakter eller tunneller er ført inn til haugenes sentrum hvor deler av gravgodset og de døde er fjernet. Flere indisier tyder på at slike plyndringer er utført relativt kort tid etter begravelsen. Disse stort opplagte haugbrottene er forklart på ulike måter: De hadde som målsetting å uskadeliggjøre fientlige og farlige haugbuer; det var slektens kristne etterkommere som ønsket å gi sine hedenske forfedre en kristen etterbegravelse, eller det dreier seg om regelrette plyndringer med tanke på skatter og rikdommer (Brøgger 1945, Capelle 1978, Krogh 1983, Brendalsmo & Røthe 1992, Røthe 1997).

En hypotese som tar utgangspunkt i haugenes og begravelsenes symbolsk-ideologiske funksjoner, vil være at haugbrottene ble gjennomført av konkurrerende herskerslekter som gjennom haugbrott ønsket å svekke sine forgjengeres makt og status, samtidig som de framhevet seg selv ved å bygge en ny storhaug eller grava sine døde i en eldre haug på stedet. Gjennom haugbrottet unngikk man at forgjengerens store maktsymbol lå der som et vitnemål om fortsatt posisjon og rett til riket, som en konstant symbolsk trussel mot nye makthavere (Fischer 2005:129ff, Bratt 2008:102). Da de danske kongene Harald Klakk og Reginfred dro til Vestfold for å slå ned et opprør i 813, kan de ha gjort dette ved bruk av militærmakt, men en mulighet som bør holdes åpen er at de også kan ha vist sin makt symbolsk ved å bryte de lokale fyrstenes ættehauger (Myhre 1994, 2003).

De nye forskningsresultatene fra Borre viser at storhaugene ble bygd tidligere enn før antatt, muligens gjennom hele perioden mellom det 6. og det 9. århundre. Uten at det med sikkerhet kan dokumenteres, er det mulig at det ikke ble bygd nye storhauger på 900-tallet, men at de yngste gravene ble anlagt som sekundærgraver i de eldre monumentene. Dersom dette er riktig, kan det bety at herskere eller høvdinger mot slutten av vikingtid overtok de gamle storhau-

gene som sine gravplasser, og på denne måten overførte de status og makt fra tidligere konger til seg sjøl og sin ætt.

Ut fra en slik tankegang blir ikke det store gravfeltet på Borre en manifestasjon av et stabilt kongedømme, men snarere en arena for makkamp og stridigheter. Storhauger bygdes av konkurrerende dynastier med ambisjoner om å kontrollere Vestfoldriket og den strategiske plasseringen ved innlopet til Oslofjorden. Nye makthavere la sine graver inn i eldre storhauger, og plyndrete haugene ligger igjen som punkterte maktsymbol etter tidligere fyrster.

Hoffskalder som Tjodolf og sagaskrivere i kongens tjeneste i høgmiddelalderen var ikke bundet av fortidas hendeler, og de kunne snu tidligere nederlag til seier ved å dikte om kongenes historie. Like gjerne som de kunne koble et nytt dynasti inn på eldre prestisjetunge og guddommelige ættelinjer, kunne de gjøre eldre storhauger til det nye dynastiets fedrehauger og maktsymbol i sine tekster. På samme måte kunne herskerne gjennom tidene fysisk overta sine forgjengeres gravhauger og gjøre dem til sine egne gravsteder. Gjennom gravbrott kunne de hente ut eldre dynastiske statussymboler og gi dem ny mening, eller de kunne fysisk ødelegge minnesmerkene og derved fjerne dem fra historien. På samme måte som *Ynglingatal* kan ha blitt skapt gjennom en prosess som varte over lang tid, kan gravfeltet på Borre være resultatet av en lang og komplisert utvikling, der historier ble skapt, fjernet og nylaget gjennom en bevisst prosess styrt av ulike makthavere. Og gravhaugene var som *Ynglingatal* basert på en muntlig overlevering med en kjerne av en historie som virkelig har hendt (sml. Sigurdsson, G. 2004, 2010).

«Intet annet vestnordisk litteraturverk har øvd en så vidtrekkende og dyptgående innflytelse på eftertidens litteratur og nasjonalpolitiske liv som *Heimskringla*. I første rekke gjelder dette naturlig nok, Norge. *Heimskringla* er blitt det norske folks nasjonalt sett mest betydningsfulle bok; den har i opp- og nedgangstider vært den nasjonale kraftkilden som aldri helt tørket inn. I løpet av de siste fire hundre år har enhver vekst i det norske folks nasjonalfølelse og selvhevdelsestrang alltid gått sammen med en fornyet fordypelse i *Heimskringla*. Slik var det ved utgangen av 1500-tallet, slik var det i slutten av 1700-tallet og likeens ved midten av 1800-tallet. Som folkebok har *Heimskringla* trengt dypere ned i nasjonens bevissthet enn noen annen verdslig bok. Og hva nyere norsk kulturliv skylder *Heimskringla* kan vanskelig overvurderes; i de siste halvannet hundre år har den vært en av de rikeste inspirasjonskilder norsk diktning og kunst har hatt.» (Lie 1961)

Disse ordene, som Halvard Lie skrev i 1961, forklarer på en meget fin måte de holdningene og

det psykologiske grunnlag som har påvirket forskere som ønsket å tolke og bruke *Ynglingesagaen* som kilde til landets historie. De viser også hvor vanskelig det har vært å bryte ut av Snorres eget grunnsyn og filosofi. Kanskje kan vi også overføre Lies ord til den situasjon Snorre selv sto i da han på 1220-tallet forfattet *Heimskringla*. Også han var preget av det mektige epos *Ynglingatal* og de tidligere sagaene som var blitt fortalt gjennom århundrene, og som var med til å gi identitet til både det norske og islandske samfunn i tidlig middelalder.

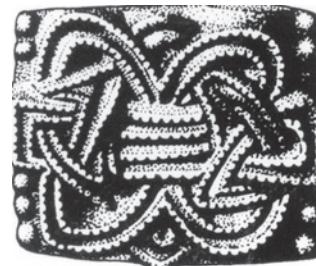
Jeg har forsøkt å vise hvordan den historien som vi leser i dag, gjennom mange ledd og tids-epoker, har kunnet bli endret og påvirket av tolkere og manipulatorer fra de virkelige hendelenes tid til nåtida. Det er helt klart at vi i dag sitter igjen med en helt annen historie enn det som skjedde i yngre jernalder, men like fullt har denne eller disse utgavene av historien til enhver tid påvirket og vært med til å endre samfunnet. Gravhaugers alder og identitet er endret, ættelinjer er forandret og konstruert, fyrsters navn og riker har oppstått og blitt borte, kvad og sagaer er justert, endret og retolket slik at det hele til enhver tid passet best til samtidas samfunn og holdninger.

En gjennomgående tendens i denne historien har vært at både aktører og de som tolket aktørenes fysiske minner, kvad og skrifter har ønsket å forklare og påvirke sin egen samtid. På det politiske området synes det som om mange av

handlingene og tolkingene har hatt som formål å sikre seg kontroll over Viken og Oslofjorden som den viktigste ferdelsveien mellom Østlandets innlandsbygder og Danmark. Gravhauger har blitt bygd som maktsymbol, ynglingekongenes maktområde er flyttet fra innlandet til Vestfold, vestlandskongen Harald Hårfagre og hans ættlinger ble gitt arverett til Viken.

En annen linje som er trukket fram, er norske og islandske sagaskriveres ønske om å holde det danske overherredømme borte fra Viken, et krav som de danske kongene framførte gjennom hele vikingtida og den eldste middelalderen. I 813 hevdet Harald Klakk og Reginfred at Vestfold var et gammelt dansk arverike, på runesteinen i Jelling fra 960-965 skrev Harald Blåtann at han vant seg all Danmark og Norge, i 1160 krevde Valdemar den Store sin rett på Viken, og i begynnelsen av 1200-tallet gjorde hans sønn Valdemar Seier det samme. Fra 1319 til 1814 var Norge og Danmark i union, og Viken ble styrt fra København. Kan såvel gravhaugene som *Ynglingatal* og Snorres *Ynglingesaga* betraktes som aktive handlinger med samme målsetning, nemlig å holde Viken på lokale eller 'norske' hender? Kanskje er det denne grunnholdningen som gjorde slikt et inntrykk på det norske folk, forskere og politikere fra 1500-tallet av, og det kan også være en bakenforliggende årsak til at noen fortsatt hevder at gravhaugene, *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* uttrykker landets virkelige tidlige historie?

KAPITTEL 14



VIKEN, DANMARK OG VEST-NORGE

14.1 Viken mellom to sterke kongedømmer

De siste tiår har det vært ført en omfattende diskusjon om *Ynglingatal* datering og dets kildeverdi for Vestfolds tidlige historie. Den tradisjonelle oppfatningen om at kvadet er litt eldre enn 900 har fortsatt sine tilhengere, mens andre har argumentert for at det kan være skapt mot slutten av 1100-tallet av islandske sagaskrivere. En tredje løsning er at det opprinnelige *Ynglingatal* er fra slutten av 800-tallet, men at det gjennom århundrene er blitt gradvis endret i pakt med skiftende sosiale og politiske forhold (Nor 1998).

Det er derfor stilt spørsmål ved kvaadets framstilling av Ynglingeættas kongerekke i Vestfold. En hypotese tilsier at dersom de kongene som nevnes i kvadet har vært historiske personer, kan de fleste av dem ha hersket på Opplandene (Krag 1991a:159-161, Ekrem 2003). Mest sannsynlig er det at de to siste i kongerekka, Olav Geirstadaly og hans sønn Ragnvald den Hederhøye, virkelig har vært vestfoldkonger (Krag 1990:185, Krag 1993:36). Flere forskere har argumentert for at *Ynglingatal* kan ha rett når det knytter de seks siste generasjonene til Vestfold, men aviser at det var slektskap mellom denne vestfoldætta og Halvdan Svarte og Harald Hårfagre (Schreiner 1936:72-74, Skre 2007c:427-429). De fleste er enige om at kvadet har konstruert en genealogi som trekker linjene fra Ragnvald den Hederhøye tilbake til den prestisjetunge Ynglingeætta i Uppsala i Sverige. Uansett hvilken oppfatning som velges, er det vanskelig å tenke seg at det opprinnelige kvadet uten endringer er videreført gjennom mer enn 300 år. Problemet blir da å avgjøre hva som er opprinnelig og hvilke elementer som er lagt til underveis, før det ble endelig nedskrevet i *Heimskringla* i 1220-årene (se kap. 13.1).

Flere sagaskrivere, blant annet Are Frode og Snorre, koblet Harald Hårfagres ætt på de 'norske' ynglingekongenes genealogi for å gi han og hans etterkommere en ærerik fortid. Alle historikere synes nå å være enige om at dette er en historisk konstruksjon som ikke har rot i virkeligheten. Dermed er Harald Hårfagre og hans far Halvdan Svarte ikke lenger aktuelle kandidater til begravelsene i Vestfolds storhauger.

Så lenge det var enighet blandt historikerne om at Ynglingeætta og Hårfagreætta hersket i Vestfold, ble Danmarks krav på Viken bare nevnt som bisestninger i framstillingen av norgeshistorien. Gjennom mer enn 400 år, fra tidlig vikingtid til langt ut på 1200-tallet, er det imidlertid godt dokumentert at flere av danekongene betraktet Viken som en del av sitt rike. Dersom vi skal forstå Borrehaugenenes plass i historien, vil det derfor være nødvendig å rette blikket mot danenes kongedømme.

14.2 Danenes kongedømme

Som følge av en intensiv arkeologisk og historisk forskning siden slutten av 1980-tallet har det vært generelt akseptert at et sterkt dansk kongedømme var etablert allerede omkring 700 e.Kr.⁴² De seinere års arkeologiske undersøkelser i Ribe, på vestkysten av Jylland, har betydd mye for forståelsen av den økonomiske og politiske utviklingen i Sør-Skandinavia i merovingertid og tidlig vikingtid. Allerede i grunnleggingsfasen ble bebyggelsen organisert og planlagt med veier og parsellinndelinger. Gjenstandsfunn, og særlig mynter fra tidlig 700-tall fra Ribe og Jylland forøvrig, forteller om sterkt kontakt mellom frisisk, frankisk og dansk område. Importerte

⁴² Sawyer 1988:12-23, Callmer 1991a, Callmer 1991b, Jensen, S. 1991a, Jensen, S. 1991b, Hedeager 1990, Jørgensen, L. 1995, Näsman 1997, Näsman 1999, Näsman 2006:223ff, Jensen, J. 2004:234ff, 278ff.

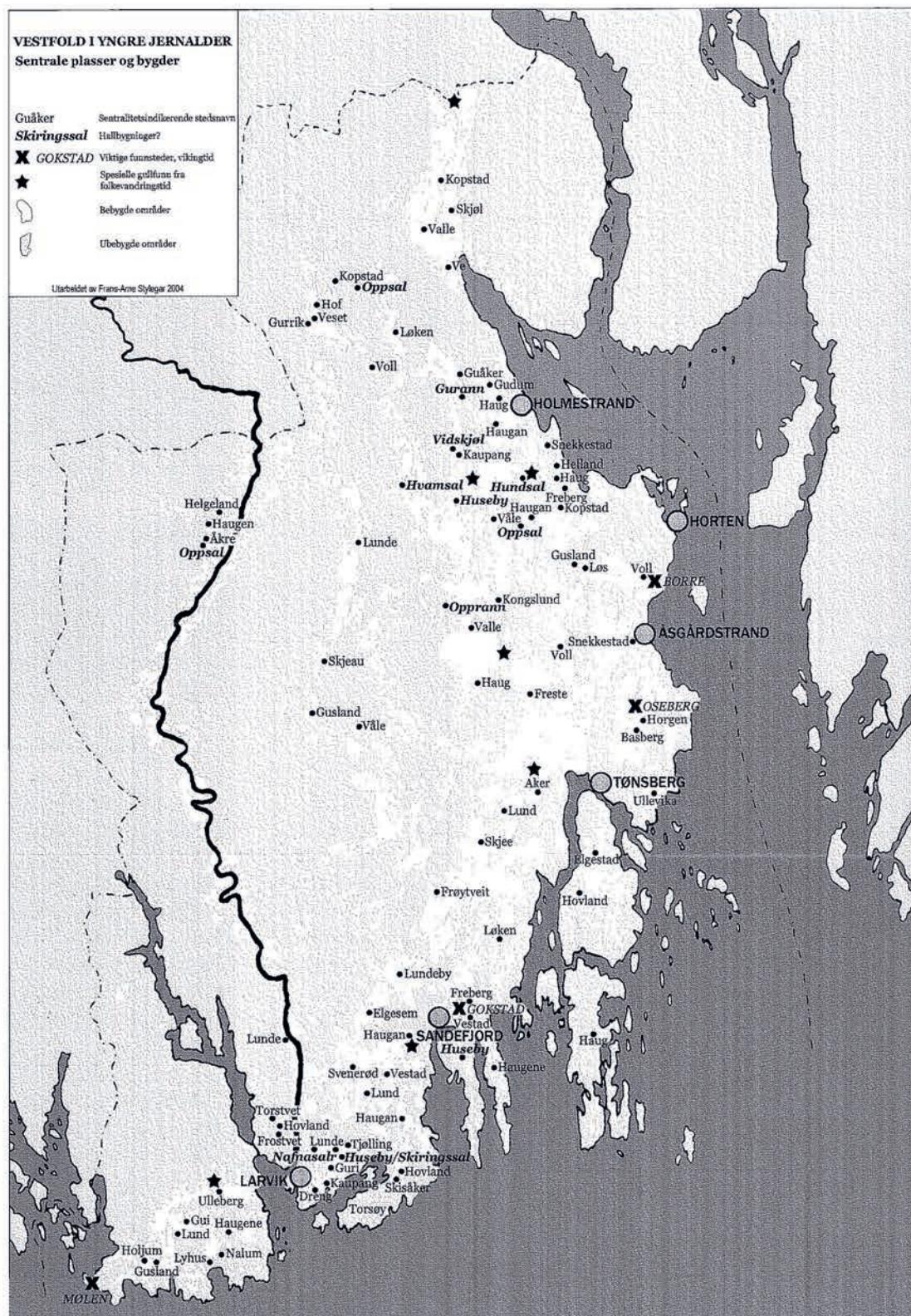


Fig. 60
Kart over Vestfold med viktige stedsnavn og arkeologiske funnsteder fra jernalderen og vikingtid.

glass, kvernsteiner av lava og hjuldreid keramikk vitner om handel med kontinentet, mens brynestener og kleber er importert fra Norge (Jensen, S. 1991a, Jensen, S. 1991b, Feveile & Jensen 2000:9-24).

Også andre arkeologiske monumenter og beggelsesspor har vært med til å underbygge

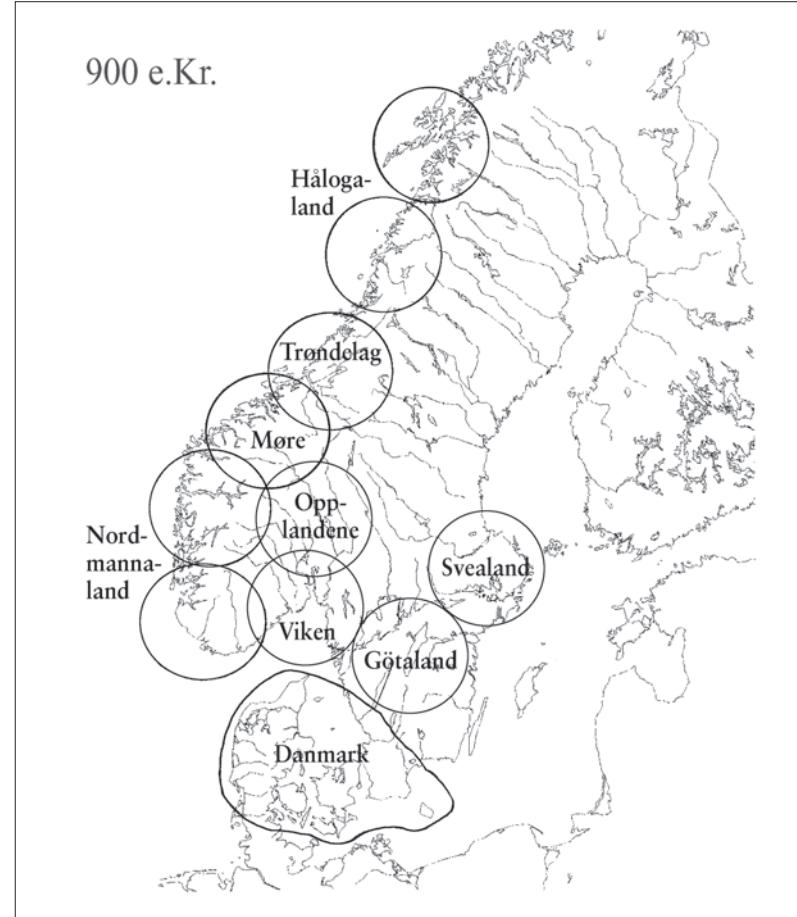
hypotesen om at en stor del av middelalderens Danmark allerede tidlig på 700-tallet var underlagt en sentralmakt. Stormannsgårder og boplassentra som Uppåkra og Åhus i Skåne, Bøslunde og Tissøe på Sjælland, Gudme på Fyn, Stentinget i Nord-Jylland og Dankirke utenfor Ribe er tolket som spor etter aristokratietts eiendommer og gods. De arkeologiske kildene vitner om en

vidstrakt økonomisk og politisk organisasjon, og kanskje hadde dette danske kongedømmet mot slutten av 700-tallet hegemoni over et geografisk område som strakte seg fra Viken, Vest-Sverige og Skåne til grensen mot saksernes og frisernes land. Rikets sentrum befant seg muligens i Sør-Jylland i området mellom de seinere byene Ribe og Hedeby (Sawyer 1988:12-23, Näsman 2006:223ff, Jensen, J. 2004:278-285).

På grunnlag av nye studier av de skriftlige kildene er hypotesen om et samlet Danmark allerede i merovingertid nylig blitt utfordret av historikere. Wolfgang Wagner framhever at helt siden 400-tallet har de to store stammene jyder og daner holdt til innenfor det området som seinere ble Danmark. Jydene holdt til i Nord- og Midt-Jylland, mens mye tyder på at danene gradvis forflyttet seg fra den svenske fastlandet og Skåne til de danske øyene og Sør-Jylland (Wagner 2002). Kanskje befant danenes maktssentrum seg på Fyn, men allerede omkring 800 har de under kong Godfred hatt kontroll over Hedeby (Randsborg 1991:16, Garipzanov 2008:133). Ribe synes å ha blitt anlagt i grenseområdet mellom jyder, frisere og daner, og lederne for alle disse tre stammene kan ha spilt en viktig rolle for etableringen av dette handelsstedet. Under kong Godfred nevnes det at danene har ekspandert vestover til Nordsjökysten, og i allefall omkring 850 synes Ribe å ha hørt til deres suverenitetsområde mellom Østersjøen og Nordsjøen (Wagner 2002:301, 311). Omkring 930 bygger Gorm den Gamle et sterkt jysk kongedømme med sentrum i Jelling, og sammen med sin sønn Harald Blåtann makter de å ta kontroll over Hedeby og forener jyder og daner innen et samlet dansk rike (Wagner 2002:318, Garipzanov 2008:142, Fischer 2005, Urbanczyk 2008).

En viktig årsak til framveksten av danenes kongedømme i SØ-Danmark på 700-tallet var trolig oppblomstringen av handel og vareutveksling omkring Nordsjøen. Frankerrikets vekst og ekspansjon i disse århundrene førte til et sterkt behov for ulike produkter og råvarer som i første rekke ble ført på skip langs elver og over havet, ikke bare fra det europeiske fastlandet, men også fra De britiske øyer, Skandinavia og Østersjøområdet. Handelsplasser langs de sørlige kystene av Nordsjøen var sentra for denne godt organiserte handelen, og stormenn og høvdinger i Danmark, Norge og Sverige kom etterhvert til å spille en sentral rolle i det økonomiske nettverket som etter hvert strakte seg også nord- og østover i Europa.

På grunn av sin geografiske beliggenhet mellom Nordsjøen og Østersjøen fikk det danske kongedømmet en handelsmessig nøkkelposisjon. Dette ga Danmark et overherredømme i Skandinavia, og etter hvert utviklet danenes rike seg til å bli en alvorlig konkurrent for det karolingiske imperiet.



Fra 777 av omtaler frankiske annaler både krigerske og fredelige forbindelser mellom de to rikene. Saksernes og danenes herskerslekter etablerte tydeligvis en forsvarsallianse mot frankerne. Dette framgår av at saksernes krigsleder og høvding Widukind i 777 og 782 søkte tilflukt hos den danske kong Sigfred, muligens for å få dansk hjelp til å organisere saksernes motstandskamp mot frankerne. Derved ble danene dratt inn i de politiske forholdene på kontinentet, og flere ganger nevner de frankiske annalene at utsendinger fra Karl den Store og kong Sigfred møttes til forhandlinger, f.eks. i 782 og 798. Danene har trolig fryktet at frankerne etter nedkjempingen av sakserne skulle fortsette erobringstogene opp gjennom Jylland (Sawyer 1988:105, Collins 1991:287-326, Haywood 1999:126-152, 172-174, Titlestad 2000:41-52).

Under Sigfreds etterfølger, den mektige kong Godfred, kom det til direkte konfrontasjoner mellom den danske og den frankiske hær. I 808 angrep Godfred slaverne ved grensen, inntok byen Reric og flyttet handelsfolk derfra over til Hedeby. I 810 tok Godfred deler av Friesland og påla innbyggerne der skatt. Karl den Store antok at danene planla å utvide sitt territorium mot sør, og han ledet selv en storstilet kampanje mot Gotfred i 810 (Sawyer 1988:108; Hodges, R. & Whitehouse, D. 1983:156; sml. også Skovgaard-Petersen 1981:30 hvor en oversettelse av de skriftlige kildene presenteres).

Fig. 61
Politiske enheter i Skandinavia omkring 900.

Etter Godfreds død i 810 skiftet makten over Danmark mellom to kongsdynastier, ofte kalt Godfred-dynastiet og Halvdan-dynastiet. Godfreds etterkommere hersket gjennom det meste av 800-tallet, mens Halvdans arvtakere tydeligvis bare var konger i korte perioder eller var sakkonger med herskere av Godfred-dynastiet. Tidvis var det kamper mellom de to slektene, mens det til andre perioder hersket fredelige forhold med blant annet inngifte dem imellom (Sawyer 1988:33).

Godfreds brorsønn Hemming ble konge i 810, men han levde bare til sein på året 811. Hans bror Sigfred ble deretter utfordret av Anuolo fra Halvdan-dynastiet, og kampen endte med begges død. Anuolos brødre Harald og Reginfred overtok deretter makten som de beholdt fra 812 til 814. Disse brødrene, og særlig kong Harald med tilnavnet Klakk, kom til å spille en sentral rolle i forholdet mellom det karolingiske emperiet og Danmark helt fram til sin død ca 846. I 814 ble Harald Klakk og Reginfred fordrevet av Godfredsønnene under ledelse av Horek 1. Reginfred falt, men Harald søkte tilflukt hos frankerne og ble en viktig medspiller for frankerne i deres fortsatte konflikt med danene. Karl den Store døde i 814, men hans sønn Ludwig den Fromme ga Harald full støtte mot at han lot seg døpe og anerkjente det frankiske overherredømme. I 821-827 ble Harald inntatt som medregent med Godfredsønner, muligens under press fra keiser Ludwig. Harald Klakks historie er også viktig for å forstå de politiske forholdene i Vestfold i tidlig vikingtid.

Det danske kongeriket kom til å spille en viktig rolle i de politiske forholdene på kontinentet også i tiden etter Godfred-sønnene og kong Harald Klakk, men riket synes å ha blitt svekket etter en innbyrdeskrig i 854 og interne stridigheter under siste del av 800-tallet (Sawyer 1988:115-117).

Først et stykke ut på 900-tallet blir de skriftlige kildene om Danmark og de danske kongene igjen fyldige. Det er mulig at en svensk kongsslekt etablerte seg i Sør-Jylland mellom ca 900 og 940, da kongene Olaf, Gurd, Gnupa og Sigtrygg omtales i beretninger og på runeinnskrifter i forbindelse med hendelser ved Hedeby (Sawyer 1988:215-219, Andersen H.H. 1987). Etter 936 ser det ut til at Gorm den Gamle var blitt en mektig konge i Jylland, og kort tid etter 950 har trolig hans sønn Harald Blåtann overtatt makten. Han samordnet jydenes og danenes riker og tilrev seg overherredømmet over hele Danmark, Skåne, Vest-Sverige og Viken (Wagner 2002:334ff). Under kong Harald opplevde Danmark igjen en storhetstid, konfliktene med det tyske riket trappes opp, og det framgår av de nordiske sagaene at danene på ny gjorde seg gjeldende i Norge med krav på gammelt territorium. Den danske ekspansjonen fortsatte under Sven Tjugeskjegg og Knut den Mektige som behersket det vidstrakte Nordsjøimperiet som gikk til grunne etter Knuts død i 1035.

Til tross for et relativt godt kildegrunnlag er det vanskelig å fastsette regjeringsperioden til både Gorm den Gamle og Harald Blåtann nøyaktig. Gorm synes å ha vært konge i 936 da erkebiskop Unni var i Danmark, og dersom det tomme gravkammeret i Nordhaugen i Jelling er hans grav, kan han ha blitt begravet i 958 eller kort tid etter (Krogh 1983, Krogh 1993; Andersen 1995). Harald kan ha blitt konge samtidig med farens død, eller han har muligens vært farens medregent i noen år. De skriftlige kildene kan tolkes slik at han døde i november 987, men årstallet er ikke avklart med sikkerhet (Sawyer 1988:223).

Harald Blåtann var den første danske kongen etter Harald Klakk som ble døpt. Dette skjedde mellom 953 og 965, trolig kort tid før 965. Et brev fra keiser Otto kan tolkes som om Harald samtidig underkastet seg tysk overherredømme (Kohrt 1916:415), men Peter Sawyer mener brevet gir uttrykk for at keiseren anerkjente Danmark som et selvstendig kongedømme (Sawyer 1988:223-224). Det kom likevel til konflikter langs grensen, og Harald bygde av den grunn ut Danevirke i 968. Han har trolig gjennomført en nyordning av den militære, politiske og religiøse organisasjon i Danmark. Han kom også til å spille en viktig rolle for den politiske utviklingen i Norge ved at de norske herskerne Harald Gråfell og Håkon jarl ble hans undergivne. Han hadde derfor godt grunnlag for å hevde at han «...vant seg hele Danmark og Norge», slik det står på hans runestein i Jelling.

Dette betyr at hans overkongedømme og hegemoni strakte seg nordover til Bohuslän, Østfold og Vestfold, slik det hadde vært 150-200 år tidligere under kong Godfred og Harald Klakk. De politiske forholdene i Viken siden 700-tallet kan ikke forstås uten at danenes overherredømme tas med i betraktingen. Både for tolkningen av de arkeologiske og historiske kildene fra Viken blir dette et viktig utgangspunkt.

14.3 Viken og danene på tidlig 800-tall

Som nevnt ovenfor er det mye som tyder på at det innenfor det danske området befant seg to sterke kongedømmer før Gorm den Gamle og Harald Blåtann samlet dem innen et felles dansk rike omkring midten av 900-tallet; danenes kongedømme i SØ-Danmark og det jyske riket i Nord-Jylland. Det er indikasjoner på at Gorm tilhørte en eldre jysk kongsslekt i Nord-Jylland. Det er i denne sammenhengen være av interesse å peke på at Snorre Sturluson i *Ynglingesagaen* nevner at ynglingekongen Øystein Fret Halvdansson giftet seg med Hild, datter til Eirik Agnarsson som var konge i Vestfold, og at Eiriks far Agnar var sønn av kong Sigtrygg i Vendsyssel i Nord-Jylland. A.W. Brøgger tok dette som en indikasjon på at det hadde vært ekteskapsrelasjoner mellom tidlige kongsslekter i Vestfold og på Jylland tidlig på

700-tallet, nærmerer 100 år før det er godt dokumentert at danekongene i SØ-Danmark hadde etablert overherredømme i Viken.

I de frankiske annalene, *Annales Regni Francorum*, heter det for 813 at kong Harald Klakk og hans bror Reginfred «...var dratt med sin hær til Vestfold, et landskap ved den ytterste nordvestgrense for deres rike, rett overfor nordspissen av Britannia, for å slå ned et opprør, hverken fyrster eller folk ville anerkjenne dem som konger». ⁴³

Betegnelsen *principes* tyder på at de vestfoldske lederne ble betraktet som underordnet danekonogene som, etter formuleringen å dømme, må ha hatt overherredømme over Vestfold allerede før denne hendelsen.

Det var vanlig i Nord-Europa på denne tida at sterke konger opprettholdt kontroll over naboterriotorier ved å etablere overherredømme over lokale herskere. Den danske kong Godfred omtales flere ganger som overkonge over nabofolk, bl.a. over frisere og slavere, og det er sannsynlig at han på denne måten også hadde makt over høvdingene i Viken (Sawyer 1991:6). Kanskje var også kong Sigfred og tidligere danske herskere på 700-tallet overkonger over Vestfold. Når en overkonge døde, hendte det ofte at underkongene gikk til kamp for frigjøre seg fra overherredømmet. Når det fortelles i de frankiske annalene at de lokale *principes* i Vestfold gjorde opprør i 813, kan det ha vært et resultat av kong Godfreds død i 810. Disse årene var nemlig preget av indre stridigheter om makten også i Danmark.

Harald Klakk var dansk konge 812-814 og medregent 821-827, og han spilte en sentral rolle i det politiske spillet mellom Danmark og det karolingiske keiserriket. Han deltok i innbyrdesstriden mellom keiser Ludwig den Fromme og hans sønn Lothar. Av Ludwig fikk han landområdet Rüstringen i Friesland i len i 826, og etter at han var fordrevet fra Danmark, fikk han Walcheren i Friesland som len av keiser Lothar kort tid etter 840. Han hadde også landområder i Sør-Jylland. Siste gang han nevnes i kildene er i 842 da han var en av Lothars ledere i Mosel. Han døde en gang mellom 842 og 850, trolig i 846 (Sawyer 1988:111-114, Wamers 1994:38-40; Wamers 1995:152).

Han må ha vært en dyktig diplomat og krigsleder som klarte å opprettholde sin politiske maktposisjon over så lang tid, under tre etterfølgende frankiske keisere: Karl den Store, Ludwig den fromme og Lothar. Under hans tid som dansk konge strakte Danmark seg fra Ejderen til Vest-

Sverige og Viken, og han kan ha spilt en rolle som formidler av karolingisk kunst og kultur både til Danmark og Viken. Han og hans familie ble under store seremonier døpt ved keiser Ludwigs hoff i Mainz i 826, og samtidig sverget han troskapsed til keiseren og ble hans vasall. I Ermoldus Nigellus beskrivelse av seremonien fortelles det Harald ankom Mainz med et stort følge av stormenn (Olrik 1886). Kanskje var noen av disse fra Viken? Under Haralds beskyttelse begynte erkebisop Ebbo av Reims sin misjonsvirksomhet i Jylland i 823. Blant Ebbos følge av prester og munker var Ansgar som seinere skulle foreta flere reiser som misjonær til Danmark og Sverige (Sawyer 1988:43, 111-119).

De detaljerte skriftlige beretningene om Harald Klakk forteller oss om de nære forbindelsene mellom det karolingiske/tyske keiserriket og herskerslekter i Danmark. På 700-tallet hadde lederskiktet hos saksere, frisere og daner inngått avtaler og gjensidige allianser mot frankerne. Etter erobringene til Karl den Store helt fram til den danske grensen, begynte et politisk spill mellom lederne i de to naborikene. I dette samkvemet inngikk både diplomati, allianser og krigerske handlinger. Danske herskere var tidvis vasaller under keiseren, tidvis fristilte, og tidvis deltok de i innbyrdesstrider mellom frankiske ledere. Frankerne benyttet de muligheter som ga seg til å spre kristendommen hos de hedenske danene. Handlinger som ofte forekommer i situasjoner der to sterke makter grenser til hverandre, er dokumentert også her: Deltakelse i ulike seremonielle handlinger, utveksling av gaver, samhandling, giftermål, oppfostring av lederskiktets barn, lederskiktets sonner inngår i motpartens militære styrker osv. På denne måten ble kunnskap om religiøse, sosiale og politiske forhold på kontinentet spredt til Skandinavia fra merovingertid av, noe som også kan dokumenteres gjennom materiell kultur (Randsborg 1991:13 og Opdal 1998:118).

De døde i den rike skipsgrava ved Hedeby har et frankisk preget utstyr med flere gjenstander av samme typer som inngikk i de seremoniene som er beskrevet i forbindelse med Harald Klakks avleggelse av troskapseden overfor keiser Ludwig. Egon Wamers påpeker også at selve gravkammeret som er nedgravd i bakken under skipet, har likhetstrekk med frankiske, kristne adelsgraver. Gravkammeret, skipet og haugen gir gravanlegget både et kristent og hedensk preg, noe som kunne forventes for en dansk konge som er frankisk vasall i en overgangstid mellom hedendom og kristendom. Graven kan dateres til mellom 830 og 850, noe som stemmer godt med Haralds antatte død i 846. Wamers framhever at dersom skipsgraven ikke er anlagt for Harald Klakk, må den iallefall være bygd for en annen dansk hersker som har hatt like sterke forbindelser med det øverste karolingiske skiktet, og en liknende sosial og politisk posisjon som Harald (Wamers 1995:152).

⁴³ «...sed ad Westarfoldam cum exercitu profecti, quae regio ultima regni eorum inter septentrionem occidentam sita, contra aquilonem Britanniae summitatem respicit, cuius principes ac populus eis subici resucabant.» (Wamers 1995:158).

Egon Wamers har vist at flere av de rikt utstyrte gravene fra vikingtid i Danmark og Sør-Norge inneholder gjenstander eller elementer som har sin bakgrunn i frankerriket. Han framholder at dette viser hvor viktig det var for det skandinaviske lederskiftet å signalisere kontakter med det karolingiske imperiet. Når Harald Klakk eller en av hans samtidige danske regenter ble begravd i en rik skipsgrav ved den dansk-frankiske grensen, med både kristne og hedenske symboler, var dette en måte å framheve egen styrke og selvstendighet på, samtidig som han ønsket å framstå som frankisk likeverdig. En likeartet tolkning gjør Arnfrid Opedal av den rike skipsgrava fra 779 i Storhaug på Karmøy (Opedal 1998. For datering se Bonde & Stylegar 2009:162).

Vestfolds og Vikens historie tidlig på 800-tallet kan ikke beskrives og forstås på en fullgod måte uten at det blir tatt hensyn til Harald Klakks og andre danske kongers innflytelse og påvirkning. Likevel la tidlige norske arkeologer og historikere liten vekt på de kildene som viser til dansk overherredømme over Viken på 700- og 800-tallet. I 1852 hadde P. A. Munch hevdet det omvendte synet, at den danske kong Godfred i virkeligheten var den samme som ynglingekongen Gudrød den Gjæve, og at det var vestfoldkongene som på denne tida hadde overherredømme over Danmark. Gustav Storm sluttet seg først til denne tanken, men han kom seinere til at det i virkeligheten dreier seg om to forskjellige personer, og at den danske kong Godfred virkelig hadde overherredømme over Vestfold inntil sin død i 810 (Storm 1899a:134).

Etter at Halvdan Koht hadde revidert den gamle islandske tidsregningen, kom han til at det måtte være Gudrød den Gjæves far, kong Halvdan den Milde og Mat-ille, som gjorde vestfoldriket selvstendig under Ynglingeætta i 813 (Koht 1955:26, se også Marstrander 1976a:270). Andre forskere har framstilt Harald Klakk som en mindre dansk konge som forsøkte å ta kontroll over Vestfold (Gunnes 1976:75,80). De som godtok at det hadde vært et dansk herredømme i Viken fra tidlig på 800-tallet, framholdt samtidig at dette forholdet var av kort varighet (Schreiner 1927-29:359, Andersen 1977:67). Det er først i 1990-årene at det danske overherredømme i Viken er blitt allment akseptert (Sawyer 1988, Schia 1989, Christophersen 1991, Krag 1990, Krag 1991a, Krag 1991b, Krag 1995, Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:423ff, Skre 2007c:459-469).

Opplysningen om Harald Klakks reise til Vestfold i 813 og andre historiske kilder viser at de danske kongene regnet seg om overkonger over herskerne i Viken, og at både Østfold og deler av Vestfold synes å ha inngått i begrepet Danmark tidlig på 800-tallet. I frankiske kilder omtales flere ganger danske herskere ved

grensen som *custos Danic平限*. Skipsbegravelsen ved Hedeby fra ca 850 kan, ifølge Wamers, ha tilhørt 'grensevokteren' Harald Klakk. Wamers framsetter hypotesen om at også andre skipsgraver i Danmark og Viken fra 800- og tidlig 900-tallet kan være anlagt for et lederskift som har vært underordnet eller nært forbundet med det danske kongehuset, og har innehatt en spesiell posisjon i den danske rikets grenseland (Wamers 1994:40-42, Wamers 1995:156-158).

Gjennom Harald Klakks historie er Vestfold og Borre trukket inn i diskusjonen om det danske kongedømmets posisjon i Viken i tidlig vikingtid. Gravfeltet på Borre, og skipsgravene på Oseberg og Gokstad, som norske historikere og arkeologer så lenge tilla Ynglingeætta, er dermed blitt omtolket som det danske rikets nordligste graver. Hvordan skal vi i dag forholde oss til slike sterkt motstridende synspunkter?

14.4 Viken og danene etter 850

Peter Sawyer antar at det danske overherredømet over Viken ble opprettholdt helt fram til den danske nedgangstiden etter 854, og at det ble gjenopprettet under Gorm den Gamle og Harald Blåtann ved midten av 900-tallet (1991:6-8). Hans hypotese er at Harald Hårfagre i den mellomliggende perioden utnyttet den danske svekkelsen til å utvide sin makt i Norge til også å omfatte Viken (Sawyer 1988:40-45; sml. også von See 1961 og Wamers 1995:158).

Mot slutten av 800-tallet besøkte den nordnorske høvdingen Ottar kong Alfred den Store i Wessex i Sør England, og han fortalte om Norge og sin reise fra Nord-Norge til Skiringssal (Sciringesheal) i Viken og derfra til Hedeby ved Danmarks sør-grense. Ottars fortelling ble nedskrevet som et tillegg til en eldre verdenshistorie som kong Alfred fikk oversatt fra latin til angelsaksisk, og det er en viktig kilde til å forstå økonomiske og politiske forhold i Viken i vikingtid (Crumlin-Pedersen 1983, Bately & Englert 2007). Ottar hevder han brukte over en måned på å seile langs kysten av Norge fra sitt bosted til Skiringssal, som er identifisert som handelsplassen Kaupang ved Larvik i Vestfold (Skre 2007:27-42). Han sier han bor lengst nord av alle nordmenn, sannsynligvis et sted i Sør-Troms. På reisen hadde han Norge (*Nordmanna land*) på sin babord side helt til han kom til Skiringssal, så det er sannsynlig at folk langs denne kyststrekningen oppfattet seg selv som nordmenn til forskjell fra daner og svear på 800-tallet (Helle 1998:241).

Ottar sier ikke direkte at Skiringssal tilhørte *Nordmanna land*, og han gir ingen opplysninger om Vestfold nord for kaupangen. Men han har en



Fig. 62
Ottars reiserute
mellan Viken
og Varanger.

klar oppfatning om hvem landet øst og sør for fjorden tilhørte:

«Syd for Skiringssal skjærer et stort hav seg inn i landet, det er bredere enn noen mann kan se over. Og på den andre siden er først Jylland, og siden Sillende. Dette hav går mange hundre mil inn i landet. Og han fortalte, at han fra Skiringssal på fem dager seilte til den handelsby som heter Hedeby. Den ligger mellom venderne, sakserne og anglerne og hører til danene. Da han seilte dertil fra Skiringssal, hadde han Danmark på babord side, og på styrbord side det åpne hav i tre dager.» (Oversatt etter Lund 1984:24, sml. også Crumlin-Pedersen 1983:36 og Sawyer 1988.)

Innholdet i dette viktige avsnittet har også vært mye diskutert av historikere som har behandlet Vikens politiske tilhørighet i vikingtid. Johan Schreiner var en av de første som trakk den sluttning at deler av Østfold og kysten av nåværende Vest-Sverige fra og med Bohuslän til Skåne lå under Danmark i vikingtid. Han antok imidlertid at Kaupang og Vestfold kom på Ynglingeættas hender nokså snart etter opprøret i 813 som ført til at Harald Klakk reiste til Viken (Schreiner 1927-29:358-359). Peter Sawyer har i flere arbeidet tolket Ottars utsagn på samme måte som Schrein-

er, men i tillegg mener han at hele Vestfold lå under danekongene helt fram til midten av 800-tallet (Sawyer 1988:251; Sawyer 1991:6).

«Nok har de danske konger ikke haft fuld kontrol med handelsplassen Kaupang ved Tønsberg der det var et knudepunkt for denne trafik, sådan som de havde med Hedeby, men de må direkte eller indirekte have haft gavn af byen ved de købmænd og handværkereder besøkte den». (Sawyer 1988:251)

Allerede i 1991 foreslo Axel Christophersen at markedsplassen på Kaupang kunne ha blitt anlagt av danekongen. De seinere års omfattende utgravinger på Kaupang har påvist at den trolig er anlagt omkring 800 eller litt tidligere, og det er blitt allment akseptert at dette skjedde i grenselandet mellom områder som dels var underordnet danekongene og dels underlagt lokale herskere (Skre & Stylegar 2004:31-35). Dagfinn Skre heller til hypotesen om at det var danekongen Godfred som hersket i perioden 798/804-810, som anla kaupangen etter mønster av Hedeby og Ribe som begge var etablert i rikets grenseområdet i henholdsvis sørøst og sørvest. Han foreslår som en mulighet at dette skjedde i et område som hadde vært under overherredømme av

ynglingekongene Halvdan Kvitbein og Øystein Fret Halvdanson med hovedsete i Skiringssal. Kong Øystein måtte deretter forlegge sitt senter til nordre del av Vestfold, i nærheten av Borre gravfelt, og Kaupang kom derved til å ligge ved grensen mellom danerriket og ynglingekongenes territorium (Skre 2007 c:461-467). Også Terje Gansum har framhevd Vestfold som en konfliktarena mellom danenes overherredømme omkring Kaupang og lokale herskere i nord mellom Borre, Gokstad og Haugar i Tønsberg (Gansum 1997). Frans-Arne Stylegar og Per G. Norseng har foreslått at det danske overherredømme på 700-tallet kan ha omfattet hele Viken, mens det på Ottars tid iallfall inkluderte Østfold og Bohuslän (Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:379-385).

Uansett hvor grensen skal trekkes i Viken mellom områder som danske og norske konger har hatt overhøyhet over, så er det stor enighet om at det i perioder har vært dansk overherredømme både øst og vest for Oslofjorden helt siden slutten av 700-tallet. Hvor store deler av Viken dette herredømmet har omfattet, kan kanskje ha endret seg i løpet av 800-tallet, avhengig av skiftende styrkeforhold hos både lokale herskere og hos danekongene. Reginfred og Harald Klakks reise til Vestfold i 813 har tydeligvis skjedd på et tidspunkt da styrkeforholdene var uavklarte.

Peter Sawyer la vekt på at danelekongenes overherredømme over Viken først ble betydelig svekket etter 854 som følge av innbyrdeskamper om makten i Danmark. Han antydet at «...når Harald Hårfagre netop ved denne tid hadde held til at udvide sin makt i Norge, var det muligens fordi han kunne drage fordel af denne danske svækkelse» (Sawyer 1988:45). Det synes i dag å være enighet i historikermiljøet både om dette, og om at danene igjen fikk full kontroll over store deler av Viken under kong Harald Blåtann Gormsen fra omkring 950-960. Etter dette har det danske kravet på Viken med ujevne mellomrom meldt seg helt fram til Valdemar den Store i 1160-årene og Valdemar Seier tidlig på 1200-tallet (Holmsen 1939 (1961) :206, 215; Sawyer 1988:253; Lund 1993:123; Krag 1995:99-101; Helle 1998:241).

Ynglingesagaen gir mange opplysninger om et nært forhold mellom herskerslekter i Viken og på Jylland. Som et karakteristisk eksempel trakk A.W. Brøgger fram fortellingen om at Øystein Fret Halvdansson, den første ynglingekongen som skulle være begravd på Borre, hadde giftet seg med Hild, datter av den tidligere vestfoldkongen Eirik Agnarsson. Eirik skulle ha vært sønn av Agnar som igjen var sønn av kong Sigtrygg i Vendel i Jylland. Brøgger mente dette kunne bety «...at det alt i 7.årh. i Vestfold har vært en kongsslekt, som sannsynligvis også har hatt Vendel i Jylland med i kongedømmet, kanskje også er kommet derfra. Denne kongsslekt må altså senere være trådt i bak-

grunnen for Ynglingeætten» (Brøgger 1924-26:96). Brøggers framheving av en ekteskapsforbindelse mellom en jydsk og vestfoldsk kongsætt tidlig på 700-tallet blir igjen interessant i lys av moderne historikeres framheving av et tidlig jydsk kongedømme uavhengig av danene i SØ-Danmark (se kap. 3.3). Selv om kildegrunnlaget er svakt bør det tas med i vurderingen av gravfeltet på Borre at Vestfold kan ha ligget innen en jydsk interessesfære før det danske overherredømme i Viken.

Allerede i 1916 framholdt Halvdan Koht at den store likheten mellom personnavn som opptrer i Ynglingeætta og i danske herskerdynastier, også kan påvises i navnebruken i andre høvdingeætter i Skandinavia. Etter hans mening var dette motenavn i 8.-10. århundre som ikke nødvendigvis var oppkallingsnavn etter felles forfedre (Koht 1916:435-443). Kohts utsagn er seinere blitt akseptert, og spørsmålet om et direkte slektskap mellom Ynglingeættas medlemmer og jydske og danske kongsslekter har ikke seinere blitt tatt opp til diskusjon.

Likevel kan det vel tenkes at når de tidlige sagaene så ofte nevner ekteskap og slektskap mellom herskerslekter i Viken og Danmark, kan dette ha hatt en kjerne av sannsynlighet. Dette trenger ikke ha noe med motenavn eller ættenavn å gjøre, men det vitner om et kontaktforhold som det er rimelig å forvente når sterke kongedømmer grenser til hverandre. I et kontinuerlig spill om makt mellom naboherskere på hver sin side av Skagerrak, kan vi ane at det har vært skiftende allianser, kontakter og kamper mellom kongsdynastiene. Strategiske ekteskap har sannsynligvis inngått i slike makkamper allerede i merovingertid, slik som på slutten av 900-tallet og 1000-tallet da de skriftlige kildene blir mer troverdige, og de gjensidige forholdene mellom kongsslekten i Danmark og Viken blir bedre belyst.

Det synes å være enighet om at Harald Blåtann fikk kontroll over hele Norge etter Håkon den Godes død omkring 960. Han satte da sin fosterønn Harald Gråfell, som også var Eirik Blodøks sønn, inn som underkonge i Norge, men i praksis gjaldt dette bare kysten fra Viken til Møre. I Trøndelag var det Håkon jarl som hadde makten, men også han var underlagt Harald Blåtann. Kanskje kan vi forstå hvordan danelekongene opprettet sitt overherredømme over Norge gjennom Snorres detaljerte beskrivelse av forholdet mellom Harald Blåtann og Håkon jarl:

Etter at Håkon jarl var med på å ta livet av Harald Gråfell kort tid før 974, ble han innsatt som kongens mann i Norge. Kongen

«...gav ham dessuten styringen i Rogaland og Hordaland, Sogn, Firdafylket, Sunnmøre

og Romsdal og Nordmøre. Disse syv fylkene gav kong Harald til Håkon jarl, slik at han skulle rå for dem på de samme vilkår som Harald Hårfagre hadde gitt sønnene sine; det var bare det som skilte at Håkon jarl skulle få alle kongsgårdene og all landsskylden der og i Trondheimen, han skulle også ha så mye han trengte av kongens andre inntekter, om det var hær i landet.» (Sturluson 1979:138)

Til gjengjeld skulle Håkon jarl forplikte seg til å hjelpe Harald Blåtann i ufredstider. Bare kort tid etter, i 974, gikk keiser Otto II til angrep på Sønderjylland. «Så sendte kongen bud til Norge til Håkon jarl, sa at han skulle komme til ham tidlig på våren med hele den hæren han kunne få tak på» (Sturluson 1979:145). Dette gjorde Håkon jarl, og han deltok med sine folk i kampene om Danesvirke og Hedeby. I skaldekvadet Vellekla heter det: «Og Jyllands gavmilde konge ville prøve krigeren der var kommet nordfra ved vintertide, dengang da kongen bød den ubojelige kriger at forsvere (Dane)virke mot fienderne» (Sawyer 1988:232).

Alle historikere som har behandlet denne historien, mener at forholdet mellom Håkon jarl og kong Harald Blåtann «...smaker av vesteuropisk vasallforhold» (Holmsen 1939 (1961):152). Kong Harald må betraktes som lensherre og Håkon jarl som kongens vasall (Sawyer 1988:231). Ved siden av å stille sin hær til disposisjon skulle Håkon bare betale en beskjeden skatt til kongen, 20 jakthauker om året. Av den grunn ble Norge også kalt *Haralds haukøy*.

Også seinere avtaler mellom danske overkonger og norske herskere har hatt preg av vasallforhold. Håkon jarls sønn Eirik fikk for eksempel av kong Harald Blåtann «...jarls navn og Vingulmark og Romerike å styre, på samme vilkår som skattekongene har hatt før». Etter slaget ved Svolder i 1000 fikk hans bror Svein jarl en del av Norge «...på slike vilkår som skattekonger eller jarler har brukt å ha før hos overkongen». Eirik jarl fikk noe seinere et annet landområde på samme vilkår av danekonungen Svein Tjugeskjegg, og under kong Knut den Mektige måtte Eirik jarl opprettholde sine vasallplikter da han i 1014 ble tilkalt for å delta i kampene om England. Etter at Olav den Hellige var drevet ut av Norge i 1028, ble Eiriks sønn, Håkon jarl, kong Knuts vasall i Norge (Holmsen 1939 (1961):156-7, 168; Sturluson 1979:143, 210, 223, 429).

Kanskje kan vi bruke slike klare vasallforhold som modell for hvordan det danske overherredømmet i Viken kan ha artet seg også før Håkon Jarls og Harald Blåtanns tid? Det høres ut som om Snorre har vært inne på denne tanken når han så ofte bruker uttrykket «...på samme vilkår som skattekongene hadde hatt før». Det kan for eksempel se ut til at Harald Blåtanns fostersønn, Harald

Gråfell Eiriksson, opprinnelig var blitt innsatt som vasall av kong Harald med liknende plikter og rettigheter som Håkon Jarl fikk seinere (Sawyer 1988:253).

Både Harald Hårfagre og Håkon den Gode hadde sin maktbase på Vestlandet, og Snorre har tydeligvis tenkt seg at de hadde underkonger eller skattekonger i Viken, i et slags vasallforhold. Etter at danekongene Harald Blåtann, Svein Tjugeskjegg og Knut den Mektige overtok makten over Norge, innsatte de sine egne underkonger i Viken, og derved opprettholdt de makten her på en annen måte enn resten av landet, selv når de hadde overhøyhet over hele Norge. Viken har tydeligvis vært betraktet som et gammelt dansk hevdområde som ble styrt under andre vilkår enn Norge for øvrig, sannsynligvis fordi Harald Blåtann og etterfølgende danske konger definerte Viken som en del av Danmark (Lund 1993:124).

Ut fra beskrivelsen i de frankiske annalene i 813 mente også Harald Klakk og Reginfred at Vestfold og Viken var en del av Danmark som lå «...ved den ytterste nordvestgrense for deres rike». De dro sannsynligvis til Vestfold for å opprettholde det gamle avhengighetsforholdet mellom danekongene som overkonger og lokale herskere som skattekonger eller underkonger. Kongsdynastier som omtales i skriftlige kilder som herskere over Vestfold, Østfold, Vingulmark og Ranrike i tidlig vikingtid, har derfor i lange perioder vært underlagt danene, de har måttet betale tributt og har hatt liknende plikter som kjennes mer i detalj fra Harald Blåtanns tid. Dette kan også gjelde flere av kongene som omtales i *Ynglingatal*, men i kortere perioder kan noen av dem ha vært så mektige at de har kunnet løsrive seg fra sine overherrer.

Under sterke danekonger som Sigfred, Godfred, Horek den første, Harald Blåtann og Svein Tjugeskjegg har danene hatt overherredømme i Viken. I danske kriseperioder, og særlig mellom ca 850 og 960, har Viken tidvis vært selvstendig og tidvis hatt skattekonger underlagt norske overherrer på Vestlandet. For å forstå Borrehaugenes plass i historien, er det derfor nødvendig å rette blikket også mot det vestnorske kongedømmet og de herskerne derfra som kan ha hatt innflytelse i Viken.

14.5 Viken og Harald Hårfagres vest-norske kongedømme

Når sto slaget i Hafrsfjord?

På minnesmonumentet for slaget i Hafrsfjord, som ble reist i Haugesund i 1872, dateres dette til 872. Dette presise årstallet var blitt utregnet allerede i 1830 av professor Rudolf Keyser med ut-





gangspunkt i tidspunktet for slaget ved Svolder som han antok var godt dokumentert til år 1000. Ved å regne seg bakover i tid, kom han til at Harald Hårfagre være født ca 850. Ifølge sagaene ble Harald konge bare 10 år gammel, og Keyser antok at det deretter tok 10-12 år før han kunne avslutte riksamlingskampene i 872 (Keyser 1839, sml. Andersen 1977:81). Professor P.A. Munch fant ytterligere støtte for dette årstallet, og hans store autoritet var årsaken til at 1000-års festen ble avholdt i 1872 (Munch 1852, Koht 1955:45, Krag 1999a).

Men allerede på 1100-tallet hadde den islandske historikeren Are Frode fastsatt tidspunktet for Hafsfjordslaget til 868. I 1711 argumenterte Thormod Torfæus for at slaget sto i 875, mens Gerhard Schöning i 1777 hadde satt årstallet til 885.

Halvdan Koht endret historikernes oppfatning av vikingtidas tidsregning dramatisk da han i 1921 tok den kronologiske metoden til sagatidas historikere opp til debatt. Hans regnemåte førte til at leveårene for alle de tidlige norske kongene, fra Ynglingeættas vestfoldkonger til Håkon den gode og Harald Gråfell, ble flyttet ca 30 år framover i tid. Dette betyddet også at Hafsfjordslaget ble satt til ca 900 (Koht 1921a, Koht 1921b; Koht 1955:45).

Denne seine dateringen aksepterte norske arkeologer og historikere like fram til 1100-års jubileet for slaget i 1972. Noen år tidligere hadde den islandske historikeren Olafia Einarsdottir, etter en ny grundig analyse, funnet at Are Frodes tidsregning fra 1100-tallet likevel måtte være riktig, og dermed daterete hun igjen slaget til omkring 870 (Einarsdottir 1964; Einarsdottir 1968, Einarsdottir 2009a, Einarsdottir 2009b). Jenny-Rita Næss (Næss 1970) og Knut Helle (Helle 1993, Helle 1998) påpekte tidsregningens mange usikkerhetsmomenter, men var åpne for å flytte årstallet bakover i tid til omkring 870. Dermed var det faglige grunnlag for 1100-års festen undergravd (Krag 1995:86, Krag 1999a). Seinere har imidlertid flere historikere uttalt tvil om en så tidlig datering av slaget, og som et kompromiss har 880-årene eller slutten av 800-tallet blitt foreslått (Andersen 1977:83; Helle 1993:147, Lindanger 1993:72).

Et avgjørende argument for mange har vært at Ottar fra Hålogaland i sin fortelling til kong Alfred den Store av Wessex verken nevner Harald Hårfagre med navn, eller at det fantes en samleende konge over nordmennene. Hafsfjordslaget burde derfor dateres til etter Ottar foretok sin reise engang i 880-årene. Men hvor stor vekt skal en egentlig tillegge denne kilden? Ottar nevner ikke navnet på noen konger eller herskere i den trykte historien, og vi vet ikke hva han egentlig fortalte den engelske kongen, og hvor mye av dette som

kom på trykk. Foreløpig må vi slå oss til ro med at det fins en usikkerhetsfaktor, men det er verdt å merke seg at nyere historiske verk daterer slaget til 870-872 (Krag 1995:86,92; Moseng et.al.1999:57, Sigurdsson, J.V. 1999:67, Titlestad 2006:26, 2008:82-87).

Hvem var Halvdan Svarte og Harald Hårfagre?

I *Heimskringla* forteller Snorre Sturluson en detaljert historie om Harald Hårfagre og hans far Halvdan Svarte. Ifølge *Halvdan Svartes saga* tilhørte denne kongen Ynglingeætta i Vestfold. Kong Gudrød den Gjæve var gift to ganger: Først med Alvhild fra Alvheim som ble mor til Olav Geirstadalyv, deretter med Åsa fra Agder som var Halvdan Svartes mor. Da Gudrød døde, delte Halvdan og Olav riket, slik at Halvdan fikk den indre eller nordre delen (*inn idra*). Han var en sterkt og ekspansiv konge som erobret makten over store deler av indre Viken og Opplandene: Vin-gulmork, Romerike, Hedmark, Toten og Hadeland. Han giftet seg med Ragnhild, datter av kong Harald Gullskjegg i Sogn. Ragnhild og Halvdan fikk sønnen Harald, men kort tid etterpå døde både Ragnhild og Harald, og Halvdan Svarte fikk på denne måten Sognriket i arv.

Seinere giftet Halvdan seg på nytt med en kongsdatter som het Ragnhild, og som skal ha tilhørt det danske kongsdynastiet i Lejre; Skjoldungene. De fikk også en sønn som het Harald og som seinere fikk tilnavnet Hårfagre og ble den store kongen som seiret i Hafsfjordslaget. Ifølge denne historien var Haralds basis for erobringeskampene det riket han arvet etter sin far, nemlig Opplandene, Sogn og en del av Vestfold. Dessuten skulle han ha tilhørt to av de mest kjente kongsdynastiene i Skandinavia: Ynglingeætta i Vestfold og Skjoldungeætta i Danmark. Snorre Sturluson har på denne måten gitt Harald Hårfagre en ærerik bakgrunn som passet godt for en riksbygger.

Helt fram til ca 1990 var dette den offisielle historien om Harald Hårfagres bakgrunn.

Halvdan Koht hadde lagt seg nær opp til Snorres historie i 1955 (Koht 1955:29-41), og Andreas Holmsen, Erik Gunnes og Per Sveaas Andersen gjorde det samme (henholdsvis Holmsen 1939 (1961):134-139, Gunnes 1976:87-979 og Andersen 1977:75-80). Dette til tross for at mange kritiske røster hadde dokumentert åpenbare svakheter ved Snorres framstilling. Historikeren Johan Schreiner hadde lagt fram sterke motargumenter allerede i 1936, men han ble ikke tatt alvorlig. Den tyske filologen Klaus von See påviste på grunnlag av studier av *Haraldskvædi* og andre skaldekval at slektskapet mellom Halvdan Svarte og Harald Hårfagre var usikkert, og han mente at det var mer sannsynlig at Harald var en vestlandskonge

(von See 1961). Det skulle imidlertid ta 30 år før hans forskningsresultater skulle vinne fram i Norge. I mellomtida hadde to andre utenlandske forskere framlagt sterke bidrag til støtte for Schreiners og von Sees synspunkter, Olafia Einarsdottir fra Island (Einarsdottir 1971, 2009a:75) og Joan Turville-Petre fra England (Turville-Petre 1981).

Den avgjørende endringen i norske historikeres holdning kom først i 1991 da Claus Krag publiserte avhandlingen *Ynglingatal og Ynglingesaga*. Han sluttet seg til hovedkonklusjonene i arbeidene til Schreiner, von See, Einarsdottir og Turville-Petre. Han viste at det fantes en eldre historietradisjon fra 1100-tallet på Island som mente at Halvdan Svarte var en opplandskonge, og at det var først på 1200-tallet at Halvdan Svarte og Harald Hårfagre ble koblet inn på Ynglingeætta i Vestfold. Snorre var den som endelig utformet middelalderens historiesyn da han i 1230 flyttet Halvdans og Haralds maktbase til Vestfold (Turville-Petre 1981:17, Krag 1991a:154-162; Krag 1993:38-39; Krag 1995:76-78, Pesch 1997).

Claus Krag viser imidlertid til et tapt skrift av den tidlige islandske sagaforfatteren Sæmund den Frode der han sannsynligvis har skrevet at Halvdan Svarte var far til Harald, at han som opplandskonge kan ha inngått et giftermål med datter av sognekongen Harald Gullskjegg, og at Harald Hårfagre arvet retten til et Sognerike. Haralds Sogne-tilknytning blir svært usikker når vi vet at Sæmunds eget skrift ikke er bevart, og at vi er avhengig av at hans oppfatning av historien er riktig gjengitt i kvadet *Noregs konungatal* (Krag 1993:34). Likevel holder Krag det som mulig at Harald Hårfagre virkelig fikk Sogn i arv, men han garderer seg ved å legge til at «...dermed er det ikke bevist at Harald var konge i Sogn da han begynte rikssamlingen, slik Sæmund mente» (Krag 1993:39, Krag 2004:186). Også Olafia Einarsdottir mente det var grunn til å anta at Halvdan Svarte virkelig var en opplandskonge og at Harald Hårfagre var hans arving til Sogn og Opplandene, mens koblingen til Vestfold og Viken var en konstruksjon som kom til uttrykk i *Fagerskinna* og *Heimskringla* på 1200-tallet (Einarsdottir 1971, Einarsdottir 2009a:73-78).

Harald Hårfagres opprinnelige rike

I *Haraldskvædi* kalles Harald for nordmennenes konge, et begrep som allmennt antas å henstille på at han allerede før slaget i Hafsfjord var overherre over kystområdet fra Sogn og Fjordane til Rogaland, innenfor den regionen som Ottar omtrent på samme tid kalte nordmennenes land. Det har imidlertid vært ført en lang diskusjon om meningen med en annen linje i kvadet: «...på Kvinnar han bur». En oppfatning som mange har sluttet seg, er at Kvinnar var navnet på en kongsgård i Kvinnherad i Hardanger (Fidjestøl 1993:17,

Helle 1998:254). Imidlertid har det vært vanskelig å lese dette stedsnavnet i de bevarte håndskriftene, og Magnus Olsen tolket det som *i Kormt(u)*, dvs på Karmøy (Olsen 1913), noe som bl.a. Halvdan Koht sluttet seg til (Koht 1955:34 og 37. Se også Lindanger 1993:68-69). Denne tolkningen har imidlertid Bjarne Fidjestøl tatt fullstendig avstand fra, og han viser til et tredje alternativ, nemlig at skalden her ikke henviser til et stedsnavn, men heller ordet *knum* som betyr skip. Det kunne med andre ord ha vært skaldens mening å framstille Harald som en kriger som bodde på skipene store deler av året (Fidjestøl 1993:17-18).

Etter slaget kaller *Haraldskvædi* Harald for «...herren over austmenn, som bur på Utstein». Han hadde seiret over sine fiender som kom til Hafsfjord fra øst, og han var nå blitt både nordmenns og austmenns konge. Han holdt til på Utstein som må være storgården på øya der Utstein Kloster seinere ble bygd, sentralt i Ryfylke og nær seilleia mellom Jæren og Karmsundet. Ifølge flere sagaberetninger oppholdt han seg også på kongsgårdene Avaldsnes på Karmøy, Fitjar på Stord, Alrekstad ved Bergen og Seim i Nordhordland. Nord-Rogaland og Hordaland har tydeligvis vært hans viktigste tilholdssted etter slaget, og mange forskere er enige om at denne regionen også var den sentrale delen av hans rike før Hafsfjordslaget (Helle 1993; Helle 1998:254; Lindanger 1993:69; Krag 1995:84; Opedal 1998:177, Opedal 2005:136-138).

Hvor langt nord hans overherredømme strakte seg er mer usikkert. Skal vi tro 1100-tallets saga om at Harald tidlig arvet Sogn, må hans makt i alle fall ha strukket seg så langt. Snorre forteller at Harald fra sin maktbase på Opplandene erobret Trøndelag og Møre før han kjempet seg sørover langs vestlandskysten, men dette har møtt stor skepsis blant historikere. I stedet er det antatt at han inngikk allianser med Ragnvald Mørejarl og Ladejarlen Håkon Grjotgardsson i Trøndelag, og at jarlebetegnelsen viser at de hadde underordnet seg Harald. Dette er forklaart med et felles behov for kystens herskerne å sikre den viktige handelsveien langs seilleia fra nord (Schreiner 1927-29, Schreiner 1933, Schreiner 1936, Andersen 1977:76, 89. For et forsvar for Snorres historie se Titlestad 2006:13, 21, 2010).

Blant kongsgårdene har tydeligvis Avaldsnes vært svært viktig, for det var her ved Karmsundet han ble begravd da han døde omkring 932 (Einarsdottir 1968, Krag 1995). Ved sundet lå *Storhaug* med den rike skipsgrava som er ¹⁴C-datert til 680-750 e.Kr. og den store gravhaugen *Sølhushaugen* med dateringer til 550-635 og 502-632 e.Kr. Disse indikerer at Avaldsnes-området var et sentralsted lenge før Harald Hårfagres tid, kanskje kjernen i et kongedømme allerede fra det 7.-8. århundre (Opedal 1998:65, 135-140, Opedal 2005:138, Opedal 2010:115ff). Anne Brith

Hatleskog (Hatleskog 1997) og Arnfrid Opedal har også vist at flere av kongsgårdene til Harald Hårfagre, og andre sentralgårder i Nord-Rogaland og Hordaland, er belagt med rike gravfunn fra 600- og 700-tallet. Samlet sett gir dette grunn til å trekke konklusjonen at «...store deler av det systemet med kongsgårder som vi kjenner fra Harald Hårfagres politiske kjerneområde, synes med andre ord å være etablert allerede ca 700» (Opedal 1998:139).

Snorre pekte ut Haug ved Haugesund som Harald Hårfagres gravsted. Han besøkte Karmsundet i 1218 eller 1219, og like ved en kirke ble han vist en gravhaug som etter tradisjonen skulle være Haralds grav. Hans detaljerte beskrivelse av gravhaugen og grava viser imidlertid at han trolig har sett en haug fra eldre bronsealder eller eldre jernalder. Den eldre sagaen *Ågrip* fra ca 1190 nevner bare kort at Harald «...vart hauglagt på Haugar (Haugum) upp frå Hasløyarsund». På grunnlag av disse sagatekstene har historikere og arkeologer forsøkt å lokalisere Haralds haug. Lenge var en haug på gården Haug ved Skåre kirke den beste kandidaten, men da riksmonumentet skulle reises til 1000-års jubileet i 1872 kom valget til å falle på gården Gard litt lenger nord, der professor Gustav Storm på meget svakt grunnlag, men med stor autoritet, pekte ut en gravhaug (Hagen 1997:67, Opedal 1998:200, Krag 1999a).

Arnfrid Opedal har etter en grundig gjennomgang av det rike skipsgravfunnet fra Grønhaug like nord for Avaldsnes, argumentert for at dette muligens kan være Haralds gravsted. Grønhaug ligger i dag på Bø, men bare 2-300 m sør for grensa mot gården Hauge. To ¹⁴C-dateringer av neverflak i gravhaugen hadde gitt en gjennomsnittlig datering til 880-970 e.Kr., og en ny gjennomgang av skipsrestene kunne antyde at fartøyet var fra midten av 900-årene. Opedal konkluderte derfor med at begravelsen kunne ha foregått omkring 950 (Opedal 1998:74,203; Christensen 1998:220).

Nylig har imidlertid en dendrokronologisk analyse av skipsrester fra Grønhaug vist at skipet kan ha blitt bygd allerede ca 780, og at grava sannsynligvis er fra 790-795 (Bonde & Stylegar 2009:162, se også Myhre 1966 og Myhre 1980). En tolkning av de sprikende dateringene kan være at de kommer fra to begravelser i haugen, en fra slutten av 700-tallet og en fra 900-tallet (Opedal 2010:56). Det er også mulig at gravhaugen opprinnelig ble bygd i eldre bronsealder (Myhre, L.N. 1998). Uansett om det er Haug i Haugesund eller Hauge på Karmøy som var Haralds gravplass, ligger begge steder ved Karmsundet og nær Avaldsnes, og kongens siste hvilested befinner seg i sentrum av det geografiske området som var utgangspunktet for hans rike (Opedal 2010:153ff).

Hjem kjempet Harald mot i Hafsfjord?

Den tradisjonelle oppfatningen av slaget i Hafsfjord har vært at Harald Hårfagre fra Viken her gikk seirende ut av kampen mot småkonger og høvdinger fra Vestlandet. Etter slaget skal Harald ha slått seg til på motstandernes gamle kongsgårder. En forklaring som de siste tiår har vunnet fram, er at Harald var en vestlandskonge med bakgrunn i Nord-Rogaland, Hordaland og muligens Sogn som i Hafsfjord overvant austmennene fra Viken og Agder. Ragnvald den Hederhøye fra Vestfold, som *Ynglingatal* skal være diktet for, var kanskje en av motstandernes ledere. Denne hypotesen argumenterte Schreiner og von See for, og Birger Lindanger (Lindanger 1993:71), Claus Krag (Krag 1995:86, Krag 1999b) og Knut Helle (Helle 1993:149; Helle 1998:256-257) har i hovedsak sluttet seg til den.

Helle og Lindanger hevder imidlertid at sørsgrensa for Haralds rike kan ha gått i Boknafjorden, og at høvdingene på Jæren og Agder også var blant Haralds motstandere. Først etter slaget fikk Harald kontroll over kyststrøkene og kongsgårdene fra Jæren til Viken. Denne hypotesen har også Ole Steinar Tøtlandsmo fulgt opp. Han viser til at stormennene Eirik Bjodaskalle på Obrestad og Erling Skjalgsson på Sola nedstammet fra henholdsvis høvdingene Viking-Kåre fra Voss og Horda-Kåre fra Hordaland som var viktige støttespillere for Harald Hårfagre. Han antar at Harald etter Hafsfjordslaget konfiskerte eiendommer og gods fra eliten på Jæren og donerte disse til sine høvdinger fra lenger nord på Vestlandet (Tøtlandsmo 1996:64-67. Se også Titlestad 2008:115ff).

Halvdan Koht hevdet i 1955 at selv om Hafsfjordslaget ble utkjempet mellom norske konger, sto det sterke danske interesser bak. Han mente at Harald Hårfagre var av Ynglingeætt fra Viken, men han foreslo at de småkongene i Agder og Rogaland som han kjempet mot, var underlagt dansk overherredømme. Dermed kunne han løfte Haralds prosjekt opp til noe mer enn et internt norsk oppgjør. Han hevdet at Harald hadde som målsetning å frigjøre kystområdene fra Viken til Vestlandet fra danene (Koht 1955:43). Denne hypotesen tok filologen Klaus von See opp kort tid etterpå, men med motsatt fortiegning (von See 1961). Etter hans hypotese var det kongene i Viken som var underlagt danekongen, og da Harald seiret i Hafsfjord var det også over danene og deres underkonger i Vestfold. Både Koht og von See viste til at mannsnavnet Haklang som *Haraldskvædi* nevner som en av Haralds motstandere, også forekommer på en dansk runestein. Dette tok de som indisium på at også danske krigere deltok i Hafsfjordslaget.

På 1990-tallet har Klaus von See sine tanker om Hafsfjordslaget fått stor tilslutning av norske for-

skere. Ole Steinar Tøtlandsmo ga hypotesen et utvidet Nordsjø-perspektiv ved å hevde at Harald Hårfagre og de seinere norske rikskeongene måtte forholde seg ikke bare til underkonger langs kysten fra Viken til Hålogaland, men også til de store maktsentrene i Danmark og England. Etter den danske innbyrdeskrigen omkring 850 var det danske kongedømmet svekket, og Harald nyttet muligheten til å etablere eget overherredømme langs norskekysten, men samtidig sørget han for brei ryggdekning ved å inngå allianser med både Gorm den Gamle på Jylland og Adelstein i Wessex (Tøtlandsmo 1996:37 og 58, Tøtlandsmo 1997). Claus Krag (Krag 1995:107ff) og Titlestad (Titlestad 2006:25ff, Titlestad 2008:79ff) har beskrevet Haralds rikspolitikk på en liknende måte.

Egon Wamers har tolket utbredelsen av irske, angelsaksiske og piktiske gjenstander i skandinaviske arkeologiske funn i lys av denne hypotesen. Det dreier seg om både kirkelige og verdslige gjenstander fra De britiske øyer som er plyndret eller ervervet på annen måte, og deretter havnet i skandinaviske graver, særlig på 800- og tidlig 900-tall. Irske gjenstander finnes hovedsakelig i Vest-Norge og Trøndelag, i et område som ble kontrollert av Harald Hårfagre og hans forfedre. Aristokratiet langs kysten organiserte en stor del av vikingenes plyndringer i Irland og rundt Irskesjøen, og utbyttet herfra ble en viktig del av deres økonomi. Trolig gjaldt dette også Harald Hårfagre selv, kvadet *Glymdråpa* forteller for eksempel om Haralds kamp mot *herr Skota*, dvs. mot irske høvdinger. Men danene hadde også økonomiske interesser på De britiske øyer, og de skriftlige kildene forteller om kamper mellom daner og nordmenn både i Irland, Skottland og Nord-England. Wamers framsetter på denne bakgrunnen den hypotesen at slaget i Hafrsfjord dreide seg om mer enn overherredømme over de norske kystrikene. Kampen gjaldt også makten og kontrollen over deler av Irland og De britiske øyer (Wamers 1997:15-21; Wamers 1998:59-72, se også Titlestad 2006:25, Titlestad 2008:85).

Etter dette må slaget i Hafrsfjord vurderes i et langt videre perspektiv enn et indre oppgjør mellom småriker langs norskekysten. Det dreier seg om det økonomiske og politiske overherredømme over herskere og småkonger i Vest-Norge og Viken, der både Harald Hårfagre og østnorske og danske høvdinger deltok. Slaget kom også til å spille en viktig rolle i det danske kongedømmets forsøk på ekspansjon nordover langs vestlandskysten og på å holde kontroll over underlagte områder i Irland og på de nordlige britiske øyer. Etter at Danmark hadde dominert Viken fra 700-tallet av, var danenes rike så sterkt svekket etter 850 at veien var åpnet for Harald Hårfagres maktovertakelse også der. Han og hans etterkommere skulle komme til å holde dette overherredømmet i omkring 100 år, men under et stadig økende press fra Danmark utover på 900-tallet.

14.6 Viken i klemme mellom to sterke kongedømmer

Haralds makt og overherredømme har altså utsagnspunkt i hans vestnorske rike, og i den grad han har hersket over Viken og Trøndelag synes det å ha vært gjennom en form for overherredømme som innebar at lokale herskere sverget troskap og underkastelse under Harald. Ovenfor er det beskrevet hvordan danekongen Harald Klakk underkastet seg de karolingiske keiserne og Håkon Jarl ble en vassal under Harald Blåtann. Vi må tro at Harald Hårfagre etablerte liknende avhengighetsforhold med Ragnvald Mørejarl og Ladejarlene Håkon Grjotgardsson og sonnen Sigurd i Trøndelag. Når Snorre forteller at Harald ga makt til noen av sine slektninger i Viken, kan disse på samme måte ha fungert som hans underkonger her (Helle 1993:150; Helle 1998:257).

Først ga han styringen over Viken til sin morbror eller farbror Guttorm som hadde vært Haralds hirdleder. Han døde på sotteseng ca 10 år etter Hafrsfjordslaget, dvs. en gang mellom 880 og 910, avhengig av hvilken tidsregning som legges til grunn. Deretter delte han makten mellom to av sine sønner: Bjørn Farmann i Vestfold og Olav Digerbein i Vingulmork. Etter Bjørn Farmanns død en gang mellom 925 og 940 overtok Olav også makten over Vestfold inntil han ble drept av sin halvbror Eirik Blodøks året etter Harald Hårfagres død, det vil si omkring 932. Det er usikkert i hvilken grad denne sagatradisjonen er riktig (Koht 1955:71; Krag 1995:92), men som følge av den nye forståelsen av hvem som var Hafrsfjordslagets motstandere, ville det være rimelig å forvente at Harald satte inn sine underkonger eller jarler også i Viken. Disse må i tilfelle ha erstattet tidligere underkonger som var innsatt av danekongene. En av disse kan ha vært Ragnvald den Hederhøye og hans far Olav Geirstadalyv. I allefall må vi tro at etter slaget i Hafrsfjord kan det ha skjedd en dramatisk maktforskyvning i Viken fra det det danske til det vestnorske kongedømme.

Det var vanlig å reforhandle avhengighetsforholdet mellom overkonge og underkonger når overkongen døde. Ofte ble en slik vanskelig situasjon løst gjennom krig og innbyrdeskamper inntil et nytt avhengighetsforhold var etablert. Eirik Blodøks og Harald Hårfagre skal ha delt makten over det vestnorske riket de siste av Haralds leveår, men etter Haralds død i 932 ble Eirik enekonge. Når Snorre forteller at Eirik drepte Bjørn Farmann mens Harald ennå levde og Olav Digerbein året etter Haralds død (muligens drepte han også hans bror Sigrød, men han er en meget usikker historisk person), kan disse kampene forstås ut fra de uklare forholdene som oppsto ved skifte av overkonge fra Harald til Eirik (Gansum 1995b:92ff).

Dette skiftet i overherredømme som skjedde i Viken fram mot midten av 900-tallet, må også vurderes i lys av en fornyet dansk styrkeoppbygging. På sine gamle dager ser det ut til at Harald Hårfagre ble sterkere presset av det nye kongsdynastiet i Jelling på Jylland, der Gorm den Gamle hadde etablert seg som enekonge omkring 930. Harald hadde tidligere inngått en avtale med Gorm som blant annet innebar at Eirik Blodøks ble gift med Gunnhild Gormsdatter. Denne diplomatiske alliansen kan først ha styrket begge riker, men bare få år etter at Eirik Blodøks var blitt enekonge i Vest-Norge, fikk han problemer med Sigurd Ladejarl i Trøndelag og med sine egne vestnorske høvdingar, og han ble mer avhengig av sin svigerfar Gorm for å opprettholde sin makt. Han måtte likevel forlate sitt rike og flyktet til Northumbria hvor han døde som konge i York i 954 (Krag 1995:122-123).

Hans halvbror Håkon den Gode var oppfostret i Wessex i Sør-England, sannsynligvis som ledd i en allianse med Harald Hårfagre og kong Adelstein. Ole Steinar Tøtlandsmo framhever at Harald fryktet det danske kongedømmet, og som en motvekt følte han behov for å alliere seg med den sterke sorengelske kongen. Da Håkon vendte hjem ved midten av 930-årene, ble han straks akseptert som vestnorsk overkonge av Sigurd Ladejarl og trønderne, men hans hovedområde var det samme som Harald Hårfagre hadde hatt: Firdafylke, Sogn, Hordaland og Rogaland (Andersen 1977:93; Helle 1993:151; Helle 1998:257). I begynnelsen av sin regjeringstid var han tydeligvis så sterk at også han kunne sette inn egne underkonger i Viken. Snorre forteller at han satte inn Gudrød Bjørnsson, sønn av Bjørn Farmann, i Vestfold og Trygve Olavsson, sønn av Olav Digerbein, i Vingulmork (Holmsen 1939 (1961):149).

Men Eirik Blodøks sønner, under ledelse av Harald Gråfell, bygde opp sin makt i Jylland, først med støtte av Gorm den Gamle, siden av hans sønn Harald Blåtann. Omkring 960-965 drepte de Håkon den Gode i et slag ved den gamle kongsgården Fitjar på Stord. Harald Gråfell ble den nye overkongen i Vest-Norge, men denne gangen på dansk nåde og tidvis som dansk underkonge. Det er karakteristisk at bare kort tid etter Håkons fall på Fitjar, blir også hans tidligere underkonge i Viken, Gudrød Bjørnsson, drept av Harald Gråfell da han var «...på veitsle oppe i landet» et lite stykke fra Tønsberg.

Gradvis hadde Harald Blåtann vunnet fram med sin maktpolitikk over de vestnorske kongene. Da hans nevø og fostersønn Harald Gråfell ble for mektig og prøvde å frigjøre seg fra danene, arrangerte Harald Blåtann sammen med Håkon jarl fra Trøndelag Gråfells drap omkring 974. Dermed var Hårfagreættas vestnorske rike en saga blott etter tre generasjons styre, 100 år etter slaget i Hafrsfjord. Harald Blåtann hadde nå fått over-

herredømme over hele Norge, og han kunne tillate seg å skrive på runesteinen i Jelling at han «...vant seg hele Danmark og Norge». Håkon Jarl ble hans underkonge i Vest-Norge og Trøndelag, og han innsatte Harald Grenske som underkonge i Viken fra Bohuslän til Lindesnes (Holmsen 1939 (1961):157; Krag 1995:101, 134).

Det danske hegemoniet over Viken fortsatte under Harald Blåtanns sønn Svein Tjugeskjegg, som forøvrig overlot styringen av resten av Norge til Håkon jarls sonner, Eirik og Svein Jarl. Under Olav Tryggvasson synes det å ha vært et kortvarig norsk overherredømme over Viken som varte i 4-5 år, da han overlot styringen til sine svøtre, Torgeir og Hyrning (Andersen 1977:103). Etter slaget ved Svolder i år 1000 overtak igjen Svein Tjugeskjegg det direkte danske overherredømmet over Viken (Andersen 1977:106). Olav den Hellige og Knut den Mektige fortsatte kampen om Viken inntil danekongen i 1028 avgikk med seieren og igjen satte inn en underhersker i Norge, først Ladejarlen Håkon som var sønn av Eirik og, etter slaget på Stiklestad i 1030, sin egen frillesønn Svein Alfivason (Andersen 1977:131, 138). I et brev fra 1027 bruker han tittelen *rex totius Anglie et Denemarcie et Norreganorum et partis Suanorum* (Näsman 1998b:118). Etter Knuts død i 1035 overtak de norske rikskekongene Magnus den Gode og Harald Hardråde makten, men danskene gjorde stadig krav på Viken helt fram til 1160 da Valdemar den Store reiste til Tønsberg med en stor hær og innsatte Erling Skakke som sin jarl i Viken. Enda i 1230, da Snorre Sturluson skrev *Heimskringla*, var det danske kravet levende, og dette var et viktig premiss for Snorres historiefortsæelse som innebar at Viken fra gammelt av tilhørte det norske riket (Krag 1995:179, 225).

14.7 Viken og vikingene

Viken har gjennom store deler av yngre jernalder vært en kamparena der de lokale høvdingene var under press fra både det danske og det vestnorske riket. Bortsett fra kortere perioder har de vært underlagt overkonger i sør og vest. Kanskje forsøkte de å frigjøre seg på tidspunkter da overkonger døde eller ved dynastiskifter, som f.eks. fra 810 da Godfred døde, til 813 da Harald Klakk og Reginfred dro til Vestfold for å slå ned et opprør. Kanskje har sterke konger som Olav Geirstadaly eller Ragnvald den Hederhøye forsøkt å etablere seg som uavhengige konger som herskere over Viken mot slutten av 800-tallet?

Hva ville de i tilfelle ha kalt det landområdet de behersket? De frankiske kildene fra 813 slår fast at Harald Klakk dro til Vestfold for å slå ned et opprør, og i 843 kalles folkene som tok del i plyndringer i Loire-dalen for *Westfalingi*. Vestfold var derfor navnet på en geografisk og sannsynligvis politisk enhet vest for fjorden (Folden). Mellom

Vestfold og Agder lå Grenland, mens den indre og østre delen av Oslofjorden ble kalt Vingulmork, og landet mellom Svinnesund og Götaelv var Ranrike. Mellom Vingulmork og Ranrike nevner *Ynglingesagaen* og *Halvdan Svartes saga* et rike som kalles Alvheim, muligens referer dette navnet til gården Alvum og nabogårdene i Tune ved utløpet av Glomma som kan ha vært sete for et hereskerdynasti i Vingulmork/Ranrike (Steinnes 1950; Steinnes 1955:134-136, 218-220; Halvorsen 1987:55-58, Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:399ff). Men fantes det en samlende betegnelse for de folkene som bodde i dette området mellom Grenland og Ranrike, et navn som skilte dem fra góter og svear i øst, nordmenn i vest og daner i sør?

I Ottars beretning for kong Alfred av Wessex mot slutten av 800-tallet hevdet han at han hadde nordmennenes land på babord side langs kysten fram til Skiringssal, dvs. Kaupang. Deretter var det Danmark han hadde på babord side. Fra andre skriftlige kilder fra slutten av vikingtid til tidlig middelalder vet vi at hele Oslofjordområdet fra Grenland til Bohuslän var et eget lovområde, Borgartingslog. Finn Hødnebø argumenterer for at Vik(in) var det gamle navnet for dette kystlandskapet og den havstrekningen utenfor som etter middelalderen ble kalt Skagerrak. I vest møtte Vik(in) *Englandshaf* (Nordsjøen) og i sørøst *Jotlandshaf* (Kattegat). Han tror at betegnelsen *vikingr* opprinnelig var navnet på det folket som bodde langs kysten av Vik(in). Gradvis har navnets innhold endret seg fra en betegnelse på sjøfolk fra Vik(in) til sjøkrigere fra Vik(in), og etterhvert fikk navnet et negativt innhold som sjørøver og plyndrere, på samme måte som er dokumentert når det gjelder nedsettende betegnelser på folkegrupper som *vandaler* eller *tartarer*. Vikingene deltok tidlig i angrepene på de britiske øyer, og det var her navnet fikk en ny mening med et negativt innhold (Hødnebø 1987:50-54, Moseng et.al.1999:25, Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:382ff).

Etter denne hypotesen var altså Vik(in) navnet på landet fra Rygjarbit, den gamle grensen mellom Agder og Telemark, til Götaelv ved Göteborg, og det var makten over vikingenes høvdinger de norske og danske kongene kjempet om. Viken var verken Norge eller Danmark, men en egen region. De norske og islandske sagafattene på 1100- og 1200-tallet forsøkte å vise at Viken alltid hadde vært en del av Norge som de norske kongene derfor hadde hevd på, mens dansk tradisjon hevdet at danske konger hadde overherredømme over regionen.

Hvorfor ble spenningsforholdet mellom Danmark, Vest-Norge og Viken opprettholdt gjennom så mange århundre i yngre jernalder og middelalder? Hvorfor dette kontinuerlige spill

om makt over landskapene nord for Jotlandshav, noe som medførte skiftende allianser, kontakter, giftermål, krig og konflikter over havet? Trolig gjaldt kampen kontroll over ressurser, råvarer og kostbare produkter fra vestre del av Skandinavia. Seilleden langs vestlandskysten var det viktigste bindeleddet til Trøndelag, Hålogaland og Bjarmeland, mens Viken var den viktige inngangsporten til Opplandene på det indre Østlandet. Langs disse to strategiske vannveiene kom varer nordfra som var av stor betydning for det danske riket og for de danske høvdingenes handel med sakser, friser, frankere og angelsaksere på de mange handelsstedene som etterhvert vokste fram langs Nordsjøens sørlige kyster. Omkring 900 ble også Østersjøområdet trukket sterkere inn i handelsnettverket (se kap. 15.8).

Ønsket om kontroll over handelsveier og vareutveksling er en del av bakgrunnen for de dynastiske konfliktene vi ser avspeilet i de skriftlige kildene fra 8.-13. århundre. Innenfor en trekant med hjørner i Hedeby/Jylland, Viken og Vest-Norge foregikk det en kamp om overherredømme og kontroll over fyrster og vasaller gjennom hele denne tidsperioden. For å sikre en kontinuerlig tilførsel av varer ned til Viken, måtte nettverket også omfatte det indre Østlandet, eller *Uppland* som regionen ble kalt. Dynastiske forbindelser måtte derfor bygges ut og opprettholdes mellom herskerslekter i Viken og i innlandet. Sammenkoblingen av dynastier i Vestfold og på Opplandene, slik det framgår av *Ynglingatal*, *Ynglingesagaen* og *Halvdan Svartes saga*, kan ha sin bakgrunn i skiftende allianser og makkamper mellom herskere i Viken og på Opplandene.

Omkring år 800 kan denne konfliktenes trekant mellom Vest-Norge, Danmark og Viken utvides med en større trekant på tvers av Nordsjøen med et vestre hjørne på De britiske øyer. Danmark og Vest-Norge flytter en del av innbyrdeskampen vest over havet, til Skottland, Nord-England og Irland i tidlig vikingtid. Også her etableres skiftende allianser og overherredømmer mellom skandinaviske kongedømmer og lokale konger og høvdinger. Som i Viken og Vest-Norge kan tilgangen til ressurser og kontroll over handel ha vært en viktig årsak til kampene i vest, men her har også den verdifulle plyndringsøkonomien vært avgjørende for utviklingen av den politiske situasjonen (Wamers 1997, Wamers 1998).

Fra og med Håkon den Godes oppfostring hos kong Adelstein, kom Wessex i Sør-England til å bli trukket inn i kampen om overherredømmet over makkentraene i Trøndelag, Vest-Norge og Viken. Seinere spilte Wessex også en rolle i kampen mellom Danmark og de norske kongene Olav Tryggvason og Olav den hellige (Tøtlansmo 1996:43-51, Jørgensen, L. 1995, Jørgensen 1999). Som Ole Steinar Tøtlansmo

framhever, kan vi ikke lenger opprettholde de tidlige sagaenes hovedtanke om at rikssamlingen var en idé som var bundet bare til Hårfagreætta. På 800-tallet foregikk det en sentralisering av politisk makt både i Trøndelag, Vest-Norge og i Viken. Herskerne av Ladeætta i Trøndelag og Hårfagreætta i Vest-Norge var nær ved å etablere et større rike innen nåværende Norges grenser, men på grunn av Danmarks styrke lyktes dette ikke (Tøtlandsmo 1996:111-117).

Også de regionale herskerne i Viken kan ha hatt slike tanker, selv om de i lange perioder ble holdt nede under det danske og det vestnorske overherredømmet. Kanskje hadde vestfoldherskerne som Harald Klakk og Reginfred møtte i 813, ikke bare som mål å frigjøre seg fra danekongen, men de ønsket kanskje også å vinne herredømmet over hele Viken? Kanskje var *Ynglingatal* Ragnvald den Hederhøye en vikenhøvding på slutten av 800-tallet med ambisjoner om å bli en riksbygger? Kanskje hadde flere av underkongene som ble innsatt av Hårfagre-dynastiet tidlig på 900-tallet, eller av Harald Blåtann og Svein Tugeskjegg etter 960, et liknende mål? Olav Tryggvasons og Olav den Helliges forsøk på å forene Viken, Vest-Norge og Trøndelag til ett rike kan kanskje også ses som et initiativ med utgangspunkt i Øst-Norge dersom sagatradisjonen om at de nedstammet fra vikenkongene Tryggve Olavsson og Harald Grenske er riktig?

Da danenes overherredømme falt etter Knut den Mektiges død i 1035, var det etterkommere av Viken/Opplands-dynastier som skapte et langvarig stabilt norsk rike, nemlig Magnus den Gode og Harald Hardråde. Det var derfor ikke Ynglingeætta fra Opplandene, Hårfagreætta og Hordaætta fra Vest-Norge eller Ladeætta fra Trøndelag som gikk seirende ut av riksbyggerekampene, men ættlinger fra Vikenkonger som maktet å forene disse tre sentrale regionene i Vest-Skandinavia til ett kongedømme. Kanskje kan vi med Claus Krag kalte dette resultatet «...en historisk tilfeldighet»? (Krag 1995:177, 220, 225; Krag 1996:160).

14.8 En ny historieforståelse på 1990-tallet

Da Borreprosjektet ble etablert våren 1988, hersket fortsatt Snorre Sturlusons 650 års gamle historieforståelse. Borrehaugene var Ynglingeættas gravplass, Dronning Åsa lå begravet i Oseberghaugen og Olav Geirstadlav i Gokstadhaugen. Etableringen av et norsk riks kongedømme begynte i Vestfold. Med basis i ynglingekongen Halvdan Svartes østnorske rike gjennomførte hans sønn, vestfoldkongen Harald Hårfagre, samlingsprosessen med stor kraft. Han avsluttet sine

kamper med å tukte høvdingene fra Agder og Vest-Norge i et avsluttende slag i Hafsfjord. Gravfeltet på Borre var selve rikssymbolet for skapelsen av Norge, og interessen for prosjektet var derfor meget stor. Det var en forventning om at vi skulle finne ynglingekongenes rike graver og deres kongsgård her hvor Norges vugge hadde stått.

Det var Borreprosjektets målsetning at undersøkelsene skulle utføres med en kritisk innstilling til ulike tolkninger av de arkeologiske og historiske kildene, en holdning som ble klart uttrykt under den første offisielle pressekonferansen 24. august 1988. Men vi kunne ikke dengang ane hvor dramatisk den offisielle historieforståelsen skulle bli endret det neste ti-året! Den første vekkeren kom allerede under Borreprosjektets første år, da Peter Sawyer publiserte det tredje bindet av den nye Danmarkshistorien. Her ble det danske overherredømmet over Viken fra 700-tallet av framstilt som et selvsagt faktum, og bare i hundreårsperioden mellom ca 850 og 950 gjorde vestnorske konger seg gjeldende. Kort tid etter fulgte den norske arkeologen Axel Christophersen opp Sawyers tanker om at Kaupang kunne ha blitt anlagt av den danske kongen ved grensen av sitt område, bl.a. for å styrke handelen og omsetningen av ressurser og varer fra det indre Østlandet (Christophersen 1991:166ff). Erik Schia foreslo i 1989 at det var Harald Blåtann som fikk anlagt kaupangen i Oslo som et administrativt senter for handel, innkreving av skatter og naturalier og på grunn av behovet for et militært støttepunkt innerst i fjorden (Schia 1989:63ff).

Det største omveltingen kom med Claus Krags mange publikasjoner mellom 1989 og 1995. Særlig viktig var boka *Ynglingatal* og *Ynglingsaga* fra 1991 hvor grunnlaget for å plassere ynglingeætta i Vestfold ble rykket bort. Under Karmøyseminarene 1993-1998 ble det fullstendig akseptert at Harald Hårfagres maktbase var Vestlandet, og hans slektskapsforhold til Halvdan Svarte ble diskutert. I en rekke publikasjoner mellom 1995 og 1999 av både arkeologer og historikere er den nye historieforståelsen av det politiske forholdet mellom Danmark, Viken og Vest-Norge underbygd og akseptert av både utenlandske og norske forskere.⁴⁴

På 1990-tallet fikk vi derved en helt ny forståelse av den norsk-danske historien i yngre jernalder og vikingtid. Det tidligere herskerdynastiet av ynglingeætt fra Halvdan Kvitbein til Gudrød den Gjæve og Halvdan Svarte var borte fra Vestfold, og dersom de virkelig har vært historiske personer, måtte deres domene søkes på Opplandene. Ideen om at disse kongene nedstammet fra

ynglingedynastiet i Uppsala ble også forkastet. Claus Krag åpnet imidlertid for at de to siste i *Ynglingatal*s kongerekke, Olav Geirstadlav og Ragnvald den Hederhøye, kunne ha vært vestfoldkonger som ble knyttet til ynglingedynastiet av de yngre sagafatterne. Olav og Ragnvald kunne, i henhold til Krag, ha vært underlagt danekongene, men det er også mulig at de hadde klart å frigjøre seg fra daneveldet og forsøkte å etablere et kortvarig sterkt vikenrike. Vestfold var ikke lenger utgangspunktet for den begynnende riksannelsen i Sør-Norge på slutten av 800-tallet, tvertimot var det høvdingene fra Viken som vestlandskungen Harald Hårfagre nedkjempet i Hafsrfsfjord.

14.9 Historiesynet fra 1990-tallet utfordres

Det nye historiesynet som ble akseptert i løpet av 1990-tallet, ga et helt nytt utgangspunkt for tolkning av det arkeologiske materialet fra Vestfold og Viken. Teppet var dratt til side for en ny historisk scene som arkeologene nå kunne utstyre med sine fysiske objekter og samtidig påvirke og utfordre. Hvordan skulle nå de viktige arkeologiske og vegetasjonshistoriske resultatene fra Borreprosjektets undersøkelser i 1988-1992 forstås? Hva skulle den nye historiske konteksten bety for tolkningen av gravfeltet på Borre og de øvrige storhaugene og skipsbegravelsene vi kjenner fra Viken? Dette var utfordringen vi sto overfor når prosjektpublikasjonen skulle utformes i årene framover mot århundreskiftet.

Men oppfatningen av et historiske forløp står aldri stille. Allerede på 1990-tallet hadde flere forskere stilt spørsmål ved Claus Krags datering av *Ynglingatal* til tida omkring 1200 (Fidjestøl 1993, Fidjestøl 1994, Sandnes 1994, Sundqvist 1995, Helle 1998, Norr 1998, Rindal 1999), og derved hadde de åpnet for en ny diskusjon om de seks siste generasjonene av Ynglingeætta likevel kunne ha hersket i Vestfold. Dagfinn Skre var den arkeolog som først tok opp denne problemstillingen i forbindelse med publiseringen av Kaupangprosjektets undersøkelser, der han på nytt forsøkte å sammenholde arkeologiske levninger med navngitte ynglingekonger (Skre

2007, Skre 2008). Dette har vært en ny utfordring for tolkningen av Borregravfeltets politiske kontekst.

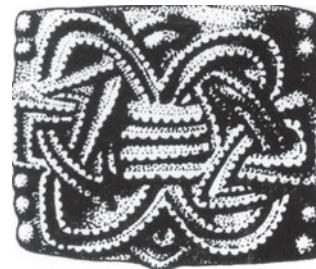
Nylig har danske historikere stilt spørsmål ved arkeologenes konklusjoner om framveksten av et samlet dansk kongedømme allerede på 700-tallet (Wagner 2002, Garipzanov 2008, se også Ravn 2009). I stedet framlegger de argumenter for at det innenfor nåværende Danmark fantes to konkurrerende kongedømmmer; det jyske på Jylland og danenes kongedømme på øyene og i Sør-Jylland før de jyske kongene Gorm den Gamle og Harald Blåtann samlet riket på midten av 900-tallet. Dette synet vil få konsekvenser for tolkningen av Snorres antydning om allianser mellom herskeretter i Vestfold og Nord-Jylland på 700-tallet allerede før det er dokumentert at danekongene Godfred og Harald Klakk interesserte seg for Viken.

Svenske arkeologer har dessuten pekt på likheter mellom skipgravene på Borre og Gokstad og elitegraver i Mellom-Sverige, Russland og Ukraina når det gjelder utrustning og bruk av Borrestilen på rytter- og hesteutstyr (Duzcko 2004, Hedenstierna-Jonson 2006). Dette kan ses i sammenheng med Adam av Bremens fortelling om et svensk dynasti i Hedeby mellom 890 og 934 som historikeren Wolfgang Wagner på ny har trukket fram i debatten (Wagner 2002:303). Dessuten har Kaupangprosjektets undersøkelser påvist en økende handel og kontakt mellom Vestfold, Hedeby og Birka fra omkring 900. Dette åpner for muligheten for også en svensk innflytelse i Viken på begynnelsen av 900-tallet.

Slike tanker har gjort det nødvendig å ta opp til diskusjon om det arkeologiske materialet fra Viken, også utenom Kaupang, kan indikere kontakter med det svenske området i denne perioden da sagaene forteller om konflikter mellom det danske og vestnorske kongedømet om makten i Øst-Norge. Særlig gjelder dette funnene fra den rike skipgravene på Borre som ble anlagt omkring 925, på et tidspunkt etter at den vestnorske kongen Harald Hårfagre og hans sønner skal ha etablert et herredømme over Viken.

44 Peter Sawyer (Sawyer 1991, Sawyer 1993), Knut Helle (Helle 1993, Helle 1998), Birger Lindanger (Lindanger 1993), Niels Lund (Lund 1993), Arvid Lillehammer (Lillehammer 1994), Egon Wamers (Wamers 1994, Wamers 1995, Wamers 1997), Terje Gansum (Gansum 1995b, Gansum 1996, Gansum 1997), Alexandra Pesch (Pesch 1996, Pesch 1997), O. S. Tøtlandsmo (Tøtlandsmo 1996, Tøtlandsmo 1997), Torgrim Titlestad (Titlestad 1996, Titlestad 2000, Titlestad 2006, Titlestad 2008), Per Hernæs (Hernæs 1997), Arnfrid Opdal (Opdal 1998, Opdal 2005), Frode Fyllingsnes (Fyllingsnes 1999), Fischer 2005 og Urbanczyk 2008.

KAPITTEL 15



VIKEN – SVEARIKET – RUSRIKET

Viken omkring 900 sett i lys av en nytolkning av Borrefunnet

15.1 Borrestilen som østlig identitetsmarkør?

Borrestilen fikk sitt navn etter de mange stildekorerte gjenstandene fra skipsgrava på Borre. Stilen ble definert og datert første gang av Haakon Shetelig i hans stilhistoriske oversikt i verket *Osebergfunnet III* (Shetelig 1920:220-295). Seinere er Borrestilen blitt et akseptert navn på den dominerende stilen i vikingtidas midtre del, og den er ut fra ulike utgangspunkt og kriterier datert til henholdsvis 875-950 (Fuglesang 1996) eller 850-980 (Wilson 1995:110, 2001). Et studium av de mange stilornerte gjenstandene fra Birka viser at Borrestilen der ble svært populær mellom 900 og 950 (Maixner 2004:117). Nylig er stilen blitt delvis omdefinert og omdøpt til symmetrisk stil, og den er tidsmessig blitt plassert innen tidsperioden 850-950 (Klæsøe 1999:119ff). Blant stilens karakteristiske trekk finner vi gripedyret, knuter, båndfletting og masker, og dekoren forekommer på ulike typer gjenstander. Traditionelt har stilen vært sett på som et hovedsakelig skandinavisk utsmykking som delvis er utviklet og videreført fra Osebergstilen, mens nye elementer er tilført og innarbeidet både fra kontinentet og De britiske øyer.

Siden de rikt utstyrte skipsgravene fra Oseberg, Gokstad og Borre kom til å spille en så sentral rolle for forskningen omkring vikingtidas stilhistorie, festet det seg tidlig et inntrykk av at Vestfold var et kunstnerisk og håndverksmessig sentrum for den ornamentale utviklingen i denne perioden, også for Borrestilens historie. Seinere er det blitt generelt akseptert at Borrestilen ble produsert og benyttet, ikke bare i Norge og Sverige, men også på De britiske øyer, i Østersjø-området og i Rusriket østover til Russland og Ukraina. Særlig ser det ut til at handelsstedet Birka har vært et viktig produksjonssted

(Wilson 1995:92, Maixner 2004:88-95). Det samme gjelder flere sentralsteder innen rusområdet der Borrestilornerte gjenstander inngikk i det regionale stilkomplekset (Arbman 1959:110-135, Wilson 1966:93). Det har også vært hevdet at Borrestilen kan betraktes som en identitetsmarkør for den del av rusbefolkningen som ønsket å framheve en skandinavisk bakgrunn (Hedenstierna-Jonson 2006:82-83, Hedenstierna-Jonson 2006III og Hedenstierna-Jonson 2006.IV).

I boka *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe* peker Wladyslaw Duzcko på at Borregrava med sitt hesteutstyr som er prydet med beslag ornert i Borrestil, ofte er blitt framstilt som karakteristisk for høystatusgraver i Norge i midtre vikingtid. I virkeligheten forekommer liknende graver svært sjeldent i Norge, og Duzcko kjenner bare ett tilsvarende norsk funn, nemlig skipsgrava fra Gokstad. Han understreker at vi må til Mellom-Sverige og Gotland, og videre østover til Russland og Ukraina for å finne tilsvarende ornert hesteutstyr. Han argumenterer derfor for at denne kategorien av graver har tilhørt en skandinavisk elite som i første halvdel av 10. århundre, med utgangspunkt i et høystatusmiljø omkring Birka, har spilt en sentral rolle i den økonomiske og politiske utviklingen innen Rusriket (Duzcko 2004:108, 166, 188).

Duzcko setter her skipsgravene fra Borre og Gokstad inn i en sammenheng som har vært lite framtredende i norsk vikingtidsforskning. Dersom hans synspunkter virkelig kan underbygges gjennom en ny vurdering av de gjenstandene som foreligger fra disse og andre høystatusgraver i Skandinavia og Russland, vil det åpne opp for helt nye synspunkter på den økonomiske og politiske situasjonen i Viken tidlig på 900-tallet.

15.2 Borregravas viktigste gjenstandsgrupper

I sin omfattende presentasjon av skipsgrava fra Borre gjennomgikk A.W. Brøgger i 1916 de viktigste gjenstandstypene som ble funnet under Nicolaysens undersøkelse. Hans datagrunnlag var den gang begrenset, og han sammenliknet i første rekke med funnene fra Gokstadgrava, men han kunne i noen tilfeller også vise til funn av likeartete gjenstander fra Sverige og Østersjø-regionen. Hans hovedbudskap var imidlertid at skipsgravene fra Borre og Gokstad hadde et innhold som var karakteristisk for det østnorske lederskiktet i midtre del av vikingtid.

Med utgangspunkt i Brøggers funngjennomgang har vi sammenliknet Borregravas viktigste gjenstandsgrupper med det langt større funnmaaterialet som i dag er tilgjengelig fra Sverige, Russland og Ukraina (se KATALOG 1). Sammenlikningen viser at mange av gjenstandene fra Borregravene hovedsakelig kjennes fra høystatusgraver i Mellom-Sverige, Gotland og innen Rusriket. Bare et svært lite antall norske funn inneholder objekter av tilsvarende kategorier. De stilonnerte gjenstandene i Borregrava daterer den til første halvdel av 10. årh. (Müller-Wille & Larsson 2001). Myntdaterte likeartete svenske gravfunn kan antyde at den døde ble gravlagt omkring 925 (se kap. 16.10 og KATALOG 2).

Utbredelsen av slike gjenstandstyper og funnsteder bekrefter Wladyslav Duzckos hovedtese om at rytter- og remutstyret i skipsgravene fra Borre og Gokstad framstår som enestående i Norge i første halvdel av 900-tallet. I tillegg til disse skipsgravene er det bare kammergrava fra Haugen i Fredrikstad som har et rikholdig innhold av liknende østlig karakter. Kanskje kan også skipsgrava fra Tune på Rolvsøy i Fredrikstad fra omrent samme tid ha hatt en tilsvarende utrustning, men bortsett fra rester av en tregjenstand med utskjæring i Borrestil, er de øvrige viktige gravgavene tapt (Schetelig 1917a, Bonde & Christensen 1993a, Bonde 1994, Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:356-361).

Ved siden av disse spesielle høystatusgravene er det bare et lite antall norske funn som inneholder enkelte gjenstander av samme typer som i Borregrava. Det gjelder ryttergravene fra Gulli i Tønsberg, Allum i Hedrum, Fevang i Sandar, Asak i Skedsmo, Fossesholm i Øvre Eiker, Nordgården i Steinkjer og Strand i Strand i Rogaland. På lista i KATALOG 2 er dessuten nevnt en enkel våpengrav på Sundvor i Bjerkreim i Rogaland og Store Var i Stokke i Vestfold, i tillegg til en kvinnegrav fra Stokke prestegård. Disse gravene må ha tilhørt et lavere sosialt skikt enn de personene som er gravlagt på Borre, Gokstad, Tune og Haugen (Braathen 1989, Skre 1998).

I Danmark er det bare skipsgrava fra Ladby på Fyn som på begrenset måte kan sammenliknes med Borregrava, idet det her fantes et ridesett med stigbøyler av samme type som på Borre (Torvildsen 1957:56-57, fig. 39-40, Sørensen, A.C. 2001a:110-111).

Det er i Mellom-Sverige, Gotland og Russland vi finner de fleste gravene med gjenstander som kan sidestilles med de presenterte funnene fra Borre, Gokstad og Haugen. De er spesielt koncentrert til landskapet omkring Birka og andre elitegravfelt i Uppland. Også på det store gravfeltet Gniezdovo ved Dnjepr er det undersøkt flere storhauger med graver som viser store likheter med gjenstander fra skipsgravene i Vestfold. Forøvrig kommer slike funn fra blant annet Gorodische-Novgorod, Supruty og Jaroslav i Russland, samt fra Sestovitsy i Ukraina. Dette stemmer godt overens med Wladyslav Duzckos påstand om at rytterutstyret i de to skipsgravene fra Vestfold har sine nærmeste paralleller i Sverige og i Rusriket (Duzcko 2004:108, 166, 188. Se også Almgren 1963, Gräslund 1989, Sundkvist 2001:125ff).

Det er nærliggende å stille spørsmålet om hvorfor disse spesielle gravfunnene fra Viken fra tidlig 900-tall inneholder så mange østlige gjenstander. Vi vet fra utallige arkeologiske og antropologisk eksempler at gravskikk og gravutstyr har vært benyttet til å markere tilhørighet til spesielle etniske eller sosiale grupper. Dersom dette var tilfelle med gravene fra Borre, Gokstad og Haugen, må det være det nevnte østlige høvdingskillet som det har vært ønskelig å sammenlikne seg med.

Egon Wamers har i en studie av skipsgrava fra Hedeby fokusert på likhet i grav og gravutstyr med karolingisk gravskikk, samtidig som det er andre elementer som er felles med danske stormannsgraver. Han viser at Hedebygrava kan dateres til en tid som stemmer overens med dødstdidspunktet for den tidligere danske kongen Harald Klakk som seinere i livet underordnet seg, og ble døpt av, den frankiske keiser Ludwig den Fromme. Han framsetter hypotesen om at den døde har villet markere denne doble tilhørigheten gjennom begravelsen (Wamers 1994, Wamers 1995:149-159). Arnfrid Opdal har tolket den rike skipsgrava fra Storhaug på Karmøy på en liknende måte. Hun viser til likheter i gravutrustningen med frankiske elitegraver, og antar at den døde og hans etterkommere har ønsket å framstå som underordnet eller likeverdig med det frankiske lederskiktet (Opdal 1998:143ff, Opdal 2005:70ff). En liknende tolkning er framholdt av Anne N. Jørgensen når det gjelder det frankiskinspirerte innholdet i høvdingsgraver fra merovingertid på Bornholm (Jørgensen, A.N. 1997:79).

Jeg vil derfor framsette hypotesen om at vikinghøvdingene fra Borre, Gokstad og Haugen har hatt en direkte kontakt med ledere på samme nivå i Mellom-Sverige på tidlig 900-tall, og at de gjennom gravskikken har vilet markere ikke bare sin bakgrunn i Viken, men også deres østlige sosiale og politiske forbindelser. Særlig Borrefunnets gjenstandsmateriale gir grunn til å stille spørsmål om disse høvdingenes nettverk kan ha strukket seg helt til Rusriket. Det vil da være nødvendig å sammenlikne ikke bare gjenstandsmaterialet i elitegravene, men også likhetene i gravskikk.

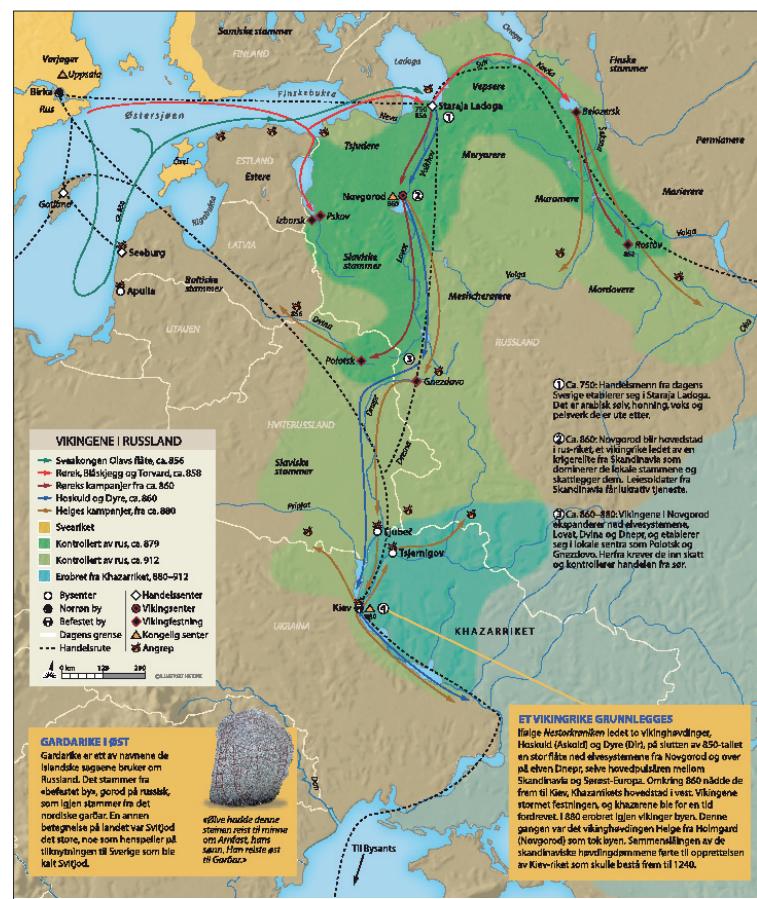
15.3 Elitens graver og gravfelt i Viken, Sveariket og Rusriket

Branngraver i storhauger

Branngravskikken synes å ha vært nesten enerådende på Borre gravfelt helt fra de eldste storhaugene og fram til vikingtid. Selv om det bare er små areal som er undersøkt i de enkelte gravhaugene, ser det ut til at den dominerende gravformen, bortsett fra i Skipshaugen, har vært at likbålets rester er blitt lagt ut som et lag på det opprinnelige markoverflaten før haugen ble bygd. Dette var tydelig i de to storhaugene 6 og 7 fra 600/700-tallet (se kap. 7.7 og kap. 8.4), og det framgår også av undersøkelsene av storhaug 4 og 9 og av fem småhauger sør i parken (se kap. 9.4-9.10).

Denne gravskikken har også vært benyttet i andre undersøkte storhauger i Øst-Norge, slik som Raknehaugen på Romerike fra ca 550 (Skre 1997), Halvdanshaugen på Ringerike (Larsen & Rolfsen 2004) og Jellhaugen i Berg i Østfold (Stylegar 2005:302). Gravskikken stemmer også godt overens med den generelle gravskikken i merovingertid og vikingtid i Viken (Løken 1974:75-78, Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1981:73-79, Forseth 1993:132, Stylegar 2007:87)

I Mellom-Sverige var branngravskikken den dominerende i folkevandringstid og yngre jernalder bortsett fra på spesielle gravfelt med båtgraver eller kammergraver, og på Birka der det fantes omtrent like mange branngraver og skjelettbegavelser (Ljungkvist 2006:37ff). Av 566 branngraver på Birka hadde ca 86 % likbålrester deponert på haubunnen (Gräslund 1980:50-53). Etter 550 ble denne gravskikken nesten enerådende i de sørsvenske storhaugene etter at den for første gang er dokumentert i Østhauge og Vesthaugen i Uppsala, datert til henholdsvis 550-600 og 575-625 (Ljungkvist 2008:274-275). Bare i nærheten av Birka er det påvist enkelte ubrente graver i storhauger fra 800- og 900-tallet. Først fra slutten av 900-tallet og tidlig 1000-tall ble dette mer vanlig i hele Mellom-Sverige (Bratt 2008:62).



Også i Russland og Ukraina var branngravskikken den vanligste i graver med skandinaviske gjenstander. I de fleste tilfellene ser det ut til at likbålet har stått utenfor gravhaugen, men det forekommer enkelte eksempler på at haugen er bygd over kremeringstedet. Dette gjelder også ruselitens graver i storhauger, deriblant de med hesteutstyr av samme karakter som i gravene på Gokstad og Borre (Duzcko 2004:112, 158-161, 193-196). Bare i noen få storhauger er det funnet ubrente kammergraver som på Plakun ved Starja Ladoga (Stalsberg 1999:443, Fig. 12). Ved Chernigov i Ukraina ble det avdekket en grav i et brent dødehus i en svært stor gravhaug som i det ytre har liknet mye på storhaugene på Borre med fotgrøft, diagonalt plasserte bruer og avgrensning med et stakittgjerde av tre (Stalsberg 1999:450).

John Ljungkvist anser at branngraver i storhauger er en ny skikk som den svenske eliten valgte etter 550, ved siden av båtgraver og kammergraver. Siden den viser seg for første gang i Uppsala Högar og i Ottarshögen ved Vendel antyder han at denne skikken ble innført av ledende ætter sentralt i Sveariket, og at den deretter ble vanlig i stormannsmiljøer i Mellom-Sverige (se også Bratt 2008:114ff). Siden branngravene i storhaug 6 og 7 på Borre bare er ubetydelig yngre enn de nevnte svenske eksemplene, er det fristende å anta at skikken er innført etter påvirkning østfra. Det gjelder også

Fig. 64
Vikingenes
reiseruter
innen Rus-
riket 856-
912.

gravskikken som er benyttet i Raknehaugen ca 550 (Skre 1997).

Skipsgråver

Den nye undersøkelsen av storhaug 1 på Borre bekreftet at gravskipet var ubrent, men mye tydet på at de(n) døde var kremert. N. Nicolaysen hevdet i sin korte beretning om utgravnningen i 1852 at de brente beinrestene var begravet i en jernkjel som var satt ned i det ubrente skipet. A.W. Brøgger forkastet denne tanken på grunn av manglende dokumentasjon og la mest vekt på likheten med de ubrente gravene i skipsgravene fra Oseberg, Gokstad og Tune (Brøgger 1916:3ff). Han hevdet derfor at det øverste sosiale skikt i Viken hadde begravet sine døde på samme måte, nemlig ubrente i skip. Denne konklusjonen var enerådende fram til Borreprosjektets utgraving i 1989.

Allerede under utgravningsens første dager ble det funnet brente bein i åkerlaget over haugplatået, og mange lå spredt utover haugbunnen og i nedgravninger i undergrunnen. Også Nicolaysen må ha lagt merke til de mange brente beinfragmentene, og dette kan ha vært bakgrunnen for hans påstand om at det har vært en kremasjonsgrav. Riktignok kunne vår utgraving vise at det hadde funnet sted en rekke aktiviteter på haugplatået i århundrene før skipsbegravelsen, og det er mulig at noen av de brente beina stammer fra eldre handlinger på stedet. Avgjørende for konklusjonen om at den døde i skipsgrava var kremert, var funnene av brente fragmenter av menneskeknekler i noen nedgravninger der det også lå en samling av jernnagler fra skipet (Myhre 2004:210ff, Myhre & Gansum 2003). Nicolaysens tolkning av gravskikken i skipsgrava er derfor sannsynligvis riktig.

En likeartet skipsgrav med brannbegravelse er undersøkt på Hovgården på Adelsö ved Birka. I den store gravhaugen Skopintull, ble det i 1917 avdekket en brannggrav som er omtrent samtidig med Borregrava, og som inneholdt et remutstyr til hest med en rekke ornerte bronsebeslag som er nesten identiske med dem fra Borre (Ryd 1936:Fig.300-305, Bratt 2008, s. 145, 278-279). På bunnen av gravhaugen lå et 5-20 cm tykt brannglag innenfor et areal på ca 12 x 6 m. Gjenstander, båtnagler og brente beinfragmenter lå spredt i brannglaget på en slik måte at skipet tydeligvis ikke var brent på stedet, men at rester fra likbålet var planert ut på haugbunnen. En del av de brente beina var samlet i et bronsekar av østlig opphav. Den osteologiske bestemmelsen viser at en mann som var eldre enn 50 år, og en kvinne på 30-50 år, var brent på samme likbål. De fleste beinfragmentene stammer fra hest (tre individer) og hund (sju individer), mens det i

tillegg fantes bein fra enkeltindivid av flere husdyr og fuglearter (Ryd 1936:105-113, Sten & Vretemark 2001:194). Hanna Rydh har påvist mange likhetstrekk mellom skipsgravene fra Borre og Skopintull, blant annet når det gjelder hesteutstyrets ornerte beslag og muligheten for at begge graver var anlagt for både mann og kvinne (se kap. 6.7).

Begravelser i skip var den øverste elitens kjennetegn i Skandinavia gjennom flere hundre år. Den eldste kjente skipsgrava er fra 700-tallet og kommer fra Storhaug på Karmøy (dendrodateret til 779), (Opdal 1998:64ff, 2005, Bonde & Stylegar 2009:162). Skipet fra Grønhaug på Karmøy er dendrodateret til 790-795, mens en ¹⁴C-datering antyder at begravelsen kan være fra vikingtid (Opdal 1998:75, Bonde & Stylegar 2009:162). Et skip fra haug 1 på Myklebust i Eid i Nordfjord er fra midten av 800-tallet, Oseberggrava er fra 830 og Hedebygrava fra ca 850. Tune- og Gokstadgravene er fra mellom 900 og 910, mens gravene fra Ladby på Fyn, Skopintull på Adelsö og Borre trolig er noen tiår yngre (Solberg 2000, Sørensen 2001, Bonde & Stylegar 2009).

Bare gravene fra Borre, Myklebust og Skopintull er kremerte. I storhaugene fra Myklebust og Skopintull var også skipene brent, mens Borregrava er unik ved at det der sannsynligvis har vært en brannggrav i et ubrent skip.

Båtgraver

Begravelse i båt er en av de øvrige gravskikkene som den svenske eliten valgte etter ca 550. Hoveddelen av de rikt utrustete båtgravene inneholder ubrente begravelser (Ljungqvist 2006:133ff).

I Øst-Norge forekommer det både ubrente og brente båtgraver, men Vestfold skiller seg ut ved det store antallet ubrente begravelser (Sjøvold 1944:64, 75ff). En oversikt fra 1970 viser at det i fylket utenom Kaupang var kjent 34 båtgraver, hvorav bare fire branngraver (Müller-Wille 1970:162ff), mens det på Kaupanggravfeltene forekom 12 branngraver blant de 46 båtgravene (Blindheim & Heyerdahl Larsen 1981:109; 1995:93; 1999:15, Stylegar 2007:92). En annen konsekvens på fem ubrente graver er funnet på Lille Gullkronen under Sem og åtte stykker på Gulli i Tønsberg (Grieg 1932, Gjerpe 2005:135, 164). Den sterke konsekvensen av ubrente båtgraver i søndre del av Vestfold, og særlig på Kaupang, stemmer godt overens med gravskikken i Mälardalen i Mellom-Sverige der skjelettgraver hovedsakelig finnes i båtgraver og kammergraver, mens branngravskikken for øvrig var nesten enerådende i yngre jernalder inntil slutten av 900-tallet (Gräslund 1980:72, Ljungqvist 2006:38ff).

Båtgraver er foreløpig ikke påvist med sikkerhet på Borre, men i enkelte av småhaugene 10-31 foreligger det klinknagler. Dette gjelder særlig haug 10 der det er funnet ca 90 nagler, noe som gjør det sannsynlig at den døde er brent i en båt. Også i prøvesjakter i storhaug 5 og 9 er det framkommet jernnagler som kan stamme fra båt, men de undersøkte arealene her er altfor små til at det kan trekkes noen sikker konklusjon om båtgravskikken på Borre.

Kammergraver

Begravelse i kammergraver er en annen gravskikk som den svenske eliten benyttet i yngre jernalder (Ljungkvist 2008:277). En mye brukt definisjon av en kammergrav er at den er bygd på stedet, og den er ikke beregnet til å bli flyttet slik som en gravkiste. Kammergravene er som regel nedgravd i bakken og er større enn kistene (Stylegar 2005:166-167). De forekommer flere steder i Skandinavia, men særlig på Birka i Mellom-Sverige, der det kjennes 111 stykker, og i området omkring Hedeby ved grensen mellom Tyskland og Danmark der 69 stykker er undersøkt (Gräslund 1980, Eischenmidt 1994). De kjennes også fra Polen, Russland og Ukraina (Ringstedt 1997:22-25, Duzcko 2004:174ff).

Det er mye som tyder på at gravskikken har sitt opphav i Birka eller ved Hedeby. Det er også framholdt at den kan ha vært innført fra det østlige Europa siden det ofte forekommer gjenstander fra Finland, Østersjø-området, Russland og Ukraina i disse gravene, men dette er lite sannsynlig siden de eldste østlige gravene er yngre enn de skandinaviske (Steuer 1987:119, Gräslund 1980:46, Callmer 1997:69-70, Ringstedt 1997:32, 41-43). Kammergravskikken i rusområdet antas derfor å være innført av skandinavere (Duzcko 2004:174-179). Kammergravene er alle steder som regel rikt utrustet og er tolket som gravene til en sosial og politisk elite av krigere og handelsfolk. Men det er også kvinnebegravelser i mange av kammergravene, særlig på Birka der ca 40 % er kvinnegraver. De er tolket som kvinner, som i kraft av sin egen posisjon, har hatt en ledende plass i samfunnet eller som ektefeller til høytstående menn (Gräslund 1980:46, 80, Stalsberg 1996, Ringstedt 1997:107-116, Ljungqvist 2006:38-42).

I Norge forekommer de fleste kammergravene i Viken. Frans-Arne Stylegar har særlig trukket fram de mange gravene i Hedrum i Vestfold, like nord for Kaupang, og han har pekt på likheten med kammergravene fra Birka og Hedeby. Det dreier seg hovedsakelig om mannsgraver med våpen og hest, men det fins også rene kvinnegraver og graver anlagt for både mann og kvinne (Stylegar 2005:168-

173). På Gulli ved Tønsberg er det nylig undersøkt to kvinnegraver og en mannsgrav i kammer (Gjerpe 2005:136).

Også på gravplassen Bikjholberget på Kaupang er det lokalisert en mulig kammergrav (Blindheim & Heyerdahl-Larsen 1995:110, Blindheim, Heyerdahl-Larsen & Ingstad 1999). De mange kammergravene i nærområdet til Kaupang stemmer godt med den sterke konsentrasjonen av slike graver omkring handelstedene Hedeby og Birka, og Stylegar foreslår at denne gravskikken har sitt opphav på disse stedene (Stylegar 2005:174, Stylegar 2007:99). Kammergrava fra Haugen i Fredrikstad er et godt eksempel på påvirkning fra Mellom-Sverige til Viken siden denne høystatusgrava også inneholder mange gjenstander som peker østover mot Sverige (Stylegar 2005:162).

På Borre er det nylig påvist flere kammergraver ved hjelp av georadar, dels under og dels mellom småhaugene 10-31 lengst sør i nasjonalparken (se kap. 9.10). Disse er enda ikke undersøkt nærmere og kan foreløpig ikke dateres, men det er grunn til å tro at flere av de påviste lokalitetene er graver av samme hovedtype som ellers i Skandinavia (Gansum 2007a:58-59). Det er rimelig å se denne gravskikken i sammenheng med handelsplassene på Kaupang, Hedeby og Birka.

Trearmete gravhauger

Den trearmete gravhaugen på Borre er en sjeldent gravform i Øst-Norge. Det framgår av en oversikt over gravformer i Oslofjord-området at det bare er registrert tilsammen fire stykker i Østfold og Vestfold (Løken 1974:174ff). I Vestfold ligger en trearmet haug på et gravfelt på Bjørke i Hedrum, mens de tre fra Østfold er påvist på de store gravfeltene Viste, Opstad og Storedal i Sarpsborg. I Norge forøvrig kjennes de trekantete gravhaugene særlig fra Rogaland, Hordaland og Trøndelag (Ellingsen 2003, Myhre 2005a, Myhre 2005b).

Denne gravhaugtypen er svært utbredt i Mellom- og Sør-Sverige, bortsett fra i Skåne. Særlig mange er kartlagt i Mälardalen-området. Det er som regel bare en eller et fåtall trearmete hauger på hvert gravfelt, og de er ofte plassert på markerte punkter i terrenget. Mange av dem ligger på store gravfelt på sentralsteder der det også kan finnes storhauger (Andren 2004:408-10, 416, Bratt 2008:122). Karakteristiske eksempler er gravfeltet på Hovgården på Adelsö ved Birka der storhaugen Skopintull med skipsgrava ligger (Ryd 1936:98-99, Pl. IV), Ingjaldshögen ved Husby i Vansö i Södermanland og Ottarshögen ved Husby i Vendel i Uppland (Bratt 2008:Fig. 36-37).

Anders Andrén har tolket de trearmete haugene som materielle symboler på asketreet Yggdrasil som i den norrøne mytologen beskrives som livets tre. Yggdrasil hadde tre røtter som strakte seg ut over hele verden, mens krona og greinene nådde himmelen. Det var et kosmisk symbol som som bandt mennesker, verden og himmelen sammen. Skjebnegudinnene Urd, Verdande og Skuld holdt til under trees røtter, og det var i Yggdrasil Odin hang seg selv for å få visdom og kunnskap om runeskriften. Treets var et symbol på selve livet, og det måtte holdes levende for å unngå verdens undergang (Steinsland 2005:100-103).

Ifølge Andrén kan haugenes tre armer symbolisere Yggdrasils tre røtter, mens en bautastein som ofte forekommer i sentrum skulle forestille trees stamme. Ut fra en slik tolkning kan de trearmete haugene ha vært viktige i en kult knyttet til liv og død. De finnes ofte på spesielle, store gravfelt i både Sverige og Norge, og de indikere derfor hvor det fantes religiøse og politiske sentra i jernalder og vikingtid. I Sverige er de fra tidsperioden 200-1050, mens de få undersøkte norske haugene er datert til tida mellom 250 og 950 (Ellingsen 2003, Andren 2004:412-415, Myhre 2005a, Myhre 2005b).

Konklusjon

Det er påvist mange likheter mellom gjenstander fra skipsbegravelsen på Borre og de som forekommer i elitegraver i Mellom-Sverige og Rusriket. Dette har skapt en interesse for å undersøke om det også er andre trekk ved denne grava, og ved gravfeltet som helhet, som kan underbygge tanken om at det har vært spesielle likheter i gravskikk mellom Vestfold og de østlige områdene.

Skipsbegravelsen i Skopintull på Hovgården på Adelsö ved Birka er den som oftest er sammenliknet med Borregravene. Utgraveren, Hanna Rydh, hevdet at den indikerer en direkte kontakt mellom Borre og Adelsö. Det er allment akseptert at Adelsö har vært sete for en øtt med betydelig makt over handelsplassen Birka, og som har hatt tilknytning til kongsetta i Gamle Uppsala (Rydh 1936, Ambrosiani 1985, Damell 1993, Carlsson 1997, Duzcko 1997, Duzcko 2000, Duzcko 2009:64ff, Hägg 2003).

Utgravningene på Borre har påvist at branngravskikken har vært dominerende fra de første storhaugene ble bygd på 600-tallet til skipsbegravelsen i begynnelsen av 900-tallet. Det ser ut til at de fleste gravene har hatt form av et trekulllag på haugbunnen der rester etter likbålet er lagt ut. Dette er en gravskikk som var den mest brukte i Vestfold i yngre jernalder, og som var framherskende også i Mellom-Sverige og i de

skandinaviske gravene i Russland og Ukraina. Dette gjelder også storhauger fra både merovingertid og det meste av vikingtid i Mellom-Sverige der skjelettgraver først blir tatt i bruk mot slutten av 900-tallet, og det gjelder de fleste storhaugene innen Rusriket. Likheten i gravskikk mellom Vestfold og Mellom-Sverige er tidligere påpekt av flere forskere (Blindheim 1992:138, Blindheim 1997:90, Blindheim et al. 1981:93-107, Blindheim et al. 1999:141-148, Forseth 1993:273-279, Forseth 2003:59).

Også selve gravfeltet på Borre har en sammensetning av gravminner som har mange paralleller i Mellom-Sverige med en blanding av storhauger og små hauger og med en eller et fåtall trearmete hauger (Bratt 2008:119-124). Foruten gravfeltet på Gamle Uppsala, gjelder det for eksempel Hovgården på Adelsö (Rydh 1936), Anundshögen i Västmanland, Ingjaldshögen, Sorunda og Södra Husby i Trosa-Vagnhärad i Södermanland og Ottarshögen ved Husby i Vendel, Uppland (Bratt 2008:Fig. 35-37, 40, 53). Ved flere av disse ligger det inntil syv storhauger hvorav tre eller flere er plassert på rekke (Bratt 2008:123). I tilknytning til flere av gravfeltene med flere storhauger er det påvist spor etter store halliknende bygninger som på Borre, for eksempel Gamle Uppsala, Fornsigtuna og Hovgården på Adelsö i Uppland, samt Husby i Glanshammar i Närke (Ljungqvist 2006:50-78).

Storhaugmiljøer som minner om Borre er kjent flere steder i Øst-Norge, og de synes alle å ha blitt etablert på 5-600-tallet. Det gjelder for eksempel Bjørntvet i Skien (Munch 1962:137), Brødremoen i Eidsberg (Brøgger 1937:150-153) og Hundorp i Fron i Gudbrandsdalen (Jacobsen & Larsen 2005). Det er derfor felles for Øst-Norge og Mellom-Sverige at den sosiale eliten i yngre jernalder markerte sine maktsentra ved å bygge en eller flere storhauger på gravfelt i nær tilknytning til deres bosteder. I Norge framstår Borregravfeltet som spesielt på grunn av sine mange storhauger og andre fellestrek med tilsvarende storhaugmiljø i Mellom-Sverige. Høvdinger fra Mälardalen på besøk på Borre ville ha kjent seg hjemme der. Særlig er det grunn til å framheve likheten mellom skipsbegravelsene på Borre og Hovgården på Adelsö.

Kammergravene som nylig er påvist ved skanning på Borre, antyder også at det har vært en østlig påvirkning i denne gravskikkene. Siden disse gravene enda ikke er undersøkt, skal vi ikke trekke for bastante slutsatser ut fra dette funnet, men det er grunn til å anta at de er av liknende karakter som de som forøvrig kjennes i Viken. De er i første rekke funnet i sørøstlige Vestfold med en koncentrasjon i Hedrum. Frans-Arne Stylegar finner en tydelig likhet med kammergravene omkring Hedeby og Birka, og han foreslår at

skikken er innført fra disse handelsstedene via Kaupang til Viken. Også båtgraver fra yngre jernalder har en særlig utbredelse i sørvestfold, og de mange undersøkte båtgravene på Kaupang antyder også en tett kontakt mellom denne handelsplassen og Birka (Stylegar 2007:99).

Både kammergraver, båtgraver og ryttergraver blir ansett å ha tilhørt den sosiale eliten gravskikk, og deres spesielle konsentrasjon til sørvestfold bør ses i sammenheng med den økende handelen som er påvist på handelsstedet Kaupang. Det samme gjelder de mange likhetene som er påpekt mellom den særegne rytterutrustningen som finnes i skipsgravene på Borre og Gokstad, og hos den sosiale eliten innen Sveariket og Rusriket.

15.4 Sveaelitens dobbelgraver for mann og kvinne

Høystatusgravene i Sverige som har et innhold av samme karakter som i Borre- og Gokstadgravene, er oftest ryttergraver der våpen og hesteutstyr dominerer. De har derfor primært vært tolket som mannsgraver, men i flere av disse elitegravene foreligger også enkelte gjenstander som indikerer at det har vært en kvinne med i grava. Det gjelder for eksempel grav 644 og 750 på Birka (Gräslund 2003:134-137).

Blant de mange gravene på Birka er det svært få som er sikre dobbelgraver. De forekommer først og fremst i kammergravene, men selv der er bare ti stykker registrert. Av det store antallet branngraver er bare fire klassifisert som dobbelgraver (Gräslund 1980:74-75). Hvor sjeldent dobbelgraver har vært i Mälardals-området framgår også av en oversikt som viser at av 428 undersøkte graver fra yngre jernalder var bare 17 anlagt for mer enn en person. En rimelig slutning er at dobbelbegravelser var forbeholdt en elitegruppe i samfunnet (Engdahl 1990:3, 17, 41).

Kvinneindikatorer gjenstander er ofte få og ikke så prangende som de som forbides med menn, og de kan derfor lett overses. Det gjelder for eksempel grava fra Antuna i Uppland der en osteologisk analyse av de brente beina måtte til for å påvise at det der dreide seg om både en manns- og kvinnegrav (Andersson 1993, Andersson 1994, Andersson 2004:304). Kjønnsbestemmelse av beinmaterialet fra en rekke elitegravene i Mellom-Sverige har vist at dobbelbegravelser særlig forekommer i gravene til denne sosiale gruppen (Sten & Vretemark 1988, Ljungqvist 2006:143, Bratt 2008:72-75, 105).

Karakteristisk er skipsgrava i Skopintull på Adelsö ved Birka som har så mange likhetstrekk

med Borregrava. De fleste gravgavene indikerer at det dreier seg om en mannsgrav, men det ble også funnet noen få perler og rester av et lite knivslirebeslag av samme karakter som det fra Borre. Utgraveren, Hanna Rydh, uttrykte derfor tvil om dette bare var en mannsgrav. Hun sammenliknet med funnforholdene i skipsgrava på Borre og stilte spørsmål ved Brøggers tolkning om at denne primært hadde vært en mannsgrav (Rydh 1936:164-165). At det i Skopintull virkelig var gravlagt både en mann og kvinne, viser den nye osteologisk analysen av det brente beinmaterialet. Sammenhengen mellom beinfragmentene tyder på at begge personene var blitt brent på samme likbål (Sten & Vretemark 2001, Bratt 2008:232).

Også en begrenset del av vikingtidsgravene i Russland og Ukraina som inneholder gjenstander av skandinavisk tilknytning, er dobbelbegravelser for mann og kvinne. Anne Stalsberg, som har laget en oversikt over skandinaviske funn i rusområdet, fant at blant 122 kvinnegraver og 97 mannsgraver var det 35 dobbelgraver (Stalsberg 1988, Stalsberg 1996:86). En av disse kommer fra storhaug nr. 41 på Gniezdovo der det blant gravgodset fantes hesteutstyr med rembeslag nesten identisk med Borregrava, mens det i storhaug nr. 16 var gravlagt en kvinne med tilsvarende utstyr (Stalsberg 2001:392-393, Duzko 2004:163-167).

Det har vært en omfattende diskusjon om bakgrunnen for dobbelbegravelserne i Rusriket, og flere har sluttet seg til Haakon Scheteligs forklaring om at det skulle dreie seg om skikken *suttee* der en kvinne fulgte ektemannen i grava (Schetelig 1910). Hypotesen er blant annet basert på den arabiske forfatteren al-Masudi sin beskrivelse av en rusbegravelse midt på 900-tallet, der en kvinne ble brent levende på ektemannens likbål (Petrukhin 2007:66). En annen tolkning tar utgangspunkt i fortellingen til araberden Ahmad ibn Fadlan som beretter om gravleggingen av en rushovding hos volgabulgarene i 921/922. Ifølge en av oversettelsene var det her en slavinne som ble drept og lagt ved siden av den døde mannen i gravskipet (Simonsen 1981:50, 56). Men betegnelsen som ibn Fadlan brukte om kvinnen, kan på arabisk også benyttes om en medhustru, slik at det også i dette tilfellet kan ha dreid seg om en fri kvinne og dermed et gravlagt ektepar (Petrukhin 2007:67).

Anne Stalsberg har påvist at mange av de begravde ruskvinnene har fått med et utstyr som vitner om at de har hatt en høy sosial posisjon, ofte likeverdig med mannen, og at de har vært frie personer som har innehatt en liknende familiestatus som tilsvarende kvinner i Skandinavia. Hun mener derfor at dobbelgravene best kan

forklaries som graver for ektepar, men hun stiller seg også åpen for tanken om at det i noen tilfeller dreier seg om bruk av suttee-skikken (Stalsberg 1996:97, Stalsberg 2001:379, se også Petrukhin 2007:68). Ingemar Jansson (Jansson 1987:750) og Wladyslaw Duzcko (Duzcko 2004:201) tar kvinnegravene og dobbelbegravelsene som indisum på at innslaget av skandinavere i bosettingsområdene har vært relativt betydelig.

15.5. Borre- og Gokstadgravene som dobbelgraver?

A.W. Brøgger diskuterte om skipsgrava på Borre var anlagt for en mann eller en kvinne. Det foreligger få gjenstander som entydig tilsier hvilket kjønn de(n) døde har hatt. Av våpen fantes det bare en øks, men A.W. Brøgger argumenterte for at haugen sannsynligvis har vært utsatt for innbrutt, og at de øvrige våpnene derved kunne ha blitt fjernet. Han la stor vekt på at det heller ikke ble funnet våpen i Gokstadgrava til tross for at skjelettrestene derfra med sikkerhet er bestemt til å tilhøre en mann. Han fant det derfor rimelig at våpnene var blitt fjernet ved innbrutt i begge hauger, og at de begge var reist for menn (Brøgger 1916:18-19).

Men han diskuterte også muligheten for at det i tillegg kan ha vært gravlagt en kvinne i Borrehaugen. Dette begrunnet han med funnet av et spinnehjul og en perle av bergkrystall. Brøgger viste til den arabiske forfatteren Ahmad ibn-Fadlans beskrivelse av hvordan en slavinne blir drept og gitt med på gravskipet til en rushøvding ved Volga i 921/922, og han foreslo som en mulighet at det også på Borre hadde fulgt «...en kvinde med i graven» (Brøgger 1916:18-19).

Men det er nå påvist at også andre gjenstander i Borrefunnet kan ha tilhørt en kvinne. Det gjelder det lille trappeformete beslaget av bronse som stammer fra en knivslire, og en liten dombjelle av bronse. Dette er utstyr som ofte finnes i vikingtidas kvinnegraver i Mellom-Sverige, Østersjøområdet og Russland, og som er antatt å ha tilhørt kvinnedrakten. Riktig nok kan liknende slirebeslag til store kniver også forekomme i mannsgraver, mens de små oftest tilskrives kvinner. En liten gullring som kan ha tilhørt et kjede av en type som kjennes fra kvinnegraver i landene omkring Østersjøen, ble i 2003 funnet i jordmasser som trolig er kastet ut fra *Skipshagen* (Gansum & Kobro 2003). Derved er muligheten for at Borrefunnet representerer en dobbelgrav for en mann og en kvinne ytterligere underbygget. Men trenger dette bety at det har vært en forskjell i sosial rang mellom dem slik Brøgger tenkte seg?

Selv om indisiene er svake, er det mulig at det også har vært gravlagt en kvinne i skipsgrava på Gokstad. Ved ettergraving i haugen i 1902 ble det funnet et spinnehjul av kleber sammen med ornerte treskjær og hesteknokler nær haugens midtparti der skipets akterdel hadde vært plassert (Sørensen, S.A. 1902:303, Gansum 2004:171). I haugen ble det ikke funnet våpen eller andre gjenstander som klart tilsier hvilket kjønn de(n) døde har hatt, men det er uten videre blitt antatt at mannsknoklene i plynningssjakta viser at det kun dreier seg om en mannsgrav, og at våpnene var blitt fjernet ved haugbrottet. Med erfaringene fra de svenske elitegravene kan vi imidlertid ikke fullstendig utelukke at en kvinnens knokler er blitt fullstendig fjernet fra haugen. Dette blir likevel en svært hypotetisk påstand, og siden spinnehjulet ble funnet i en usikker kontekst, er også andre forklaringer mulig når det gjelder Gokstadgrava

I Viken var som nevnt branngavskikken dominerende i vikingtid, og i svært mange tilfeller er det bevart så få gjenstander og brente bein at det ikke har vært mulig å kjønnsbestemme de døde. I en oversikt fra 1993 ble det bare registrert én mulig dobbelgrav i Østfold, mens det i Vestfold utenom Kaupang kun kjennes en sikker og seks usikre graver av denne kategorien (Forseth 2003:181-182). Det er usikkert hvor mange dobbelgraver som kan identifiseres på Kaupang, men de forekommer i et mindre antall på gravfeltene på Nordre Kaupang og på Nordre og Søndre Bikholberget (Blindheim, Heyerdahl-Larsen & Ingstad 1999:19, 23, Stylegar 2007).

Bortsett fra på Kaupang er dobbelbegravelser fra vikingtid sjeldent påvist i Viken. Dersom det har vært gravlagt en kvinne sammen med mannen i skipsgrava på Borre, skiller den seg derfor ut som spesiell. Det er som nevnt også en mulighet for at det har vært en kvinne gravlagt i Gokstadgrava, selv om dette er meget usikkert. Utenom Birka fins det heller ikke mange dobbelbegravelser i Mellom-Sverige, men de synes å være godt representert i gravene til den sosiale eliten, blant annet i graver som inneholder hest- og remutstyr av liknende karakter som på Borre. Når det forekommer relativt mange dobbelgraver innen Rusriket, er det nærliggende å se mange av disse som tilhørende en skandinavisk elite med utgangspunkt i Mellom-Sverige, spesielt regionen omkring Birka.

Også i Borrefunnet er det påvist at flere av gjenstandene som kan knyttes til begge kjønn har likheter med tilsvarende funn i Mellom-Sverige og Rusriket. Dette gjør det fristende å stille spørsmålet om både mannen og kvinnan materialt sett har ønsket å etterlikne en sosial elite som har hatt kontakter østover? Kanskje kan en

slik likhet antyde at det har vært ekteskapelige forbindelser mellom stormannslekter i Viken, Mellom-Sverige og i Rusriket? Dersom høvdingene ved Viken var involvert i handel og kontakter mot øst via Kaupang og Birka, kan de også ha inngått ekteskap med partnere fra en tilsvarende elite i Sverige og Russland?

15.6 De giftet seg omkring Østersjøen?

Birgit Sawyer har trukket fram de tette kontaktene som høvdinger og konger i Skandinavia hadde med herskerslekter i Polen, Ukraina og Russland på 1000- og 1100-tallet. Det ble inngått giftermål, handelsavtaler og politiske allianser som et ledd i et strategisk internasjonalt nettverk mellom øst og vest (Sawyer 2003). Kanskje kan politiske situasjoner som likner på dette ha sin bakgrunn i Viken og Mellom-Sverige allerede på tidlig 900-tall?

Sawyer peker på at Olav Tryggvason skal ha vokst opp ved hirden til først Vladimir i Novgorod fra han var ni til 18 år, i 977-986. Deretter var Olav i tre år gift med datter til kong Miesco i Polen som hadde bygd opp et rike som strakte seg fra Østersjøen og sørover mot Dnjepr og Kiev. Seinere ble han gift med Svein Tugeskjeggs søster Tyra som tidligere hadde vært gift med kong Burislav i Polen. I år 1000 dro han sørover fra Norge med en stor krigsflåte for å kreve arven etter Tyra, men ble på tilbakeveien slått ved Svolder av en hær som besto av både daner og svear. Olav Tryggvason hadde trolig en østpolitikk som inkluderte både handel og maktforhold ved Østersjøen (Andersen, P.S. 1977:105).

Olav den Hellige hadde et godt forhold til russfyrsten Jaroslav, som var Vladimirs sønn, og hersket i både Novgorod og Kiev. I 1019 inngikk han en handelsavtale med svenskongen Olav og Jaroslav for å sikre samhandel mellom de tre landene, og for å motstå danskekongen Knut den Mektiges interesser ved Østersjøen (Melnikova 2007:73-77). I 1024-26 inngikk han en handelspakt med Jaroslav for å sikre norske og russiske handelsmenns rettigheter. Pakten ble bekreftet ved at Olav Skottkonung giftet sin datter Astrid med Olav den Hellige og datteren Ingegjerd med først Jaroslav (Gunnes 1976:239, Krag 2005:189). Da kong Knut seinere angrep Olav den Hellige, flyktet han i 1028-29 til Jaroslavs hoff (Franklin & Shepard 1996:202).

Da Olav dro tilbake for å kjempe om makten i Norge i 1030 etterlot han sin sønn Magnus i Novgorod, og han vokste opp ved Jaroslavs hoff fra han var fem til ti år gammel. Magnus opprettholdt sannsynligvis kontakten med Jaroslav

også etter at han ble konge i Norge, og hans østpolitikk framgår av kampene han førte mot venderne ved Østersjøen som konge også over Danmark i 1042.

Etter slaget på Stiklestad i 1030 flyktet Olavs halvbror, Harald Hardråde, østover til Novgorod og oppholdt seg ved Jaroslavs hird til 1034, muligens samtidig med hans onkel Magnus var der. Ifølge *Heimskringla* ble han leder for Jaroslavs hird og «...han for vidt omkring i austerveg» (Sturluson 1979:481). I Bysants ble han leder av keiserens hird, og da han i 1043 returnerte til Kiev giftet han seg med Jaroslavs datter Elizabeth som han tok med til Norge. Hun ble der kalt Ellisiv. Jaroslav bygde ut Kiev etter mønster fra Bysants, og han etablerte et giftermålnettverk som omfattet både Polen, Ungarn, Frankrike, Tyskland, Danmark, Sverige og Norge (Franklin & Shepard 1996, Sturluson 1979:490). Politisk motiverte giftermål mellom skandinaviske og slaviske fyrsteætter fortsatte også i høgmiddelalderen (Krag 2005).

Spesielt interessant for forståelsen av samkvem-met mellom stormenn i Skandinavia og Russland på den tida er de mange henvisningene til rusherskernes bruk av krigere fra Skandinavia i sin hird. Der gjelder særlig Vladimir som i sin kamp mot broren Jaropolk «...flyktet over havet» for å finne hjelp, og som kom tilbake med en innleid krigervergruppe, de såkalte *varjagerne*, som hjalp han til seier. Også Jaroslavs hird besto for en stor del av varjagere som Harald Hardråde ledet i mange år (Franklin & Shepard 1996:169-202). Sagaene forteller ikke bare om norsk-slaviske kontakter på herskernivå på slutten 900-tallet og 1000-tallet, men også om norske handelsmenns aktiviteter innenfor Rusrikets interesseområder (Sturluson 1979:254).

Kanskje kan liknende økonomiske, sosiale og politiske kontakter ha vært inngått allerede omkring 900, da det kan påvises at den skandinaviske aktiviteten i øst økte i omfang. På et så tidlig tidspunkt har ikke kontaktene vært organisert mellom dynastier på et statsnivå, men mellom høvdingslekter i øst og vest som, i kortere eller lengre perioder, har oppnådd overherredømme over konkurrerende ledere (Sawyer 1991:6-9, Sawyer 2003). Det er derfor lite sannsynlig at den skandinaviske aktiviteten i Russland var styrt og organisert av et sentralisert politisk lederskap i Mellom-Sverige eller Viken allerede på tidlig 900-tall, men det er mer rimelig å anta at gjennomføringen av aktivitetene østover ble opprettholdt gjennom gjensidige kontakter, allianser og herredømmer innen eliten i forskjellige maktcentra både i øst og vest.

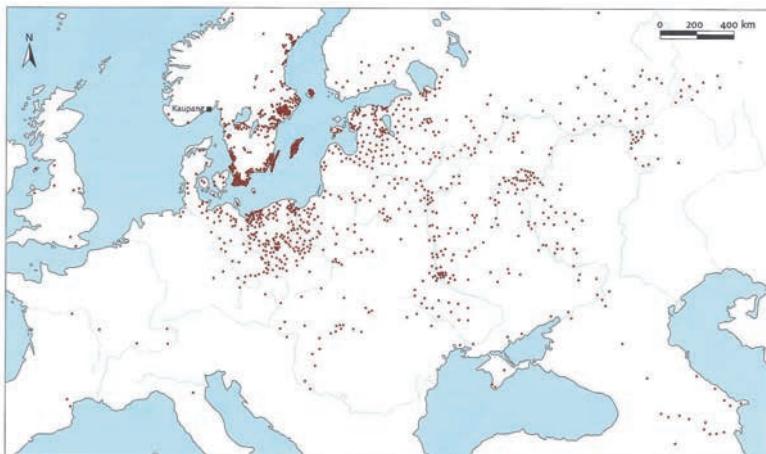


Fig. 65
Funn av islamske mynter i Austraveg og Skandinavia.

På dette nivået kan høvdingene som er gravlagt på Borre, Gokstad og Haugen ha spilt en viktig rolle innen handel og maktforhold i Viken, Østersjølandene og Russland, og det er deres aktiviteter i øst som avspeiler seg i den utrustning de fikk med i sine graver. I enkelte perioder kan disse og andre vikenhøvdingar ha samordnet seg med herskere i Mellom-Sverige, til andre tider har de kanskje handlet direkte med rushøvdingar. En dristig hypotese ville være å anta at kvinnegrava på Borre var en ektefelle med bakgrunn fra en svensk eller en rushøvdingslek som ble giftet til Viken som ledd i en allianse mellom stormenn i øst og vest.

15.7 Kaupang som kontaktledd mellom Viken, Svarriket og Rusriket

Det stort anlagte forskningsprosjektet *Kaupang i Skiringssal* i 2000-2006 frambrakte nye og revolusjonerende opplysninger om handelsplassens historie og dens økonomiske og politiske posisjon i skandinavisk vikingtid (Skre 2007, Skre 2008). Utgravninger i boplassområdet har gitt data som underbygger at Kaupang ble anlagt omkring 800 eller litt tidligere (Pilø 2007:175, Stylegar 2007:79-82).

Det er avdekket urørte boplasslag med godt bevarte hustufter og sikkert dateringsmateriale fram til ca 850, mens de yngre lagene er omrotet og ødelagt av jordarbeid i nyere tid. På grunn av løsfunn og radiologiske dateringer er det foreslått at den yngste bruken av handelsplassen varte fram til ca 950, muligens 950/980 (Pilø & Pedersen 2007:194, Skre 2007:382). Basert på boplasslagenes utbredelse, anslag over antallet bygninger og størrelsen av gravfeltene, er det beregnet at den fast bosatte befolkningen kan ha vært omkring 150 mennesker, men at folketallet til tider har vært nærmere 1000 (Stylegar 2007:86).

Dagfinn Skre antar at Kaupang ble anlagt og kontrollert av en kongemakt som tok inn skatt og toll fra handel og omsetning og produksjon

av spesielle varer (Skre 2008a:339). På bakgrunn av Ottars reisebeskrivelse foreslår han at Kaupang ble anlagt i grenseområdet mellom Viken og det danske og vestnorske kongedømmet. Kanskje skjedde dette omkring 800 under vestfoldkongene Halvdan Kvitbein og Øystein Halvdansson, men at danekongen Godfred tidlig på 800-tallet overtok kontrollen (Skre 2007a:421-429, Skre 2007b:434-437). Deretter beholdt danekongene makten over Kaupang fram til dette rikets nedgangstid på slutten av 800-tallet. Skre foreslår at vestfoldkongene da gjenvant herredømmet, kanskje under Olav Geirstadaly eller Ragnvald den Hederhøye (Skre 2007c:466-468).

De mange gjenstandene fra inntakte kulturlag og fra gravhaugene på Kaupang, vitner om handel med det karolingiske og angelsaksiske området i første del av 800-tallet med utgangspunkt i handelsplassene Ribe, Hedeby og Kaupang (Skre 2008b:352-353). På slutten av 800-tallet ble nordsjøhandelen sterkt redusert i omfang, og det danske kongedømmet ble svekket av interne makkamper og kriger med karolingerne. Dette medførte at Ribe mistet sin betydning som handelssted, mens Hedeby og Kaupang overlevde som følge av handel med Østersjø-området, særlig via Birka som bygde ut kontaktene med Rusriket, volgabulgarerne og Bysants.

På Kaupang viser endringen av handelsveiene seg først og fremst gjennom den økende mengden av islamske dirhemer i graver og boplasslag mellom 850 og 930, særlig i form av oppklippte fragmenter. Mens sølvmyntene tidligere var smeltet om og brukt som betalingsmiddel, ble Sør-Skandinavia nå innkorporert i den praksis som var vanlig på handelsstedene rundt Østersjøen, nemlig å bruke oppdelte islamske mynter under handelen (Skre 2008a:351, Skre 2008b:200ff, Kilger 2008a:245).

Etter at det islamske abbasidiske kalifatet ble etablert med sentrum i Bagdad omkring 750, og satte sin nordgrense i Aserbajdsjan ved Kaspihavet, begynte en omfattende handel med sølv nordover langs de russiske elvene til Østersjøen. Ytterligere vekst i elvehandelen utviklet seg etter 890 da det samanidiske dynastiet la sitt hovedsete til Bughara i nåværende Usbekistan der det lå rike sølvgruver.

En strøm av arabiske sølvmynter fant sin veg nordover Volga, Don og Dnjepr, og er gjenfunnet som sølvskatter i Russland og Skandinavia. De første abbasidiske myntene på Kaupang er slått på sein 700-tall og tidlig 800-tall, men siden de foreligger som fragmenter er de omsatt og brukt som sølvverdi, har de vært lenge i omløp og er sannsynligvis først kommet til Kaupang omkring 850, sannsyn-

ligvis via Birka i Mellom-Sverige (Kilger 2008a:238-246). En sterk økning av samanidiske sølvmynter forekom på Birka og handelsplassene omkring Østersjøen omkring 900, og kort tid etter skjer det samme på Kaupang.

På Kaupang ble myntene smeltet om og omsatt som sølvbarrer og benyttet i varehandelen. De ble også delt opp i fragmenter og hakksølv, og ble verdsatt i henhold til deres vekt i sølv slik det var vanlig på andre handelssteder omkring Østersjøen (Hårdh 1996, Hårdh 2008:116.118). Til dette behøvdes gode vekter, og på slutten av 800-tallet, og særlig etter 900, opptrer en ny type skålvekt med sammenleggbar armer i Skandinavia og videre østover til Dnjepr og Øvre Volga. Sammen med denne vekttypen forekommer ofte vektlodd med en kubooktaedrisk form med normerte vektenheter. Vektene og vektloddene tillater veiing med høy presisjon og er tilpasset et vektsystem som kjennes fra Orienten. Det er sannsynligvis innført samtidig med den økende strømmen av samanidiske dirrhemer østfra tidlig på 900-tallet (Steuer 1984:462ff, Jansson 1989:572, Sperber 1996:105:111).

Et stort antall slike vekter og kubooktaedriske vektlodd kjennes fra Sør-Finland og Mellom-Sverige omkring Birka, men også på Østersjøøyene og ved Hedeby. I Norge kjennes de særlig fra Viken, og en koncentrasjon på Kaupang forsterkes ved at hele 10-11 kubooktaedriske vektlodd kommer herfra (Steuer 1984:526, Pedersen, U. 2000:App. 2, 2008:136). Det er av stor interesse for vurderingen av omfanget av handelskontakten mellom Viken og Østersjø-området at den rikt utrustete kammergrava fra Haugen i Fredrikstad også inneholder remutstyr til hest, stangbissel og tekstilfragmenter av silke sammen med en skålvekt og kubooktaedriske vektlodd (Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:358-361).

Det mest tallrike gjenstandsmateriale av østlig opphav i Norge er perler av bergkystall og karneol. Mange av perlene er slipt i kompliserte former, og det er antatt at de er laget innefor det muslimske kalifatet ved Kaspihavet og er handlet nordover til Skandinavia via de store russiske elvene, den samme veien som sølvet fulgte (Jansson 1989:584-589). Slike perler er sjeldne i tidlig vikingtid, mens flertallet forekommer på handelsplassene ved Østersjøen og på Kaupang fra omkring 900 (Heyerdahl-Larsen 1979, Heyerdahl-Larsen 1999:65-66, Resi 1987).

Tekstilrester av silke er produkter som vitner om handel på det høyeste sosiale nivå mellom Skandinavia og Øst-Europa. På Birka forekommer det tekstiler i ca 180 kvinnegraver og 128 mannsgraver, og svært mange av disse har opprinnelig tilhørt drakter som er inspirert fra Rusriket. De viser at det har vært tett kontakt med det høgste sosiale skiktet i Kiev, og det er

foreslått at de finste draktene i Birkagravene har tilhørt høvdingar som ledet an i handelen med Rusriket (Hägg 1983:211-216).

Mange av mannsdraktene som kjennes fra Birka og Mellom-Sverige har opptatt elementer fra ruskrigere fra Kievområdet, og C. Hedenstierna-Jonsson tenker seg at disse gravene er anlagt for menn på det samme sosiale nivået som krigere vi kjener fra Gniesdovogravfeltet. Borrestilen inngikk ofte som en del av dekoroen på hesteutstyret til denne krigergruppen, og de var utstyrt med spesielle belter med beslag av samme typer som vi kjener fra mange av Birkagravene og fra gravene på Gokstad og Borre (Hedenstierna-Jonson 2006 V:65-69).

I Viken kjennes vi silketekstiler fra gravene på Gokstad og Haugen i Fredrikstad, og de vitner,

Fig. 66
Kart over vikingtidens sentra i Øst-Norge, Sverige og Danmark. Gokstad, Oseberg og Borre ligger nord for Kaupang og vest for Tune, jf. fig. 13.



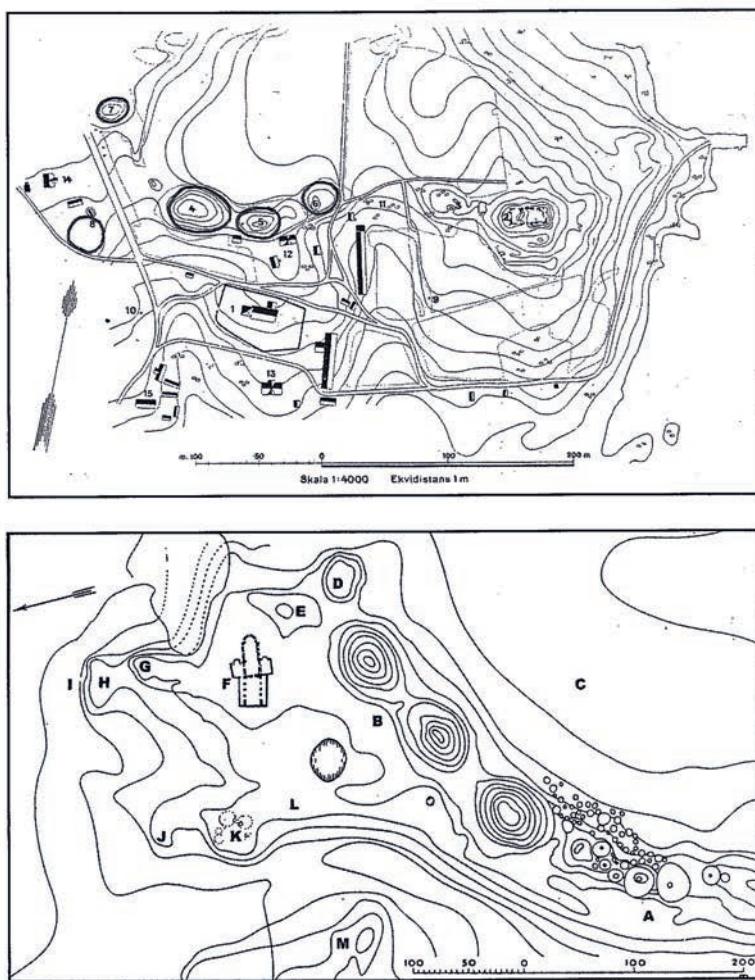


Fig. 67
Kart over gravfeltene i Gamle Uppsala og Hovgården på Adelsö i Mälaren.

sammen med det øvrige funnmaterialet, om at de høvdingene som er gravlagt her tilhørte det samme sosiale sjiktet som vi kjenner fra Mellom-Sverige. Sammen med den døde i skipsgrava på Borre representerer de det ledersjiktet i Viken som etablerte den sterke økningen i handel og vareutveksling med Østersjø-området og Rusriket omkring 900 med basis i handelsplassen på Kaupang.

15.8 Viken – Sveariket belyst ved skriftlige kilder

På 800-tallet og tidlig 900-tall ble handelen med det bysantinske riket og kalifatet, med volgabulgarer og kazarer som mellommenn, stadig viktigere. Den sosiale og politiske utviklingen førte til at rushøvdingene fikk større kontroll over handelen. Det arkeologiske materialet i en rekke høystatusgraver tyder på at det blant disse fantes ledere av skandinavisk opphav (Duzcko 2004). Det viser også at skandinavere har hatt tilhold i de mange nye bosettingene som ble etablert langs de store elvene som utgjorde de viktigste handelsveiene.

Arabiske, persiske og bysantinske skriftlige kilder forteller om plyndringer og krigstog som russkrigere foretok ved Svartehavet og Kaspihavet. De mange gjenstandene av østlig opphav som ligger i graver, boplasser og depoter i Sverige og Norge, er sannsynligvis kommet dit som følge av både handel, plyndring og maktutøvelse, og utviklingen i Russland og Ukraina kan derfor sammenliknes med den ekspansjonen vestover som vikingtidas skandinaviske høvdinger og handelsfolk deltok i (Jansson 1997).

Det er først og fremst likhetene mellom de rikt utstyrtede manns- og kvinnegravene i Sverige og Rusriket som fikk Wladislaw Duzcko til å trekke den konklusjon at en del av denne østlige virksomheten ble utbygd og organisert av den politiske eliten i Mellom-Sverige med tilknytning til handelsstedet Birka og maktsenteret ved Uppsala (Duzcko 2004:34, 108, 166, 188, 216). Han antydet til og med at enkelte av de store krigsekspedisjonene som arabiske og bysantinske kilder tillegger russkrigere, kan ha utgått fra dette området (Duzcko 2004:118). Ifølge Duzcko kan de rike krigergravene med hestestyr med ornamenter i Borrestil i Skandinavia og i Rusriket representere de høvdingene som ledet an i den økonomiske og politiske aktiviteten i austerveg .

På bakgrunn av skriftlige kilder er det allment akseptert at Viken var underordnet danekongene i to perioder: Først fra slutten av 700-tallet til midten av 800-tallet, deretter under kongene Harald Blåtann og Svein Tjudeskjegg fra omkring 960 til tidlig middelalder. I den danske nedgangsperioden mellom 850 og 950 kan imidlertid lokale vikenhøvdinger tidvis ha framstått som selvstendige herskere, eller tidvis ha vært underlagt det vestnorske kongedømmet under Harald Hårfagre og hans sonner Eirik Blodøks, Bjørn Farmann og Håkon den gode. Det er i denne mellomperioden at skipsgravene på Borre, Gokstad og Tune og kammergraven på Haugen anlegges, kort tid etter 900. Det er mulig at de representerer lokale herskere som helt eller delvis har tatt makten i Viken, samtidig som de har måttet forholde seg til både danske og vestnorske maktsentra.

Imidlertid kan det arkeologiske materialet tyde på at disse stormennene gjennom sin gravutrustning har signaliserte sterkt kontakt med høvdingslekter i Mellom-Sverige og Rusriket. Ovenfor er det flere ganger henvist til den store likheten mellom gravgodset fra Gokstad, Haugen og Borre og graver på Birka og Skopintull på Adelsö. Allerede i 1936 foreslo Hanna Rydh at gravfunnene fra Borre og Skopintull indikerer en direkte kontakt mellom stormenn ved disse to maktsentrene, kanskje som ledd i en ekteskapsallianse mellom kongsslekter i Vestfold og Uppland. Ovenfor er denne hypotesen for-

søkt underbygd gjennom et større arkeologisk materiale, og det er foreslått at vikenhøvdingene ikke bare ønsket å spille en rolle i den østlige handelen via Mellom-Sverige til Rusriket, men at de som kongene på 1000-tallet også var opptatt av å etablere politiske allianser med eliten omkring Østersjøen, først og fremst som en motvekt mot det danske riket, til tider kanskje også mot vestnorske kongers overherredømme.

Kan en slik hypotese underbygges gjennom et skriftlig kildemateriale?

Fra Gamle Uppsala til Viken via Opplandene

Sagatekster, skaldekvad og arkeologisk kildemateriale peker ut Mälardalen som et politisk sentralområde i jernalder og tidlig mellomalder. *Ynglingatal* og *Ynglingsaga* omtaler Gamle Uppsala som sete for konger av ynglingeætt gjennom ca 20 generasjoner, fram til kong Ingjald Illråde, som er beregnet til å ha levd midt på 600-tallet. Hans sønn, Olav Tretelgja, skal da ha blitt forvist til Värmland og grensetraktene mot Hedmark, mens Olavs sønn Halvdan Kvitbein gjennom inngifte etablerte seg som opplandskonge på 700-tallet og ble ifølge sagaen, stamfar til den 'norske greina' av Ynglingeætta med sete i Vestfold (Myhre 1992b:36, 269, Skre 2007b:380, 435). Snorre benyttet således *Ynglingatal* til å underbygge en slektsmessig kontakt mellom Sverikeret og Viken via Opplandene.

De siste tiårene har det foregått en diskusjon omkring dateringen av *Ynglingatal*. Lenge var det akseptert at kvadet, som tillegges skalden Tjodolf fra Kvine, er fra tida omkring 900. Denne tidfestingen ble utfordret av historikeren Claus Krag som argumenterte for at kvadet var laget til en islandsk saga i tidlig mellomalder, før det ble skrevet ned av Snorre Sturluson på 1200-tallet (Krag 1995), og siden har diskusjonen om kvadets alder pågått.

Et synspunkt som har vunnet mange tilhengere er at kvadet har kommet til gjennom en lang tidsperiode og er forandret underveis, men at dets opprinnelige versjon er fra ca 900 (Norr 1998:97-101). Skre har nylig sluttet seg til denne tanken, men argumenterer for at bare de siste seks generasjonene av ætta som kvadet omtaler, har hersket i Vestfold. Han avviser derved *Ynglingatal* sin kobling av vestfoldætta til den svenske Ynglingeætta, men ser dette som et tillegg som skalden Tjodolf flettet inn omkring 900 for å gi vestfoldkongene, ved det yngste ættleddet Harald den Hederhøye, en ærerik fortid (Skre 2007).

Dersom det er riktig at den siste versjonen av *Ynglingatal* ble framført omkring 900, vil det være samtidig med levetida til høvdingene på

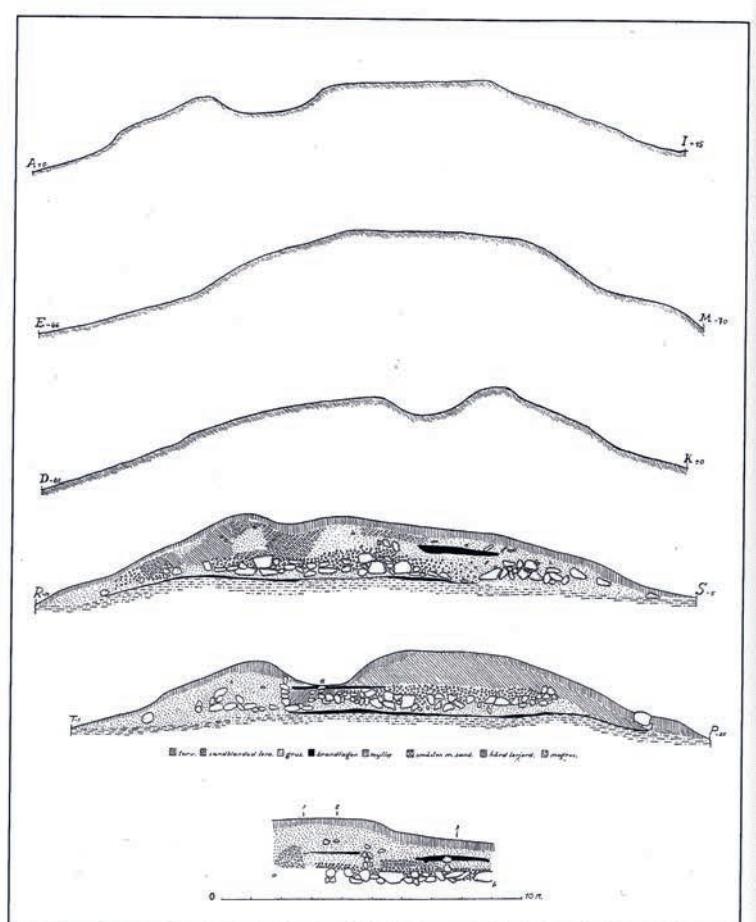
Gokstad, Borre og Haugen som har et gravgods som vitner om kontakt med Mellom-Sverige. Det er derfor fristende å se disse arkeologiske funnene i sammenheng med *Ynglingatal* som framhever et slektskap mellom vestfoldætta og uppsalakongene.

Fra Uppsala/Birka til Viken via Götaland?

Fra vikingtid kjennes det skriftlige kilder som framhever Gamle Uppsala og Birka som makt-sentra. Først og fremst gjelder det erkebisop Rimberts beskrivelse av Ansgars reiser til svearne i 829 og 854 (*Vita Ansgarii* fra 865-888) og Adam av Bremens *Beretning om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden* fra 1075 eller 1076 (1993). I disse arbeidene blir både Uppsala og Birka framhevd som sete for svenske konger. Dessuten omtaler *Flatøyboka* (ca 1390) og de islandske middelaldersagaene *Hervarar saga og Heidreks konung* (1200-tallet) samt *Hauksbok* (ca 1325) dette sentralområdet.

Ved Ansgars første reise til Sverige i 829 møtte han en konge ved navn Bjørn i Birka, samtidig som en tidligere kong Anund omtales. Før disse skulle en kong Eirik ha hersket over svearne. Under Ansgars andre reise i 854 het sveakongen Olof. Disse opplysningene er holdt opp mot en kongeliste som er publisert som et tillegg til *Hervararsagaen*, og som blant annet omtaler

Fig. 68
Snitt gjennom
storhaugen
Skopintull på
Adelsö i
Mälaren.



flere generasjoner konger der navnene Eirik, Anund, Bjørn og Olof inngår. Ansgars kong Bjørn er identifisert som sagaens Bjørn med tilnavnet *at haugi*, og siden det i *Vita* nevnes at han hersket i Birka, er det antatt at hans hovedsete var den nærliggende kongsgården Hovgården på Adelsö der vi finner det store gravfeltet med fire storhauger, blant annet den utgravde Skopintull med skipsbegravelsen fra tidlig 900-tall (Rydh 1936). Anund har i sagaen tilnavnet *upsale* som sannsynligvis betyr at Gamle Uppsala var hans hovedsete. Siden *Hervararsaga* nevner at Bjørn ved Haugen og Anund i Uppsala var brødre, har flere forskere framsatt hypotesen om at Sveariet på 800-tallet var delt mellom to nærliggende kongsslekter, den ene med sete på Adelsö-Birka, den andre i Gamle Uppsala (Nerman 1918:68-70, Duzcko 2009:66-67).

Rytterutstyret fra skipsgrava på Borre har som nevnt sine nærmeste paralleller i graver i Mellom-Sverige, i første rekke fra Uppland mellom Uppsala og Birka. Den nærmeste likheten er påvist i funnene fra Skopintull fra tidlig 900-tall på kongsgården Adelsö ved Birka. Det var denne likheten som fikk utgraveren Hanna Rydh til å fundere over en mulig allianse mellom Ynglingeætta i Vestfold og en kongsætt med sete på Adelsö-Birka. Dersom denne hypotesen følges, kan det ha vært etterkommerne etter Bjørn *at haugi* og Olof Bjørnsson på Adelsö som stormannsslekta på Borre har hatt kontakt med. Men det knytter seg stor usikkerhet til de svenske kongerekken på 800-tallet og tidlig 900-tall, så det blir spekulativt å knytte de to skipsgravene direkte til navngitte personer. Usikkerheten blir forsterket ved at Adam av Bremen, under omtalen av erkebisop Unni sin reise til Birka i 936, nevner at på den tiden hersket en kong Ring og hans sonner Eirik og Emund i Sveariet (Adam av Bremen 1993:62-64, Nerman 1918:73-74).

En rekke skriftlige kilder fra middelalderen omtaler konflikter mellom Harald Hårfagre og sveakongen Eirik om grenseområdene mellom Götaland, Värmland, Ranrike og Vingulmark (Koht 1921c:16, Koht 1955:50-52 og Schreiner 1927-29:365). Blant annet nevnes det i Harald Hårfagres saga at Eirik Emundsson hadde lagt under seg Värmland og skogsbygdene sørover til Västergötland og kystbygdene fra Götaelv til Svinesund: «...alt dette reknet sveakongen for sitt rike og tok skatter av det». Eirik skal, ifølge sagaen, ha uttalt at han ikke ville gi seg før han hadde fått et like stort rike i Viken som Sigurd Ring eller Ragnar Lodbrok, sønnen hans, hadde hatt før: «Det var Romerike og Vestfold helt vest til Grenmar, og likeså Vingulmark og alt sónnafor der. I alle disse fylkene hadde folk gått over til å lystre sveakongen» (Sturluson 1979:63).

Som et svar på dette skal Harald Hårfagre ha tatt tilbake alt land «...nord for Elv og vest for Vänern og dessuten hele Värmland». Han gikk seirende ut av et stort slag mot en hær fra Götaland, og han satte deretter sin morbror (eller farbror) Guttorm som hærleder i Viken og grenseområdet mot øst. Snorre gjengir et vers av skaldekvadet *Glymdråpa* der Torbjørn Hornklove skildrer dette slaget, og der han kaller Harald for *andskoti Gautae*, göters skytende uvenn (Sturluson 1979:65). I følge Harald Hårfagres saga skulle det avgjørende slaget mot götene ha skjedd kort tid før slaget i Hafsfjord, mens *Fagerskinna*, som bare gjengir noen få strofer av *Glymdråpa*, knytter det direkte til selve Hafsfjordslaget (Fidjestøl 1993:20, Krag 1995:94).

Konfliktene mellom kongene Eirik og Harald skildres også på andre måter i de islandske sagaene. I *Tatten om Hauk Håbrok*, der det handler om kjøp av en flott kappe i Novgorod, og i historien om sendeferden til Bjarmeland for å handle skinn (*Flatøyboka*), og i sagaen om Harald Hårfagres skalder (*Hauksbok*) (Titlestad 2007a: 83-106).

Historikeren Joan Turville-Petre har argumentert for at Snorre kan ha hatt en genuin historisk tradisjon å bygge på når han beskrev Eiriks territorielle krav på Viken (Turville-Petre 1981:23). Det samme hevdet Halvdan Koht og Johan Schreiner (se også Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:424). Dersom vi godtar en slik konklusjon, kan denne historien indikere at svearne på 870/880-tallet ønsket å utvide sin makt vestover. Det er i tilfelle en nærliggende tanke at de ville utnytte den danske nedgangsperioden etter 850 til å ta herredømme over Viken, og kanskje innsette svenskvennlige høvdinger som underkonger her. Det vil i tilfelle bety at Viken mot slutten av 800-tallet ikke bare var utsatt for politisk press fra Danmark og Harald Hårfagres vestnorske riket, men også fra svearne i øst.

De kortfattete skriftlige kildene tyder på at kong Eirik Anundsson har hatt sitt hovedsete i Uppsala, mens sveakongene etter ca 970 knyttes til handelsplassen Sigtuna. Flere av kongene på 900- og 1000-tallet nevnes i sammenheng med Götaland på en slik måte at det kan bety at de opprinnelig kommer derfra. Peter Sawyer tar disse opplysningene som indikasjon på at ulike kongsslekter i Svealand, og Østre og Vestre Götaland har etablert allianser som var knyttet sammen blant annet gjennom giftermål (Sawyer 1991:44-63, se også Gahrn 1988:131-150 og Bratt 2008:169-175). Uppsala har trolig hatt en ledende posisjon i dette nettverket på grunn av stedets renommé som samlende kultsted. Sawyer framsetter hypotesen om at sveakongene for-

søkte å vinne overherredømme over eliten i Götaland under danenes nedgangstid mellom 850 og 950, men under Harald Blåtann og Sven Tjugeskjegg fikk danene igjen politisk innflytelse i Vestre Götaland. På lengre sikt skulle slike konflikter føre fram til en forening av svear og göter i ett kongerike (Sawyer 1991:61-63. Se også Harrison 2009:33ff, 72, 119).

Kanskje kan en slik hypotese også gjelde forholdene i Viken? Sveakongen Eirik Anundsson kan via Götaland ha forsøkt på å underlegge seg deler av Viken etter at danene mistet makten her, men han ble hurtig nedkjempet av Harald Hårfagre og hans sønner og andre underordnede høvdingar. Dersom det er riktig at Eirik døde ca 882, kan hans etterfølgere ha fortsatt hans politikk med sikte på å oppnå makt over Viken i tida framover mot 900 og de etterfølgende tiårene da høvdingene fra Gokstad, Borre, Tune og Haugen levde. Alliansebygging og politiske giftermål mellom stormannsætter har trolig også inngått i denne maktkampen. *Tåtten om Hauk Håbrok* i Flatøyboka kan kanskje belyse hvordan denne politikken fungerte:

«Bjørn på Haug var konge i Svitjod da Harald tok kongedømme i Norge. Etter det var Ånund konge i Svitjod i førti vintrer eller lenger. Eirik, sonnen hans, fikk Ingjerd, datter av Harald Hårfagre. Svarne blotet til henne og flyttet henne til en øy, men hennes bror Halvdan Svarte hentet henne bort med seg. Etter dette var det lenge ugreie mellom kong Harald og Eirik Sviakonge».

Dette er selvsagt ikke en riktig gjengivelse av en historisk situasjon, men det kan være en god beskrivelse av liknende hendelser i forholdet mellom herskere i Viken og Svearike. Kanskje er det et slikt forsøk på alliansebygging og politisk ekteskap som kan forklare det østlige preget på gravutstyret og de mulige sporene etter en kvinne i skipsgrava på Borre tidlig på 900-tallet?

Fra Birka til Viken via Hedeby

Adam av Bremen skrev i sin beretning om Hamburg stift omkring 1075 at kong Svein Estridsson fortalte han om en kong Helge som styrte Danmark etter et stort slag mellom danene og den østfrisiske kong Arnulf. Deretter ble makten overtatt av et svensk herskerdynasti: «*Olof fulgte etter han; han kom fra Sverige og tok det danske riket med våpenmakt. Han hadde mange sønner, og etter farens død overtok Gnupa og Gurd kongemakten*» (Første bok, avsnitt 48). Fra andre kilder vet vi at det omtalte slaget sto ved Leuven/Löven i Flandern i 891 da kong Arnulf av Kärnten slo danene, og deres konger Sigfred og Godfred ble drept (*Annales Fuldense* 891, Sawyer 1988:217ff, Wagner 2002:301ff.).

Adam av Bremen forteller videre at «...etter svenskenes høvding Olof, som hersket i Danmark med sine sønner, ble Sigtrygg innsatt i hans sted. Da han hadde styrt en kort tid, kom Hardeknu...og tok kongemakten fra han» (Første bok, avsnitt 52). Widukind von Corvey omtaler i verket *Res Saxonum Gestae* fra 970 at danekonungen Gnupa ble slått av keiser Heinrich I i et stort slag i 934 og deretter kristnet. Det betyr at Sigtrygg må ha mistet makten kort tid etter dette tidspunktet, kanskje omkring 936 da kong Gorm den gamle for første gang omtales som dansk konge (Sawyer 1988:219, Skovgaard-Petersen 2003:174). Ut fra disse kildene kan det svenska dynastiet under Olof, Gnupa, Gurd og Sigtrygg ha hersket sør i Danmark i perioden 891-936.

Danske historikere har antatt at disse kongene hadde sitt maktsentrums i Hedeby siden det her er funnet to runesteiner der Gnupa og hans sønn Sigtrygg omtales (Hilberg 2009:83ff). Det pågår imidlertid en diskusjon om Olof og hans sønner heller var av svensk opphav. Adam av Bremen omtalte Olof som *Sveonum princeps*. Enkelte forskere tar dette som indusum på at han virkelig kom fra Sverige, ved å vise til at Olof er et svensk kongenavn som ellers ikke forekommer i den danske kongerekka (Andersen, H.H. 1986:12-14, Andersen, H.H. 1987:160-165), og ved påpekning av at runene har svensk påvirkning (Stoklund 1999). Tolkningen er også begrunnet gjennom forekomsten av danske stedsnavn med svensk bakgrunn i nærområdet til Hedeby (Elqvist 1966), og ved å vise til at gravskikken med kammergraver ved Hedeby kan være påvirket fra Birka og Mälardalen (Eisenschmidt 1994:75ff). Wolfgang Wagner argumenterer ut fra ulike kilder for at det danske overherredømme over Hedeby og grensestrøkene, mellom Jylland og nåværende Tyskland, var sterkt svekket etter en rekke katastrofale nederlag til frankerne og friserne og at dette åpnet for den svenska maktovertakelsen (Wagner 2002:302-303, note 42-43).

Men det er også framkommet argumenter mot et svensk herskerdynasti ved Hedeby (se Duzcko 2000:25). En tolkning som særlig danske forskere har framholdt er at Adam av Bremens historie om Olof og hans sønner dreier seg om en dansk tronpredendent som var vendt hjem fra utlendighet i Sverige (Sawyer 1988:218, 2007:137, Lund 1997:158, Jensen, J. 2004:284-285). Wladyslaw Duzcko bygger videre på dette argumentet ved å foreslå at Olof var et medlem av en dansk kongeslekt som enten hadde flyktet til Sverige eller var inngiftet i det svenska aristokratiet i forbindelse med en allianse mellom de to herskerslektene (Duzcko 2009:66).

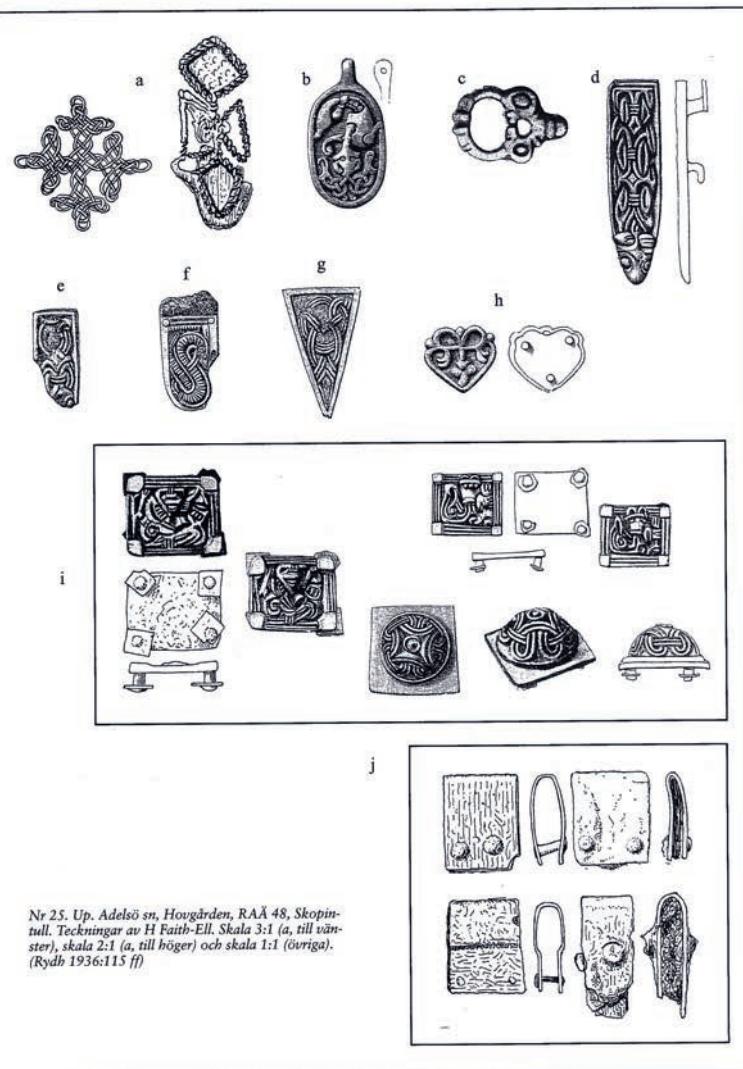


Fig.69
Funn fra skipsgrava i Skopintull på Adelsö i Mälaren.

Det arkeologiske materiale fra Hedeby og Birka vitner om forbindelse mellom de to handelsstedene i vikingtid allerede på 800-tallet. I Hedeby er det funnet mange indikasjoner på at handelen med Østersjø-området ble særlig sterk på 900-tallet (Hilberg 2009:100). I Birka er det påvist omfattende kontakter med det vestslaviske området fram til ca 860, deretter ble handel med rusområdet intensivert samtidig som sporene etter skandinavisk bosetning blir mange (Ambrosiani & Bäck 2007:180). På bakgrunn av den sterke svenske ekspansjonen omkring Østersjøen og videre østover fra omkring 900 er det ikke urimelig å tenke seg at eliten i Uppsala og Birka ønsket å ta kontroll også over handelen med Hedeby, enten gjennom militærmakt eller gjennom alliansebygging og giftermål, slik det ovenfor er diskutert når det gjelder forholdet til eliten i Götaland. Et eventuelt svensk dynasti i Hedeby kan forstås i en slik sammenheng. Med Hedeby som utgangspunkt kan svearne også ha fått sterke innflytelse over den økende østhandelen som er påvist på Kaupang etter 900 og ha

påvirket den politiske eliten i Viken slik det framgår av høvdingegravene på Borre, Gokstad og Haugen.

Husebyorganisasjonen som indikasjon på kontakt mellom Sveariket og Viken?

Asgaut Steinnes har i boka *Huseyar* presentert en oversikt over gårder i Norden med navnet Huseby (Husby, Husabø o.l.) som forekommer i ca 130 tilfeller med en sterk koncentrasjon til Mellom-Sverige og Viken (Steinnes 1955, Westerdahl & Stylegar 2004:Fig. 1). I middelalderen har slike gårder hatt spesielle administrative funksjoner underlagt kongen, kanskje har de vært kongsgårder som har utgjort sentrale punkter i et veitslesystem. De kan ha inngått i kongens økonomiske og politiske kontroll av landet, og Steinnes argumenterte for at de representerte en sterk politisk organisasjon allerede i vikingtid. På grunn av den sterke koncentrasjonen til Mälardalen mente Steinnes at organisasjonen hadde sitt opphav her, knyttet til den svenske kongsætta. Herfra skulle navneskikken og organisasjonen sprede seg vestover til Viken via Närke og Vestre Götaland til Vingulmork øst for Oslofjorden.

Den historiske bakgrunnen for denne utviklingen mente Steinnes kunne ha vært som følger:

«Ein hovding av kongsætta i Uppsala har med landevinnigar eller på annan måte, t.d. med giftarmål, fått herredømme i Vingulmork og organisert både styringa og gudsdyrkjøna der etter upplandsk mønster. Samanhengen med kongsætta i Uppsala har ført til politisk tilknyting, t.d. med ein skipnad som har gjort kongane i Vingulmork til underkongar under Uppsala-kongane.» (Steinnes 1955:145)

Dette var en dristig hypotese som seinere har vært mye diskutert. I dag er det stor uenighet om Huseby-gårdene virkelig har inngått i en politisk organisasjon så tidlig som i vikingtid og om hvordan den eventuelt kan ha blitt spredt i Skandinavia (Andersen, P.S. 1977:62-65). Innen nyere forskning i Sverige er det en tendens til å konkludere med at navnet Huseby kan ha oppstått til ulike tidspunkter. En hypotese tilslirer at mange av Huseby-navnene er fra sein vikingtid eller tidlig middelalder da de ble knyttet til et eldre skikt av sentralgårder fra jernalderen (Hyenstrand 1974:118, Brink 1999, Bratt 2008:176-178). Andre har lagt vekt på at mange gårder med Huseby-navn ligger i utkanten av sentralbygdene, noe som kan tyde på at disse navnene er fra høgmiddelalderen (Ambrosiani 1964:215, Petterson 2000:60-63, Lindkvist 2003:232).

Anders Andrén har gjennomført en studie av utbredelsen av Huseby-navnet i Danmark, og

han kom fram til en hypotese om at de hadde sammenheng med den tidlige inndelingen av Jylland i syssler og kongens krongods. Siden disse gårdene ikke nevnes som administrative sentra i de eldste skriftlige kildene, kan dette, i henhold til Andrén, tyde på at navnene er eldre enn middelalderen, kanskje fra 900-tallet (Andrén 1983:50ff, Petterson 2000:55). C. Westerdahl og F.-A. Stylegar har kommet fram til en liknende konklusjon, og foreslår at Husebyorganisasjonen kan ha oppstått ved kongssetet i Jelling under Harald Blåtanns levetid. Derfra skal den ha blitt innført i Viken og Mellom-Sverige, det vil si i motsatt retning av Steinnes sitt forslag (Westerdahl & Stylegar 2004:114-127).

Steinnes hevdet at Husebyorganisasjonen nådde Viken fra Mälardalen via Vestre Götaland i første halvdel av 800-tallet, men dette synes i dag å være kronologisk umulig. Han framsatte imidlertid en spennende hypotese om at denne organisasjonen ble innført på Jylland en kort tid etter 900 mens det svenske dynastiet skulle ha overtatt makten over Hedeby og Sør-Jylland (Steinnes 1955:121-124). Seinere har Eric Elgqvist sluttet seg til den samme forklaringen på innføringen av de danske husebyene (Elgqvist 1966:kap. 6). Tidmessig sett ville dette sammenfalle med framveksten av maktcenteret i Jelling under Gorm den Gamle og seinere Harald Blåtann, og dermed kunne ses i sammenheng med den nevnte hypotesen til Anders Andrén og Westerdahl & Stylegar. Dette forutsetter imidlertid at Husebyorganisasjonen virkelig hadde sitt opphav hos den politiske eliten i Birka-Uppsala.

Ovenfor er det diskutert om den svenske påvirkningen som viser seg i gravfunnene fra Borre, Gokstad og Haugen kan skyldes dynastiske kontakter gjennom krig eller alliansebygging mellom kongsslekter i Mälardalen og Viken, enten via Götaland eller som følge av handel over Østersjøen mellom Kaupang, Hedeby og Birka. Dette kan ha skjedd i den danske nedgangsperioden mellom 850 og 950 som en motvekt mot dansk overherredømme i Skandinavia og ved Østersjøen. Kan det tenkes at Husebyorganisasjonen ble innført i Viken som et ledd i samme kontaktnettverk tidlig på 900-tallet, omtrent samtidig med etableringen av maktcenteret på Jylland? Dette er en hypotese som i lys av nyere svensk forskning må betraktes som usikker, men på bakgrunn av diskusjonen ovenfor kan det være grunn til å vurdere Steinnes sine tanker fra 1955 på nytt.

15.9 Oppsummering

Charlotte Hedenstierna-Jonson har nylig utgitt en avhandling om krigerkulturen i Birka og Mellom-Sverige i vikingtid, og sammenliknet

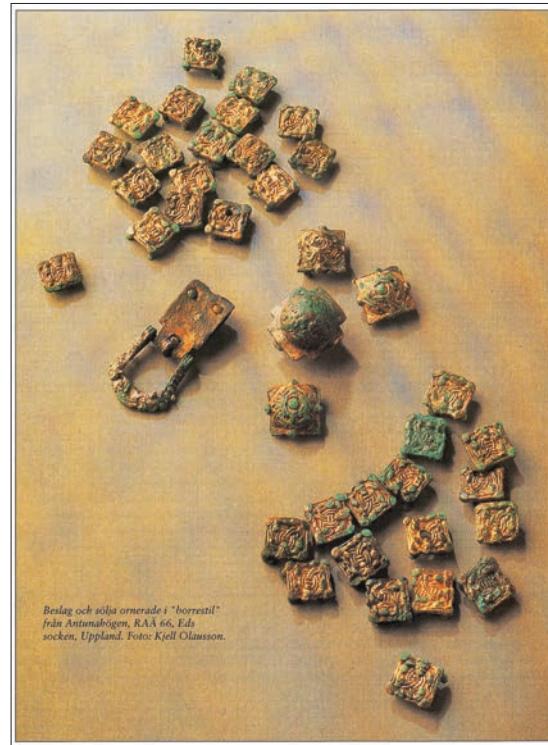


Fig. 70
Forgylte rembeslag fra gravhaugen på Antuna i Ed i Uppland.

med de arkeologiske funnene som er kommet for dagen innenfor Rusriket i Russland og Ukraina (Hedenstierna-Jonson 2006 I). Hun argumenterer for at rusbefolkningen hadde en felles identitet som var basert på felles verdier og holdninger, og at de betraktet seg selv som annenledes enn andre folk de kom i kontakt med. Dette ble uttrykt gjennom deres materielle kultur, blant annet gjennom klesdrakt, spesielle gjenstander og ornamental stil. Deres kultur var basert på handel, reiser og krig, noe som skapte en felles ideologi som var likeartet for rusfolket fra Birka og Mellom-Sverige til Russland og Ukraina.

Hun følger Sian Jones og Simon Franklins tanker om at dette var en ny identitet som ble skapt i vikingtid som følge av den kontakten som handelsfolk og krigere fra Skandinavia fikk med østlige folk, og som ikke var bundet til et spesielt landområde, men ut fra et behov for å markere sin egenhet og skille seg ut fra øvrige etniske grupper (Jones 1996, Franklin 1998). Gjennom sitt vidstrakte kontaktnett tok de opp ulike ideer og materielle kulturtrekk fra mange folk og inkorporerte disse i sin egen nordiske kultur. Dette gjaldt også klesdrakt, våpen, kampteknikk og stil som inkluderte trekk fra islamske, persiske og bysantinske samfunn og tyrkisktalende nomadestammer. Hedenstierna-Jonson hevder at Borrestilen ble et viktig symbolsk uttrykk for rusfolket, og den ble blandet med en mer orientalsk stil (Hedenstierna-Jonson 2006:78-97, Hedenstierna-Jonson 2006 II og Hedensti-

Fig. 71
Forgylte høvrebetaljer fra grav 750 på Birka i Mälaren.



erna-Jonson 2006 III, Hedenstierna-Jonson 2006 IV:62-71, Hedenstierna-Jonson 2006 V).

Slike felles kulturtrekk finner vi igjen i rusfolkets graver i de sentrale bosetningsområdene ved Ladoga, Volkov, Volga og Dnjepr, og de er viktige elementer i gravene og på garnasjonen på Birka, samt i høystatusgraver fra 900-tallet i Mellom-Sverige – forøvrig og på Gotland. De rike ryttergravene fra Sverige, Russland og Ukraina, med fullt hesteutstyr og dekorerte beslag i Borrestil, som Wladyslaw Duzcko framhever som ledere for handel og krigsferder i austerveg, kan ses som uttrykk for en slik felles rusidentitet (Duzcko 2004:108, 166, 188).

I dette bildet kan vi også plassere gravene fra Borre, Gokstad og Haugen. Det er ovenfor påvist hvor mange likheter det fins mellom skipsgrava fra Borre og de rikeste mannsgravene fra Sverige, Russland og Ukraina. Det gjelder særlig de rikt dekorerte beslagene med Borrestil, fra bissel og remutstyr, men også høvrebetaljer, ridesal og personlig utstyr som kniv, dombjelle, remspenner og beltebeslag. Særlig interessant er den påfallende likheten med funn fra skipsbegravelsen i storhaugen Skopintull på Adelsö som var setegård for kongsslekten som dominerte handelsplassen Birka. Utgraveren Hanna Rydh har, som tidligere nevnt, framhevd at det kan ha vært en direkte kontakt mellom eliten på Borre og Adelsö (Rydh 1936).

Også selve gravplassen på Borre har flere fellestrekks med flere store gravfelt på mellom-svenske storgårder med en blanding av storhauger og små hauger med en eller flere trearmete hauger. Ved flere av de svenska storhauggravfeltene er det også påvist hallbyninger slik som på Borre (Duzcko 1997, Ljungqvist 2006, Bratt 2008: 159 ff). Det er likheter i branngavskikken, og vi finner kammergraver, båtgraver og ryttergraver begge steder. Som på Borre er det også karakteristisk med dobbelgraver for mann og kvinne i de rikest utrustete gravene Sverige og Rusriket. Høvdinger fra Mälardalen på besøk på Borre ville ha kjent seg hjemme der.

Stormannen som ble begravd i Storhaug på Karmøy på 700-tallet forsøkte gjennom sin gravutrustning å vise sine kontakter til frankiske høvdinger, mens Harald Klakk ved skipsgrava i Hedeby ønsket å demonstrere sin rolle både som dansk konge og karolingisk, kristen hersker. På samme måte har høvdingene som er gravlagt på Borre og Gokstad villet framstå som ledere med tette kontakter til Svariket og Rusriket.

Det er allment akseptert at de norske kongene Olav Tryggvason, Olav den Hellige, Magnus den Gode og Harald Hardråde var engasjert i en samhandel med Rusriket via Østersjøen, og inngikk allianser med svenske, polske og russiske herskere på slutten av 900-tallet og på 1000-tallet som en motvekt mot danekongens makt og kontroll over innløpet til Østersjøen. Kanskje kan også vikenhøvdinger, som de fra Borre og Gokstad, ha inntatt en liknende posisjon under det danske rikets svakhetperiode mellom 850 og 950? Kanskje kan de også ha hatt kontroll over Kaupang og ledet an i det økende østhandelen i tida omkring 900, på et tidspunkt da et svensk dynasti hadde makten over Hedeby, trolig en gang mellom 891 og 936?

Viken lå på den tida innenfor interesseområdet til både det danske og vestnorske kongedømmet. Danenes makt var sterkt redusert, både som følge av interne kamper mellom kongsdynastier og på grunn av press fra det østfranske riket. Denne situasjonen utnyttet Harald Hårfagre og hans sønner til å ta overherredømme over deler av Viken. Den lokale eliten i Vestfold måtte forholde seg til begge kongedømmene, og det kan ha vært en periode med skiftende lederskap i Viken og kontrollen over Kaupang og handelen der. Ifølge Ottars beskrivelse fra kort før 900 hadde han *nordmannaland* på sin babord side fram til Skiringssal og Danmark etter at han seilte ut fra Kaupangen. Dagfinn Skre har foreslått at konger av vestfolddøtt utnyttet denne situasjonen til å ta kontroll over Kaupang på slutten av 800-tallet, og antyder muligheten for at dette kan ha skjedd under Olav Geirstadav og Ragnvald den Hederhøye (Skre 2007c:466-468).

Gravutrustningen i skipsgravene på Borre og Gokstad kan som nevnt avspeile den politiske situasjonen i Viken omkring 900. Disse høvdingene har vendt seg mot øst for å bygge opp allianser med herskerne i Svariket og Rusriket som motvekt mot daners og nordmenns interesser i Viken. De har markert dette ved å framstå som sveahøvdinger med deres krigs- og hesteutstyr som kanskje kan ha vært mottatt som gaver i forbindelse med ekteskap og etablering av allianser. Mens funnene fra Borre nokså ensidig peker østover mot Østersjø-om-



Abb. 218. Grab 750.

Nrs 17, 40, 48, 54 und 55 $\frac{1}{8}$, Nrs 53 $\frac{1}{6}$, die übrigen $\frac{1}{4}$. Nr. 55 nach einer alten Zeichnung.

rådet, er det i Gokstadgrava i tillegg flere elementer som vitner om dansk påvirkning. Det gjelder særlig treskjæringskunsten på båter og telstenger som fikk Ingemar Jansson til å hevde at dette var en person med tett kontakt med det danske maktcenteret (Jansson 1991:276). Kanskje kan dette fortelle noe om

gokstad-høvdingens posisjon med lojalitet både til det danske og svenske kongedømmet? Det vil kanskje være for dristig å antyde at denne forskjellen i gravutstyr viser til ulike politiske holdninger hos de to samtidige vikenhøvdin gene? Kanskje ønsket gokstadherskeren, ved sin nærhet til Kaupang og det danske området, å

Fig. 72
*Gjenstander fra
grav 750 på Birka
i Mälaren.*

markere en mellomstilling mellom sør og øst, mens borrehøvdingen i nordre del av Vestfold sto mer fritt til å vende seg østover?

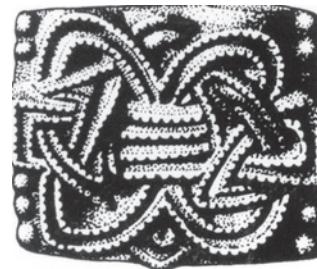
Flere forskere har det siste tiåret argumentert for at *Ynglingatal* virkelig er et opprinnelig kvad framført av Tjodolv fra Kvine for vestfoldske konger av Ynglingeætt, men at det gjennom århundrene fram til Snorre Sturluson skrev det ned på 1200-tallet, kan ha gjennomgått enkelte endringer. Dagfinn Skre har nylig framlagt argumenter for at de seks siste generasjonene av ætta, som kvadet omtaler, fra Halvdan Kvitbein til Ragnvald den Hederhøye, har vært herskere i Vestfold. Men han avviser kvadets kobling av vestfoldætta til den svenska Ynglingeætta i Uppland, og ser det som et tillegg som skalden la til for å gi vestfoldkongen Ragnvald en ærerik fortid.

Dersom det er riktig at deler av kvadet er fra tida omkring 900, vil det være samtidig med levetida til

høvdingene i skipsgravene på Gokstad og Borre. Det gjør det fristende å sammenlikne likheten i gravutrustningen i Borregrava med den vi finner i de samtidige svenska høvdinggravene. Gravene på Borre, Gokstad og Haugen kan derved avspeile den politiske situasjonen i Viken omkring 900. De som er gravlagt her, kan ha vendt seg mot øst for å bygge allianser med herskere i Sveariket som motvekt mot de danske og vestnorske kongedømmenes interesser i Viken. Samtidig var dette en tidsperiode da svenska dynastier forsøkte å få innflytelse over Oslofjordområdet via Östergötland og Hedeby, og de fant derved alliansepartnere med felles interesser i Viken.

Kvadet *Ynglingatal* og skipsgravene på Borre og Gokstad kan derfor betraktes som to sider av samme sak, og være uttrykk for at lokale vikenhøvdinger omkring 900 ville demonstrere en gloriøs avstamning som et argument mot det politiske trykket på Viken fra både det danske og vestnorske kongedømmet.

KAPITTEL 16



BORREGRAVFELTET SOM RITUELL OG POLITISK ARENA

16.1 Gravplassens historie

Strandflaten omkring de store jordhaugene i nasjonalparken har vært benyttet som gravplass gjennom 7-800 år, fra de første århundrene av vår tidsregning til midt på 900-tallet. Ved tida omkring Kristi fødsel stod havet ca 10 m høyere enn i dag, og like ovenfor denne strandlinja blir de første gravhaugene anlagt, kanskje nær en vik eller en strand som egnet seg som landingsplass. Muligens fantes det to små, adskilte gravfelt innenfor nasjonalparkens område i romertid og tidlig folkevandringstid (se kap. 9.8-9): Lengst sør ligger en 45 m lang gravrøys og en rundrøys som er over 20 m i tverrmål 10-11 m.o.h. (nr. 11, 24, 25), og nedover den slake skråningen mot sjøen brer det seg et felt av småhauger (nr. 10-31) hvorav enkelte har vist seg å være fra yngre jernalder (Engelstad & Hougen 1927). Lengst nord i parken, 9-13 m.o.h., ligger de to store gravrøysene 32 og 33 omgitt av småhaugene 34-41. Ingen av disse gravhaugene er sikkert datert til eldre jernalder, men en slik datering ville stemme godt med høyden over havet, og terrengholdene tyder på at i allefall haug 34 og 35 er eldre enn storhaug 3. Foreløpig må imidlertid tanken om to separate, tidlige gravfelt i nasjonalparken betraktes som en hypotese som bare kan bekreftes gjennom utgraving.

Hypotesen støtter seg til utgravningsresultater fra Vestmanrød ca 1 km lenger sør. Her ligger en 11 m vid gravhaug på en strandvoll ca 10 m.o.h., omgitt av fire småhauger. Den største haugen er datert til tida omkring Kristi fødsel, så den må være anlagt like ovenfor den tids strandlinje (Jerpåsen 1996:71-76). På gården Eik, ca 1 km nord for nasjonalparken, ligger det også et tilsvarende lite gravfelt med en mellomstor gravhaug og flere småhauger på en strandterrasse like ovenfor 10 m-koten, og små grupper av gravhauger på omtrent samme nivå over havet finner vi også på nabogårdene Nordre Voll og Tveten. Det er mulig at alle de største gårdene på raet mellom Åsgårdstrand og Horten har hatt

et gravfelt nær landingsplassene ved stranda. De to antatt tidlige feltene i nasjonalparken kan derfor ha tilhørt gårder som hadde sine hus nær de nåværende tunene på Prestegården og Søndre Voll.

Da de første store jordhaugene ble bygd, endret de to gravfeltene fullstendig karakter. Fra å være to lokale gravplasser for en gård i nærheten, ble stedet valgt ut til å bli et monumentalt gravsted som avspeiler et sentralsted med makt langt utover de lokale forholdene. De to jordhaugene med de eldste gravdateringene, haug 6 og 7, synes å være bygd henholdsvis 620-720 og 580-690 e.Kr. Selve gravhaugene er 42 m og 45 m i diameter og opprinnelig omkring 7-8 m i høyde, men i tillegg er de omgitt av breie grøfter slik at selve gravmonumentene blir henholdsvis ca 80 m og 80x100 m i tverrmål. Kanskje kan haug 9, *Spellemannshaugen*, være enda eldre, men det er foreløpig usikkert om den tidlige ¹⁴C-dateringen til 250-530 e.Kr. tidfester en tidlig grav i den store jordhaugen eller et brannlag fra før haugen ble bygd. Det er også mulig at en av de øvrige storhaugene, som det ikke foreligger dateringer fra, kan være det første store monumentet på stedet. Tidspunktet for overgangen fra to små gravsteder med en lokal tilhørighet til et sentralsted er derfor foreløpig satt til ca 600.

Hvor lenge bygges det storhauger på gravfeltet? To alternative hypoteser er presentert nedenfor, basert på en lang og en kort kronologi (se også kap. 10):

	Fase I	Fase II	Fase III	Fase IV
Alternativ I	Gårdgravfeltenes tid, før 600.	De store jordhaugenes tid. Ca 600 til 800-tallet.	Sekundærgravenes tid. 800 til 900-tallet.	Haugbrottene tid. 800 til 1100-tallet.
Alternativ II	Gårdgravfeltenes tid, før 600.	De store jordhaugenes tid. Ca 600 til 900-tallet.	Sekundærgravenes tid. 800 til 900-tallet.	Haugbrottene tid, 800 til 1100-tallet.

Dersom vi bygger på den forutsetning at de foreliggende ¹⁴C-dateringene fra storhaugene

Tabell 18
Alternative faseseinndelinger for bygging av storhauger.

representerer tidsperioden for byggingen av disse monumentene vil den lange kronologien strekke seg over ca 350 år, fra ca 600 til midt på 900-tallet. De eldste haugene blir da nr. 7 og 9 mens haug 1 og 2, som ligger høyest opp i skråningen, blir de yngste fra henholdsvis ca 925 og 950 e.Kr. Ettersom de eldste daterte haugene ligger nærmest stranda, kan også haug 4 være tidlig, mens haugene 6, 5 og 3 tilhører en mellomtid og haug 8, som ligger på høyde med haug 1 og 2, blir en av de yngre gravmarkeringene. Etter den korte kronologien er storhaugene bygd gjennom en periode på ca 250 år, fra 600 til en gang på 800-tallet. Dette forutsetter at vikingtidsgravene i haug 1 og 9 er anlagt som sekundærgraver i eldre hauger. Muligens gjelder dette også grava som trolig kommer fra haug 2.

Alle de store jordhaugene har spor etter haugbrott. Store sjakter er gravd inn til sentrum av haugene, enten fra en ytterkant eller fra et angrepspunkt høyere opp i haugsida. Sjaktene synes å ha blitt ført helt ned til bunnen av sentrumsområdet, og rester av branngraver med trekull og brente beinfragmenter er kastet ut sammen med haugenenes byggemateriale som hovedsakelig består av åkerjord og sand. Den eneste dateringen som kan hjelpe et stykke på vei til å tidfeste tidspunktet for haugbrottene, kommer fra haug 7 der gytje i hauggrøfta overleires av utkastet haugmateriale. Det tynne gytjelaget som er avsatt i grøfta en gang mellom haugen konstruksjonstid og tidspunktet for haugbrottet, er ¹⁴C-datert til 860-1040 (770-1210 med 95,4 % sannsynlighet).

Haugbrottet må følgelig ha skjedd etter dette tidspunktet, og pollensammensetningen tyder på at det ikke har gått særlig lang tid før gytjelaget ble overlagret av plyndringsmasser fra gravhaugen. Dateringen gir oss derfor en antydning om at haugbrottene kan være utført en gang i vikingtid eller tidligste middelalder. Innbruddet i skipshaugen på Gokstad synes å ha skjedd en tid etter begravelsen 905-910, mens haugbrottet i Oseberggrava nylig er dendrodatert til ca 970, det vil si omkring 135 år etter gravleggingen (Bill & Daly 2012). Dette kan kanskje indikere at også flere av storhaugene på Borre ble utsatt for innbrudd på 900-tallet.

Strandflaten ved fjorden kan altså ha vært benyttet som en gravplass i nærmere 7-800 år. Først som gårdsgravplass som, etter ca 600, endres det til å bli et monumental gravsted med den største samlingen av storhauger som kjennes i Norden. Ni storhauger bygges i tida framover til en gang på 800-tallet, muligens helt fram til ca 950 da den yngste kjente grava anlegges på stedet. I vikingtid, eller i tidlig middelalder, brytes alle de store haugene ved store sjakter. Omkring 950 opphører stedet som hedensk gravplass, den første kirken bygges på

raet og den kristne gravplassen anlegges der. På ny omgjøres strandflaten til åker, slått- og beite-mark, og landskapet antar en form og et utseende som vi kjerner igjen fra Flintoes tegning fra 1838 (jf. fig. 1).

Borrehaugene ligger der fortsatt som tydelige minner etter «*fornstora dar*», men flere forhold tyder på at stedet også i høgmiddelalderen spilte en viktig rolle både lokalt og regionalt i Viken (Øverland 1954, Hansen & Bjerva 1994, Hohler 1994). Minnene opprettholdes, endres og forsterkes gjennom historier, sagaer og sagn som vi i dag kjerner bruddstykker av gjennom *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen*.

16.2 Åkre og jordbruk på Borre

Mellan haugene på gravfeltet, og nederst i skråningen fra Prestegården, er det fortsatt bevart tykke åkerjordlag som er avsatt gjennom en 2000 år lang tidsperiode. Kort tid etter at strandflaten var kommet opp over havet i eldre romertid, ble de best egnede lokalitetene tatt i bruk til åkre. Storhaugene ble reist direkte på gamle åkeroverflater, og haugene er for en stor del bygd av jord fra disse åkrene, hentet dels fra grøftene rundt haugene og dels fra nærområdet omkring gravfeltet. I storhaugenes tid mellom ca 600 og 900-tallet ble strandflaten brukt til slått og beite, mens åkrene nå lå i skråningen ovenfor. Etter at gravfeltet gikk ut av bruk, bredde åkrene seg igjen på flaten. Mellom haugene, helt ut til grøftekantene, og til og med på de breieste bruene inn til haugene, ble det nå dyrket korn i perioder. Ved overgangen mellom raskråningen og *Sletta* dannet det seg flere høye åkerreiner som følge av lang tids jordbruk gjennom middelalderen og nyere tid. Åkre, slåttemark og beite mellom de store gravhaugene skapte det idylliske bildet som Flintoe gjengir for oss (jf. fig. 1).

Hvordan landskapet så ut under jernalderen, får vi et godt inntrykk av ved å flytte oss 600 m mot sør. I Prestegårdsskogen, mellom strandveien og riksveien, er det fortsett bevart åkre, åkerreiner og rydningsrøyser i den tette underskogen i skråningen opp mot raryggen. Ved hjelp av små prøvesjakter som kikkehull ned i bakken, og med god støtte av pollenanalyser, har det vært mulig å fravriste det kompliserte åkerlandskapet noen av dets hemmeligheter (jf. kap. 12, Høeg 1990, Høeg 1991, Høeg 1992, Jerpåsen 1996).

Fra århundrene omkring Kristi fødsel er det bevart små rydningsrøyser av oppsamlet rydningsstein, spredt utover dyrkbare partier. Fra denne eldste fasen kjerner vi ingen åkerreiner eller innhegninger, så det er mulig at åkrene har hatt en uregelmessig form avhengig av naturlige avgrensninger som myrlende eller steinete mark.

Sannsynligvis er det brukt hakke, spade og ard på disse åkrene, og det er dyrket hvete, bygg og havre i den eldste fasen, etterhvert også litt rug. Hver enkelt åker har vært brukt i bare få år før det var nødvendig å flytte korndyrkingen til neste teig. Den gamle åkeren fikk hvile som beite for sau, geit og ku inntil det igjen var mulig å dyrke korn der.

På 500-tallet endres åkerlandskapet dramatisk. Hver enkelt åker ble nå bedre gjødslet, slik at den kunne produsere korn gjennom lengre tid før den måttte legges brakk. Da lønte det seg også å investere mer arbeid i dyrkingen. Åkerflatene ble ryddet bedre og rydningsstein ble kastet sammen i større røyser, eller lagt opp langs åkerreiner og ytterkanter som lave steingjerder. Dermed oppsto det lange, smale, terrasseliknende åkre som var orientert på tvers av skråningen. Noen steder ser det ut til at også naturlige strandterrasser er ryddet til åkre. De langsmale åkrene egnet seg godt for ard eller plog.

Store deler av skråningen fra raryggen til stranda ble nå omgjort til åkerterrasser. På de beste stedene ligger åkrene nesten kant i kant, og terrenget ble omformet til et terrasselandskap som egnet seg godt til korndyrking på den sand- og grusholdige jorda. Det er funnet spor etter slike åkerterrasser på mange steder mellom Åsgårdstrand og Horten, så store deler av raet har vært brukt til korndyrking under de store gravhaugenes tid. Mellom åkrene var det partier som egnet seg bedre til beite og slått, og det har vært et kulturlandskap som vekslet mellom åpen lauvskog og små partier med gran og furu (Jerpåsen 1996:106-110).

Det var ikke bare åkerlandskapet som plutselig ble endret på 500-tallet. Pollenanalysene fra Adalstjern og fra små prøveundersøkelser i Prestegårdsskogen og ved Borrehaugene viser at det også skjedde en dramatisk forandring i vegetasjonen (Høeg 1991, Høeg 1992). Omkring 650 forekom bøken for første gang på Borre. Dette er hittil det eldste spor etter bok i Norge. Det hadde da vært bøkeskoger i Danmark og Sør-Sverige i nærmere tusen år, men bøken brei seg langsomt og den trenger hjelp av dyr og mennesker til å spre bøkenøttene over lengre avstander. Den lange avstanden til Sør-Skandinavias bøkeforekomster betyr at det er mennesker som har bidratt til å endre skogsbildet på Borre. Nye studier av vestfoldbøkens genmateriale viser at den er innført fra Danmark, noe som styrker hypotesen om en direkte kontakt over Skagerrak tidlig i merovingertid.

Tidligere var gran blitt påvist flere steder i Vestfold omkring 600 e.Kr., men på Borre er nå granpollen oppdaget så tidlig som 365-545 e.Kr., bare kort tid før de første storhaugene ble byg-

get. Mellom 450 og 700 e.Kr. hugges skogen mer ut for å gi plass til korndyrking og beitemark, og i den åpne lauvskogen opptrer nye og fremmede urter for første gang, bl.a. hamp som kan ha blitt brukt til tekstiler og tauverk, men som vi vet også kunne omformes til rusmidlet kannabis. Rug ble samtidig en mer vanlig kornsart på Borre.

Gjennom hele middelalderen fortsatte bruken av terrasseåkrene som gradvis ble ryddet til breiere og lengre flater der også plog med velfejl ble tatt i bruk. Sikre spor etter slik plog finner vi på Vestmanrød der de gamle terrassene er pløyd ut til høyryggete åkre som er orientert langsetter skråningen (Jerpåsen 1996:106-108). Nedgangstida etter Svartedauen i 1350 har ikke satt spor etter seg på Borre, slik vi kjenner det fra mer marginale strøk. Her finnes nesten ingen gjengrodde ødeåkre eller forlatte hus og gårder fra seinmiddelalderen, og pollenanalysene forteller om kontinuerlig drift. Etter 1500-1600 opptrer de teigpløyde åkrene mange steder i Borre. Nå benyttes de flatest partiene til store sammenhengende åkre der det var mulig å ploye med kraftige ploger som ble trukket av flere hester. Terrasseåkrene var ikke lenger så viktige, store deler av skråningen ble omgjort til beite- og slåttemark og er derfor bevart helt fram til våre dager.

Prestegårdsskogen ligger der som et unikt og spennende formminneområde som et arkiv over bosetningens og landbrukets historie i Borre, et forhistorisk monument av like stor betydning som de kjente storhaugene på gravfeltet. Graver, gårder og åkre er kilder som utfyller hverandre og gir oss mulighet til å skrive en historie som angår ikke bare de lokale forholdene, men som også gir oss en enestående mulighet til å belyse Vikens og Norges historie.

16.3 Gårder og gods i Borre

Det er funnet spor etter en kontinuerlig bosetting på raryggen gjennom 4 000 år, fra eldste bronsealder til i dag. Funnene er ikke så mange og tydelige fordi ploying og intensiv bruk har fjernet de øverste jordlagene nærmest omkring kirken og Prestegården. Det er likevel avdekket stolpehull, ildsteder, kulturlag og enkle indikasjoner på hustufter som må ha tilhørt gårdsanlegg langsetter toppen av raet fra Vestmanrød i sør til Eik i nord (jf. kap. 12).

De best bevarte husrestene ligger på en flate i skråningen ned fra tunet på Nordre Voll, bare 500 m nord for inngangen til nasjonalparken. Huset er trolig fra bronsealderen. Like sør for kirken er det avdekket over 250 groper og ildsteder som er rester etter boplassaktiviteter fra forskjellige tider fra eldste bronsealder til

nyere tid, også fra merovingertid og vikingtid. Noen av disse kan også representeret et kult- og samlingssted slik det er vanlig på mange steder der det seinere ble reist kirke (Skre 2007:399-403). Den mest lovende boplasslokaliteten ligger mellom Prestegården og *Spillemannshaugen*, like øst for husene på Prestegården. To ildsteder er datert til romertid og merovingertid, og urørte kulturlag viser at det her skal være mulig å avdekke flere gårdsbus en gang i framtida.⁴⁵ Også nord for bosettingsområdet, der hovedbygget til Midgard historisk senter står i dag, har det engang ligget bebyggelse i merovingertid (Løken 1993). Det er mennesker på disse gårdene fra bronsealder og jernalder som har drevet jordbruk på Borre, og som har anlagt åkrene vi har funnet spor etter i nærområdet til gravfeltet. De to store hallbygningene nederst på Prestegårdssjordet har trolig ikke ligget på selve gårdstunene, men har vært sted for religiøse, sosiale og politiske aktiviteter (jf. kap. 11.3).

Vi må tro at mange av de gårdene som vi i dag bare kjenner på grunn av stedsnavn og skriftlige kilder, var i bruk i yngre jernalder. Nærmest omkring kirken og dagens tettbebyggelse på Kirkebakken vet vi, på grunn av stedsnavnene, at følgende gårder var i bruk i middelalderen, regnet fra sør til nord: Fjugstad, Vestmanrød, Gunnerød, Duverød, Gannestad, Schaafstad, Glenne, Søndre og Nordre Voll og Prestegården som dengang het Orretuft (jf. fig. 54-55). Flere av disse gårdsnavnene har en historie tilbake til vikingtid og merovingertid, og kanskje folkevandringstid. Vestmanrød, Prestegården og Voll var store gårder i middelalderen, og det er særlig innenfor deres territorier vi må forvente å kunne finne gårdstunene som har tilhørt de høvdingene som er gravlagt i storhaugene (jf. kap. 12).

Lenger sør i Vestfold ligger det flere store gravfelt på ramorenene, ofte i nær tilknytning til gårdstunene som er plassert langsetter selve høyderyggen. Generelt sett er det derfor en tydelig sammenheng mellom gårder og gravfelt. Omkring Kirkebakken ser gravhauglandskapet helt annerledes ut. Bortsett fra et lite gravfelt, nærtunene på Fjugstad og Prestegården, er det funnet få gravhauger på raryggen nord for Åsgårdstrand. Sannsynligvis er mange gravhauger fjernet gjennom årene, men det er ingen grunn til å tro at dette har skjedd oftere i Borre enn lenger sør. Store gårdsgravfelt finner vi bare på Adalgårdene og Sem, som alle ligger et stykke innafor raet, og som henvender seg vestover mot Adal og Borrevannet. Det karakteristiske for Borre er at gravfeltene ligger på skråningen ned

mot fjorden, ofte nær tidligere strandlinjer. De henvender seg mot havna, sjøen og seilleia (Jerpåsen 1996:25). Basert på undersøkelsen av en gravhaug på Vestmanrød, og på en analyse av gravene i nasjonalparken, har jeg foreslått at disse gravfeltene langs stranda er anlagt i eldre jernalder, og at de har fungert som gårdsgravplasser i romertid og folkevandringstid. Etter 600 kjenner vi bare gravfunn fra nasjonalparken og dens nærområde, og det er mulig at de små strandgravfeltene var gått ut av bruk i merovingertid.

Gravhauger er mer enn gravsteder. De markerer også de avdødes og etterlevendes status og juridiske rettigheter, f.eks. om de er frie personer, om de har bruksrett til eiendommen, eller til og med om slekta har arverett, odel, til gården. Dagfinn Skre har vist at mange gårder på Romerike ikke har gravhauger fra eldre jernalder, og han mener dette betyr at de har vært drevet av ufrie bønder eller treller som har vært underlagt en større jordeier. I merovingertid ble antallet gravhauger redusert til et svært lite antall, hovedsakelig fra nærområdet til Raknehaugen som markerer en sentralplass for regionen. Dette betyr ikke at mange gårder nå legges øde, og at folketallet reduseres betydelig, men heller at flere bønder og deres slekter nå var blitt ufrie leilendinger på gårder som er lagt inn under større gods (Skre 1997, Skre 1998).

Undersøkelser på lendmannsgårder og kjente jordegods fra middelalderen på Vestlandet, har vist en tendens til at gårder i nærområdet til slike storgårder har få eller ingen gravhauger eller gravfunn fra yngre jernalder. Frode Fyllingsnes og Frode Iversen tar slike funnforhold som indisium på at noen av godsdannelsene fra tidlig middelalder har en historie tilbake til merovingertid og vikingtid (Iversen, F. 1998, Iversen, F. 1999a, Iversen, F. 1999b, Iversen, F. 2002, Fyllingsnes 1999).

Gravhaugene, åkerlandskapet og bosettingssporene på Borre kan passes inn i en slik godsmodell. Samtidig som de første storhaugene bygges oppholder gårdsgravfeltene i strandbeltet, men gårdene på raet var fortsatt i bruk, jordbruksintensiveres, nye åkerformer oppstår, og hele kulturlandskapet i nærområdet endrer karakter. Det er derfor sannsynlig at folketallet heller øker enn blir redusert ved overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. Arkeologiske kilder, som storhauger og hallbygninger, indikerer at Borre nå ble et politisk maktsentrums der en storgård utviklet seg til å bli kjernen i et gods som inkorporerte mange, tidligere selvstendige nabogårder. Dette forutsetter at jordbruksintensiviseringen og gårdene heretter ble drevet av ufrie; enten leilendinger, ufrie godsarbeidere eller treller.

45 Ved bruk av georadar er fire store hus påvist her i 2013 (Paasche 2013).

Vi vet ikke hvor stort område et slike gods kan ha omfattet, men dersom vi bruker fravær av gravhauger på gårdene som kriterium, kan hele raet mellom Åsgårdstrand og Horten, samt endel av gårdene vestover mot Nykirke og Undrumsdal, komme på tale. Vi kjenner ikke alderen på de mange gravhaugene på Sem og Adalgårdene, men det er vel rimelig at noen av dem er fra merovingertid eller vikingtid, slik at disse gårdene fortsatt har vært eid og drevet av frie bønder i yngre jernalder. Disse kan likevel ha vært underordnet storgodset på en eller annen måte, avhengig av hvordan det personavhengige forholdet har vært (Skre 1998: 351-354, Iversen, T. 1995, Iversen, T. 1996, Iversen, T. 1997). Dessuten er det mulig at et eventuelt Borregods kan ha inkludert gårder og eiendommer lenger borte, i en form for strøgods, men en slik tanke har vi ingen mulighet til å prøve gjennom det tilgjengelige arkeologiske materialet.

Mangelen på gravfunn og gravhauger fra yngre jernalder omkring Borre har forundret mange forskere. Jan E. G. Eriksson peker på det paradoksale at antallet gårder i bruk i vikingtid har bare vært ca 13 i Borre sogn og to i Nykirke, dersom arkeologiske kilder legges til grunn, mens vi vet at det totale antallet gårder i 1340 var et sted mellom 95 og 120. Hans konklusjon er at gårdtallet i vikingtid må ha vært mye høyere enn gravfunnene tilsier, om enn lavere enn i middelalderen (Eriksson 1994a:126). Med den fortolkningen av gravhaugenes meningsinnhold som Dagfinn Skre, Frode Iversen og Frode Fyllingsnes legger til grunn, forunder det ikke lenger at vikingtidsgravene mangler. Nå er det åpnet for at det kan ha vært et stort antall vikingtidsgårder i Borre som var underordnet godset.

Heller ikke det skriftlige kildematerialet fra Borre er stort. Vi kjenner bare navnet på gårder som var i kirkelig eie, men hvor stor del av eiendommene som tilhørte konge, stormenn og frie bønder fins det ingen tall på (Eriksson 1994a:129). Det er derfor ikke mulig å fastslå om det kan ha vært godskontinuitet fra vikingtid til middelalder i Borre, eller om ett eventuelt stort kongelig gods fra vikingtid ble splittet opp i middelalderen. Det er verd å merke seg at Prestegården har et stort gårdsterritorium, og innenfor gårdens grenser finner vi hele tre ødegårder som har eksistert som egne enheter i middelalderen: Gunnerød, Duverød og Schaflestad. Dessuten ligger tunene til Gannestad, Glenne og Søndre Voll svært nær inntil Prestegårdstunet, og de terrasseformete middelalderåkrene brer seg uavbrutt fra prestegårdens territorium og inn på flere av nabogårdene (Jerpåsen 1993:57-69). Denne klyngen av gårder

omkring kirken og Prestegården kan ha utgjort kjernen i et kirkelig gods i middelalderen.

16.4 Gravfeltet som rituell arena

Besökende som kommer til nasjonalparken i dag, nærmer seg inngangen gående ned skråningen fra parkeringsplassen ved Midgard historisk senter. Foran seg har de først det imponerende utsynet over Oslofjorden, men etterhvert som de nærmer seg, vil synet fokusere mer på gravhaugene og de store trærne inne i parken. Når en står på terrassekanten, omrent der parkens steingjerdet går i dag, ligger det imponerende gravfeltet åpent som på en teaterscene foran tilskuerne.

Dette storslagne scenebildet visste A.W. Brøgger å utnytte da han holdt innledningsstalen for åpningen av nasjonalparken i 1932, og i enda sterkere grad gjorde *Nasjonal Samling* det under sine pinsemøter før og under siste krig. På bilder fra den gang ser vi Quislings talerstol strategisk plassert på flaten foran haug 6, mens tilskuerne står på *Sletta* oppover mot nedre del av raskråningen, omkranset av storhauger på tre sider (jf. fig. 14).

Sett fra de store bygningene, hallene, som var plassert langsetter terrassekanten sør for haug 1, må gravfeltet ha framstått som en gigantisk teaterscene med storhaugene som kulisser i bakgrunnen (jf. fig. 22). Dette var et glimrende utsynspunkt for å overblikke gravhaugene og de dramatiske forestillingene som en kan tenke seg utspilte seg der. De tre mest forsegjorte storhaugene (5, 6 og 7) lå på rekke foran mennesker som oppholdt seg ved de store langhusene. Mot nord ble scenen avgrenset av haugrekken 1, 2 og 3, og mot sør av haugene 8, 9 og 25. Det er fristende å stille spørsmålet om gravhaugenes plassering ble valgt nettopp for å skape en form for arena i landskapet. Arrangementet kunne selvsagt ikke ha vært planlagt fra første stund, siden det dreier seg om en brukstid på ca 350 år, men ideen kan i begynnelsen ha vært tenkt for storhaugene fra merovingertid og, etter hvert som nye storhauger kom til, ble de plassert inn i den hesteskoformete scenen som egnet seg så godt som arena (jf. kap. 9.10).

Haugene 5, 6 og 7 har de mest regelmessig utformede grøftene og bruene. ¹⁴C-dateringene antyder at haug 6 og 7 er blant de eldste storhaugene, og kanskje tilhører også haug 5 denne tidlige hauggruppen. Haug 3 er plassert så nær terrassekanten mot nord at det bare var plass for en fotgrøft mot sør og vest, det vil si mot eventuelle tilskuere på *Sletta* og ved hallene. Denne haugen med tilhørende grøft gir derfor

inntrykk av å være en kulisse som ble konstruert for å etterlikne de eldre haugene. Trekull fra prøvegravning er ¹⁴C-datert til 690-890 og 770-900 e.Kr., og det er derfor mest sannsynlig at den er bygd på slutten av 700-tallet eller på 800-tallet. Haug 1 kan være bygd for skipsgrava fra tidlig 900-tall og haug 2 for ryttergrava fra omkring 950 e.Kr., men det kan også dreie seg om sekundærbegravelser i eldre storhauger. Uansett vil den foreslalte haugrekkefølgen kunne innpasses i hypotesen om en gradvis utvidelse av den hesteskoformete scenen.

En annen arena kan konstrueres omkring den trearmete haugen nr. 44 som ligger merkelig alene på strandvollen (jf. fig. 11 og 22). Med denne som sentrum kan vi trekke en halvsirkelformet linje mellom haugene 4, 5, 6 og 7 som alle henvender seg mot den trekantete haugen (Andren 2004:413). Denne er forløbig ikke undersøkt, men denne fornminnetypen er, både i Sverige og Norge, datert til perioden mellom 200 og 1000. Haug 6 og 7 tilhører de eldste storhaugene på feltet, og som nevnt kan muligens også haug 4 og 5 regnes blant de eldste. Dette kan bety at denne arenaen skal knyttes til gravfeltets tidlige periode i merovingertid. Anders Andrén argumenterer for at de trekantete haugene kan ha vært representasjoner for livets tre Yggdrasil, og han viser til at de i Sverige ofte ligger på markerte punkter på gravfeltene der de har spilt en viktig rolle i dødskulten. Den spesielle plasseringen på Borre, sentralt på en scene som hadde fjorden som bakgrunn, og med storhaugene i en halvsirkel omkring, ville ha skapt en dramatisk arena for kultiske handlinger på stedet.

Det kan også være fruktbart å betrakte hvert enkelt monument som en scene for spesielle handlinger. Den regelmessige utformingen av hauggrøfter og bruver innbyr til å tro at arrangementet var beregnet ikke bare for deltakerne i gravritualene, men også for tilskuere. Grøftene har i perioder vært fylt av vann, og når ytterkantene var skarpe og nyskårne må grøftene ha framstått for tilskuerne som virkningsfulle landskapslementer. Kanskje ble de betraktet som symboler på den strømmen som skilte dødsriket Hel fra de levendes verden, det vannet som skipet med den døde seilte over til en annen verden? Vi kan også spekulere på om bruene med passasjer inn til haugene var symboler for *Gjallarbrui* som de døde skulle ri eller gå over til jotunkvinnen Hels rike? (Steinsland 1997a:101). Bruene må ha blitt lagt ut i terrenget allerede før byggingen av jordhaugene tok til, og de har vært benyttet som passasjer inn til den flate, sirkulære åkeren der brannrestene fra likbålet ble plassert og begravelsesseremoniene forgikk. Seinere utgjorde bruene adkomsten til haugen mens den ble konstruert, og de ble kanskje brukt når død-

skult og ritualer skulle utføres på haugen i årene framover. Den breieste og mest forseggjorte brua inn til hver haug skulle seinere komme til å bli utgangspunkt for haugbrottet. Dette har vært handlinger som kunne utspilles med dramatiske effekter, og som krevde tilskuere. Vi kan også regne med at det fantes oppbygninger av tre som plattformer, trapper eller innhegninger, der historier og fortellinger kunne framføres for et publikum.

Under utgravningene har vi funnet mange indikasjoner på at det har foregått ritualer, offerhandlinger og seremonier både under selve begravelsene og mens gravhaugene ble bygd (Myhre & Gansum 2003:76-89). Dette er indikasjoner som arkeologer alltid har vært oppmerksomme på under undersøkelser av graver fra jernalderen, men sjeldent er slike funn blitt studert i en større sammenheng i Norge (Gansum 2004:225-228). Terje Gansum og Terje Østigård har diskutert spor etter ritualer i forbindelse med branngavlene i de store gravhaugene fra vikingtid på Haugar i Tønsberg, og de mener at spesielle handlinger ble utført på ulike trinn i gravleggingsprosessen, og at i allefall en del av disse har foregått med tilskuere tilstede (Gansum & Østigård 1999). Enda tydeligere blir dette dersom Terje Gansum og Thomas Risan har rett i sin tolkning av begravelsen i Oseberghaugen. Mye tyder på at gravplassen gradvis er blitt utformet til en scene der først halve haugen ble bygd opp over skipets akterende med gravkammeret, mens den framre halvparten enda stakk ut av haugprofilen. På forskipet ofres alle dyrene, og der legges mesteparten av gravgavene på plass.

«Den rituelle arena er et skip halvt forseglet, halvt eksponert. Stavnen mot sør med forskipet som scene henvender seg til omgivelsene slik at amfibivirkningen blir påtagelig. I omtalen av landskapet er topografien på stedet slik at det er mulig for mange mennesker å overvære og se fra øst, uten at stedets intime og visuelle karakter dempes.» (Gansum & Risan 1999:66)

Mange av de eksemplene på ritualer som trekkes fram fra Haugar- og Oseberggravene kan også forklare de arkeologiske sporene som er framkommet på Borre. Av Ibn Fadlans beskrivelse av en vikinghøvdings gravlegging i Bulghar ved Volga i 921/922 e. Kr., framgår det at gravritualene ved store begravelser kunne foregå over flere dager og at det var samlet en stor mengde mennesker for å overvære de dramatiske hendelsene før gravskipet brennes og haugen bygges opp over brannrestene (Simonsen 1981:55). Denne gravleggingen foregikk omtrent samtidig med skipsbegravelsen på Borre og, selv om den eksotiske scenen ved Volga ikke kan overføres direkte, må vi tro at liknende

forestillinger har blitt framført for et utvalgt publikum når stormenn ble hauglagt i skip i Vestfold. Funn fra skipsgrava er i seg selv indikasjoner på kontakter mellom Viken, Mellom-Sverige og Rusriket (jf. kap. 15).

16.5 Dødsfest og livshåp

Branngravskikken var dominerende på Borre, og begravelse i brannflak var det vanligste (se kap.15.4). Funnet fra haug 6 er det beste eksemplet på hvordan et slike brannflak har sett ut. Trekull og brannrester ble lagt ut over den opprinnelige bakken i et ca 10 cm tjukt lag som har strukket seg nesten ut til ytterkanten av gravhaugen. Brannflaket kan derfor ha vært ca 35 m i tverrmål, og brannrestene har i tilfellet utgjort nærmere 100 kubikkmeter. Spredte brente beinfragmenter ligger innblandet i trekkulagget. Kremeringsbålet har sannsynligvis stått et sted utenfor haugen, og brannflaket består derfor av rester fra bålet som er fraktet til gravstedet. Gravhaugen er deretter bygd over trekkulaget (jf. kap. 7).

Et tynt brannflak er påvist også under haug 7, og prøvestikkene i haug 3, 5 og 8 tyder på at det samme har vært tilfelle der. Nicolaysen forteller om «...kullstøv mellom sanden» under haug 4, og Sverre Marstrander fant et brannlag under haug 9. Det er mulig at de begge var kommet ned til påfylte brannrester fra kremeringsbålet. Engelstad og Hougen (Engelstad & Hougen 1927) avdekket brannflak under fem av de åtte småhaugene de undersøkte i nasjonalparken, og Gro B. Jerpåsen avdekket et tykt brannlag under den mellomstore haugen på Vestmannråd fra tida omkring Kristi fødsel (Jerpåsen 1996:74).

Den enkle brannggravskikken som ble brukt på Borre var vanlig over hele Øst-Norge i eldre jernalder. I romertid og folkevandringstid ble den dødes brente bein ofte samlet i et leirkar, i såkalte urnegraver. Brannflaket var likevel det vanligste, og i merovingertid ble dette nesten den enerådende gravskikken. Bare i kystbygdene forekommer enda urnegraver enkelte steder. I Viken, og på flatbygdene på Opplandene, kjennes det bare tre ubrente begravelser fra merovingertid (Gudesen 1980:94-95). Også i vikingtid dominerer brannflaket blant branngavlene (Løken 1974:75-79). I Vestfold er det for eksempel kjent bare to tilfeller hvor en jernkjal eller et kleberkar er brukt som beinbeholder (Sjøvold 1944:64). I vikingtid ble imidlertid ubrente graver litt vanligere enn tidligere, særlig i søndre del av fylket. Dette kan være en påvirkning fra Danmark der denne gravskikken var nesten enerådende, bortsett fra i den nordre delen av Jylland (Christensen, M.Ø. 1956:183-292). Men ovenfor er det pekt på at

skjelettgravskikken er en av de nye begravelsesmåtene som forekommer blant den sosiale eliten i Mellom-Sverige i kammergraver og båtgraver i yngre jernalder, og at den kan ha blitt innført derfra til Vestfold via Kaupang (jf. kap. 15.7).

Død og begravelse var dramatiske og sørgetlige hendelser som måtte oppveies av oppbyggende krefter og framtidssyner. I det førkristne samfunnet var døden nær knyttet til fruktbarhet, kjærlighet og tro på et fortsatt liv. Den avdøde kunne ta bolig i gravhaugen, eller vedkommende kunne legge ut på en ferd med skip eller hest til dødsriket i Hel eller Valhall der det ventet ulike framtidsmuligheter. Det framgår av bevarte skriftlige beretninger at man trodde på gjenforening med slekt og venner, evig våpenkamp og fest i hallen, søker etter kunnskap, kjærlighet og seksuelle forhold. I beskrivelser av selve begravelsen legges det ikke vekt på det sørgetlige og triste, men heller på overflod, fest, kultmåltider, bruk av alkohol og rusmidler, ofringer, seksuelle handlinger og fruktbarhetsritter (Steinsland 1997a, Steinsland 1997b, Steinsland & Sørensen 1994:83-93). Under utgravingene på Borre fant vi enkelte spor som gir oss korte glimt av hva som kan ha foregått på gravplassen:

De store jordhaugene er i seg selv symboler på sammenhengen mellom liv og død, siden de hovedsakelig er bygd av åkerjord som dels er hentet fra haugenes fotgrøfter, dels fra åkre i nærheten. At dette har vært et bevisst valg av byggemateriale framgår av at hauggrøftene bare ble tömt for gammel åkerjord og det nærmest underliggende sandlaget. For å skaffe tilstrekkelige mengder med masse til de store monumentene var det derfor nødvendig å bruke mye tid og arbeidskraft på å frakte jord fra åkermark lengre borte.

Åkerjorda med sin spirekraft og grunnlag for vekst av korn og planter, må ha vært så viktig for den avdødes og de etterlevendes ve og vel, at de har ofret store mengder god matjord heller enn å bruke den til matproduksjon. Til haug 6 har det for eksempel gått med mellom 5 000 og 6 000 kubikkmeter jord, noe som tilsvarer mer enn 20 mål med et 25 cm tykt åkerjordlag. Haugene ble også bygd på gammel åker, og i allefall under haug 6 og 7 ser det ut til at åkeren lå åpen da brannlaget ble rakt utover bakken. Den dødes jordiske levninger ble på en måte sådd i fruktbar jord, og deretter skjult under en enorm stor haug av samme type jord. Døden ble derved innkapslet i livgivende jord.

Trekullet som kommer fra likbålet, forteller oss hvilke treslag som ble benyttet som ved under kremeringen. En analyse fra haug 6 ga det overraskende resultatet at varmekjære lauvtrær som ask, lind, alm og eik utgjorde en stor del av ma-

terialet, og blant disse igjen var det mest trekull av ask. Pollen fra disse tretypene var det lite av i pollendiagrammene, så de har trolig ikke vært vanlige trær i nabolaget (Høeg 1990, Høeg 1991). Det er derfor en nærliggende tanke at spesielle sorter ved, og særlig ved fra asketrær, ble valgt ut til kremningsbålet. I norrøn mytologi var ask verdenstreet som vokste midt i gudenenes hjemsted, Åsgard, og strakte seg fra underverdenen til himmelhimmel. Det kaltes Yggdrasil, som betyr Odins hest, og det var treet som Odin hang seg i for å lære seg runeskriften. Yggdrasil var et symbol på selve livet fra menneskenes skapelse og framover til verdens undergang. Ask var også navnet på den første mannen (Steinsland 1997a:28ff). Det er et sterkt symbol når livets tre ble benyttet til likbålet og den døde kroppens tilintetgjørelse (jf. kap. 7).

Flere hundre år tidligere fortalte den romerske forfatteren Tacitus om germanernes gravrituale at «...det eneste man er omhyggelig med, er at det nytties bestemte tresorter under brenningen av deres fremstående menn» (Widt 1968:80). Terje Gansum og Terje Østigaard fant at eik og hassel var de vanligste tresortene i branngrava fra vikingtid på Haugar i Tønsberg, men forøvrig er det gjort for få treartsundersøkelser i Norge til at vi kan peke ut hvilke treslag som ble utvalgt for stormenns likbål (Gansum & Østigård 1999:88, Gansum 2004:194-195).

I denne sammenhengen er interessant at den trearmete gravhaugen 44 ligger på en sentral plass på gravfeltet bare 100 m fra både haug 6 og 7. Som tidligere nevnt har Anders Andrén argumentert for at de trearmete haugene var et symbol nettopp for Yggdrasil. De tre armene skulle representere treets røtter hvorunder de tre skjebnegudinnene Skuld, Urd og Verdandre holdt til, mens en bautastein i sentrum var treets stamme (jf. kap. 9.7). Ikke bare ble livets tre benyttet som brenne for likbålet, men det sto også reist som et tydelig merke på gravplassen.

Kanskje har blomster spilt en rolle under begravelser i merovingertid? Brannflaket i haug 6 inneholdt en forbausende stor mengde pollen av urter som burot, løvetann, prestekrage, balderbrå, kamille og ryllik (Høeg 1990). Dette plantebildet skiller seg klart ut fra hva vi forøvrig vet om vegetasjonen i området omkring år 600. Dersom dette er lokalpollen som fulgte med brannrestene til gravstedet, kan det være plantemiljøet omkring kremasjonsstedet som avspeiler seg her. Men vi kan også tenke oss at plantene som foreligger fra brannflaket, skyldes at det var blitt dekket av utvalgte blomster etter at trekullet var raket utover bakken. Vi vet ikke om det var slik, men det er en hyggelig tanke at selv en krigerhøvdings grav kunne pyntes med blomster (jf. kap. 7, Høeg 1991, Høeg 1992).

16.6 Gravfeltet i historien

Alt var så mye lettere før 1990, den gang Borrehaugene var ynglingekongenes gravplass, og det var mulig å trekke en kontinuerlig linje fra Ynglingeætta i Vestfold til Halvdan Svarte og Harald Hårfagre og samlingen av Norge til ett rike. Det var trygt å kunne ferdes i nasjonalparken under store eikekroner og vite at dette var landets vugge, det var her landets historie begynte. Slik var de idylliske forholdene i parken seinsommeren 1988 da Borreprosjektet begynte sine undersøkelser. Besøkende turister, lokale turgåere og skolebarn på omvisning mente alle å kjenne haugenenes hemmeligheter, og trodde at de selv var en del av en fastlagt historie. Var det riktig å ruske opp i denne idyllen; burde arkeologene begynne en forskning som kunne komme til å vise en annen historie? Vi hadde en anelse om at Snorre Sturluson ikke hadde fortalt alt om hvordan det egentlig var i Viken i vikingtid, og vi var sterkt motivert for å finne svar på dette spørsmålet gjennom arkeologiske undersøkelser.

Det viste seg snart at også andre var i ferd med å omtolke Vikens historie, og mens vi gjennomførte våre utgravninger og undersøkelser i 1989-1992, opplevde vi den merkelige situasjonen at historien forandret seg mens vi arbeidet. Noen problemstillinger som var aktuelle det ene året, viste seg uaktuelle det neste fordi tolkningen av de skriftlige kildene hadde endret seg. Historikeren Claus Krag førte an i et løp mot de tidlige sagaene i *Heimskringla* og mot Snorre Sturlusons historiesyn, som innebar at makten over Viken på 700- og 800-tallet lå i hendene på Ynglingeætta i Vestfold, og at Harald Hårfagre var ynglingeættingen fra Viken og Opplandene som gradvis utvidet sitt rike til å omfatte også Vestlandet og Trøndelag (Krag 1991a). Samtidig vakte Peter Sawyer de frankiske annalene til live igjen, og med bakgrunn i disse skriftlige beretningene belyste han det danske rikets sterke stilling og dets herredømme over Viken i deler av vikingtid (Sawyer 1988, Sawyer 1991).

Utover på 1990-tallet ledet historikernes debatt fram til enighet om et nytt syn på Harald Hårfagres såkalte rikssamling. Det diskuteres fortsatt om Harald Hårfagre virkelig var sønn av Halvdan Svarte fra Opplandene, og om han med utgangspunkt i Sogn, som han skulle ha arvet etter sin morfar, erobret herredømme over sørvestlandet. En annen hypotese tilslier at Haralds opprinnelige sete var Kvinnherad, Avaldsnes på Karmøy eller Utstein i Rennesøy. Det er imidlertid generelt akseptert at Rogaland og Hordaland utgjorde sentrum i hans rike midt på 800-tallet, og at det var herfra han begynte sin kampanje for å ta kontroll over Viken under danenes svakhetsperiode mellom 850 og 950.

Etter å ha gått seierrik ut av kampene, skal han ha nedsatt flere av sine sønner som underkonger i Viken inntil danene igjen etablerte sin makt under Harald Blåtann engang etter 950 (kap.14.4-14.6).

Etter Claus Krags arbeider om *Ynglingatal* ble det stilt spørsmål om Halvdan Kvitbein, Øystein Fret Halvdansson, Halvdan den Milde og Matille, Gudrød den Gjæve og Halvdan Svarte noen gang har hatt kongsmakt over Vestfold. Dersom de i det hele tatt har vært historiske personer, ble det hevdet at de var konger *in montanis*, det vil si at deres maktsentra lå på Opplandene. Det var her den eldste islandske sagatradisjonen og det tidlige historieverket *Historia Norwegie* plasserte disse kongene (se kap. 13.3-13.5). Ingen av de islandske og norske sagaskriverne på 1100-tallet nevner *Ynglingatal* eller de to vestfoldske kongene Olav Geirstadlav eller Ragnvald den Hederhøye som kvadet skal være diktet for. Ifølge Claus Krag skulle denne sammenkoblingen mellom opplandskongene og vestfoldkongene først ha skjedd omkring 1200, og den ble sterkt underbygget av Snorre Sturluson i *Heimskringla* omkring 1230 gjennom *Ynglingatal* som da ble presentert i skrift for første gang.

De siste tiårene har Krags seine datering av *Ynglingatal* blitt utsatt for kritikk, og på nyt blir det hevdet at det originale kvadet kan være fra slutten av 800-tallet. Dagfinn Skre har derfor argumentert for at ynglingekongene i Vestfold, fra Halvdan Kvitbein til Ragnvald den Hederhøye, har vært historiske personer med makt over deler av Viken. Han knytter Halvdan Kvitbein og Øystein Fret Halvdanson til etableringen av Kaupang, mens Halvdan Milde og Matille og Gudrød den Gjæve under danenes storhetstid har sitt maktområde i nordre del av Viken og området omkring Borre. Først mot slutten av 800-tallet får Olav Geirstadlav og Ragnvald den Hederhøye igjen kontroll over Viken. Derved er vi igjen tilbake til diskusjonen om en mulig kobling av storhaugene i Vestfold med konger av Ynglingætt (se kap.13.3-13.5).

For Snorre kan det ha vært viktig å framheve Ynglingeætta som et gammelt kongsdynasti med røtter i Uppsala i Sverige og med gudene Njord og Yngve som stamfedre. Claus Krag framholdt at Snorre brukte denne historiefortælsen som et argument mot danelekongenes gamle krav på Viken. Det ble stilt spørsmål om årsaken til at Snorre og den yngre sagatradisjonen knyttet Vestfold og Opplandene sammen så sterkt gjennom en felles kongerekke med et felles mytisk opphav. Det er fristende å tenke seg at *Ynglingatal* og *Ynglingsagaen* ikke bare hadde som intensjon å begrunne at Viken hadde vært på lokale herskeres hender i uminnelige tider, men at kva og saga også skulle vise at disse her-

skerne hadde hånd om det østnorske innlandet. Ved å gjøre Halvdan Svarte til konge over både Opplandene og deler av Vestfold, var dette en god begrunnelse for sønnen Harald Hårfagres arverett til denne store politiske enheten hvorfra det i vikingtid ble handlet svært viktige varer som jern, pelsverk, huder, kleberstein, brynestiner, bergkrystall o.a. til Kaupang i Skiringssal og videre til andre kjøpsteder.

Harald Klakk hevdet i 813 at det var danelekogene som hadde arverett til Vestfold, og sammen med sin bror Reginfred dro han nordover for å slå ned opprøret som både «...fyrster og folket...» sto bak. Reisen var så viktig at et møte med keiseren, Karl den Store, måtte utsettes. Sannsynligvis hadde danelekongene hatt overherredømme over Viken siden slutten av 700-tallet, under de sterke kongene Sigfred og Godfred, og det ser ut til at de har opprettholdt makten til seinest 800-tall da Ottar besøkte Skiringssal. Fra og med Harald Blåtanns tid, omkring 950, og framover til 1160-årene har danelekongene igjen tidvis hatt overherredømme over Viken, og kravet ble framført så seinst som omkring 1220. Det ser ut til at Harald Blåtann, og seinere danske konger, styrtet Viken mer direkte enn de øvrige norske regionene de hadde makt over, og at Viken ble betraktet som sterkere bundet til Danmark. Viken var etter danenes oppfatning en dansk region på linje med andre, slik som Skåne og Sjælland (jf. kap. 14).

Dette framgår også av Ottars beskrivelse at Danmark begynte ved Skiringssal. Axel Christophersen (Christophersen 1991) og Dagfinn Skre (Skre 2007b:435ff) har derfor hevdet at det var danelekongene som sto bak opprettelsen av kaupangen i Skiringssal på slutten av 700-tallet, og Erik Schia foreslo også at Oslo ble grunnlagt av Harald Blåtann (Schia 1989). Meningen skulle være å tilegne seg inntekter av vareutveksling og handel med det østnorske innlandet, å sikre seg tilgang til viktige strategiske ressurser og å opprettholde baser for militær kontroll over regionen i utkanten av riket. Egon Wamers tolket på samme måte de rike skipsgravene fra Oseberg, Gokstad, Borre og Tune i Østfold som gravene til danske herskere i grenseland, de var såkalte *custos Danicæ limitis* (Wamers 1994, Wamers 1995). For danelekongene kan vareutvekslingen mellom Viken og Opplandene ha vært en av hovedgrunnene til å opprettholde overherredømmet over denne delen av landet.

Ynglingatal skal ifølge Snorre ha vært framført for den mektige vestfoldkongen Ragnvald den Hederhøye og hans far Olav Geirstadlav. Kvadets siste strofer, som på en sterk måte hedrer disse kongene, mente Claus Krag kan ha en historisk realitet. Snorre hevdet at rikslekene Harald Hårfagre, Eirik Blodøks og Håkon den Gode

plasserte sine slektninger som underkonger i Viken, og at både Olav Tryggvason og Olav den Hellige nedstammet fra disse. Både selvstendige vikenkonger og lokale underkonger har hatt sterke interesser av handelen mellom Opplandene og kysten. Hvor viktig hele denne store østnorske regionen har vært, både økonomisk og politisk sett, framgår av at da de norske rikskekongene endelig fikk full kontroll over både Viken, Vest-Norge og Trøndelag etter Knut den Mektiges død i 1035, var det ætlinger etter både Viken- og Opplands-dynastier som makte dette: Først ved Olav den Helliges sønn Magnus den Gode (1035-1047) og deretter ved Harald Hardråde fra Ringerike (1046-1066, sml. Krag 1995:168ff).

Det enestående gravfeltet på Borre var i bruk gjennom det meste av det første tusenåret etter Kristi fødsel. Omkring 600 skjedde det en dramatisk endring ved at den første monumentale gravhaugen ble bygd mellom to gårdsgravfelt. På begge disse mindre gravfeltene lå det allerede store gravminner, f.eks. haugene 11 og 24 i sør og de store gravrøysene 32 og 33 i nord, så det er grunn til å tro at stedet har vært sete for stormannsslekter allerede tidligere i romertid og folkevandringstid. Men etter 600 og framover til vikingtid må Borre ha fått en høyere status og blitt et politisk maktssentrum for en region som strakte seg langt videre enn nordre Vestfold.

Dette framgår også av den sterke endringen av agrarlandskapet og etableringen av et større gods i denne tidsperioden. Det ble bygd storhauger helt fram til 800-tallet, kanskje også på 900-tallet. Selv om de seine vikingtidsgravene skulle være innsatt sekundært i eldre storhauger, representerer skipsgrava og ryttergravene politisk makt på aller høyeste politiske nivå. Borre har vært et maktssentrum som har opprettholdt sin posisjon gjennom 350 år.

Da Borreprosjektet ble etablert i 1988 var det Ynglingeættas herskere som var gravlagt i Vestfolds storhauger. På 1990-tallet hevdet Claus Krag med styrke at dette måtte betraktes som en myte som ikke har noen basis i en historisk realitet, mens Dagfinn Skre på ny har åpnet for at ynglingekongen Øystein Fret Halvdanson kan være begravet på Borre slik Snorre Sturluson hevdet (Skre 2007b). I henhold til Claus Krags hypotese burde de 'norske' ynglingekongenes graver søkes på Ringerike, Hadeland, Romerike, Toten eller på Hedmarken. En liknende hypotese vil være naturlig dersom vi legger Historia Norwegie til grunn (jf. kap.13.5). De arkeologiske funnene viser at opplandshøvdinger har hatt sine sentralsteder her så langt tilbake som til romertid og tidlig folkevandringstid og, dersom vi følger Krags tanker, har vi muligheter for å sammenholde sagaenes fortellinger med det arkeologiske kildematerialet fra Opplandene.

Men sannsynligvis vil vi også her støte på vanskeligheter siden vi beveger oss i mytene og fortellingenes tid.

De største gravhaugene som er undersøkt i de indre østlandsbygdene har som de eldste haugene på Borre, gitt dateringer tilbake til overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid. De er maktens tidlige monumenter som mytene og sagaskriverne i middelalderen ble inspirert av, og som ble knyttet til langt seinere helter og konger. Halvdanshaugen på Stein på Ringerike er et godt eksempel på hvor sterkt innflytelse 1000 år gamle myter kan ha selv på et kritisk forskningsmiljø i våre dager. En sjakt tvers gjennom haugen viste at den sannsynligvis er bygd en gang i folkevandringstid mellom 416 og 559 e.Kr., men den har hatt en påbyggingsfase mellom 780 og 970, mest sannsynlig mellom 860 og 970 (Larsen & Rolfsen 2004:60-62). Det er mulig at det da ble anlagt en branngrav. Som påvist av Eva S. Thäte var det vanlig at stormannsgraver fra vikingtid i Norge ble satt inn sekundært i eldre gravhauger, slik det også synes å ha skjedd på Borre (Thäte 2007:275-277). Teoretisk sett er det derfor fortsatt mulig at Halvdan Svarte ble hauglagt sekundært i Halvdanshaugen.

Det kan være fåfengt å leite etter sagaenes navngitte konger og dronninger på Borre eller i andre av Vestfolds storhauger (jf. kap. 13.4) (Gansum 1994, Gansum 1995b, Gansum 1997, Gansum 2004). Dateringene fra Borres storhauger faller riktignok sammen med antatte leveår for *Ynglingesagaens* eldste vestfolddynasti, Eirik Agnarsson og Agnar Sigtryggson, på 700-tallet. Fortsatt ble det bygd storhauger da de vestfoldske ynglingekongene skal ha hersket her, helt fram til Olav Geirstadlav og Ragnvald den Hederhøye ble hedret av skalden Tjodolf fra Kvine i fyrstekvadet *Ynglingatal* på slutten av 800-årene. Kanskje går storhaugenes tid helt fram til ca 925 da den rike skipsbegravelsen ble anlagt i haug 1, og til 950 da kanskje en ryttergrav ble satt inn i haug 2. Fra 900-tallets første halvdel kjenner vi navnet på en lang rekke høvdinger og underkonger i Viken som er omtalt i *Harald Hårfagres saga*: Haralds morbror (eller farbror) Gutterm, Bjørn Farmann, Olav Digerbein, Sigrød Haraldsson og Gudrød Bjørnsson. Like fanyttes som å søke deres graver i Farmannshaugen på Sem eller på Haugar i Tønsberg, vil det være å begrave dem på Borre (Gansum 1994, Gansum 1995b, Gansum 1997, Gansum & Østigård 1999).

Men en ting er sikkert: Gravfeltet på Borre ble brukt som gravplass samtidig som det foregikk en makkamp om Vestfold og Viken fra 700-tallet til 900-tallet. Og gravhaugenes størrelse og antall viser at det har vært en gravplass for mektige personer og slekter som har vært viktige

medspillere i denne maktkampen. Mulighetene er mange; det kan ha vært gravplassen til lokale småkonger i folkevandringstid og merovingertid, det kan ha vært gravene til danenes underkonger eller danske kongsætlinger tidlig på 800-tallet, til selvstendige vikenkonger omkring 900, eller til vestnorske underkonger på 900-tallet. Kanskje har *Ynglingatal* og de eldste sagaene i sin opprinnelig form vært basert på en muntlig tradisjon som har inneholdt en kjerne av en historie som virkelig har hendt (sml. Sigurdsson, G. 2004, Sigurdsson, G. 2010).

Dessuten er det mye som tyder på at høvdingene som er gravlagt i skipshaugene på Borre og Gokstad gjennom sitt gravgods har ønsket å understreke en spesiell tilknytning til Svea-dynastiet i Uppsala og Birka. Deres rytterutstyr med rem- og bisselbeslag med ornering i Borrestil er enestående i Norge, og har sine paralleller bare i Sverige, Russland og Ukraina. Det er foreslått at disse og andre ledere i Viken har utnyttet danenes svakhetsperiode til å overta kontrollen over Kaupang og derigjennom utvikle en omfattende handelsvirksomheten østover via Hedeby og Birka. De kan ha vært selvstendige herskere, men det også mulig at de i perioder var underordnet et sveavelde som gjennom allianser og giftermålpolitikk, via eliten i Götaland eller via et svensk dynasti i Hedeby, hadde interesser i Viken (kap.15.8-15.11).

Det er derfor liten grunn til å tro at Borre gjennom alle disse århundrene var gravplassen til bare én biologisk slekt eller ett herskerdynasti. Dersom vi skal tro på hovedbudskapet i sagaene, har herredømmet over Vestfold i kortere eller lengre tid vært i hendene på alle de nevnte deltakerne i det politiske spillet om Viken. Det er sannsynlig at de skiftende maktkonstellasjonene også har gitt seg utslag på Borregrafeltet som derfor kan betraktes som et mytisk sted der en politisk maktkamp utspilte seg på dødens arena.

16.7. Gravfeltet som politisk arena.

Etter den lange kronologien er gravfeltets historie delt inn i fire viktige faser (kap. 16.1):

- I. Gårdgravfeltenes tid, før 600.
- II. De store jordhaugenes tid, 600 til 900-tallet.
- III. Sekundærgravenes tid, 800 til 900-tallet.
- IV. Haugbrottene tid, 800 til 1100-tallet.

Ritualene og de offentlige forestillingene på gravplassen har hatt en klar religiøs hensikt som har med døden og reisen til dødsriket å gjøre. Religionshistorikeren Gro Steinsland sier det slik:

«Døden hadde en kolossal betydning, ja vi kan tale om en dødsideologi som ligger til grunn ikke bare for religion og kultus, men også for store deler av diktningen og kunsten. I kongeideologien hadde dødstematikken en helt vesentlig plass. Støre diktverk som *Ynglingatal*, *Haraldskvadet* og mange av skaldediktene dreier seg i hovedsak om kongers og høvdingers død.» (Steinsland 1997a:96)

Når dødsideologien også blir en kongeideologi, flyttes den over fra den religiøse sfæren til også å gjelde den politiske sfæren. Gravplassen på Borre og skipgravene fra Vestfold og Østfold må ha tilhørt kongsdynastier i Viken, og disse monumentene kan derfor også benyttes som kilder til å forstå de politiske forholdene i merovingertid og vikingtid.

Innen arkeologisk forskning har det vært vanlig å hevde at store fornminner og monumenter markerer de avdødes eller deres etterkommeres makt og status; jo større monument og dess flere storhauger – jo sterkere makt og dess mer langvarig maktutøvelse representerer de. I de beste jordbruksbygdene på Østlandet ble det bygget mange storhauger i merovingertid, noe som sannsynligvis viser hvor det var blitt etablert økonomiske og politiske maktsentra på denne tida (Rolfsen & Larsen 2005:Fig. 9). Noen ganger ligger det bare en storhaug aleine, slik som Jellhaugen i Halden (Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:300-302) eller Raknehaugen på Romerike som Dagfinn Skre mener representerer en maktetablering midt på 500-tallet (Skre 1997:467). Andre steder ligger to eller tre storhauger sammen, for eksempel på Bjørntvet i Skien (Munch 1962:137), på Brødremonen i Eidsberg, Huseby i Lier (Brøgger 1937:150,160) eller Hundorp i Fron (Jacobsen & Larsen 2005). Bare på Borre finner vi flere enn tre slike monumenter på samme sted. Når minst ni storhauger her ble bygd over en tidsperiode på 350 år, kan dette være et indisium på at det fantes en kontinuerlig sentralmakt på samme sted gjennom hele denne tidsperioden (Skre 1997:467).

Men bygningen av en storhaug kan også være knyttet til et nytt herskerdynastis etableringsfase, til en tid da det var konflikter mellom konkurrierende ætter, og det var viktig å markere suverenitet, ikke bare militært og religiøst, men også gjennom symbolske manifestasjoner slik som store gravmonumenter. I en seinere konsolideringsfase, da makten og lederposisjonen til det nye dynastiet var sikret og akseptert, kunne den symbolske demonstrasjonen reduseres til et minimum, og bygningen av storhauger tok derfor slutt etter en generasjon eller to (Hedeager 2001:207). En slik hypotese gjør tolkningen langt mer komplisert: En eller to storhauger på samme sted kan bety at et nytt herskerdynasti har etablert seg i området, men at det etterhvert har mistet makten. Men det er en

like stor mulighet for at dette dynastiet etter en eller to generasjoner fikk full politisk kontroll og derfor ikke lenger hadde behov for å demonstrere sin makt gjennom gravmausoleer. De to store gravhaugene på Jelling i Jylland er et godt eksempel på dette: Mellom sine forfedres storhauger bygde Harald Blåtann kirken og satte opp sine runesteiner som var nye og sterkere maktsymboler (Andersen, H.H. 1987, Andersen, H. 1995, Randsborg 2008). Den enslige Raknehaugen på Romerike eller Halvdanshaugen på Ringerike trenger, etter en slik tanke, ikke bety at sentralmakten raknet omkring 600, men like gjerne at de etterfølgende herskergenerasjonene demonstrerte sin sentralmakt på andre måter.

På Borre er ni storhauger bygd etter hverandre, enten mellom 600 og en gang på 800-tallet, eller over en lengre tidsperiode som strakte seg helt fram til ca 950. I sistnevnte tilfelle ville haug 2 ha blitt reist omtrent samtidig med at Harald Blåtann bygde sitt gravmonument i Jelling over sin far Gorm den Gamle. Kan virkelig en enkelt herskerslekt på Borre ha innehatt en så sterk politisk posisjon gjennom hele dette lange tidsrommet? Dette stemmer dårlig med hva vi ellers vet om de politiske forholdene i Vestfold i denne perioden. Etter den symbolsk-ideologiske fortolkningen av arkeologiske monumenter, er det mer rimelig å tro at de mange storhaugene betyr at det gjennom store deler av yngre jernalder har foregått en kamp om den politiske makten på Borre, og at skiftende herskerdynastier har ønsket å manifestere sin nyerverte posisjon gjennom å bygge sine storhauger på eldre makthaveres gravplass. Borre-arenaen var viktig å benytte for hver ny hersker, og han eller hun kunne her overbevise det frammøtte folket, og for allverden, at en ny tid var kommet. Den samme tolkningen kan vi legge på alle storhaugene i Vestfold. Ikke noe annet sted kjenner vi så mange storhauger i ett fylke. Det betyr ikke at dette var maktens geografiske sentrum, men at det var avmakten og maktkampens arena (Gansum 1997, Myhre 2003).

Hvem var det som kjempet på denne arenaen? Den eldre historiefortolkningen ville ha gjort det lettere å foreslå navngitte kongsdynastier: Etableringen av det eldste Borregodset og reisingen av de første storhaugene ble kanskje utført av det første Vestfold-dynastiet som Snorre nevner; Agnar Sigtryggsson og Eirik Agnarssons slekt som har hatt sterke kontakter med en kongsætt i Nord-Jylland. Da den andre ynglingekongen i Vestfold, Øystein Fret Halvdansson, giftet seg med Eiriks datter Hild en gang på 700-tallet, skulle hans dynasti, etter den hypotesen som rådet tidlig på 1900-tallet, ha overtatt gravplassen. De skulle ha holdt sin posisjon fram til ca 900 da Harald Hårfagres sønner og sønnesønner overtok makten i Vestfold, og bygde sine storhauger fram til kristendommen ble innført.

Denne fortolkningen ble det stilt et stort spørsmålstege ved i løpet av 1990-årene. Dersom Claus Krags hypotese skal legges til grunn, er *Ynglingatal* kildeverdi betydelig redusert. *Ynglingesagaen* og *Halvdan Svartes saga* skal betraktes mer som politiske konstruksjoner enn troverdig historie, noe som betyr at vi sitter tilbake med stort sett navnløse herskere i Vestfold i vikingtid. Men, som tidligere nevnt, er Krags forslag kommet under skarp kritikk, og blandt annet Dagfinn Skre har igjen argumentert for at de siste seks kongene av ynglingeått kan ha vært historiske personer i Vestfold, og at de kan være begravet i noen av de kjente storhaugene (jf. kap. 13.3-13.5).

Selv om *Ynglingatal* skulle være et overlevd diktverk fra vikingtid, er det en nesten umulig oppgave å identifisere den eller de døde i gravene. Et forsøk på å skildre den politisk utviklingen i Vestfold uten å sette navn på herskerne ville kunne være som følgende: De første storhaugene ble bygd av lokale stormenn som etablerte seg som regionale ledere i Vestfold i overgangstida mellom folkevandringstid og merovingertid; samtidig med at likesinnede i Grenland og Vingulmork, på Romerike, Ringerike og Hedmark bygde sine likeartete monumenter. En tilsvarende utvikling er påvist på samme tid i Mellom-Sverige, og det er svært sannsynlig at det har vært kontakt på elitenivå mellom politiske sentra i disse svenske og østnorske landskapene. Det er således et arkeologisk grunnlag for å hevde at en liknende politisk utvikling som *Ynglingatal* beskriver for merovingertid kan være basert på et reelt grunnlag.

På Borre maktet etterhvert ett herskerdynasti å etablere seg som overherrer over Vestfold og tilgrensende deler av Viken på grunn av sin strategiske plass ved Oslofjorden, og på grunn av vellykkete allianser med tilgrensende høvdingdømmer og småriker. Det er ovenfor pekt på mulige kontakter mellom Vestfold og Opplandene, og særlig er det framhevd den betydning som varebytte og varehandel mellom innland og fjorden kan ha hatt. Det er også framholdt den likhet som foreligger mellom gravfeltet og hallbygningene på Borre og flere av de sentrale svenske gravfeltene i merovingertid.

Det første Borregodset ble etablert, og jordbrukssekspansjon og folkevekst førte til de store endringene av kulturlandskapet som vi enda ser spor etter i Prestegårdsskogen. Kontakten med SØ-Danmark, og kanskje med Nord-Jylland, har vært sterk, og som en del av innflytelsen herfra innføres bøken og fremmede vekster sørfra. Gjennom egen jordbruksproduksjon og inntekter fra vareutveksling og handel skaffet de seg ressurser nok til å holde en krigerflokk og våpenmakt til å kunne opprettholde sin posisjon gjennom flere generasjoner. Gravhaug 6 og 7, og

kanskje 5, bygges i denne perioden på 600- og tidlig 700-tall, samtidig med at de store hallene ble anlagt på terrassekanten ovafor.

Men flere lokale høvdingslekter kjempet om makten i Vestfold og Viken, og en gang på 700-tallet oppnådde nye herskere overherredømme over Vestfold og deler av Viken. Dette var høvdinger som *Ynglingatal* ga navnene Øystein Fret Halvdanson og Halvdan den Milde og Matille. Også disse valgte Borre som sin gravplass på grunn stedets mytiske historie som var knyttet til kongedømmets opphav. Det eldre godset ble nå konfiskert og kom på nye hender, og kanskje er haugene 4 og 5 bygd av de nye vikenkongene?

Mot slutten av 700-tallet blander de sterke danekongene Sigfred og Godfred seg inn i den lokale makkampen, og de overtar overherredømmet over Viken. De innsatte sine folk som underkonger, enten fra det lokale aristokratiet, eller fra den danske kongsslektta. Det samme gjentok seg under Harald Klakks krigstog til Vestfold i 813, og kanskje under seinere danekonger utover på tidlig 800-tall. Nye eiere av Borregodset gravlegges i storhauger på den gamle tradisjonsrike herskergravplassen, kanskje i haug 3 og 4 som framstår som etterlikninger av de opprinnelige haugene 5, 6 og 7, men likevel litt forskjellige på grunn av sine uryddige grøfter og bruer. Ifølge Egon Wamers skal skipsgravene fra Oseberg, Gokstad og haug 1 på Borre vise så mange likhetstrekk med danske elitegraver at han sammenliknet dem med skipsgravene fra Hedeby og Ladby, og tolket dem som gravene til danske herskere ved grensen, *custos Danicu limitis* (Wamers 1995:152, Wamers 1997).

En slik hypotese kan nok diskuteres når det gjelder Oseberggrava fra 834, men påstanden er vanskeligere å akseptere for skipsgravene fra Gokstad og Borre fra tidlig 900-tall, siden dette var et tidspunkt da det danske overherredømme mest sannsynlig var sterkt svekket på grunn av indre stridigheter og kamper med naboriker i sør. Da er det mer sannsynlig at Harald Hårfagre etablerte et overherredømme i Viken etter slaget i Hafrsfjord omkring 872. Kanskje var det hans underkonger, blant dem enkelte av hans sønner, som nå inntok maktsentraene og de gamle godsete i Vestfold og Viken for kortere perioder. For første gang er det kanskje herskere med bakgrunn fra *Nordmanna land* fra Vest-Norge som legges i hauger på de gamle gravplassene i Viken? Vi søker forsatt etter gravhaugene deres, men haug 3 eller 8 på Borre ville være like gode kandidater som Farmannshaugen eller Haugarhaugene.

Skipgravene fra Borre og Gokstad er fra en tid da det danske riket var preget av stillstand, og dets innflytelse i Viken var sterkt redusert. Det er ovenfor pekt på at begge disse gravene inneholdt

en rekke gjenstander som ikke viser spesielt til Danmark, men heller forteller om kontakter med Mellom-Sverige og Rusriket. Stormannen fra skipsgrava på Borre kan ha vært en lokal vikenkonge som forsøkte å rive seg løs fra både Danmark og Vest-Norge, og som i den forbindelse sökte kontakter og allianser østover til Svearike i Mellom-Sverige. Det samme kan gjelde den døde fra Gokstad, men i denne grava fins det også gjenstander som indikerer dansk innflytelse, slik at dette kan ha vært en person som var opptatt av å markere kontakter både mot sør og øst. Det er på denne tida at det på Kaupang er funnet mange indisier på en endring av handelsveier fra vest til øst. Kanskje har høvdingene fra Gokstad og Borre basert mye av sin styrke på denne handelen (jf. kap. 15.7).

Utover på 900-tallet gjenvant det danske kongeriket igjen mye av sin makt og utviklet seg til en europeisk stormakt under Harald Blåtann som omkring 960 gjenopprettet overherredømmet over Viken. På denne tida gravlegges det trolig en rytter i fullt utstyr i haug 2 på Borre. I Danmark er ryttergravene tolket som kongemaktenes vasaller eller underordnede stormenn som sitter på de store godsene i rikets provinser (Pedersen, A. 1997, Pedersen A. 2006). Mange av ryttergravene tilhører Harald Blåtanns tid og viser hvor godt organisert hans danske rike var. Men de kjennes også fra tida før jellingkongene Gorm den Gamle og Harald Blåtann, og organisasjonen og gravskikkelsen må derfor gå tilbake til 800-tallet (Näsman 1991b:171; Randsborg 1980:121ff; Roesdahl 1989). Også i Viken, og særlig på Opplandene, kjenner vi mange ryttergraver fra 800- og 900-tallet. De er tolket som riksengenes lendmenn eller hirdledere i de sentrale bygdene (Skre 1998:469ff). Helge Braathen koblet ryttergravene sammen med etableringen av småriker i Vestfold, Romerrike og Vingulmork, og Husebygårdene ble tolket som kongens gårder i disse rikene (Braathen 1989:140ff). Lenge var det antatt at denne politiske organisasjonen ble innført i Viken av danske overkonger, kanskje i siste halvdel av 900-tallet eller tidlig på 1000-tallet. Ovenfor er det diskutert om den kan stammer fra tida omkring 900 og ha sin bakgrunn i Svearike i Mellom-Sverige eller under et svensk dynasti i Hedeby mellom 891 og 934 (jf. kap. 15.8).

Dersom ryttergrava på Borre ble anlagt som primærgrav i haug 2, kan haugen være oppkastet over en dansk stormann, eller en lokal vikenhøvding som var underordnet jellingkongen. Men siden de danske ryttergravene fra 900-tallet nesten alltid er anlagt som sekundærgraver i eldre gravhauger, og det samme gjelder et stort antall av de norske elitegravene, så det er mer sannsynlig at også Borregrava ble anlagt sekundært i en eldre storhaug. Det er ovenfor diskutert om også grava med kjøreutstyr fra

haug 9 og skipsgrava i haug 1 kan være sekundærgraver. Kanskje representerer alle disse tre vikingtidsgravene nye stormenn på Borre, som ved å begrave sine døde i tidligere herskeres monumenter, symbolsk og rituelt overtok maktten over Vestfold, den døde i haug 1 under svensk innflytelse, mens personen i haug 2 kanskje var underlagt dansk herredømmme (jf. kap. 13.4-13.5).

Dersom makt og posisjon kan legitimeres gjennom reising av store gravmonumenter, er det rimelig å tenke seg også den omvendte situasjonen: At etablert makt kan brytes ned ved at gamle maktsymboler rives eller ufarliggjøres. Gjennom brytingen av en haug, forstyrrelse av gravfreden og uthenting av gravgaver, som var sterke symboler på politisk makt, kunne det også være mulig å bryte ned tidligere herskeres posisjon. Dersom det å legge ned symbolske maktgjenstander i de opprinnelige gravhaugene var en politisk manifestasjon, burde det å fjerne dem på et seinere tidspunkt kunne betraktes som et forsøk på å redusere forgjengernes makt, eller å overføre deres makt til seg. Gjennom haugbrottet kunne nye herskere unngå at deres forgjengeres store maktsymbol lå der som vitnemål om fortsatt posisjon og rett til riket for deres slektninger og etterkommere, og dermed som en konstant symbolsk trussel mot de nye makthaverne (Myhre 1994, Myhre 2003).

Dersom dette var motivet for haugbrottene eller gravforstyrrelsene, må vi ikke forvente at slike handlinger foregikk anonymt eller i det stille, like lite som den opprinnelige begravelsen i haugen, eller selve haugbyggingen, gjorde det. Bare gjennom en offentlig og demonstrativ handling må vi tro at symbolene har fått maksimal virkning, enten de legges ned eller hentes ut av gravene. Det rituelle gravbrottet eller gravskjendingen kan ut fra en slik tanke like gjerne ha forekommert i ubrente, rikt utstyrt graver som på Oseberg og Gokstad, som i storhauger som bare inneholder enkle branngraver, slik som de eldste på Borregravfeltet.

Religionshistorikeren Gunnhild Røthe viser hvordan sagafortellingen *Tåtten om Olav Geirstadlav* beskriver at enkelte sterke maktsymboler som belte, sverd og ring hentes ut under brottet av Olav Geirstadalvs gravhaug og overgis til Olav den Hellige som derved rituelt gis retten til riket. Men også skjelettdeler eller enkle gjenstander kan innehå sterk symbolsk makt (Røthe 1997:38ff). Det er ikke edelmetallenes eller de spesielle gjenstandenes omsetningsverdi som er viktig, men deres symbolverdi. De store sjaktene inn i storhaugene på Borre kan derfor betraktes som offentlige arenaer, der maktposisjoner endres og nye herskere kan demonstrere egen styrke for et tallrikt publikum.

Hjemm sto bak de store tiltakene som skulle til for å grave seg inn til sentrum av storhaugene? Vi kjenner ikke tidspunktet for alle haugbrottene på Borre, men siden de alle er utført omtrent på samme måte, er det mulig at de er utført innenfor noenlunde samme tid. ¹⁴C-dateringene fra haug 7 forteller at denne haugen ble åpnet en gang etter tidsrommet 860-1040 dersom vi regner med ett standardavvik, og etter 770-1210 med to standardavvik. Sannsynligvis ligger haugbrottstida innenfor disse tidsrammene. Som nevnt er Gokstadhaugen plyndret mellom 939 og 1152 og Oseberggrava mellom 953 og 990, så det er mulig at 900-tallet var en periode da haugbrott ble utført i flere av storhaugene i Vestfold (Bill & Daly 2012). Men siden få innbrudd er datert, må vi regne med at slike handlinger også kan ha forekommert på 800-tallet.

Haugbrottene i storhaugene har vært store tiltak som bør ha vært utført av makthavere i Viken. Da Harald Klakk og Reginfred reiste til Vestfold i 813 for å slå ned fyristenes opprør, kan de ha gjort dette med militærmakt, men den muligheten bør også holdes åpen, at de kan ha vist sin makt symbolsk ved å bryte de lokale herskernes ættehauger. Det kan også være at innsatte danske eller vestnorske underkonger på 800-tallet markerte seg på denne måten, eller lokale herskere som Olav Geirstadalv og Ragnvald den Hederhøye.

Kort tid etter 960 lot Harald Blåtann seg hylle som overkonge over Viken. Flere forskere har pekt på hans tosidige prosjekt om både å bygge ut et sterkt militært kongedømme, kristne sine undersetter og å bruke den nye religionen i en maktpolitisk sammenheng. «*For Harald Blåtann som for de andre europeiske og senere nordiske konger, innebar en offisiell omvendelse til kristendommen nye maktpolitiske muligheter. Religionsskifte og endringer i maktforhold knyttes sammen. Religionsskiftet forstått som maktskifte innebar en konflikt mellom den gamle og den nye kult*» (Røthe 1997:37). Denne mektige kongen kunne ha sett det store potensiale for sin tosidige misjon som lå i det å gjennomføre haugbrott på Borre, eventuelt også i storhaugene på Gokstad og Oseberg (Bill & Daly 2012).

Gjennom slike maktovergrep kunne han demonstrere egen styrke, gjenopprette det danske herredømmet over Viken og seire over både lokale herskere og den hedenske religionen. Han hadde erfaring fra slike haugbrott, siden det er sannsynlig at han sto bak åpningen av Kong Gorms grav i Jelling og overføringen av sin fars grav til kirken (Krogh 1983, Krogh 1993, Andersen, H.H. 1987, Andersen, H. 1988, Andersen, H. 1995, Randsborg 2008). Kan han ha gjentatt den samme handlingen i storhaugene på Borre, der gamle mytiske maktsenteret i Viken, der herskere fra mange dynastier hadde sett sin

makt både blomstre og bryte sammen? Borre var et sted som pekte seg ut for en tidlig kirke, og haugbrottene kunne kombineres med overføring av spesielle herskeres graver til en plass under kirkegulvet. Kunne en av disse ha vært den døde mektige i haug 2 og i skipsgrava i haug 1, som var hauglagt bare 50 år tidligere? A.W. Brøgger mente at når Nicolaysen ikke fant ubrente skelettrester i grava, skyldtes det at den døde var fjernet ved haugbrottet. Nå er det like sannsynlig at det har vært en brannggrav i en jernkjel i det ubrente skipet, men i en symbolsk, rituell sammenheng kan kanskje også kremerte døde overføres til en kristen gravplass selv om dette var i strid med kirkens lærer?

Gravfeltet på Borre har vært en arena for dødekult og rituelle seremonier, men de religiøse aspektene har gjennom århundrene vært nært knyttet til den politiske sfæren. Terje Gansum og Terje Østigård har vist hvordan Haugar i Tønsberg som gravsted i vikingtid har vært nære knyttet til Haugar som tingsted. Haugar er godt dokumentert som kongehyllingsting i middelalderen, og det passet derfor godt å koble de to store gravhaugene som ligger der med Harald Hårfagres sonner Olav Digerbein og Sigurd eller Sigtrygg (Gansum & Østigård 1999:94). Borre må også ha vært et sted som var nære knyttet til overherredømmet over Vestfold og deler av Viken, og det ga legitimitet til nye herskerdynastier å bli gravlagt der. Samtidig kunne de knytte seg an rituelt og symbolisk til tidligere makthavere, noen ganger også ved å konstruere biologisk slektskap med eldre kongsætter. Dette oppnådde de ved å bygge nye storhauger ved siden av de eldre monumentene, eller de overtok dem på en symbolisk måte ved å plassere sine graver i dem. De brøt seg også inn i foregående herskeres graver og hentet ut symbolske gjenstander som virkelig gjorde overføringen av makten, og de svekket foregående dynastiers krav på riket ved å la deres utkastete gravhauger ligge tilbake som punkterte maktssymbol.

Ut fra en slik tankegang behøver ikke det store gravfeltet på Borre å være en manifestasjon av et stabilt kongedømme, men det kan tolkes som en arena for kamp og konkurranse om politisk makt over Vestfold og Viken. I denne makkampen deltok kanskje lokale herskerdynastier, de danske kongene og etterhvert også de norske kongene fra det vestnorske kongedømmet til Harald Hårfagre og hans etterkommere.

I en kort periode omkring 900 synes det å ha forekommert en betydelig påvirkning fra det sterke sveavelde i Mellom-Sverige. Kampen ble ikke avsluttet før Knut den Mektige av Danmark døde i 1035 og Magnus den Gode og Harald Hardråde inkorporerte Viken i det norske kongedømmet. Da var kristendommen innført,

og den hedenske gravplassen på Borre hadde mistet mye av sin betydning som arena for det virkelige liv. Men mytene og historiene om Borre ble opprettholdt og omdiktet, og gjennom Snorre Sturlusons *Heimskringla* fikk gravplassen en kraft som kanskje var langt betydeligere for landets historie enn den gangen kongene kjempet om makten på dødens arena.

16.8 Borrehøvdingen som sveahersker, i døden og i Ynglingatal

Gravutstyret i skipsgravene fra Borre og Gokstad har store likheter med samtidige mannlige elitegraver i Sverige og Rusriket, og det er diskutert om de to høvdingene gjennom sin utrustning har ønsket å demonstrere allianser og likeverdighet med sine svenske kollegaer. Det er også vist at gravfeltet på Borre har mange likheter med de store gravfeltene i Mellom-Sverige både når det gjelder gravskikk og struktur allerede fra merovingertid av. Skipsgravene fra Borre og Gokstad er datert til begynnelsen av 900-tallet, samtidig med at handelen på Kaupang endret karakter og rettet seg mer mot Østersjøen og handelsstedene Hedeby og Birka. Det er trolig ingen tilfeldighet at den rike skipsgrava i Skopintull på Adelsö, som trolig var en av sveakongenes kongsgårder, viser store likheter med Borregrava. Dette var en tid da daneveldet var inne i en svakhetsperiode, og det kan synes rimelig at de gravlagte på Gokstad og Borre representerte en elite i Viken som opprettet kontakt med herskere i Mälardalen, og via Kaupang etablerte et østvendt handelnettverk.

Som tidligere nevnt har Claus Krag argumentert for at *Ynglingatal* ble laget som del av en saga i tidlig middelalder, mens det fortsatt er mange forskere som hevder at kvadet ble framført omkring 900. Det er i tilfelle samtidig med levetida til høvdingene på Borre og Gokstad. *Ynglingatal* hyller dynastiet av vestfoldkonger fra Halvdan Kvitbein til Ragnvald den Hederhøye og framhever dets avstamning fra Ynglingeætta i Sverige. Det er stilt spørsmål om det kan være en sammenheng mellom Borre- og Gokstadhøvdingenes forsøk på å framstå materielt som likeverdige med stormenn i Mellom-Sverige, samtidig som Tjodolf av Kvine kveder om vestfolddynastiets avstamning fra den svenske Ynglingeætta.

Selv om kvadets innhold ikke skal betraktes som en virkelighetsbeskrivelse av det genealogiske forholdet mellom de to dynastiene, kan det være uttrykk for Ragnvald den Hederhøyes ønske om å framheve sin slekts avstamning fra den mektige Svea-ætta, omtrent samtidig med at Borre- og Gokstadhøvdingene demonstrerte det samme forholdet materielt ved sin død.

Ynglingatal og gravfunnene kan i tilfelle betraktes som to sider av samme sak, og være uttrykk for at lokale herskere omkring 900 ville demonstrere en gloriøs avstamning som et argument mot påtrykk fra både det danske og vestnorske kongedømmet.

16.9 Det svundne er en drøm

Fyrstekvadet *Ynglingatal* har vært den viktigste kilden for forståelsen av gravfeltet på Borre. Lenge var det betraktet nærmest som en nekrolog over ynglingekongenes liv og død, en reportasje skrevet av skalden Tjodolf fra Kvinesdal mens Ragnvald den Hederhøye enda var på høyden av sin makt. Siden 1990 har det pågått en diskusjon om kvadets autensitet (Krag 1991a, Fidjestøl 1994, Sandnes 1994, Sundqvist 1995, Skre 2007a:410-422). Personlig har jeg funnet Svante Norrs vurdering av *Ynglingatal*s historie rimelig, nemlig at kvadet ikke kan betraktes som et enhetlig diktverk fra verken vikingtid eller tidlig middelalder, men at det er kommet til gjennom en lang tidsperiode, og at det underveis er forandret betydelig, dels ved at noen strofer er fjernet og dels ved at andre er føyd til (Norrr 1998:97-106). Det er i tilfelle ikke en øyenvitneskildring fra en tilstedevarende, men det er en fortelling som er blitt omformet flere ganger ut fra den ideologiske og politiske situasjonen som til enhver tid fantes. *Ynglingatal* blir derved et genealogisk diktverk av samme karakter som var så vanlige i andre samfunn i historisk tid, og som ofte kan påvises i antropologisk materiale. Ifølge denne hypotesen kan det ha kjerner av opprinnelige hendelser, men det er vanskelig å skille disse fra myter og dikteriske friheter.

Da Snorre Sturluson skrev *Ynglingesagaen* og *Halvdan Svartes saga* var han sterkt påvirket av *Ynglingatal*, og han brukte blant annet kvadets fortelling til å utforme og forstå den historiske bakgrunnen for rikssamlingsprosessen til Harald Hårfagre og oppkomsten av den norske staten i middelalderen. Kanskje har han trodd at kvadet var autentisk, kanskje har han selv bidratt til å omforme det. Men *Ynglingesagaen* går langt utenfor *Ynglingatal* i sin detaljrikdom, og Snorre må enten ha hatt andre kilder eller så har han utbrodert historien for å få den til å passe inn i sin forståelse av det som skjedde. Men han har trolig ønsket å påvirke sin egen samtid og den politiske situasjonen som eksisterte i Norge tidlig på 1200-tallet.

Snorre brukte arkeologiske minnesmerker i sin argumentasjon for sitt historiesyn. Han besøkte Tønsberg og Karmøy, og han har trolig selv sett Borre gravfelt, Farmannshaugen, Haugarhaugene og gravhaugene ved Karmsundet. Han har hørt folks fortellinger om disse monumentene, og han har sannsynligvis flettet inn sin egen

tolkning av gravhaugenes historie. På en imponerende måte har han samlet inn et mangesidig kildemateriale og flettet det sammen til en historie som er så overbevisende at den har blitt akseptert i mer enn 700 år. Men en av grunnene til at denne historien fant så god grobunn i Norge var selvfølgelig at Snorres historiesyn gjennom alle disse hundreårene passet så glimrende inn i det ideologiske og politiske grunnsynet som til enhver tid hersket i Norge. Når dette historiesynet ble revidert på 1990-tallet, skyldes det ikke bare ny arkeologisk og historisk forskning, men like mye at det nå var blitt grobunn i norske forskningsmiljør til å akseptere andre synspunkter på denne tidsperioden.

Fortolkningen av Borregravfeltet, *Ynglingatal*, *Ynglingesagaen* og 1900-tallets forskning representerer et enhetlig historiesyn som preget den moderne norske kulturen og det norske samfunnet. Men gravfeltet på Borre har selv en historie som når like langt tilbake i tid som de tusen årene som har gått siden den siste gravable anlagt på gravplassen. Også de som hersket på Borre i vikingtid hadde sitt syn på verden og sin oppfatning om historien og framtida. Også de brukte gamle minnesmerker, kvad, myter og fortellinger til å begrunne og påvirke sin nåtid og framtid. Jeg tror at deres historie var annerledes enn Snorre Sturlusons historie, og i denne boka har jeg forsøkt å nærme meg den forståelsen som de kan ha knyttet til gravplassen og av den ideologiske og politiske situasjonen i Viken.

Jeg tror det kan være fruktbart å betrakte både Borregravfeltet, *Ynglingatal* og *Ynglingesagaen* ut fra det samme utgangspunktet. Menneskene som levde i jernalder, vikingtid og middelalder forsøkte alle å forstå og påvirke sin samtid, og de brukte historien til å begrunne sine standpunkter. Gravhauger, kvad og sagaer var viktige kilder til historien for dem alle, og disse kildene hadde det til felles at de kunne omtolkes, omskrives og omskapes når det var behov for det. Skalden og sagaskriveren kunne forandre på ættelinjer, koble inn nye herskerdynastier på gamle, prestisjetunge kongsslekter og forflytte konger fra ett landskap til ett annet. På samme måte kunne gravhauger tillegges mytiske forfedre, nye gravhauger kunne bygges inn på gamle gravplasser og gamle gravhauger gjøres om til sine egne ved fysisk å bruke dem på nytt. Gjennom gravbrott kunne nye herskere hente ut gamle statussymboler, ødelegge deres opprinnelige makt og derved skrive dem ut av historien. På samme måte som *Ynglingatal* er tilkommert gjennom lang tid, er gravfeltet på Borre resultatet av en lang og komplisert utvikling, der historier ble skapt, fjernet og omformet gjennom en bevisst eller ubevisst prosess skapt av ulike maktahavere.

Snorre Sturluson ønsket trolig å begrunne at de norske kongene i middelalderen hadde rett på Viken. Han argumenterte for at Vestfold var Harald Hårfagres utgangspunkt for rikssamlingen, og at han nedstammet fra maktige lokale herskere som hadde en åttelinje tilbake til den prestisjetunge Ynglingeætta i Gamle Uppsala. Like viktig var det for Snorre å påvise at de seinere norske kongene nedstammet fra Harald Hårfagre, slik at Norge på denne måten tilhørte Haralds ætt. Ved bruk av fornminner, kvad, sagaer og fortellinger argumenterte han mot danekongenes krav på Viken. I *Heimskringla* nevner han dette danske kravet mange ganger, og han viser at danekongene i lange perioder hersket i Viken, enten selv eller gjennom underkonger. Men dette framstilles alltid som episoder som ikke førte fram, og hans historiesyn får så stor plass i *Heimskringla* at andre viktige politiske synspunkter kommer i bakgrunnen. Det vestnorske kongedømmet til Harald Hårfagre mistet sin historie og bakgrunn, og Vikens egen politiske utvikling skyves til side til fordel for diskusjonen om norske eller danske kongenes rett. Selv om Opplandene får en stor plass i *Heimskringla*, blir det indre Østlandets herskere statister i den store politiske tvekampen.

Med utgangspunkt i arkeologers og historikeres nyere forskning har jeg forsøkt å forstå Borregravfeltet i en annen kontekst enn den *Heimskringla* presenterer. Jeg har lagt vekt på de skriftlige kildene som understreker danekongenes krav på Viken fra Götaelv til Agder. Kravene er så godt belagt fra omkring 800, at det må ha grunnlag i en realitet. Vi ser også at flere av danekongene styrer Viken på en mer direkte måte enn resten av Norge når de har overherredømme over landet. Men det er vanskelig å finne belegg for stor dansk innflytelse før slutten av 700-tallet, så det er sannsynlig at det danske kravet har utgangspunkt i hendelser på dette tidspunktet. Jeg har likevel antydet at Vestfold kan ha ligget innenfor et jydsk kongedømmes interesser i merovingertid.

Jeg legger vekt på den seinere forskning som begrunner at det vestnorske riket til Harald Hårfagre har en lang historie før hans tid, og som argumenterer for at Harald i utgangspunktet er en vestnorsk konge. De første gangene nordmennenes land nevnes som et eget territorium, er det strekningen fra ytre Oslofjord til Vestlandet og Hålogaland som omtales, og jeg aksepterer derfor den tanken at betegnelsen *Nordmanna land* og *nordmenn* fra begynnelsen av gjaldt dette geografiske området og de som bodde der. Dermed kan Oslofjord-områdets historie studeres mer fritt fra støy og forstyrrelser som hvirvles opp av kampen mellom Danmark og Norge om retten til Viken. Viken skal heller studeres som en i utgangspunktet egen politisk enhet som etterhvert ble utsatt for hardt press

fra både det danske og det vestnorske riket, og i en kort periode midt i vikingtid også fra Sveariket.

Viken kan i kortere eller lengre tid ha hatt en overregional sentralmakt i perioden mellom 500-tallet og 700-tallet. Før denne tid, og i lange perioder av merovingertid, må vi tro at området har vært delt opp i mindre smårikere og høvdingedømmer som har hatt basis i opprinnelige stammerikere innen Grenland, Vestfold, Vingulmark og Ranrike. Storhauger, bygdebørger, rike gravfunn, spesielle prestisjegjenstander og gullfunn setter oss på sporet etter høvdingesentralsteder. Vikenherskerne har hatt et potensiale til å skape et eget kongedømme i denne perioden, men sterkere makter truet; først fra Danmark mot slutten av 700-tallet, etter slaget i Hafrsfjord omkring 872 fra *Nordmanna land* i vest.

Det er allment akseptert at i det meste av vikingtida sto kampen om overherredømme over Viken mellom det danske kongedømmet og det vestnorske riket. I denne boka er det argumentert for at også sveahøvdingen blandet seg inn i denne kampen i danenes svakhetsperiode i første halvdel av 900-tallet, noe som blant annet avspeiler seg i *Ynglingatal* og *Ynglingasaga*, og i skipsgrava på Borre. Etter 960 gjenerobret så Harald Blåtann endelig danenes makt over Viken.

Landet rundt Oslofjorden hadde et godt klima, det var fruktbart, og det hadde en stor befolkning. Det lå sentralt til i forhold til ferdsselsveier til innlandet og ikke minst i forhold til skipsleia langs kysten mot vest og øst og over *Jotlandshaf* og *Englandshaf* mot sør. Tilgangen på ressurser var stor nok til at stammehøvdinlene i eldre jernalder kunne bygge seg opp som lokale herskere. I merovingertid, og særlig i vikingtid økte etterspørselen etter ulike typer varer og strategiske ressurser, som for eksempel jern til Danmark og det frankiske riket. Høvdingene i Viken fant at de satt på en gullgruve gjennom sin strategiske posisjon ved inngangsporten til det østnorske og vestsvenske innlandet, fra utløpet av de store elvene fra Nidelva ved Arendal i vest til Götaelv ved Göteborg i øst. Kort tid før 800 etableres Kaupang som markedssted, enten av lokale vestfoldherskere eller danekongene Sigfred og Godfred. På 800-tallet rettes handelen mot vest og sør, mens det omkring 900 foregikk en forskyning østover mot Hedeby, Birka og Rusriket (jf. kap. 15.8, Skre 2007 og Skre 2008).

Jeg mener det er en fruktbar tanke å koble sammen de mange arkeologiske indisiene for framvekst av en mer sentralisert makt flere steder på Østlandet ved overgangen mellom folkevandringstid og merovingertid med en økende vareutveksling og handel med ressurser fra fjellet

og innlandet til kysten. Borre er et av de stedene hvor samfunnsendringene viser seg meget klart: Kulturlandskapet endres, jordbruken intensiveres, bosetningen og folketallet øker og de første storhaugene bygges. Borreherskerne utnyttet sin posisjon ved det smale stredet i Oslofjorden til å sikre seg inntekter fra varehandelen, samtidig som de lyktes i å bygge opp et alliansenetverk med høvdingar i innlandet slik at de, iallefall i perioder, kunne samarbeide om å bringe produktene fra fjellet til fjorden. Vi må se oppkomsten av Borregodset og utnyttelsen av ressurser i innlandet og på fjellet i sammenheng med framveksten av handelsplasser i de angelsaksiske kongedømmene i England, og hos frankerne, friserne og danene på 600- og 700-tallet.

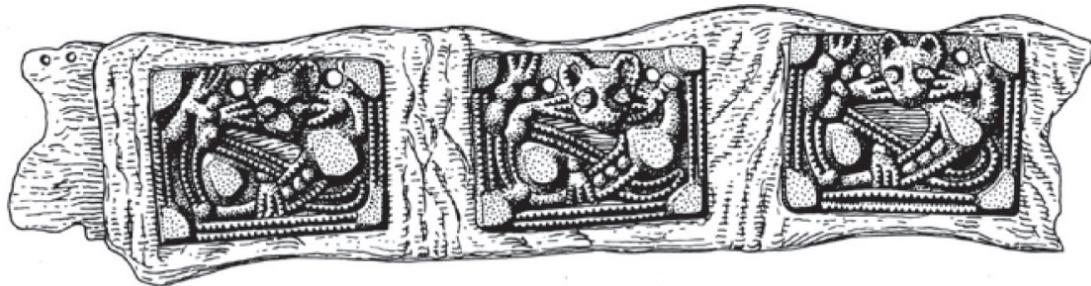
Når Harald Klakk og Reginfred seilte til Vestfold i 813 for å slå ned fyrstenes opprør, var de redd for å miste kontrollen og inntektene fra viken-bygdene, men trolig har ressursene fra Opplandene bekymret dem vel så mye. Det sterke danske kongedømmet hadde trolig oppnådd overherredømmet over Viken på slutten av 700-tallet, og Harald Klakk, som den vidreste og kunnskapsrike monark han var, så betydningen av å opprettholde makten som hans forgjengere hadde etablert. Handelsplassen Kaupang i Skiringssal var blitt anlagt på slutten av 700-tallet, kanskje av danekongene, kanskje av vikenherskere, og det kan ikke være tvil om at Harald Klakk ønsket å sikre seg denne. Da Harald Blåtann 100 år seinere lot seg hylle i Viken, var varehandelen mangedoblet, og inntektene fra byene i hans vidstrakte rike var store. Kanskje sørget han for å anlegge flere handelsplasser i Viken, bl.a. Oslo, for å holde militær og økonomisk kontroll over en viktig provins.

Harald Hårfagre og hans høvdingar satt på en liknede gullgruve på Avaldsnes på Karmøy. Varetransporten fra Trøndelag og Hålogaland foregikk med skip langs kysten av hans vestnorske rike. Dersom skipene skulle komme trygt fram, og høvdingene på smågodsen langs leia skulle få maksimalt utbytte av transporten, krevdes det samarbeid og allianser mellom partene, eller militær kontroll, over deler av regionen. Sagaene tyder på at Harald benyttet seg av en strategi som innebar begge virkemidler. Det er mange historikere som har foreslått at handelen langs kysten var en av de viktigste årsakene til at Harald bygde ut sitt rike ved dels å utfordre høvdogene til kamp, og dels ved å inngå strategiske allianser, for eksempel med jarlene på Sunnmøre og i Trøndelag.

Erfaringene fra Vestlandet gjorde at han innså betydningen av å vinne herredømme også over Viken og ressursene fra Opplandene. Etter slaget i Hafsfjord, og med et svekket Danmark, maktet han og hans sønner å holde Viken i en periode, dels i kamp med lokale herskere og etterhvert et gjenreist dansk kongedømme. Som på Vestlandet var kongene og høvdingene i Viken avhengig av allianser med herskerne på Opplandene for å sikre en jevn tilførsel av varer fra nord til sør. Når Snorre forteller om Harald Hårfagres kamper i innlandet, kan det være en realitet som går tilbake til virkelige hendelser som hadde som formål å pasifisere høvdingene der og tvinge dem til samarbeid, på samme måte som han hadde maktet det langs vestlandsksysten. Omkring 900 kan det se ut til svenske høvdingar med kontroll over Birka viser interesse for handelen sørover i Østersjøen og videre mot Hedeby og Kaupang, kanskje i samspill med vikenledere som er begravd på Gokstad og Borre.

Ynglingatal og *Ynglingesagaen* forteller om hvordan Ynglingeætta i Vestfold gradvis forflyttet sitt hovedområde fra Hedmark og Oppland til kysten. Om Halvdan Svarte heter det at hans rike omfattet også indre del av Vestfold, men at hans maktbase fantes på Hadeland og Ringerike. I den eldre sagatradisjonen fra 1100-tallet omtales alle de første kongene av ynglingaett som opplandskonger, konger *in montanis*, og det er foreslått at det var Snorre Sturluson og andre forfattere på 1200-tallet som flyttet dem fra innlandet til Vestfold og Borre. Men kanskje avspeiler både *Ynglingatal* og sagaene en levende historie om kontakter, kamper og allianser mellom herskere på Opplandene og i Viken som kan gå langt tilbake i tid (sml. Sigurdsson 2010). Bakgrunnen for denne historien kunne tidligere være vanskelig å forstå, men etter at arkeologiske undersøkelser i dalbygdene og i fjellet har brakt fram et overveldende materiale som viser hvor intensivt disse områdene har vært utnyttet til jakt, beite, jernutvinning, kleberuttak, skiferbrudd og annen utmarksbruk, blir det klarere hvor viktig Opplandene var for dem som hadde makten i Viken.

I denne boka har jeg forsøkt å tolke Borregravfeltets historie ut fra de arkeologiske funnene som er framkommet under Borreprosjekts arbeid, og jeg har forsøkt å sette Borre inn i en økonomisk, ideologisk og politisk kontekst. Min historie er anderledes enn Snorre Sturlusons historie, og den gir Borre en helt annen plass i Vikens og landets historie enn den som har vært framherskende i det siste årtusenet.



Kataloger

KATALOG 1

Sammenligning mellom gjenstandsgrupper fra Borre og funnmateriale fra Sverige, Russland og Ukraina



Seletøybeslag ornert i Borrestil i forgylt bronse

Rektangulære beslag

Dekorert med dyrehode og kropp sett forfra, 44 eksemplarer (se fig. 35-36, Brøgger 1916:Fig.1).

Nærmest identiske beslag kjennes fra ett norsk og fire svenske funn:

- Gokstad, Sandefjord, Vestfold. Ett eksemplar (Hougen 1934:Fig.2).
- Ire grav 215, Gotland. 12 eksemplarer (Stenberger 1961:Abb. 43, Thunmark-Nylen 1995:Abb. 198/34-35).
- Skopintull, Hovgården, Adelsö, Uppland. Fem eksemplarer (Rydh 1936:Fig.302, Hedenstierna-Jonson 2006 IV:24).
- Birka grav 369, Uppland. 34 eksemplarer (Arbman 1940:Pl. 88, Forsåker 1986:120).
- Östjädra, Västmanland. Åtte eksemplarer (Hallgren 2005:Fig. 13, 16).

Kvadratiske beslag med samme motiv kjennes fra tre svenske funn:

- Skopintull, Hovgården, Adelsö, Uppland. 44 eksemplarer (Rydh 1936:Fig. 303).
- Östjädra, Västmanland. To eksemplarer (Hallgren 2005:Fig. 13,16).
- Antuna, Ed, Uppland. 18 eksemplarer (Andersson 1993:Fig.11, Andersson 2004:Fig.3).

Kvadratiske beslag

Ornert med dyr som har tilbakekastet hals og hode, to eksemplarer (se fig. 35-36 , Brøgger 1916:Fig.18-19).

Nærmest identiske beslag kjennes fra ett svensk og to russiske funn:

- Birka grav 369, Uppland. 34 eksemplarer (Arbman 1940:Fig. 88/2).
- Gniezdovo grav 16, Russland. Flere eksemplarer (Stalsberg 1974:Fig.208, Duzcko 2004: Fig. 39d).
- Bezec, Russland. Flere eksemplarer (Stalsberg 1974:Fig. 174).

Fløyliknende beslag

To eksemplarer hvorav ett er ornert med et dyr som har tilbakebøyd hode (se fig. 35 , Brøgger 1916:Fig 21). Liknende miniatyrvindfløyer som er ornert i Borrestil, kjennes i et begrenset antall i Østersjø-området og Russland, blant annet på handelsplasser som Birka, Mentzlin i Polen og Badelundaviken på Gotland, samt i graver fra Lövö i Mälaren, Dala Floda i Dalarna og Novosjotk ved Gniezdovo i Russland (Lamm 2003). Nærmest identiske beslag kjennes fra ett svensk og to russiske funn:

- Östjädra, Västmanland (Hallgren 2005:Fig. 23-24).
- Bezec og Gniezdovo grav 16, Russland (Stalsberg 1974:Fig. 174, Duzcko 2004:Fig. 39d).

Kuppelformete remmøtebeslag

Tre eksemplarer, ornert med en dyrefigur sett forfra (se fig. 35-36 , Brøgger 1916:Fig. 15). Likeartete beslag kjennes fra fire svenske funn:

- Östjädra, Västmanland. Tre eksemplarer (Hallgren 2005:Fig.20-22).
- Ire grav 215, Gotland. Fire eksemplarer (Stenberger 1961:Abb. 43, Thunmark-Nylen 1995:30-33).
- Birka grav 369. To eksemplarer (Arbman 1940:Taf. 88).
- Birka grav 644. Ett eksemplar (Arbman 1940:Taf. 28).

Doble tungeformete remendebeslag

Tre eksemplarer som er ornert med båndfletning og avsluttet med dyrehode (se fig. 35, Brøgger 1916:Fig. 25). Likeartete beslag kjennes fra to norske, ni svenske og fire russiske funn:

- Gokstad, Sandefjord. Ett eksemplar (Nicolaysen 1882:Pl. X/22, Hougen 1934:Fig. 6).
- Sundvor, Bjerkreim, Rogaland. Ett eksemplar (SMÅ 1921-24:Fig. 1).
- Birka grav 369, 750, 917, 918, 949 (Arbman 1940:Taf. 88, Arbman 1943:104, 357, 358, 375).
- Skopintull, Hovgården, Adelsö, Uppland. Ett eksemplar (Ryd 1936:Fig. 300a).
- Ire grav 215, Gotland. Fem eksemplarer (Stenberger 1961:90, Thunmark-Nylen 1995:5-29).
- Kopparsvik, Visby, Gotland (Thunmark-Nylen 1995:Abb. 198, 336-337).
- Östjädra, Västmanland (Hallgren 2005:Fig. 26).
- Garnisonen, Birka, Uppland (Hedenstierna-Jonson 2006 IV: Pl.III/4, 2006V:Fig. 5).
- Gniezdovo grav 16, Russland (Stalsberg 1974:Fig. 191).
- Gniezdovo grav 41, Russland (Stalsberg 2001:392, Duzcko 2004:Fig. 38a).
- Gniezdovo ukjent grav, Russland (Duzcko 2004:Fig. 40b-c).
- Bezec, Russland (Stalsberg 1974:Fig. 174).

Beslag ornert med Borreknotte

To eksemplarer (se fig. 35, Brøgger 1916:Fig. 24). Likeartete dekor på ulike type beslag kjennes fra ett norsk, fire svenske og to russiske funn:

- Gokstad, Sandefjord, Vestfold (Nicolaysen 1882:Pl. X/8, 20).
- Birka grav 369, Uppland (Arbman 1940:Taf. 88/2).
- Birka grav 736, Uppland (Arbman 1940: Taf. 19).
- Garnisonen, Birka, Uppland (Hedenstierna-Jonson 2006 IV: Pl. III/1, Hedenstierna-Jonson 2006/V:Fig. 5).
- Antuna, Ed, Uppland (Andersson 2004:Fig. 3).
- Gniezdovo, ukjent grav (Duzcko 2004:Fig. 40B-c).
- Bezec (Spicyn 1905:Fig. 64).

Borreknuten er forøvrig benyttet som ornament på mange gjenstandstyper fra graver i Sverige, Finland og Russland, spesielt på hodet av store ringnåler (Sizow 1902, Arbman 1940, Avdusin 1969, Stalsberg 1974, Lehtosalo-Hilander 1982:Fig. 18). Slike ringnåler med Borrestil forekommer svært sjeldent i Vest-Skandinavia, og fra Norge kjennes det bare fire eksemplarer: fra Beitstad i Nord-Trøndelag, Romerike i Akershus, Osterøy i Hordaland og Kaupang i Vestfold (Petersen 1928:Fig. 226-227, Blindheim 1999a:fig. 17).

Runde, kuppelformete beslag

Sju eksemplarer (se fig. 35, Brøgger 1916:Fig. 10). Ornert med et knutemotiv bestående av en tresidig figur med kryssende bånd. Ett liknende ornert beslag er funnet i Skopintull, Hovgården, Adelsö, Uppland (Ryd 1936:Fig. 304).

Ovale beslag

Ni eksemplarer (se fig. 35-36, Brøgger 1916:Fig. 9). Det er ornert med en dyreliknende figur med bånd og omgitt av en perlerad. To likeartete knapper er funnet i Skopintull, Adelsö, Uppland (Ryd 1936:Fig. 305 c) og fire eksemplarer i Birka grav 644 (Arbman 1940:Taf.28/6).

Remspenner av forgylt bronse

To eksemplarer (se fig. 35-36, Brøgger 1916:Fig. 22-23). Nesten likeartete remspenner kjennes fra tre øvrige norske funn, men foreligger i et stort antall svenske og russiske funn:

- Gokstad, Sandefjord, Vestfold (Nicolaysen 1882:Pl. X/12,13, Shetelig 1920:Fig. 220,223).
- Nes, Hedrum, Vestfold (Petersen 1951:Fig. 273).
- Haugen, Hedrum, Vestfold (Petersen 1951:494, note 59).
- Birka, Uppland grav 488, 917, 949, 1030, 1976 (Arbman 1940:Taf. 87/1-5).
- Antuna, Ed, Uppland (Andersson 1993:Fig. 12, Andersson 2004:Fig. 3).
- Ire grav 215, Gotland (Stenberger 1961:Abb 43, Thunmark-Nylen 1995:Abb. 198/24).
- Ca 20 eksemplarer fra Russland (Stalsberg 1974:148), deriblant Gniezdovo grav 16 og 41 (Arne 1914:Fig. 17, Duzcko 2004:Fig. 38,39) og fra Sestovitsy ved Cernigov (Arne 1931:Abb 31).

Høvrebetalag ornert i Borrestil

Utført i forgylt bronse, ett eksemplar (se fig. 36-37, Brøgger 1916:Fig. 3).

Høvrebetalaget tilhører en gruppe som forekommer i to utgaver: Den ene er identisk med Borrebetalaget (Strömberg 1965:113-114), mens den andre utgaven er nesten lik bortsett fra utformingen av detaljer i orneringen som her er utført som ren båndfletning i Borrestil (Strömberg 1965:109-113, Strömberg 1986).

Høvrebetalag som er identisk med Borreeksemplaret kjennes fra ett norsk og fire svenske gravfunn:

- Gulli, Tønsberg, Vestfold (Gjerpe 2005:40-41).
- Vendel grav IX, Uppland (Stolpe & Arne 1912:59, Strömberg 1965:113).
- Tuna grav III, Alsike, Uppland (Strömberg 1965:114).
- Tunby grav 2, Västerås, Västmanland (Strömberg 1965:114).
- Broby, Lannaskede, Småland (Strömberg 1965:114, Nicklasson 2007:78-79).

Også høvrebetalagene med ren båndfletning er hovedsakelig funnet i Sverige der de forekommer i et stort antall høystatusgraver, de fleste fra Uppland og Västmanland (Strömberg 1965:109-113, Thunmark-Nylen 1998:Taf. 256/5-6, Pedersen, A. 2001:485).

I Norge kjenner vi slike beslag fra tre lokaliteter i Nord-Trøndelag (se fig. 36-37) og ett fra Leine, Ringsaker i Hedmark:

- Nordgården, Steinkjer (Braathen 1989:Fig. 36).
- Lille Elverums Gjerde, Stjørdal.
- Kragsgården, Snåsa.
- Leine, Ringsaker, Hedmark (Hagen 1991:55).

Stangbissel

Sidestenger av forgylt bronse til stangbissel

To eksemplarer, dekorert i Borrestil (se fig. 34, Brøgger 1916:Fig. 16-17). De er utformet som motstående, symmetrisk plasserte dyrefigurer med høy, slank hals og framoverbøyd hode. Dyrenes gapende kjefter tangerer halsens framside.

Nesten identiske dyrefigurer i Borrestil fins på et bisselbeslag fra et skattefunn fra Supruty ved elva Upa i Russland (Egorov 1996, Duzcko 2004: Fig. 58a). Dessuten på et liknende bissel fra Gotland, men er her festet på hver sin side av bisselringene (Thunmark-Nylen 1998:Taf. 264/4-6, Duzcko 2004:Fig. 58b).

Rektangulære beslag av forgylt bronse

To eksemplarer, dekorert i Borrestil (se fig. 35-36, Brøgger 1916:Fig. 17a, 26). De er festet til stangbisselets ringer og er ornert med en framoverseende dyre- eller menneskefigur. Nesten likeartet beslag kjennes fra to svenske og to russiske funn:

- Birka grav 644, Uppland (Arbman 1940:Taf. 28/6, Gräslund 2003:Fig. 3b).
- Garnisonen, Birka, Uppland (Hedenstierna-Jonson 2006 IV:Pl. 3/5, Hedenstierna-Jonson 2006 V:Fig. 9).
- Ryurik Gorodische, Novgorod, Russland (Nosov 1988, 1992:Fig. 25/6, Duzcko 2004:Fig. 28b).
- Supruty ved Upa, Russland (Duzcko 2004:Fig. 58).

Stangbissel av jern

Ett eksemplar (Nicolaysen 1854:Fig. 6). I tillegg til bisselet med sidestenger og beslag ornert i Borrestil forelå det også et sterkt skadet stangbissel i Borregravhaugen. Derfor valgte Nicolaysen i sin publikasjon å avbilde et likeartet bissel fra Fossesholm i Eiker i Buskerud (original til R 575). Det er en bisseltype som forekommer svært sjeldent i Norge og kjennes bare fra fire ryttergraver:

- Haugen, Fredrikstad, Østfold (Brøgger 1922, Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:358-361).
- Fossesholm, Eiker, Buskerud (Rygh 1885:Fig. 575, Petersen 1919:16, 46).
- Asak, Skedsmo, Akershus (Petersen 1951:Fig. 18, Braathen 1989:62).
- Strand, Strand, Rogaland (Petersen 1935, Braathen 1989:89).

Bisseltypen har en hovedutbredelse som strekker seg østover fra Mellom-Sverige til området mellom Novgorod og Svartehavet (Almgren 1963:236ff, Sundkvist 2001:121-125). Det har vært foreslått at slike bisler ble produsert i verksteder omkring Kiev i Ukraina (Kirpicnikov 1973, Braathen 1989:61). I Sverige er bisseltypen funnet i høystatusgravene 12 og 15 på Valsgärde i Uppland (Ljungqvist 2006:151-152) og i flere av Birka-gravene (Sundkvist 2001:116ff). I Danmark kjennes bisseltypen bare fra skipsgrava fra Ladby på Fyn (Thorvildsen 1957:69, Fig. 39-40, Sørensen, A.C. 2001a, Sørensen, A.C. 2001b).

Ridesal

Rester av ridesal av tre (Brøgger 1916:Fig. 11-12). Liknende saler kjennes fra skipsgrava på Tune i Østfold, samt i de rikt utstyerte gravene fra Drognes i Nes i Akershus og By i Løten i Hedmark (Grieg 1928, Petersen 1928:39). Kanskje er det også rester av en sal i Oseberggrava, men den har en enestående form, og det betviles i dag om den virkelig har vært brukt til ridning (Grieg 1928, Sundkvist 2001:131). I Sverige forekommer flere liknende ridesaler: De kommer fra graver på Vendel og Valsgärde (Arwidsson 1977:61-63, Arrhenius 1983:55, 63-66) og i flere Birkagraver, blant annet i grav 644 som inneholder flere gjenstander med referanse til Borregrava (Forsåker 1986:127-131, Sundkvist 2001:125-135). En sal som minner mye om den fra Borre kommer fra grav 37A på gravfeltet Thumby-Bienebek ved Hedeby i Nord-Tyskland. Denne typen har sine nærmeste paralleller i det ungarske-slaviske området, og en påvirkning herfra til det østlige Skandinavia er mulig (Kirpicnikov 1973, Müller-Wille 1987:44, Taf. 71, 97).

Stigbøyler

Fem eksemplarer hvorav to har rester av entrelac-ornamenter på sølvblikk i Borrestil (se fig. 33, Braathen 1989:Fig. 23). Helge Braathen deler stigbøylene inn i hovedtypene A-D med undertypen AB som forekommer i Borrefunnet og i to andre graver fra Vestfold: Fevang i Sandar (C 6461-93) og Allum i Heddum (C 13458-78). Ifølge Braathen er utgangspunktet for disse stigbøylene den vanlige type B som er vidt utbredt i Øst-Norge (Braathen 1989:29, 33, 45, 139). Type B stigbøylene er også vanlige i svenske ryttergraver fra første del av 900-tallet, særlig omkring Mälaren i Uppland. Det er en utbredt oppfatning at disse stigbøylene har sin opprinnelse i Øst-Europa (Braathen 1989:46, Sundkvist 2002:121-124, 133-135). Helge Braathen ser en sammenheng mellom de mange ryttergravene i Mellom-Sverige og Øst-Norge og tolker dem som uttrykk for etableringen av en sosial og politisk elite i det skandinaviske samfunnet. Han mener de representerer en samfunnsorganisasjon som har sitt utgangspunkt i Sveariket og en idé som derfra brer seg videre vestover til det indre Østlandet og Viken (1989:140ff. Se også Gräslund 1989:162ff, Sundkvist 2002:193-198).

Personlig utstyr

Beslag til liten knivslire av bronse

Ett eksemplar (Brøgger 1916:Fig. 27). Blant de mindre gjenstandene i skipsgrava foreligger et trappeformet beslag av bronse med rester etter rød emalje. Det kan med sikkerhet identifiseres som et beslag til en liten knivslire. Slike slirebeslag er ikke kjent fra noen andre vikingtidsgraver, men forekommer ofte i Mellom-Sverige, omkring Østersjøen og innen Rusriket. Små knivslirebeslag kjennes blant annet fra følgende gravfunn:

- Skopintull, Hovgården, Adelsö, Uppland. Bare mindre fragmenter bevart (Ryd 1936:Fig. 310, 315b).
- Birka, Uppland, grav 151, 581, 703, 837, 968 (Arbman 1940:Taf. 6, 178, 179, 180).
- Gotland (Stenberger 1961:81-85, Thunmark-Nylen 1995:Abb 34, 44, 205, 209).
- Gniezdovo og Jaroslav i Russland og Sestovitsy i Ukraina (Spicyn 1905:Abb 84, Arne 1931:Abb. 29 og 44, Stalsberg 1974:Fig. 3, 296, 298).

Små kniver har tydeligvis vært et vanlig tilbehør i vikingtidas kvinnedrakt innenfor det slaviske, baltiske og finske området, mens større kniver med liknende slirebeslag, de såkalte huggknivene, er vanlige i mannsgraver (Stenberger 1961:81-85).

Liten dombjelle av bronse

Ett eksemplar (se fig. 36, Brøgger 1916:Fig. 28). Slike dombjeller kjennes bare fra tre andre norske funn: To enkle bjeller kommer fra to Kaupanggraver (Heyerdahl-Larsen 1981:175, Blindheim 1999b:54-55) og tre er fra en grav på Storsletta i Lenvik i Troms (Sjøvold 1974:159).

Dette er en gjenstandstype som har en liknende hovedutbredelse som knivslirebeslagene og har, som disse, vært tilbehør til kvinnedrakten hos finsk-ugriske, baltiske og slaviske folk (Stalsberg 1974:62-63, Jansson 1988:604). De kjennes fra 11 Birkagraver, deriblant grav 644 og 750 som har et liknende inventar som i Borrefunnet (Arbman 1940:Taf. 93, Gräslund 2003:134), samt i Birkagarnisonen (Hedenstierna-Jonson 2006d:82, Pl. VIII/3). Liknende bjeller forekommer også i en rekke graver i Finland og innen store deler av Rusriket (Spicyn 1905:Fig. 23-25, Arne 1931:Abb 34, Kivikoski 1973, Stalsberg 1974, Filipowiak 1991). Dombjeller ble også brukt som vedheng på rytterbelter i steppeområdet nord for Svartehavet (Hedenstierna-Jonson 2006IV:49-50).

Lite beslag av fortinnet bronse

Ett eksemplar (fig. 36, Brøgger 1916:Fig. 29, 43). Det tilhører en gruppe beltebeslag av tinn eller bly som i Norge først bare kjennes fra skipsgrava på Gokstad. I vikingtid hadde de en vidstrakt utbredelse i Sverige, Finland og Øst-Europa (Arne 1914, Arne 1931; Stalsberg 1974; Jansson 1986, Jansson 1987, Jansson 1988). Et utvalg av funnsteder for beltebeslag av tinn eller bly:

- Gokstad, Sandefjord, Vestfold. 17 runde, 32 firkantete og tre korsformete beslag (Nicolaysen 1882:Fig. 7-10).
- Skopintull, Hovgården, Adelsö, Uppland. 19 hjerteformete beslag (Rydh 1936:Fig. 301, Hedenstierna-Jonson 2006IV:24).
- Birkå, Uppland. Elleva graver, bl.a. grav 93, 716, 913, 1074. (Arne 1914:Fig. 275-278, Arbman 1940:Taf. 89, Jansson 1986:81).
- Birkå, Garnisonen, Uppland (Hedenstierna-Jonson 2006IV:13-20, Pl. I, II, IX).
- Antuna, Ed, Uppland. 12 eksemplarer (Andersson 1993, Hedenstierna-Jonson 2006IV:26).
- Skälby, Sollentuna, Uppland (Andersson 2004, Hedenstierna-Jonson 2006IV:27).
- Vivallen, Härjedalen (Hedenstierna-Jonson 2006IV:32).
- Mikkola, Ylöjärvi Finland (Lehtosalo-Hilander 1982, Hedenstierna-Jonson 2006IV:33).
- Ljada, Tambow, Russland (Hedenstierna-Jonson 2006IV:37).
- Gniezdovo, Russland (Sizow 1902, Hedenstierna-Jonson 2006IV:39-40).
- Sestovitsa, Ukraina (Arne 1931, Hedenstierna-Jonson 2006IV:41).

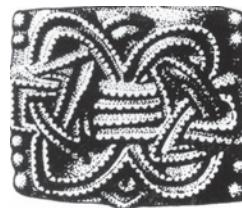
I Sverige og Russland finnes slike beltebeslag sammen med hesteutstyr og rembeslag som er ornert i Borrestil. Det antas at de har tilhørt belter av liknende karakter som ruskrigere benyttet i Russland og Ukraina, og som var innført fra tyrkisktalende folk som khazarer og volgabulgarer sammen med andre elementer fra østlige krigerdrakter og våpen. I Skandinavia er skikken antakelig først innført i Birkå og spredte seg herfra til det øverste sosiale skiktet i det svenske området. Det er funnet indikasjoner på produksjon av slike beltebeslag i det baltiske området og flere steder innen Rusriket (Jansson 1986:78, 105, Jansson 1987:799, Hedenstierna-Jonson 2006I IV:44-48, 65-69).

Rund perle av bergkrystall

Ett eksemplar (se fig. 36, Brøgger 1916:Fig. 32). Runde og ovale bergkrystallperler kjennes fra norske gravfunn fra 600-tallet av, men de fleste er fra vikingtid (Resi 1987:136-137). Det er en koncentrasjon av slike perler i Vestfold, og særlig i Kaupang, hvor de er funnet i fem graver, hvorav fire kvinnegraver og en mannsgrav (Heyerdahl-Larsen 1979:151, Heyerdahl-Larsen 1999:65).

Det er en generell oppfatning at spesielle bergkrystallperler av høy kvalitet som er funnet i Skandinavia, er laget i området mellom Kaukasus og Nord-India og derfra er handlet nordover gjennom Rusriket (Jansson 1987:792, Jansson 1988:485, Gabriel 1988:Abb. 196). På Kaupang er det imidlertid funnet en del hele bergkrystaller og emner til perler, noe som antyder at det også kan ha foregått en lokal produksjon av enkle perler her.

KATALOG 2



De mest kjente funnene med liknende innhold som Borregrava

Norge

Gokstad, Sandefjord – mannsgrav i skip (muligens også kvinnegrav?, C 10440-10450)

En rekke gjenstander som er ornert i Borrestil: Ett tungeformet rembeslag, ett rektangulært rembeslag med dyr sett forfra, ett firsidig beslag, fire remspenner og to smøygestoler, 52 beltebeslag. Dessuten fragment av silketøy med innvevd gulltråd, stangbissel og ett rundt rembeslag med dekor som på beslagene fra Haugen i Fredrikstad (Nicolaysen 1882:Pl. X, Hougen 1934). Dendrodatering av skipet til 895-900, gravkammeret til 900-905 og en sengehest med Jellingstil 895-898 (Bonde & Christensen 1993a, Bonde & Christensen 1993b, Bonde 1994:140-145).

Haugen, Fredrikstad – mannsgrav i kammer av tre (C 4188-4197)

Stangbissel som i gravene fra Borre, Asak, Fossesholm og Strand, rembeslag med liknende dekor som på beslag fra Gokstadgrava, ringnål av østlig karakter, rester av sverd, skålvekt, kubooktaedriske vektlodd og tekstil av silke. Dateres til ca 900 eller tidlig i det 10. århundre (Ab. 1867:59-62, Fig. 29-30, Brøgger 1922:Fig 12, 16, Thunmark-Nylen 1984:7-9, Abb. 2.1, Johansen 1986, Gustin 2004:245, 315, Pedersen, Stylegar & Norseng 2003:358-361, Stylegar 2005:162).

Gulli, Tønsberg – mannsgrav i båt (C 53315)

Ett høvrebetal som er nesten identisk med det fra Borre. Funn av sverd av type M, spyd av type I og øks av type K. Grava dateres til første halvdel av det 10. århundre (Gjerpe 2005:40-41).

Stokke prestegård, Stokke – kvinnegrav (C 3634)

Tungeformet spenne med orninger i Borrestil med liknede båndfletning som på remendebeslagene fra Borre, Gokstad og Sunvor i Bjerkreim (R 663). Dessuten to ovale spenner (lik R 654, P 51). Datering ca 900 eller tidlig i det 10. århundre (Forseth 1993:117, 298, Petersen 1928:167).

Store Var, Stokke – mannsgrav (C 14296)

Tungeformet spenne med orninger i Borrestil nærmest identisk med spenna fra Stokke prestegård. Funnet sammen med sverd type L, spyd type I og øks type E. Datering til 900 eller tidlig i det 10. århundre (Petersen 1928:126).

Asak, Skedsmo – mannsgrav (C 3786-3802)

Stigbøyle type B, stangbissel som i gravene fra Fossesholm, Haugen, Strand og Borre (Petersen 1951: Fig. 18, s. 19), sporer som er enestående i Norge (R 586), men lik med dem fra skipsgrava på Ladby på Fyn. Dessuten øks av type H og skjoldbule fra første halvdel av det 10. århundre (Braathen 1989:59-62).

Fossesholm, Øvre Eiker – mannsgrav (C 1282)

Stangbissel (R 575) som likner så mye på det ødelagte Borrebisselet at Nicolaysen i sin Borrepublikasjon valgte å avbilde Fossesholm-bisselet som eksempel (Nicolaysen 1854: Fig. 6). Det er et sammenblandet funn som også inneholder våpen fra slutten av det 10. århundre og tidlig i det 11. århundre (Petersen 1919:46, Petersen 1951:6, Johansen 1994:304).

Sundvor, Bjerkreim – mannsgrav (S 4165)

Tungeformet beslag liknende de fra Borre. K-spyd som var i bruk i hele det 10. århundre (Petersen 1919:33, SMÅ 1921-24:IV/5, Fig. 1).

Strand, Strand – mannsgrav (S 6185)

Stangbissel som i Borregrava. Her finnes også sverd av type O, spyd av type I og øks av type H. Dateres til ca 900 eller tidlig i det 10. århundre (Petersen 1935, Braathen 1989:89).

Nordgården, Steinkjer – mannsgrav (C 571-588)

To høvrebetal som i Borrefunnet, men ornert med båndfletning i Borrestil. Dessuten spyd av type I og også av type H noe som antyder en datering til første halvdel av det 10. århundre (Braathen 1989:93).

Sverige**Birka grav 369, Uppland – kvinnegrav**

Hesteutstyr ornert i Borrestil: Tungeformet beslag, to rektangulære beslag med dyr med bakoverbøyde hals, 34 kvadratiske beslag med dyr sett forfra, to rektangulære beslag med Borreknute og én remspenne (Arbman 1940:Taf. 88, Arbman 1943:104-105, Forsåker 1986:120, Maixner 2004:148, Taf. 22-23).

Birka grav 496, Uppland – mannsgrav

Hest og hesteutstyr ornert i Borrestil, våpen og tekstiler som viser til bysantinsk hoffbekledning. Dateret til første halvdel av 900-tallet ved samanidiske dirhem slått 907/908 (Arbman 1940:Taf. 5/8, Gräslund 2003, Hägg 1983, Hägg 2003, Maixner 2004:152, Hedenstierna-Jonson 2006 VI:13-14).

Birka grav 644, Uppland – manns- og kvinnegrav

Hesteutstyr ornert i Borrestil (fig. 71): To firsidige beslag, to beslag til stangbissel, remmøtebeslag med dyrehode en face og tre eller fire likeartete runde beslag. Samanidisk dirhem slått 920/921 (Arbman 1940:Taf. 24, 28, Forsåker 1986:121, Ringstedt 1997, Gräslund 2003, Maixner 2004:150-151).

Birka grav 750, Uppland – manns- og kvinnegrav

Udstyr ornert i Borrestil (fig. 71): Tungeformet beslag og høvrebetal. Samanidisk dirhem slått 902/903 og 911/912 (Arbman 1943:271, Strömberg 1965:110, Ringstedt 1997, Maixner 2004:149, Taf. 22).

Birka, Garnisonen, Uppland – hustuftfunn fra hallen på Garnisonen.

En rekke gjenstander som er dekorert i Borrestil. Blant disse kan nevnes tungeformete remmøtebeslag, beslag med Borreknute og rektangulært bisselbeslag som er nesten identiske med tilsvarende gjenstander fra Borregrava (Hedenstierna-Jonson 2006 IV:Pl. III/1 og 5 og Pl. III/4, Hedenstierna-Jonson 2006:Fig. 5 og 9).

Skopintull, Hovgården, Adelsö, Uppland – manns- og kvinnegrav

Remutstyr ornert i Borrestil (fig. 68). Tungeformet beslag, firsidige beslag med dyr sett forfra, runde beslag med geometrisk figur og dyr sett forfra, knivslirebeslag og beslag til belte av orientalsk karakter, teknikk av silke med gulltråder (Ryd 1936:Fig.295-315, Hedenstierna-Jonson 2006 IV:24-25). Lite fragment av arabisk mynt hvis produksjonsår vanskelig kan fastslås (Ryd 1936:115). Dateres av Hanna Ryd til slutten av 800-tall/ca 900 (Ryd 1936:168), men er seinere datert til første halvdel av 900-tallet på grunnlag av beinkammene (Ambrosiani, K. 1981:23-32, Sten & Vretemark 2001, Bratt 2008:232).

Antuna, Ed, Uppland – sannsynligvis både manns- og kvinnegrav

Udstyr ornert i Borrestil (fig. 69): 18 kvadratiske beslag med dyr sett en face, 16 kvadratiske beslag med Borreknute, fire kvadratiske remmøtebeslag og beltespenne. Beltebeslag av østlig type som finnes i Russland og Ukraina. Samanidisk mynt slått 917/918 i Tasjkent. Anslått å kunne dateres til omkring midten av 900-tallet (Andersson 1993:20, 33, 36, Andersson 1994, Andersson 2004:303, Hedenstierna-Jonson 2006 IV:25, 66-69, Fig. S.26, Bratt 2008:238).

Valsgärde grav 10, Uppland – båtgrav

Høvre som i Borrefunnet, men med båndfletning i Borrestil. Det fantes ingen andre daterbare gjenstander, men på grunn av stratigrafi må grava være yngre enn grav 15 fra midten av det 10. århundre (Schönbäck & Thunmark-Nylen 2002:3, Ljungqvist 2006:151).

Valsgärde grav 12, Uppland – mannsgrav i båt

Våpen- og hesteutstyr og med gjenstander ornert i Borrestil, blant annet et høvre som i Borrefunnet, men dekorert med båndfletning. Arabisk mynt slått 952. Alle gjenstander passer med myntdateringen til kort tid etter midten av det 10. århundre (Schönbäck & Thunmark-Nylen 2002, Petersen 1919:47, 31, 155, Ljungqvist 2006:151).

Valsgärde grav 15, Uppland – mannsgrav i båt

Et høvre som i Borrefunnet, men ornert med båndfletning. Trolig omkring midten av det 10. århundre som grav 12 (Ljungqvist 2006:151).

Vendel grav IX, Uppland – mannsgrav i båt

To høvrebetal som i Borrefunnet hvorav ett er nesten identisk med Borreseksemplaret og ett er ornert med båndfletning. En samanidisk dirhem er slått 914-943. Grava kan dateres til første halvdel eller midten av det 10. århundre (Stolpe & Arne 1912:59, Strömberg 1965:114).

Tuna grav III, Uppland – mannsgrav i båt

Hesteutstyr og våpen med et høvrebetal som er nesten identisk med eksemplaret fra Borre. Sammusetningen av våpen antyder at det kan dreie som en sammenblanding av minst to graver som dels er datert til omkring år 1000 (Arne 1934:71, Braathen 1989:44), dels fra omkring midten av det 10. århundre (Strömberg 1965:114).

Östjädra grav A2, Västmanland – brannggrav, kjønn ubestemt

En rekke gjenstander fra et remustyr med ornering i Borrestil, hvorav flere er nesten identiske med eksemplarene fra Borre. Tungeformet beslag, åtte rektangulære beslag med dyr sett forfra, to kvadratiske beslag med dyr sett forfra, tre runde remmøtebeslag med dyr sett en face og ett fløyformet beslag med dyr som har tilbakebøyd hals og hode. Datert til første halvdel av det 10. århundre (Hallgren 2005:19-26, 40).

Vårby, Södermanland – skattefunn

Et rikt utstyrt belte med mange hengesmykker som er dekorert med dyrefigurer sett forfra i Borrestil og Jellingstil. Beltet har en stor, rund spenne med masker i Borrestil og båndfletninger. I funnet ligger også flere arabiske dirhem hvorav den yngste er preget 937/938 (Hougen 1934:85-86, Wilson 1995).

Aska Frälsegård, Hagebyhöga, Östergötland – kvinnegrav

En arabisk kanne. Trefliket spenne med Borrestil og fire høvrebetal av samme hovedtype som i Borregrava, men dekorert med båndfletning. Datert til midtre eller første halvdel av det 10. århundre (Arne 1932:67, Abb. 18, Strömberg 1965:112, Jansson 1996:44).

Ire grav 215, Gotland – brannggrav

Remustyr dekorert i Borrestil. Fem tungeformete beslag, 12 rektangulære beslag med dyr sett forfra, fire remmøtebeslag med dyrehode en face og en remspenne (Stenberger 1961: Abb. 43, Thunmark-Nylen 1995:Abb.198/20-52, Thunmark-Nylen 2000:403-404).

Visby/Gotland – løsfunn

Tre bisselbeslag utformet som dyrefigurer med framoverbøyd hode tilsvarende bisselbeslagene fra Borre, men disse beslagene er støpt i ett med bisselringene (Thunmark-Nylen 1998:Taf, 264/4-6, Thunmark-Nylen 2000:816, 896, Duzcko 2004:Fig. 58b).

Russland**Rjurik Gorodische, Novgorod – handelsplass**

I boplasslag er det funnet flere gjenstander av skandinavisk karakter, blant annet et rektangulært beslag til bisselring som er nesten identisk med et tilsvarende beslag fra Borre (Nosov 1992:Fig. 25/6).

Gniezdovo grav 4 – manns- og kinnegrav med båt i stor haug

Utstyr ornert i Borrestil. Tungeformete beslag, kvadratisk beslag med med dyr sett forfra og en remspenne. Abasidisk dirhem slått 905/906 (Stalsberg 2001:392, grav 14), Duzcko 2004:162, Fig. 38a).

Gniezdovo grav 16 – kinnegrav med båt i stor haug

Utstyr ornert i Borrestil. Tungeformete beslag, fløyformet beslag, beslag med Borreknute, samt en remspenne (Stalsberg 1974:Fig.191, Stalsberg 2001:393, grav 15, Duzcko 2004:166, Fig. 39d).

Gniezdovo ukjent gravhaug – gravfunn

Gjenstander ornert i Borrestil. Tungeformet beslag og 38 firsidige beslag med Borreknute (Stalsberg 1974: Fig.192, Duzcko 2004:166, Fig. 40b-c).

Bezec – grav

Gjenstander ornert i Borrestil. Tungeformete beslag, kvadratisk beslag med dyr med bakoverbøyd hals samt to fløyformete beslag (Stalsberg 1974: Fig. 174).

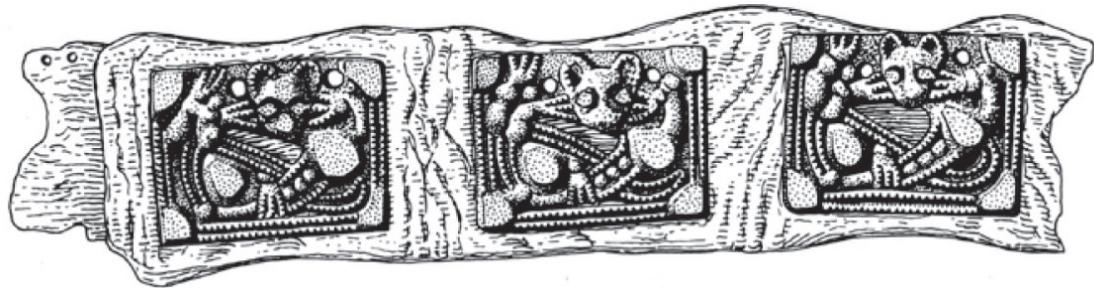
Supruty, Okadalen – funn fra arabisk bronsekar

Bisselbeslag dekorert med dyrefigurer som er nesten identiske med tilsvarende fra Borregrava. Som på Borreseksemplaret er det til bisselringene festet et rektangulært beslag med framoverseende dyrehode (Duzcko 2004:200, fig. 58).

Danmark

Ladby, Fyn – mannsgrav i skip

Blant gravgavene lå det et par stangbisler som i gravene fra Borre, Haugen, Fossesholm, Asak og Strand (Torvildsen 1957:56-57, fig.39-40, Sørensen, A.C. 2001a: 80). Grava inneholder gjenstander fra perioden 850-950 med en overvekt på 900-925 (Sørensen, A.C. 2001a:110-111, Sørensen, A.C. 2001b:24). Grava kan tryggest plasseres innen første halvdel av det 10. årh. (Braathen 1989:60-61, Müller-Wille 2001:246).



Litteraturliste

A

Adam av Bremen. *Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden*. Fra latin, med innledning, noter og register ved Tosterud Danielsen, B. & A. K. Frihagen 1994. Thorleif Dahls kulturbibliotek, Oslo.

Almgren, B. 1963. Vikingatågens höjdpunkt och slut. Skepp, hästar och befestningar. *Tor IX*, s. 215-250.

Ambrosiani, B. 1985. Aristocratic Graves and Manors in Early Medieval Sweden. S. 109-118 i Backe, M. et al. (red.): *In Honorem Evert Baudou*. Archaeology and Environment 4. Department of Archaeology, University of Umeå.

- 1964. Fornläningar och bebyggelse. *Kungl. Vitterhets Hist. och Ant. Akademiens Skrifter*, Stockholm.

Ambrosiani, B. & Bäck, M. 2007. Our Man in Pskov – Birkā's Baltic connection in the 9th and 10th Centuries. S. 180-184 i Fransson, U. (red.) 2007.

Ambrosiani, K. 1981. *Viking Age combs, combsmaking and combmakers, in the light of finds from Birkā and Ribe*. Studies in Archaeology. Volume 2. University of Stockholm, Stockholm.

Andersen, H. 1988. Gåden om Gorm. *Skalk 1988/2*, s. 18-28.

- 1995. The Graves of the Jelling Dynasty. *Acta Archaeologica 66*, s. 281-300.

Andersen, H. H. 1986. Hedenske danske kongegraver og deres historiske baggrund. *Kuml 1985*, s. 11-34.

- 1987. Vorchristliche Königsgräber in Dänemark und ihre Hintergründe – Versuch einer Synthese. *Germania 65*, s. 159-173.
- 1991. Svend Estridsens bidrag til 900-tallets historie. S. 329-332 i Iversen, M. 1991 (red.).

Andersen, P.S. 1977. *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*. Universitetsforlaget, Oslo.

Andersson, G. 1993. *Antuna. Arkeologisk undersökning Arlandabanan*. RAÄ 66. UV Stockholm Rapport 1993:51. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

- 1994. En ansedd familj. Vikingatida välstånd i Antuna. S. 54-75 i Andersson, G. et al. (red.) 1994. *Arkeologi i Attundaland*. Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska Undersökningar. Skrifter 4. UV, Stockholm.
- 2004. "Skrytböndernas" gravspråk – en spegling av aristokratins? S. 301-310 i Larsen, J. H. & P. Rolfsen (red.) 2004.

Andrén, A. 1983. Städer och kungamakt —en studie i Danmarks politiske geografi före 1230. *Scandia 49/1*, s. 31-76, Lund.

Arbman, H. 1940. *Birka I. Die Gräber*. Tafeln. Almqvist & Wiksell Boktryckeri, Uppsala.

- 1943. *Birka I. Die Gräber*. Text. Almqvist & Wiksell Boktryckeri, Uppsala.
- 1959. Skandinavisches Handwerk in Russland. *Medelanden från Lunds Universitets Historiska museum 1959*, s. 110-135, Lund.

Arne, T. J. 1914. *La Suede et l'Orient*. Archives d'Etudes Orientales 8, Uppsala.

- 1931. Skandinavische Holzkammergräber aus der Wikingerzeit in der Ukraine. *Acta*

Archaeologica II, s. 285-302.

- 1932 Ein bemerkenswerter Fund in Östergötland. *Acta Archaeologica III*, s. 67-112.
- Arrhenius, B. 1983. The Chronology of the Vendel Graves. S. 39-70 i Lamm, J.P. & H. Å. Nordström (red) 1983: *Vendel Period Studies*. Stockholm.
- 1995. Regalia in Svealand in Early Medieval times. *TÖR 27:1*. Uppsala.
- Avdusin, D.A. 1969 Smolensk and the Varangians according to the Archaeological Data. *Norw. Arch. Rev. 2*, s. 52-62.

B

Bately, J. C. & A. Englert (red.) 2007. *Other's Voyage: A Late 9th-Century Account of Voyages Along the Coasts of Norway and Denmark and its Cultural Contexts*. Viking Ship Museum, Roskilde.

Bill, J. 2010. Datering av plyndringssjakt i Gokstadhaugen til ca 970. Museum, NRK 08.08.10.

Bill, J. & A. Daly 2012. The plundering of the ship graves from Oseberg and Gokstad: an example of power politics? *Antiquity 86* (2012): 808-824.

Blindheim, Ch. 1954. Borre i lys av Borre-funnet og Nasjonalparken. *Borre Bygdebok*, s. 1-26. Borre kommune, Horten.

- 1981. Bosettingshistorisk riss. S. 39-46 i Blindheim, Ch. et al. 1981.
- 1987. Introduction. i Knirk, J. (red.) 1987. *Proceedings of the Tenth Viking Congress*. Larkollen, Norway, s. 27-42, 1985. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 9. Oslo.
- 1992. Kaupang i relasjon til andre nordiske sentra. Et diskusjonsinnlegg. S. 137-150 i Mikkelsen, E. & J. H. Larsen (red.) 1992. *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400-1000 e.Kr.* Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 13. Oslo.
- 1997. Vestfold i vikingetiden - dansk eller norsk territorium? S. 81-91 i Frost, T. (red.) 1997. *Gokstadhøvdingen og hans tid*. Sandefjordmuseene.
- 1999a Ringspenner og ringnåler. S. 36-43 i Blindheim, Ch. et al (1999).
- 1999b. Smykker, beslag o.a. av fremmed opprinnelse. S. 47-57 i Blindheim, Ch. et al 1999.

Blindheim, Ch., B. Heyerdahl-Larsen & R. Tollnes 1981. *Kaupangfunnene I*. Norske Oldfunn XI. Universitetets Oldsaksamsling, Oslo.

Blindheim, Ch. & B. Heyerdahl-Larsen 1995. *Kaupangfunnene II:A. Gravskikk*. Norske Oldfunn XVI. Universitetets Oldsaksamsling, Oslo.

Blindheim, Ch., B. Heyerdahl-Larsen & A. S. Ingstad 1999. *Kaupangfunnene II:B-C. Gravplassene i Bikjholbergen/Lamøya*. Norske Oldfunn XIX. Universitetets Kulturhistoriske Museer, Oslo.

Bonde, N. 1994. De norske vikingeskibsgrevs alder. Et vellykket norsk-dansk forskningsprosjekt. *Nationalmuseets Arbeidsmark 1994*, s. 128-48, København.

Bonde, N. & A. E. Christensen 1993a. Dendrochronological dating of the Viking Age Ship Burials at Oseberg, Gokstad and Tune. *Antiquity 67*, s. 575-583.

- 1993b. Dendrokronologisk datering av tømmer fra gravkamrene i Oseberg, Gokstad og Tune. *UOÅ* 1993, s. 153-160.
- Bonde, N. & F. A. Stylegar. 2009. Fra Avaldsnes til Oseberg. Dendrokronologiske undersøkelser av skipsgravene fra Storhaug og Grønhaug på Karmøy. *Viking* 2009, s. 149-168.
- Branstad, T. & J. E. G. Eriksson (red.) 1994. *Seminaret "Snorre - litterat og historiker"* 24.-26. november 1993. Riksantikvaren, Tønsberg.
- Bratt, P. 2008. *Makt uttrykt i jord och sten. Stora högar och maktsstruktur i Mälardalen under järnåldern*. Stockholm Studies in Archaeology 46. Institutionen för arkeologi och antikens kultur, Stockholm universitet, Stockholm.
- Brendalsmo, J. & G. Røthe 1992. Haugbrott eller de levendes forhold til de døde - en komparativ analyse. *Meta* 1992, s. 84-119.
- Brink, S. 1999. Nordens Husabyar – unga eller gamle? S. 283-291 i Fuglestvedt, I., T. Gansum & A. Opedal (red.) 1999. *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. AmS-Rapport 11A-B. Stavanger.
- 2000. Om Husebyar. S. 65-73 i Olausson, M. (red.) 2000: *En bok om Husbyar*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Brox, E. Z. 2003. Sie heirateten rund um die Ostsee. Familiäre Kontakte und Bündnisse zwischen nordischen und slawischen Gebieten in der Zeit von 1000-1200. *Offa* 58/2001, s. 197-203.
- Brøgger, A.W. 1916. Borrefundet og Vestfoldkongenes graver. *Vid. Sel. Skrifter. Hist.-fil. Klasse* 1916, nr. 1, s. 1-67.
- 1917 Indbruddslaget. *Osebergfundet I*, s. 21-31. Kristiania.
- 1921. Farmannshaugen og kong Bjørn, Harald Haarfagres sön. *Aarb.* 1921, s. 105-128.
- 1922. Rolfsøyætten. *BMÅ* 1920-21/1, s. 1-42.
- 1924-1926. Vestfold. Fra småkongedømme til rikssamling. *Vestfoldminne* 1924, s. 11-34, *Vestfoldminne* 1925, s. 88-107, *Vestfoldminne* 1926, s. 157-192.
- 1925. *Det norske folk i oldtiden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Oslo.
- 1932. *Rikshagen*. Tale på Borre søndag 19. juni 1932 av professor dr. A.W.Brøgger. Manuskript, 12 sider. Arkiv på Kulturhistorisk Musum, Oslo.
- 1937. Gullalder. *Viking* I, s. 137-196.
- 1945. Oseberghaugen- Haugbrottet. *Viking* IX, s. 1-44.
- Braathen, H. 1989. *Ryttergraver. Politiske strukturer i eldre rikssamlingstid*. Varia 19. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Bugge, A. 1909. Vestfold og Ynglingeætten. *Historisk Tidsskrift* 4, s. 433-454.
- Bugge, S. 1894. *Bidrag til den eldste Skaldediktningens Historie*. Aschehoug, Kristiania.
- Bukkemoen, G. H. 2006. *Alt har sin plass. Stedsidentitet og sosial diskurs på Jæren i eldre jernalder*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Institutt for arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Bull, Edvard et al 1929-1938. *Det Norske folks liv og historie gjennem tidene*, Gyldendal Oslo.
- Callmer, J. 1991a. Platser med anknytning til handel och hantverk i yngre järnålder. Eksempler från södra Sverige. S. 29-47 i Mortensen, P. & B.M. Rasmussen (red.) 1991 *Høvdingesamfund og kongemagt, Fra stamme til stat i Danmark*, bd. 2. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Århus.
- 1991b. Territory and dominion in the Late Iron Age in southern Scandinavia. S. 257-273 i Jennbert, K. et. al. (red.) 1991 *Regions and Relections. In honour of Märta Strömberg*. Lund University, Department of Archaeology, Lund.
- 1997. Aristokratiskt präglade residens från yngre järnåldern i forskningshistorien och deras problematik. S. 11-24 i Callmer, J. & E. Rosengren (red.) 1997. „GIKK GRENDL ATT SÖKA DET HÖGA HUSET“ Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Hallands Länsmuseers Skriftserie 9/GOTARC C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad.
- Capelle, T. 1978. Grabraub im wikingischen Norden. S. 197-210 i Jankuhn, H. et. al. (red) 1978. *Zum Grabfrevel in vor- und frühgeschichtlichen Zeit*. Göttingen.
- Carlie, A. 2008. Magnate Estates Along the Road. Viking age settlements, communication and contacts in South-West Scania, Sweden. *Acta Archaeologica* 79, s. 110-144.
- Carlsson, A. 1997. Birkas kungsgård på Adelsö och Svearnas Fornsigna – två aristokratiska miljöer i Mälardalen. S. 83-88 i Callmer, J. & E. Rosengren (red.) 1997. „GIKK GRENDL ATT SÖKA DET HÖGA HUSET“ Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Hallands Länsmuseers Skriftserie 9/GOTARC C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad.
- Carver, M.O.H. 1993. *Sutton Hoo Research Committee. Bulletins 1983-1993*. The Boydell Press, Woodbridge.
- 1998. *Sutton Hoo. Burial Ground of Kings?* British Museum Press, London.
- Christensen, A.E. 1997. Nytt lys på vikingskipene i Vestfold. S. 71-80 i Frost, T. (red.) 1997. *Gokstadhøvdingen og hans tid*. Sandefjordmuseene.
- 1998. Skipsrestene fra Storhaug og Grønhaug. S. 206-220 i Opedal, A. 1998.
- Christensen, M. Ørsnes 1956. Ein seeländischer Grabplatz aus dem 7.-8. Jahrhundert nach Christus. *Acta Archaeologica* 26, s. 183-292.
- Christie, W. F. K. et al. 1837. Anviisning paa den letteste og nøiagttigste Maade at undersøge gamle gravhøie. *Urda. Et antiquarisk-historisk Tidsskrift* I, s. 369-372.
- Christophersen, A. 1991. Port and trade in Norway during the transition to historical times. S. 159-170 i Crumlin-Pedersen, O. (red.) 1991. *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200-1200*. Vikingeskibshallen, Roskilde.
- Collins, R. 1991. *Early Medieval Europe 300-1000*. MacMillan History of Europe, London.
- Crumlin-Pedersen, O. 1983. Skibe, seilads og ruter hos Ottar og Wulfstan. I Skamby, J. (red.) 1983. *Ottar og Wulfstan. To reisebeskrivelser fra vikingetiden*. Vikingeskibshallen i Roskilde.

D

- Damell, D. 1993. About Royal Manors from the Late Iron Age in Sweden. *Current Swedish Archaeology* 1, 39-46.
- Damlien, H. 2002. *Meningsinnholdet i jernalderens langhauger*. Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi. Institutt for arkeologi, Universitetet i Oslo.
- de Fries, J., se Fries, J. de
- Diesen, E. 1892. *Lidt om Borre prestegjeld, dets kirker, prester og skoler*. J. Steensbergs Bogtrykkeri, Horten.
- Duzcko, W. 1997. Gamla Uppsala – svearnas maktcentrum i äldre och nyare forskning. S. 71-82 i Callmer, J. & E. Rosengren (red.) 1997. „GIKK GRENDL ATT SÖKA DET HÖGA HUSET“ Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder. Hallands Länmuseers Skriftserie 9/GOTARC C. Arkeologiska Skrifter 17. Halmstad.
- 2000. Continuity and transformation: The tenth century AD in Sweden. Side 7-36 i Urbanczyk, P. (red.): *The Neighbours of Poland in the 10th century*. Polish Academy of Sciences, Warsaw.
 - 2004. *Viking Rus. Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe*. Brill, Leiden/Boston.
 - 2009. Danes and Swedes in written and archaeological sources. S. 58-71 i Englert, A. & A. Trakadas (red.) 2009. *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*. Maritime Culture of the North 2. Roskilde.
- Dyggve, E. 1943. Jelling Kongehøje. Udgavninger 1941. *Fra Nationalmuseets Arbeidsmark* 1943, s. 18-31.

E

- Egorov, V.L. (red.) 1996. *Put iz varjag v greki i iz grek. The Road from the Varangians to the Greeks and from the Greeks*. Catalogue of the exhibition. Statens Historiska Museum, Stockholm.
- Einarsdottir, O. 1964. *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieforskning*, København.
- 1968. Dateringen af Harald Haarfagers død. *Historisk Tidsskrift* 47, s. 15-34. (Se også Einarsdottir 2009a:157-175).
 - 1971. "Harald Dovrefostre af Sogn". *Historisk Tidsskrift* 50. s. 131-166. (Se også Einarsdottir 2009:45-80). **a eller b?**
 - 2009a. *Vår norrøne fortid. Utvalgte artikler om Nordens tidlige historie*. Saga-Bok, Stavanger.
 - 2009b. Sigurd Hjort og hans barn i islandske kilder. S. 9-44 i Einarsdottir 2009a.
- Eisenschmidt, S. 1994. *Kammergräber der Wikingerzeit in Altdänemark*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 25, Bonn.
- Ekrem, I. 2003. Essay on Date and Purpose. S. 155-225 i Ekrem, I. & L. B. Mortensen (red.) 2003.
- Ekrem, I. & L. B. Mortensen (red.) 2003. *Historia Norwegie*. Museum Tusculanum Press, Universitetet i København.

Elgqvist, E. 1966. *Vad ortnamn, bl.a. Husby och Odense vittnar om omfattningen av det svenska hedebyväldet*, Lund.

- Ellingsen, E. J. Grav 2003. *Trekantede og stjerneformede anlegg i Trøndelag – en studie av symbolikk og funksjon*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi. Vitenskapsmuseet, NTNU, Trondheim.
- Engdahl, K. 1990. *Människooffer i gravar i Skandinavien under yngre järnålder*. Stensil. C-uppsats, Universitetet i Stockholm.
- Engelstad, E. S. & B. Hougen 1927. *Innberetning om utgravinger på gravfeltet på Borre i Vestfold 21.aug.-16.sept. 1927*. Top.ark. ved Universitetets Oldsaksamling.
- Eriksson, J. E. G. 1994a. Borre i middelalderen – kirker i en jordbruksbygd. S. 118-141 i Hansen, J. I. & K. G. Bjerva (red.) 1994.
- 1994b. Tunberg på Snorres tid. S. 9-16 i Branstad, T. & J. E. G. Eriksson (red.) 1994.
- Eison, V. I. 1982a. Anglo-Saxon glass-beakers. *Archaeologica* 107, s. 43-76.
- 1982b. Bicrome glass vessels of the 7th and 8th centuries. *Studien zur Sachsenforschung* 3, s. 7-21.
 - 1988. Some Vendel, Viking and Saxon Glass. S. 237-245 i Hårdh, B., L. Larsson, D. Olausson & R. Petre (red.) 1988. *Trade and Exchange in Prehistory. Studies in Honour of Berta Stjernquist*. Acta Archaeologica Lundensia 16. Lund.

F

- Farbregd, O. 1988. Kvinneliv i vikingtiden. Kven var kvinnene som ligg i langhaugar? *K.A.N.* 7, s. 3-23.
- Feveile, C. & S. Jensen 2000. Ribe in the 8th and 9th Century. A Contribution to the Archaeological Chronology of Northern Europe. *Acta Archaeologica* 71, s. 9-24.
- Fidjestøl, B. 1976. Kongsskalden fra Kvinesdal og diktninga hans. S. 7-31 i Try, H. (red.) 1976. *Rikssamlingstid på Agder*, Kristiansand.
- 1993. Skaldehvada og Harald Hårfagre. S. 7-31 i Vea, M. S. (red.) 1993. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*. Karmøy kommune, Kopervik.
 - 1994. Anmeldelse av Krag 1991. *Mål og Minne* 1994, s. 191-199.
- Filipowiak, W. 1991. *Wolin – Jomsborg. En vikingetids handelsby i Polen*, Roskilde.
- Fischer 2005, *Roman Imperialism and Runic Literacy. The Westernization of Northern Europe (150-800 AD)*. AUN 33, Uppsala.
- Forseth, L. 1993. *Vikingtid i Østfold og Vestfold*. Upublisert magistergradsavhandling, IAKN, Universitetet i Oslo.
- 2003. Maktcentra og forskjeller mellom Østfold og Vestfold under jernalderen: En kildekritisk undersøkelse basert på de arkeologiske funnene og fornminnene. S. 31-70 i Sigurdsson, J. V. & P. G. Norseng (red.) 2003.
- Forsåker, A.-L. 1986. Zaumzeug, Reitaurüstung und Beschirrung. S. 113-132 i Arwidsson, G. (red.) 1986. *Birka II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

- Franklin, S. 1998. The Invention of Rus(sia)(s): Some Remarks on Medieval and Modern Perceptions of Continuity and Discontinuity. S. 180-195 i Smyth, A. P. (red.): *Medieval Europeans*. New York.
- Franklin, S. & J. Shepard 1996. *The Emergence of Rus 750-1200*. Longman, London.
- Fransson, U. (red.). 2007. *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm Studies in Archaeology 44. Stockholm University, Stockholm.
- Fries, J. de 1942. Harald Schönhaar in Sage und Geschichte. In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 66 (1942), S. 55-117.
- Fuglesang, S. H. 1996. Viking Art. *The Dictionary of Art* 32, s. 514-527. London.
- Fyllingsnes, F. 1999. Jordgods og samfunnsstruktur - Nordhordland i yngre jernalder. S. 293-338 i Fuglestvedt, I., T. Gansum & A. Opdal (red.) 1999. *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. AmS-Rapport 11A-B. Stavanger.
- ## G
- Gabriel, I. 1988 Hof und Sakralkultur sowie Gebrauchs- und Handelsgut im Spiegel der Kleinfunde von Starigrad/Oldenburg. S. 103-291 i Müller-Wille, M. (red.) 1988.
- Gahrn, L. 1988. *Sveariket i källor och historieskrivning*. Meddelanden från Historiska Institutionen vid Göteborg Universitet 36, Göteborg.
- Gansum, T. 1994. Dateringer av Farmannshaugen. *Vestfoldminne* 1994, s. 31-39.
- 1995a. *Jernaldergravskikk i Slagendalen: Oseberghaugen og storhaugene i Vestfold - lokale eller regionale symboler?* Upublisert magistergradsavhandeling. IAKN, Universitetet i Oslo.
 - 1995b. *Haugar og haugating – Rikssamlingen og det eldste Tønsberg*. Forlaget Media, Tønsberg.
 - 1996. Borrehaugene på ny i støpeskjeen – tanker om storhaugene i Vestfold. *Borreminne* 1996. *Årsskrift for Borre Historielag* 12, s. 9-19.
 - 1997. Jernaldermonumenter og maktstrukturer. Vestfold som konfliktarena. S. 27-40 i Fuglestvedt, I. & B. Myhre (red.) 1997: *Konflikt i forhistorien*. AmS-Varia 30, Stavanger.
 - 1999. Regionen – det forstilte fellesskap. S. 13-24 i Vea, M. S. & H. R. Naley (red.) 1999.
 - 2004. *Hauger som konstruksjoner – arkeologiske forventninger gjennom 200 år*. Gotars Serie B. Gothenburg Archaeological Thesis 33, Göteborg.
 - 2007. *Helhetsplan for Borreparken. Høringsutkast*. Vestfold fylkeskommune, Tønsberg.
 - 2008. Hallene og stavkirken – kultbygninger i en overgangstid. S. 199-213 i Childe, K., J. Lund & C. Prescott (red.). 2008: *Essays in Honour of Lotte Hedeger on her 60th Birthday*. OAS, Oslo Archaeological Series 10. Oslo.
- Gansum, T. & T. Risan 1999. Oseberghaugen - en stratigrafisk historie. *Vestfoldminne* 1998/99, s. 60-73.
- Gansum, T. & T. Østigård 1999. En haug med ritualer - Haugar og rikssamlingen. *Vestfoldminne* 1998/99, s. 74-99
- Gansum, T. & L. U. Kobro 2003. Gullfunn på Borre. *Borreminne* 2003, s. 8-15.
- Garipzanov, I. H. 2008. Frontier Identities: Carolingian Frontier and the GENS Danorum. S. 113-142 i Garipzanov, I. H. et al. (red.) 2008. *Franks, Northmen, and Slavs. Identities and State Formation in Early Medieval Europe*. Brepols Publishers.
- Gjerpe, L. E. (red.) 2005. Gravfeltet på Gulli. E18-prosjektet Vestfold. Bind 1. *Varia* 60. Kulturhistorisk museum, Oslo.
- Gjessing, H. 1913. Snorre Sturlasons arkæologiske kundskap. *Oldtiden* III, s. 1-24.
- Grieg, S. 1943. *Vestfolds Oldtidsminner*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 1947. *Gjermundbufunnet. En høvdinggrav fra 900-årne fra Ringerike*. Norske Oldfunn VIII. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Grimnes, O. K. 2001. *Sam Eyde – den grenseløse grunder*. Aschehoug, Oslo.
- Gräslund, A.-S. 1980. *Birka IV. The Burial Customs. A study of the graves on Björkö*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- 1989. Resultate der Birka-Forschung in den Jahren 1980 bis 1988. Versuch einer Auswertung. S. 151-163 i Arwidsson, G. (red.) 1986. *Birka II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
 - 2003. Birka between West and East. *Offa* 58/2001, s. 129-140.
- Gudesen, G. 1980. *Merovingertiden i Øst Norge*. Varia 2. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Gunnes, E. 1976. *Norges Historie* 2. Cappelen, Oslo.
- Gustafson, G. 1906. *Norges Oldtid. Mindesmærker og Oldsager*. Cammermeyers Forlag, Kristiania.
- Gustafson, L. 1993. Kvinnene i langhauger. K.A.N. 16, s. 47-70.
- Gustin, I. 2004. *Mellan gåva och marknad: handel, tillit och materiell kultur under vikingatid*. Lund Studies in Medieval Archaeology 34. Almqvist och Wiksell, Stockholm.
- ## H
- Hagen, A. 1991 *Ringsakerboka I. Opphavet*. Bygdebok for Brøttum, Ringsaker, Veldre. Hamar.
- 1997. *Gåten om kong Raknes grav*. Hovedtrekk i norsk arkeologi. Cappelen, Oslo.
- Hallgren, A.-L. 2005. *Östjädra – ett vikingatida gravfält bland högspenningskabler och transformatorer*. Västmanlands läns museum, Kulturmiljöavdelningen rapport 2005:A8. Västerås.
- Halvorsen, E. Fjeld 1987. East Norway in the Sagas. S. 55-68 i Knirk, J. (red.) 1987. *Proceedings of the Tenth Viking Congress*. Larkollen, Norway, 1985. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 9. Oslo.
- Hansen, H. J. 1991. Dankirke. Jernalderboplads og rikdomscenter. Oversikt over udgravninerne 1965-1970. *Kuml* 1988-89, s. 201-248.

- Hansen, J. I. 1994. Middelalderkirkene i Borre. S. 158-172 i Hansen, J. I. & K. G. Bjerva (red.) 1994.
- Hansen, J. I. & K. G. Bjerva, K. G. 1994. *Fra Hammer til Kors*. Schibsted, Oslo.
- Haraldsen, T. 1992. *Innberetning fra utgravingen på Borre Kirkegård*. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Harrison, D. 2009. *Sveriges Historia 600-1350*. Norstedts, Stockholm.
- Hatleskog, A.-B. 1997. Samfunnsorganisatoriske endringer eller religionsskifte i yngre jernalder med utgangspunkt i gravmateriale fra Sunnhordland og Hardanger. S. 7-36 i Selsing, L. (red.) 1997: *Fire fragmenter fra en forhistorisk virkelighet*. AmS-Varia 31. Stavanger.
- Haywood, J. 1999. *Dark Age Naval Power. A Reassessment of Frankish and Anglo-Saxon Seafaring Activity*. Anglo-Saxon Books, Norfolk.
- Hedeager, L. 1990. *Danmarks jernalder. Mellom stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Hedeager, L. & H. Tvarnø 2001. *Tusen års europahistorie. Romere, germanere og nordboere*. Pax Forlag, Oslo.
- Hedenstierna-Jonson, C. 2006a. *The Birka Warrior. The material culture of a martial society*. These and Papers in Scientific Archaeology 8, s. 1-118. Universitetet i Stockholm.
- 2006b. A group of Viking Age sword chapes reflecting the political geography of the time. *Journal of Nordic Archaeological Science* 13, s.103-112. (2006a II, s. 103-112).
 - 2006c. Rus', Varangians and Birka Warriors. (2006a III, s.1-21).
 - 2006d. Borre style metalwork in the material culture of the Birka Warriors. (2006a V, s.1-15).
- Hedenstierna-Jonson, C & L. Holmquist Olausson 2006. The Oriental Mounts from Birka's Garrison. *Antikvarisk Arkiv* 81, s. 2-102, Stockholm (Hedenstierna-Jonson, C. 2006a IV, s. 1-102).
- Helgen, G. 1982. *Odd og Egg. Merovingertidsfunn fra Hordaland, Sogn og Fjordane*. Arkeologiske Avhandlinger 3. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Helle, K. 1993. Rikssamlingen etter Harald Hårfagre. S. 147-161 i Vea, M. S. (red.) 1993. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*. Karmøy kommune, Kopervik.
- 1998. The History of the Early Viking Age in Norway. S. 239-258 i Clarke, H.B., M. Ni Mhaonaigh & R. O Floinn (red.)1998: *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age*. Four Courts Press, Dublin.
 - 2008. Anmeldelse av Skre 2007. *Historisk Tidsskrift* 2008. Oslo.
- Henderson, J. & I. Holand 1992. The glass from Borg, an Early Medieval chieftain's farm in Northern Norway. *Medieval Archaeology* XXXVI, s. 29-58.
- Hernæs, P. 1997. Storpolitikk og vikingtog på slutten av 700-tallet. S. 57-68 i Fuglestvedt, I. & B.
- Myhre (red.) 1997. *Konflikt i forhistorien*. AmS-Varia 30. Stavanger.
- Herschend, F. 1997. *Livet i hallen*. Occasional Papers in Archaeology (OPIA) 14, Uppsala.
- 1998. *The Idea of the Good*. Occasional Papers in Archaeology (OPIA) 15), Uppsala.
- Herschend, F. & D. Mikkelsen 2003. The main building at Borg. S. 41-76 i Munch, G. S., O. S. Johansen & E. Roesdahl (red.) 2003.
- Heyerdahl-Larsen, B. 1979. Import av halvedelstener til Kaupang. *UOÅ* 1979, s.150-157.
- 1981. Fremmede saker, kulturkontakter. S. 175-180 i Blindheim, Ch. et al 1981.
 - 1999. Perler, tilvirkning, proveniens. S. 47-58 i Blindheim Ch. et al (1999).
- Hilberg, V. 2009. Hedeby in Wulfstans's days: a Danish *emporium* of the Viking Age between East and West. S. 79-113 i Englert, A. & aa. Trakadas (red.) 2009. *Wulfstan's Voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*. Maritime Culture of the North 2. Roskilde.
- Hjardar, K. 2013 *Vikingenes verden. Vikingenes historie i kart, tekst og bilder*. Spartacus, Oslo.
- Hodges, R. & Whitehouse, D. 1983. *Muhammed, Charlemagne and the Origin of Europe*. Duckworth, London.
- Hohler, E. Bergendahl. 1994. Borrekorset. S. 173-180 i Hansen, J. I. & K. G. Bjerva (red.) 1994.
- Holand, I. 2003. Glass vessels. S. 213-232 i Munch, G. S., O. S. Johansen & E. Roesdahl (red.) 2003.
- Holck, P. 2006. The Oseberg ship burial , Norway. New thoughts on the skeleton from the grave mound. *European Journal of Archaeology* 9, s. 185-210.
- 2009. The Skeleton from the Gokstad Ship: New Evaluation of an Old Find. *Norwegian Archaeological Review* 42/1, s. 40-49.
- Holmsen, A. 1939 (1961). *Fra de eldste tider til 1600. Norges historie* 1. Gyldendal, Oslo.
- Holmquist Olausson, L., se Olausson, L. Holmquist
- Hougen, B. 1934. Studier i Gokstadfunnet. *UOÅ* 1931-32, s. 74-112.
- 1947. Fra Vestfolds oldtid. Gløtt av monumenter og landskap. *Den norske turistforenings årbok* 1947, s. 16-35.
- Hougen, E. K. 1969. Glassmaterialet fra Kaupang. *Viking* XXXIII, s. 119-138.
- Hufthammer, A. K. 1995. Rapport om beinmaterialet fra Borre. Zoologisk museums arkiv, Bergen Museum.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Centralbygd – Randbygd*. Acta Universitatis Stockholmiensis. Studies in North-European Archaeology 5. Stockholm.
- 1996. *Lejonet, draken och korset. Sverige 500-1000*. Studentlitteratur, Stockholm Universitet.
- Hylleberg Eriksen, se Eriksen, O. Hylleberg
- Hägg, I. 1983. Birkas orientaliska praktplagg. *Fornvännen* 1983/3-4, s. 204-223.
- 2003. Härskarsymbolik i Birkadrakten. S. 15-27 i Hedeager Krag, A. (red.): *Dragt og makt*. København.
- Hødnebø, F. 1987. Who Were the First Vikings? S. 43-54 i Knirk, J. (red.) 1987. *Proceedings of the Tenth*

- Viking Congress.* Larkollen, Norway, 1985.
Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 9. Oslo.
- Høeg, H. 1990. En pollenanalytisk undersøkelse i Borre, Vestfold. *Borreprosjektet. Rapport 1988-1990.* Manuskript. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 1991. Pollenanalytisk e undersøkelser i Borre. *Borreprosjektet. Årsrapport 1991.* Manuskript. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
 - 1992. Rapport over den pollenanalytiske undersøkelsen på Gunnerød, Borre. *Borreprosjektet. Årsrapport 1992.* Manuskript. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
 - 2004. Pollenanalytiske undersøkelser av prøver fra Borre. S. 227-237 i Larsen, J. H. & P. Rolfson (red.) 2004.
- Hårdh, B. 1996. Silver in the Viking Age. A regional-economic study. *Acta Archaeologica Lundensia* 25, Lund.
- 2008. Hacksilver and Ingots. S. 95-118 i Skre, D. (red.) 2008.
- Hårdh, B. & L. Larsson (red.) 2002. *Central places in the Migration and Merovingian Periods.* Papers from the 52nd Sachsen symposium. Uppåkrastudier 6. *Acta Archaeologica Lundensia* 39. Lund.
- |
- Ingstad, A. S. 1982. Osebergdronningen - hvem var hun? *Viking XLV*, s. 49-65.
- Iversen, F. 1998. Gods dannelser på Vestlandet i vikingtid og middelalder - et eksempel fra Jølster. S. 41-65 i Øye I., (red) 1998 *Samfunn i endring. Fra vikingtid til reformasjon.* Onsdagskvelder i Bryggens Museum, vol. XIII, Bergen.
- 1999a. Hva arvet Erlend? Om gods og godsproblematikk på Vestlandet i yngre jernalder og middelalder. Et eksempel fra Etne i Hordaland. S. 339-354 i Fuglestvedt, I., T. Gansum & A. Opdal (red.) 1999. *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen.* AmS-Rapport 11A-B. Stavanger.
 - 1999b. *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger?* Arkeologiske avhandlinger og rapporter fra Universitetet i Bergen 4. Arkeologisk institutt, Bergen.
 - 2002. Kongsgården Seim og jordegodset. Et nytt forsøk på arkeologisk og historisk rekonstruksjon. *Heimen* 39/3, s. 175-212.
- Iversen, M. 1991 (red.). *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid.* Jysk arkæologisk selskabs skrifter 28, Aarhus.
- Iversen, T. 1995. Fremveksten av det norske leilendingsvesenet i middelalderen - en forklaringsskisse. *Heimen* 32/3, s. 169-80.
- 1996. Jordleie, patroner og klienter før høymiddelalderens leilendingsvesen i Norge. *Heimen* 33/2, s. 147-156.
 - 1997. *Trelldommen - Norsk slaveri i middelalderen.* Historisk institutt, Universitetet i Bergen, Skrifter nr. 1.
- J
- Jacobsen, H. & J. H. Larsen 2005. Hundorp og Gudbrandsættens maktelementer. S. 14-51 i Engen, A. & R. Stauri (red.) 2005: *Hundorp. Tusenårsstaden i Oppland.* Det Norske Samlaget, Oslo.
- Jansson, I. 1986 Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien. S. 564-647 i Müller-Wille, M. (red) 1988. Oldenburg – Starja Ladoga – Novgorod – Kiel. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69/1988. Mainz am Rhein.
- 1987. Communications between Scandinavia and Eastern Europe in the Viking Age. The archaeological evidence. S. 773-807 i Düwel, K. et al. (red.) 1987: *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und NordEuropa IV. Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit.* Van den Hoeck & Ruprecht, Göttingen.
 - 1988. Wikingerzeitlicher orientalischer Import in Skandinavien. S. 564-647 i Müller-Wille, M. (red) 1988. Oldenburg – Starja Ladoga – Novgorod – Kiel. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 69/1988. Mainz am Rhein.
 - 1991. År 970/971 och vikingatidens kronologi. S. 267-283 i Iversen, M. (red.) 1991.
 - 1996 *The Viking Heritage, a Dialogue between Cultures.* Museum of National Antiquities, Stockholm.
- Jennbert, K., A. Andrén & C. Raudevere (red.) 2002. *Plats och Praxis – studier i nordisk förkristen ritual.* Vägar till Midgard 2. Lund.
- Jensen, J. 2004. *Danmarks Oldtid. Yngre jernalder og Vikingetid.* 400-1050 e.Kr. Gyldendal, København.
- Jensen, S. 1991a. Dankirke - Ribe. Fra handelsgård til handelsplads. S. 73-88 i Mortensen, P. og B.M. Rasmussen (red.): *Høvdingesamfund og kongemagt, Fra stamme til stat i Danmark*, bd. 2. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII:2, Århus.
- 1991b. *Ribes Vikinger.* Ribe.
- Jerpåsen, G. B. 1993. Arkeologiske landskapsrom i Borre. *Borreminne 1993. Årsskrift for Borre Historielag* 9, s. 47-52. Horten.
- 1996. *Gunnerød - en arkeologisk landskapsanalyse.* Varia 35. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Johansen, E. 1986 Billedveven fra Haugen - en arkeologisk åpenbaring i farger. *Viking XLIX*, s. 147-152.
- Johansen, E. & A. Skjølvold 1966. *Reisefører til fortiden.* Cappelen, Oslo.
- Johansen, Ø.K. 1994 *Eikers historie bind 1. Fra fangstmann til viking.* Øvre og Nedre Eiker kommune.
- Jones, S. 1996. Discourses of identity in the interpretation of the past. S. 62-80 i Graves-Brown, P., S. Jones & C. Gamble (red.) 1996: *Cultural Identity and Archaeology.* London.
- Jonsson, F. 1927. Tidsregningen i det 9. og 10. årh. særlig hvad Norge angår. *Historisk Tidsskrift* 5. R. VI, s. 1-14.
- Jørgensen, A. N. 1997. The Male Graves. S. 60-117 i Jørgensen, L. & A. N. Jørgensen (red.) 1997.

- Nørre Sandegård Vest. A Cemetery from the 6th-8th Centuries on Bornholm. Nordiske Fortidsminder 9. København.
- Jørgensen, L. 1995. The warrior aristocracy of Gudme: the emergence of landed aristocracy in the late Iron Age Denmark? S. 205-220 i Resi, H. G. (red.) 1995.
- 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion. S. 215-247 i Jennbert, K., A. Andrén & C. Raudevere (red.) 2002.
- Jørgensen, L. Bender. & Eriksen, P. 1995. *Trabjerg, en vikingetids bebyggelse i Nordvestjylland*. Århus.
- K**
- Kaland, S. H. H. 1972. Studier i Øvre Telemarks Vikingtid. *Universitetets Oldsaksamlings Årbok 1969*, s. 67-216. Oslo.
- Keller, C. 1990. Undersøkelse av hustuft på Norder Voll i Borre. Innberetning i topografisk arkiv. Universitetets Oldsaksamlings, Universitetet i Oslo.
- 1994. Noen tanker om Borre-haugenes beliggenhet. S. 95-102 i Hansen, J. I. & K. G. Bjerva (red.) 1994.
- Keyser, R. 1839. Om Nordmændenes Herkomst og Folke-Slæktskab. *Samlinger til det Norske Sprog og Historie* 6. Christiania.
- Kilger, C. 2008a. Kaupang from afar – Aspects on Interpretation of Dirhem Finds in Northern and Eastern Europe between the Late 8th and Early 10th Centuries. S. 199-252 i Skre, D. (red.) 2008.
- Kirpicnikov, A. N. 1970. Connections between Russia and Scandinavia in the 9th and 10th centuries, as illustrated by weapon finds. *Varangian Problems*, København.
- 1973. Snarjazenie vsadnika i verchovogo konja na Rusi IX-XIII vv. *Archeologija SSSR*. Svod Arch. Ist. E 1-36, Leningrad.
- Kivikoski, E. 1973. *Die Eisenzeit Finnlans. Bildwerk und Text*, Helsinki.
- Klæsøe, I. Skibsted 1999. Vikingetidens kronologi – en nybearbejdning af det arkæologiske materiale. *Årbøger 1997* (1999), s. 89-142.
- Skibsted 2002. Hvordan de blev til. Vikingetidens stilgrupper fra Broa til Urnes. *Nordeuropæisk dyrestil 400-1100 e.Kr.* Hikuin 29. Højbjerg.
- Koht, H. 1916. Skandinaviske motenavn i vikingtiden. *Historisk Tidsskrift 1916*, s. 417-443.
- 1921a. Sagaenes opfatning av vor gamle historie. S. 76-91 i Koht, H. 1921c. (Gjenoptrykt i *Norske historikere i utvalg I*. Universitetsforlaget, Oslo 1967).
 - 1921b. Um eit nyt grunnlag for tidrekninga i den eldste historia vår. S. 34-51 i Koht, H. 1921c. (Gjenoptrykt i *Norske historikere i utvalg I*. Universitetsforlaget, Oslo 1967).
 - 1921c. *Innhogg og utsyn i norsk historie*. Kristiania.
 - 1955. *Harald Hårfagre og rikssamlingen*. Aschehoug, Oslo.
- Kossina, G. 1914. *Die deutsche Vorgeschichte, eine hervorragende nationale Wissenschaft*. Mannus – Bibliothek 9, Würzburg. Kabitzsch.
- Kraft, J. 1822. *Topografisk-Statistisk Beskrifelse over Kongeriget Norge. Anden Deel*. Grøndahl, Christiania
- Krag, C. 1990. Vestfold som utgangspunkt for den norske rikssamlingen. *Collegium Medievale 3*, s. 179-195.
- 1991a. *Ynglingatal og Ynglingesaga. En studie i historiske kilder*. Universitetetsforlaget, Oslo.
 - 1991b. Ynglingekongene og Vestfold. *Vestfoldminne 1991*, s. 3-11.
 - 1993. Hvem var Harald Hårfagre? S. 32-40 i Vea, M. S. (red.) 1993. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*. Karmøy kommune, Kopervik.
 - 1996. Kristendommen og samlingen av landet. S. 151-161 i Krøger, J. F., & H.-R. Naley (red.) 1996. Nordsjøen: Handel, religion og politikk. Karmøy: Vikingfestivalen.
 - 1999a. 18. juli 1872. S. 505-510 i Fuglestvedt, I., T. Gansum & A. Opedal (red.) 1999. *Et hus med mange rom. Vennebok til Bjørn Myhre på 60-årsdagen*. AmS-Rapport 11A-B. Stavanger.
 - 1999b. Perspektiver på den norske rikssamlingen – et forsøk på en revisjon. S. 11-29 i Skevik, O. (red.) 1999: *Kongemøte på Stiklestad. Foredrag fra seminar om kongedømmet i vikingtid og tidlig middelalder*. Stiklestad Nasjonale Kultursenter, Verdal.
 - 2004. Halvdan Svarte i de eldste historiske kildene. S. 183-191 i Larsen, H. J. & P. Rolfsen (red.) 2004.
- Krogh, K. J. 1983. The royal Viking-Age monuments at Jelling in the light of recent archaeological excavations. *Acta Archaeologica 53*, s. 183-216.
- 1993. *Gåden om Kong Gorms Grav. Historien om Nordhøjen i Jelling Vikingekongernes monumenter i Jelling I*. Poul Kristensens Forlag, København.
- L**
- Lamm, J. P. 2003. Vindflöjlar. *Åländsk Odling 61/2001-2002*, s. 129-143.
- Larsen J. H. & P. Rolfsen 2004. Hva skjuler Halvdanshaugen? S. 23-78 i Larsen, J. H. & P. Rolfsen (red.) 2004.
- Larsen, J. H. & P. Rolfsen (red.) 2004. *Halvdanshaugen – arkeologi, historie og naturvitenskap*. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter 3, Oslo.
- Larsson, L. 2006. Ritual building and ritual space. S. 248-253 i Andrén, A., K. Jennbert & C. Raudevere (red.) 2006: Old Norse religion in long-term perspectives. Origin, changes, and interactions. Nordic Academic Press, Lund.
- 2007. The Iron Age ritual building at Uppåkra, Southern Sweden. *Antiquity 81*, s. 11-25.
- Lehtsalto-Hilander, P.-L. 1982. *Luistari I-III*. Helsinki.
- Liden, H.-E. 1991. *Fra antikvitet til kulturminne. Trekk av kulturminnevernets historie i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo.
- 2005. *Nicolay Nicolaysen. Et blad av norsk kulturminneverns historie*. Abstract forlag, Oslo.
- Lie, H. 1961. Heimskringla. *KLMN VI*, s. 299-302.

- Lillehammer, A. 1994. *Fra jeger til bonde – inntil 800 e.Kr.* Aschehougs Norgeshistorie 1, Oslo.
- Lillehammer, G. 1996. *Død og grav. Gravskikk på Kvasheimfeltet, Hå i Rogaland, SV Norge.* AmS Skrifter 13. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Lindanger, B. 1993. Slaget i Hafrsfjord. S. 65-74 i Vea, M. S. (red.) 1993. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre.* Karmøy kommune, Kopervik..
- Lindkvist, T. 2003. Early political organisation. Introductory survey. S. 160-167 i Helle, K. 2003.
- Lindqvist, S. 1931. Yngre Vikingastilar. *Nordisk Kultur* XXVII, s.158-179.
- 1936. *Uppsala högar och Ottarshögen.* Uppsala.
- Ljungvist, J. 2006. *En hiar att rikR. Om elit, struktur och ekonomi kring Uppsala og Mälaren under yngre järnåldern.* Aun 34. Uppsala Universitet.
- 2008. Dating two royal mounds of Old Uppsala. Evaluating the elite of the 6th-7th century in Middle Sweden. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 38/2, s. 263-282.
- Lorange, A. 1876. *Samlingen af Norske Oldsager i Bergens Museum,* Bergen.
- 1887. Storhaugen paa Karmøen. Nyt skibsfund fra vikingetiden. *BMAa* 1887/IV, s. 3-17.
- Lund, N. 1984. Introducjon. S. 5-14 i Lund, N. (red.). *Two voyages at the Court of King Alfred.* William Session, York,
- 1993. Rigssamlingen i Danmark. S. 118-130 i Vea, M. S. (red.) 1993. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre.* Karmøy kommune, Kopervik..
 - 1997. The Danish Empire and the End of the Viking Period. *Oxford Vikings* 1997:156-177.
- Lundqvist, L. 2000. *Järnålderns centra – eksempel från Halland och Västergötland.* Gotarc C. Arkeologiska skrifter 35. Göteborg.
- Løken, T. 1974. *Gravminner i Østfold og Vestfold. Et forsøk på en typologisk-kronologisk analyse og en religionshistorisk tolkning.* Upublisert magistergradsavhandling i arkeologi. Universitetet i Oslo.
- 1976. Mølen - et arkeologisk dateringsproblem og en historisk identifikasjonsmulighet. *UOÅ* 1975/76, s. 67-85.
 - 1993. Innberetning om utgraving på Søndre Voll i Borre. Topografisk arkiv, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- M**
- Magerøy, H. 1976. Ynglingatal. *KLNM* XX, s. 362-364.
- Magnus, B. 1992. Småkonger og politiske sentra i Fjordane i tidlig vikingtid. *Nytt fra Utgravningskontoret i Bergen* 3, s. 71-82. Riksantikvaren, Bergen.
- Maixner, B. 2004. Die tierstilverzierten Metallarbeiten der Wikingerzeit aus Birka unter besonderer Berücksichtigung des Borrestil. S. 9-204 i Müller-Wille, M. (red.) 2004: *Zwischen Tier und Kreuz. Untersuchungen zur wikiingerzeitlichen Ornamentik im Ostseeraum. Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiete. Band 4.* Wachholtz Verlag.
- Marstrander, S. 1976a. Ynglingeætten og skipsgravene i Vestfold. *Norsk slektshistorisk tidsskrift* 1976, s. 263-276.
- 1976b. Gravrøysene på Mølen. *Viking* XXXIX, s. 11-56.
 - 1986. *De skjulte skipene.* Gyldendal, Oslo.
- Melnikova, E. 2007. The Baltic Policy of Jaroslav the Wise. S. 73-77 i Fransson, U. et al. (red.) 2007.
- Melsom, C. 2003. *Rangler i vikingtidsgraver fra Vestfold.* Upublisert hovedfagsoppgave i nordisk arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Mortensen, L. B. 2003. Introduction. S. 8-48 i Ekrem, I. & Mortensen, L. B. (red.) 2003.
- Moseng, O.G. et al 1999. *Norsk historie* 1. 750-1537. Tano. Aschehoug, Oslo.
- Munch, G. S. 1991. Hus og hall. En høvdinggård på Borg i Lofoten. S. 119-126 i Steinsland, G. et al. (red.) 1991: *Nordisk hedendom. Et symposium.* Odense.
- Munch, G. S., O. S. Johansen & I. Larsen 1987. Borg in Lofoten. A chieftain's farm in arctic Norway. S. 149-170 i Knirk, J. (red.) 1987. *Proceedings of the Tenth Viking Congress.* Larkollen, Norway, 1985. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter 9. Oslo.
- Munch, G. S., O. S. Johansen & E. Roesdahl (red.) 2003. *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in North Norway.* Arkeologisk Skriftserie 1. Lofotr – Vikingmuseet på Borg.
- Munch, J. S. 1962. Borg og Bygd. *Universitetets Oldsaksamling Årbok* 1962, s. 7-175. Oslo.
- Munch, P. A. 1852. *Det Norske Folks Historie.* 1ste bind. Tønsbergs Forlag, Christiania.
- 1873. Om den gamle vestfoldske sohændelsplads i Skiringssal og de vestfoldske konger af Ynglingeætten. *Norsk Tidsskrift* 1873, s. 101-188. (Gjenopptrykt i *Samlede Afhandlinger II*, s.352-432.
- Mundal, E. 1994. Snorre som forfatter - kjelde i forskinga? S. 29-38 i Branstad, T. & J. E. G. Eriksson (red.) 1994.
- Mühle, E. 1988. Gnezdovoo – das alte Smolensk. Zur Deutung eines Siedlungskomplexes des ausgehenden 9. bis beginnenden 11. Jahrhunderts. *Bericht der Römische-Germanische Kommission* 69/1988, s. 358-410.
- Müller-Wille, M. 1970. Bestattung im Boot. Studien zu einer nordeuropäischen Grabsitte. *Offa* 25/26, s. 7-203.
- 1987. *Das wikingerzeitliche Gräberfeld von Thumby-Bienebek (Kr. Rendsburg-Eckernförde).* Teil II. Offa-Bücher 62. Neumünster.
 - 1995. Boat-graves, Old and New Views. S. 101-110 i Crumlin-Pedersen, O. & B. Munch Thye (red.) 1995. *The Ship as Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia.* PNM Studies in Archaeology & History 1. Nationalmuseet, København.
 - 2001. Tierstile des 8.-12. Jahrhunderts im Norden Europas. Dendrochronologie und kunsthistorische Einordnung. S. 215-250 i Müller-Wille, M. & L.O. Larsson (red.) 2001.
- Müller-Wille, M. & L. O. Larsson (red.) 2001. *Tiere – Menschen – Götter. Wikingerzeitliche Kunststile und ihre neuzeitliche Rezeption.* Veröffentl. Joachim Jungius-Ges. Wiss. Hamburg 90, Göttingen.
- Myhre, B. 1966. Ny kunnskap om skipsgravene fra Karmøy. *Fra Haug ok Heidni* 1966/2, s. 254-260. Stavanger.

- 1980. Ny datering av våre eldste båter. *Arkeo 1980*, s. 27-30. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
 - 1992a. The royal cemetery at Borre, Vestfold. A Norwegian centre in a European periphery. S. 301-314 in Carver, M. O. H. (red.) 1992: *The Age of Sutton Hoo: the Seventh Century in North-Western Europe*. Woodbridge.
 - 1992b. Ynglingætten i Vestfold. S. 10-66 og 258-285 i Christensen, A. E., A. S. Ingstad & B. Myhre 1992. *Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys*. Schibsted, Oslo.
 - 1994. Haugbrott eller gravplyndring i tidlig kristen tid? S. 68-85 i Hansen, J. I. & K. G. Bjerva (red.) 1994.
 - 2003. Borregravfeltet som historisk arena. *Viking LXVI*, s. 48-78.
 - 2004. Undersøkelse av storhauger på Borre i Vestfold. S. 203-226 i Larsen, J. H. & P. Rolfsen (red.) 2004.
 - 2005a. Krossane på Ullandhaug, Døds-sjedno på Sele og Fem dårlige jomfruer på Norheim. Symboler for Yggdrasil – livets tre? *Fra haug ok heidni* 2005/3, s. 3-10.
 - 2005b. Borre i Vestfold. S. 50-54 i Østmo, E. & L. Hedeager (red.) 2005: *Norsk Arkeologisk Leksikon*. Pax Forlag, Oslo.
 - Fra fallos til kors – fra horg og hov til kirke? *Viking LXIX*, s. 215-250.
- Myhre, B. & T. Gansum 2003. *Skipshaugen 900 e.Kr. Borrefunnet 1852/2002*. Midgard historisk senter, Horten.
- Myhre, L.N. 1994. *Arkeologi og politikk. En arkeopolitisk analyse av faghistoria i tida 1900-1960*. Varia 26. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- 1998. *Historier fra en annen virkelighet. Fortellinger om bronsealderen ved Karmsundet*. AmS-Småtrykk 46. Arkeologisk museum i Stavanger.
- Myhre, L.N. & Myhre, B. 1991. Borre – en formidlingsteoretisk utfordring. *Nicolay* 55, s. 4-10.
- ## N
- Neckel, G. 1908. *Beiträge zur Eddaforschung. Mit Excusen zur Heldenage*. Dortmund.
- Nerman, B. 1918. Kungshögarna på Adelsö och Sveriges äldsta konungalängder. *Fornvännen* 13, s. 65-77.
- Nicklasson, P. 2007. Vikingatida praktfynd från Broby i Lannaskede socken, Njudung, Småland. *Fornvännen* 2007/2, s. 73-85.
- Nicolaysen, N. 1854. Om Borrefundet i 1852. *Aarsb. 1853*, s. 25-32.
- 1862-66. *Norske Fornlevninger*. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring, Kristiania.
 - 1882. *Langskipet fra Gokstad ved Sandefjord*. Alb. Cammermeyer, Kristiania.
- Nordenborg Myhre, L., se Myhre, L.N.
- Norr, S. 1988. *To Rede and to Rown. Expressions of Early Scandinavian Kingship in Written Sources*. Occasional Papers in Archaeology (OPIA) 17. Uppsala.
- Nosov, E. N. 1988. Neue Forschungen über das Rjurikovo Gorodische bei Novgorod. *Das Altertum* 34/3, s. 160-162.
 - 1992. Ryurik Gorodische and the Settlements to the North of Lake Ilmen. S. 5-66 i Brisbane, M. A. 1992 (red.) 1992: *The Archaeology of Novgorod, Russia. Recent Results from the Town and its Hinterland*. The Society for Medieval Archaeology, Monograph Series 13, Lincoln.
- Näsman, U. 1986. Vendel Period glass from Eketorp II, Öland, Sweden. On glass and trade from the late 6th to the late 8th centuries AD. *Acta Archaeologica* 55, s. 55-116.
- 1990. Om fjärrhandel i Sydskandinaviens yngre järnålder. Handel med glas under germansk järnålder och vikingatid. *Hikuin* 16, s. 89-118.
 - 1991. Grav og ølse. Mammen og den danske vikingetids våbengrave. S. 163-180 i Iversen, M. (red.) 1991.
 - 1997. Från Region till Rike - Från Stam till Stat. Om danernas etnogenese och om den danska riksbygden. S. 46-65 i Krøger, J. F. (red.) 1997. *Rikssamlingen. Høvdingmakt og kongemakt. Karmøyseminaret 1996*. Dreyer forlag, Stavanger.
 - 1998. The Scandinavians' View of Europe in the Migration Period. S. 103-121 i Larsson, L. & B. Stjernquist (red.) 1998. *The World-View of Prehistoric Man. KVHAA. Konferanser 40*. Stockholm.
 - The ethnogenesis of the Danes and the making of a Danish kingdom. S. 1-10 i Dickinson, T. & D. Griffiths (red.) 1999. *The making of kingdoms. Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History* 10. Oxford.
 - 2006. Danerne og det danske kongeriges opkomst. Om forskningsprogrammet "Fra Stamme til Stat i Danmark". *Kuml* 2006, s. 205-241.
- Näsman, U. & E. Roesdahl 2003. Scandinavian and European perspectives – Borg I:1. S. 283-300 i Munch, G.S., Ø.S. Johansen & I. Larssen. 2003. *Borg in Lofoten. A chieftain's farm in arctic Norway*. Universitetets Oldsaksamlings SkrifterNy rekke Nr., Oslo.
- Næss, J. R. 1970. Slaget i Hafsfjord. Historikerne og gammelnordisk tidsregning. *Fra haug ok heidni* 1970/2, s. 29-44.
- ## O
- Olausson, L. Holmquist 2002. Pattern of settlement and defence at the Proto-town of Birka, Lake Mälaren, Eastern Sweden. S. 153-167 i Jesch, J. (red.) 2002: *The Scandinavians from the Vendel Period till the tenth century. An ethnographic Perspective*. San Marino.
- Olrík, H. 1886. *Ermoldus Nigellus' Digt om Kong Haralds Daab*. Karl Schønbergs Forlag, København.
- Olsen, M. 1913. Om Harald haarfagres kongsgaarde. En tekstrettelse til Haraldskvædi str.5.2. *Maal og Minne* 1913, s. 66-72.
- Opdal, A. 1998. *De glemte skipsgravene. Makt og myter på Avaldsnes*. AmS-Småtrykk 47. Arkeologisk museum i Stavanger.
- 2005. *Kongens død i et førstatlig rike. Skipsgravritualer i Avaldsnes-området og aspekter ved konstituering av kongemakt og kongerike 700-*

- 950 e. Kr. Doktoravhandling nr. 228, Det humanistiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- 2010. *Kongemakt og kongerike. Gravritualer og Avaldsnes-områdets politiske rolle 600-1000*. OAS. Oslo Arkeologiske Serie 13. Unipub, Oslo.
- Oppgaard, S. 1954. Borre og sjøen. *Borre bygdebok*, s. 87-130. Horten.
- Osebergfundet, under redaksjon av A.W. Brøgger, Hj. Falk og H. Shetelig, Den Norske Stat, 1917-2006
- Osebergfundet I*. Den Norske Stat, Kristiania 1917.
- Osebergfundet II*. Den Norske Stat, Oslo 1928.
- Osebergfundet III*. Den Norske Stat, Kristiania 1920.
- Osebergfunnet IV*. Utgitt av Kulturhistorisk Museum (KHM), Universitetet i Oslo 2006.
- Osebergfundet V*. Den Norske Stat, Oslo 1927.
- Oset, H. Chr. 1967. *Nasjonalparken med kongegravene i Borre*. Vestfold fylke, Horten.
- P**
- Pedersen, A. 1997. Weapons and riding gear in burials - evidence of military and social rank in 10th century Denmark? S. 123-136 i Jørgensen, A. N. & B. L. Clausen (red.) 1997. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective*, ASD 1-1300. PNM. Publications from The National Museum. Studies in Archaeology and History 2. København.
- 2001. Kummet. *Wikingerzeit. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 17, s. 483-486. Alter de Gruyter, Berlin.
 - 2006. Ancient mounds for new graves. An aspect of Viking Age burial customs in southern Scandinavia. S. 346-553 i Andrén, A., K. Jennbert & C. Raudvere (red.) 2006: Old Norse religion in long-term perspectives. Origin, changes, and interactions. Nordic Academic Press, Lund.
- Pedersen, E. A., F.-A. Stylegar & P. G. Norseng 2003. *Øst for Folden. Østfolds Historie Bind I. Østfold*. Fylkeskommune, Sarpsborg.
- Pedersen, O. C. & G. Veslegard 1988. *Borrehaugene. Georadarundersøkelse*. Rapport fra Noteby. Norsk Teknisk Byggekontroll a.s. Oslo.
- Pedersen, O. C. & G. Veslegard 1990. *Borreprosjektet. Geofysiske målinger*. Rapport fra Geomap. a.s., Geofysisk Kartlegging og Rådgivning. Oslo.
- Pedersen, U. 2000. *Vektlodd – sikre vitnesbyrd om handelsvirksomhet? Vektloddenes funksjoner i vikingtid. En analyse av vektloddmaterialet fra Kaupang og sørøst-Norge*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Oslo.
- Pesch, A. 1996. *Brunaold, haugsold, kirkjuold. Untersuchungen zu den archaeologish überprüfbaren Aussagen in der Heimskringla des Snorre Sturluson*. Texte und Untersuchungen zur Germanistik und Skandinavistik 35. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- 1997. Wer war Halfdan svarti? Archaeologische Fakten und textkritische Betrachtungen über einen unbekannten König und seine bekannte Bestattung. *Frühmittelalterliche Studien* 31, s. 70-95. Walter de Gruyter, Berlin.
- Petersen, J. 1919. *De norske vikingesverd*. Videnskapsakademiets skrifter II/1. Oslo.
- 1928. *Vikingetidens smykker*. Stavanger Museum, Stavanger.
 - 1931. Eldre vikingestiler. *Nordisk Kultur* XXVII, s. 124-143.
 - 1935. Et gravfund fra vikingetiden fra Strand i Ryfylke. *Stavanger Museums Årshefte* 1933-34, s. 41-47.
 - 1951. *Vikingetidens redskaper*. Videnskapsakademiets Skrifter II/4. Oslo.
- Petrushin, V. J. 2007. Viking Women in Rus': Wives, Slaves or "Valkyries"? S. 66-69 i Fransson, U. et al. (red.) 2007.
- Petterson, J. 2000. Husbyarna – en kritisk forskningsöversikt. S. 49-63 i Olausson, M. (red.) 2000: *En bok om Husbyar*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
- Pilø, L. 2007. The Settlement Extent and Dating. S. 161-179 i Skre, D. (red.) 2007.
- Pilø, L. & U. Pedersen 2007. The Settlement: Artefacts and Site Periods. S. 179-190 i Skre, D. (red.) 2007.
- Paasche, K. 2013. Fant vikingtidshus med radar. *NIKUs nettsider* 23/5 2013.
- R**
- Randsborg, K. 1980. *The Viking Age in Denmark. The formation of a State*. Duckworth, London.
- 1991. *The first millennium A.D. in Europe and the Mediterranean. An archaeological essay*. Cambridge University Press, Cambridge.
 - 2008. Kings Jelling, Gorm and Thyra's Palace, Harald's Monument and Grave – Svend's Cathedral. *Acta Archaeological* 79 (2008), s. 1-23.
- Ravn, M. 2009. *Ethnogenesis and early state formation in Denmark – a multi-ethnic view*. Manuscript. Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger.
- Resi, H. G. 1987. En båtgrav fra Røsvik på Sunnmøre. *Perlene. Viking L*, s. 131-139.
- Rindal, M. 1999. Anmeldelses av Pesch, A. 1996. *NAR* 32/1, s. 68-70.
- 2004. Haugen som gravplass, kultstad og maktsymbol i norrøne skriftlege kjelder. S. 193-202 i Larsen, H. J. & P. Rolfsen (red.) 2004.
- Ringstad, B. 1987. *Vestlandets største gravminner. Et forsøk på lokalisering av forhistoriske maktsentra*. Upublisert magistergradsavhandling. Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- 1991. Graver og ideologi. Implikasjoner fra vestnorsk folkevandringstid. S. 141-149 i Fabech, C. & J. Ringstedt (red.) 1991.
- Ringstedt, N. 1997. *The Birka Chamber-Graves. Economic and Social Aspects*. SAR, Stockholm Archaeological Reports 32, Stockholm.
- Roesdahl, E. 1989. *Vikingernes verden. Vikingerne hjemme og ute*. Gyldendals Bogklubb, København.
- Rolfsen, P. & J. H. Larsen 2005. Er det flere Halvdanshauger? *Viking* LXVIII, 2005, s. 101-130.
- Rydh, H. 1936. *Förhistoriska undersökningar på Adelsö*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Rygh, O. 1877. Om den yngre jernalder i Norge. *Arbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s.

- 101-194.
- 1885. *Norske Oldsager*. Cammermeyer, Christiania.
 - 1886. Fortegnelse over de til Universitetets Oldsaksamling i 1885 indkomne oldsager fra tiden før reformationen. *Ab. 1885*, s. 105.
 - 1907. *Norske Gaardnavne. Jarlsberg og Larviks Amt*. Oslo.
- Røthe, G. 1997. Fra Olav Geirstadal til Olav den hellige. En religionshistorisk kommentar til Tatten om Olav Geirstadalv. S. 25-42 i Frost, T. (red.) 1997. *Gokstadhøvdingen og hans tid*. Sandefjordmuseene.
- S**
- Sandnes, J. 1994. Anmeldelse av C. Krag, *Ynglingatal og Ynglingesaga*. En studie i historiske kilder. *Historisk Tidsskrift* 73, s. 229-231.
- Sapp, C. 2000. Dating Ynglingatal-Chronological Metrical Developments in Kviduhátr. *Skandinavistic* 30: 85-98.
- Sars, J. E. 1873-77. *Udsikt over den norske Historie* 1-2. Christiania.
- Sawyer, B. 2003. The "Civil Wars" Revised. *Offa* 58/2001, s. 179-194.
- Sawyer, P. H. 1988. *Da Danmark blev Danmark. Fra ca år 700 til ca 1050*. Gyldendal, København.
- 1991. *När Sverige blev Sverige*. Alingsås.
 - 1993. Rikssamlingen i England og Sverige, sammenlignet med den norske rikssamlingen. S. 131-146 i Vea, M. S. (red.) 1993. *Rikssamlingen og Harald Hårfagre*. Karmøy kommune, Kopervik.
- Schetelig, H. 1903. En plyndret baadgrav. *BMAa* 1902(8), s. 1-14.
- 1905. Gravene ved Myklebostad paa Nordfjordeid. *BMAa* 1905 (7), s. 1-54.
 - 1910. Traces of the Custom „Suttee“ in Norway during the Viking Age. *Sagabook of the Viking Club*. Viking Society for Northern Research, London.
 - 1912. *Vestlandske graver fra jernalderen*. Bergens Museums Skrifter II/1, Bergen.
 - 1917. *Tuneskipet*. Norske Oldfunn II. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Schia, E. 1989. Urban Oslo. Evolution from a royal stronghold and administrative centre. *Arkeologiske Skrifter fra Historisk museum, Bergen* 5, s. 51-72.
- Schreiner, J. 1927-29. Viken og Norges samling. *Historisk Tidsskrift* 28, s. 356-587.
- 1933. Slaget ved Havs fjord. *Festskrift til Halvdan Koht paa sekstiårsdagen* 7. juli 1933.
 - 1936. Harald og Hafsfjord. *Scandia* IX, s. 64-88.
- Schönbäck, B. & L. Thunmark-Nylen 2002. De vikingtida båtgravarna vid Valsgärde – relativ kronologi. *Fornvännen* 97, s. 1-8.
- See, K. von 1961. Studien zum Haraldskvædi. *Arkiv för nordisk filologi* 76, s. 96-111.
- Seip, J. A. 1940. Problemer og metode i norsk middelalderforskning. *Historisk Tidsskrift* 32, s. 49-133.
- Shetelig, H. 1920. Vestfoldskolen, *Osebergfundet III*, s. 220-295. Oslo.
- 1926. Tidsbestemmelser i vikingetidens stilhistorie. *Finska Forminnesföreningens Tidsskrift* XXXVI, s. 106-112.
 - 1930. *Fra oldtiden til omkring 1000 e.Kr. Det norske folks liv og historie gjennem tidene* 1. Gyldendal, Oslo.
- Sigurdsson, G. 2004. *The medieval Icelandic saga and oral tradition: a discourse on method*. Publications of the Milman Parry Collection of Oral Literature 2. Harvard University Press, Cambridge Massachusetts.
- 2010. *Muntlige fortellinger blir litteratur: Hvordan leser vi nedskrevne sagaer fra en muntlig kultur?* Manuskrift under trykking. Stavanger.
- Sigurdsson, J. V. 1999. *Norsk historie 800-1300. Frå høvdingemakt til konge- og kyrkjemakt*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Simonsen, J. B. 1981. *Vikingerne ved Volga. Ibn Fadlans reisebeskrivelse resumert, deloversat og kommentert*. Wormianum, Århus.
- Sizow, V.J. 1902. *Kurghany Smolenskoj Gubjernii*. Mat. po arch. Rossii 28. St. Petersburg.
- Sjøvold, T. 1944. Studier i Vestfolds vikingtid. *UOÅ* 1941-1942, s. 5-102.
- 1974. *The Iron Age Settlement of Arctic Norway 2, Late Iron Age*. Tromsø Museums Skrifter 10/2, Tromsø.
- Skovgaard-Petersen, I. 1981. The Written Sources. S. 21-62 i Bencard, M. 1981 (red.). *Ribe. Excavations 1970-76*, 1. Esbjerg.
- 2003. The making of the Danish kingdom. S. 168-183 i Helle, K. (red.) 2003.
- Skre, D. 1997. Raknehaugen. En empirisk loftstrydding. *Viking* LX, s. 7-42.
- 1998. *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Acta Humaniora 32, Universitetsforlaget, Oslo.
 - 2007a. The Dating of Ynglingatal. S. 407-429 i Skre, D. (red.) 2007.
 - 2007b. The Emergence of a Central Place: Skiringssal in the 8th Century. S. 431-443 i Skre, D. (red.) 2007.
 - 2007c. Towns and Markets, Kings and Central Places in South-western Scandinavia c. AD 800-950. S. 445-469 i Skre, D. (red.) 2007.
 - (red.) 2007. *Kaupang in Skiringssal*. Norske Oldfunn XXII. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
 - 2008a. Post-substantivist Towns and Trade AD 600-1000. S. 327-342 i Skre, D. (red.) 2008.
 - 2008b. Dealing with Silver: Economic Agency in South-Western Scandinavia AD 600-1000. S. 343-356 i Skre, D. (red.) 2008.
 - 2008c. Dark Age Towns: The Kaupang Case. Reply to Przemyslaw Urbanczyk. *Norwegian Archaeological Review* 41/2, s. 194-212.
 - (red.) 2008. *Means of Exchange. Dealing with Silver in the Viking Age*. Norske Oldfunn XXIII. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Skre, D. & F. A. Stylegar 2004. *Kaupang The Viking Town. The Kaupang exhibition at UKM, Oslo 2004-2005*. Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Skaare, K. 1976. *Coins and Coinage in Viking-Age*

- Norway. Universitetsforlaget, Oslo.
- Stavanger Museums Årbok (SMÅ) 1921-24.
- Snorre Sturluson 1979. *Norges kongesagaer*. Oversettelse ved Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip. Den norske Bokklubben, Oslo.
- Solberg, B. 1984. *Norwegian spear-heads from the Merovingian and Viking Periods*. Upublisert avhandling til Dr.Philos grad, Universitetet i Bergen.
- 2000. *Jernalderen i Norge. Ca 500 før Kristus – 1030 etter Kristus*. Cappelen, Oslo.
- Sollund, M.-L. B. 1996. Åsrøyser. *Gravminner fra bronsealderen? En analyse av åsrøysene i Vestfold*. Varia 34. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Sperber, E. 1996. *Balances, weights and weighing in ancient and early Medieval Sweden*. Theses and Papers in Scientific Archaeology 2, Stockholm.
- Spicyn, A. A. 1905. Gnezdovskie kurgany v raskopkach S. I. Sergeeva. (Excavations by S. P. Sergejev). *Izv. Imp. Arch. Kom.* 15, s. 6-70. St. Petersburg.
- Stalsberg, A. (Alsvik) 1974. *Dei skandinaviske vikingtidsfunna i Rus'-riket*. Tekstbind, Katalog, Illustrasjoner. Upublisert magistergradsoppgave, Universitetet i Oslo.
- 1988. The Scandinavian Viking Age finds in Rus. Overview and analysis. *Bericht der Römisch-Germanische Kommission* 69/1988, s. 448-471.
 - 1996. Varangian women in old Rus': who were they?. *K.A.N. Kvinner i arkeologi i Norge* 21, s. 83-101.
 - 1999. Skandinaviske båtgraver fra vikingtiden i Rus'-riket: oversikt og tolkning. S. 423-454 i Selsing, L. & G. Lillehammer (red.) 1999. *Museumslandskap. Artikkelksamling til Kerstin Griffin på 60-årsdagen*. AmS-Rapport 12A-B. Arkeologisk museum i Stavanger.
 - 2001. Scandinavian Viking-Age Boat Graves in Old Rus'. *Russian History/Histoire Russe* 28/1-4, s. 359-401.
- Steinnes, A. 1950. Alvheim. *Historisk Tidskrift* 35/4, s. 353-404.
- 1955. *Husebyar*. Den norske historiske forening, Oslo.
- Steinsland, G. 1994. Snorre Sturlusson som religionshistoriker. S. 39-51 i Branstad, T. & J. G. E. Eriksson (red.) 1994.
- 1997a. *Eros og død i norrøne myter*. Oslo.
 - 1997b. Hvordan så Gokstadhøvdingens verdensbild ut? S. 61-70 i Frost, T. (red.) 1997. *Gokstadhøvdingen og hans tid*. Sandefjordmuseene.
 - 2005. *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Pax Forlag, Oslo.
- Steinsland, G. & P. Meulengracht Sørensen 1994. *Mennesker og makter i vikingenes verden*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sten, S. & M. Vretemark 1988. Storgravsprojektet – osteologiska analyser av yngre järnålderns benrika brandgravar. *Fornvännen* 1988/3, s. 145-156.
- 2001. Skopintull – nya rön om en gammal grav. S. 191-198 i Orrling, C. (red.) 2001. *Vi får tacka Lamm*. Statens Historiska Museum. Studies 10. Stockholm.
- Stenberger, M. 1961. Das Gräberfeld bei Ihre im Kirchspiel Hellvi auf Gotland. *Acta Archaeologica* XXXII, s. 1-134.
- Steuer, H. 1984. Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Handelsgeschichte des Ostseeraumes. S. 273-292 i Jahnkuhn, H., Reichstein, J. & Schietzel, K. (red.). *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet im 5.Jh. v. Chr. Bis zum 11. Jh. n. Chr. Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters* 2. Weinheim.
- Gewichtsgeldwirkschaften im fruhgeschichtlichen Europa. Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Währungsgeschichte. S. 405-527 i Düwel, K. (red.): Der Handel der Karolinger- und Wikingerzeit. *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und fruhgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa. Teil IV*. Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Stoklund 1999. Om runeinnskriftene ved Hedeby i Laur, W., C. Radtke, M. Stoklund, R. Wiechmann: *Haiðaby*. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde (RGA)*. 2. Auflage. Band 13, Walter de Gruyter, Berlin/New York.
- Stolpe, Hj. & T. J. Arne 1912. *Graffältet vid Vendel*. Undersökt af Hjalmar Stolpe. Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Storm, G. 1899a. Ynglingatal, dets Forfatter og Forfattelsestid. *Arkiv for Nordisk Filologie* XV, s. 107-141.
- 1899b. *Snorre Sturlasøn. Kongesagaer oversat af Gustav Storm*. Kristiania.
- Stoumann, I. 1980. Sædding. A Viking-age Village near Esbjerg. *Acta Archaeologica* 50, s. 95-118.
- Strömberg, M. 1965. Ein wikingerzeitlicher Kumtbeschlag von Sinclairsholm in Schonen. *Meddelanden från Lunds Univ. Hist. Museum* 1964-65, s. 107-131.
- 1986. Kumtbeschläge. S. 143-146 i Arwidsson, G. (red.) 1986. *Birka II:2. Systematische Analysen der Gräberfunde*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- Sturluson, S. 1979, se Snorre Sturluson.
- Stylegar, F.-A. 2005. Kammergraver fra vikingtiden i Vestfold. *Fornvännen* 100: 161-175.
- 2007. The Kaupang Cemeteries Revisited. S. 65-126 i Skre, D. (red.) 2007.
- Sundkvist, A. 2001. *Hästarnas land. Aristokratisk hästhållning och ridkonst i Svealands yngre järnålder*. OPIA. Occasional Papers in Archaeology 28, Uppsala.
- Sundqvist, O. 1995. Recension – Claus Krag: *Ynglingatal og Ynglingesaga*. En studie i historiske kilder. *Svensk Religionshistorisk Årsskrift* 7, s. 158-162, Stockholm.
- 2002. *Freir's Offspring. Rulers and religion in ancient Svea Society*. Acta Universitatis Upsaliensis. Historia Religionum 21, Uppsala Universitet.
- Særheim, I. (red.) 2006. *Busetnadsnamn på stadir*. NORNA-rapporter 81, Uppsala.
- Sørensen, A. C. 2001. *Ladby – A Danish Ship-Grave from the Viking Age*. Ships and Boats of the North 3, Roskilde.

- Sørensen, A. C. et al. 2001. Skibsgraven fra Ladby. *Nationalmuseets Arbeidsmark 2001*, s. 14-32.
- Sørensen, P. Meulengracht 1991. Om Eddadigtningens alder. S. 217-228 i Steinsland, G. (red.) 1991. Nordisk hedendom. Et symposium. Odense.
- 1992. Historical reality and literary form. S. 172-181 i Faulkes, A. & R. Perkins, 1992. Viking Revaluations. Viking Society Centenary Symposium 1992. University College London. London.
- Sørensen, S. A. 1902. Lidt Eftergravning i "Kongshaugen" ved Sandefjord. *Aarsberetning for Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring 1902*, s. 303-304.

T

- Thoresen, P. 1994. Heimskringla og norsk identitet. S. 81-91 i Branstad, T. & J. E. G. Eriksson (red.). 1994.
- Thorvildsen, K. 1957. *Ladbyskibet*. Nordiske Fortidsminder VI/1. København.
- Thunmark-Nylen, L. 1984. Ringnadeln. *Birka II:1*, s. 5-14. Stockholm.
- 1995. *Die Wikingerzeit Gotlands I. Abbildungen der Grabfunde*. Kungl. Vitterhets Historia och Antikvitets Akademien, Stockholm.
 - 1998. *Die Wikingerzeit Gotlands II. Typentafeln*. Kungl. Vitterhets Historia och Antikvitets Akademien, Stockholm.
 - 2000. *Die Wikingerzeit Gotlands IV:1 og IV:2*. Kungl. Vitterhets Historia och Antikvitets Akademien, Stockholm.
- Thäte, E. S. 2007. *Monuments and Minds. Monument Re-use in Scandinavia in the Second Half of the First Millennium AD*. Acta Archaeologica Lundensia 27, Lund
- Titlestad, T. 1996. *Kampen om "Nordvegen". Nytt lys over vikingtiden fra år 500 til 1050 e. Kr.* Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger.
- 2000. *Norge blir et rike. Fra folkevandringstid til St. Olav*. Erling Skjalgssonselskapet, Stavanger.
 - 2006. *Slaget i Hafsfjord*. Saga Bok, Stavanger.
 - 2008. *Viking Norway. Personality, power and politics*. Saga Bok, Stavanger.
 - 2010. *Harald Hårfagre*. Spartacus, Oslo.
- Turville-Petre, J. 1981. The Genealogist and History: Ari to Snorri. *Saga-Book XX*, s. 7-23.
- Trøim, I. 1999. *Arkeologisk forskning og det lovregulerte fornminnevernet. En studie av fornminnevernets utvikling i perioden 1905-1978*.

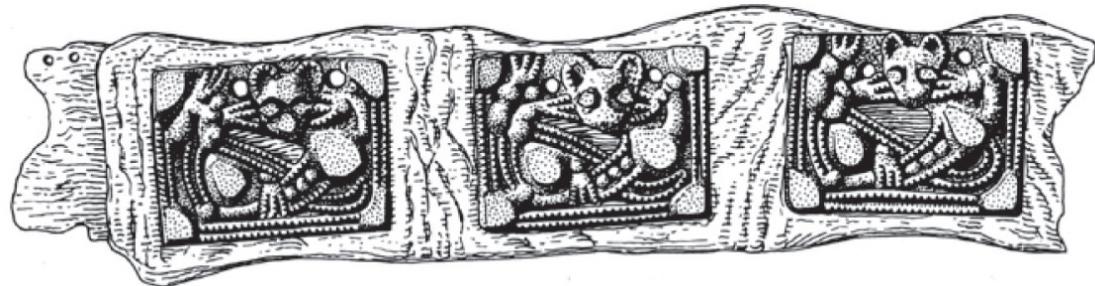
- Varia 49. Universitetets Oldsaksamling, Oslo.
- Tøtlandsmo, O. S. 1996. *Før Norge ble Norge. Politiske forhold på Sørvestlandet i vikingtid*. Sola kommune.
- 1997. Vikingtidas "norske rikssamlingskamper". Mellom de sorskandinaviske jellingekongene og engelske sentralmakter. S. 36-45 i Krøger, J. F. (red.) 1997. *Rikssamlingen. Høvdingemakt og kongemakt*.

U — Å

- Urbanczyk, P. 2008. What was "Kaupang in Skiringssal ?". *Norwegian Archaeological Review 41*, no .2, s. 176-194.
- von See, K., se See, K. von
- Wagner, W. 2002. Danmarks tilblivelse i nyt lys. *Historie 29*, s. 292-339.
- Wallem, F. B. 1915. Artikkelen i *Tidens Tegn 19/12 1915*
- Wamers, E. 1994. König im Grenzland. Neue Analyse des Bootskammergrabes von Haidaby. *Acta Archaeologica 65*, s. 1-56.
- 1995. The Symbolic Significance of the Ship-graves at Haidaby and Ladby. S. 149-159 i Crumlin-Pedersen, O. & B. Munch Thye (red.) 1995: *The Ship as a Symbol in Prehistoric and Medieval Scandinavia*. PNM, Studies in Archaeology and History 1. Nationalmuseet i København.
 - 1997. Insulære importfunn i vikingtidens Skandinavia og spekulasjoner om Norges samling. S. 8-21 i Krøger, J. F. (red.) 1997. *Rikssamlingen. Høvdingemakt og kongemakt*.
 - 1998. Insular finds in Viking Age Scandinavia and the State Formation of Norway. S. 37-72 i Clarke, H.B., M. Ni Mhaonaigh & R. O Floinn (red.) 1998. *Ireland and Scandinavia in the Early Viking Age*. Four Courts Press, Dublin.
- Westerdahl, C. & F.-A. Stylegar 2004. Husebyene i Norden. *Viking LXVII*, s. 101-138.
- Widt, T. 1968. Cornelius Tacitus. *Agricola og Germania*. Aschehoug, Oslo.
- Wilson, D. M. 1966. *The Vikings and Their Origins*. Thames and Hudson, London.
- 1995. Vikingatidens konst. *Signums Svenska Konsthistoria 2*, Lund.
- Zachrisson, T. 1994. The Odal and its Manifestations in the Landscape. *Current Swedish Archaeology 2*, s. 219-238.
- Ørsnes Christensen, M., se Christensen M. Ørsnes.
- Østigård, T. & T. Gansum 2009. Hvordan har fortiden

- blitt brukt og formidlet? S. 249-268 i Edquist, S., L. Hermanson & S. Johansson (red.) 2009: *Tanakr um ursprung. Forntiden och medeltiden i nordisk historieanvändning*. Historiska museet, Studies 13. Stockholm.
- Østmo, E. 1997. Storhauger i Vestfold - Riss av en forskningshistorie. S. 43-60 i Frost, T. (red.) 1997. *Gokstadhøvdingen og hans tid*. Sandefjordmuseene.
- Øverland, K. 1954. Kirker og prester. *Borre bygdebok*, s. 131-158. Borre kommune, Horten.
- Åberg, N. 1921. Stil III och Jellingestil. *Fornvännen* 1921, s.63-82.
- Aall, J. 1838. *Snorre Sturlesons Norske Kongers Sagaer*. (Oversatt af Jacob Aall). Christiania.

Ta



Figur- og tabellregister

Figurregister

		Kilde	Side
Kapittel 1			
<i>Fig. 1</i>	Flintoes tegning av gravfeltet sett fra Ravegen.	(Aall 1838)	3
<i>Fig. 2</i>	Tegning av øks, stigbøyle, spinnehjul, perle og skjæring.	(Nicolaysen 1854)	4
<i>Fig. 3</i>	Tegning av ulike beslag.	(Nicolaysen 1854)	4
<i>Fig. 4</i>	Tegning av beslag, høvrebetal og del av sal.	(Nicolaysen 1854)	4
<i>Fig. 5</i>	Portrettfoto av antikvar Nicolaysen.	(Etter Arkivfoto, Riksantikvaren)	6
<i>Fig. 6</i>	I.R. Daae sitt kart over Borreområdet.	(Nicolaysen 1854)	7
<i>Fig. 7</i>	Detaljkart over gravfeltet tegnet av I.R. Daae 1852.	I.R. Daae 1852	8
Kapittel 2			
<i>Fig. 8</i>	I.R. Daae sitt kart over gravfeltet slik det er gjengitt av Brøgger.	(Brøgger 1916)	12
<i>Fig. 9</i>	Oppmåling av nasjonalparkens grenser 1919 med prikket linje.	(Grieg 1943, fig. 10)	13
<i>Fig. 10</i>	C. Blindheim sitt kart fra 1954.	(Blindheim 1954)	14
<i>Fig. 11</i>	I 1975 ble <i>Skipshaugen</i> (haug 1) for første gang riktig plassert utenfor parkens inngang.	(Liestøl 1975)	16
Kapittel 3			
<i>Fig. 12</i>	Oversikt over Ynglingeætta i Vestfold etter Snorres Heimskringla, basert på Kohts kronologi.	(Koht 1921)	21
<i>Fig. 13</i>	Funnsteder i Vestfold for foreslalte gravplasser eller dødssteder for medlemmer av Ynglingeætta.	(Christensen, Ingstad og Myhre 1992:49)	22
<i>Fig. 14</i>	Tegning av Quisling på talerstolen foran haug 6 under pinsemøtet i 1942.	(Aftenposten 26.05.42, Myhre, L. N. 1998:127-139)	27
Kapittel 5			
<i>Fig. 15</i>	Flyfoto av jordet utenfor nasjonalparkens inngang med plasseringen av <i>Skipshaugen</i> til høyre.	(Foto: Per Hernæs, 25.mai 1988)	37
<i>Fig. 16</i>	Flyfoto av jordet mellom Prestegården og kirkegården.	(Foto: Borreprosjektet 1988)	38
<i>Fig. 17</i>	Flyfoto av skråningen ned fra Prestegården og kirkegården.	(Foto: Terje Gansum, 2013)	38
<i>Fig. 18</i>	Vegetasjonskart over <i>Skipshaugen</i> , med avgrensning av haug og hauggrøft.	(Myhre 2004:208)	39
<i>Fig. 19</i>	Magnetisk kotekart over <i>Skipshaugen</i> .	(Pedersen og Veslegard 1990)	39
<i>Fig. 20</i>	Perspektivkart av det magnetiske feltet over <i>Skipshaugen</i> .	(Pedersen og Veslegard 1990)	40
<i>Fig. 21</i>	Georadarprofil gjennom haug 6.	(Pedersen og Veslegard 1990)	40
<i>Fig. 22</i>	Ny oppmåling av gravfeltet på Borre med gravhauger og hauggrøfter.	(Myhre og Gansum 2003 s. 57)	42
Kapittel 6			
<i>Fig. 23</i>	Flyfoto over utgravningsområdet i haug 1.	(Foto: Christian Keller 1989)	45
<i>Fig. 24</i>	Det 60 m lange og 10 m breie utgravningsområdet ble lagt på tvers av <i>Skipshaugen</i> og fotgrøfta.	(Myhre og Gansum 2003, s. 59)	46
<i>Fig. 25</i>	Detaljtegning av midtre utgravningsfelt.	(Myhre 1992:161)	46
<i>Fig. 26</i>	Foto av den første glassbiten som ble antatt å tilhøre Nicolaysens snabelbeger.	(Foto: Erik Irgens, KHM)	48
<i>Fig. 27</i>	Foto av den andre glassbiten som stammer fra et snabelbeger.	(Foto: Erik Irgens, KHM)	48
<i>Fig. 28</i>	Steinsamling i bunnen av nedgravning S 25.	(Foto: Borreprosjektet, 1989)	51
<i>Fig. 29</i>	Foto av liten gullring som er funnet i utkastet masse fra <i>Skipshaugen</i> .	(Foto: Ellen Johannessen, 2003)	52
<i>Fig. 30</i>	Spinnehjul funnet av Nicolaysen under hans utgravning.	(Foto: Erik Irgens, KHM)	52
<i>Fig. 31</i>	Bronsebeslag til liten kniv som er montert på knivkopi.	(Foto: Erik Irgens, KHM)	52

	Kilde	Side	
Kapittel 6 forts.			
<i>Fig. 32</i>	Snitt gjennom del av nedgravning S 26.	(Myhre & Gansum 2003:80)	53
<i>Fig. 33</i>	Foto av to stigbøyler i <i>Skipshaugen</i> .	(Foto: Erik Irgens, KHM)	56
<i>Fig. 34</i>	Stangbissel funnet på Fossheim i Eiker i Buskerud.	(Rygh 1885, figur 575)	57
<i>Fig. 35-36</i>	Tegning av utvalgte funn i <i>Skipshaugen</i> .	(etter Müller-Wille 1986)	58
<i>Fig. 37</i>	Foto av forgylt høvrebetal funnet av veiarbeiderne i <i>Skipshaugen</i> .	(Foto: Erik Irgens, KHM)	58
<i>Fig. 38</i>	Øks funnet av veiarbeiderne i <i>Skipshaugen</i> .	(Foto: Erik Irgens, KHM)	59
<i>Fig. 39</i>	Spydspiss funnet i utkastete masser nord for <i>Skipshaugen</i> .	(Foto: Erik Irgens, KHM)	59
Kapittel 7			
<i>Fig. 40</i>	Foto av haug 6.	(Foto: Terje Gansum, 2005)	63
<i>Fig. 41</i>	Plantegning av haug 6.	(Myhre 2004:216)	64
<i>Fig. 42</i>	Snitt gjennom haug 6.	(Myhre 2004:218)	64
<i>Fig. 43</i>	Foto av indre ende av utgravingssjakta.	(Foto: Bjørn Myhre, 1988)	65
<i>Fig. 44</i>	Uttegning av lagfolget i snittet innerst i utgravingssjakta.	(Myhre 2004:219)	66
Kapittel 8			
<i>Fig. 45</i>	Foto av haug 7 i vinterskrud sett fra sør.	(Foto: Bjørn Myhre, 1988)	71
<i>Fig. 46</i>	Plantegning av haug 7.	(Myhre 2004:220)	72
<i>Fig. 47</i>	Tegning av profil langs utgravingssjakta.	(Myhre 2004:221)	73
Kapittel 9			
<i>Fig. 48</i>	Ny oppmåling av gravfeltet med gravhauger og hauggrøfter.	(Myhre & Gansum 2003:57)	77
Kapittel 11			
<i>Fig. 49</i>	Området på begge sider av Nasjonalparkens gjerde der det ble avdekket bebyggelsesspor med hustufter i flere utgravingssjakter.	(Foto: Terje Gansum, 2015)	97
<i>Fig. 50</i>	Rekonstruksjon av den største hallen.	(Foto: Terje Gansum, 2015)	97
Kapittel 12			
<i>Fig. 51</i>	Skogsområdet mellom veien og fjorden ved Vestmanrød og Gunnerød.	(Jerpåsen 1996:fig. 4)	104
<i>Fig. 52</i>	Detalj av åkerområdet med terrasseflater på Gunnerød.	(Jerpåsen 1996:fig. 5)	105
<i>Fig. 53</i>	Utgravningsområdet på Vestmannrød.	(Jerpåsen 1996:fig. 19)	106
<i>Fig. 54</i>	Faseinndelingen av landskapet på Borreområdet fra ca 600 e.Kr. (fase II) til 18-1900 (fase IV).	(Jerpåsen 1996:fig.32)	107
<i>Fig. 55</i>	Faseinndeling av landskaps- og vegetasjonsutvikling.	(Etter Jerpåsen 1996)	107
Kapittel 13			
<i>Fig. 56</i>	Kart over Ynglingekongenes gravplasser.	(Skre 2007:72)	122
<i>Fig. 57</i>	Farmannshaugen på Seim i Vestfold.	(Foto: Terje Gansum, 2015)	126
<i>Fig. 58</i>	Gravhaugene på Haugar i Tønsberg.	(Foto: Terje Gansum, 2013)	127
<i>Fig. 59</i>	Halvdanshaugen på Seim i Hole.	(Foto: Perrry Rolfsen, 2003)	128
Kapittel 14			
<i>Fig. 60</i>	Kart over Vestfold med viktige stedsnavn og arkeologiske funnsteder.	(Skre & Stylegar 2004: fig. 79)	134
<i>Fig. 61</i>	Politiske enheter i Skandinavia omkring 900.	(Basert på Näsman 2006)	135
<i>Fig. 62</i>	Ottars reiserute mellom Viken og Varanger.	(Crumlin-Pedersen 2010:fig. 4. 24)	139
<i>Fig. 63</i>	Vikingenes reiseruter i Vesterveg og Austerveg.	(Hjardar 2013)	142
Kapittel 15			
<i>Fig. 64</i>	Vikingenes reiseruter innen Rusriket 856-912.	(Hjardar 2013)	155
<i>Fig. 65</i>	Funn av islamske mynter i Austerveg og Skandinavia.	(Skre 2008, s. 201)	162
<i>Fig. 66</i>	Kart over vikingtidas sentra i Øst-Norge, Sverige og Danmark.	(Skre 2007, s. 20)	163
<i>Fig. 67</i>	Kart over gravfeltene i Gamle Uppsala og Hovgården på Adilsö i Mälaren.	(Bratt 2008, s. 145)	164
<i>Fig. 68</i>	Snitt gjennom storhaugen Skopintull på Adilsö i Mälaren.	(Bratt 2008, s. 279)	165
<i>Fig. 69</i>	Funn fra skipsgrava i Skopintull på Adilsö i Mälaren.	(Bratt 2008, s. 279)	168
<i>Fig. 70</i>	Forgylte rembeslag fra gravhaugen på Antuna i Ed i Uppland.	(Andersson 2004, s. 305)	169
<i>Fig. 71</i>	Forgylte høvrebetal fra grav 750 på Birka i Mälaren.	(Foto: Statens Historiska Museer)	170
<i>Fig. 72</i>	Gjenstander fra grav 750 på Birka i Mälaren.	(Arbman 1943:269)	171

Tabellregister

	Side	
<i>Tabell 1</i>	Tabell over funn og strukturer i prøverutene i haug 1.	48
<i>Tabell 2</i>	Tabell over funn og strukturer i prøverutene, systematisert etter felt.	49
<i>Tabell 3</i>	Tabell over 14C-prøver fra haug 1.	50
<i>Tabell 4</i>	Funn hvor Borrestil-ornerte gjenstander dateres ved hjelp av arabiske mynter.	62
<i>Tabell 5</i>	¹⁴ C-dateringer fra haug 6. Dateringen viser at haugen er mer enn 200 år eldre enn skipsbegravelsen i haug 1.	67
<i>Tabell 6</i>	¹⁴ C-dateringer fra haug 7.	72
<i>Tabell 7</i>	¹⁴ C-dateringer fra haug 3.	80
<i>Tabell 8</i>	¹⁴ C-dateringer fra haug 5.	81
<i>Tabell 9</i>	¹⁴ C-dateringer fra haug 9, Spellemannshaugen, foretatt i 1979.	83
<i>Tabell 10</i>	Alternative hypoteser for faseinndeling av gravfeltet.	90
<i>Tabell 11</i>	¹⁴ C-dateringer av kokegropen ved prestegårdslåven.	96
<i>Tabell 12</i>	¹⁴ C-dateringer av boplass ved Midgard historisk senter.	96
<i>Tabell 13</i>	¹⁴ C-dateringer fra bebyggelsesområde 1 ved parkgjerdet.	98
<i>Tabell 14</i>	¹⁴ C-datering av stor stolpe i bebyggelsesområde 1.	98
<i>Tabell 15</i>	¹⁴ C-dateringer fra bebyggelsesområde 2 ved parkgjerdet.	99
<i>Tabell 16</i>	Alternative dateringer av Ynglingekongenes levetid.	116
<i>Tabell 17</i>	Alternative faseinndelinger for gravfeltene.	124
<i>Tabell 18</i>	Alternative faseinndelinger for bygging av storhauger.	173

